

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

T.C. VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Osmanlı Belgeleri Işığında

İSTANBUL YER ALTI YAPILARI

ARZU ULAŞ

2023

T.C.
VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Osmanlı Belgeleri Işığında

İSTANBUL
YER ALTI YAPILARI

ARZU ULAŞ

2023

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI-157

Osmanlı Belgeleri Işığında İstanbul Yer Altı Yapıları

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına

Sinan AKSU

Yayın Koordinatörü

Hayrullah ÇELEBİ

Sorumlu Yazı işleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Editör

Mehmet KURTOĞLU

Yazar

Arzu ULAŞ

Kapak Fotoğraf

İhsan İLZE

Sertifika No:

40581

ISBN

978-975-17-5585-8

Birinci Basım

1.000 Adet

Basım Yeri

Semih Ofset

www.semihofset.com.tr

Temmuz- 2023

Adres

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No: 10 Ulus Altındağ/Ankara

Tlf: 0 312 509 60 00- Faks: 0 312 324 47 22

Mail: vakiflaryayin@vgm.gov.tr

Web: www.vgm.gov.tr

ANKARA- 2023

İÇİNDEKİLER

TAKDİM **11**
SUNUŞ **13**
GİRİŞ **15**
1. OSMANLI'DA YER ALTI ALGISI **19**
1.1. YAZMA ESERLER 20
1.1.1. Yazma Eser Metinlerinde Yer Altı **20**
1.1.2. Yazma Eser Görsellerinde Yer Altı **22**
1.2. MATBU ESERLER 24
1.2.1. Osmanlı Seyahatnameleri **25**
1.2.2. Yabancı Seyahatnameler **25**
1.2.3. İnceleme-Araştırma Eserleri **26**
1.2.4. Edebi Eserler **27**
1.3. ARŞİV BELGELERİ 29
1.4. HARİTALAR 30
1.4.1. Gravür ve Minyatür Haritalar **30**
1.4.2. Ölçekli Haritalar **34**
1.5. FOTOĞRAFLAR 38
2. OSMANLI KAYNAKLARINDA YER ALTI YAPILARININ TANIMI **43**
2.1. SARNIÇLAR 43
2.2. ÇUKUR BOSTANLAR 48
2.3. MAHZENLER 54
2.4. SU YOLLARI 59
2.5. MAKSEMLER 62
2.6. KUYULAR 63
2.7. AYAZMALAR 68
2.8. ÇUKUR ÇEŞMELER 69
2.9. YANGIN HAVUZLARI 70
2.10. ARKEOLOJİK MİMARİ KALINTILAR 71
3. TARİHİ YARIMADA BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN YER ALTI YAPILARI **74**
3.1. SUR-İ SULTANİ (TOPKAPI SARAYI) BÖLGESİ 74
3.1.1. Sarnıçlar **76**
3.1.1.1. Sarayburnu Namazgâh Sarnıcı 77
3.1.1.2. Hırka-i Saadet Dairesi Sarnıcı 78
3.1.1.3. Sultan Osman Kasrı Bahçesindeki Sarnıç 79
3.1.1.4. Hazine-i Hümâyun Sarnıcı 79
3.1.1.5. Gülhane Park Sarnıcı (Çimen Sofa) 80
3.1.1.6. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Bahçe Sarnıcı 81
3.1.1.8. Bâb-ı Hümâyun Meydan Sarnıcı 82
3.1.1.9. Kimyahane Sarnıcı (Has Fırın Sarnıcı) 83
3.1.1.10. Askeri Depolar Komutanlığı Sarnıcı (Karakol Binası Sarnıcı) 84
3.1.1.11. Mangana Hagios Georgios Sarnıcı 85
3.1.1.12. Mangana Sarayı Sarnıcı 86
3.1.1.13. Barutluk Sarnıcı 87
3.1.1.14. Gülhane Bodrum (I) Sarnıcı 87
3.1.1.15. Cephanelik Sarnıcı 88
3.1.1.16. Bâb-ı Hümâyun Sağ Tarafında Bulunan Sarnıç 89
3.1.1.17. Gülhane Kışla Bahçesi Sarnıcı (Seririyat Hastanesi) 90
3.1.1.18. Gülhane Kışla Sarnıcı 90
3.1.1.19. Matbaa-i Âmire Sarnıcı 91
3.1.1.20. Bâb-ı Hümâyun "L" Sarnıcı 91

3.1.1.21. Soğukçeşme Sokağı Sarnıcı (Cebeciler Mutfağı) 92
3.1.1.22. Darphane-i Âmire Bahçe Sarnıcı 92
3.1.2. Mahzenler 93
3.1.2.1. Sepetçiler Kasrı Mahzeni 93
3.1.2.2. Has Oda Önü Bakır Mahzeni 94
3.1.2.3. Hazine-i Hümâyun Hazine Odası 94
3.1.2.4. Akağalar Kapısı Mahzeni 95
3.1.2.5. Kubbealtı Dehliz (Bodrum Hazinesi) 95
3.1.2.6. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Mahzenleri 95
3.1.2.7. Sanayi-i Nefise Mektebi Altındaki Mahzen (Eski Şark Eserleri Müzesi) 97
3.1.2.8. Darphâne-i Âmire Mahzeni (A) 98
3.1.2.9. Darphâne Âmire Mahzeni (B) 98
3.1.2.10. Darphâne Meskûkât Dairesi Mahzeni 99
3.1.2.11. Sinan Paşa – İncili Köşk Mahzeni 99
3.1.3. Su Yolları 100
3.1.3.1. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Su Yolları (Müze-i Hümâyun) 100
3.1.3.2. Matbah-ı Âmire Su Yolları 101
3.1.3.3. Darphâne-i Âmire Su Yolları 101
3.1.3.4. Cephane-i Âmire Kışlası Su Yolları 102
3.1.4. Maksemler 102
3.1.5. Kuyular 103
3.1.5.1. Bağdat Kasrı Kuyusu (A) 103
3.1.5.2. Bağdat Kasrı Kuyusu (B) 103
3.1.5.3. Değirmenkapı Su Dolabı 104
3.1.5.4. Hırka-i Saadet Dairesi Kuyusu 104
3.1.5.5. Arz Odası Kuyusu (A) 104
3.1.5.6. Arz Odası Kuyusu (B) 105
3.1.5.7. Dolap Ocağı 105
3.1.5.8. Istabl-ı Âmire Kuyusu 107
3.1.5.9. Gülhane Su Dolabı 107
3.1.5.10. Hatab Ambarı Kuyusu 107
3.1.6. Ayazmalar 108
3.1.6.1. Aya Terapon Ayazması 108
3.1.6.2. Sutrioz Ayazması (Kumluca) 109
3.1.7. Arkeolojik Mimari Kalıntılar 109
3.1.7.1. Botanik Bahçesinde Bulunan Kilise Kalıntısı 109
3.2. BEYAZIT BÖLGESİ 111
3.2.1. Sarnıçlar 113
3.2.1.1. Aydınoğlu Tekke Sarnıcı 113
3.2.1.2. İstanbul Erkek Lisesi Sarnıcı 113
3.2.1.3. Hoca Kasım Köprüsü Sarnıcı (Besler Han) 114
3.2.1.4. Büyük Postane Sarnıcı 115
3.2.1.5. Sultan II. Mahmud Türbesi Sarnıcı (A) 118
3.2.1.6. Sultan II. Mahmud Türbesi Sarnıcı (B) 119
3.2.1.7. Cağaloğlu Anadolu Lisesi Sarnıçları (A) 120
3.2.1.8. Cağaloğlu Anadolu Lisesi Sarnıcı (B) 121
3.2.1.9. Nuruosmaniye Camii Alt Yapı Kompleksi 121
3.2.1.10. Nasuhiye Han (Bible House) Sarnıcı 121
3.2.1.11. Beyazıt Mercan Sarnıcı 122
3.2.1.12. Sarnıçlı Han Sarnıcı 124
3.2.1.13. Süleymaniye Dârülkurra Sarnıcı 125

3.2.1.14. Süleymaniye Camii Bahçe Sarnıcı 126
3.2.1.15. Süleymaniye Tabhane Sarnıcı 127
3.2.1.16. Süleymaniye Sıbyan Mektebi Sarnıcı 127
3.2.1.17. İstanbul Üniversitesi Sarnıcı (A) 128
3.2.1.18. İstanbul Üniversitesi Sarnıcı (B) 129
3.2.1.19. İstanbul Üniversitesi Dolap Ocağı 131
3.2.1.20. Beyazıt Meydan Sarnıcı (A) 132
3.2.1.21. Beyazıt Meydan Sarnıcı (B) 132
3.2.1.22. Acemioğlanlar Sarnıcı 134
3.2.1.23. Laleli Camii Sarnıcı 135
3.2.2. Mahzenler 135
3.2.2.1. Ebusuud Caddesi Mahzeni 135
3.2.2.2. Acı Musluk Sokağı Mahzeni 136
3.2.2.3. Hoca Hanı Mahzeni (Hoca Kasım Gönani Camii) 136
3.2.2.4. Hatice Turhan Sultan Türbesi Mahzeni 138
3.2.2.5. Balkapanı Hanı Mahzeni 139
3.2.2.6. Laleli Taşhan Mahzeni 139
3.2.3. Su Yolları 140
3.2.3.1. Büyük Yeni Han Su Yolları 140
3.2.3.2. Caferiye Han Su Yolları 141
3.2.3.3. Kapalı Çarşı Su Yolları 144
3.2.3.4. Süleymaniye Külliyesi Su Yolları 144
3.2.3.5. Şehzadebaşı Camii Su Yolları 146
3.2.4. Maksemler 147
3.2.4.1. Gazi Atik Ali Paşa Camii Maksemi 147
3.2.5. Kuyular 149
3.2.5.1. Süleymaniye Hamamı Kuyusu (Dökmeciler Hamamı) 149
3.2.6. Ayazmalar 149
3.2.6.1. Vefa Panagia Rum Ortodoks Kilisesi (Vefa Ayazması) 150
3.2.7. Çukur Çeşmeler 151
3.2.7.1. Laleli Çukur Çeşmesi 151
3.2.8. Yangın Havuzları 152
3.2.8.1. Bab-ı Ali Yangın Havuzu 152
3.2.8.2. Gazi Atik Ali Paşa Camii Yangın Havuzu 153
3.2.8.3. Şehzadebaşı Camii Yangın Havuzu 154
3.3. SULTANAHMET 155
3.3.1. Sarnıçlar 157
3.3.1.1. Ayasofya Hünkâr Mahfili Sarnıcı 157
3.3.1.2. Ayasofya Şekerci Kapısı Sarnıcı ve Su terazisi 158
3.3.1.3. Yerebatan Sarnıcı 159
3.3.1.4. Sultanahmet Camii Sarnıçları 162
3.3.1.5. Güngörmez Camii Sarnıçları 162
3.3.1.6. Akbıyık Sarnıcı ve Yangın Mahzeni 163
3.3.1.7. Kapı Ağası Mahmut Ağa Camii Sarnıcı 164
3.3.1.8. Nakilbent Sokak Sarnıcı 165
3.3.1.9. Mekteb-i Sanayi Sarnıcı 166
3.3.1.10. Binbirdirek Sarnıcı 168
3.3.1.11. Şerefiye Sarnıcı 170
3.3.1.12. Gedik Paşa Hamamı Sarnıcı 171
3.3.1.13. Büyük Tulumba Sokak Sarnıcı 172
3.3.1.14. Sekbanbaşı Yakup Ağa Camii Sarnıcı 172

3.3.1.15. Daltaban Yokuşu Sarnıcı ... 173
3.3.1.16. Kâtip Kasım Sarnıcı ... 173
3.3.1.17. Mesih Paşa Camii (Bodrum) Sarnıcı ... 174
3.3.2. Mahzenler ... 175
3.3.2.1. Ayasofya Defter Mahzeni ... 175
3.3.2.2. Tevkifhane Mahzeni ... 176
3.3.2.3. Turşucuzâde Konağı Mahzeni ve Taş Oda ... 176
3.3.2.4. Sultanahmet Mektebi Mahzeni ... 176
3.3.2.5. Sultanahmet Camii Mahzeni ... 177
3.3.2.6. Defterhane Mahzeni ... 177
3.3.2.7. Hasan Paşa Hanı Mahzeni ... 177
3.3.3. Su Yolları ... 178
3.3.3.1. Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Su Yolları ... 178
3.3.3.2. Sultanahmet Camii Su Yolları ... 179
3.3.3.3. Küçük Ayasofya Camii Su Yolları ... 180
3.3.3.4. Sokullu Mehmet Paşa Camii Su Yolları ... 181
3.3.4. Maksemler ... 181
3.3.4.1. Ayasofya Maksemi ... 181
3.3.4.2. Sultanahmet Kemeraltı Maslağı ... 182
3.3.5. Ayazmalar ... 183
3.3.5.1. Amiral Taftil Sokak Ayazması ve Kalıntıları ... 183
3.3.6. Çukur Çeşmeler ... 184
3.3.6.1. Ayasofya Meydan Çukur Çeşmesi ... 184
3.3.6.2. Sultanahmet Meydan Çukur Çeşmesi ... 185
3.3.6.3. Hüsmen Ağa Çukur Çeşmesi ... 186
3.3.7. Yangın Havuzları ... 187
3.3.7.1. Ayasofya Camii Yangın Havuzu ... 187
3.3.7.2. Sultanahmet Camii Yangın Havuzu ... 188
3.3.8. Arkeolojik Mimari Kalıntılar ... 188
3.3.8.1. Büyük Saray Kalıntıları ... 188
3.4. FATİH ... 190
3.4.1. Sarnıçlar ... 192
3.4.1.1. Unkapanı Sarnıcı (Zeyrek) ... 192
3.4.1.2. Zeyrek Bodrum Çıkmazı Sarnıcı (A) ... 193
3.4.1.3. Zeyrek Bodrum Çıkmazı Sarnıcı (B) ... 194
3.4.1.4. Zeyrek Bodrum Çıkmazı Sarnıcı (C) ... 194
3.4.1.5. İmaret-i Atik Camii Sarnıcı (Eski İmaret) ... 195
3.4.1.6. Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii Sarnıcı ... 196
3.4.1.7. Ahmediye Camii Sarnıcı ... 197
3.4.1.8. Fatih Camii Karadeniz Sarnıcı ... 198
3.4.1.9. Raşit Efendi Konağı Sarnıcı (Kirmastı) ... 200
3.4.1.10. Tahir Ağa Camii Sarnıcı (A) ... 201
3.4.1.11. Tahir Ağa Camii Sarnıcı (B) ... 201
3.4.1.12. Seferikoz Sarnıcı (Cibali) ... 202
3.4.1.13. Sultan Selim Sarnıcı (Sakızağacı) ... 202
3.4.1.14. Yavuz Sultan Selim Külliyesi Sarnıcı (A) ... 204
3.4.1.15. Yavuz Sultan Selim Külliyesi Sarnıcı (B) ... 206
3.4.1.16. Yavuz Sultan Selim Sarnıcı (C) ve Su Yolu ... 206
3.4.1.17. Mismarcı Sokak Sarnıcı ... 207
3.4.1.18. Nişanca Mehmet Paşa Camii Civarındaki Sarnıç ... 207
3.4.1.19. Mesnevihane Camii Sarnıcı ... 208

3.4.1.20. Fethiye Camii Sarnıçları ... 209
3.4.1.21. Kudüs Patrikhanesi Metokhionu Kilise Sarnıçları ... 209
3.4.1.22. Karagümrük Sarnıcı ... 210
3.4.1.23. Kemankeş Mustafa Paşa Camii Sarnıcı ... 211
3.4.1.24. Kariye Camii Sarnıcı ... 212
3.4.1.25. Edirnekapı Sarnıcı ... 212
3.4.1.26. İvaz Efendi Camii Sarnıcı ... 213
3.4.1.27. Anemas Kulesi Sarnıcı ... 214
3.4.1.28. Maktul Mustafa Paşa Dergâhı Sarnıcı ... 215
3.4.1.29. İvaz Efendi Camii Sarnıcı ... 216
3.4.1.30. Anemas Kulesi Sarnıcı ... 217
3.4.1.31. Maktul Mustafa Paşa Dergâhı Sarnıcı ... 218
3.4.2. Mahzenler ... 218
3.4.2.1. Molla Zeyrek Kilise Camii Altındaki Oda ... 219
3.4.2.2. Kıztaşı Mahzeni ... 219
3.4.2.3. Gül Camii Mahzeni ... 220
3.4.2.4. Balat Ermeni Kilisesi Mahzeni (Surp Hıreşdagabet) ... 220
3.4.2.5. Tekfur Sarayı Mahzenleri ... 221
3.4.3. Su Yolları ... 221
3.4.3.1. Yavuz Sultan Selim Camii Su Yolları ... 222
3.4.4. Maksemler ... 223
3.4.4.1. Tezgâhçılar Maksemi ... 223
3.4.4.2. Eğrikapı Maksemi (Savaklar) ... 225
3.4.5. Ayazmalar ... 225
3.4.5.1. Meryem Ana Kilisesi Ayazması ... 225
3.4.5.2. Fener Rum Patrikhanesi Ayazması ... 226
3.4.5.3. Baki Dede Sokak Ayazması ... 226
3.4.5.4. Panayia Vlaherna Ayazması ... 227
3.4.5.5. Toklu Dede Ayazması ... 228
3.4.5.6. Aya Nikita Ayazması ... 228
3.4.6. Çukur Çeşmeler ... 229
3.4.6.1. Zeyrek Çukur Çeşme ... 229
3.4.6.2. Yıldırım Caddesi Çukur Çeşmesi ... 230
3.4.6.3. Nefise Hanım Çukur Çeşmesi ... 230
3.4.7. Yangın Havuzları ... 231
3.4.7.1. Pertevniyal Valide Sultan Yangın Havuzu ... 231
3.4.7.2. Fatih Camii Yangın Havuzu ... 232
3.4.8. Arkeolojik Mimari Kalıntılar ... 232
3.4.8.1. Ebuzer Gıfari Camii Bahçesindeki Kalıntı ... 232
3.5. SAMATYA ... 234
3.5.1. Sarnıçlar ... 236
3.5.1.1. Sancaktar Hayrettin Tekke Sokak Sarnıçları ... 236
3.5.1.2. Koca Mustafa Paşa Camii Sarnıcı ... 237
3.5.1.3. Ali Fakih Camii Sarnıcı ... 237
3.5.1.4. İmrahor İlyas Bey Camii Sarnıcı ... 238
3.5.1.5. Seyyid Nizam Camii Sarnıcı ... 239
3.5.2. Mahzenler ... 240
3.5.2.1. Yenikapı Yer Altı Soba-Boya Fabrikası ... 240
3.5.2.2. Alboyacılar Sokak Mahzeni (B)Resim 595 ... 241
3.5.2.3. Alboyacılar Sokak Mahzeni (B) ... 241
3.5.2.4. Berber Kalost (Şefik) Sokak Mahzeni ... 242

3.5.2.5. Yedikule Barut Mahzeni ... 242
3.5.2.6. Mermer Kule Mahzeni ... 243
3.5.3. Su Yolları ... 243
3.5.3.1. Merkez Efendi Çilehanesi ve Su Yolu ... 243
3.5.4. Ayazmalar ... 244
3.5.4.1. Şahakyan Nunyan Ermeni Kilisesi Ayazması (Sulu Manastır) ... 245
3.5.4.2. Balıklı Ayazması ... 245
3.5.5. Çukur Çeşmeler ... 246
3.5.5.1. Bosnevî Hasan Ağa Çukur Çeşmesi ... 246
3.5.5.2. Muhallebici El-Hac Mehmed Ağa Çukur Çeşmesi ... 247
3.5.5.3. Âbide Hanım Çukur Çeşmesi ... 248
3.5.5.4. Ali Fakih Çukur Çeşmesi ... 248
3.5.5.5. Hatice Hanım Çukur Çeşmesi ... 249
3.5.6. Yangın Havuzları ... 250
3.5.6.1. Hekimoğlu Ali Paşa Camii Yangın Havuzu ... 250
4. TARİHİ YARIMADA BÖLGESİNDEKİ KAYIP YER ALTI YAPILARI ... 252
4.1. SUR-İ SULTANİ BÖLGESİ ... 252
4.1.1. Sarnıçlar ... 254
4.1.1.1. Topkapı Sarayı Demir Yolu Hattındaki İki Sarnıç ... 254
4.1.1.2. Sarayburnu Parkı Yeşil Tulumba Sarnıcı ... 254
4.1.1.3. Mermerlik Sarnıcı ... 254
4.1.1.4. Gülhane Bodrum (II) Sarnıcı ... 255
4.1.2. Mahzenler ... 255
4.1.2.1. Yalı Köşkü ve Mahzeni ... 255
4.1.2.2. Mekteb-i Tıbbiye Karşısında Bulunan Mahzen ... 256
4.1.3. Ayazmalar ... 256
4.1.3.1. Hagia Maria Ayazması ... 256
4.1.4. Yangın Havuzları ... 256
4.1.4.1. Salkımsöğüt Yangın Havuzu ... 256
4.2. BEYAZIT BÖLGESİ ... 257
4.2.1. Sarnıçlar ... 259
4.2.1.1. Bâbıâli Şükrü Bey Sarnıcı ... 259
4.2.1.2. Bâbıâli Sarnıçları ... 259
4.2.1.3. Çifte Saraylar Sarnıcı ... 259
4.2.1.4. Aşir Efendi Kütüphane Sarnıcı ... 260
4.2.1.5. Sultan Hamamı ve Sarnıcı ... 261
4.2.1.6. Daye Kadın Sokağı Sarnıcı ... 261
4.2.1.7. Nuruosmaniye Şeref Efendi Sokağı Sarnıcı ... 262
4.2.1.8. Nuruosmaniye Sarnıcı ... 262
4.2.1.9. Vezir Han Sarnıcı ... 263
4.2.1.10. Çemberlitaş Meydanı Sarnıcı ... 264
4.2.1.11. Kalenderhane Medresesi Sarnıcı ... 264
4.2.1.12. Hekim Çelebi Camii ve Medresesi Sarnıcı ... 265
4.2.1.13. Ağa Yokuşu Sarnıcı ... 266
4.2.2. Mahzenler ... 266
4.2.2.1. Hanımoğlu (Hanımeli) Sokak Mahzeni ... 266
4.2.2.2. Necipefendi Sokak'ta Bulunan Yer Altı Yapısı ... 267
4.2.2.3. Topalyan Han Mahzeni ... 267
4.2.2.4. Bâb-ı Meşihat Mahzeni (İstanbul Müftülüğü) ... 268
4.2.3. Maksemler ... 268
4.2.3.1. Beyazıt Maksemi ... 268

4.2.4. Ayazmalar ... 269
4.2.4.1. Beyazıt Ayazması ... 269
4.2.4.2. Unkapanı Ayazması ... 269
4.2.5. Çukur Çeşmeler ... 270
4.2.5.1. İsmetiye Caddesi Çukur Çeşmesi ... 270
4.2.5.2. Hatice Usta Çukur Çeşmesi ... 271
4.2.5.3. Hacı Hüseyin Ağa Çukur Çeşmesi ... 271
4.2.6. Yangın Havuzları ... 272
4.2.6.1. Yeni Camii Yangın Havuzu ... 272
4.2.6.2. Nuruosmaniye Camii Yangın Havuzu ... 272
4.2.6.3. Laleli Camii Yangın Havuzu ... 273
4.3. SULTANAHMET ... 274
4.3.1. Sarnıçlar ... 276
4.3.1.1. İshakpaşa Sarnıcı ... 276
4.3.1.2. Sultanahmet Yoğurthane Sarnıcı ... 276
4.3.1.3. Dizdariye Sarnıcı ... 277
4.3.1.4. Sokullu Mehmet Paşa Camii Sarnıcı ... 277
4.3.1.5. Kâtip Sinan Caddesi Sarnıcı ... 277
4.3.1.6. Kelâm-ı Kadîm Matbaa Sarnıcı ... 278
4.3.1.7. Evkaf Dairesi Sarnıcı ... 278
4.3.1.8. Abdullah Paşa Mektebi Sarnıcı ... 278
4.3.1.9. Meryem Ana Kilisesi Sarnıcı ... 279
4.3.2. Mahzenler ... 279
4.3.2.1. Arslanhane Bodrumu ... 279
4.3.2.2. Çardaklı Fırın Sokak Mahzeni ... 279
4.3.3. Çukur Çeşmeler ... 279
4.3.3.1. Onur Sokağı Çukur Çeşmesi ... 279
4.3.4. Yangın Havuzları ... 280
4.3.4.1. Kumkapı Yangın Havuzu ... 280
4.4. FATİH BÖLGESİ ... 281
4.4.1. Sarnıçlar ... 283
4.4.1.1. Haraççı Bostan Sokağı Sarnıcı (Bostan Hamamı) ... 283
4.4.1.2. At Pazarı Sarnıcı ... 283
4.4.1.3. Otlukçu Yokuşu Sarnıcı ... 283
4.4.1.4. Karagümrük Löküncüler Caddesi Sarnıcı ... 284
4.4.2. Mahzenler ... 285
4.4.2.1. Halit Efendi Sokağı Mahzeni ... 285
4.4.2.2. Balat Aya Strati Mahzeni ... 285
4.4.3. Maksemler ... 286
4.4.3.1. Sulukule Maksemi ... 286
4.4.4. Ayazmalar ... 286
4.4.4.1. Tekfur Sarayı Ayazması ... 286
4.4.5. Çukur Çeşmeler ... 286
4.4.5.1. Molla Ahaveyn Mahallesi Çukur Çeşmesi ... 286
4.5. SAMATYA ... 288
4.5.1. Sarnıçlar ... 290
4.5.1.1. Altımermer Kâtip Muslihittin Sarnıcı ... 290
4.5.1.2. Yenibahçe (Gureba Hastanesi) Sarnıcı ... 291
4.5.1.3. Arpa Emini Sarnıcı ... 291
4.5.2. Mahzenler ... 292
4.5.2.1. İmrahor İlyas Bey Camii Mahzeni ... 292

4.5.3. Maksemler ... **292**
4.5.3.1. Esekapı Maksemi ... 292
4.5.4. Çukur Çeşmeler ... **292**
4.5.4.1. Beyazıt Ağa Mahallesi Çukur Çeşmesi ... 292
5. GÜNCEL TESPİT ÇALIŞMALARI ... **294**
5.1. SARNIÇLAR ... 296
5.1.1. Aya İrini Bahçe Sarnıcı ... **296**
5.1.2. Soğuk Çeşme Sokak Sarnıcı (B) ... **296**
5.1.3. Eminönü Ankara Caddesi Sarnıcı (A) ... **296**
5.1.4. Eminönü Ankara Caddesi Sarnıcı (B) ... **296**
5.1.5. Mahmut Paşa Hamamı Sarnıcı ... **296**
5.1.6. Divan-ı Âli Sokak Sarnıcı ... **297**
5.1.7. Bukoleon Sarayı Sarnıcı ... **297**
5.1.8. Çayıroğlu Sokak Sarnıcı ... **297**
5.1.9. Ermeni Patrikhanesi Sarnıcı (A) ... **298**
5.1.10. Ermeni Patrikhanesi Sarnıcı (B) ... **298**
5.1.11. Antik Otel Sarnıcı ... **298**
5.1.12. Bilim ve Sanat Vakfı Altındaki Sarnıç ... **298**
5.1.13. Zeyrek Fazilet Sokağı Sarnıcı ... **299**
5.1.14. Şeyh Süleyman Mescidi Yakınındaki Sarnıç ... **299**
5.1.15. Şeyh Süleyman Mescidi Sarnıcı ... **299**
5.1.16. Surp Tateos Partağolemeos Ermeni Kilisesi Sarnıcı ... **299**
5.2. MAHZENLER ... 299
5.2.1. Vezir Han Mahzeni ... **299**
5.2.2. Büyük Valide Han Mahzeni ... **299**
5.2.3. Ali Paşa Hanı Mahzeni ... **300**
5.2.4. Meryem Ana Kilisesi Mahzeni ... **300**
5.2.5. Ermeni Patrikhanesi Mahzeni ... **300**
5.2.6. Hekimoğlu Ali Paşa Camii Mahzeni ... **300**
5.3. ARKEOLOJİK MİMARİ KALINTILAR ... 301
5.3.1. Nöbethane Caddesi ... **301**
5.3.2. Şengül Hamamı Kalıntıları ... **301**
5.3.3. Kutlugün Sokak Kalıntıları ... **301**
5.3.4. Akbıyık Caddesi Kalıntısı ... **302**
5.3.5. Servet İş Hanı Kalıntı ... **302**
5.3.6. Küçük Ayasofya Aksakal Sokak Kalıntı ... **302**
5.3.7. Küçük Ayasofya Camii Bahçesindeki Kalıntılar ... **302**
5.3.8. Gedikpaşa Caddesi Kalıntıları ... **303**
5.3.9. Beyazıt Kilise Kalıntısı ... **303**
5.3.10. Beta Yeni Han Kalıntıları ... **303**
5.3.11. Hoca Hamza Camii Altındaki Kalıntı ... **303**
5.3.12. İstanbul Medipol Üniversitesi Haliç Yerleşkesi Bahçesindeki Kalıntı ... **304**
5.4. DİĞER YER ALTI YAPILARI ... 304
5.4.1. Lala Hayreddin Camii Yer Altı Odası ... **304**
5.4.2. Ali Baba Türbesi ... **304**
5.4.3. Bodrum Camii Alt Yapısı ... **305**
5.4.4. Fevziye Küçük Efendi Camii Bahçesindeki Yer Altı Odası ... **305**
5.4.5. Kariye Naos'ta Bulunan Yer Altı Mekânı ... **305**
5.4.6. Kariye Camii Naos Kripto ... **305**
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ ... **309**
KAYNAKÇA ... **311**

TAKDİM

Şehirler suyun geçtiği nehir ve göl, yolun geçtiği kavşak noktalarına kurulur. Bazı şehirler yol bazı şehirler su kenarlarına kurulmuştur. İstanbul hem yolun hem de suyun geçtiği deniz kenarına kurulmuş müstesna bir şehirdir. Konumu ve güzelliğiyle bambaşka bir manzara oluşturan İstanbul tarihin her döneminde bulunduğu konum itibariyle ticari ve ekonomik canlılığını korumuş, cazibe merkezi olmuştur. Kara ve deniz yollarının geçtiği İstanbul dünyaya açılan kapıdır. Bu yüzden ona 2 Dünya başkenti" denilmiştir. Kültürel zenginliği ve müstesna güzelliğiyle İstanbul hakkında en çok kitap ve şiir yazılan şehirdir.

Elinizde tutmuş olduğunuz "İstanbul Yer Altı Yapıları" adlı eser, İstanbul'un görünen yüzüne hayat veren yer altı su yapılarını bütün ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Eser İstanbul'un görünen güzelliğine değil, gizlenen güzelliğine tutulmuş bir aynadır. Zira İstanbul'un fiziki güzelliğini, kültürel ve sosyal hayatını anlatan binlerce eser kaleme alınmıştır. Ancak İstanbul'u besleyen, ona hayat veren yer altı yapılarıyla ilgili eser yok denecek kadar azdır. Çünkü büyük araştırma ve yerinde inceleme gerektiren böylesine bir eser ancak bir arkeolog titizliğiyle, meraklı bir araştırmacının gayret ve çabasıyla ortaya çıkabilir. Elinizde tutmuş olduğunuz bu eser işte böylesine titiz bir araştırma sonucu kaleme alınmıştır. Bilindiği gibi İstanbul'da yer altı yapılarının büyük çoğunluğunu su yolları ve sarnıçların oluşturmaktadır.

Bugün bu yapıların ancak bir kısmı bilinmekte, bir kısmı ise ya yıkılıp kaybolmuş ya da unutulmuştur. Ancak Dr. Arzu Ulaş uzun araştırmaları sonucu kayıp olan yer altı yapılarını yerinde görerek, haritalarda yerini göstererek ve fotoğraflayarak kitabına almıştır. Örneğin su yollarının bakımı ve korunmasıyla görevli İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) nezdinde olan Vakıf Su Şube Müdürlüğü arşivinde yer alan fotoğraflar ile "Osmanlı Vakıf Su Yolları Haritası" izinden gitmiş, Tarihi Yarımada'daki mevcut ve kayıp yer altı yapılarının tespit edilebilmesi için eski sokak dokusunu yansıtan Ekrem Hakkı Ayverdi, Goad, Alman Mavileri, Pervitich, Necip Bey haritalarından yararlanılarak yer altı yapılarının konumları belirlenmiştir. Belirlenen yapılar güncel haritalar üzerine işlenmiştir ve mevcut kadastral dokuya göre belirlenen bu yapılar ada, parsel numaraları ile tanımlanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğümüzün yayınlamış olduğu bu eseri özgün kılan saha çalışması yapılarak, akademik bir disiplin içinde kaleme alınmış olmasıdır. Ayrıca yer altı yapılarının kavramsal olarak irdelenmiş, saha çalışması ile somut örnekler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Geçmişi bilmeyen geleceği kuramaz bağlamında bu eser İstanbul'un bugün yaşanan/yaşanacak olan su sıkıntısını çözmede önemli bir kaynaktır. Kültür hayatımıza katkı sunan böylesine kıymetli bir eseri kaleme alan Arzu Ulaş olmak üzere kitabın yayınlanmasında emeği geçenlere teşekkür ederim.

Mehmet Nuri ERSOY
Kültür Bakanı

SUNUŞ

Türk İslam medeniyetinin ihtişamlı başkenti İstanbul üzerine yazılan kitaplar, kaleme alınan makaleler kütüphanelere sığmayacak kadar çoktur. Her gün yeni bir yönünün, yeni bir güzelliğinin farkına vardığımız İstanbul vakıf medeniyetimizin inşa ettiği bir dünya başkentidir.

İstanbul'a bambaşka bir renk ve güzellik katan mimari zenginliği kadar yer altında saklı mimari yapıları mevcuttur. Bütün dünyanın hayranlık duyduğu, usta şair Sezai Karakoç'un "Başkentler Başkenti" diye sıfatlandırdığı İstanbul, yer altı ve yer üstü mimarisiyle müstesna bir şehirdir. Bu şehre öylesine çok sıfatlar yakıştırılmıştır ki, hiçbiri onu tam anlamıyla karşılayamamıştır. Çünkü İstanbul tek bir sıfata sığmayacak kadar zengin bir kültüre ve güzelliğe sahiptir. Osmanlı vakıf kültür ve medeniyetiyle şekillenmiştir. Bir yandan camileri, medreseleri, hanları, hamamları, hastahaneleri, bağları, bahçeleriyle yeryüzünü mamur ederken, diğer yandan kuyuları, sarnıçları, daha açık ifadeyle yeraltı yapılarıyla şehrin hayat kaynağı olan su ihtiyacını karşılamıştır. Denizi ve yer altı sularıyla İstanbul bütünleşmiş bir şehirdir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak doğrudan veya dolaylı olarak vakıfla ilişkili eser ve yapıları, arşiv belgelerini, yazma ve edebi eserleri yayınlayarak kültür hayatımıza kazandırıyoruz. Bu bağlamda Dr. Arzu Ulaş'ın uzun araştırmaları sonucu kaleme aldığı "İstanbul'un Yer Altı Yapıları" adlı eseri yayınlayarak şehrin görünmeyen, gizli kalmış yapılarına dikkat çekmiş bulunmaktayız. Yer altı yapılarının anlatıldığı bu eserde; eskilerin Nefs-i İstanbul dediği Suriçi İstanbul'un sarnıçları, mahzenleri, su yolları, maksemleri, kuyuları, ayazmaları, çukur çeşmeleri, yangın havuzları ve arkeolojik mimari kalıntıları ele alınmıştır. Eserin müellifi Arzu Ulaş'ın da belirttiği üzere bu eserde; yazma eserler, metinleri ve görselleri bağlamında incelenmiş, konuyla ilişkili matbu kaynaklar araştırılmıştır.

Özellikle arşiv belgeleri nicelik ve nitelikleri ile araştırmanın temelini oluşturmuş, yerli ve yabancı seyahatnameler, bilgiye ve gözleme dayalı eserler ve edebi eserler ışığında İstanbul'un Yer Altı Yapıları incelenmiştir. Fotoğraflar resimler ve şekillerle desteklenen eser alanında büyük bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Büyük bir araştırma sonucu kaleme alınan eserde; Osmanlı dönemi kaynaklarında belirlenen yer altı yapıları konum, tarihçe, arşiv belgelerinde tanımlanma biçimleri, eski dönem haritalarındaki bulguları ve geçmiş döneme ait resimleri ile ele alınmış, şehrin tarihi dokusuna ait kültürel varlıkların bütüncül koruma pratiğine katkı sağlayabilmek amacıyla, bölgede tespit edilen yer altı yapılarının kentsel çevrede dağılımı gösterilmiştir. Yapıların ulaşılabilen çizimleri, güncel tespitlerde bölgede bulunan yer altı yapıları mahallindeki incelemeler kayıt altına alınarak, fotoğraflar ile belgelenmiştir. Güncel harita üzerinde işlenen yer altı yapıları Tarihi Yarımada'nın yer altı envanterine kazandırılmıştır. Alanında büyük bir boşluğu dolduracağına inandığımız bu eseri kaleme alan Dr. Arzu Ulaş başta olmak üzere eserin yayınlanmasında emeği geçenlere teşekkür ederim.

Sinan AKSU
Vakıflar Genel Müdürü

GİRİŞ

İstanbul, zaman ve mekânın somut izlerini fiziksel dokusunda barındıran dünya tarihinin kadim kentleri arasında yer almaktadır. Tarihi süreç boyunca birbirinden farklı sosyal, siyasal ve dini yapılanmaya sahip Roma, Doğu Roma (Bizans) ve Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğu bilinmektedir. Kentin coğrafi konumu, savunma kolaylığı, doğal felaketler ve yangınlar yüzünden sürekli imar edilmiştir. Bundan dolayı tarihi topoğrafyasının biçim ve içeriği çok katmanlı özellikler göstermektedir. Kentte farklı dönemlere ait özgün mimari eserler bulunması, tarihi kimliğini de ayrıcalıklı kılmaktadır. Yer altı ve yer üstünde bulunan eserler şahitlik ettiği dönemlerin kamusal düzeni, toplumsal yaşantısı, mekân kurgusu ve altyapı donatıları hakkında bilgi vermektedir.

Tarihi derinliği merak unsuru olan İstanbul, pek çok bilimsel ve sanatsal çalışmalara konu olmaktadır. Kentin farklı dönemlerini inceleyen araştırmalar söz konusu olmakla birlikte, alt katmanlarına yönelik bütüncül ve interdisipliner çalışmaların yoksunluğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda, tarihsel katmanların keşfi günümüzdeki imar faaliyetleri ve hafriyat çalışmaları sırasında tesadüfen ortaya çıkmaktadır. Bu tez çalışması kapsamında Tarihi Yarımada'nın yer altı yapıları; Osmanlı döneminin tanıkları ve günümüze taşıyıcıları olan belgelerden istifade edilerek irdelenmiştir. Tarihsel zaman dizgesinde yer altı yapılarının incelenmesi ile kentsel organizasyondaki öneminin anlaşılmasına ve uygulanabilecek yeni düşüncelerin üretilmesine katkı sağlanmak istenmiştir. Böylece belgelerle aydınlatılmaya çalışılan bu karanlıkta kalmış yapıların İstanbul mimarlık envanterine kazandırılması hedeflenmiştir.

Tarihi Yarımada, Byzantion, Konstantinopolis ve İstanbul'un zengin mimarlık tarihinin güzide eserlerini siluetinde taşır. Bununla beraber şehrin bünyesinde var olmasına rağmen siluetinde gözlemlenemeyen evrensel ve özgün değerlere sahip yer altı yapıları da bulunmaktadır.

Çalışmanın amacı Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapılarının Osmanlı dönemindeki konumlarını ve işlevlerini arşiv belgeleri üzerinden okumak ve değerlendirmektir. Araştırmamız, Yarımada'nın 15. ve 20. yüzyıl aralığında tarihi dokusunun alt katmanlarına ilişkin bir veri tabanı oluşturmaya yöneliktir. Bu vesileyle kentin fiziksel bileşenlerinin bütüncül korunmasına katkı sağlamak ve şehrin geleceğinin tasarlanmasında referans alınacak bir kaynak sunmak amaçlanmıştır. Araştırmamızın Tarihi Yarımada'daki tarihi dokunun sürdürülebilirliğinin ve yer altındaki mimari öğelerin de kültürel mirasın koruma, planlama ve yönetim sürecinin bir parçası olması hedeflenmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda coğrafi ve özel konumu gereği Roma, Doğu Roma, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar farklı devlet yapılanmalarının ve farklı siyasal iktidarların etkisi ile oluşmuş, gelişmiş ve değişmiş İstanbul Kenti'nin Tarihi Yarımada bölgesine odaklanılmaktadır. Yarımada'da mevcut bulunan yer altı yapıları, Osmanlı Devri kaynakları üzerinden incelenmiştir. Konunun zamansal aralığını ve önemli tarihsel eşiklerini belirleyen temel unsur; İstanbul'un fethinden Cumhuriyete kadar üretilmiş Osmanlı kaynaklarıdır. Arşiv belgelerinde tanımlanan yapılar, ilgili diğer tarihi verilerle birlikte değerlendirilmiştir. Tarihsel verilerin mekâna göre özelleştirilmesinin nedeni, kent bileşenleri olan fiziksel üst yapı ve alt yapının birlikte okunmasının gerekliliğidir.

Tarihi Yarımada bölgesinin yer altı yapılarının saha çalışması birçok kurumun izni ve çalışanlarının desteğiyle tamamlanmıştır. Bu kapsamda İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü, İstanbul İl Müftülüğü, Milli Saraylar Başkanlığı ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkür ederim. Bu kitabın temeli Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi programında Doç. Dr. Hasan Fırat Diker danışmanlığında hazırladığım yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışmanın kitaba dönüşmesine katkı sunan Prof. Dr. Suphi Saatçi, Doç. Dr. Mine Esmer, Yazma Eserler İstanbul Bölge Müdürü Salih Şahin'e; Yük. Mimar Ayşegül Yılmaz, Yük. Mim. Büşra Batu, Fatih Belediyesi Zeyrek Akademi'ye ve kitabın kapak fotoğrafını görüntüleyen Yük. Şehir Plancısı İhsan İlze'ye şükranlarımı sunarım. Yer altı yapılarına erişebilmenin zorluklarının aşılması ise profesyonel mağaracı, dalgıç ve İSKİ Vakıf Sular İdaresi su yolcularının desteğiyle olmuştur. Bazı mekânlarda incelemeleri birlikte gerçekleştirdiğim Galeri Mağara Grubu'na müteşekkirim.

Arzu Ulaş

OSMANLI'DA YER ALTI ALGISI

1. OSMANLI'DA YER ALTI ALGISI

Yaşadığı yerin altında neyin var olduğu sorularını merak eden insan, geçmişten günümüze bilimin ve inanç sistemlerinin verdiği cevaplar ile bu soruyu çözmeye çalışmıştır. Tarihi süreçte mağaradan kente evrilen yaşam alanı tasarımlarıyla insan, yerin altını imar ederken varoluş döngüsündeki yaratılış ve ölüm olgularında yer altı dünyasına da kimlik kazandırmıştır. Bu anlamda yer altı öteki dünyadır.

"Yer" kelimesi bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân, gezinilen ayakla basılan taban, bölge, konum, arsa, yer küre anlamlarına gelmektedir.[1] "Yer" ve "alt" kelimelerinin bileşeni olan "yer altı" yeryüzü ile kurduğu diyalog üzerinden açılımlar bulmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde "yer altı" kavramını incelemeye başlamadan önce, toplumun sosyo-kültürel hayatındaki algısı ile dil (ve üslup) pratiklerine yansıyan ifade ve temsil biçimlerini açıklamak gerekmektedir. Dönemin kaynaklarında ve arşiv belgelerinde yer altı; Farsça kökenli "Zîr-i zemin" **(زیر زمین)** [2], Arapça kökenli "Tahte'l-arz" **(تحت الارض),** "Tahte'z-zemin" **(تحت الزمین)** olarak iki kelimenin birleşmesiyle kullanılmıştır.[3] Toprak altı "Tahte't-türâb" **(تحت التراب)** ve "Tahte's-serâ" **(تحت الثری)** [4] ile anlam birlikteliği olan kavram nadir olarak ifade edilmiştir. Türk Dil Kurumu yer altı kelimesinin yazım kuralını, gerçek ve mecaz anlamlı kullanımına göre belirlemiştir. TDK Güncel Türkçe Sözlükte: "yer altı" somut, "yeraltı" ise soyut anlamlarına göre yazılır.

Yer altı; 1. Yerin, toprağın altında kalan bölümü.[5] "Yer altında mümkün olduğu kadar fazla çalıştırılacak köleleri sayısız olan büyük medeniyetlerin acı ve nihâyetsiz günü idi."[6]

Yeraltı; 1. (sıfat, mecaz) Gizli ve yasa dışı. Alışılmışın dışında olan, aykırı. "Yeraltı dünyası, soyguncu çeteleri, cinayet şebekeleri, işkence ekipleri mi?"[7]

Osmanlı dönemi kaynaklarında hem zeminin altında kalan bölümü hem de gizli, efsunkâr, gayri kanuni her türlü eylem ve söylemi barındıran **tahte'l-arz** (yer altı) kelimesi kullanılmıştır. Yer altı somut ifadesinde, yeryüzündeki yaşamın devir daimine uygun farklı kimlikler kazanmıştır. Bu mekânlar barınma, dini ritüeller, depolama, suya erişim, ulaşım, maden, teknik altyapı birimleri olarak kentin kamusal, askeri ve ticari mekân ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmışlardır. Yeraltı kavramının soyut uzamı; meçhulde konumlanan, muğlak sınırlar ile tariflenmesi ve onları tasavvur eden söylemler nedeniyle kullanıcıları dışındakilerin gerçek biçimini kavrayamadıkları mekânlardır. Bu nedenle insanların, yer altını çeşitli betimlemeler ile zihinlerinde yeniden bir yeraltı inşa ettikleri iddia edilebilir.

Tarihi Yarımada'da yer altı yapıları, farklı zaman dilimlerinde farklı etnik toplumların yaşam kültürlerinin izlerini barındırmaktadır. Osmanlı döneminde analiz ettiğimiz yer altı yapıları, üzerinde gerçekleşen yaşamın, zaman içindeki birikimlerinin birbiri içine geçerek oluşan şehrin palimsestinin somut parçasını oluşturur. Bu nedenle İstanbul'un mimari kimliği ile şekillenen düşünce dünyasında, yer altı yapılarının çoğul anlamlarına da temas edilmiştir.

İstanbul'da yerin altında bir yeraltı olduğu fikri tarihi süreç içerisinde yerli, yabancı müellifleri heyecanlandırmış ve eserlerinde bu sırrı bizlere fısıldamak istemişlerdir. Moralızade Vassâf Kadri ve Süleyman Sûdî'nin "Milli Cinâyât" isimli eserinin önsözünde İstanbul'un yer altı dünyasını anlatırken, her gün üzerinde yaşadığımız İstanbul'un içinde gizli bir memleket olduğunu düşünmektedirler.[8] İstanbul'un yer altı yapıları oldukça girift ve kapsamlı bir manzumeler bütünüdür. Yaşamın akıp geçtiği şehrin alt tabakasında bulunan mekânların, toplumsal hafıza ve tarihsel bağlamı içinde dönemin kaynakları ile düşünülmesini gerektirmektedir. Fiziksel çevre ile bu yapılar arasında iletişimsiz lakin canlı bir bağ vardır. Bazen kapağı kilitli bir kuyu bileziği ya da üst mekânla anlamından kopuk demir bir kapak, insanları onların varlığından haberdar edebilir. Bu işaretlerin ilgililerin dışında fark edilemiyor olmaları ve ulaşabilmenin zorlukları, konunun bakir kalmasının önemli unsurlarından sayılmaktadır.

Osmanlı dönemi yazma ve matbu eserleri, arşiv belgeleri, haritalar ve fotoğrafların her biri yer altına dair maddi şahit hükmündedir. Bu metinler aracılığıyla yer altı yapılarına dair söylem oluştururken kronolojik düzen esas alınmamıştır. Bunun başlıca sebebi şehrin çok katmanlı özelliği ile aynı zamanda, mekânların tarihi ve sosyal dönüşümünün sadece zaman akışına bağlı olmadan, eşzamanlı araştırmayı gerektirmiştir. Araştırmada geçmişin ve yer altının karanlığında gömülü yapıları, Osmanlı vesikaları ile aydınlatma yoluna gidilmiştir.

1 TDK Sözlük
2 Ferit Devellioğlu, "Zîr-i zemin", **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013, s.1385.
3 **A.g.e**, s.1385.
4 **A.g.e**, s.1193.
5 İlhan Ayverdi, "Yer altı", **Kubbealtı Lügatı**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005, C.3, s.3456.
6 Ahmet Haşim, "Müslüman Saati", Derleyen: Ünlü, M., Ahmet Haşim Düzyazıları, İnkılap Yayınları , İstanbul 2004, s. 131-133.
7 TDK Sözlük.
8 Yazar düşüncelerine şöyle devam eder: "... Bu memleketi hiç kimse şimdiye kadar bilmez ve hatırına bile getirmez. Bu şehrin şimdiye kadar malum olmaması şaşkınlık verir. Lakin İstanbul'un her yeri malum. İçinde yaşayan insanlarca payitahtın her tarafı gezilmiş, dolaşılmış. Katiyen hiçbir yeri meçhul kalmamıştır. Fikrimizi biraz dolaştıralım. Bildiğimiz Üsküdar, Kadıköy, İstanbul Ciheti, Galata, Beyoğlu, Kâğıthane'ye kadar bilinir. Fakat böyle değildir. Şimdiye kadar hiç kimsenin girmediği, gezmediği, görmediği gizli bir şehir vardır. Bu da yer altında eski eserlerden oluşan bir şehirdir." (**Milli Cinayât Koleksiyonu**, Cemiyet Kütüphanesi, 1914/15, Önsöz)

1.1. YAZMA ESERLER

Osmanlı'da birbirinden farklı dönemlerin düşünce yapısını, inanç sistemini ve sanat anlayışını aktarmak amacıyla üretilmiş yazma eserler günümüzde kütüphane ve müzelerde bulunmaktadır. Osmanlı el yazmaları, iki mukavva kapak arasında dünyaya ve yaşama dair çok zengin bilgiler içeren kaynaklardır. Eserler; içerdikleri bilgilerin yanı sıra cilt, hat, tezhip, minyatür ve ebru bezemeleri ile dönemin sanat anlayışını da yansıtan kaynaklardır. İstanbul'un toplumsal ve kentsel bellekteki yer altı izleri yazma eserlerin satırlarında ilgilinin fark edeceği filigranlar gibidir. Dönemin yazma eserlerin metin ve görsellerinde, yer altı kavramı somut ve soyut anlamı ile kültürel belleğin her alanında ifade bulmuştur.

Osmanlı döneminde İstanbul'un tarihine dair yazılan en önemli kaynaklar, saray için üretilmiş olan yazma eserlerdir. Osmanlı sultanları, başkentin bayındırlık faaliyetlerinde teşvik ve himaye edici rol oynamışlardır. Buna bağlı olarak yer altı yapılarına ilişkin bilgiler, dönemin eserlerinde halkının refahı için şehri mamur hale getiren hanedan üyeleri, bürokratlar ile ulema zümresinin ayrıcalıklı ve itibarlı durumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür kronik eserler, fetih sonrasında İstanbul'un imar ve iskân faaliyetleri hakkında önemli ipuçları içermelerine rağmen, yer altı yapılarını detaylı anlatmaktan uzaktır. Ancak dönemin müverrihlerinin eserleri, diğer belge ve bilgilerle sentezlendiğinde zaman dilimini belirlemede tamamlayıcı oldukları söylenebilir.

1.1.1. Yazma Eser Metinlerinde Yer Altı

Osmanlı dönemi yazma eserlerinde, yer altına dair fiziksel ve soyut anlamları tanımlayan yazılar kaleme alınmıştır. Bu eserlerde yer altının ahenkli üslubu ile efsanevi anlatılar, İslam inanışındaki algısı ve mimari açıdan fiziksel gerçekliği şeklinde işlendiği görülmektedir.

XV. yüzyılda Tursun Bey Tarihü'l-Ebu'l-Feth isimli eserinde, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi ile su yollarının imar ve inşası hakkında bilgiler vermektedir.[9] Yazma eserlerde, İstanbul panoramasında yer altı yapılarının gizli suretleri nedeniyle efsanevi anlatılar dile getirilmiştir. Bizans ve Frenk kaynaklarından Osmanlı kaynaklarına da sirayet etmiş olan menkıbeler, öncelikle şehrin kuruluşu ve Ayasofya'nın inşası ile ilgilidir. XVI. yüzyıl Osmanlı Tarihi'nin önemli kaynaklarından biri olan Tevârîh-i Âli Osman isimli anonim eserde yazar, İstanbul'un iki kat olmasının sebebini, doğal afetlerden korunmak için yerin altında da mekânlar inşa edildiğini ifade etmektedir.[10] Aynı yüzyılda İlyas *Tevarih-i Konstantiniyye ve Ayasofya* yazmasında benzer ifadeleri kullanmaktadır. [11] Tezkireci Lâtifi, Evsâf-ı İstanbul eserinde şehrin sihir ve efsunundan korunmaktan, onun aldatıcı güzelliklerine kanmamaktan bahseder. Bu satırları kaleme alırken Topkapı Sarayı, Ayasofya, Tahtakale, Tophane, Eyüp, Galata, Kâğıthane semtlerinin mimari güzelliklerini övmektedir. Dönemin İstanbul mimarisini betimleyen eserde, yer altı yapılarından bir tek Yedikule mahzenleri tasvir edilmiştir. Müellif bu fasılda devletin hazinesinin bu kulenin içinde medfun edildiğinden bahsetmiştir.[12]

Osmanlı'nın XVII. yüzyıl müellifleri Hezârfen Hüseyin Efendi, Cafer Efendi, Hezarfen Hüseyin Efendi ve Cafer Efendi'nin, yazdıkları eserler ile toplumun yer altına ait düşünce ve algılarını biçimlendirdikleri görülmektedir. Müellifler, yer altının somut ve soyut ifadesinin toplumsal bellekte var olan zamansal aktarımlarını bulundukları yüzyıldan bizlere nakletmişlerdir. Bu eserler geçmiş ile gelecek arasında tarihi, mimari ve felsefi açılım sağlayan yerin altının aynalarıdır.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin XVII. yüzyılda kaleme aldığı Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âli Osman eserinde; İstanbul'un Roma döneminden itibaren tarihi, çevresel dokusu ve anıtsal yapıları hakkında bilgi vermektedir. Müellif şehirde bulunan dikili

9 "Amma su müzayakası tevsi'inde tevahhus buyurdu. Meğer İstanbul'un ma'murluğu halinde, altı yedi günlük yoldan su gelmiş. Eski kâhrizler bulundu ki dağlar ciğerlerin delüp geçürmişler ve ar-ı zemine muvazi derelerden tak-ber tak kemer-ber-kemer yonma ruhâm-ı ham ile tarsif idüp üzerinden bir nehri akıtmışlar. Havâdis-i rüzgâr ve savârif-i leyl-ü nehar ile harâb-i yebâb olmuş. Ana mehere-i mühendisin getürüp, ka'l olmuş taklarını ve hasf olmuş yerlerini meremmet-i tecdid, belki tarsis-i te'kid ittiler. Ve bu kârizin etrafında nice sular bulunup, asla ilhâk idüp, bir nehr-i gazir kamu yaylak suyunu getürüp şehre akıttı." (atıf yaptığı üzere) Kazım Çeçen, **İstanbul'un Vakıf Sularından Halkalı Suları**, İSKİ Yayınları, İstanbul, 1991, s.25.

10 "...Buzantin'in Engürüs vilayetinden geldiği zaman Konstantiniyye şehrini mamur etmek için Engürüs'den asker toplayıp Konstantiniyye üzerinde geldi. Ne kadar beğler ve beğ oğlanları varsa ve şehirli kimler varsa, kimin gücü neye yeterse onlara hüküm buyurdu: Şehrin içinde yerin altını, sonuna kadar kazsınlar. Orada binalar yapsınlar. Kârgir saraylar, köşkler ve kiliseler bina etsinler. Yerin içinden yeryüzüne çıkıncaya kadar yapsınlar. Yeryüzüne çıktıklarında ise gene o binaların üstüne ağır binalar yapsınlar. Köşkler, kervansaraylar, kiliseler ve hamamlar bina etsinler. Onlar da bu şekilde bina ettiler. Onun için bu binaları zelzele ve yıldırım[a karşı] yaptılar ki Yanko bin Madyan zamanında olmuştu. Onun korkusundan yerin altında olan binaları yaptılar. Şimdi Konstantiniyye'nin iki kat olmasına sebebi budur. Öyle bir zamandan kalmıştır ki şimdiki zamanda dahi ne kadar yerin altında kazsalar ağır binalar bulurlar. Ondan sonra o zaman halkı, her ne zaman bir şimşek, yıldırım ve yağmurlar yağsa yerin altında olan o binalara girerlerdi, şimşekler geçince tekrar çıkarlardı. O zamanlarda yaptıkları her şeyi bu sebeple ve şekilde ederlerdi. Yani inançlarına göre ol şekilde olan binalar, değme nesneden yıkılmazdı...." **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, F. Giese neşri**, haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992, s.91.

11 "...Ve ol esnada İstanbul harap olup ejderhalara... canavarlara mesken oldu sonra Buzantin kuvvetlenip asker ve reaya cemedip yine İstanbul'u tamir eyledi. Ama zelzele havfından yeri kazıp kiliseler, hamamlar kervansaraylar ve onun muhkem kârgir binalar zir-i zeminden yapıp ondan sonra yeryüzünde âdetince evler, mahalleler yaptılar. Ta ki zelzele vaki olduk da zir-i zemine kaçıp helak olmayalar. Şimdi İstanbul'un neresinde kazılsa muhkem temeller, türlü türlü binalar ki bunlar hep ondan kalmıştır. Ve mezkur Buzantin gayet mücessem ve kuvvetli bir adem idi.." Ali Arabî İlyas, **Tevarih-i Konstantiniyye ve Ayasofya**, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, MC.Yz.K. 284/2, H.972.

12 " Ve ol kal'a-i gerdûn 'urucun bir ucunda ferrak-ı ferkadâne duhul u velvec etmiş husul u buruc ki felek-i eflâkden numuzec ü numune yedi kulle demekle meşhur ve mezkûrdur. Her burcunun bir ucu bâm-ı eflâk ve menzil-i hâke su'ud ve 'uruc etmişdir. Ve kale-i kubbe misâlin derun-ı bûtun u me'adin minvâlinde pür sim ü zer ve bahr ü kân mertebesinde dürr ü güherdir. Ve her biri mâl i menâlle mâlâmaldır. Ve mersun u medfun olan hazâin ve defâini katar-ı üştür cibâl götürmeye ve götürse hamline tâb ü tâkatat getirmeye." Lâtifi, **Evsâf-ı İstanbul**, çev. Nermin Suner Pekin, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977, s.11.

taşlardan bahsettiği bölümde, Çemberlitaş'ın altında bulunan bir hücrede kutsal emanetlerin gömülü olduğunu rivayet etmektedir. [13]

Osmanlı mimarisine ilişkin XVII. yüzyılın önemli kaynaklardan olan Risâle-i Mi'mâriyye eserinde Cafer Efendi, yer altında inşa edilen yapıların mimari tanımlarını yapmıştır. Yazar, eserin mukaddimesinde kâinatın Allah'a ibadet eden insan ve cinler için tabakalar halinde yaratıldığını, her katın bir ibadetgâh olduğunu belirtmektedir. Yerin altında yedi kat zemin ve üzerinde yedi kat semanın olduğunu, her tabaka arasındaki mesafenin beş yüz yıllık zaman aralığında birbirinden ayrıldığını ifade etmektedir.[14]

Müstakîmzade Sadettin Efendi'nin XVIII. yüzyılda Kırkçeşme suları ve sarnıçları hakkında kaleme aldığı makalesi önemlidir. Müellif, İstanbul'da çekilen susuzluk üzerine inşa edilen Kırkçeşme, Süleymaniye, Halkalı, Turunçluk, Üsküdar su yolları hakkında bilgi vermiştir. Bu isale hatlarından Tarihi Yarımada bölgesinde su dağıtım yapıları olan maksemlerin konumları ile Ayasofya ve Zeyrek sarnıçlarından bahsetmiştir.[15]

Osmanlı düşünce yapısının içeriğini belirleyen İslam inanışı, tasavvuf ve felsefenin etkisi altında yer altı kavrayışı ve söylemine de kaynaklık etmiştir. Bu sentez ahiret inancı kabulü üzerine kuruludur. Örneğin XVIII. yüzyılda yaşamış Erzurumlu İbrahim Hakkı, yüzeyleriyle kâinatın aynası olan âlemlerin yaratılış düzenini "anasır-ı erbaa"[16]yı; ateş, hava, su ve toprak katmanları olarak betimlemektedir. Müellif, kâinatın varoluşu ile insanın yaratılışı arasındaki bağlantının karşılıklı bir ilişki halinde olduğunu belirtir. İbrahim Hakkı, insanın yeryüzünü bayındır kılmasında toprağa ve onun altındaki dünyaya olan merakını "*Allah yedi göğü ve bir o kadar da yeri yarattı*"[17] ayeti ile açıklamaktadır.[18]

Eserinde yer ve yerin altında bulunan tabakalar hakkında detaylı bilgiler aktaran İbrahim Hakkı, yaşanılan ve sonsuzluk âleminde yaşanılacak hayatı da betimlemiştir. İnsanın merak ettiği sonsuz hayatın tasavvurunu yer altına doğru kazılan kuyular, madenler ve toprağın tabakaları ile örneklendirmiştir.[19] Evreni ve yaşamın özetini tasvir ettiği Âlem-i lahut la halâ vela melâ şemasında yeri sıfır noktası olarak nitelerken, dünya hayatını İslam inancına göre yaşayıp, salih amel işleyenler için yerin üstünü ve gökleri cennet olarak tasvir etmiştir. Yerin altı ise cehennemdir ve oraya yedi kapısından biri ile inilmektedir.[20] Cehennemin yer altında olduğu vurgusu, betimlemenin alt tarafında konumlandırılarak gösterilmiştir. Üzerinde yedi kapısının bulunduğu sırat köprüsü yer almaktadır. Cehennem tasvirinde Veyl Deresi, Gayya Kuyusu, zakkum ağacı ve katran kazanı da resmedilmiştir. Veyl Deresi ile cehennem ikiye bölünürken basamakları numaralandırılmıştır. Zakkum ağacı cehennemin orta yerinde, katran kazanı ise içerisinden katranların taştığı bir kazan şeklinde betimlenmiştir. Gayya Kuyusu, cehennemin bütün katlarına kadar uzanan bir direk biçimindedir (Resim 1).

Resim 1 Âlem-i lahut la halâ vela melâ şeması

13 "Miladın üç yüz yirmi dört senesinde Tavukpazarı'nda vâki olan kırmızı dikili taşı merkum Kostantin nasb eyledi. Amud-i mezburun vaz'ına sebeb budur ki validesi Elene nam hatun Kudüs-i Şerif ziyaretine varup Kamame nam kiliseyi bina eyledikde nasaranun zu'm üzere yahudiler İsa'yı salb itdikleri salibi ve eline ve ayağına urdukları *mıhları ve badehu âsâr*-ı mucizâtı yahudilerden tahsil idüp *oğlu Konstantin'e hediye* getürdü. Ol dahı tazim ve tekrim ile taht'el-arzda kâgir ve metin bir hücre bina idüp ol hücrenin içinde bu asar-ı mezkureyi koyup hıfz eyledi ve üzerine alâmet için *hâlâ mevcut olan kırmızı amudu vaz eyledi*." Hezârfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-beyân fî kavânîni Âli Osmân,** s.8-9, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, nr.00027/001.

14 Ca'fer Efendi, **Risâle-i Mi'mâriyye**, (TSMK Y. 1122/YY339) haz. İ. Aydın Yüksel, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2005

15 Müstakîmzâde Saadettin Efendi, Envaru'd-diyâr bi'l himâyati'l- âbâr, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, s.32.

16 Dört unsur

17 Kur'an-ı Kerim, Talâk suresi 12. ayet.

18 Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetname**, çev. Durali Yılmaz, Ataç Yayınları 2015,İstanbul s.187.

19 "Toprak unsuru da ötekiler gibi oluşum ve bozuşumla çeşitli biçimler bulmaya kabiliyetlidir. Çünkü kendi yerindeyken bile, diğer unsurlara dönüşüp başkalaşır. Bu toprak unsurunun soğukluk ve kuruluğunun birlikte bulunmasına sebep katılık ve yapışma olduğundan; sırtı canlılara yer ve sığınak karnı bitkilere ve madenlere başlangıç ve kaynak bulunmuştur." Söz konusu yeraltı, insanın yer ve gök merkezli bulunduğu yeryüzünde ufuk dairesinde kendi ayağının altında bulunur. Bu toprak tabakasının kalınlık ve derinliğini merak eden Hindistanlı filozoflar, farklı ilimlerle farklı yerlerde derin kuyular kazıp yeryüzünün sayfalarını incelemişlerdir." Erzurumlu İbrahim Hakkı, **a.g.e**, s.185

20 Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetnâme**, s.31, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Milli Kütüphane, Demirbaş no:06 Mil YzB621/1.

1.1.2. Yazma Eser Görsellerinde Yer Altı

Osmanlı döneminde yer altı kavramının fiziksel ve soyut anlamı yazma eserlerde minyatür, harita ve planlar şeklinde betimlenmiştir. Osmanlı'nın düşünce yapısı sadece yaşanılan dünyayı değil, ölüm ve ötesini de uhdesinde barındırmaktadır. Müellifler, dünya hayatında insanın mekânı ile evren olgusunu yer, gök ve yerin altındakiler bağlamında anlamlandırırken; bu olguyu İslam'ın inanç ve kaideleriyle sentezledikleri görülmektedir.

Birbirinden farklı dönemlerde üretilen yazmalarda bulunan minyatürlerde; Kur'an'da geçen peygamber kıssaları, dünyanın yaratılması, kâinatın katmanları, ölümden sonraki hayat, cennet ve cehennem betimlemelerinde yer altı mefhumu işlenmiştir. Bu eserlerden Yusuf u Züleyha, Kitâb-ı Bahriye, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn, Zübdetü't-Tevârih, Ahvâl-ı Kıyâmet ve Muhammediye isimli yazmalarda yer alan minyatürler incelenmiştir.

Bununla birlikte minyatürlerde, İstanbul'dan görünümler içeren topoğrafik betimlemeler de bulunmaktadır. Yazma eserlerde resmedilen dünya ve deniz haritaları, askerî ve tasvirli (minyatürlü) haritalar, suret ve şekiller, çeviri harita ve atlaslar ile birçok çalışma günümüze ulaşmıştır.[21] Osmanlılar tarafından İstanbul'un genel görüntüsünü ve mimari yapısını tasvir eden haritaların 16. yüzyıl itibariyle üretildiği bilinmektedir. Bu haritalardan ilki Pîrî Reis'in 1513 tarihli Kitâb-ı Bahriye'sinde yer almaktadır.[22] Piri Reis haritasında yirmi farklı haritadan faydalanırken gemi, balık, kuş, insan resimleri ile rüzgâr ve coğrafi yönleri açıklamıştır.[23] Müellif İstanbul haritasında Tarihi Yarımada, Haliç, Galata, Üsküdar ve Kadıköy kısmını betimlemiştir. Tarihi Yarımada bölgesinin deniz ve kara sınırları olan surlar ile surlardan şehre girilen kapıların isimlerini yazmıştır. Galata ve Tersane bölgelerinin ise kıyı şeridinde olan yerlerin isimleri belirtilmiştir. Eserde Topkapı Sarayı, Hipodrom, Yedikule ayırt edici özellikte resmedilmiştir. Bunun yanı sıra şehir siluetinde abide eserler daha belirgin biçimde gösterilirken yer altı yapılarına dair herhangi bir gösterim yapılmamıştır.

Bir diğer İstanbul planı ise Matrakçı Nasuh'un 1532 tarihli Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn isimli eserinde minyatür tekniği ile resmettiğidir. [24] Matrakçı yazma eserinde, bir tarafta sur içi İstanbul diğer tarafta Galata ve çevresi olmak üzere iki sayfa resmetmiştir (Resim 2).[25] Kent planında, yer altı yapılarının mimari simgelerinin izleri aranmıştır. Kompozisyonda kentin konumu ile kara ve deniz sınırları bağlantısı, anıtsal yapıların çevresel dokuda dağılımının tanımlanabilir olduğu anlaşılmaktadır. Minyatürün mekân detaylarında, Langa Bostanı içerisinde iki tane kuyu ile su çekmek için kurulan düzeneğin resmedildiği görülmektedir (Resim 3). İstanbul planı ölçeğinde işlenen bu kuyu simgeleri, bizleri kent morfolojisindeki yer altı su sistemlerinin varlığından haberdar etmektedir. Bununla birlikte Hipodrom tasviri ile şehrin palimpsest özelliğine de vurgu yapıldığı görülmektedir (Resim 4).

Resim 2 Matrakçı Nasuh'un İstanbul - Galata minyatürü

21 Fikret Sarıcaoğlu, "Harita", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, C.16, s.21, İstanbul, 1997.
22 Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.227, İstanbul 2000.
23 Oktay Aslanapa, **"Osmanlı Minyatür Sanatı",** Yeni Türkiye Yayınları, S.34, Osmanlı özel sayısı, s.701, Temmuz-Ağustos 2000.
24 Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 227.
25 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 5964.

Resim 3 Matrakçı Nasuh'un İstanbul Langa Bostanı kuyu detayı

Resim 4 Matrakçı Nasuh'un İstanbul minyatüründe Hipodrom detayı

Osmanlı'da *Kısas-ı Enbiya* tarihini anlatan yazmalarda, yer altı mekânları minyatürler ile gösterilmiştir. Öncelikle Hamdullah Hamdi'nin 1492 tarihli Yûsuf u Züleyhâ eserinde, kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yusuf'un hikâyesi işlenmiştir.[26] Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un kuyudan kurtulması mucizesini anlatan[27] ayette resmedildiği minyatürde, Hz. Yusuf kuyunun tam ortasında ve etrafında iki kişi tarafından çıkarıldığı görülür. Kuyunun iki yanında ise su çekmek için gelenler betimlenmiştir.[28] Bu kıssada kuyu, peygamberi saklayan güvenli bir yer altı mekânı olarak anlatılır.

Seyyid Lokman'ın kaleme aldığı 1583 tarihli Zübdetü't-Tevarih isimli eserde, İslam tarihi anlatılırken peygamberlerin kıssaları nakkaşların görsel anlatımlarıyla renklendirilmiştir.[29] Bu yazmada, Kur'an-ı Kerim'de zalim hükümdardan kaçan gençlerin (Ashab-ı Kehf'in) mağaraya sığınması ve uyumalarının anlatıldığı[30] ayetler tasvir edilmiştir (Resim 5).[31] Minyatürde, yedi genç ve bir köpeğin mağarada güven içinde uyuduklarına vurgu yapılmıştır. Her iki minyatürde de ölümün ve cehennemin mekânı olan yer altı, iyi ve güzel ahlak sahibi insanlar için barınılan, sığınılan ve koruyan olarak resmedilmiştir.

Resim 5 Ashab-ı Kehf mağarada uyurken

İslam inancında ve öncelikle Kur'an-ı Kerim'de yer alan cehennem tasviri, Osmanlı döneminin 16. ve 17. yüzyıllarında minyatür sanatında geniş yer bulmuştur. Bu yazma eserlerden, kıyametin halleri anlamına gelen Ahval-i Kıyamet'te cehennem ile ilgili oldukça fazla minyatür yer almaktadır. Eserde cennetle beraber ele

26 Zehra Öztürk, "Hamdullah Hamdi", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, C.15. s. 452.

27 Ve bir kervan çıkageldi;(kervancılar) sucularını (su kuyusuna) gönderdiler; onlardan biri kovasını kuyuya sallıyordu ki [orada Yusuf'u gördü] ve: "Ne kısmet!" diye bağırdı, "Bir oğlan çocuğu bu!". Ve böylece kervancılar onu satmak niyetiyle yanlarına aldılar. Oysa, Allah yaptıklarını (adım adım izliyor ve) biliyordu. (Yusuf Suresi 19. ayet) meal: Muhammed Esed, Kuran Mesajı, İşaret Yayınları, İstanbul 2002, s.458.

28 Fatih Şimşek, Klasik Osmanlı Minyatüründe Havuz İmgesi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.36.

29 Banu Mahir, **Osmanlı Minyatür Sanatı**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 109.

30 "O gençler mağaraya sığınmışlar ve "Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!" demişlerdi. Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık. Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık. Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. (Ashab-ı Kehf 10-13. ayet,)

31 Seyid Lokman, **Zübdetü't- Tevarih**, Türk İslam Eserleri Müzesi, no.1973.

alınan cehennem yerin yedi kat altındadır, ayrı ayrı kapıları vardır ve kapılarda bekçiler beklemektedir. Cehennem, zebaniler ile topuz, yılan, akrep gibi azapların olduğu bir mekândır. Minyatürde, yer altındaki cehennemin karanlığı siyah ile renklendirilmiştir[32] (Resim 6).[33]

Resim 6. Cehennem tasviri

Osmanlı tefekkür dünyasında ahiret yaşantısı (öteki dünya), dini eserlerin hem içeriğinde hem de tasvirlerinde sürekli üretilmiştir. Yazıcıoğlu Mehmed'in 15. yüzyılda kaleme aldığı Muhammediye isimli eser, matbaanın da kullanımıyla çoğaltımı ve basımı en yaygın eserlerden olmuştur. Özellikle 19. yüzyıl baskılarında cennet ve cehennem tasvirleri, Osmanlı'nın son dönem mimari üslubunu yansıtmaktadır.[34] Eserin ahiret yaşantısının anlatıldığı bölümünde, cennet ve cehennem betimlemesi doğal çevre ile ifade edilmiştir. Buna göre cehennem, yerin yedi kat dibinde ve etrafı duvarlarla örülü, ateş yükselen dağlar, dereler, kayalar, vadilerin bulunduğu bir mekân olarak betimlenmiştir (Resim 7). Cennet tasvirinde ise, değerli taşlardan inşa edilen köşkler ve saraylar ile sekiz kapısından bahsedilmiştir (Resim 8). Özellikle cennetin kapıları ile bu kapılardan gireceklerin dünya yaşantısı ve göklerin yaratılması eş zamanlı anlatılmıştır.[35] Kısacası, sonsuz yaşamda (ahiret) kötüler için yer altında ateş ve azap dolu cehennem, iyiler için ise yeryüzünde ırmakların serinlettiği cennet mekândır.

Resim 7 Cehennem tasviri

Resim 8 Cennet tasviri

1.2. MATBU ESERLER

Matbu eserler, 18. yüzyılın ortalarından itibaren taş baskıyla ve matbaalarda üretilmişlerdir. Dolayısıyla bu kaynaklarda dönemin sosyal, kültürel, mimari, tarihi ve edebiyat ortamında, İstanbul'un yer altı yapılarına ilişkin izler bulunmaktadır. Bu eserler, yazmalara nazaran daha yaygın üretilmiş ve birçok yazma kitabın da tekrar baskısı yapılmıştır. Bu nedenle, önceki devirlere ait Osmanlı ve yabancı seyahatnameler de bu matbu eserler bölümünde yer alır.Osmanlı İstanbul'una duyulan merak ile yerli ve yabancı

32 Mürüvet Harman, "Osmanlı Minyatür Sanatında Bir Cehennem Örneği: Ahval-i Kıyamet'te Yer Alan Ejderha Şeklindeki Cehennem", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.9, S.43, Nisan 2016, s.1068

33 Ahvâl-i Kıyamet, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. Hafid Efendi 139, s.38.

34 Mürüvet Harman, "Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinde Yer Alan Cennet-Cehennem Tasvirleri", **Mukaddime**, S.5. 2014, s.90

35 Muhammed Yazıcıoğlu, Muhammediye, Süleymaniye Yazma eserler Kütüphanesi, Basma Bağışlar, No: 3293.

seyyahlar, araştırmacılar, bürokratlar, elçiler, sanatçılar, tüccarlar ve esirler şehri tasvir eden eserler kaleme almışlardır. Söz konusu eserlerde İstanbul'un gizemli yer altı mimarisi, kimi zaman satır aralarında kimi zaman ana başlıklar altında ifade bulmuştur.

1.2.1. Osmanlı Seyahatnameleri

Evliya Çelebi, Eremya Çelebi, Sarkis Sarraf Hovannesyan, P.Ğ.İnciciyan seyahatnamelerinde yer altı yapılarına dair yazılanlara bakıldığında; 17. yüzyılda yazılmış olan Evliya Çelebi seyahatnamesinde, İstanbul'un yer altı yapıları hakkında tafsilatlı bilgiler vermiş olduğu görülür. Bu eserde sarnıçlar, çukur bostanlar, mahzenler, su yolları, kuyular, ayazmalar, çukur çeşmeler ve Bizans kalıntıları konumları, tarihçeleri ve mimari özellikleriyle mübalağalı bir üslupla anlatılmıştır. Evliya Çelebi, Ayasofya[36] ve Zeyrek[37] camilerinin sarnıçları, Mesîregâh-ı Can Kuyusu[38] anlatıları ile yer altı yapılarından şehrin tılsımlı mekânları olarak bahsetmiştir. Aynı yüzyılın bir diğer müellifi Eremya Çelebi'dir. Yazar, Tarihi Yarımada'yı adım adım gezerek anlattığı eserinde, şehrin deniz ve kara surları ile kapılarını anlatırken yer altı yapıları hakkında detaylı bilgi vermez.[39]

Sarkis Sarraf Hovannesyan, "18. Yüzyıl Payitaht İstanbul'un Tarihçesi" isimli eserini III. Selim'in saltanat döneminde kaleme almıştır. Müellif eserinde, özellikle gayri müslim cemaate ait kilise ve ayazmaların tarihçesi ile hâlihazır durumları hakkında bilgi aktarırken, şehrin kalıntı ve harabelerinden de bahsetmiştir.[40] Aynı yüzyılın bir diğer yazarı P.Ğ. İnciciyan "XVIII. Asırda İstanbul Tarihi" adlı eserinde şehrin semtleri, kamusal alanları, eski dönem bakiyeleri, anıtsal eserleri ve su güzergâhları ile sarnıçlar hakkında bilgiler vermiştir.[41] Osmanlı seyyahlarının, Tarihi Yarımada'nın fiziksel dokusunu ve yer altı mekânlarını ortak bir üslupla aktardıkları ve şehrin mimari yapısını; deniz surları, kara surları, şehre açılan kapılar, önemli anıt eserler, sarnıçlar, su yolları, camiler, kiliseler, meydanlar, ayazmalar başlıkları altında inceledikleri görülür.

1.2.2. Yabancı Seyahatnameler

Osmanlı başkenti İstanbul, döneme ve kişisel ilgiye göre değişen muhtelif amaçlarla yabancı ülkelerden gelen pek çok seyyah, elçi, tüccar ve sanatçı tarafından ziyaret edilmiş ve bu ziyaretçiler izlenimleri hakkında eserler kaleme almışlardır. Söz konusu eserlerde yazarların Tarihi Yarımadadaki Roma, Bizans ve Osmanlı devirlerine ait yer altı yapıları hakkındaki intibaları bu başlık altında yüzyıllara göre aktarılmaktadır. Müellifler, çok katmanlı şehirde eski dönem kalıntılarının izlerini sürerken harabe görüntüsünü de dile getirmişlerdir.

İstanbul'un eski çağ tarihine ait yazma eserleri toplamak ve arkeolojik kalıntıları tetkik etmek üzere 16. yüzyılda Fransa hükümeti tarafından gönderilen Petrus Gyllius, şehrin yer altı mimarisine dair bilgiler kaleme almıştır.[42] Kentin tarihsel sürecini anlatan yazar, salgın hastalıklar, doğal afetler, isyanlar ve savaşlar nedeniyle şehrin defalarca yıkıntı haline döndüğü ve yeniden imar edildiğinden bahsetmektedir. Gyllius, kentin fiziksel dokusuyla birlikte yer altında bulunan sarnıç, mahzen, ayazma gibi yapılarla, arkeolojik ve mimari kalıntıların geçmiş dönem bilgilerini ve yaptığı güncel tespitleri de anlatmıştır. Aynı yüzyılda Osmanlı ordusuna tutsak düşen birinin İstanbul'daki gözlemlerini kaleme aldığı eserinde Binbirdirek Sarnıcı'ndan bahsedilmektedir.[43]

Batılı seyyahların 19. yüzyıl itibariyle İstanbul'a yaptıkları gezileri kaleme aldıkları eserleri bulunmaktadır. Yazarların, Tarihi Yarımada'daki yer altı yapılarından en sık bahsettikleri Binbirdirek ve Yerebatan Sarnıçlarıdır. 1814 senesinde başkenti ziyaret eden Edward Raczynski, Büyük Constantinus (324-337) zamanındaki Yunan ilahlarının heykelleriyle süslü şehrin eski parlaklığını yitirdiğinden bahsetmiştir. Yangınların, şehrin önemli eserlerine verdiği büyük zarar kadar, Osmanlı döneminde yapılan tamirlerin de uyumsuzluğuna değinmiştir. Raczynski, Binbirdirek Sarnıcı'nın mimarisi ve işlevi hakkında bilgi vermiştir.[44] 1838 yılında

36 "...İstanbul›da büyük depremler olduğundan bütün binaların temelini boş edip Onun üzerine bin bir yüksek sütunlar üzere kemerler ve *toloz kubbeler inşa ettiler ki altı su sarnıcı olup rahmet suyu ile dopdolu olsun. Ayasofya'nın en alt katını sarnıç ettiler. Hâlâ Kırkçeşme suyu ile doludur. Bazı yerlerini tamir ve yaralanan yerlerini gözetmek için Ayasofya altında kayıklar vardır. Caminin tam ortasında bakır kapaklı bir su kuyusu vardır. Ondan kovalar ile su çekip bazı kimseler su içerek susuzluklarım giderirler*..." Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, C.1, s.18.

37 "*Konstantin'in büyük bir kilisesi de İstanbul'da Zeyrekbaşı adlı yüksek bir tepe üzerinde, Hz. Yahya adına 360 kubbeli bir manastır yapıp dört tarafına kale duvarı gibi sağlam bir yapı inşa edip içine 3.000 ruhban ve hizmetçiler koyup Mesih ayini ederlerdi. Bu kiliseye bitişik bir sarnıç yapıp içine Kırkçeşme suyunu akıtıp üzerine bir incilhane medresesi yaptı. Günümüzde Zeyrekbaşı yakınında mamur, Pirî Paşa Medresesi derler ve anılan su mahzenine Sovuksu derler. 700 yüksek sütunlar üzerine kurulmuş göl gibi kar parçası güzel suyu vardır. Temmuz ayında, Unkapanı gemicileri ve başka canlar ondan susuzluklarım giderirler*." **A.g.e,** s.19.

38 "*Bir şeyini kaybeden kişi önce temiz abdest alıp o su kuyusu kenarında iki rekât namaz kıldıktan sonra Fatiha suresini okuyup Hz. Yusuf'un ruhuna bağışlamalıdır. Sonra şu sözleri söyleyerek; "Ey kuyu sahibi Hz. Yusuf-ı Sıddık aşkına olsun, benim filân akrabam yahut filân evlâdım veya kaybolan eşyam nice oldu?" kuyu ağzından aşağı bağırmalıdır. Kuyudan çıkan ince bir ses; sorduğu kişi veya kaybolan eşyası hakkında isim ve resmiyle nerede olduğu, ölü ya da diri, hangi diyarda, eşyasını kimin çaldığını söyler*." **A.g.e.**, s.196.

39 Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, çev. Hrant D. Andreasyan, haz. Kevork Pamukcıyan, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988.

40 Sarkis Sarraf Hovhannesyan, **18. Yüzyıl Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, çev. Elmon Hançer, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

41 P.Ğ. İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul'un Tarihi**, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.

42 Petrus Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, çev: Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 16.

43 "Mermer sütunlu ve her yeri taş tuğla ile örülmüş kümbetli bodrumlar. Hemen hepsi de gezilebilecek kadar geniştir. Eğilmeyi gerektirmeyecek kadar yüksek tavanları vardır Direkler içlerini daracık sokaklara böler. Şehrin ihtiyacı olan ipek ve iplik burada eğrilir." Fuat Carım, **Kanuni Devrinde İstanbul**, Yeni Savaş Matbuası, İstanbul, 1964, s.184.

44 "At meydanının hemen yanında Büyük Konstantin tarafından yaptırılan Türklerin Binbirdirek dedikleri bir sarnıç bulunuyor. 200 ayak uzunluğunda 170 ayak genişliğinde ve 40 ayak yüksekliğindeki bu binanın üzeri tamamen örtülü olup 222 kubbeli ve 14 sıra halinde 216 mermer sütunu vardır. İstanbul'un kurulmasından sonra halk içme suyu sıkıntısı çektiğinden civardaki evlerden sarnıçlara yağmur sularını doldurmak zorunda kalmıştı. Bu sarnıçlar şehrin her tarafına su götüren kemerler yapıldıktan sonra yavaş yavaş değerini kaybetmiştir. Birkaç yıl önce bir Türk taciri, bu sarnıcı hükümetten kira ile tutarak içinde bin kadar işçinin çalışabileceği bir iplik imalathanesi kurmuştu. Sarnıcın içyapısı muntazam değildir. Bundan başka ince sütunlardaki zevksiz çıkıntılar hiç de hoş görülemezdi. Bütün bu hatalara rağmen bina sütunlarının adedi ve hacmi bakımından gene de görülmeğe değerdi." Edward Raczynski, **1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat**, çev. Kemal Turan, Tercüman, İstanbul, 1980, s.34.

ise Miss Pardoe seyahatnamesinde, Binbirdirek (Resim 9) ve Yerebatan Sarnıçlarını (Resim 10) anlatırken[45], görsellerine de yer vermiştir. Alberth Smith'in 1850 yılında yayınlanan *A Month At Constantinople* (İstanbul'da Bir Ay) isimli eserinde, yine bu iki sarnıcın kullanımları hakkında bilgi verilmiştir.[46]

Resim 9 Binbirdirek Sarnıcı

Resim 10 Yerebatan Sarnıcı

Edmondo de Amicis, 1874 senesinde ziyaret ettiği İstanbul'un bir Osmanlı kenti olarak silüetinde barındırdığı Bizans devri eserleri ve yer altı yapılarını tasvir etmiştir. Amicis, Yerebatan Sarnıcı'nda kayıkla yaptığı hülyalı geziyi detaylı bir şekilde anlatmıştır. Daha sonra At Meydanı'nın aydınlığından birkaç dakika içinde yerin altında soluk bir ışığa vardığını ve Rum işçinin harp şarkısı söyleyerek iplik büktüğü suyu çekilmiş Binbirdirek Sarnıcı'nı da tasvir etmiştir.[47]1880 yılında İktisatçı Laveleye, şehrin güzelliklerinden ziyade çöküşünü aktarmıştır. Yazar izlenimlerini, "*Kent sefalet içinde. Eski eserler yıkılmaya yüz tutmuş. Evler harap, insanlar açlıktan ölüyor. Taşrası ve başkentiyle tam bir çöküntü yaşanıyor. Sarnıçlara, çeşme yalaklarına yerleşmiş binlerce insan ve aile"*[48] şeklinde dile getirmiştir.

Mimar ve ressam olan Le Corbusier de "Şark Seyahati" isimli eserinde 1911 yılı İstanbul'undan bahseder. Yazar, bu şehirde Bizans'ın artık hayata döndürülemeyeceğini, geriye kalan birkaç taşın da ruhunu terk ettiğini ifade etmektedir. Türk şehrinin mizacını kimi zaman beğenmediğini, kimi zaman da bu mizacın sükûnete sebebiyet verdiğini söyleyen yazar, Pera ve İstanbul'un metruk durumlarından bahsetmiştir. Şehrin mimari özelliklerinden bahsederken, Eğrikapı maksemini resmetmiştir.[49]

1.2.3. İnceleme-Araştırma Eserleri

Bu bölümde, Tarihi Yarımada bölgesinin yer altı yapıları veya bunların bağlantılı fiziksel üst mekânı hakkında yazılan dönemin araştırmaya dayalı eserleri tahlil edilmiştir. İstanbul'un kent dokusundaki Roma ve Osmanlı medeniyetlerinin tarihi katmanları, yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Osmanlı döneminde, başkentin yer altında bulunan mimari eserleri hakkında incelemeler yapan araştırmacılar önemli eserler kaleme almışlardır. Araştırmacılar, eski çağ (antik çağ) ve Bizans devri (geç antik) mimari yapıların izlerini sürerek yer altı yapılarını yeniden keşfetmişlerdir. Bu yer altı eserlerinden ulaşabildiklerinin dönemin teknolojik olanakları çerçevesinde rölövelerini çizerek, eskiz veya fotoğraf ile görselleştirerek mevcut durumlarını kayıt altına almışlardır. Yabancı uyruklu uzmanların şehirde yaptıkları çalışmalar, devletin izni ve desteği ile olmuştur.

İstanbul'un silüetini Roma'dan Türk dönemine devşiren en önemli abideler kuşkusuz camilerdir. Şehrin İslam geleneği ile biçimlenen mimari yapılarını, Hüseyin Ayvansarâyî Hadîkatü'l Cevâmi adlı eserinde isim sırasına göre kaleme almıştır. Müellif, 1768 yılına kadar gezdiği cami, mescit, medrese, imaret, bîmarhâne, çeşme, tekke, türbe, mektep, kuyu, sebil ve sahil sarayları hakkında bilgiler vermiştir.[50] Bu eser, Osmanlı devrinde şehrin kadastral dokusuna ışık tutmakla beraber camiler dâhilinde bulunan yer altı yapıları hususunda kısmi bilgiler içerir.

Bir diğer eser, Rüsumat Emâneti ketebesinden Şemsi Bey tarafından bastırılan Heyet-i Sabıka-i Konstantiniyye 1872/73 yıllarında yayınlanmıştır. Müellifi belli olmayan risalenin ön sözünde Dersaadet, Bilâd-ı Selâse ve Adalar bölgelerinin eski zamanlarda bulunduğu genel durum ve mevcut olan mimari yapılar hakkında

45 Miss Pardoe, **Beauties Of The Bosphorus**, London 1838, s.101-102.

46 "...antik çağlardan kalma iki büyük yer altı sarnıcını görmem konusunda ısrar etti. Bu sarnıçlardan birinin çatısı üç yüz veya dört yüz sütunla destekleniyor, kuruydu ve iplik veya ipek sarma galerisi olarak kullanılıyordu. Diğerinin içerisinde su var. Bir evin avlusundan geçilerek merdivenlerden kasvetli enginliği içinde kaybolan bir sarnıca inersiniz..." Alberth Smıth, **A Month At Constantinople, Lıbrary Universty Calıfornia Rıversıde**, London 1850, s.59

47 Edmondo de Amıcıs, **İstanbul,** çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 338-340.

48 Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Kentleri ve Yabancı Gezginler**, Ray Sigorta Yayınları, İstanbul 1996, s. 26.

49 Le Corbusier, **Şark Seyahati İstanbul 1911**, çev. Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018. s. 69.

50 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadikatü'l Cevâmi**, haz. Ali Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, Mayıs 2001 İstanbul.

bilgiler derlenmiştir. Risalede, kentin mimari yapısı ve eserleri on iki fasılda anlatılmıştır. Yazar, ilk bölümde eski çağdan Osmanlı devrine kadar başkentin tarihi ve siyasi gelişiminden bahsetmiştir. Daha sonra İstanbul'un surları, kapıları, mahalleleri, su yolları, kemerleri, hamamları, sarayları, sarnıçları, dikilitaşları, meydanları, kiliseden tahvil edilen camileri hakkında bilgi verilmiştir.

Dr. Philipp Forchheimer ile Dr. Josef Strzygowski İstanbul'un su isale hatlarıyla, bu hatlar üzerinde bulunan kemerler, maksemler, sarnıçlar ve çukur bostanlar hakkında yerinde yaptıkları incelemeleri 1893 tarihinde kaleme almışlardır. Katalog olarak hazırladıkları eserde; sarnıçların, çukur bostanların ve maksemlerin detay çizimlerini de içeren ölçekli rölöveleri ile eskizlerle ifade edilmiş görünüşlerini yayınlamışlardır. Osmanlı dönemindeki bu çalışma, yer altındaki Bizans su mimarisinin kayıp ve mevcut eserlerinin oldukça tafsilatlı anlatıldığı önemli bir kitaptır. [51]

10 Temmuz 1894 tarihinde meydana gelen İstanbul depreminin ardından çekilen su sıkıntısı üzerine II. Abdülhamid, şehrin su yollarının tamir ve tecdidi (yenilenmesi) için görevlendirdiği Mirliva İbrahim Edhem Bey'e Mücmel isimli bir rapor hazırlatmıştır.[52] Müellif bu eserde, İstanbul'un vakıf su yollarının kısa tarihçesi ile isale hatları üzerinde bulunan bent, kemer, maslak ile maksemlerin konumları ve mimari detayları hakkında bilgiler vermiştir.

Mehmet Raif 1913/1914 yıllarında yayınlanan Sultanahmed Parkı ve Âsâr-ı Atîkası isimli eserinde, Sultanahmet Camii ve İstanbul'un Bizans dönemi eserlerine yer vermiştir. Müellif, başkentte meydana gelen depremlerden ve muhtelif sebeplerden dolayı Bizans bakiyesi pek fazla eser olmadığını belirtmiştir. Eserde, Suriçi'nde bulunan kiliseden tahvil edilen camiler, surlar, sarnıçlar ile Bizans devrine ait arkeolojik kalıntılar ve Anemas zindanından detaylı bir şekilde bahsetmektedir.

Asar-ı Atika Muhafaza Kâtibi Mehmet Ziya, İstanbul Boğaziçi adlı eserinde şehrin eski devirlerine ait yapıları hakkındaki yabancı müelliflerin araştırmalarını, kendisinin yaptığı güncel tespitler ile karşılaştırarak anlatmıştır.[53] Müellif, İstanbul'da yaşanan doğal felaketlerden sonra şehrin topoğrafyasında meydana gelen değişimlere dikkat çekmektedir. Örneğin, Aksaray yangınından sonra Laleli'den itibaren Langa ve Yenikapı istikameti dik bir yokuş biçiminde iken, yangın sonrasında buranın dört beş arşın yükseltilerek yokuş özelliğinin kaybolduğunu dile getirmektedir. Şehirde tanzim çalışmalarında yapılan bu hataların kentin mimari dokusuna ve kıymetine zarar verdiğinin altını çizmektedir. Bu nedenle kaleme aldığı kitabında Bizans ve Osmanlı dönemleri yapıları hakkında yapılan çalışmaları, fotoğrafları ve planları bir arada derlediğini belirtmektedir.

İstanbul'a 1909 yılında gelen Ernest Mamboury, teknik resim bilgisi nedeniyle Anadolu ve İstanbul'da yürütülen birçok kazı çalışmalarında yer almıştır. 1921 senesine kadar Mektebi Sanayi'de, daha sonra otuz yıl süreyle Galatasaray Lisesi'nde teknik resim ve Fransızca öğretmenliği görevlerinde bulunmuştur.[54] Mamboury 1925 yılında basılan İstanbul Rehber-i Seyyâhîn adlı eserinde, şehrin Roma ve Bizans döneminden kalan eser ve kalıntılarını, yaptığı güncel tespitler ile aktarmıştır. Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapılarından sarnıçlar, maksemler, ayazmalar hakkında bilgi vermiştir.[55]

Şehremaneti Umûr-ı Miyâhiye Müdürü Nazım Bey'in, 1925 yılında yayınlanan İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular eserinde İstanbul'un su yolları ve yapıları hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Yazar, şehre su sağlayan kaynaklar, şebekeler ile bu suların idare ve yönetim birimlerinden de bahsetmektedir. Nazım Bey kitabında, Tarihi Yarımada'da fetihten önce yapılmış su deposu ve sarnıçlardan metruk durumda bulunanların konum ve ölçülerini liste şeklinde vermektedir.[56]

Tarihi Yarımada'nın alt katmanı üç medeniyetin mimari eserlerini barındırmaktadır. Bu medeniyetlere ait somut izlerin keşfi, yerli ve yabancı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Şehrin yer altında kalan mimari tarihini farklı bakış açılarıyla inceleyen yazarlar, günümüze ulaşan önemli eserler bırakmışlardır. Söz konusu eserlerinde yayınladıkları yazılı, çizili ve görsel kaynaklar bugün mevcut hali anlamaya yönelik tarihi dayanak oluşturmaktadır. Bu eserler kronolojik olarak ele alındığında şehrin kentsel dokusunda yaşanan somut ve soyut değişimlerini yansıtırlar.

1.2.4. Edebi Eserler

Osmanlı toplumuna yer altı dünyasının kapılarını açan hikâyeler, 19. yüzyılda İstanbul panoramasında meçhul bir içerik ve söylem alanı bulmuştur. Söz konusu hikâyeler, kentin topoğrafyasının barındırdığı katmanlara yeniden farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu minvalde yer altı yapıları hem edebiyatın konusu olmuş hem de yeraltı edebiyatının ilk nüveleri üretilmiştir.

Bu bölümde seçme Osmanlı edebi metinleri ile İstanbul'un tarihsel kimliğini zenginleştiren yer altı yapılarının, yaşanan devir içinden düşsel okuması yapılmıştır. Kentin hafıza mekânlarının kadim izleri edebiyata konu olan yönleri ile irdelenmiştir. Osmanlı'da klasik ve Tanzimat dönemi hikâye ile romanlarında yer altı mefhumunun maddi ve mecazi içerikleri araştırılmıştır. İstan-

51 Dr. Philipp Forchheimer, Dr. Josef Strzygowski, **Dıe Byzantınısche von Wasserbehalter**, Wien 1893.
52 Salih Şahin, **İstanbul Su Yolları ve Su Yapılarının Tarihçesi**, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, İstanbul 2015.
53 Mehmet Ziya, **İstanbul Boğaziçi, Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asarı Bakiyesi 1- 2**, Atatürk Kitaplığı B 291, Matbaa-i Âmire 1336 (1928)
54 Semavi Eyice, "Mamboury" maddesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 5, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 285.
55 Ernest Mamboury**, İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, Ritso ve Mahdumu Neşriyatı, Dersaadet 1925.
56 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular**, İstanbul Şehremaneti Matbaası 1341 (1925), Millet Genel Kütüphanesi Ali Emiri. Mtf. 215/1-2.

bul'un yer altını anlatan hikâyelerden; 1906 yılında Tosun Paşazâde Mehmet Sedad'ın *Tayyarzâde Binbirdirek Batakhanesi*, 1914'te Moralızâde Vassâf Kadri ve Süleyman Sûdî'nin ortaklaşa yayımladıkları *Millî Cinâyât Koleksiyonu* ve 1922 yılında yayınlanan Hüseyin Nadir'in *Fakabasmaz Zihni-Korkunç Mahzenler* isimli eserlerinden bir seçki sunulmuştur.

Osmanlı klasik dönem edebiyatında halk arasında anlatılagelen pek çok manzum hikâye vardır. Bu kıssalar zaman içerisinde meddah ve kıssahanlar tarafından kendi özel mecmuaları olarak kaydedilmiştir.[57] Bu tür hikâyelerden Tayyarzade Binbirdirek Batakhanesi 18. yüzyılın ikinci yarısında bir meddah ağzından dillenmiş bir hikâye olmasına rağmen, ilk baskısı 1873'te yayınlanmıştır.[58] Hikâye, IV. Murat döneminde İstanbul'da yaşanan yeraltı faaliyetlerinin gerçekleştiği bir yer altı mahzeni olan Binbirdirek üzerine kurgulanmıştır.

Eserde, Defterdar Hüseyin Efendi bir gün sırra kadem basarak ortadan kaybolur. Yaveri Tayyarzâde onu, Fazlı Paşa'nın kızı olan Gevherli Hanım'ın sarayında bulur. Kırk odası olan bu sarayın üst katında meşk fasıllarında zengin adamlar aldatılarak servetleri ellerinden alınır ve bodrum katındaki binbirdirekli mahzende tutsak edilir (Resim 11). Söz konusu mahzen, parası biten adamlar için bir cezahânedir. Bu yeraltı örgütünün faaliyeti, Tayyarzade tarafından Sultan IV. Murat'a iletilir. Padişah'ın yardımıyla konağın bahçesindeki büyük demir kapıları olan binbirdirekli mahzenden Hüseyin Efendi'yle birlikte birçok adam çıkarılır. Fazlı Paşa Sarayı yerine bina inşası haram olsun deyip, saray yıktırılır.[59] Bu hikâyede Binbirdirek mahzeni, güçlünün elinde bir ceza yeri olmanın yanı sıra, toplumsal asayişi bozan bir yeraltı örgütünün sığınak yeri olarak da betimlenmiştir.

Millî Cinâyât Koleksiyonu isimli eserde İstanbul'un yer altı tasviri, Sultanahmet'ten Ayasofya'ya ve Topkapı'ya kadar olan arazinin iki metre aşağısında bir memleket daha olduğunu söylemekle başlar. Bu yer altı memleketinin, su yolcu Derviş Ağa tarafından nasıl keşfedildiği ve mesken edildiğinin detaylı betimlemesi verilmiştir.[60] Hikâyede yeraltının somut anlamı ise, Derviş Ağa'nın yer altı memleketine kabul buyurduğu sakinlerin mizaçlarında ifade bulmaktadır. Bu yeraltı sakinleri, devletten kaçan yeniçeriler, geçim sıkıntısı sebebiyle yer üstünde rahat yaşam süremeyenler, hırsızlar ve katillerdir. Hikâyenin figürleri, İstanbul'un çeşitli yerlerinde karıştıkları suç olaylarından yer altına gizlenerek kurtulurlar ve şehrin üstündekilerin korkulu rüyaları olmuşlardır. Şehirde dolaşan efsanevi anlatılara yer altı sakinleri, Kanlı peri, Kara Cadı gibi isimlerle kahramanlık etmişlerdir. Yeryüzü ile kurulan diyalogda bu kahramanlar, kimi zaman âşık oldukları için, kimi zaman da onları yakalamak uğruna peşlerine düşenleri kuyu girişli bir sarnıçta ağırlamaktadırlar. Böylelikle hikâyede ölümün mekânı olan yer altına yolu düşenler, şaşkın ve hayret verici bakışları ile ölüm ve yaşam arasındaki gerçekliği, yerin altında hissetmektedirler.[61]

Resim 11 Binbirdirek mahzeni meşk fasılları

Korkunç Mahzenler hikâyesi ise İspanyol zengin bir adamın Ayastefenos'taki köşkünde, esrarengiz bir şekilde öldürülmesi ile

57 Mustafa Nihat Özön, **Türkçede Roman,** İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.90.

58 Reşat Ekrem Koçu, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1961, C.5, s.2789.

59 Tursun Paşazade Mehmet Sedat, **Tayyarzâde Binbirdirek Batakhanesi**, Şems Matbaası, Dersaadet, 1328. (İ.B.B Atatürk Kitaplığı K.815)

60 Frenk seyyahların Ayasofya'nın altından girip sandal ile gezdikleri bir yer vardır fakat onun malum olan kısmı 100 metre genişliğinde bir su hazinesinden başka bir yer değildir. Lakin orası dediğimiz gibi pek vasi bir şehirdir. Kostantin o şehri ne maksatla vücuda getirmiştir. Yahut Ceneviz zamanı dediğimiz zamanda o sathı zeminin altında bulunan vasi yayla ne için ihzar edilmiştir. Burasını bize sırasıyla takip edeceğimiz vakayı anlatacaktır. O vakitler İstanbul'da su yolcu Derviş Ağa var idi. Bu adam sanatında son derece meraklı olmakla beraber gece gece gündüz zemindeki su hazinelerini o büyük sarnıcı ziyaret eder, oralarının en karanlık yerlerine nüfuz eder her tarafını araştırır idi. Bir gün teknesine bindi yine Avrupa dan gelmiş olan iki Frengi gezdirdi. Frenkleri yine sathı zemine çıkardık dan sonra kendisi sandala bindi, gezinmeye başladı. Gedikpaşa taraflarına kadar su üzerinde gitti, ufak bir menfez buldu oradan başını aşağıya uzattı. Binbirdirek dediğimiz mahalde birçok insanlar iplik bükmekle meşgul idi. Demek buradan yol var dedi fakat onunla kanaat etmedi. Derviş Ağa bunun ilerisine gitti. Aynı suretle bir menfez daha buldu, oradan başına çıkardı. ..mazlum ve fakat vasi bir mahal idi. Sandalı kuşağından kopardığı bir parça ile taşlara bağladı, kendisini aşağı fırlattı. Ya... ? bir zemin bazı noktalardan içeri hava giriyordu, bazı yerleri ise son derece de karanlık idi. Derviş Ağa yarım saat den ziyade yürüdü. Düz bir yayla gibi bir mahal olmakla beraber kenarları bir takım tuğladan mamul hücrelere münkasım idi. Bir az daha yürüdü artık bir menfez buldu, tuğla duvarını tutuna tutuna çıktı, menfezden başını çıkartarak Vefa Meydanı denilen mahalli gördü. Hâlbuki kendisi Ayasofya'daki su yolcu menfezinden içeriye girmişti."

61 Moralızade Vassâf Kadri, Süleyman Sûdî, **Millî Cinâyât Koleksiyonu**, Cemiyet Kütüphanesi, Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 25542, 1922

başlamaktadır. Bu faili meçhul cinayet, Hakkı ve Fahri isimli iki polis hafiyesinin yaptığı araştırmalar neticesinde köşkün yakınında bulunan mahzeni keşfetmeleri ile çözüme kavuşmaktadır. Cinayetin faili, İstanbul'un müthiş hırsızı Fakabasmaz Zihni'dir. Seri katilin İstanbul'da tahte'l-arz (yer altı) sarayları vardır. Bunlardan biri Karacaahmet'te, ikisi Vaniköy'de, en büyük yer altı sarayı ise Yeşilköy'de bir taş ocağıdır. Fakabasmaz Zihni'nin, bu sarayda öldürdüğü insanları sakladığı soğuk bir mahzen vardır. Söz konusu mahzen, bazı cesetlerin mumyalanması ile ölüm ocağı olarak tasvir edilmiştir. Hikâyenin sonu "*Bu yönüyle İstanbul'da bu tahte'l-arz mekânlarda ne facialar cereyan ettiğinden hükümetin ve zabıtanın hiçbir haberi yoktur*" ifadeleriyle bitmiştir.

İncelenen eserler, İstanbul'da yaşanan zaman-mekân pratiklerindeki değişimi "yer altı yapıları" bağlamında betimleyen öncü hikâyelerdir. Mekânlar şehrin yaşam sınırının altında olan ıssız dehlizler, yer altı tünelleri, metruk evler, sarnıçlar, mahzenler, kuyular, su yolları gibi yapılı çevrede görünmeyen ya da fiziksel ulaşılabilirliği zor olan yerlerdir. Edebiyatın konusu olan yeraltı ile yansıtılanlar şunlardır: toplumsal denetimin olduğu, güvenli yaşam yerin üstündedir. Gayri kanuni, güvenli olmayan, suç işlenen, yasaklanan, günah olarak görülen, saklanılan, toplumsal kabul görmeyen yaşam ise yerin altındadır.

Osmanlı döneminde üretilen yazma ve matbu eserlerin içerisine işlenmiş gerek yazılı gerekse de görsel veriler, İstanbul'un mimarlık tarihi açısından yer altı yapılarının önemi ve özgünlüğünü açık bir şekilde göstermektedir. Dönemi kaleme alan yerli ve yabancı yazarların yer altı yapılarına dikkat çekme bağlamında derlenen bilgi ve tespitleri önemlidir. Arşiv belgelerinin resmî dilinin yanında bu eserler toplumsal algıyı, kamusal beğeni ve yergileri farklı tonlarda bizlere aktarmaktadırlar.

1.3. ARŞİV BELGELERİ

İstanbul'un yüzyıllar boyu bünyesinde barındırdığı eserler ve sahne olduğu olayları günümüze ulaştıran şahitler, dönemlerinde üretilmiş her nevi yazılı ve çizili vesikalardır. Arşiv belgeleri üretildikleri dönemin sosyal, siyasal, askeri ve kültürel değerlerini günümüze taşıyan ilk elden kaynaklardır. Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü dönemde tarihi dayanağı ve hafızası olan arşiv vesikalarına hazine kıymeti verdiği için mahzenlerde muhafaza etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerine ait arşiv vesikası günümüzde çok az olmakla birlikte, İstanbul'un fethinden sonra yoğunlaşma başlamaktadır. Arşivlik malzemelere, Kanuni Sultan Süleyman zamanından itibaren düzenli ve yoğun olarak ulaşılabilmektedir.[62] Devlet sırları olan arşiv malzemesinin, yangın ve hırsızlık önlemleri ile bürokratik teamüllerin "ka'ide-i kadîme üzere" devamı için Topkapı Sarayı ile çevresindeki kârgir mahzenlerde korunmuştur.[63]

Arşiv belgelerinin devlet nezdinde korunmasına büyük önem verilirken, bu belgeler zamanın etkisiyle ve farklı etkenlerle pek çok bozulmaya maruz kalmışlardır. 26 Kasım 1914 tarihli *Şehremaneti Tarafından Evrak-ı Atika'nın Sureti Tasfiyesine Dair* hazırlanan bir raporda, arşiv belgelerinin mahzenlerde zamanın ve kötü şartların tesiriyle uğradığı tahribat hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre; 21 Ocak 1913 senesine kadar mahzenden mahzene torba ve sandıklar içerisinde nakledilen belgeler, Vezir Hanı zemin katındaki altı adet odada uzun yıllar rutubet ve bakımsızlıktan tahrip olmuş bir halde bulunmuşlardır. Daha sonra kurulan teftiş heyetinin yaptığı çalışmalar ile belgeler tasnif edilerek dosyalanmıştır (Resim 12).[64]

Resim 12 Arşiv belgelerinin tasnif çalışmasından sonraki durumu

Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapılarının incelediği bu çalışma Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul Kadı Sicilleri ve Atatürk Kitaplığı'nda bulunan evraklar üzerinden hazırlanmıştır. Arşiv belgelerinde, yer altı yapılarının kavram alanının genişliği ve muğlaklığı görece metinler üzerinden bir "Osmanlı dönemi mimarlık dili" çözümlemesini de beraberinde getirmiştir. Yer altı yapıları hakkında kavramsal arayış, yine dönemi kaleme alan mimarlık tarihi sözlükleri ve Osmanlı Türkçesi lügatleri ile irdelenmiştir. Bununla birlikte arşiv belgeleri, şehrin Türk döneminden evvelki Roma devrinden intikal eden yer altı yapıları ve yer üstünde olup tarihi süreç içerisinde yer altında kalanların da aydınlatılmasını sağlamıştır. Söz konusu arşiv taramalarında, yer altı yapılarına dair kayıtlara çeşitli tasniflerle düzenlenmiş defter ve belgeler içinde rastlanmıştır.

62 Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 171. ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856), s. 141. İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
63 Atilla Çetin, "Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış", **Türkiye Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, 1984, C. XXXIII, S.2, s.55.
64 **Evrak-ı Atika'nın Sureti Tasfiyesine Dair Rapor**, Atatürk Kitaplığı, O302, Dersaadet, H. 1332

Bu kayıtlarda, İstanbul'da bulunan yer altı yapılarının yaşanan susuzluk, deprem, yangın ve sel felaketleri sonrasında şehirde yapılan tanzim çalışmaları sırasında yazılı ve çizili olarak belgelendikleri görülür. Arşiv belgelerinin çoğunluğunu, yer altı yapılarından su mimarisine dair olanların oluşturdukları anlaşılmıştır. Suyun toplumsal hayatın pratiklerindeki yeri ve şehrin mimari yapısını şekillendiren önemli etkenlerden biri olması nedeniyle devletin gündeminde sıklıkla yer almasına yol açmıştır. Bu amaçla iktidarın denetiminde yapılan su yolları ve sarnıçlar, açılan kuyular, ayazmaların kullanımı hakkında gerek kısmi gerekse de detaylı bilgiler resmi kayıtlarda bulunmaktadır.

Kadı sicillerinde ise yer altı yapılarına dair olan kayıtlara; genellikle mülk satışı, istimlak, miras paylaşımı, afet sonrasında alınan devlet kararları ve hırsızlık meselelerinde rastlanılmıştır. Bunun yanı sıra sicil kayıtlarının içeriklerinde, yer altı yapıları hakkında toplumsal pratikler, devlet-birey ilişkileri ve şehrin mülki taksimatına dair bilgiler de yer almaktadır. Atatürk Kitaplığı envanterinde bulunan plan ve haritalar ise yer altı yapılarının konumlarının belirlenmesinde önemli katkı sağlamıştır.

Arşiv belgelerinin metin içeriklerinde yer altı yapıları hakkında elde edilen bilgiler umumiyetle; tamir ve keşif masrafları ile mali kaynakları, malzeme listesi ve tedarik edilme süresi, nakliye giderleri, gündelik işçi ücretleri ve ödeme tutarları gibi konuları içermektedir. Belgelerde, yer altı yapılarının mimari üretim biçimleri hakkında açık bilgilere rastlanılmamaktadır. Bu yapılara dair bilgiler, kısmen dönem tespitine, kısmen hangi üst yapı ile ilişkili olduklarına yardımcı olabilecek niteliktedir.

Tarihi Yarımada özelinde yorumlanan arşiv belgeleri, yer altı yapılarının nicelik ve niteliklerini, şehirdeki mekânsal ilişkileri, kentsel dokuda nasıl yoğunlaştıkları ve farklılaştığını göstermektedir. Bu da bize, şehirde tarihi ve kültürel dokuda süreç içerisinde meydana gelen değişiklikleri anlama ve dönemin tarihsel bağlamını değerlendirme imkânı sunmuştur. Şehirdeki var olan ve kaybolan yer altı yapılarının tespiti yapılmıştır. Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgiler ile yer altındaki mimari dokunun yer üstündeki fiziksel çevrede konumları çakıştırılmıştır. Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapılarını erişilen arşiv belgelerine göre; sarnıçlar, çukur bostanlar, mahzenler, su yolları, maksemler, kuyular, ayazmalar, çukur çeşmeler, yangın havuzları ve arkeolojik mimari kalıntılar olarak sıralayabiliriz.

1.4. HARİTALAR

Roma ve Osmanlı başkenti İstanbul'u tasvir eden haritalarda yer altı yapılarına dair izler incelenirken, şehre dair pek çok hikâyenin varlığı da dikkat çekmiştir. Konstantinopolis'ten Dersaadet'e başkenti kendi perspektifinden yorumlayan yerli ve yabancı sanatçılar, görece hayali öğeleri de haritalarına işlemiş, adeta bir kimlik giydirme çabası göstermişlerdir.

İstanbul'u tasvir eden haritalar gravür, minyatür ve ölçüme dayalı tekniklerle parşömene çizilmiştir. Bu bölümde Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapıları haritalar yardımıyla incelenmiş; tarihi haritalar, arşiv belgelerinde bulunan metinleri hem görsel olarak nitelemiş hem de konum tespitlerinde kaynak olarak kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde İstanbul'un kent dokusunda mevcut olan yer altı yapılarının işlevleri ve konumları, kamusal hizmete ve mülkiyet ilişkilerine mevzu bahis olması ile harita, plan ve krokilere işlenmiştir. Bu dönemde üretilen haritalar, Tarihi Yarımada'da mevcut yer altı yapılarının nelerden ibaret olduğunu, hangi döneme ait olduklarını ve yapılan imar faaliyetlerini ifade eden önemli belgelerdir. Aynı zamanda altyapı sistemlerinin en önemli kısmının suya erişim olması sebebiyle su yolları haritaları hazırlandığı belirlenmiştir. Bununla birlikte geç Osmanlı devrine ait kadastral haritalarda da yer altı yapılarının işlendiği tespit edilmiştir.

Farklı amaçlar ile üretilen bu haritalardan, Osmanlı dönemine ait Beylik (Miri) (1748), Süleymaniye (1554 öncesi), Köprülü (1672?), Bayezıd (1812/13) ve Osmanlı Vakıf Su Yolları, Ekrem Hakkı Ayverdi (1875?), Goad (1904) , Alman Mavileri (1913-14, 1918-1921), Necip Bey (1914-1918) ve yangın haritaları ile ekseriyeti erken Cumhuriyet dönemine ait Pervititch (1922-1945) haritaları incelenmiştir. Bu araştırmada, sarnıçlar, çukur bostanlar, mahzenler, su yolları, maksemler, kuyular, ayazmalar, çukur çeşmeler, yangın havuzları ve arkeolojik mimari öğeler tespit edilmiştir. Bu tespitlere dayanarak Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapıları ve kayıp eserler güncel bir harita üzerine işlenmiştir.

1.4.1. Gravür ve Minyatür Haritalar

İstanbul'u gravür ve minyatürlerinde betimleyen yerli ve yabancı sanatçılar, kent perspektifinde yer altı yapılarını imgeler vasıtasıyla resmetmişlerdir. Başkentin fiziksel dokusunu, mimari yapısını tasvir eden yabancı sanatçıların kültürel belleklerindeki izleri de haritalara işledikleri görülmektedir. Osmanlı döneminde çizilen pek çok İstanbul tasviri, Bizans dönemi kent morfolojisini yansıtmaktadır.

Kronolojik sırayla ele alınan tarihi haritalarda yer altı yapılarının izlerini incelemeye Cristoforo Buodelmonti'nin haritası ile başlanmıştır. Konstantinopolis hakkında bilinen ilk harita, Buodelmonti'nin 1422 tarihli Ege adalarına yaptığı seyahati kaleme aldığı yazma eserindeki İstanbul ve Galata bölgesini çizdiği gravürdür.[65] Gezgin rahip, şehir ile ilgili izlenimlerini aktarırken, sokakların harap vaziyetini, açık sarnıçların bağ ve bahçe olarak kullanıldığını da bildirmiştir. [66]

65 Ayşe Yetişkin Kubilay**, İstanbul Haritaları-Maps Of İstanbul 1422-1922,** Denizler Kitabevi, İstanbul,2017, s.19.
66 Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbu**l, EKAV Vakfı Yayınları, 2009, s. 24.

Venedikli matbaacı Vavassore'nin İstanbul'un 15. yüzyıl mimari yapısını tasvir ettiği gravüründe, 1479 yılında şehri ziyaret eden Gentile Belli'nin bir çiziminden faydalanıldığı düşünülür.[67] Bu gravürü Braun ve Hogenberg 16. yüzyıla ait İstanbul eserinde, kopya ederek tekrar yorumlanmıştır.[68] Gravürde kentin kuşbakışı görünümünde, Suriçi bölgesi ön plana çıkmakla birlikte Galata, Haliç ile Üsküdar'ın küçük bir kısmı resmedilmiştir (Resim 13). Tarihi Yarımada'nın mimari yapısının detaylı olarak resmedildiği eserde Topkapı Sarayı, Hipodrom, Yedikule ve Langa bölgeleri haritada ayırt edici biçimde okunabilmektedir. Yer altı yapılarına dair izlerin arandığı görselde, Tarihi Yarımada'da kuyu bilezikleri, çıkrıklı kuyu ile Galata'da da iki çıkrıklı kuyunun bulunduğu tespit edilmiştir. Suriçi'nin farklı bölgelerinde üç yüksek kuyu bileziği ve bir çıkrıklı düzenek ile yer üstündeki konumları belli olan yer altı yapılarının varlıkları anlaşılmaktadır (Resim 14-15). Bu ölçekte küçük bir detay olarak betimlenen kuyuların düzeneklerinin de çizilmesi işler durumda olduklarına dair bir gösterge kabul edilebilir ve şehrin yer altında bulunan su yapılarına bir gönderme olması muhtemeldir. Hipodrom' un yıkıntı halinde resmedilmiş olması ise dikkat çeken önemli bir ayrıntıdır (Resim 16). Söz konusu haritanın, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan nüshası, "1574 yılına ait İstanbul planı" olarak kayıtlıdır.[69]

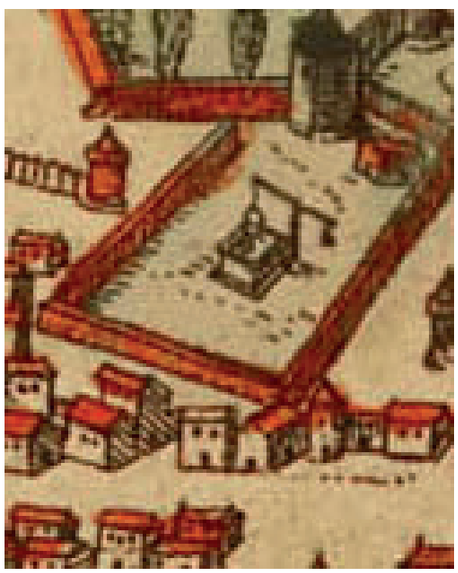

Resim 13 Braun ve Hogenberg'in 16. yüzyıla ait İstanbul tasviri

67 Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.33.
68 Engin Yenal, **Bir Kent: İstanbul 101 Yapı**, Yapı Kredi Yayınları, Kasım 2000, İstanbul, s.16.
69 BOA. DH. UMVM. 75/17-5

Resim 14 Kuyu bileziği detayı

Resim 15 Çıkrıklı kuyu detayı

Resim 16 Hipodrom' un yıkıntı halinde gösterimi.

Osmanlı arşiv belgelerinde yeraltı kavramının soyut ifadesi olan gayri kanuni, örgütsel faaliyetlerini gösteren başka bir harita, 1796 yılında Rigas Feraios tarafından yapılmıştır.[70] Rigas Feraios'un, Fransız Devrimi'nin etkisiyle Osmanlı coğrafyasında 1786 tarihinde Yunan bağımsızlığını amaçlayan ve ilk siyasi örgüt olan Philiki Eterya'yı kurduğu iddia edilmektedir.[71] Rigas'ın, hayali olarak tasarlamış olduğu "Hellas" (Yunanistan) haritası Tuna boylarından Girit'e ve Adriyatik Denizi'nden Anadolu'nun ortalarına uzanmaktadır. Haritanın İstanbul kısmı da diğer kısımları gibi Antik ve Bizans dönemlerine ait yer isimleri, paralar, anıtlar ile ön plana çıkarılmıştır (Resim 17).

Resim 17 Rigas Feraios tarafından 1796 yılında yapılan haritanın kopyası

Osmanlı döneminde İstanbul'un yer altını tasvir eden haritalardan biri de su yolları hakkındadır. Bu haritalar, şehrin su mimarisine ait öğelerinin minyatürlerle betimlendiği önemli kaynaklardır. Su yolları haritalarında, suyun kente isalesini sağlayan güzergâhlar ve bu hatlar üzerine inşa edilen bentler, su kemerleri, su kanalları, köprüler, maksemler, maslaklar, sarnıçlar, çeşmeler ve sebiller gösterilmiştir. Haritaların, kent morfolojisinde su yolları ile isale hatları üzerinde bulunan maksem ve maslakların konumlarını, çevresinde bulunan cami, medrese, han gibi fiziksel üst mekân yapılarını referans göstererek çizildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu biçimdeki tarifler günümüzde değişen kent silueti ve kaybolan eserler nedeniyle konumların tespitinde ortaya belirsizlikler çıkarmıştır. İstanbul'un fetihten sonra inşa edilen Beylik, Süleymaniye, Köprülü ve Bayezıd su yollarına ait minyatür tekniğiyle çizilen haritaları incelenmiştir.

Beylik (Miri) Su Yolları Haritası; I. Mahmud'a ait hattı hümâyun ile 1748 tarihinde çizilmiştir. Sultan Mahmud döneminde, Fatih Sultan Mehmet'in inşa ettirdiği su yollarının Beylik suyu adı altında tamir ve yenileme çalışmaları yapılmış ve bu isale hattına

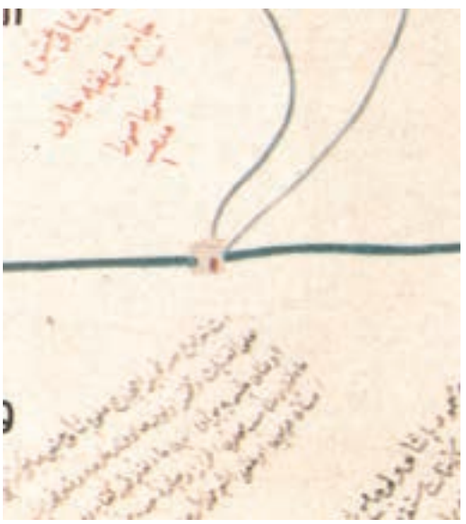
70 BOA. HRT. H. 683

71 Yavuz Özdemir, Erol Çiydem, "Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: "Philiki Eterya", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2017,C. 7, S. 14, s.28.

yeni kubbe ve maslaklar eklenmiştir.[72] Beylik su yollarının isale hattı Aypah Köyü'nden itibaren Kalfa Köy'den delme mecra ile Mazul kemerin üzerinden geçmektedir. Çiçoz çiftliğinde Süleymaniye ve Bayezıd suları ile birleşerek Topkapı Sarayı'na kadar su isale etmektedir.[73] İncelenen haritada, Tarihi Yarımada bölgesinde bulunan su mimarisinin öğeleri olan maksem (Resim 18) ve maslakların (Resim 19) konumları belirlenmiştir.

Resim 18 Beylik su yolu haritası maksem detayı

Resim 19 Beylik su yolu maslak detayı.

Süleymaniye Su Yolları Haritası; Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilen Süleymaniye Cami ve Külliyesine su temini için yapılmıştır.[74] Nakkaş Osman tarafından çizilen minyatür haritada isale hattının tüm şebekeleri çizilmiştir. 1554 yılında Mimar Sinan'ın inşasına başladığı Kırkçeşme su tesisleri 1563'te tamamlanarak hizmete girmiştir. Uzunluğu 55 km olan Kırkçeşme su tesisinden sebil, hamam, câmi ve vakıf defterlerine göre sayısı 580'e ulaşan mahalle ve sokak çeşmelerine su akıtılmıştır.[75]

Kırkçeşme isale hattının suyu, İstanbul'un batısındaki Aypah kolu ile kuzeybatısındaki Çınarlı kolunun Çiçoz çiftliğindeki kubbede birleşmesiyle Edirnekapı'dan Süleymaniye Camii'ne ulaşmaktadır.[76] Bu haritada resmedilen su yapılarından, Tarihi Yarımada bölgesinde bulunan maksem ve su yolları ile güzergâh üzerinde belirtilen maslaklar incelenmiştir. Suriçi'nde bulunan maslak (Resim 20) ve maksemlerin (Resim 21) işlevleri nedeniyle yapı biçimlerinin farklı resmedildiği görülmüştür. İncelenen harita, resmedilen maslak ve maksemlerin konumlarının belirlenmesini sağlamıştır.

Resim 20 Süleymaniye su yolları haritası maslak gösterimi

Resim 21 Süleymaniye su yolları haritası maksem gösterimi

Köprülü Su Yolları Haritası; Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın Çemberlitaş'ta bulunan hayratına su temin etmek üzere yapılmıştır.[77] Kazım Çeçen haritanın tarihini 1672(?) olarak belirtmiştir. 1656-1661 yıllarında inşa edilen su yolları Büyükderbent civarında Karaahmetli çiftliğindeki membadan, Mazul Kemer,

72 Kazım Çeçen, Halkalı Su Yolları, s.42
73 Nazım, **a.g.e.**, s. 17.
74 **Süleymaniye Su Yolları Haritası**, Türk -İslam Eserleri Müzesi, no:3337
75 Suphi Saatçi, "Mimar Sinan'ın Su Mühendisliği", Su ve Şifa, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.134-135.
76 Kazım Çeçen, **Halkalı Suları**, s. 78.
77 Köprülü Kütüphanesi, **Köprülü Su Yolu**, No:2441

Beylik ve Süleymaniye hatlarına paralel olarak Mihrimah Sultan Camii'nin güneyindeki kara surları altından geçerek şehre girmektedir. Suriçi'nde Köprülü su yolunun güzergâhı; Karaçavuş (Lökünciler) Bostanı, Karagümrük, Bozdoğan Kemeri, Beyazıt, Divanyolu Caddesi istikametinde devam ederek Köprülü hayrâtına, Vezir Han'a ve çevresindeki çeşmelere su isale etmektedir.[78] Haritada Suriçi Bölgesi'nde incelenen maksem (Resim 22) ve maslakların (Resim 23) konumlarının muğlak anlatılması ve çevrelerinde tanımlı abidelerin olmaması nedeniyle, şehir planında tespit edilememişlerdir.

Resim 22 Köprülü su yolları haritası maksem gösterimi

Resim 23 Köprülü su yolları haritası maslak gösterimi

1.4.2. Ölçekli Haritalar

İstanbul'u tasvir eden haritaların eksikliği konusu 1911 senesinde, Şehremâneti ve İstanbul Vali Vekili ve Meclisi Umumi Vilayet Reisi imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne yazılmış bir belgede geçer. Belgeye göre Vali Vekili, "Payitaht-ı Osmaniye'nin haiz olduğu kıymet ve şeref fevkaladedir. Günümüzde şehrin, eski şekil ve tarzından çıkarılmadan, tanzim ve ıslah çalışmalarının yapılması en mühim meseledir. Bir şehrin tanzim ve tezyini için, evvel emirde şehrin anlamına göre ne suretle olunacağını belirten bir haritası yapılmalıdır. Ne yazık ki şehrimizin henüz böyle bir haritası mevcut değildir"[79] şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Belgede, İstanbul'un değişen silüetini ve kentsel kimliğini belgeleyen haritaların önemine dikkat çekilmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı kurumlarının İstanbul'u tanıma, bilme ve haritalama hususunda çaba göstermesiyle bu dönemde ilk ölçekli haritaların üretildiği ve nüshalarının çoğaltıldığı bilinmektedir.

Şehrin ölçekli tasvirlerinin tahlili kademeli olarak yapılmıştır. Öncelikle tarihi haritalarda (Ayverdi, Goad, Alman Mavileri, Pervititch) haritalarda yer altı yapılarının hangi sembol ve işaretlerle ifade edildikleri tespit edilmiştir. Bu esnada haritaların eksik paftalarının olması, her haritanın kent mimarisini farklı ifade etmesi, bazı bölgelerde güncel durumla örtüşmemesi gibi sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Arşiv belgelerinde belirlenen, ancak haritalarda gösterilmemiş bazı yer altı yapılarının da yerleri tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlandıktan sonra, tüm tespitler güncel hâlihazır harita üzerine işlenmiştir. Haritalar aracılığıyla, arşiv belgelerinde yer altı yapıları hakkında kullanılan ifadeler ve konumlarının anlaşılması kolaylaşmıştır.

İstanbul'un ölçümlerle dayalı ilk haritası, Fransız Sefarethanesi mensubu mühendis Kauffer tarafından 1776 yılında yapılmıştır.[80] Ölçeğinin küçük olması (yaklaşık 1/25000) haritadan faydalanmayı kısıtlamaktadır.[81] Kentin 18. yüzyıl sonu yerleşim planını gösteren harita daha sonra çizilenlere zemin oluşturarak yeni nüshaları üretilmiştir. Bir başka önemli harita, Sultan II. Mahmud döneminde Prusya'nın Osmanlı ordusuna uzman olarak gönderdiği General Moltke tarafından 1842 tarihinde yapılmıştır. Mikyası 1/25000 olan haritada, sokak isimleri yazılmamıştır.[82]

Ekrem Hakkı Ayverdi Haritaları; Sözkonusu haritalar**,** Harita Yük. Müh. Mim. Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi (1899-1984) tarafından Şehremâneti Hendesehânesi'nde[83] müsvedde halinde bulunmuştur. Haritanın tarihi, kimler tarafından hazırlandığı, nirengi noktası ve ölçeği belli değildir. Haritanın ölçeği, Ayverdi'nin yaptığı çalışmalar sonucu 1/2000 olarak tespit edilmiştir. İstanbul'da

78 Kazım Çeçen, **Halkalı Suları**, s.101.
79 BOA. DH. İD. 38/39
80 www.historic-cities.huji.ac.il.02.07.2005.11.49-12-1807
81 Ekrem hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1958, s.4.
82 **A.g.e, s.4**.
83 İstanbul Belediyesi Mühendisler Odası

sadece Tarihi Yarımada bölgesinin çizildiği harita, 20 pafta halinde düzenlenmiştir. Haritada sokakların çoğunun isimleri yazılmıştır. Bununla birlikte sadece yeri belirtilen, isimleri verilmeyip cami, medrese, hamam gibi adlandırılan ve bir kısım umumi binalar da gösterilmiştir. Osmanlı Türkçesi ile beraber Latin harflerine çevrilen transkripsiyonu ile basılmıştır.[84]

Ayverdi haritasında farkedilen husus, belgelerde tespit edilen yer altı yapılarının bu haritada konumlarının bulunduğu alanların karolajla gösterilmesidir. Yer altı yapılarıyla birlikte hazire alanlarının da simgesel gösterimi aynı biçimdedir. Yer altı yapılarının haritadaki tespiti, genellikle ilişkin olduğu fiziksel üst mekanın kadastral sınırlarının belirlenmesi ve bu alanın diğer tarihi haritalar ile örtüştürülmesi şeklinde olmuştur. Balkapanı Hanı, bir nirengi noktası olarak farklı haritaların örtüştürülmesinde kullanılmıştır (Resim 24).

Resim 24 Ayverdi haritası Eminön paftasında Balkapanı Hanı'nın konumu

Ayverdi Haritası konuya büyük katkı sağlamakla beraber, çalışma esnasında karşılaşılan en büyük zorluk, sokak isimleri ve sınırlarının tespit edilememesi olmuştur. Yapılacak hataları bir nebze olsun azaltabilmek adına Ayverdi haritaları, 1909-1913 yıllarında üretildiği bilinen ve sokak isimlerinin daha rahat tespit edildiği Alman Mavileri haritası ile karşılaştırılmıştır. Böylece, zaman içerisinde kent dokusunda ve ada sınırlarındaki değişimler belirlenmiştir. Ayverdi haritasında yapılan incelemeler sonucunda, Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapılarından; havuz, su havuzu, ayazma, mahzen, kuyu ve harabelerin harita üzerine işlenmiş olduğu tespit edilmiştir.

Goad Haritaları; "Türkiye'de Çalışan Yabancı Sigorta Şirketleri Cemiyeti" tarafından 1904-1906 yılları arasında İngiliz Charles Edouard Goad'a çizdirilen ve Eminönü-Unkapanı bölgesini gösteren 20 adet pafta incelenmiştir .[85] Goad haritası da diğer tarihi haritalarda olduğu üzere kadastral sınırların belirlenmesi ve yer altı yapılarının fiziksel üst mekânlarının değişiminin tespiti sağlanmıştır.. Goad haritasında alt yapılara ilişkin bilgilere ulaşılamamıştır. Bu haritada, Eminönü- Beyazıt bölgelerinde bulunan hanların altında yer alan mahzen ve sarnıçların fiziksel üst mekânları tespit edilmiştir. Balkapanı Han bu harita için de benzer yapı biçimi ve gösterimi ile nirengi noktası olarak işlev görmüştür (Resim 25).

Resim 25 Goad haritası Eminönü paftasında Balkapanı Hanı'nın konumu

Alman Mavileri Haritaları; 1909-1913 yılları arasında hazırlanmış olan 1/500, 1/1000 ve 1/ 2000 ölçekli haritaların her paftası 66 x 100 cm ebatındadır. Harita üzerindeki yazılar Fransızca dilindeki okunuşlarına uygun yazılmış olup, sokak ve yapı isimleri ile kamu binaları detaylı olarak gösterilmiştir.[86] Alman mavileri haritalarında sarnıç, yangın havuzu, mahzen (depo, hangar) ve ayazma olmak üzere dört yer altı yapı türü tespit edilmiştir. Harita üzerinde bu yapılardan, sarnıç "sahrindj" ve ayazma "ayasma, ajasma" şeklinde yazılmıştır. Yangın havuzu ise haritada Fransızca "pompesia incendie" olarak kaydedilmiştir. Mahzen ise aynı şekilde yazılmakla beraber, eş anlamlı olan depo ve hangar kelimeleri de kullanılmıştır. Alman Mavileri haritası ve tarihi

84 Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası,** s. 5-7.

85 Y. Candemir, T Kavzoğlu, "İstanbul Goad Haritalarının Bilgi Sistemine Aktarılması ve Değişim Analizi", **TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı**, Ankara, 11-15 Mayıs 2009, s.4.

86 İrfan Dağdelen, **Alman Mavileri 1913-1914 1. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006.

haritaların eşleştirilmesi ile, yer altı yapılarının kadastral sınırları ve ilişkin oldukları fiziksel üst mekanların değişimi belirlenmiştir. Örneğin Balkapanı Hanı'nın, Alman Mavileri haritasındaki betimlenme biçimi ve kadastral sınırlarının gösterimi eşleştirilmiştir (Resim 26).

Resim 26 Alman Mavileri haritası Eminönü paftası Balkapanı Hanı'nın konumu

Necip Bey Haritası; İstanbul'un resmedildiği 1918 senesine ait bir başka harita, Şehremâneti Harita Şube Müdürü Mühendis Necip Bey tarafından yapılmıştır Haritada Tarihi Yarımada'nın sokakları, abide yapıları, kamusal binaları ve çukur bostanlarının isimleri yazılmıştır. Bu harita, yer altına dair herhangi bir bilgi içermemekle beraber şehrin değişen sokak isimleri ve özellikle kamusal binaların tespitinde harita önem arz etmektedir.

Pervititch Haritaları; Türkiye Sigortacıları Daire-i Merkezi için Hırvat asıllı topoğraf mühendis, Jacques Pervititch tarafından 1922-1945 yılları arasında hazırlanmış kadastral temelli sigorta haritalarıdır. Haritaların başlıca hazırlanma amacı dönemin sigorta şirketlerinin bir yapı çevresindeki toplam risklerini saptamaktır.[87] Pervititch haritası, Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e geçiş döneminde Tarihi Yarımada bölgesinin kadastral dokusu, yer altı yapıları ve kayıp eserleri hakkında günümüzdeki en verimli kaynaktır. Harita, ayrıntılı kurgusu ile Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapıları hakkında nicel ve nitel bilgiler sunmaktadır.

Tarihi Yarımada bölgesinde Pervititch haritasının, Topkapı Sarayı ve çevresi ile Yenikapı sahilden Yedikule'ye kadar uzanan alanda paftalarının olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle Ayverdi ve Alman Mavileri haritaları, eksik olan bölgelerde bulunan yer altı yapılarının tespitine dair devamlılık sağlamıştır. Pervititch haritasında kullanılan dil ve üslubun paftalar arasında farklılık gösterdiği de anlaşılmıştır. Fransızca olarak hazırlanan haritada, kısmen Fransızca okunuşuna uygun biçimde Türkçe kelimeler kullanılmıştır.

Pervititch haritalarında Tarihi Yarımada'da bulunan sokak ve bina isimleri, anıtsal yapılar, su yapıları açık biçimde belirtilmiştir. Ayrıca kayıp birçok yapının varlığı bu haritalardan ortaya çıkarılabilmiştir. Paftalardaki su yapıları (sarnıç, su hazinesi, kuyu, çeşme) mavi renk ile simgelenmiştir. Haritada tespit edilen yer altı yapıları; sarnıçlar, mahzen-hangar, su depoları, kuyu, ayazma, bodrum ve harabelerdir. Pervititch haritasında yer altı yapılarının kadastral sınırları ve ilişkin oldukları fiziksel üst mekânın değişimi diğer haritalarda olduğu üzere nirengi noktası Balkapanı Hanı ile karşılaştırılmıştır (Resim 27).

Resim 27 Pervititch haritası Eminönü paftasında Balkapanı Hanı'nın konumu

Başkent İstanbul'un imarı ve korunması hususunda yaşadığı problemler genellikle su sıkıntısı ve yangınlar sebebiyle olmuştur. Öncelikle devlet idaresi, kentin su sistemlerini sürdürülebilir kılma ve artan su talebine karşı bu sistemleri arttırma politikası izlemiştir. Tarihi Yarımada'nın yer altında inşa edilen su şebekeleri, fiziksel üst mekânın şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Osmanlı döneminde bu düzenlemeleri okunabilir hale getirmek ve kayıt altına almak amacıyla su yolları haritaları hazırlanmıştır. Şehrin su mimarisinin yer altı ve bağlantılı yer üstü

87 Afife Batur, Pervititch haritaları ya da... Bir Kenti Okumak, **Cumhuriyet Kitap,** S. 607, İstanbul 2001.

yapılarının konumları Osmanlı vakıf su yolları haritaları üzerinden yapılmıştır.

Osmanlı Vakıf Su Yolları Haritası (İSKİ); İSKİ Vakıf Su İdaresi Arşivi'nde bulunmaktadır. Mühendishane öğrencileri tarafından hazırlanan haritanın üretilme tarihi belli değildir. Osmanlı vakıf su yolları haritası, su isale hatları ve bu hatların üzerine inşa edilmiş olan yer altı yapılarını belgeleyen en mühim kaynaklar arasındadır. Harita, arşiv belgelerinde belirlenen ancak konumu tespit edilemeyen su yapılarını göstermesi nedeniyle konuya özgün bir bağlam oluşturmuştur. Tarihi Yarımada paftalarında farklı lejantlarla Halkalı, Kırkçeşme, Nuruosmaniye ve Beylik su yolları kısmen çizilmiştir. Haritanın lejant kısmının eksik olması nedeni ile simgeleri olan yapıların yer altında olup olmadığı haritadan faydalanmayı kısmen de olsa sınırlamıştır.

Osmanlı vakıf su yolları haritasında, Tarihi Yarımada bölgesi bütüncül olarak değil paftalara bölünerek hazırlanmış olması nedeniyle, bu parçaların birleştirilmiştir. Söz konusu parçaların birleştirilmesi ile Tarihi Yarımada bölgesinin 41 pafta halinde düzenlendiği anlaşılmıştır. Her bir pafta, 95 x 65 cm'dir. Birleştirilmiş olan haritanın ölçüsünün 680 x 610 cm olduğu tespit edilmiştir. Tarihi Yarımada bölgesine su isale eden hatların gösterildiği harita, mavi ozalit üzerine beyaz çizgiler ile işlenmiştir. Su yollarının ayırt edici özelliği olarak farklı renklerde simgelendiği haritada, zamanın tahribatı ile fiziksel ve görsel niteliğinde bozulmalar meydana geldiği görülmüştür. Harita üzerindeki bu izlerin silikleşmesi nedeniyle okunması zorlaşmıştır. Bu çalışmada konunun ilgili alanlarının okunabilir olması için, harita beyazlatılmış ve su yollarının renk düzeni orijinaline bağlı kalınarak iyileştirilme yapılmıştır.

Şehremâneti'nin Vakıf Sular Dairesi'nde çalışan İsmail Remzi, bu harita üzerinde 1925-1930 yılları arasında eski su yolcuları ile isale hatlarında yaptığı saha çalışması neticesinde yeni bir harita çizmiştir. Bu haritada, 16 Halkalı suyunu ayrı renkte mürekkeple çizdiği gibi künklerin, pik ve kurşun boruların, galerilerin boylarını da harita üzerinde göstermiştir. Ayrıca isale kollarından hangilerinin arızalı veya battal yani harap durumda olduğunu yazmıştır[88] (Resim 28).

Resim 28 İsmail Remzi'nin düzenlediği su yolları haritası (İSKİ Arşivi)

İstanbul'da bulunan yer altın yapılarının resmi belge ve haritalara işlenmesinin en acı biçimi yangınlar sonrasında olmuştur. Devlet şehri kül tabakasına dönüştüren yangınlar sonrasında, fiziki çevrenin yeniden inşası ve toplumsal hayatın iyileştirilmesi ile siyasal düzenlemeler yapmıştır. Bu tanzim çalışmalarında, yerin altında bulunan yapılar haritalarda kimlik bulmuştur. Arşiv kayıtlarında tarihsiz bir planda, Fener semtinde meydana gelen yangın yerlerini gösteren bir harita çizilmiştir. Haritada, fiziksel çevreden silinen üst yapıların yerine zemin kotunun altında ortaya çıkan mahzenler çizilmiştir (Resim 29).[89]

Resim 29 Fener semtinde meydana gelen yangından sonra yer altında bulunan mahzenlerin haritası

88 Kazım Çeçen, **Halkalı Suları**, s. 323-324.
89 BOA. PLK. P. 672

Çok katmanlı bir dokuya sahip olan Tarihi Yarımada'nın Osmanlı döneminde çizilen haritaları içinde bu katmanların ve arkeolojik kalıntıların işlendiği haritalar da mevcuttur. Söz konusu haritalardan, 1925 tarihinde Ernest Mamboury tarafından çizilen harita, İstanbul'un fethinden evvelki topoğrafyasını ve yer altı mimari eserlerini göstermektedir. Mamboury haritasında Tarihi Yarımada'yı yedi tepe şeklinde bölgelere ayrılırken, semtler kısmen Osmanlı kısmen de Bizans dönemlerinde bilinen adlarıyla yazılmıştır. Bizans devrinden kalan 15 sarnıç, simgesel olarak gösterilirken Bazilika, Myrelaion, Aspar, Bonos ve Mokios sarnıçları isimleriyle yazılmıştır. Şehrin kara ve deniz surlarında bulunan kapılar, açık sarnıçlar, anıtsal eserler, Bizans devri forum ve meydanlarının isimleri de haritaya işlenmiştir (Resim 30).

Resim 30 İstanbul'un 1453 fetihten evvelki topoğrafyası

1.5. FOTOĞRAFLAR

İstanbul›un yer altı mimarisinin tarihsel süreci ve bağlı olduğu üst fiziksel çevrenin geçirdiği değişiklikler, Osmanlı döneminde görüntülenmiş fotoğraflar vasıtasıyla irdelenmiştir. Ulaşılabilen görsel kaynaklar ile yer altında bulunan mimari yapıların somut bir görüntüsünün çizilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapılarının Osmanlı döneminde çekilen fotoğraflarda izleri aranmıştır. Söz konusu fotoğraflara erişebilmek için, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, T.B.M.M Kütüphanesi, Encümen ve Planlama Arşivlerinde bulunan albümler incelenmiştir. Osmanlı Arşivi fotoğraflar kataloğunda, yer altı yapılarına ait resimlerin bulunmadığı anlaşılmıştır.

Fotoğrafın 1839 yılında Fransa'da icat edilmesinin havadisi, aynı yılın 28 Ekim tarihli Osmanlı gazetesi Takvim-i Vekayi'de kamuoyuna duyurulmuştur. Gazetede, buluşun mucidi Daguerre tanıtıldıktan sonra Daguerreotype'in keşfedilme evreleri ve teknik özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.[90] Böylelikle fotoğraf olgusu, Osmanlı kültür evreninde görsel sanat ve belge niteliğinde yerini almıştır. Fotoğrafın temsil ve tanıtım gücü, devlet politikasında da etkin olarak kullanılmıştır. Özellikle Sultan Abdülhamid'in, fotoğrafçıları himaye etmesi ve fotoğraf sanatına verdiği önem ile gelişim göstermiştir. Fotoğrafçılara, ülkedeki olayları ve temel kurumları belgeleme vazifesi verilmiştir. Sultan donanma gemileriyle, askeri kuruluşların, fabrikaların, devlet tarafından inşa edilen okul, karakol, cami ile kamusal binaların, etnografik çevrenin, arkeolojik kalıntıların ve tabii güzelliklerin fotoğraflarını çektirmiştir. Osmanlı'nın zengin kültürel birikiminin propagandasını yapmak gayesiyle bu fotoğraflardan oluşan albümleri yabancı devlet adamlarına göndermiştir.[91]

Osmanlı dönemi fotoğrafçıları, İstanbul'un Galata cihetinden siluetini, surlarını, anıtsal yapılarını, meydanlarını, mezarlıklarını, çeşmelerini ve toplumun sosyal yaşantısından kareleri çekmişlerdir. Bu fotoğrafçıların bir kısmı gezgindir; bir kısmı da saray adına fotoğraf çekmişlerdir. Günümüzde İstanbul'a ait eski dönem fotoğraflarını çeken meşhur isimlerden bazıları şunlardır: James Robertson, Felice Beato, Basile Kargopoulo, Ernest Edouardo de Caranza, Rabach, Pascal Sebah, Policarpe Joaillier, Abdullah Freres.[92]

Osmanlı'da İstanbul'un arkeolojik ve yer altındaki mimari eserlerinin fotoğraflanması, arkeoloji biliminin gelişmesiyle paralellik göstermektedir. Arşiv belgelerine göre, 19. yüzyılın sonlarına doğru pek çok yabancı uyruklu araştırmacı, ressam, müze memurları, öğretmen, arkeolog, mimar, maceraperest seyyah ve imparatorlukların özel fotoğrafçıları, İstanbul'u ve Bizans'a ait mimari yapıları fotoğraf ile belgelemek için şehri ziyarete gelmişlerdir. Bu amaçla başkente gelen yabancıların kütüphanede araştırma yapması, fotoğraf çekmesi ve arkeolojik incelemelerde bulunması devletin izni ile mümkün olmaktaydı.[93] Onaylanan izinler doğrultusunda

90 Simber Atay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafın Başlangıcı", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2002, C.15, s.518-523.
91 Engin Özendes, **Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık (1838-1919),** İletişim Yayınları, s. 30.
92 Engin Özendes, "Osmanlı'da Fotoğraf Sanatı", **Türkler Ansiklopedisi**, C.15, Ankara 2002, s. 507-517.
93 BOA. MF. MKT. 98/3

genellikle İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'nin panoramik manzarası, eski eserleri, arkeolojik kalıntıları, kamusal ve sivil mimari yapılarının fotoğrafları çekilmiştir.

Bu bağlamda, Tarihi Yarımada'da bulunan yer altı yapılarına ait fotoğraflar, dolaylı ve dolaysız algının gerek öznesi gerekse de nesnesi olarak çeşitli sebeplerle çekilmiştir. Osmanlı döneminde yer altında bulunan eserlerden herkes tarafından bilinen ve ulaşılabilen Yerebatan ve Binbirdirek sarnıçları fotoğraflanan ilk mekânlara örnek gösterilebilir. Yer altı yapılarına erişimin ve karanlık ortamda fotoğraf çekimi yapmanın zorluklarıyla beraber dönemin aydınlatma şartlarının yetersizlikleri gibi nedenlerle bu mekânların fotoğrafları çok azdır.

İstanbul'un yer altı mimari yapılarının fotoğraflarla belgelenmesi 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında yaşanan doğal felaketler sonucunda da gerçekleşmiştir. Kentin siluetinde görünmeyen, alt tabakasında bulunan mimari eserler, meydana gelen deprem ve yangınlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Şehrin altını üstüne getiren yıkımlardan ilki 1894 depremidir. Olayın ardından fiziksel çevrede oluşan tahribat ve yerle yeksan olan yapılar, fotoğraflar ile tespit edilmiştir.[94] Örneğin depremde ağır hasar gören Kapalı Çarşı'nın molozları Beyazıt Meydanı'na taşınırken çekilen fotoğrafta enkaz tabakası görülmektedir (Resim 31).

Resim 31 1894 depremi sonrasında enkaz kaldırma çalışmaları

Tarihi Yarımada bölgesinde yaşanan felaketler, şehrin katmanlı dokusunu gün ışığına çıkarmıştır. Yer altından zuhur eden Roma devri arkeolojik kalıntılarının fotoğraf çekimi ile hafriyat çalışmaları için Avrupa ve Rus arkeoloji enstitüleri, Osmanlı Devleti'nden izin talebinde bulunmuşlardır.[95] Bu aralıkta, Osmanlı hükümetinin varlığının son bulmasıyla Cumhuriyet Dönemi başlamıştır. İstanbul'un yer altı yapılarının fotoğraf ile görüntülenmesi ve arkeolojik kazı faaliyetleri Cumhuriyet döneminde Gazi Mustafa Kemal imzasıyla yapılmıştır. Avrupa'dan özellikle Danimarka, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya arkeoloji enstitülerinin taleplerine cevaben verilen izinler ile yürütülen çalışmalarla, yer altında olan mimari envanterin fotoğraflarının büyük çoğunluğuna günümüzde yabancı arşivlerden ulaşılmaktadır. Tarihi Yarımada'nın yer altı yapılarına ait fotoğrafların bulunduğu Davit Talbot-Rice arşivi önem arz etmektedir.

94 Atatürk Kitaplığı, Alb.184/2
95 BOA. DH. İD. 28/9

OSMANLI KAYNAKLARINDA YER ALTI YAPILARININ TANIMI

2. OSMANLI KAYNAKLARINDA YER ALTI YAPILARININ TANIMI

2.1. SARNIÇLAR

Arapça "s-h-r-c" (ص-ه-ر-ج) kökünden türeyen "Sihrıc" (صهريج) kelimesi; çukur yerde su toplanması için yapılan havuz, yer altında su hazinesi manalarına gelmektedir. Osmanlı döneminde, Türkçe'ye geçişte tahrifata uğrayarak "Sahrîc" ve "Sahrınc" şeklinde telaffuz edilirken kullanım süresi içerisinde (zamanla) "Sarnıç" halini almıştır.[1] Sarnıçlar, yağmur ve kar sularını biriktirmek gerektiğinde kullanmak amacıyla genellikle yer altında kârgir olarak inşa edilen havuzlardır.[2] Osmanlı dönemi mimarlık tarihi terminolojisine yazdığı sözlükle katkı sunan Celal Esad Arseven, Istılâhât-ı Mi'mâriyye eserinde "sarnıçlar, binaların altına yapılan su mahzenleridir" şeklinde bir tanımlama yapmıştır.[3]

Osmanlı arşiv belgelerinde sarnıçla birlikte "su hazinesi", "su haznesi", "su mahzeni", "su deposu", "havuz", "yangın havuzu"[4] gibi terimlere rastlanmaktadır. Su depolanan yer manasında kullanıldığı anlaşılan "hazine" kavramının telaffuzu hakkında 17. yüzyılda Cafer Efendi Risâle-i Mi'mâriyye eserinde bahsetmiştir. Müellif, söz konusu kelimeyi "Arapça kökenli hazîne-hızâne-mahzen kelimesinden türetilmiş olup, Türkçe telaffuzda değişerek "hazne" olarak geçmiştir"[5] biçiminde açıklamıştır. Havuz; bahçeleri süslemek, sulamak, içinde yüzmek veya belli maddeleri ıslatmak, boyamak, süzmek gibi maksatlar için kullanılan, etrafı beton, tuğla, mermer vb. şeylerle çevrilmiş su biriktirme yeridir.[6] Kullanım amaçları benzer olan bu yapıların, arşiv belgelerinde ortak anlam alanı içine dâhil edildiği anlaşılmıştır. Bu yapılardan yangın havuzlarının mimari tipolojileri, genellikle yarı gömülü yer altı yapısı olması nedeniyle ayrı konu başlığı dâhilinde incelenmiştir. Aynı zamanda bazı belgelerde çeşmelerin su depoları da sarnıç olarak isimlendirilmiştir. Bu tür çeşme sarnıçları konu kapsamına dâhil edilmemiştir.

İstanbul'a su sağlayan isale hatları ile alakalı mekânsal detaylı inceleme yapılamadığından, sarnıçların hangi dönemde hangi amaçla kullanıldığı hakkında mutlak bir fikir birliğinin olmadığı anlaşılmaktadır. Tarihi Yarımada'da bulunan sarnıçlar Osmanlı döneminde de yerli ve yabancı araştırmacıların merakını çekmiş; sarnıçların şehirdeki dağılımı, mimari özellikleri, yapım teknikleri, malzeme ve yapım teknikleri ile hangi devirde inşa edildikleri üzerine araştırma ve incelemeler yürütülmüştür.

Silüeti su ile şekillenen Tarihi Yarımada'da en önemli ihtiyaç, suyun külliyetli tedariki olmuştur. Kentin silüetini betimleyen yatay sınırlar suyla çevrili iken düşey katmanlar da su temelli biçimlenmiştir. İstanbul'un tarihi süreç boyunca birbirinden farklı sosyal, siyasal ve dini yapılanmaya sahip Roma, Doğu Roma (Bizans) ve Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğu bilinmektedir. Antik dönemden itibaren şehrin su kaynaklarının yetersiz olması, şehir dışından suyun temini, tanzimi, isalesi ve depolanması ihtiyacını doğurmuş ve bu ihtiyaca binaen su yapıları inşa edilmiştir. Geç Antik devir yazarı Procopius'un bildirdiğine göre, Bizans İmparatoru İustinianus (527-565) yaz mevsiminde su kıtlığından muzdarip olan şehre su isale hatları ile su temin etmiş ve diğer mevsimlerde bu suların muhafazası için sarnıçlar inşa ettirmiştir.[7]

II. Mehmet 1453 yılında Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'i fethettiğinde, şehir Latinlerin 1204 yılındaki istilası ile görkemini yitirmiş vaziyetteydi. Bizans'ın son yüzyılı olan 1321-1327 yılları arasında yaşanan iç savaşlar, depremler (1344) ve veba salgını (1347-1348) ile kent ekonomik olarak da taleplere cevap veremeyen harap bir durumdaydı.[8] Fatih Sultan Mehmet, başkenti şenlendirme politikası ile nüfusunun arttırılarak imar ve iskânına ehemmiyet vermiştir. İstanbul 15. yüzyılda, Bizans'ın temel kalıntılarının üzerinde yükselmeye başlayan Osmanlı kamusal binaları ile farklı bir kimliğe kavuşmuştur. Öncelikle surlar takviye edilerek güçlendirilmiş, su kanalları yapılarak şehrin su ihtiyacı karşılanmıştır.[9] Başkentin imar faaliyetlerinde Roma ve Bizans dönemlerinde inşa edilen pek çok sarnıç, Osmanlı döneminde de kullanılmış ve bunlara yenileri de ilâve edilmiştir. Sarnıç yapıları bu yeniden kullanım, onarım ve inşaları vesilesiyle Osmanlı arşiv kayıtlarına da girmiştir.

Tarihi Yarımada'da bulunan sarnıçlar hakkında literatür çalışması ya da gözlem yapan eski dönem araştırmacıları, mimari formlarını değerlendirirken yapıları açık ve kapalı olarak tasnif etmişlerdir. Bizans dönemi sarnıçları hakkında bilgi verirken Ernest Mamboury; "*Esasen her sarayda her bir zenginin hanesinde, her kilisede ve genellikle her binanın altında bir sarnıç tesis edilirdi. Bu suretle hususi ve umumi olmak üzere iki nevi sarnıç bulunur. Umumi sarnıçlar ya açık veya kapalı idi*" demektedir. Mamboury, İstanbul'da Bizans dönemi sarnıçlarının çokluğundan söz ederken, fetihten sonra da inşa edilenler olduğunu belirtmektedir. Bunların birçoğunun yapımında İskenderiye sarnıçlarının ve Bizanslıların

1 S-r-c babında; Vankulu Mehmed Efendi, Vankulu Lugati, 2 Cilt, M. Koç ve E. Tanrıverdi (haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2015, 1. Cilt, s.371., "S-r-c" babında; Mütercim Asım Efendi, **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, 6 Cilt, M. Koç ve E. Tanrıverdi (haz.),Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay. , İstanbul, 2014, 1. Cilt, s. 1006

2 İlhan Ayverdi, **Kubbealtı Lugatı**, s.2717.

3 Celal Esad Arseven, **Istılâhât-ı Mi'mâriyye,** Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İstanbul 1324, s. 51.

4 Harîk Havuzu

5 Cafer Efendi, **Risâle-i Mi'mâriyye**, s.72a

6 İlhan Ayverdi, **Kubbealtı Lugatı**, s.1235.

7 Procopıus, **Book I**, Boston Publıc Lıbrary, VII., s. 91.

8 Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 27.

9 Kritovulos, **Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sâni**, çev. Karolidi, İstanbul 1328, s.13.

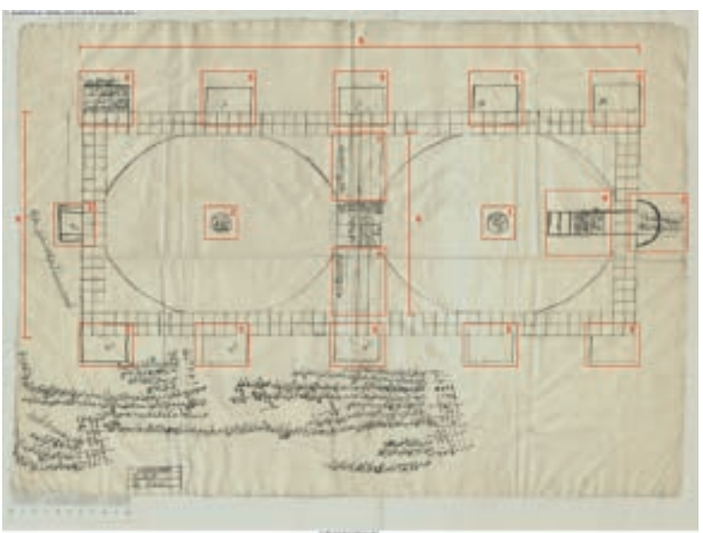
kullandığı inşa tekniklerinin örnek alındığını belirtmektedir. Bazılarında ise eski eserlerden alınmış sütun ve sütun başlarına tesadüf edilmesi sebebiyle inşa tarihlerinin kesin olarak belirlenmesinin kolay olmadığını, yaklaşık bir kanaat sahibi olunabileceğini öne sürmektedir.[10] Çalışmada açık sarnıçlar "çukur bostanlar" konusu başlığı altında incelenmiştir.

İstanbul'un, yer altında inşa edilen ve dolayısıyla kütlesel olarak algılanamayan sarnıçlarının mimarisi, yapım teknikleri ve malzemeleri her dönem merak konusu olmuştur. Suyu sırlayan bu yapıların sanatkârane bir işçilik ile inşa edilmeleri, yapıldığı devrin sanat ve teknolojisine karşı da ilgi uyandırmıştır. Gerek su gerek toprak ile uzun süre temas halinde olmalarına rağmen bu yapıların asırlardır sağlam bir surette bugüne ulaşmış olmaları, yapı malzemelerinin sağlamlığı ve yapım tekniklerinin iyi olmasının sonucudur. Suyun şehirde depolanmasına yarar sağlayan sarnıçlar strüktürel anlamda çoğunlukla kare ve dikdörtgen planlı olmakla birlikte, dairesel planlı olan Myrelaion Sarnıcı gibi altyapı olarak inşa edilenler üst yapının plan şemasına uymuşlardır. Bir başka örnek Ahmediye Camii altındaki sarnıçtır. Bu sarnıç da üst mekânın sekizgen planına uygundur. Topkapı Sarayı ve çevresinde bulunan sarnıçlar, kimi zaman tipolojilerine göre "*Desteksiz sade mekânlar, iki destek dizili, üç destek dizili ve çok destek dizili*" biçiminde tasnif edilmişlerdir.[11]

Sarnıçların yapım tekniği hakkında bilgi veren Kuppas; "*Bizanslılar bir sarnıç inşa etmeye karar verdiklerinde toprağı sağlam zemin bulana kadar kazarlardı. Bundan sonra sağlam zemine kuru tilan ihtiva eden lacivert taştan serdikten sonra bunu balyozlarla iyice yerleşene kadar bastırırlardı. Bütün taş araları dolduğunda taşın üstüne yedi parmak kalınlığında meşe ağacından kereste yerleştirirler, ara kısımları yine bu mavi taştan yapılmış tilanlı harç ile kapatırlardı. Daha sonra bu kalasların üzerine takriben 75 cm mesafe ile ve kare teşkil edecek şekilde dik olarak yine meşe yerleştirirlerdi. Kare kısımları da yine tilanlı harçla doldururlardı. İşte bu suni ve gayet sağlam zemin üstünde aynı taş ve kumlu harç ile duvar yükselirdi*" bilgilerini vermiştir.[12]

Sarnıçların su sızdırmama özelliğini Mamboury; "*Sarnıçlar, sütun başlıklarının hizasına kadar horasan harç denilen ve kireç tuğla tozu ve pek ince kesilmiş kıytıkdan mürekkep olan hususi bir harç ile kaplandıktan sekiz gün sonra üzerine ''lokyom'' denilen ve sönmüş kireç, keten yağı bir de pamuk kırıntılarından mürekkep bulunan bir sıva geçirilirdi. Bu harç suyun sızıntılarını engellerdi*"[13] şeklinde ifade etmiştir. Bu durumun harç ile birlikte sıvama tekniği ve kullanılan malzemelerden de kaynaklı olduğunu belirten Kuppas; *"...harç kireç, zeytinyağı ve pamuktan mamuldü. Titan oksitli toz yere serpiliyor, onun üzerine pamuk konuyor ve bu iş 75-100 cm bir tepecik teşekkül edene kadar alternatif olarak devam ediyordu. Bu iki maddenin zamanla iyice kaynaşması için böylece bir müddet bekletiliyordu. Günü geldiğinde üstten açılan bir delikten bu harca yedire yedire zeytinyağı ilave ediliyordu. Zeytinyağı miktarı harcın emişine nispetle tayin ediliyordu. Bu iş zeytinyağının her tarafa aynı ölçüde yayılmasına kadar tekrarlanıyordu*" demektedir. Müellife göre, özgün örgü teknikleri kullanılan sarnıçların dış duvarları, iki sıra taş bir sıra tuğla şeklinde örülmekteydi. Bunun yanına bir duvar daha yapılarak, iki duvarın arası büyük taş ve moloz ile doldurulurdu. Harcı renklendirmek için kurşun oksit katılırdı. Usta, sarnıç duvarlarına derin yarıklar çizer ve hazırlanan harç ile birkaç defa sıvanırdı.[14]

Osmanlı döneminde 4 Mart 1840 tarihli bir sarnıcın plan çizimi, sarnıçların inşa edilme yöntemleriyle ilgili bazı çıkarımlar yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu planın, hangi mevkide yapıldığı belli olmayan bir su sarnıcının inşa ve tasarım projesinin el ile çizilmiş örneği olduğu anlaşılmaktadır (Resim 32).[15] Bunun yanı sıra plan üzerinde imzalı projesinin de olduğu bilgisi yazılmıştır. Söz konusu sarnıca ilişkin başka bir çizime arşiv kayıtlarında ulaşılamamıştır. Belge üzerine yazılan yazılar, sarnıcın inşasına dair yapım teknikleri ile maliyet hesaplamaları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Plan, ilgili makama sarnıcın inşa süreci ve maliyetini belirten bilgi notu olarak düzenlenmiş nüshadır.

Resim 32 4 Mart 1840 tarihli bir sarnıç planı

10 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.453.
11 Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, Türkiye Turıng ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1989, s. 196-197.
12 Dimitri Rayaçonovski, Bizans Arkeolojisi Çalışmaları Bakımından "Hellenikos Philologikos Syllogos" İstanbulda Rum Edebiyat Kurumu ve Bunun Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Mezuniyet Tezi 1974, s.169.
13 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.454.
14 Dimitri Rayaçonovski, Bizans Arkeolojisi Çalışmaları Bakımından "Hellenikos Philologikos Syllogos" İstanbulda Rum Edebiyat Kurumu ve Bunun Dergisi, Mezuniyet Tezi, s. 170.
15 BOA. C.BLD. 12/564

Planda sarnıcın yapım teknikleri ile alakalı şu bilgiler yer almaktadır;

- Kubbe üzerinde biri ağzı açık (1) diğeri bilezikli (2) olmak üzere iki adet kuyu mevcuttur.
- Merdiven (3); bu kemerli kapı akan yağmur suyunun giriş yeridir. Gerektiğinde sarnıç içinin temizliğini yapmak için inilecek merdiven.
- Ayak (4); ayak denilen yapı elemanı payandadır. Su dolunca suyun şiddetini giderir, destek olur. Sarnıcın dışında üç tarafında on bir payanda ve bir merdiven ile 12 payanda olur. Hepsi 120 zirâdır.[16]
- Orta destek duvarı (5); ortada olan destek duvarlarıdır. Resimde işaret olunan orta destekler dörder zira kalınlığından on altı zira kalınlığı eder. Etraf kemerleri, ayaklar ve merdiven cümlesi imzalanmış defterde tafsili vardır.
- Kubbe üç zira yüksek olup yarımşar zira kalınlığında olacaktır. Kubbe etrafında kemerler (6).
- Sarnıcın duvar inşası hakkında; uzun duvarı (7) ve kısa duvarı (8). Örülecek duvarın temelden itibaren yüksekliği 6 zirâ, uzun duvarın boyu 100 zirâ olup, kalınlığı da 2 zirâ olacaktır. Aynı şekilde en (kısa) duvarın iki tarafı on beşer zirâdan otuz iki zirâ eder. Ve iki kat olmakla 64 zirâ eder. Yüksekliği altı zirâ olacaktır.
- Sarnıcın usta parası hesaplanırken; birkaç kalfa toplanıp, 2-3 gün içinde her bir zirâsını otuzar akçeye yapacaklar. Sarnıç için gerekli kum, taş ve toprağın taşınması üzere yalnız her bir zirâya ustalık parası.
- Sarnıcın harcı için gerekli olan malzemeler; kireç, horasan, keten, zeytinyağı ve yumurta ile horasan için kiremit olarak yazılmıştır.

Planda, sarnıca biriken suyun isale hattıyla ilgili bilgi bulunmamakla birlikte, yağmur hasadı için yapılmış bir su biriktirme yeri olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Belgenin bilgi sunduğu önemli bir husus da sarnıcın harcı ile alakalıdır. Su sızdırmayan hidrolik sıva içine o dönemde katılan malzemelerin kaydedilmesi ile önemli bir detay vermektedir. Sarnıçların su sızdırmama özelliklerinin, harcında kullanılan malzemelerden olduğunu anlatan müelliflerin yanı sıra döneminde üretilen bir projede yazılması konu hakkında önemli detaylar içerir.

İstanbul'un fethiyle birlikte Bizans İmparatorluğu'nun toprakları Osmanlı Devleti mülkü olmuştur. Tarihi Yarımada bölgesinde bulunan miri arazi vasfındaki sarnıçların da tasarruf hakkı devletindir. Bununla birlikte konutlar ve özel mülklerde yapılan sarnıçlar da bulunmaktadır. Söz konusu bu tür sarnıçlar şahıs mülkiyetindedir.

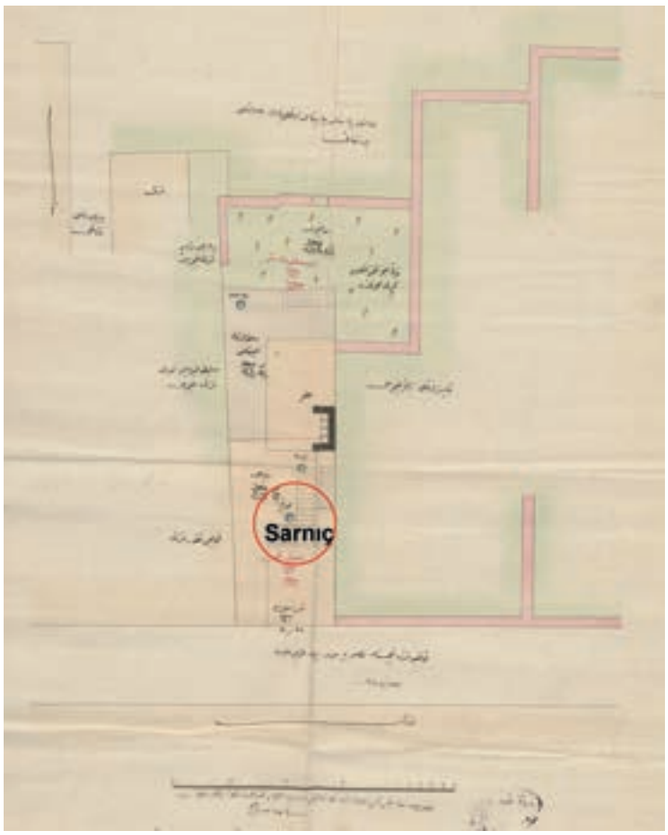
Sarnıçlar, suyun şehirde depolanmasına yarar sağlayan en önemli mimari elemanlardır. Osmanlı yönetiminin İstanbul'un su ihtiyacının karşılanması üzerinde titizlikle durduğu, su yolları ve sarnıçların onarılması için önemli bir meblağ da ayırdığı bilinmektedir. Ancak başkentin artan nüfusu, salgın hastalıklar, doğal felaketler (deprem, yangın, sel) sonrasında yaşanan su sıkıntısı nedeniyle şehir içinde bulunan sarnıçların araştırılması devletin gündemine ancak 19. yüzyılda girebilmiştir. Bu yüzyıldan itibaren arşiv belgelerinin konu hakkında niceliğinin artması ile beraber içeriklerinde tafsilatlı bilgiler de yer almaktadır.

Konstantinopolis'in su sisteminin tarihi sürecini anlatan Kont Andréossy, 19. Yüzyıla ulaşan on üç sarnıcı ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bu sarnıçların araziye ve su kullanımına uygun bir şekilde yerleştirildiklerini, her zaman hizmet sunmaları gereken alandan daha yüksek bir zemine yerleştirildiklerini gözlemlemiştir. Örneğin, Adrianople Kapısı[17] yakınında bulunan sarnıçların Salmatomruk ve Blakhernai bölgesine, Karagümrük ve Sultan Selim camilerinin sarnıçları -ikincisi bahçelere dönüştürülmüş- Divanyolu ile Yenikapı arasındaki alana su sağlamıştır. Çukur hamam ve Atpazarı'ndakiler, Sultan Mehmed ve Süleymaniye bölgelerine hizmet sunarken, Yerebatan ise Seraglio'ya ve Bahçe Kapı ile Paşa Kapısı çevresindeki bölgelere su sağlamıştır. Binbirdirek ve Otuziki Sütun sarnıçları, Sultanahmet ve Kondoskalion'un suyunu sağlamıştır. Aspar Sarnıcı, Kumkapı'dan Aksaray'a kadar olan bölgeye hizmet etmiştir. Mokios Sarnıcı, Psamathia [Samatya] ve Stoudio'daki sarnıç ise Yedikule bölgesi için su temin etmiştir.[18]

İstanbul'un imar faaliyetlerinde askeri, idari, ticari, dini, kamusal yapılarda ve konutlarda sarnıçların inşa edildiğine ve peyderpey onarım gördüklerine dair arşiv belgelerine rastlanmıştır. Bu belgeler, kentin mimarisinde sarnıçların yoğunlaştığı alanları ve kullanım biçimlerini göstermektedir. Konutlarda bulunan sarnıçlar, şehirde yaşanan yangınlar sonrasında veya yapılan imar faaliyetlerinde çıkan anlaşmazlıklar neticesinde arşiv belgelerinde yer almıştır. Bununla beraber mülk satışı veya mülk sahipleri arasında arsa hudutlarının belirlenmesi sırasında çizilen kroki ve planlarda da sarnıçların gösterildiği belirlenmiştir. 2 Aralık 1869 tarihli bir belgede, Kumkapı Nişanca-Musalla yolu üzerinde bazı bina ve yolların ifraz planı çizilmiştir. Bu planda Ayasofya vakfından olan ve icâre (kiraya) verilen bir menzilin sınırlarında bir sarnıç olduğu da gösterilmiştir (Resim 33).[19] İstanbul Kadı Sicillerinde yapılan araştırmada sarnıçların genellikle mülk satışı mevzusunda kayıtlara geçtiği anlaşılmıştır.

16 1 zira: 76 cm
17 Edirnekapı
18 Skarlatos Byzantios, Constantinople, çev. Haris Theodorelis-Rigas, İstos Yayınları, 2019, s. 187. (İngilizce 'den çeviren: Şevket Can)
19 BOA. PLK. P. 3920

Örneğin 1655-57 tarihli sicil defterindeki 162 numaralı kayda göre; Sekbanbaşı Yakup Ağa Mahallesi'nde bulunan Veziriazam İbrahim Paşa'nın kızı Ümmihan Hanım veresesi hissedarlarına arsa dâhilinde bulunan emlak pay edilmiştir. Bu kararda, arsada bulunan "harabe sarnıç" hisse olarak kaydedilmiştir.[20]

Resim 33 Kumkapı Nişanca'da bir ev planında sarnıcın konumu

Osmanlı döneminde başkentin su ihtiyacını temin etmek ve denetim altına almak adına sarnıçların bakım ve onarım ile inşasına ehemmiyet verilmiştir. Sarnıçlar üzerine yapılan bu araştırmada bulunan iki arşiv belgesi özellikle dikkat çekicidir. Söz konusu belgelerde, Osmanlı döneminde Tarihi Yarımada'da çekilen su sıkıntısı üzerine sarnıçların keşif yoluyla bulunduğu anlaşılmaktadır. Zımmi Zeber imzalı 19 Eylül 1851 tarihli defterde, Dersaadet'te yer altında eskiden kalmış ve kullanılamaz duruma gelmiş sarnıçların miktar ve konumları kaydedilmiştir.[21] Sultan Abdülmecid dönemine ait belgede Osmaniye, Mercan, Avratpazarı, Fatih ve Saraçhane bölgesinde 15 sarnıç belirlenmiştir. Araştırmayı yürüten kişi sayının daha fazla olmasının muhtemel olduğunu, bir kısım sarnıçların konakların altında kalarak kapı ve girişlerinin kaybolması nedeniyle tespit edememiş olduğunu bildirmiştir. Belgenin devamında Topkapı Sarayı ve çevresinde bulunan 7 sarnıcın konum ve kullanılabilirliği hakkında bilgi verilmiştir.[22]

Dersaadet'te 4 Ocak 1878 tarihli düzenlenen pusulada yer altında bulunan sarnıç ve su hazinelerinin ölçüleri uzunluk: 943, genişlik: 494, yükseklik: 125 zira olarak hesaplanmıştır.[23] 19 Kasım 1890 tarihli başka bir belgede, Tarihi Yarımada'da bulunan sarnıçlar hakkında yapılan araştırma neticesinde 17 sarnıç tespit edilmiştir. Sarnıçların mevkileri, kullanılır durumda olup olmadıkları ve şehre gelen hangi su yolundan beslendikleri yazılmıştır.[24] Sarnıçlar hususunda yapılan incelemelerde, bu iki arşiv belgesi konu hakkında özgün bilgilere ulaşılmasını sağlayarak saha araştırmasının da önemli verilerini teşkil etmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen sarnıçlar hakkında en kapsamlı ve detaylı bilgiler, Terkos su yolları yapımı sırasında kayıt altına alınmıştır. Devlet-i Aliyye ile Terkos Su Şirketi arasında 1888 yılında imzalan mukavelename ile Terkos Gölü'nden pompalanan suyun Beyoğlu, Boğaziçi, Haliç'in batı sahilleri ve Suriçi bölgesine isalesi sağlanmıştır.[25] Bu bölgelerde suyun depolanması için Feriköy, Şişli, Taksim, Arnavutköy, Boyacıköy ve Kireçburnu'na sarnıçlar inşa edilmiştir.[26] Çalışma alanı sınırları dışında yer alan Feriköy Sarnıcı'nın fotoğrafı, inşası, dönemin teknik koşullarını ve malzemelerini göstermesi açısından önem arz ettiği ve tekil örnek olması nedeniyle paylaşılmıştır (Resim 34).

Resim 34 Feriköy sarnıcı inşasından görünüm

Osmanlı Dönemi'nde sarnıç suları, gündelik hayatın her aşamasında kullanılmıştır. Toplumun sağlık ve sıhhatine halel getirmemek için bu suların temiz olması konusunda hassasiyet gösteril-

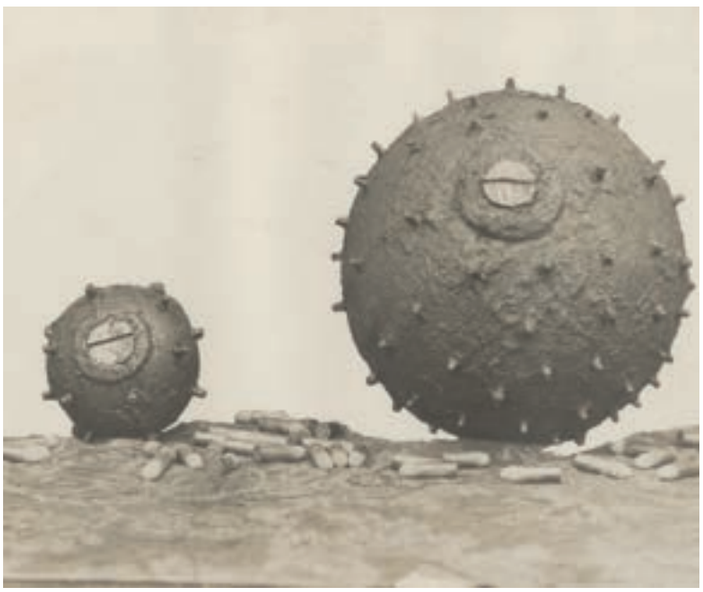
20 Ed. Coşkun Yılmaz, **İstanbul Kadı Sicilleri**, İBB. Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2019, C. 22, s. 261.
21 Nedret Bayraktar Topkapı Sarayı'nda tarihsiz olarak ele aldığı makalesinde belirttiği belgenin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde BOA. MVL. 842/79. kayıtlı Zımmi Zeber imzalı nüshanın aynısı olduğu anlaşılmıştır.
22 BOA. MVL. 842/79
23 BOA. TS. MA. E 314/36
24 Salih Şahin Arşivi'nden alınmıştır.
25 BOA. A.}DVN. MKL. 29/11
26 Terkos Su Yolları Defteri, İSKİ Vakıf Sular Şube Müdürlüğü Arşivi

miştir. 19 Kasım 1892 tarihli belgede, Terkos Su Şirketinin yaptığı su deposunda biriken suya soda atılmakta olduğunu öğrenmesi üzerine Padişah II. Abdülhamit, durumun hemen tetkik edilmesini istemiştir. Bu suyun sadece çamaşır gibi gündelik işler için değil, içilmekte ve yemek pişirmekte kullanıldığı belirtilmiştir. Bilhassa kışlalara isale edilen suyun içerisine halisliğini bozacak hiçbir madde atılmaması su şirketine tembih edilmiştir.[27]

Osmanlı döneminde bazı sarnıçlar asli işlevleri dışında imalathane, atölye ve depo olarak kullanılmıştır. 14 Ağustos 1825 tarihli belgede, Sultan I. Ahmet vakfından olan Binbirdirek Sarnıcı'nın, eskiden olduğu gibi yeniden ipek ve ibrişim bükücü esnafına kiraya verilmesi hakkında karar verilmiştir.[28] Diğer bir belgede, 3 Nisan 1901 tarihinde Hazine-i Celile Vezne Umumiye Dairesinde çalışan Kuponlu Maaşat ashabının çektiği zorluk nedeniyle metruk su hazinesinin maaş ita odası yapılmasına karar verilmiştir.[29] Sarnıçların fonksiyonu dışında kullanımı ile alakalı en ilginç belge 9 Ocak 1913 tarihlidir. Belgede; Terkos'dan gelen su kullanılmaya başlandıktan sonra lokantaya çevrilen Hazine-i Evrak bahçesindeki sarnıcın, yangına karşı alınan tedbirler kapsamında tekrar asli işlevine kazandırılması, bu kapsamda lokanta için açılan pencere ve kapısının kapattırılması istenmiştir.[30]

Sarnıçların geçirmiş olduğu bu dönüşümler Osmanlı kamu idaresinin pragmatik yaklaşımları ile yapıları değerlendirmiş ve yeniden işlev vererek hayatlarını sürdürmelerine katkı sağlamış oldukları biçiminde değerlendirilebilir. Osmanlı'da toplumun değişen algısı ve yapısı doğrultusunda 19. yüzyılın ikinci yarısında eski eserlere olan ilgi artmış ve Âsâr-ı Atika Müzesi kurulmuştur. Daha sonra yapılan girişimlerde, eski eser oldukları için tarihi kıymetlerinden dolayı Binbirdirek Sarnıcı 1908, Yerebatan Sarnıcı ise 1921 yılında müzeye dönüştürülme kararı alınmıştır.

Sarnıçların, devlete karşı tedhiş eylemleri planlayan yasadışı organizasyonlar tarafından bomba ve patlayıcı madde deposu olarak kullanıldığı da görülmektedir. 21 Temmuz 1905 tarihli Yıldız suikastı hadisesinin akabinde yapılan tahkikatlar neticesinde; Saldırganların ecnebilere ait kulüp, hastane, otel, han ve apartmanları kendilerine sığınak eyledikleri ve mühimmatlarını da yeraltı faaliyetlerinin karakterine uygun olan bu mekânların yer altı mahallerinde sakladıkları tespit edilmiştir. 6 Ekim 1905 tarihli arşiv belgesinde, Beyoğlu'nda kâin meşhur Büyük Kulüp'e ait su sarnıcında bomba bulunduğu ihbarı üzerine polis memurları olay mahallinde inceleme yapmıştır. Bombaların, kulübün kömür deposu dâhilindeki su mahzeni içerisinde olduğu anlaşılmıştır. İtfaiye alayı su mahzeni içerisindeki suyu tahliye ettiğinde, muşamba ile gayet mâhirâne bir şekilde sarılarak muhafaza edilmiş büyük bir kıta bomba ve bir de el bombası bulmuştur. Bu nedenle söz konusu yerlerde zabıtanın daha dikkatli olması gerekliliği ve kapıcıların güvenilir kişilerden seçilmesi gündeme gelmiştir (Resim 35).[31]

Resim 35 Cercle d'Orient (Serkldoryan Kulübün) kömürlük ve sarnıcından çıkarılan bombalar

Yıldız hadisesiyle alakalı 7 Ekim 1905 tarihli başka bir belgede de, Beyoğlu Sıraserviler'de bir suç mahalli bulunduğu belirtilmektedir. İngiliz vatandaşı bir şahsa ait apartmanın bahçesindeki su deposu ve bir kuyu içerisinde on beş adet bomba ile patlayıcı yapımında kullanılan alet ve edevat ele geçirilmiştir.[32] Bu tür olay ve haberler, Osmanlı toplumunda sarnıç, su deposu, su kuyusu gibi yer altı mekânlarının gizli ve gizemli faaliyetler ile ilişkili olabileceği algısı oluşturmuştur. Toplumda bu tür yerlere mesafeli bakılmış ve buralara fazla yaklaşılmaması tembih edilir olmuştur.

Sarnıçlar, yer altında inşa edilmelerine karşın mimari üslupları ile kullanılan malzemelerin özgünlüğü nedeniyle sanat ve mimarlık tarihleri açısından değerli kültür varlıklarıdır. Sarnıçların özellikle sütun başlığı, gövdesi ve kaidesi gibi mimari öğeleri başka yapılarda devşirme olarak kullanılmıştır.

27 BOA. Y.A.HUS. 269/58
28 BOA. HAT. 554/27378
29 BOA. İ..ML. 44/27
30 BOA. ML.EEM. 972/20
31 BOA. Y.PRK. ZB. 36/21, BOA. FTG. 2019
32 BOA. Y.PRK. AZN. 24/38

Tarihi Yarımada'da 81 sarnıçta saha çalışmaları yapılmış ve güncel tespitlerde bulunulmuştur. Sarnıçların yerinde belgelenmesi çeşitli zorluklar içerir. Sarnıçların giriş kısımları zamanla kapandığı için içeriye erişim, bir kuyu ağzından, küçük bir kapıdan, yapının tonozundan veya herhangi bir yerinde önceden açılmış gedikten sağlanabilmektedir. Bu dar geçitlerden geçerek sarnıca ulaşmak gerekmektedir. Saha çalışması sırasında yapılan en önemli tespitlerden biri giriş kısımları tahrip olmuş Fatih Camii Karadeniz, Ahmediye Camii ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesindeki sarnıçların merdiven ile inilebilen özgün ulaşım yollarıdır. Bu yolların yazın su azaldığında sarnıcın temizliği için kullanıldığı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen ve mevcut durumda hâlâ su toplayan Fatih Camii Karadeniz, Ahmediye Camii, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Camii ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesindeki sarnıçlara mağara dalış teknikleri kullanılarak inilmiştir. Söz konusu Fatih Camii Karadeniz, Ahmediye Camii ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde bulunan sarnıçlarda öncelikle bot ile gezilerek su üstü fiziksel yapısına dair fotoğraf çekimi ve video kaydı yapılmıştır. Bunun ardından ise dalış yapılarak su altı görüntüleri çekilmiştir.

Suriçi bölgesindeki sarnıçlar, genellikle yer altında zemin yapısının elverdiği düzlemde kare ve dikdörtgen planlı olarak inşa edilmişlerdir. Derinlikleri 8-9 metre arasında değişmekte olan sarnıçların, su altı derinlikleri yaklaşık 3 metredir. Yerinde yapılan gözlemlerde su seviyesi altında arkeolojik dolgu tabakası ve buluntular tespit edilmiş, sütun başlıkları ve devşirme malzemelerin çeşitliliği gözlemlenmiştir.

Sarnıç suları yer altında depolandığı için kokma ve kirlenme riskiyle de karşı karşıyadır. Uzun süre kapalı mekânda beklediğinden ötürü bu sular akarsulara göre daha kalitesiz olarak kabul edilmektedir. Kuppas'ın konu hakkındaki ifadeleri şu şekildedir; "*Suyun böyle sarnıçlarda çürümesini önlemek amacıyla sarnıçların bir kenarına ona su sızdıracak bir kuyu açılıyordu. Bazı hallerde ise ufak sarnıç sahipleri aynı maksat için büyük sarnıçlardan alınan miktarı belirten evrak mukabili su alıyor onu sarnıç sularına ilave ediyordu.*" Bu sebeple sarnıçların sirkülasyon ile temizliğinin sağlanması son derece mühimdir. Bu durum Mesnevihane Camii bahçesinde bulunan sarnıç ile 2 metre mesafede bulunan su kuyusunda arasında da tespit edilmiştir. Sarnıç ile kuyu arasında bir su kanalı olduğu belirlenmiştir. Kuyunun içinden kemerle açılmış olan bu kanal günümüzde kapatılmış olmakla birlikte özgün halinde sarnıç ve kuyu arasında su devir daimini sağladığı düşünülebilir (Resim 36).

Resim 36 Mesnevihane sarnıcı yakınında bulunan kuyunun isale hattı

Tarihi Yarımada'da arşiv belgeleri ışığında sarnıçların güncel tespiti yapılmıştır. Dönemin kaynaklarından yola çıkarak ele alınan mimarlık tarihine ait bu önemli mirasın, yaşayan şehir dokusundan silindiği gibi toplumsal bellekte de rivayet ve söylenceler dışında pek fazla yer tutmadığı gözlemlenmiştir. Yarımada'nın karanlık katmanında yaptığımız çalışmalarda, sarnıçların nice yıllardır birikmiş küf ve pas kokan hikâyeleri ile karşılaşılmıştır. Güncel değerler ile uyumsuzluğu nedeniyle artık sahiplenilmeyen harabe halindeki bu parlak geçmiş, paslı kapakların altında, kilitli dehlizlerin ardında günün birinde keşfedilmeyi beklemektedir. Ücra çevresel mekânlar olmaları ve gizli karakterleri sayesinde insan kaynaklı bozulmalardan büyük ölçüde korunarak birçoğunun günümüze kadar ulaştığı söylenebilir.

Sarnıçlar, günümüzde insanın doğaya gün geçtikçe artan müdahaleleri yüzünden, inşa edildikleri devirlerde söz konusu olmayan şartlardan dolayı etkilenmekte, şehir düzenlemeleri, imar ve inşa faaliyetleri nedeniyle kazılar esnasında tahrip edilmektedirler. Sarnıçlar, mimari üslup ve özellikleri itibariyle kültürel mirasın yer altında bulunan özgün ve evrensel varlığını gösteren sessiz anıtlar olarak kent dokusunun bir parçasıdırlar ve korunmaları önem arz eder.

2.2. ÇUKUR BOSTANLAR

Tarihi Yarımada'da Bizans döneminden kalan sarnıçları görülebilen üst örtülerine göre sınıflandıran eski dönem araştırmacıları açık sarnıçların işlevleri hakkında muhtelif bilgiler verirler. Şehirde bulunan büyük çukurları anlatan yazarlardan Chrysolororas, "... ticaret gemileriyle doldurulacak kadar büyük genişlikte üstü açık ve gözle görülebiliyordu." ifadesinde bulunmuştur. [33] Ernest Mamboury açık su sarnıçlarının, şehir hendeklerine ve kapalı sarnıçlara isale edilen suyun dinlendirilmesi amacıyla inşa edildikleri ihtima-

33 Skarlatos Byzantios, **Constantinople**, s.186.

lini öne sürmüştür.[34] Semavi Eyice, 5. yüzyılda inşa edildiklerini söylediği üstü açık su haznelerinin içinde uzun süre suyun beklетilmesinin sıhhi açıdan uygun olmadığını belirtirken; bu yapıların sur içine akan suyun toplanma ve dağıtma yeri olduklarını ifade etmektedir.[35] Çukur bostanlar şehirde bulunan büyük çukurlar görünümünde olmakla birlikte bunlar hakkında detaylı ve kapsamlı bilgiler bulunmamaktadır.

Orta Çağ'da işlevlerini kaybederek zaman içerisinde bahçe ve tarla vasfında kullanılan[36] muazzam büyüklükteki bu derin bostanlara, Osmanlı döneminde diğerlerinden ayırt edici olarak "çukur bostan" denilmiştir.[37] Yazarı bilinmeyen Heyet-i Sabıka-i Konstantiniyye isimli eserde ise Bizans döneminde sarnıç olan Karagümrük, Yavuz Sultan Selim ve Altımermer Çukur Bostanları'nın direkleri ve duvar harabelerinin mevcut olduğundan bahseder.[38] Muhammed Vamık **Şükrü** Evkaf-ı Ümem Tarihi isimli eserinde büyük birer havuz gibi olan bu yapıların mevkilerini anlatırken; Birincisi Sultan Selim'de, ikincisi Edirne Kapı'da, üçüncüsü Macuncu'da, dördüncüsü Gedik Paşa'da, beşincisi Sivasî Tekkesi altında, altıncısının Peykhane'de olduğunu söyler.[39] Semavi Eyice, Fatih'te dört çukur bostan bulunduğunu fakat yerini ve izini tespit edemediğini ifade etmiştir.[40]

İstanbul'da bulunan çukur bostanlar, tarihi harita ve arşiv belgelerine göre; Altımermer, Karagümrük, Beyoğlu, Bakırköy (Fildamı), Yavuz Sultan Selim ve Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Arşiv belgelerinde kronolojik olarak incelenen çukur bostanların bir kısmının mahalle formunda kullanıldığı belirlenirken, evveliyatları hakkında bilgilere rastlanılmamıştır. Osmanlı arşiv belgelerine göre, çukur bostanlar devletin miri arazisidir. Bostanların içi mahalle formunda iskân edilmekle beraber süreç içerisinde şahıs ve kurumlara satışları da yapılmıştır. Osmanlı döneminde bu yapılar hakkında çalışma yapan P. Forchheimer-J.Strzygowski, Bizans Dönemine ait açık sarnıçlar olarak tanımlamışlar ve çukur bostanların plan, kesit ve eskizlerini çizmişlerdir.

Altımermer Çukur Bostanı

Altımermer çukur bostanı hakkındaki belge, 17 Aralık 1528 tarihlidir. Belgede, Altımermer civarında bulunan Ali Paşa Camii yakınındaki çukur bostan mahallesinde yapılan bir emlak satışından bahsedilmiştir.[41] 22 Kasım 1894 tarihli diğer bir belgede ise, zaruret içinde bulunan İslimye muhacirlerinin sığınmak üzere yer talep etmişlerdir. Söz konusu belgede talep edilen çukur bostan, mahalle olarak geçmiştir.[42] Bununla birlikte mahalle ismi olarak anılan bostan hakkında teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Altımermer çukur bostanının konumu, Ayverdi ve Alman mavileri (Resim 37) haritalarında ayırt edici biçimde çizilmiştir.

P. Forchheimer - J. Strzygowski 1893 tarihli eserlerinde, Altımermer çukur bostanının eskiz (Resim 38), planı ve kesitini yayınlamışlardır (Resim 39). Bostan, Mamboury haritasında Mokios Sarnıcı olarak geçmektedir (Resim 30). Encümen Arşivi kayıtlarında, mahalle olarak kullanılan bostana ait fotoğraflar bulunmaktadır (Resim 40). Günümüzde çukur bostan, park olarak işlevlendirilmiştir (Resim 41).

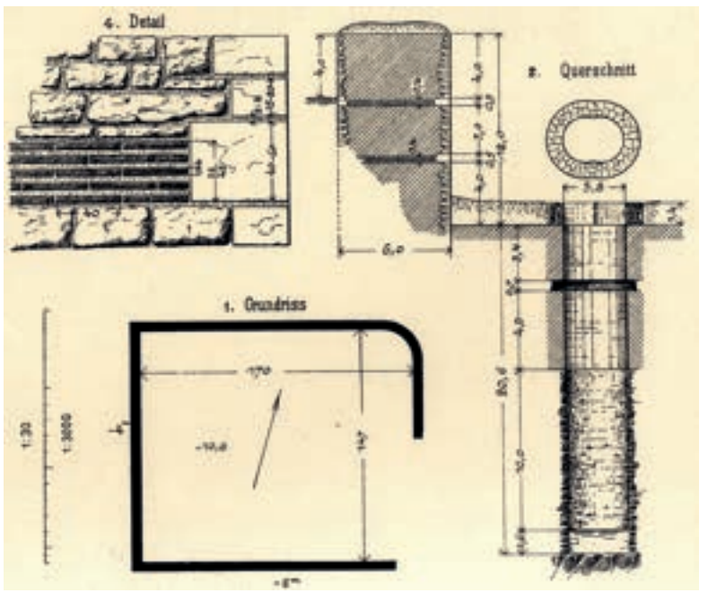

Resim 37 Altımermer çukur bostanının Alman Mavileri haritasındaki konumu

Resim 38 Altımermer çukur bostanının eskizi

34 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.453.
35 Semavi Eyice, **Eski İstanbul'dan Notlar**, Küre Yayınları, İstanbul 2006. s. 36.
36 Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s.27.
37 Reşat Ekrem Koçu, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.8, s. 4161.
38 **Heyet-i Sabıka-i Konstantiniyye**, İstanbul 1298, s.38-39.
39 Muhammed Vamık **Şükrü, Evkaf-ı Ümem Tarihi, İstanbul 1915, C. 1, s. 968-970**.
40 Semavi Eyice, **Eski İstanbul'dan Notlar**, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s.38.
41 BOA. TS. MA. E. 176/29
42 BOA. BEO. 520/38940

Resim 39 Altımermer çukur bostanının plan ve kesiti

Resim 40 Altımermer çukur bostanı görünüm (1963)

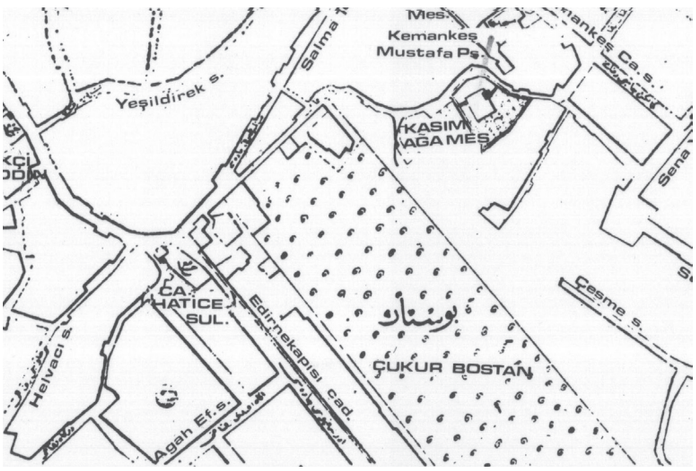

Resim 41 Altımermer çukur bostanı görünüm (2023)

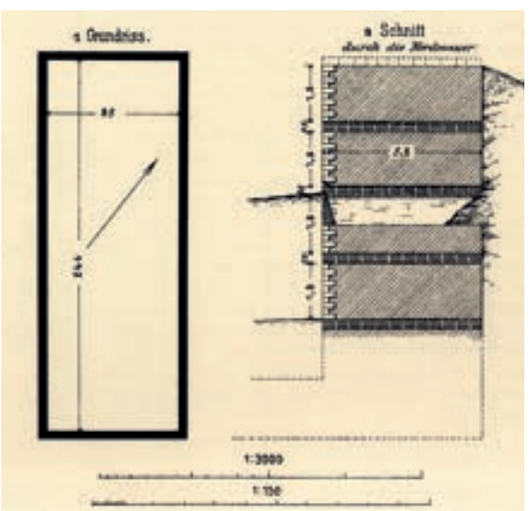
Karagümrük Çukur Bostanı

Karagümrük çukur bostanı hakkındaki belgeler, 17. yüzyıla tarihlenmektedir. Söz konusu belgelerde, çukur bostandaki oda ve dükkânların satış bedelinden bahsedilmektedir.[43] 13 Şubat 1612 tarihli belgede, Yeniçeri Ağası Ali Ağa'nın 112 adet dükkânlarını Babüsaade ağası Gazanfer Ağa'ya sattığına dair evrak bulunmaktadır.[44] Çukur bostanın konumu, Ayverdi (Resim 42), Pervititch ve Alman Mavileri haritalarında gösterilmiştir.

P. Forchheimer-J. Strzygowski' ye ait eserde, Karagümrük çukur bostanının plan ve kesiti (Resim 43) ile eskizi (Resim 44) bulunmaktadır. Bostan, Mamboury haritasında ise Aspar Sarnıcı olarak geçmektedir (Resim 30). Encümen Arşivi'ndeki fotoğraflarında çukur bostanın futbol müsabakalarının yapıldığı stadyum olarak kullanıldığı ve özgün duvarları da görülmektedir (Resim 45). Günümüzde çukur bostan, Karagümrük Stadyumu olarak kullanılmaktadır (Resim 46).

Resim 42 Karagümrük çukur bostanının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 43 Karagümrük çukur bostanının planı ve kesiti

43 BOA. TS. MA. E. 1081/55; BOA. TS. MA. E. 1126/3
44 BOA. TS. MA. E. 875/25

Resim 44 Karagümrük çukur bostanının eskizi

Resim 45 Karagümrük Stadı'nın eski dönem görünümü

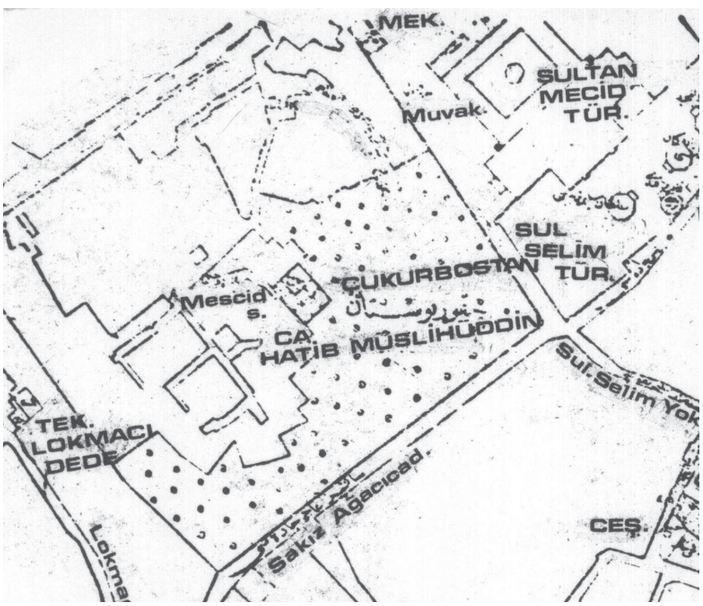

Resim 46 Karagümrük Stadı görünüm (2023)

Yavuz Sultan Selim Çukur Bostanı

Yavuz Sultan Selim çukur bostanından, 16. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi bahsetmiştir. Müellif, Yavuz Sultan Selim Camii hareminin sağ tarafında bulunan çukur bostanı "fecc-i amik" yani derin boğaz şeklinde tarif etmiştir.[45] Aynı yüzyıl yazarı Petrus Gyllius, İstanbul'un beşinci tepesinde bulunan Sultan Selim Camii, kervansarayı ve türbesinin yakınında çayıra dönüşmüş, sütun ve çatısı olmayan bir sarnıç olduğundan bahsetmiştir.[46]

Yavuz Sultan Selim çukur bostanı, Osmanlı dönemi arşiv belgelerinde mahalle olarak kayıtlı olmakla beraber 1907 yılında duvarlarının tamir olduğundan bahsedilmektedir.[47] Çukur bostanın konumu, Ayverdi haritasında ayırt edici mimari yapı biçiminde gösterilmiştir (Resim 47). Bostan, Mamboury haritasında Bonus Sarnıcı olarak geçmektedir (Resim 30). P. Forchheimer- J. Strzygowski'nin 1893 tarihli eserlerinde çukur bostana ait eskiz (Resim 48) plan ve kesit (Resim 49) bulunmaktadır. Encümen Arşivi kayıtlarındaki eski dönem fotoğraflarında, Yavuz Sultan Selim çukur bostanının mahalle olduğu görülmektedir (Resim 50). Günümüzde çukur bostan, spor sahaları ve otopark içeren bir alan olarak kullanılmaktadır (Resim 51).

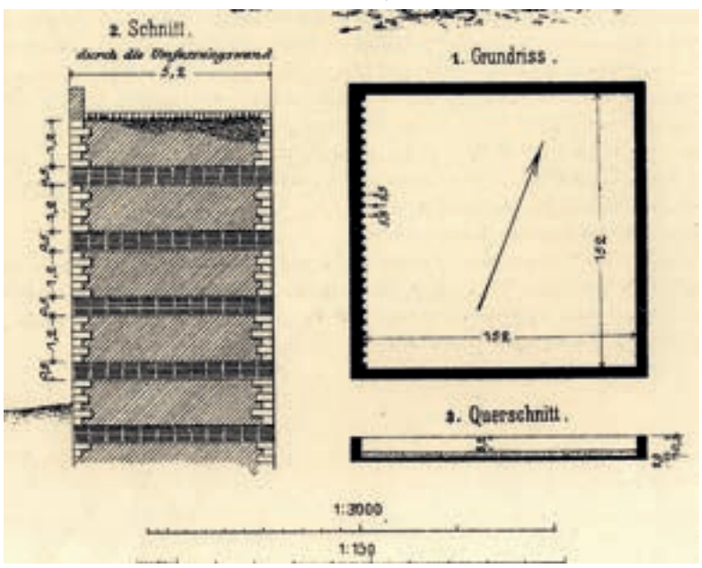

Resim 47 Yavuz Sultan Selim çukur bostanının Ayverdi haritasındaki konumu

45 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî**, Evliya Çelebi Seyahatnamesi I. Kitap**, haz. Robert Dankoff,Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, s. 65.
46 Petrus Gyliius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri** s.179.
47 BOA. DH. MKT. 1022/34; BOA. ŞD. 834/13

Resim 48 Yavuz Sultan Selim çukur bostanının eskizi

Resim 49 Yavuz Sultan Selim çukur bostanının planı

Resim 50 Yavuz Sultan Selim çukur bostanı görünüm

Resim 51 Yavuz Sultan Selim çukur bostanı görünüm

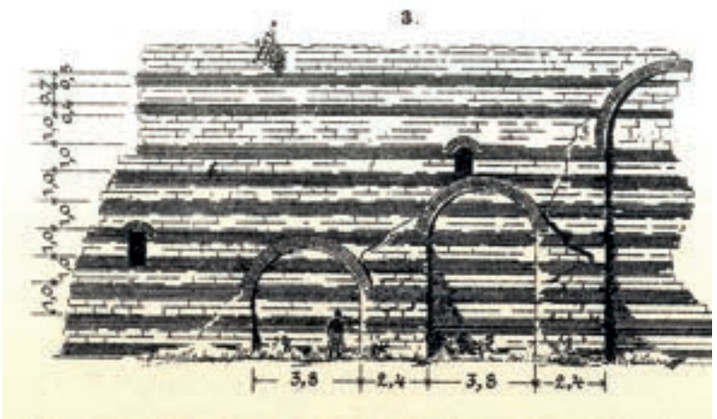
Bakırköy (Fildamı) Çukur Bostanı

Osmanlı arşiv belgelerinde Tarihi Yarımada'nın dışında Tomtom Mahallesi'nde ve Bakırköy'de bulunan çukur bostanlarından da bahsedilmektedir. Bunlardan Tophane Tomtom'da bulunan çukur bostan, 1858 yılında bir kısmı Avusturya Sefaretine, bir kısmı kilise inşası için İngilizlere, geriye kalan kısmındaki arsalar ise hane inşası amacıyla şahıslara satılmıştır.[48]

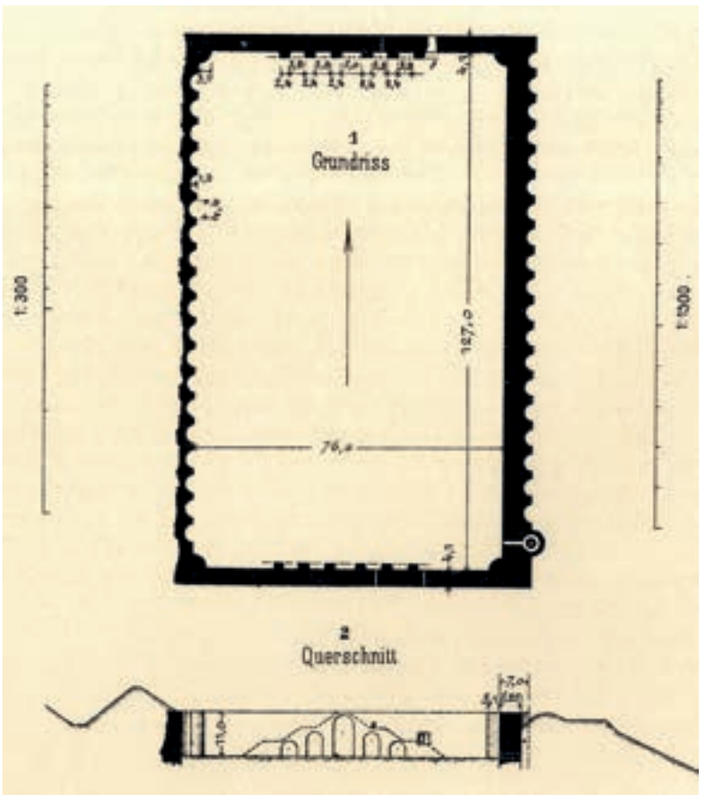
Bakırköy Fildamı mevkiinde bulunan çukur bostanı hakkındaki belge, 9 Ocak 1905 tarihlidir. Belgeye göre çukur bostanın, etrafı duvarla çevrili on dönüm arazi olduğundan bahsedilmiştir. Belgenin devamında ise, Gülhane Hastanesi'nde ölen Fransız askerlerin defnedilmesine uygun yer aranırken Fildamı çukur bostan mahallinin münasip olduğu yazmaktadır.[49] Çukur bostanın eskiz (Resim 52), plan ve kesitini (Resim 53) 1893 tarihli eserlerinde P.Forchheimer- J. Strzygowski paylaşmıştır. Planlama Arşivi kayıtlarında da Fildamı çukur bostanının mahalle yerleşimi olduğunu gösteren fotoğrafları bulunmaktadır (Resim 54).

48 BOA. HR. MKT. 223/21

49 BOA. HR. MKT. 98/91 (Ancak belgenin padişahın son kararı olan irade yazılıp yazılmadığı bilinmemektedir. Bugün Fil Damı olarak bilinen mevkide, Fransız askerlerinin mezarlarının olmaması bu önerinin sonuçlanmadığını göstermektedir.)

Resim 52 Bakırköy çukur bostanı eskiz

Resim 53 Bakırköy çukur bostanı plan ve kesiti

Resim 54 Bakırköy çukur bostanının eski dönem görünümü

Topkapı Sarayı Çukur Bostanı

Topkapı Sarayı çukur bostanının konumu Ayverdi haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, bostan Sarayburnu Parkı'nın Marmara denizine bakan kısmında bulunmaktadır (Resim 55). Belgelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı döneminde çukur bostanlar atıl birer tarla vasfında bulunmaktadırlar. Bu bostanlar, devlet arazisi olarak satışları yapılmış ve yerleşim yerlerine çevrilmişlerdir. Konumlandıkları mahalleye isimleri verilerek kent hafızasına işlenmiştir.

Resim 55 Topkapı Sarayı çukur bostanının Ayverdi haritasındaki konumu

2.3. MAHZENLER

Arapça "h-z-n" (خ-ز-ن)kökünden türeyen mahzen (مخزن), "bir şeyi biriktirmek, saklamak" manasına gelen mekân ismidir.[50] Farsça'da "*cây-ı mâl ü metâ*", Türkçe'de mâl ve metâ' yeri ve odası demektir.[51] Devlete ait kıymetli şeylerin saklandığı yer. Hazine odası. Yer altı deposu. Bodrum, ambar, havasız ve karanlık yer manalarına gelmektedir.[52] Celal Esad Arseven, Osmanlı döneminde yazdığı Istılâhât-ı Mi'mâriyye adlı eserinde mahzen kavramını, "*Yer altında veya topraktan yukarıda bulunan içerisine evrak vesaire konulan ateşten muhafazalı demir kapaklı kârgir oda*.[53]" şeklinde tanımlamıştır. Buna göre mahzen; içerisinde değerli veya çok sayıda mal, eşya ya da hammaddenin hıfzına mahsus yer altı deposu manasında kullanılmıştır. Arşiv belgelerinde mahzen kavramıyla birlikte hazine, debboy[54], antrepo[55], ambar, bodrum ve serdab[56] kavramlarının da eş anlamlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İstanbul'da mahzenler, Bizans ve Osmanlı devrinin farklı süreçlerinde inşa edilmişlerdir. Literatür taramaları değerlendirildiğinde; mahzenlerin tarihçesi, mimari özellikleri, kullanım amaçları ile kent özelinde dağılımı hakkında müstakil ve bütüncül bir çalışma yapılmadığı anlaşılmıştır. Bunun nedeni şehir tarihi çalışmalarında mahzenler konusunun sosyal, idari, askeri, iktisadi ve mimari açıdan geniş bir perspektif ile araştırılmaya ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Mimarlık tarihi açısından bakıldığında ise mahzenlerin kentsel çevrede fiziksel üst mekân dâhilinde incelendiği veya hiç zikredilmediği görülmüştür.

İstanbul'da bulunan mahzenler hakkında ulaşılabilen 16.-20. yüzyıl aralığında üretilen kaynakların çeşitliliği, dağınıklığı ve ucu açık bilgiler içermesi konunun sınırlarını genişletmiştir. Heyecanlı bir sentez sürecine yol açan mahzenler konusu en temel anlamda mülkiyet, kullanım biçimleri, depolanan mal ve mahal bakımından incelenmiştir. Dönemin kaynaklarının bir kısmında mahzenler han, saray, sur, köşk, dükkân ve evler de "zir-i zemin", "tahte'z-zemin", "tahte't-türâb" ifadeleri ile yer altında bulunduğu belirtilmiş iken bazılarında açıklıkla dile getirilmemiştir. Bunula birlikte çalışmanın ana temasını oluşturan ticari alanlardan Haliç kıyı şeridinin tarihi ve ticari mizacı eski dönem harita, fotoğraf ve videolar aracılığıyla takip edilebilmektedir. Görsel veriler aracılığıyla Galata ile Eminönü gümrük antrepolarının deniz yoluyla gelen malların depolandığı ve deniz kotuna göre tasarlandıkları anlaşılmıştır. Yer altı yapısı teşekkül etmediği belirlenen mahzen, antrepo ve ambarlar dâhil edilmemiştir.

İstanbul'un kent dokusunu kuruluşundan itibaren idari, askeri ve ekonomik koşullar şekillendirmiştir. Osmanlı döneminde bu faaliyetlerde depolama birimi olarak kullanılan mahzenler nüfusun iaşesini, mal güvenliğini ve gündelik temel gereksinimlerini karşılamak üzere bina edilmiştir. Mahzenler hıfzedilen hammadde ve eşya nispetinde tahıl, barut, bakır, tütün, tuz, afyon, kömür ve şarap mahzeni isimlendirilmiştir. Aynı zamanda tulumbalı[57] ve kapılı mahzen[58] gibi güvenlik vurgusunu önceleyen mimari ve tasarım özellikleriyle de anılmışlardır. Mahzenler, içerisinde kıymetli eşyaların muhafaza edildiği "emn ü emân"[59] yapılar olarak tasarlanmıştır. Osmanlı devri mahzen mimarisinin en önemli özelliği yangın, sel, yağma ve hırsızlık ihtimallerine karşılık kârgir ve taş malzeme[60] kullanılarak inşa edilmiş olmalarıdır. Mahzenler taş veya demir kapılı[61] olarak müstakil surette inşa edilmekle beraber ekseriyetle kârgir yapılı han, cami, kilise, mektep, bedesten, dükkân ve evlerin bodrum katları mahzen formunda kullanılmıştır. III. Ahmet'in 23 Mayıs 1725 tarihli hükmünde mahzenlerin mimari özelliklerine vurgu yapılmıştır. Hükme göre, İstanbul'da yangın tehlikesine karşı ev dışında han, dükkân, mahzen, bekâr odaları gibi binaların ahşap değil kâgir yapılması emredilmiştir.[62]

Tarihi Yarımada'da bulunan mahzenlerin mülkiyet durumları ulaşılan belgelere göre şu şekildedir; devlete ait olanlar, vakıf malı ve özel mülkiyette bulunanlar. Arşiv belgelerinin çoğunluğuna göre mahzenler; Topkapı Sarayı ve çevresi, Galata, Tersane, Haliç Kıyıları, Surlar ve Eminönü bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada mahzenler konusu, mülkiyet durumlarına göre iki başlık altında incelenmiştir;

- Devletin İhtiyaçları İçin Kullanılan Mahzenler
- Halkın İhtiyaçları İçin Kullanılan Mahzenler

50 İsmail Yiğit, "Mahzen" **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, C.27, s.401.
51 Risale-i Mimariye
52 Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Lûgatı, s. 660.
53 Celal Esad, Istılâhât-ı Mi'mâriyye, s. 8.
54 Depo. Özellikle askeri eşya ambarı için kullanılır. Kubbealtı Lugatı
55 Antrepo (Entrepot) Fransızca kökenlidir. Vergi ve harçları ödenmemiş gümrüğe tâbi malların gereken işlemler yapılıncaya kadar korunduğu bir çeşit ambar, ardiye. Kubbealtı Lugatı. Gerçek ambar (Entrepot) ve bırakma ambar (Entrepot petit) olmak üzere iki kısma ayrılır. Gerçek ambarda mal sahibinde ve gümrük idaresinde ayrı ayrı anahtarlar olur. Bu durumda mal sahibi olmadan gümrük memurunun emtiayı kontrol etme imkânı yoktur. Bırakma ambarda ticari emtia, gümrük memurlarınca istenildiği anda kontrol edilebiliyor. Bkz. Süleyman Sûdî, **Osmanlı Vergi Düzeni**, Haz. Mehmet Ali Ünal, Isparta, 1996, s.240.
56 Sıcak memleketlerde çok sıcak günlerde barınılan yeraltı odası. (Ferit Devellioğlu s. 1098)
57 **İstanbul Kadı Sicilleri**, ed. Coşkun Yılmaz, İBB. Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2019, C. 94, s.240.
58 **A.g.e**, C. 94, s. 497.
59 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi I. Kitap**, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, s.281.
60 Ed. Coşkun Yılmaz, **İstanbul Kadı Sicilleri,** C. 10, s. 257, 405, 677, 807.
61 **A.g.e**, C. 10, s. 363, 907.
62 BOA. A{DVNSMHM. D. 132/1020

Devletin İhtiyaçları İçin Kullanılan Mahzenler

Osmanlı Devleti saltanatın sürekliliği, askeri ve sivil halkın iaşesi, toplum hayatının gündelik temel gereksinimlerinin karşılanması için gerekli olan malları (tüketim ürünlerini) mahzenlerde depolamıştır. Arşiv belgelerine göre bu mahzenlerin konumlarının Topkapı Sarayı ve çevresi, surlar ve Haliç Tersanesi bölgelerinde olduğu anlaşılmaktadır.Osmanlı hüküm sürdüğü dönemde Hazine-i Âmire ve Hazine-i Evrak teşkilatları ile maddi ve manevi değerlerini muhafaza etmiştir. Devlet, güç ve zenginlik sembolü olan hazinesi ile devletin hafızası olan evraklarını Topkapı Sarayı'nda bulunan mahzenlerde hıfzetmiştir.[63] Bununla birlikte saray halkının ve saray teşkilatı bünyesinde istihdam edilen çalışanların iaşesi için gerekli tüm malzemenin depolandığı ayrı mahzenler de bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet, 1458 senesinde devlet hazinesini muhafaza etmek için Yedikule'de bulunan Altınkapı'yı kapatmış ve çevresini surlar ile güçlendirmiştir.[64] Bu hazinenin hem mali hem de devlet işlerinin yürütüldüğü evrakların saklandığı bir mahzen olduğu düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin mali hazinesinin saklandığı mahzenlerin konumları hakkında arşiv belgelerinde net ifadelere rastlanılmamıştır. 17 Haziran 1643 tarihli bir belgede, Hazine-i Âmire akçe defterinde bodrum hazinesinin iç mekân tasvirlerinden bahsedilmektedir. Belgede, Bodrum hazinesinde muhafaza edilmesi gereken akçelerin bulundukları mahaller anlatılmıştır. Buna göre; Bodrum mamurede orta hanede, bahur dolabı, pabuç dolabı, seferhane, pabuç dolabı önündeki ambarda, seferhanede kalkan dolabı önündeki ambarda, seferhanede ocak önünde ambarda, seferhanesinde gümüş dolap karşısında uzun ambarda, ağaç denizinde kapı karşısında büyük ambarda, ağaç denizinin sağ tarafında olan çeşmede, ağaç denizinin sol tarafında olan çeşmede, kumaş ambarının yanındaki küçük ambarda, bodrum hazinesinden aşağıdaki hanede bulunan ambarlara konulduğu yazılmıştır.[65]

Eremya Çelebi'nin XVII. yüzyılda, Topkapı Sarayı'nda bulunan iç ve dış hazine daireleri hakkında aktardığı malumata göre; dış hazinenin yer altında kubbeli ve odalardan müteşekkil olduğunu belirtmektedir.[66] Sarayın iç hazinesinin ise Harem Dairesinde yer altında bir olduğunu ifade etmektedir.[67] Belgede belirtilen sandık ve ambarlar hakkında uyumlu bilgiler verilmektedir.

Osmanlı'nın hafızası olan arşiv malzemeleri, önceleri Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı dairesinin bitişiğindeki Defterhane hazinesinde saklanmıştır.[68] 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı bürokrasisinde yapılan tanzimler ile devlet kurum ve kuruluşları kendi arşivlerini oluşturmuşlardır. Bu kurumların, arşiv belgelerini sakladıkları mahzenler ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Devlete ait kurumlardan Hazine-i Evrak Nezareti[69], Bâbıâli[70], Adliye Nezareti[71], Harbiye Nezareti[72], Dâhiliye Nezareti[73], Hariciye Nezareti[74], Maliye Nezareti[75], Maarif Nezareti[76], Nafia Nezareti[77], Orman Nezareti[78], Tekaüd Sandığı Nezareti[79], Ticarethane[80], Nüfus İdaresi[81], Sıhhiye Dairesi[82], Şehremâneti[83], Postahâne-i Âmire[84], Ziraat Bankası[85], Duyûn-ı Umûmiye[86] bünyesinde oluşturulan evrak mahzenleri bulunmaktadır. Bu mahzenler, genellikle tamir ve tecdid edilmeleri hususunda kayıtlarda yer almaktadır. Yapıların, özellikle yangına karşı muhafazalı bir mahal olmasına dikkat edilmesinin yanı sıra çoğunlukla kurum binalarının bodrum katında oldukları anlaşılmaktadır.

Devlete ait resmi yazışmaları içeren belgelerin saklandığı mekânlar, sıkı güvenlik tedbirleriyle koruma altına alınarak sürekli takip ve denetime tabi tutulmuştur. Örneğin 25 Mart 1901 tarihli belge, Adliye Nezareti evrak mahzenine izinsiz olarak girmiş olan zabıta ve askerlerin hemen çıkarılması hakkındadır. Belgeye göre,

63 İ Atis, "Türk Hazine-i Evrakı", **Tarih Hazinesi Dergisi**, S. 4, 1 Ocak 1951, s.176.
64 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul'un Tarihi**, s. 9.
65 BOA. TS. MA. D. 2611
66 "*Padişahın tıraş olduğu odadan otuz adım uzunluğunda ve dokuz adım genişliğinde olan bir galeriye gidilir. Bu galeri altı ayak irtifaındadır ve muhtelif renklerde on beş mermer sütunla tutturulmuştur. Bu mahallin Grek imparatorları zamanında resm-i kabul için kullanıldığı zannedilir.*" Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 121.
67 "Sultan *Selim İç hazineyi harem dairesine koydurmuştur. Kendisi, Mısır'dan ve diğer eyaletlerden alınan bütün altın paraları erittirip muazzam bir gülle yaptırmış ve yer altındaki mahzende saklattırmıştır. III. Murat hazineyi daha emin bir yer olarak, Ayşe Sultan'ın yattığı odanın altına kazdırdığı bir mahzene naklettirmiştir."* Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi VII. Asırda İstanbul**, s. 121.
68 Haz. Uğurhan Demirbaş, **Belgelerle Arşivcilik Tarihi**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, nr.41, Ankara 1999, s. 5.
69 BOA. İ.ML. 34/83
70 BOA. DH. EUM. VRK. 9/40
71 BOA. İ.DH. 806/65222
72 BOA. MVL.872/15
73 BOA. DH. MB. HPS. 19/51
74 BOA. ŞD. 2838/55
75 BOA. DH. MB. HPS. M 46/44
76 BOA. MF. MKT. 71/99
77 BOA. İ.ŞD. 72/4266
78 BOA. ŞD. 528/28
79 BOA. ŞD. 1021/4
80 BOA. MVL.872/15
81 BOA. DH. SN.THR. 41/25
82 BOA. İ.SH. 3/20
83 BOA. İ.ŞD. 95/5646
84 BOA. DH. İ.UM 3/1
85 BOA. BEO 701/ 52555
86 BOA. İ.ML. 39/24

söz konusu mahzende bulunan evrakların muhafazasında gösterilen gevşekliğin devlete, dine ve padişaha yapılmış sadakatsizlik olduğu belirtilmiştir.[87] Evrak mahzenlerinde dikkat edilmesi gereken kurallar, Dâhiliye Nezareti'nin 3 Ocak 1916 tarihli belgesinde de dile getirilmiştir. Buna göre mahzenlerde sigara içilmemesi, meşale yerine fener ile girilmesi bildirilmiştir.[88]

Osmanlı yönetimi, askeri teşkilatın mühimmat ve teçhizatının mahzenlerde hıfzına ehemmiyet vermiştir. Devletin askeri alanda gerekli olan savaş malzemeleri Tersane-i Âmire, Tophane-i Âmire, Baruthane-i Âmire, Tüfenkhane-i Âmire ve Humbarahane'de üretilmiştir. Bu imalathanelerde gerek hammadde gerekse de üretim ürünlerinin depolanması amacıyla mahzenler inşa edilmiştir. Arşiv kayıtlarının nicelik olarak fazlalığına göre Kurşunlu Mahzen, devlet için önem arz etmektedir. Çalışma konusunun sınırları dışında kalan bu mahzenler, padişahlar tarafından inşa ettirildiği için önemi vurgulanmak istenmiştir. 1746/47 yıllarında I. Mahmud zamanında, donanma yararına inşa edilen mahzene Nimet mahlasıyla şu beyitler yazılmıştır;

Yem-i himem Sultan Mahmûd mekârim perverin
Derk-i valâsıdır cûd-ı i'nâyet ma'deni

Ol cihangir zafer-yâver hıdivin kim sezâ
Busegâh-ı şehriyâran olsa zeyl-i dâmeni

Şevket ü dârânına nisbetle dârâ derbeder
Cûduna a'zviyle Hâtem-i bînevâ şahs-ı denî

Feyz-i lütfî terbiyet-bahş nevâzeş olsa ger
Pür terâbet gülşeni firdevs iderdi külhanı

Leyk bâd-ı sarsar kahrı vezân olsa eğer
Külhanı pür-sûz nirân eyler ol dem gülşeni

Bir nigâh-ı iltifâtı ol kerem-kârın eder
Âlem-i ma'mur ü abâd ve tehî dest-i ganî

İşte ez-cümle mühimmât-ı donanma hıfzına
Eylemişlerdi muayyen bu mahll-i me'meni

İndirâs-sûret- i meylin ve İskender nihâd
Pür gubâr oldu görüb mira't-ı tabı' rûşeni

Eyleyüb tecdidine hümâyun-î sudûr
Bi-tevakkuf tarhı navla ettiler inşâ anı

Habbezâ tarh-ı güzîn ü dil-güşâ kim takâtin
Nüh kubâb kümbet-i gerdûn ile bir dâmeni

Öyle istihkâm vermiş ana mimâr-ı hüner
Varmı görmüş bu metânetle bu tarh-ahzeni

Hâsılı emr-i cihâda himmetle ol şehin
Sudadır zevrâkçe-i ümid ihdâ yelkeni

Hakk-ı hatâdan hıfz edip şehinşâh-ı mansûr ide
Ola makhûr ve müdemmer her tarafta düşmanı

Dedi yek mısra'la Nimet bendesi tarihini
Gazelle Sultan Mahmûd yaptı bu nev mahzeni

Tarihi Yarımada'da, Kule-i Zemîn (Surlar arsası) mukataâsı olan mahzenler askeri amaçlı kullanılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Silivrikapı ve Yedikule arasında bulunan surlar, barut mahzenleri olarak kullanılmıştır. 24 Aralık 1700 tarihli belgede; bu mahzenlerin muhafazası için zımmi bekçilerin görevlendirildiği yazmaktadır.[89] Barut mahzenlerinin tamir edilmesi, korunması ve güvenliği ile ilgili konular padişahın hattı hümâyunu ile yapılmaktadır. III. Ahmet dönemine ait bir berat, Silivrikapı ile Yenikapı arasında bulunan mahzenlerin bekçiliğinin Ovannes'e verilmesi hakkındadır.[90] Yedikule ve Mermer Kule barut mahzenleri, çalışmanın dördüncü bölümünde detaylı incelenmiştir.

17 Temmuz 1795 tarihinde Padişah hattı hümâyunu ile Bahçekapısı haricinde bulunan ve cebehanede kullanılmak üzere demir konulan mahzenin tamiri hususunda ihtimam gösterilmesi emredilmiştir.[91] 19 Temmuz 1892 tarihinde Gülhane cihetinde bulunan cebehanedeki fişek deposunun tamirinin gerekliliği yazılmıştır.[92] Birinci Dünya savaşı nedeniyle Topkapı Sarayı çevresinde bulunan mühimmat mahzenleri tehdit oluşturmaya başlamıştır. 3 Eylül 1918 tarihli arşiv belgesinde, düşman tayyarelerinin hava saldırılarından birinde Hazine-i Hümâyun'un çatısı delinerek düşen merminin patlamamasından dolayı hamd edilmiştir. Topkapı Sarayı'nın tarihi ve mimari değerine nispetle bu gibi tehlikelerden korunması için önlemler alınması gerektiği yazılmıştır. Bu önlemler kapsamında cebehanede fişek depolanan mahallerin emniyetli hale getirilmesi gerekliliği Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir.[93]

Osmanlı'da, İstanbul'un iaşesi için ihraç edilen zahire miri mahzenlerde depolanırdı. Bu hububatın rutubetlenmemesi için mahzenlerin tamire muhtaç olan mahalleri muntazam bir surette yapılırdı. Miri mahzenlerin kifayet etmediği zamanlarda ücret mukabilinde depolar kiralanırdı.[94] Arşiv belgelerinde zahire konan mahzenlerin Tersane-i Âmire[95], Üsküdar Öküz Limanı[96] ve Topkapı Sarayı çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. 28 Haziran 1699 tarihli belgede, Mısır ve Kahire'den gelen zahirenin konul-

87 BOA. Y.PRK. AZN. 21/73
88 BOA. DH. MB. HPS. 74/52
89 BOA. İE. AS. 32/2814
90 BOA. MFB. 79 (Yedikule ve Mermer Kule barut mahzenleri, çalışmanın dördüncü bölümünde detaylı incelenmiştir.)
91 BOA. HAT. 238/13328
92 BOA. BEO. 36/2652
93 BOA. BEO. 4532/ 339872
94 Ömer İşbilir, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği", **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, s.151-158.
95 BOA. HAT. 13/470
96 BOA. C.BLD. 14/656

duğu Bahçekapı'daki mahzenin harap olan yerlerinin keşfi hassa mimarbaşılarından Hasan ve Ali kalfa marifetiyle yapılmıştır.[97]

Halkın İhtiyaçları İçin Kullanılan Mahzenler

Osmanlı toplumunun temel ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla kullanılan mahzenler ev, han, dükkânların bodrum katı olarak veya müstakil birim olarak bulunmaktadır. Arşiv kayıtlarında alım-satım işleri ya da arazi hukukuna konu olan mahzenler, özel ve ticari amaçlarla halkın tasarrufunda kullanılmışlardır. Şehir hayatında en küçük yapı birimi olan ev; arşiv belgelerinde hâne, menzil, konak, köşk, saray ve yalı olarak da isimlendirilmiştir. Bu farklı söylem biçimleri, toplumsal hiyerarşinin konut mimarisine tezahüründen kaynaklanmaktadır. Mahzenler, ailenin yaşamını sürdürdüğü konutların alt katında veya bahçe kısmında inşa edilmişlerdir. Osmanlı arşiv kayıtlarında ev dâhilinde bulunan mahzenler ile ilgili ulaşılan en eski belge, 12 Kasım 1498 tarihli Galata'da Aya Yorgi Mahallesi'nde olan bir mülk satışıdır.[98]

Bunun en somut örnekleri inşa edilecek ev planlarında veya komşu parseller arasındaki hudut anlaşmazlığı nedeniyle çizilen planlarda görülmektedir. Örneğin Aksaray'da Mollazâde Lami Bey'e ait tarihi belli olmayan bir konak planında mahzenlerin yer altında olduğu ayırt edici bir biçimde çizilmiştir. (Resim 56).[99] 1 Ocak 1894 tarihli bir belgede ise, Kumkapı Nişanca semtinde ifraz olunacak hanelerin arsa hukukuna göre kıymetlerinin belirlenebilmesi için çizilen planda su hazinesinin altında bulunan bir mahzen görülmektedir (Resim 57).[100] Günümüzde, Osmanlı döneminden kalan ve konutlarda bulunan mahzenler kullanıcılarının dışında bilinmemektedir. Bu mahzenler, kentsel dönüşüm projelerinde veya başka sebeplerle yapılan yıkım çalışmalarında gün yüzüne çıkmaktadırlar (Resim 58).

Resim 56 Aksaray Mollazâde semtinde bir konak planı

Resim 57 Kadırga Nişanca semtinde bir evin ifraz planı

Resim 58 Sokullu Mehmet Paşa Mahallesi'nde mahzen mahalli

Tarihi Yarımada'da halkın emek piyasasını, zanaat, ticaret ve endüstri faaliyetleri oluşturmaktaydı. Hammaddeyi işleyip üretim yapan zanaatkâr ve imalatçı esnaflar hanların bodrum katlarını, surları ve mahzenleri üretim mekânları olarak kullanmışlardır. Başkentte bu üreticilerin yerleşim alanları; Beyazıt, Eminönü, Mahmudpaşa, Ayasofya, Saraçhane, Süleymaniye, Vefa, Ayvansaray Surları, Haliç Kıyıları, Yenikapı ve Yedikule semtlerinde yoğunlaşmaktadır.[101] Halkın ticari amaç için kullandığı mahzenler; Eminönü-Beyazıt aksında şehri rıhtıma bağlayan Hanlar Bölgesi olarak adlandırılan Kapalı Çarşı, Tahtakale ve Mısır Çarşısı semtlerinde bulunmaktadırlar. Osmanlı döneminde bu bölgede ticareti yapılan emtialar (bal, yağ, un, kahve, keten, yemiş, afyon, pamuk, odun vs.) nedeniyle hanların bodrum katları mahzen olarak kullanılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde Balkapanı Han, Sepetçi Han[102], Çukur Han[103], Çavuşbaşı Han[104], Yemişçi Han, Kadıoğlu

97 BOA. C.SM. 169/8455
98 BOA. TS. MA E. 1257/20
99 BOA. PLK. P. 700
100 BOA. PLK. P. 272
101 Robert Mantran, **17. Yüzyılın II. Yarısında İstanbul**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, C. I, s.40
102 Ed. Coşkun Yılmaz, **İstanbul Kadı Sicilleri**, C.137, s.77
103 **A.g.e**, C 94, s.240
104 **A.g.e**, C.78, s.481.

Han[105], Kürkçü Han[106], Kasabbaşı Hanı[107], Papazoğlu Hanı[108], Yağcı Han[109] ve Piri Paşa Hanı'nda[110] ticaret mallarının depolandığı mahzenlerden bahsedilmiştir. Eminönü ticaret bölgesinde yoğun mal depolanması ihtiyacını karşılamak için 25 Kasım 1821 tarihinde Yeni Cami bahçesine mahzenler inşa edilmesi buyrulmuştur.[111] Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'da ticaret yapısı olarak ilk Cevahir Bedesteni'ni inşa ettirmiştir. Daha sonra bedesten çevresinde Kapalı Çarşı ve Hanlar bölgesi gelişmiştir. Bedestenlerde mahzen denilen odalardaki kasa ve dolaplarda, para ve kıymetli eşyalar kira karşılığında muhafaza edilirdi.[112] Cevahir ve Sandal Bedestenlerinde mahzen denilen yerler dükkânların arka kısmındaki küçük odalardan ibarettir.

Yenikapı, Marmara kıyı şeridinde bulunması nedeniyle Bizans ve Osmanlı döneminde liman bölgesi olarak teşekkül edilmiştir. Osmanlı kaynaklarında, Yenikapı ve Kumkapı bölgelerinde endüstriyel amaçlı kullanılan mahzenler bulunmaktadır. Bölgede Osmanlı döneminde basmahane ve boyacı kârhaneleri, soba fabrikası ve kömür mahzenleri inşa edilmiştir (Resim 59).[113] Haliç tarafında bulunan Ayvansaray surlarındaki mahzenler de kule-i zemîn mukataâsı olarak kiraya verilmiştir.[114] Eremya Çelebi, Ayvansaray semtini anlatırken burada cam ve şişelerden türlü türlü kaplar yapan kârhâne bulunduğunu söylemiştir.[115]

Resim 59 Yenikapı Langa surlarından görünüm (Encümen Arşivi, 1948)

İstanbul'da mahzenlerin ortaya çıkmasının en acı biçimi yangınlar sonrasında olmuştur. Kül tabakasına dönen şehirde yapılan bayındırlık faaliyetleri sırasında yer altındaki farklı katmanların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin, 1660 tarihindeki büyük yangından sonra 24 Temmuz'da İstanbul'daki gayri müslimlere ait ibadethanelerde incelemeler yapılmıştır. Bunun neticesinde tutulan sicil suretinde, Çardaklı Kilisesi[116] mahzeninin mimari özellikleri ve toplam uzunluğu hesaplanmıştır.[117] Başka bir tarihsiz planda ise, Kule Kapısı'nda çıkan yangın sonrasında çevredeki ev ve dükkânlar çizilmiştir. Plana göre, yer altında bulunan mahzenler ortaya çıkmıştır (Resim 60).[118]

Resim 60 Kulekapısı yangınından sonra çizilen harita

Osmanlı döneminde yaşanmış bazı olaylar, mahzenlerin kentte kullanım dışı kalmaları sonucu tekinsiz ve suç mahalleri olarak kayıtlara geçmesine yol açmıştır. 10 Şubat 1830 tarihli belgede; Hocapaşa yangınından sonra Bâbıâli, Acımusluk, Cağalzade Sarayı ve çevresinde yanan binalar arsa şeklinde kalmıştır. Bu suretteki arsaların, açık kalan mahzen ve hamam kısımlarında fuhuş yapıldığı için zabıta sürekli buralarda teftiş yapmaktadır. Fesat yuvalarına çevrilen bu yerlerin taş ile kuru duvar örülerek insan geçişi mümkün olmayan bir şekilde kapatılması uygun görülmüştür.[119]

Osmanlı mimarlık tarihi açısından mahzenler konusu; devletin idari, sosyal, askeri ve iktisat tarihi hakkında yeni bilgi ve perspektifler açmıştır. Devlet idarecileri ve toplumun nezdinde mahzen algısının, mimari bir yapı olmanın ötesinde olduğu anlaşılmıştır. İstanbul'da mahzenler, müstakil olarak yer altında, yarı yer altında veya kütlesel olarak yer üstünde inşa edilmişlerdir. Mahzenler, han

105 BOA. HAT. 1564/17
106 Ed. Coşkun Yılmaz, **İstanbul Kadı Sicilleri,** C.211, s.90.
107 **A.g.e**, C.56, s.153.
108 **A.g.e**, C.25, s.391
109 BOA. ŞD. 3018/12
110 **A.g.e**, C. 10, s.456.
111 BOA. TSMA. E 26/3
112 Gülberk Birecik, "Fetihten Sonra İstanbul'da Ticaret Yapılarının Gelişimi", **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, C. 10, s. 764-770.
113 Bknz.(Bölüm 3.5.2.1, 3.5.2.2 ve 3.5.2.3)
114 BOA. C.BLD. 74/366
115 Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi VII. Asırda İstanbul**, s.19.
116 Evliya Çelebi Unkapanı'nda olduğunu nakletmektedir. Günümüzde yeri tespit edilememiştir.
117 Ed. Coşkun Yılmaz, **İstanbul Kadı Sicilleri**, C.10, s.907
118 BOA. PLK. P. 687
119 BOA. C.BLD. 37/1806

ve konutların bodrum katlarında, zemin altında veya bahçede yer aldığı görülür. Nadir örneklerde ise ara katlarda mahzene rastlanır. Osmanlı belgelerine göre incelenen mahzenlerin Tarihi Yarımada bölgesindeki dağılımını gösteren bir harita (Resim 61) ve tablo (Tablo 1) hazırlamıştır.

Resim 61 Osmanlı belgelerine göre incelenen mahzenlerin Tarihi Yarımada bölgesindeki dağılımını gösteren harita

	TİCARİ	ASKERİ	İDARİ
1	Eminönü Hanlar Bölgesi	Gülhane Askeri Depo-Cephane	Hazine-i Hümâyun
2	Kapalıçarşı	Tersâne-i Âmire	Defterhâne-i Amire
3	Ayvansaray Surları	Kurşunlu Mahzen	Darphâne
4	Eminönü Gümrük Antrepoları	Yedikule Baruthane Mahzenleri	Yedikule Hazine
5	Galata Gümrük Antrepoları	Mermer Kule Barut Mahzeni	Yah Köşkü - Sepetçiler Kasrı
6			Bâbıâlî
7			Düyûn-ı Umûmiye
8			Ticarethâne
9			Evkaf Adliye ve Ticaret Nezâreti
10			Mehterhâne
11			Defterhâne
12			Maliye Nezâreti
13			Mâarif-i Umûmiyye Nezâreti
14			Orman ve Maâdin Nezâreti
15			Hazine-i Evrak Dâiresi 2

Tablo 1 Tarihi Yarımada bölgesindeki mahzenlerin konumları

2.4. SU YOLLARI

Su yolu; su isalesine mahsus yer altında künk, demir veya kurşun boru olarak tanımlanır.[120] Su yolu, yerleşim birimlerinin su ihtiyacını karşılamak üzere kurulan su iletim sistemlerine denir. Suyun kaynağından ulaştığı yere kadar su yolu devam eder[121] (Resim 62).[122]Su yollarıyla ilişkili olacak biçimde bentler, su kemerleri, su terazileri, maslaklar, maksemler, gibi su yapıları bina edilmiştir. Arşiv belgelerinde nadiren tercih edilmiş olsa da su yolu anlamına gelen "su kanalı", "esas mecra", "kehriz", "lağım", "kanavât", "râh-ı ab" ifadelerine de rastlanılmıştır.

Resim 62 Bir su yolu çizimi

Osmanlı'da hayati önem taşıyan suyun temin edilmesi, yönetilmesi ve korunması da padişahın fermanlarında kendine her daim yer bulmuştur. Bu anlamda hükümler, suyun özel şahıslar için tedarik edilmesinden kamusal kullanımına, kent içi dağıtımından su yollarının bakım, onarım ve su yapılarının korunmasına kadar pek çok başlık altında incelenebilir.

Su mimarisinin en temel yapı birimi, kaynaktan kent mekânına su taşıyan su yollarıdır. İstanbul'un Antik dönemden itibaren su kaynaklarının yetersiz olması, şehir dışından suyun temin, tanzim, isalesi ve depolanması ihtiyacını doğurmuş ve bu ihtiyaca binaen su yolları inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde şehre su isale eden hatlar inşa edilmekle beraber Roma, Doğu Roma (Bizans) ait olanlar da tamir ve bakımı yapılarak kullanılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinden sonra yapılan su yollarının imar ve inşası hakkında bilgi veren Tursun Bey, şehirde çekilen su müzayakası ile eski su kanallarının bulunduğunu naklet-mektedir. Müellif, bu suyun yedi günlük yerden geldiğini belirtir. Roma döneminde dağların delindiğini, tedarik edilen suyun yerin altından su yolları ile şehir içine akıtıldığını ifade ederken zamanla yıkılmış ve kaybolmuş su yollarının Fatih'in emriyle yeniden ihya edildiğinden bahseder.[123] İstanbul'un antik su yolu Ceneviz Lağımı

120 Celal Esad, Istılâhât-ı Mi'mâriyye, s. 50.
121 Abdullah Martal "Osmanlı İmparatorluğu'nda Su yolculuk", Belleten 1988, C. LII, S. 205, s. 1589.
122 BOA. PLK.P. 1046/2
123 Kazım Çeçen, **Halkalı Suları**, s.25.

denilen ve Cebeci köyünden şehre su taşıyan kanaldır. Cenevizliler zamanında Cebeci Deresi'nin, Güzelce Kemer'den itibaren 1,5 saat yukarısında yapılan yedi adet bend aracılığıyla sular toplanarak İstanbul'a cazibe [124] yöntemiyle akıtılmıştır.[125]

Osmanlı'da, İstanbul'un su ihtiyacının tedarik edilmesi hususu devlet tarafından kurulan teşkilatlanma ile yürütülmüştür. Su yollarının yapımı, bakım ve onarımı, korunması, suların ölçülmesi ve dağıtılmasıyla ilgili bütün görevler su yolcuları esnafının yetkisindedir (Resim 63).[126] Evliya Çelebi seyahatnamesinde, su yolları kazıcı esnafının mesleki icraatlarından detaylı bahsetmiştir. Buna göre, Ayasofya'da Sarıkçılar içinde kârhaneleri bulunan esnaf, su künklerine kenevir ipler ile lökünleri sararlar. Dağları yetmiş seksen kulaç kazıp hayat suyu olan yerleri bilirler. Dağlardan buldukları suyu, şehirde getirecekleri yeri geometrik hesaplar ile tayin ederek kanallar kazarak getirirler. Yer altında dört beş konak yerler kazıp yüzer adımda bir kuyu ağzı menfez açarlar. Kuyu ağzına yelken bezlerinden bacalar yapar oradan su yollarına rüzgâr girmesini sağlarlar. Su yolcular yer altındaki suları, bir yere toplayarak istedikleri mevkilere lağımlar ve terazilerle götürürler.[127] İbrahim Edhem, 1894 depremi sonrasında İstanbul'un su isale hatları hakkında kaleme aldığı eserinde su yollarının mimari özellikleri ve inşası hakkında bilgi vermiştir. Söz konusu su yolları; ortalama 1 metre yüksekliğinde, yan duvarları harç ile kapatılmış ve üstü de harçlı kemerle örülmüştür. Bazı kısımlarında ise araziye uygun meyli verebilmek için tepeler delinerek, taş kapaklarla örtülmüş dehlizlerin etrafı örülerek inşâ edildiğini söylemiştir. Su yollarının bazı yerlerinde 60 metreyi aşan derinlikleri olduğunu ve su yolcuların bunlar için "delme" tabirini kullandıklarını ifade etmiştir (Resim 64).

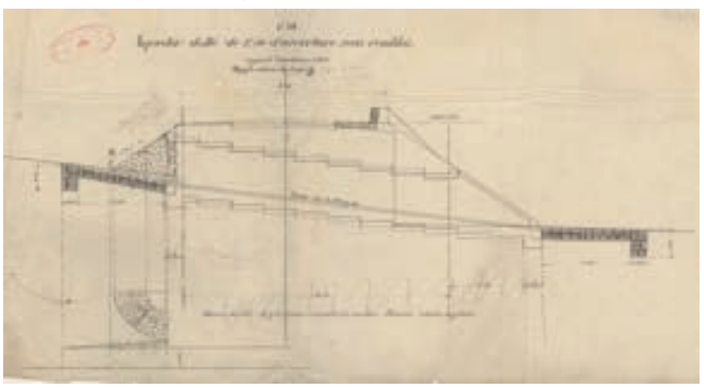

Resim 63 Bahçeköy su bendi önünde bir su yolcu

Resim 64 Terkos su yollarının inşasından görünüm

Osmanlı döneminde halkın en zaruri ihtiyacı olan şehre su sağlama hizmetinin kalitesi ve yeterliliği, kurallara uygunluğunun denetimi hassasiyet isteyen bir konuydu. Su getirmek amacıyla inşa edilen ilk yapılar boru hatları olup, pişmiş toprak, taş ve kurşun borular şeklinde farklı malzemeler kullanılarak inşa edilmiştir. Devlet, su yollarının inşası için gerekli olan mühendislik bilgileri için Avrupa'dan yardım almış; özellikle Fransızlara birçok çizim ve plan hazırlatılmıştır.[128] Bu nedenle Başbakanlık Osmanlı Arşivinde su yolları, su kanalı, su deliği, su köprüsü ve su kemerleri hakkında Fransızca hazırlanmış pek çok çizim mevcuttur. Örneğin, tarihsiz bir su yolu projesinde su isale hatlarının detayları görülmektedir (Resim 65).

Resim 65 Bir su yolu projesi

Osmanlı Devlet sisteminde şehirlerin imar ve inşa faaliyetleri ile halkın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulan vakıflar önemli bir yer teşkil etmektedir. Osmanlı klasik döneminde su yollarının inşa ve onarımı devlet bütçesinden karşılanmamış vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Öncelikle Osmanlı sultanları olmak üzere bürokratlar da İstanbul'un su ihtiyacının karşılanmasında gayret sarf etmişlerdir. Bu amaçla inşa edilen su tesisleri ilk inşa edilenler tarafından sürekli bakım ve onarımlarının karşılanması

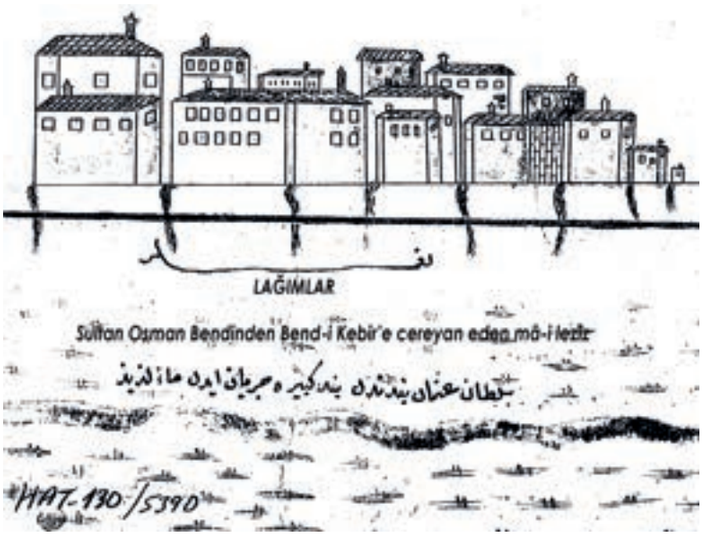
124 Cazibe yöntemi; suyun kaynağından potansiyel enerjisiyle kanal veya borular aracılığıyla iletildiği sistemdir.
125 İbrahim Edhem, **Tüm İstanbul Su Yolları ve Bendleri'nin Tarihi**, 1310, (İSKİ Arşivi), s. 13.
126 BOA. Y.MTV. 109/4, Said Öztürk, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Su Yolları Tarihi**, İSKİ Yayınları, Aralık 2011, C. 11, s. 472.
127 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi I. Kitap**, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, s.323.
128 BOA. PLK. P 2465

için gelir getirici akarlar tahsis edilmiştir. İstanbul Şehremâneti'nin kurulmasıyla su yollarının bakım ve onarım görevi ile mülkiyeti bu kuruma devredilmiştir.[129]

İstanbul'un su sıkıntısına yönelik tedbirler arşiv belgelerinin çoğunluğuna göre, su yollarının bakım ve onarımı ile ihtiyaç fazlasının depolanması üzerinedir. Devlet, şehre su taşıyan kanallarda oluşan tahribatların onarılması hususunda gerekli organizasyonu sağlamıştır. Su isale hatlarının sürdürülebilir (uzun ömürlü) kullanımı için açıkta akan kanalların üstü örtülerek, künk veya borularının gerektiğinde bakımı yapılmıştır.

Osmanlı sultanlarının başkentte uyguladıkları su politikasında, su isale hatlarına gösterilen ehemmiyet gösterilmiştir. Bu durum, Sultan I. Süleyman Han'ın su yolları vakfiyesinden[130] anlaşılmaktadır.[131] Kente su taşıyan kanalların öncelikle korunması için önlemler alınmıştır. Söz konusu isale hatlarının çevresine veya üzerine mezarlık, bina, hela gibi yapıların yapılmaması ve inşa edilmiş olanların kaldırılması hakkında devletin denetimi olmuştur. Buna göre, 1 Kasım 1564 tarihinde Yahudi taifesinin Eğrikapı'daki mezarlığının yakınında su yolunun bulunduğu ve ölülerini bu yolun üzerine defnettikleri devlet makamına bildirilmiştir. Buyrulan irade ile su yolu üzerinde bulunan definlerin çıkarılıp verilen zararın defedilmesi emredilmiştir.[132] 30 Ekim 1570 'de su yollarının şehir içindeki güzergâhlarının her iki tarafından 3 arşın mesafe bırakılması kararı verilmiştir. Belirlenen mesafeden yakın olan binaların yıkılması kararı verilmiştir.[133] Kasım ayında ise, alınan karara su yollarına yedişer arşın mesafede ahır, dükkân vs. inşa edilmemesi de eklenmiştir.[134]

İstanbul'da nüfusun çoğalması kentsel alt yapı donatılarına dair sorunların da artmasına neden olmuştur. Şehrin yer altında bulunan su yolları ve kanalizasyon hatları arasında sızıntıların yaşanması devlet meselesi halini almıştır. Osmanlı döneminde teknik alt yapı donatılarının yetersizliği nedeniyle başat sorunlardan biri suyun lağımla kirletilmesini önlemek olmuştur. Bu amaçla kentin dikey katmanlarının düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. 25 Aralık 1726 tarihli arşiv belgesinde, İstanbul Yenibahçe civarında Kırkçeşme su yoluna karışan atık su yolunun yıktırılmasına veya Kırkçeşme su hattının iki zira altından tekrar atık su kanalı yapılmasına izin verilmiştir.[135] 16 Aralık 1786 tarihli belgede ise, Belgrad karyesinden şehre gelen yer altındaki suya çevredeki evlerden karışan lağımlar resmedilmiştir (Resim 66).[136] Kentsel çevrede yer altındaki mimari planlamanın etkileri ve bütüncül düşünülmesi gerekliliği 15 Aralık 1913 yılındaki belgede rastlanmaktadır. Belgede, İstanbul'un cadde ve sokaklarının düzenlenmesi çalışmalarında yer altındaki su ve gaz borularının bulundukları konumdan daha da aşağıya döşenmesine karar verilmiştir.[137] Belgelere göre kentin artan ve değişen ihtiyaçlarına aranan cevaplarda, yer altında katmanlı düzenlemelere gidildiği ve günümüze intikal eden teknik alt yapıların ilk temellerinin atıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 66 Belgrad karyesinde evlerin lağımlarının yer altından geçen su yoluna karışmasının gösteren resim

İstanbul'da yaşanan sel, deprem ve yangınlardan sonra su yollarının uğradığı zayiatın giderilmesi ve alınan önlemler padişah iradelerinde yer almıştır. 31 Ekim 1866 tarihinde aşırı yağışların harap ettiği su yolları şehirde su sıkıntısına neden olmuştur. İhtiyaç duyuluna bakım ve onarımın acilen tamamlanması buyrulmuştur.[138] 15 Ekim 1884 tarihli belgede, Fener'de meydana gelen yangın sonrasında Kiremid Mahallesi'nde Boyacı Apik vârislerinin arsasının altından Kırkçeşme su yolunun ana mecrasının geçmesi sebebiyle bu mahallin satın alınmasına karar verilmiştir.[139]

129 Said Öztürk, "Osmanlı Şehirlerinin Vakıf Suları", **Su ve Şifa**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.127.

130 "Bâʿis-i taʿlîk-i levha oldur ki cennet-mekân firdevs-âşiyân vâzıʿ-ı kavânîn-i devlet-i Osmâniyye ve mûcid-âyîn-i saltanat-ı hâkâniye merhûm ve mağfiret-nişân Ebu'l-fütûhât ve'l-megâzî es-Sultân Süleyman Hân el-Gâzî Nevverallahu merâkidehüm hazretleri saʿy-ı gûşişi belîg ve sarf-ı dirhem ü dînâr-ı bî-dirîğ ile mahmiye-i İstanbul'a icrâ-yı mâ-i zülâl ve husûsan bu Eğrikapı Maksemi'ni inşâ ve ihdâs ve ahâlî-i İslâmbolu ihyâ eyleyip tanzîm-i evkâf ile nezâretini Sadr-ı aʿzam ve düstûr olanlara tefvîz edip su yolları harâb oldukça taʿmîri merhûm-ı mağfiret-nişânın sülâle-i tayyibesinden zîver-i taht-ı saltanat olan Pâdişâhlara ve gerek zînet-i sadr-ı devlet olan vezîrlere gerek Şeyhü'l-İslâm-ı asra uhde-i vâcibe-i zimmet olup her kim pâdişâhândan ve vüzerâdan bu su yolları harâba meyl ettikçe taʿmîr ve termîm ederler ise mazhar-ı duʿâ-yı hayriyyem ile sülûk ettiği umûrunda muvaffak ve mansûr ve muzaffer ve aʿdâsına gâlib ve dâreynde azîz ve muhterem ola diye merhûm ve mağfûrun vakfiyesinde mastûr olup hilâfından tehâşî ve mücânebet eylemek vüzerâya elzem umûrdan olduğu vâzıh ve rûşendir. 1201 [1786-1787]

131 İbrahim Edhem, **Tüm İstanbul Su Yolları ve Bendleri'nin Tarihi**, 1310, (İSKİ Arşivi), s.28.

132 BOA. A{DVNSMHM. D. 6/309

133 BOA. A{DVNSMHM. D. 14/742

134 BOA. A{DVNSMHM. D. 14/796

135 BOA. Ş.D 11/230

136 BOA. HAT. 130/5390

137 BOA. DH. İD. 161/39

138 BOA. İ.MV. 563/25277

139 BOA. İ. ŞD. 707/9

Tarihi süreç boyunca İstanbul'da yaşanan maddi ve soyut yıkımların en şiddetlisi depremler nedeniyle olmuştur. Yer altındaki mimari yapılarda da hasara neden olan depremler, dönemin kaynaklarında geniş yer tutmuştur. 1894 depremi sonrasında, Tarihi Yarımada su yolları bir hayli tahribatı olmuştur. Arşiv belgelerine göre, deprem sonrasında su yollarının tamir ve bakım çalışmaları için oluşturulan komisyon zayiatın büyüklüğünü göstermektedir. 8 Ağustos 1894 tarihli evrakta, depremden dolayı harap olan Halkalı, Turunçlu, Beylik, Fatih, Bayezıd, Süleymaniye, Hekimoğlu Ali Paşa, Bayrampaşa ve Koca Mustafa Paşa su yollarının tamir edilmesi ve masraflarının karşılanması emredilmiştir.[140] Kırkçeşme su yollarının tamiri ise 13 Ağustos'ta yazılan iradede zikredilmiştir.[141]

İstanbul'un oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan su yollarını, Osmanlı arşiv belgeleri aracılığıyla araştırılmıştır. Şunu hatırlatmakta fayda vardır; bu bölümde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde su yolları hakkında oldukça fazla olan belgeler arasından özellikle konu dâhilinde bilgilendirici olanlar seçilerek genel bir resim çizilmeye çalışılmıştır. Kültürel mimari mirasımızın korunması için gösterilen bütün çabalara rağmen, günümüzde süratle yıkılıp kaybolan tarihi eserler arasında su yolları başta gelmektedir. Tarihi su yolları günümüzde maalesef harap bir vaziyette hatta yıkılmak üzeredir. Günümüzde su yolları kısmen susuz olmakla birlikte su akışı asgari seviyede olanlar da mevcuttur. Yüzyıllar boyunca eşsiz mimarlık ve mühendislik faaliyetleriyle inşa edilen, su medeniyetinin temel taşı su yollarına en kısa sürede hayatiyet ve işlerlik kazandırılması artık kaçınılmaz bir mecburiyet hâline gelmiştir.

2.5. MAKSEMLER

Maksem, suyun kollara ayrıldığı yer, anlamına gelen Arapça kökenli maksim kelimesinin Türkçe'de kullanım biçimidir.[142] Osmanlı dönemi kaynaklarında suyun taksim edildiği, dağıtımın yapıldığı yer olan "maksem", "maksim", "taksim", "savak" "kubbe" ve "musluk" "meslek", "maslak" kelimeleri de aynı anlam alanı içinde kullanılmıştır. Maksemler; isale hatları ile kente ulaşan suyun, kent içindeki çeşitli alanlara (kamusal binalar, hamam, çeşme vs.) ve evlere dağılımını su kanalları bağlantılarıyla sağlayan tesislerdir. Osmanlı döneminde İstanbul'un muhtelif yerlerinde bulunan maksemler hakkında arşiv belgelerinde ve tarihi haritalarda tespitler yapılmıştır. Arşiv belgelerinde şehrin su dağıtım yerlerinin tamir, bakım ve konumları hakkında bilgiler bulunmaktadır.

İstanbul'un dışından temin edilen kaynak suları bentler, havuzlar, kemerler ve ızgaralarda biriktirilerek, günümüzde galeri denen yer altı kanalları ile şehrin içine ulaştırılmıştır.[143] Maksemler; dağıtım yapılacak suyun miktarını ölçmek ve hangi bölgeye ne kadar miktarda su verilmesi belirlenmiş olan suyun kollara ayrıldığı tesisler olarak inşa edilmişlerdir. [144] Osmanlı'da usulsüz su kullanımına engel olunması için gerekli olan su dağıtım yapıları padişah tarafından yaptırılmıştır.[145] Bu yapıların mimari üslubu ise, suların harici etkenlerden korunması için kapalı bina (mahzen) formundadır.

Maksemlerin iç mimari özellikleri hakkında Kâzım Çeçen, "*Makseme gelen sular, mamul tekne veya sandık denilen küçük bir havuza alınır. Sandığın düşey yüzü üzerine su seviyesinden ekseni 96 mm. aşağıya yerleştirilen lüle adlı kısa borular vasıtasıyla debi ölçülür. Sandığın içerisindeki su seviyesini sabit tutmak için lülelerin bulunduğu cephenin üzerinde savaklar yer alır; yağmurların fazla olduğu mevsimlerde savaklardan taşan sular dağıtılan yerlere gider"* ifadelerinde bulunmaktadır. Bu formun dışında küçük ebatlı maksem örneklerine de suyun basıncını ayarlayan su terazilerinin tepesinde rastlanılmaktadır. Söz konusu küçük formlu maksemler su terazilerinde basıncı ayarlanan suların, ölçülerek çeşitli yerlere dağıtılmasını sağlamaktadır.[146] Bu çalışma vesileyle Ayasofya Camii şadırvan tarafında duvar içinde bir su terazisinin üst bölümünde küçük ebatlı maksem tespit edildiğini[147]hatırlatmak yerinde olur.

Tarihi Yarımada bölgesinin su isale hatlarının mihenk taşı olan maksemler, yer altında ve yer üstünde olmak üzere iki ayrı mimari tipolojiye sahiptirler. Yer altı su kanallarıyla bağlantılı olmaları sebebiyle yer üstünde olan maksemler de konu kapsamında incelenmiştir. Osmanlı dönemi kaynaklarına göre Tarihi Yarımada bölgesine su isale eden hatların üzerinde beş maksem tespit edilmektedir. Bunlar; Eyüp Maksemi (Yeni Kubbe), Eğrikapı Maksemi (Savaklar), Tezgâhçılar Maksemi, Ayasofya Maksemi ve Sulukule Maksemi'dir.

Osmanlı döneminde su tesisleri; mirî, vakıf ve şahıslar tarafından inşa ettirilmişlerdir. Su hatlarının dağıtım görevini yapan maksemlerden, Eyüp semtine yakın Eğrikapı ile Yeni Kubbe padişah tarafından inşa olunmuştur. Bununla birlikte su tesislerinin büyük kısmı vakıflar aracılığıyla bina edilmiştir. Osmanlı'da vakıf sularının korunması ve yönetimi 1925 yılında İstanbul Belediye'sine devredilmesiyle maksemler de belediye idaresine tabi olmuştur.[148]

140 BOA. İ.EV. 7/40
141 BOA. İ.HUS. 28/50
142 Ferit Devellioğlu, "Maksem ", **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013, s. 664.
143 Said Öztürk, **İstanbul Su Vakıfları**, İSKİ Yayınları, İstanbul 2013, C.1 s.92.
144 İbrahim Edhem, **a.g.e**, s.18.
145 Said Öztürk, **a.g.e**. , s. 13.
146 Kazım Çeçen, "Maksem", **TDV Diyanet Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, C.27, s.452.
147 Bknz. Bölüm 3.3.1.2
148 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaftan Devr Olunan Sular**, Şehremâneti Matbaası 1341, Millet Genel Kütüphanesi, s. 3.

İstanbul'un su kültürü ve mimarisi Roma, Doğu Roma ve Osmanlı medeniyetlerinin katkılarıyla şekillenmiş ve gelişmiştir. Tarihi süreç içerisinde maksem yapılarının Bizans devrindeki kullanımı hakkındaki bilgileri; 19. yüzyıl yazarı Skarlatos, Andreossy'dan nakletmektedir. Buna göre; Konstantinopolis›in taksimlerinin, güzel işçilikle inşa edilmiş ve o kadar yüzyıldan sonra tek bir monolitten alınmış olduklarına inanılacak kadar iyi durumda yer altı yapıları olduğunu belirtmektedir. Yenibahçe taksimini etkileyici bulan yazar, en büyük olanın Eğrikapı'nın dışında bulunduğunu dile getirir. Su kemerlerinden toplanıp gelen suyun, iki yer altı borusu ile bu taksimden, tüm şehre dağıtıldığını bildirir. İlk boru körfeze bakan yamaçlara ve dolaylı olarak da Atpazarı taksimi aracılığıyla ve Valens Kemeri' ne bağlantısıyla, güney bölgelerinin bir kısmına hizmet vermektedir. İkinci boru şehre Edirnekapı aralığından girer, Yenibahçe ve Yüksek Kaldırım taksimleri ile beraberinde Davudpaşa ve İmrahor taksimlerine su sağlar. Oradan Narlıkapı'ya uzatılarak kalan güney bölgeleri ve yedinci tepeye su temin ettiği bilgilerini vermektedir.[149]

Osmanlı arşiv belgelerinde maksemlerin şehir içindeki dağılımı ile tamir ve bakımları hakkında muhtelif bilgilere rastlanmaktadır. II. Mahmud döneminde 1818-1819 yıllarına ait bir hatt-ı hümâyunda; İstanbul'da bakım ve onarımı yapılan su tesislerinden bahsedilirken Eyüp mevkiinde bulunan Yeni Kubbe'den, Eğrikapı taksimi yoluyla Kırkçeşme maksemine ve oradan Ayasofya Kebir'e gelinceye kadar yer altında eskimiş olan Ceneviz lağımlarının tamir edilmesi buyrulmuştur.[150] 1894 depremi sonrasında İbrahim Paşa'nın su tesisleri hakkında kaleme aldığı raporda, maksemlerin bakım, onarım ve suların usullerine göre pay edilmesi sorumluluğunun su yolcularının vazifesi olduğu belirtilmiştir.[151] Çavuşlar ise Sur içindeki maksemlerde ne kadar su olduğunu, vakıf sularının akıp akmadığını kontrol etmekle görevliydiler.[152] Günümüzde kentteki varlıkları ve mevcut durumları tespit edilen maksemler, İstanbul'un su mimarisinin farklı detaylara sahip öğeleridir.

2.6. KUYULAR

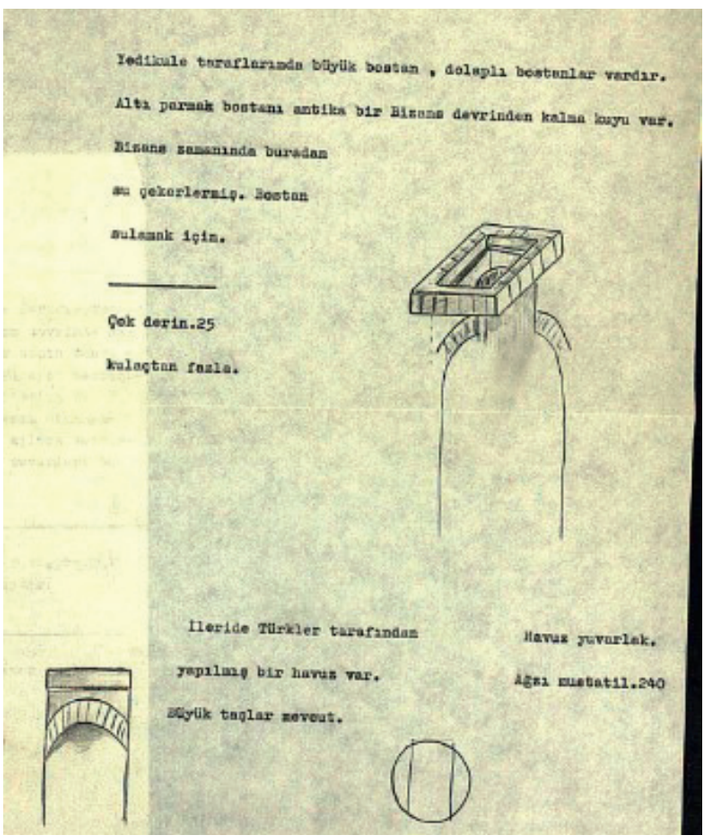
Kuyu, su tabakasına varılıncaya kadar daire şeklinde kazılıp çevresine duvar örülen derin çukur manasındadır. Celal Esad (Arseven) Istılâhât-ı Mi'mâriyye adlı eserinde kuyu kelimesini; "su damarlarını buluncaya kadar derin kazılan, dibinden çıkan su tulumba ve kova ile alınan hafra" şeklinde tanımlamıştır.[153] Osmanlı arşiv belgelerine göre, toplumun muhtelif ihtiyaçları için kuyular kazılmıştır. Kullanım amaçlarına göre isimlendirilen kuyular; kireç soğutma, lağım gideri ve kar biriktirmek için yer altına açılmışlardır. Bu kuyular kullanım amaçlarına göre şu şekilde sıralanabilir;

Kireç kuyusu; kireç süzmek ve toplamak üzere açılmış kuyulardır. Günümüzde kireç üretim tesislerinde yapılan kireç söndürme faaliyeti, Osmanlı döneminde açılan kuyularda yapılırdı.

Lağım kuyusu; lağım atıklarını toplamak üzere etrafı duvar örülü ve ekseriya sarnıç gibi sıvalı kuyudur.[154]

Kar kuyusu; kışın yağan karların dağlardan toplanarak yazın kullanılmak üzere depolandığı kuyulardır.

Su kuyusu; yer altındaki suyu yeryüzüne çıkarmak için başvurulan en eski yöntemlerden biridir. Arşiv taramasında ulaşılan belgelere göre, İstanbul'da bulunan kuyular en fazla su temini için kullanılmıştır. İstanbul'da, Antik dönemden itibaren uzak kaynaklardan su getirmenin el vermediği durumlarda kuyular açılmıştır. Bizans döneminden kalan kuyular (Resim 67), Osmanlı zamanında da yeni ilavelerle kullanılmaya devam edilmiştir. Kuyular; zamanın tahribatı ve başka etkenlerle şehrin fiziksel çevresinde kaybolurken, kent belleğinde tesis edildikleri sokaklara isimlerini vererek muhafaza edilmiştir. Örneğin Osmanlı döneminde Fatih'te zincirli düzenek ile çalışan kuyu ile meşhur olan semte Zincirlikuyu adı verilmiştir.

Resim 67 Bizans dönemine ait kuyu modeli (Süheyl Ünver Arşivi)

149 Skarlatos Byzantios, **Constantinople,** s.189.
150 BOA. HAT. 595/29181
151 BOA. Y.MTV. 109/4
152 Ed. Said Öztürk, **İstanbul Su Vakıfları**, İSKİ Yayınları, İstanbul 2013, C.1 s. 24
153 Celal Esad, Istılâhât-ı Mi'mâriyye, s.67.
154 **A.g.e**., s.67.

Resim 68 Zincirlikuyu/Fatih semtinde kuyu mahalli (Url-1)

Kuyuların inşası ve mimari özellikleri hakkında yapılan literatür araştırmasında konu hakkında yapılmış bütüncül ve detaylı bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Kuyuların tipolojilerini duvarlarının örgü biçimi, kullanılan malzeme, çap ve derinlik ölçüleri belirler. Kuyular duvarlarının örme biçimlerine göre genellikle yuvarlak planlı ve nadiren ise köşeli bir ağız ile başlayıp devamında yuvarlak örülür. Kuyular, taş (Resim 69) veya tuğla (Resim 70) kullanılarak inşa edilmiştir.

Resim 69 Şehzade Camii bahçesindeki taş malzemeyle örülen kuyu

Resim 70 İstanbul Uluslararası İmam Hatip Lisesi bahçesinde tuğla malzeme ile örülen kuyu

Kuyular, yerin altında istenilen tabakaya kadar örülen duvar kısmı ile yer üstünde olan ve kuyuya girişi sağlayan ağız bölümünden meydana gelir. Fiziksel çevrede ayırt ediciliklerini sağlayan giriş kısmına nişan taşları yerleştirilen kuyular (Resim 71), tehlike arz etmemeleri için ağızları demir bir kapak ile örtülür. Kuyuların bazılarında korkuluk görevi gören ve mimari estetiğe sahip bilezikler bulunmaktadır. Sanatkârane bir surette yapılan kuyu bilezikleri genellikle yekpare taştan yapılmıştır.[155] Bununla birlikte kuyu bileziklerinin gövde kısmına işlenen kitâbeler, tarihi belge niteliği taşımaktadır (Resim 72). Kuyu kitâbelerinde, hayrâtın kimin tarafından yaptırıldığı ve ne zaman inşa edildiği hakkında bilgiler yer alır. Bugün kullanım dışı kalan kuyuların tahrip olmaları nedeniyle sanatlı kuyu bileziği örneklerine çok az rastlanmaktadır.

Resim 71 Kuyunun giriş kısmında nişan taşı görünümü

155 Yılmaz Önge, "İstanbul'un Eski Kuyu Bilezikleri Hakkında", **Sanat Tarihi Yıllığı**, 1973, s. 261-280.

Resim 72 Kuyu bileziği kitabe örneği (Encümen Arşivi, Çilehane Camii, 1945)

Osmanlı döneminin şartlarında, yerin altında kuyu kazmak ve bu kuyuların kullanılabilir hale getirilmesi, uzmanlık bilgisi ve becerisi gerektirmekteydi. Evliya Çelebi, "zor zanaat" olarak adlandırdığı bu işin, kuyu kazıcılar olarak tanınan meslek erbâbları tarafından ifa edildiğini nakletmektedir. Evliya Çelebi, kuyu kazanların ellerinde kazmaları ve kürekleri ile sokaklarda; "*şurada kuyu kazalım, yok şunda kazalım, toprağı sarıdır su çıkmaz, yok çıkar*" şeklinde bağırarak dolaştıklarını da dile getirmektedir.[156]

Yerin derinliklerinde bulunan suyun yeryüzüne nasıl çıkartılacağı her daim önemli sorun olmuştur. Kuyulardan su çekmenin en basit yolu, bir ipin ucuna bağlanan kovanın aşağı sarkıtılması şeklindedir. Ancak çok derin bir kuyudan suyu yukarı çıkarmak zahmetli bir iştir. Dolayısıyla bu sorunu çözmek için suyu yukarı kaldıran mekanizmalar kullanılmıştır. Yer altından suyu çıkarma düzeneklerine göre kuyular; zincirli, çıkrıklı, tulumbalı, artezyen kuyusu ile dolap ocağı ya da su dolabı olarak isimlendirilmiştir. Örneğin, Yedikule Belgrat kapı yakınlarında kuyu ve üzerindeki düzenekle yerden su çıkarma sistemini gösteren bir resim bulunmaktadır (Resim 73).

Resim 73 Belgrad kapı yakınlarında yer altında açılan kuyu ve düzeneği (Url-2)

"Dolap Ocağı" veya "Su Dolabı" tabir edilen büyük su kuyularında ise su çıkarmak için hayvan gücünden faydalanılan düzenekler kurulmuştur. Bu sistemde, kuyunun ağız kısmındaki düzeneğe gözleri bağlı olarak koşulan beygirler tarafından çevrilen çarkla su çıkarılır.[157] Evliya Çelebi seyahatnamesinde; "*..su dolabı çarhcıları cümle arabalar üzere çarhların yapup araba tekerlekleri deverân etdikce mezkûr çarhlara tekerleklerin perleri isâbet edüp su dollâbları küplerden su çıkarup araba ve kızaklar üzre olan havz u şâzrevânlara birer san'at ile sular dökülüp şâzrevânlar revâne olur aceb san'at-ı musanna'dır. Alay köşkünden pâdişâh bu çarhları görüp Ey tasnîfdir" deyü pesend edüp bu üç esnâfa bir kîse guruş ihsân etmişdir.*"[158] ifadelerinde bulunmuştur.

Arşiv belgelerine göre, Tarihi Yarımada'daki su dolapları Topkapı Sarayı, Gülhane Parkı, Küçük Ayasofya[159] ve Eski Saray'da[160] bulunmaktadır. Gülhane Parkı[161] ile Eski Saray su dolapları ilk kez tespit edilmiştir.[162] Kent belleğinden silinen su dolaplarının mimari yapısı hakkındaki görsel bilgiye, Anadolu'da bulunan örneklerinden ulaşmak mümkün olmuştur (Resim 74).

156 Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, s.323.
157 Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, C.9, İstanbul 1968.s.4660.
158 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap**, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, s.323.
159 BOA. TSM.e 566/77
160 İstanbul Üniversitesi Beyazıt Meydan Kampüsü ve çevresinde bulunan alan.
161 Bknz. Bölüm 3.1.5.9
162 Bknz. Bölüm 3.2.1.15

Resim 74 Su dolabının çalışma sistemi (Url-3)

Arşiv belgelerine göre kuyuların kullanım amaçları su, kireç, kar ve lağım (atık su) gibi belirlenmiştir. Aynı zamanda bu kullanım biçimleri mülkiyet durumlarının da farklılık göstermesine yol açmıştır. Söz konusu kireç kuyularının mülkiyet durumları hakkında arşiv belgelerinde ve belediye nizamnamelerinde net bilgiye ulaşılamamıştır. Bu kuyular, genellikle inşaat ve endüstri alanlarında kullanıldıkları için çalışma sahasında açılarak geçici suretle kullanılmışlardır. Kar kuyularının ise arşiv belgelerine göre mülkiyet durumları hakkında kesin ifadeler bulunmamakla birlikte halk sağlığı ile mali sorunlar nedeniyle her zaman devletin denetiminde oldukları anlaşılmıştır.[163]

Başkentte su ve lağım atıkları için açılan kuyuların tasarruf hakkını ve denetimini devlet belirlemiştir. Su kuyuları açanlar bunu vakıf su yollarına bağışlar ve bu suyun üçte birinden faydalanırlardı. Devlet ricalinden bazı hayır sahipleri evlerine kazdırdıkları kuyu suyundan halkın da faydalanması için yakınında çeşme yaptırırlardı. Halktan bir şahıs ise evine kuyu kazdırmak istediği zaman, "*marifeti şer'ile ve nazır ve ehli hibre marifetile*"[164] kuralı doğrultusunda kazılacak yer belirlenirdi. O bölgede başkasının suyuna zarar verilmediğinin anlaşılması üzerine kuyu açılmasına müsaade edilirdi.[165] Aynı zamanda şehir içinde plansız ve izinsiz kuyu açmanın cezai yaptırımları da olmuştur. Sultan III. Ahmet'in 1 Ekim 1722 tarihinde şehremini, subaşı ve mimarbaşına gönderilen hükmünde; Sur dışından Ayasofya'ya kadar uzanan su yolunun üzerinde tonoz, baca, su kuyusu açanların mahalle ve sokaklarının belirlenerek izinsiz olarak inşa etmiş olanların hanelerine miri mal olarak el konulması bildirilmiştir.[166]

İstanbul'un teknik alt yapı donatılarından olan lağım kuyularının sıhhi şartlara uygun olması hakkında 17 Ağustos 1920 tarihli belgede belirlenen kurallar bulunmaktadır. Belgeye göre, şehrin bazı sokaklarında kanalizasyon gideri bulunmadığından her hane kendi lağım kuyusunu açmıştır. Sahiplerinin kuyuların tahliye ve tamirinde dikkatli olmamaları sebebiyle şehirde sıhhi açıdan problemler meydana gelmiştir. Bu durumun nizama bağlanmasına karar verilmiştir. Böylece lağım kuyuları hakkında verilen karar, Ebniye Kanununun 47. maddesine ".. hususi mecra, lağım, kuyu ve çukurların belediyece tamir ve bakımı masrafı karşılığında belediye vergisi tahsisi edileceği.." şeklinde eklenmiştir.[167]

Osmanlı arşiv belgelerinde, kuyuları ticari amaçla kullanan kar kuyusu esnaf teşkilatları da yer almaktadır. Özellikle kar kuyusu esnafının devletin sıkı denetiminde olduğu anlaşılmaktadır. Kar kuyularının sağlığa zararlı bir şekilde tesis edilmemesine özen gösterilmiştir. Bu kuyuların çimento ile sıvanması ve ağız kısımlarının da sağlık kurallarına uygun olarak kapatılması konusunda karhâne sahiplerine yaptırımlar uygulanmıştır.[168]

12 Eylül 1585 tarihli III. Murat'ın hükmünden, başkentte altyapı donatılarının yeterli olmadığı ve bunun için kuyular açılması gerektiği anlaşılmaktadır. İstanbul kadısı ve mimarbaşına gönderilen hükümde; Bali Paşa ve Emir Buhari mahallelerinde halkın pis sularını yola döküp çeşme sularını kirletmeleri sebebiyle, evlerinde birer kuyu kazıp pis sularını oraya dökmeleri doğrultusunda tembihatta bulunulması emredilmiştir.[169]

Yer altı suyunun kuyular vasıtasıyla kullanımı 19. yüzyıl başlarında devleti meşgul eden bir konu olmuştur. İnciciyan, 1802 tarihinde İstanbul'da çekilen su sıkıntısına çözüm arayışlarında kuyuların açıldığı ancak kuyulardan çıkan suyun acı olduğundan bahsetmektedir.[170] Özellikle başkentte yaz aylarında susuzluk problemi yaşanmaması için III. Selim 30 Ocak 1806 tarihli fermanı ile devlet ricali dışında herkesin istediği gibi kuyu açmasına müsaade edilmemesi yönünde irade buyurmuştur. Kuyu sularının kullanımı sırasında lağımla veya öngörülemeyen riskler ile kirletilmesine karşı tedbirler alınmıştır. 22 Şubat 1858 tarihli nizamname suretinde, kuyuların su yollarına ve kanalizasyon hattına 40 arşın uzak mesafede açılmasının uygunluğuna karar verilmiştir.[171]

Osmanlı yönetimi İstanbul'da 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarında yaşanan su kıtlığına çözüm arayışlarını sürdürmekteydi. Avrupa'da

163 BOA. BEO. 1244/93278, BOA. DH. MKT.1526/7, BOA. ŞD. 2981/29
164 Mahkeme ve nazır ve bilirkişi vasıtasıyla.
165 Ahmet Refik, Eski İstabul, Kanaat Kütüphanesi, 1931, s.81.
166 BOA. A.{DVNSMHM. D. 130/1284
167 BOA. ŞD. 514/10
168 BOA. BEO. 1104/827/37
169 BOA. A.{DVNSMHM. D. 58/828
170 P.Ğ. İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul'un Tarihi**, s.19.
171 BOA. DH. UMVM. 100/11

gelişen hidrolik sistem teknolojileri takip edilmekte ve başkente getirilmesi için tüm kolaylıklar sağlanmaktaydı. Artezyen denen burgu ile açılmış kuyuların kullanıldığı Londra, Paris ve Almanya'daki şirket ve mühendislerden sistemin teknik bilgilerinin öğrenilmesi için irtibata geçilmiştir. Öncelikle 21 Nisan 1894 tarihinde Londra'da bir şirketten, İstanbul'da artezyen kuyuları ile su temin etmenin maliyeti ve uyguladıkları yöntem hakkında bilgi istenmiştir. Bu istek üzerine, Londra'dan artezyen kuyularının nasıl bir sistem ile açıldığının detaylarını anlatan broşür gönderilmiştir (Resim 75). [172]

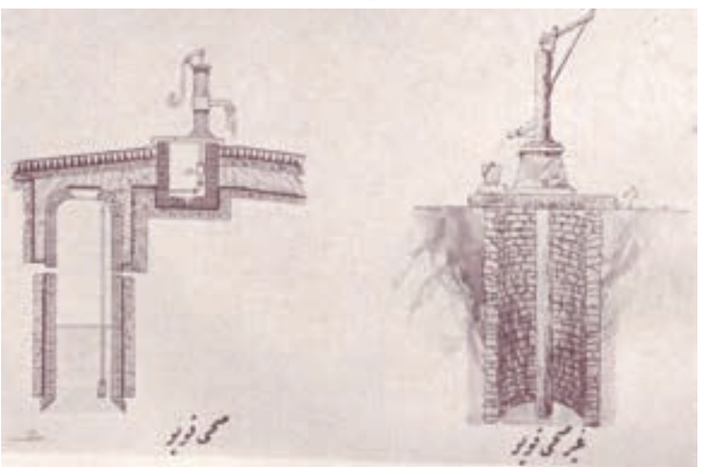
Resim 75 İngiltere'den gönderilen artezyen kuyusu broşürü

Artezyen kuyularıyla İstanbul'da yaşanan su kıtlığına çözüm arayışlarında Paris'ten de bilgi istenmiştir. 1 Ocak 1900 tarihli belgeye göre ; bir kuyu açmak için hangi dağda suyun bol olduğu bir kılavuz ile belirlenmektedir. Daha sonra şehrin içinde terazi vurup, vidalı borular ile suyun fıskiye gibi dağ yüksekliğinde fışkırtıldığı anlatılmaktadır. Yerin yedi kat olması ve her bir katının başka şeylerden mürekkep olduğu, bu katların eğri olup ve suyun bazısından geçip bazısından geçmemesinin ilmi yönleride anlatılmıştır. Artezyen kuyularının önemi anlatılırken hem akçeden hem de emekten kazanç elde edileceği ve bol suya da ulaşılacağı belirtilmiştir.[173]

Arşiv belgelerine göre, İstanbul'da toplumun sağlık ve sıhhatini tehdit edebilecek kanalizasyon, kötü koku ve salgın hastalık gibi çevresel kaygılara özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Her daim halkın sağlığını korumak için nizamnamelerle bazı yaptırımlar düzenlenmesinin yanı sıra görsel anlatımlar ile ortak bilinç oluşturulmak da istenmiştir. Sıhhiye ve Muavenet Vekâleti tarafından 1926 tarihinde yayınlanan Sıhhi Müze Atlası isimli eserde, sağlıklı bir kentsel çevrede kuyular inşa edilirken dikkat edilmesi gereken hususlar görsel olarak anlatılmıştır. Eserde, fiziksel çevrede sıhhi şartların sağlanması için bu iki kuyunun birbirlerine olan mesafe ve derinliklerinin ne kadar olması gerekliliği belirtilmiştir (Resim 76).[174] Su temini için açılan kuyuların, sağlık koşullarına uygun kullanımının olumlu ve olumsuz görsel modellenmesi çizilmiştir (Resim 77).

Resim 76 Kentsel çevrede su ve lağım kuyularının düzenlenmesi

Resim 77 Kuyuların sağlık koşullarına göre kullanılması

Osmanlı kültüründe suyun mübarek sayılması ile özellikle cami, türbe gibi mekânlarda bulunan kuyu ve çeşmelerin şifa dağıttığına inanılırdı. Evliya Çelebi seyahatnamesinde şifa dağıtan Ayasofya Camii[175] ve medet umulan Cankuyusu mesiresinde [176] bulunan kuyulardan bahsetmektedir. Toplumun gündelik yaşantısının su ile şekillenmesinden dolayı kuyular, mimari imge olmanın yanı sıra soyut anlamları barındıran efsunkâr mekânlardı. Kuyu teması etrafında

172 BOA. Y.A.HUS. 294/53
173 BOA. TS. MA. E. 497/32
174 **Sıhhiye Müze Atlası**, Sıhhiye ve Muavenet Vekâleti, TBMM. Kütüphanesi, nr.74-5957, 1926, lev. 33-34.
175 ."*Bir âdem yürek oynamasına ve hafakân marazına mübtelâ olsa üç cumartesi Ayasofya içindeki kuyunun suyundan seher vakti aç karnına üç kere içse Allah'ın izniyle şifa bulur.*"
176 "*Bir şeyini kaybeden kişi önce temiz abdest alıp o su kuyusu kenarında iki rekât namaz kıldıktan sonra Fatiha suresini okuyup Hz. Yusuf'un ruhuna bağışlamalıdır. Sonra şu sözleri söyleyerek ; "Ey kuyu sahibi Hz. Yusuf-ı Sıddık aşkına olsun, benim filân akrabam yahut filân evlâdım veya kaybolan eşyam nice oldu?" kuyu ağzından aşağı bağırmalıdır. Kuyudan çıkan ince bir ses; sorduğu kişi veya kaybolan eşyası hakkında isim ve resmiyle nerede olduğu, ölü ya da diri, hangi diyarda, eşyasını kimin çaldığını söyler."*

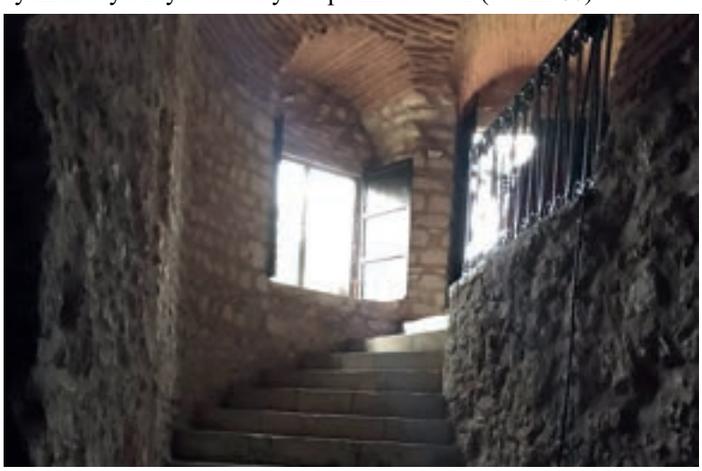
oluşan korku, ümit, şifa, medet umma gibi çeşitli inanç değerleri ve psikolojik unsurlar kültürel bellek ile günümüze aktarılmıştır

2.7. AYAZMALAR

Yunanca kutsal su anlamına gelen "Hagiasma" kelimesi, Türkçe'ye geçişte "Ayazma" şeklinde telaffuz edilmiştir. Ayazmalar Hristiyan-Ortodoks inancına göre, kutsal sayılan ya da dini ayinler ile kutsanmış ve şifa verdiğine inanılan su kaynaklarıdır. Antik çağdan beri insanların dini motif ve mezhep ile tabiatüstü faydaları olduğuna inanılan ayazmalar önemli ziyaretgâhlardır.[177]Ayazmalar genel olarak bulunduğu bölgedeki halk tarafından kutsal sayılan bir aziz ve azizeye adanmıştır. Bazı ayazmalar ise Meryem Ana, Baş Mikail ve Peygamberler adına ithaf edilmiştir. Şifa dağıtıcı olmasından dolayı Ortodoks hacıların önemli ziyaret mekânlarından sayılan ayazmalar, aynı zamanda Ortodoks takvimi ile de belirlenmiş olan aziz kültü nedeniyle yortularda (bayramlarda) ziyaret edilir. Bu kutsal günlerde ayazmanın bağlı olduğu veya ona en yakın bulunan kilisenin kıdemli din adamı tarafından yönetilen ayinler yapılır.[178]

Mukaddes membalar olan ayazmalar suyun tezahür ettiği konuma göre tasarlanmış yer altı yapılarıdır. Bu yapılar doğal oluşumların içerisinde, bir kilise veya dini yapı bünyesinde ya da müstakil olarak inşa edilmişlerdir. Mimari olarak, genellikle üzeri beşik tonoz örtülü, merdivenli bir koridor ile bu koridorun nihayetindeki mahzen bölümünden oluşur. Örneğin, Panayia Suda Ayazması bu mimari özellikler ile inşa edilmiştir (Resim 78-79).

Ayazmanın asıl mekânı olan mahzene, su kaynağından kendi akış hızına göre sürekli gelebileceği gibi kuyu veya sarnıçlarda toplanan sular boru ve kanal vasıtasıyla da akıtılabilir.[179] Surp Tateos Partağolemeos Ermeni Kilisesi ayazmasına bitişiğindeki sarnıçtan su borular ile iletilir. Samatya Analipsis ve Aya Kiryaki Rum Kiliselerinde ise ayazma suyu kuyu vasıtasıyla toplanılmaktadır (Resim 80).

Resim 78 Panaya Suda ayazmasının merdivenleri

Resim 79 Panaya Suda ayazmasının iç mekân görünümü

Resim 80 Samatya Analipsis Rum Kilisesi ayazmasının kuyusu

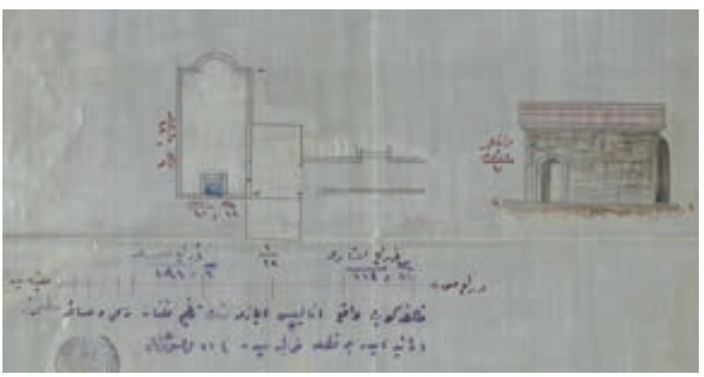
Fetih ile birlikte İstanbul'un mülki idaresi Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Emlak-ı Hümâyun'a (devlete) ait arsalarda bulunan ayazmaların kullanım ve tasarruf hakkı da devlete aittir. Osmanlı döneminde ayazmaların, arşiv belgelerine göre suyun zuhur ettiği arsa kimin tasarrufunda ise ona ait olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre kiliselerde, devlete ve özel şahıslara ait mülkiyetlerde ayazmalar bulunmaktadırlar. 5 Haziran 1855 tarihli belgeye göre, "Kumkapı'da Emlak-ı Hümâyun'a ait bulunan ayazma arsası Ahmet Muhtar Efendi'ye kiralanmıştır. Muhtar Efendi'ye verilen kira kaydı suretine göre arsa üzerine bina olunmaması yazılmıştır. Bu uygulama daha önce sur içinde bulunan arsalar hakkında verilen kararlarla

177 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.185.
178 Enis Karakaya, "Ayazmalar", İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1993, C.1, s. 472.
179 Enes Karakaya, "Ayazmalar", İstanbul Ansiklopedisi, s.473.

bina veya dükkân yapılabilir izni ile uygunluk göstermemesi üzerine Maliye dairesine bildirilip düzeltilmesi istenilmiştir."[180]

Ayazmaların mülkiyet durumları ne olursa olsun ziyarete açılması, kutsal olduğuna inanılan günlerde ziyaret edilmeleri, tamir ve onarımı devletin denetim ve özel iznine bağlı idi. Gayri müslim cemaatin ayazmaların kutsal günlerinde yaptığı ziyaret ile düzenlenen panayırlar için verilen izinler her sene yenilenmek suretiyle yapılmıştır. 5 Ağustos 1890 tarihli arşiv belgesine göre, Baruthane-i Âmire (Ayastefenos Caddesi üzerinde bulunan) içinde akan ayazma her sene Temmuz'un 26. ve 27. gününe mahsus olan ayin için müsaade verilmesi hakkındadır. Söz konusu izin için Rum cemaati mütevellisi baruthane idaresine müracaat etmiştir. Bunun üzerine eski izinler misal alınarak panayır ile buraya gelenlerin ayazmaya gidip ayin yapmaları için müsaade istenildiği anlaşılmaktadır.[181]

Ayazmaların tamir ve bakımı bağlı olduğu cemaatin bütçesinden karşılanmakla beraber devletin denetiminde yapılmaktaydı. Örneğin 26 Ekim 1889 tarihli arşiv belgesine göre; Küçükçekmece-Florya civarında ruhsatsız bir Rum kilisesi inşa edildiği ihbar olunması üzerine tahkikat yapılmıştır. Belediyenin tuttuğu raporda, bundan iki sene önce Galatarya (Şenlikköy) karyesi civarında bulunan ayazmaya ahali tarafından suyu yağmur, güneş ve çevredeki hayvanlardan korumak amaçlı dört tarafına duvar çekilmek istenmiş ise de devlet tarafından inşaat tatil edilmiştir.[182] 26 Şubat 1903 tarihli belgede ise depremden zarar gören Küçükçekmece'ye tabi Kalfa köyünde müstakil bir ayazmanın inşaatı hakkındadır. Ayazmanın mimari çizim, plan ve detayını gösteren belge önem arz etmektedir (Resim 81)

Resim 81 Kalfa Köyünde bulunan Ayapolis ayazmasının resmi

Osmanlı döneminde İstanbul'da Bizans'tan intikal eden meşhur ayazmaların dışında bilinmeyen bir ayazma bulunduğu zaman cemaat liderlerine danışılırdı. Bulunan ayazmanın, kutsal olup olmadığının tespitini yapan cemaat lideri konu hakkında görüşünü ilgili devlet kurumuna bildirmekteydi. Söz konusu ayazmaların kutsallığının tespiti hakkında ulaşılan ilk belge 8 Aralık 1892 tarihlidir. Arşiv belgesinde, Topçularda Hüseyin Paşa'nın bağında yedi sekiz sene önce zuhur etmiş olan ayazmayı, Rum patriğinin gezmiş olduğu ve ayazmanın evvelce tanınmış olmadığına dair İstanbul polis müdüriyetine görüş bildirilmiştir.[183] 9 Kasım 1896 tarihli belgede ise Beyazıt meydanında ortaya ve çıkan ayazma hakkında Rum Patrikhanesinden gerekli bilgiler dâhilinde ve devletin (kamunun) menfaati doğrultusunda uygulamalar yapıldığı anlaşılmaktadır.[184]

İstanbul'daki kültür varlıkları içinde önemli yeri olan ayazmalar, tüm inançlarda kutsal sayılan suyun şifasına inanılmasıyla hristiyanların yanı sıra müslümanların da gittiği ziyaretgâhlardır. Günümüzde Tarihi Yarımada alan yönetimi kapsamı sınırında incelenen 50 adet ayazma vardır. Bu ayazmalardan 38'i günümüze intikal etmekle beraber 12'si kullanım dışıdır. Aynı zamanda muhtelif sebeplerden dolayı 12 ayazma kayıptır.[185] Osmanlı dönemi Tarihi Yarımada belediye hizmet sınırlarında arşiv belgeleri ışığında 16 ayazma belirlenmiştir. Söz konusu ayazmalardan 4 tanesi kayıp eserdir.

2.8. ÇUKUR ÇEŞMELER

Eğimli bir topoğrafyaya sahip olan İstanbul'a su isalesi, bentler aracılığıyla toplanan suların cazibe yöntemiyle akıtılmasıyla sağlanmıştır. Tarihi Yarımada'da arazinin bu yönteme elverişli olmadığı yerlerde zeminin altında bulunan su yollları ile aynı seviyede çeşmeler inşa edilmiştir. Mimari üslubu ile diğer çeşmelerden farklı olarak yer altında inşa edilen bu çeşmelere "çukur çeşme" denilmiştir.

Tarihi Yarımada bölgesinde bulunan çukur çeşmeler halkın su ihtiyacını temin etmek için konum olarak meydan ve cadde üzerlerine inşa edilmiştir. Çukur çeşmeler; zemin kotundan yaklaşık 2-7 metre aşağısında bulunan, 5-20 basamaklı merdivenle inilen ve özel mimarisi bulunan çeşmelerdir. Bu çeşmelerin çoğu bânilerin adlarıyla, bir kısmı da bulundukları yerlere göre semt ve sokak adları ile anılmışlardır. Aynı zamanda inşa edildikleri semt, sokak ve caddelere yer altı mimarisinin bu nadir yapılarına ithafen "Çukur Çeşme Sokak" veya "Merdivenli Çeşme Sokak" isimleri verilmiştir.

Osmanlı dönemi çeşme mimarisinin müstesna örneklerinden olan çukur çeşmeler, kesme taştan genellikle tek yüzlü bazen de U planlı olarak üç yüzlü inşa edilmişlerdir. Çeşme yüzleri bazen kemerli olarak yapılmış Ayasofya ve Sultanahmet çukur çeşmelerinde olduğu gibi birbirini takip eden birden fazla kemerden oluşan örnekleri de vardır. Söz konusu çeşmelerin çeşme aynaları ve su yalakları oldukça sadedir. Bu özellikleri ile klasik dönem çeşme tipolojisi ile

180 BOA. A.}MKT. NZD. 150/69
181 BOA. Y.PRK. ASK. 63/9
182 BOA. BEO. 2017/151238
183 BOA. BEO. 119/8870
184 BOA. ŞD. 2856/7
185 Melek Ordu Güner, Tarihi Yarımada Alan Yönetim Planı Kapsamında Ayazmalar ve Su Kültürünün Ele Alınmasına Yönelik Bir Değerlendirme, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021

benzerlik göstermektedir. Çukur çeşmelerin de inşa ve onarımı su yollarıyla beraber devlet bütçesinden karşılanmamış; daha çok padişahların, hanım sultanların ve devlet ileri gelenlerinin kurdukları vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Suriçi bölgesinde su isale hatları üzerine inşa edilen çukur çeşmelerin mülkiyeti genellikle padişah vakıflarına aittir. Osmanlı sultanlarının başkentte uyguladıkları su politikasında, suyu halka ulaştıran çeşmelerin inşası ve bakımına önem verilmiştir. Çukur çeşmeler bu nedenle tarihi haritalar, mülki taksimat planları ve vakıf kayıtlarında yer almıştır.

Öncelikle Osmanlı sultanları olmak üzere bürokratlar da İstanbul'un su ihtiyacının karşılanmasında gayret sarf etmişlerdir. Bu amaçla çukur çeşmeleri ilk inşa edenler, onların sürekli bakım ve onarımlarının karşılanması için gelir getirici akarlar tahsis etmişlerdir. Örneğin 1833 tarihli vakıf kaydına göre Ümmü Gülsüm Hatun isimli bir hayırseverin Ali Fakih çukur çeşme su yolcusuna günlük beş akçe ödenmesi için yıllık nemasından vakfettiği kaydedilmiştir. Su yolları üzerine inşa edilen çukur çeşmelerin sorumluluğu da su yolcularına aittir. Örneğin Laleli çukur çeşmesi 25 Ağustos 1866 tarihli arşiv belgesine göre Sultan Süleyman Han evkafındandır. Çukur çeşmenin su yolculuk ciheti günlük üç akçe ile Mehmed Selim Usta uhdesine verildiği yazılmıştır.

Yer altında bir yapı olması nedeniyle, zaman zaman çukur çeşmelerin ayazmalarla karıştırılması, müslüman ve gayri müslim mahalle sakinleri arasında suyun kullanılması açısından ihtilafa sebep olmuştur. Örneğin 24 Haziran 1911 tarihli arşiv belgesine göre, Paşabahçe'de Sultan Mustafa Han vakfından olan çukur çeşmenin suyunun gayri müslim ahali tarafından ayazma suyu diye gasp olunduğunun anlaşılması üzerine yapılan tahkikatlar neticesinde, vakıf kaydı bulunarak ayazma olmadığı bildirilmiştir. [186]İstanbul'un çeşitli semtlerinde birçok çukur çeşmenin varlığı dönemin yazılı ve çizili vesikalarıyla bilinmektedir. Buna karşın Osmanlı döneminde kullanıldığı belirlenen fakat günümüze ulaşamayan çukur çeşmeler de vardır. Bu yapılar yangın, ihmal, bakımsızlık, imar faaliyetleri gibi nedenlerle kaybolmuş; zamanla toplumsal bellekte de silikleşmiş ve unutulmuşlardır.

2.9. YANGIN HAVUZLARI

Yangın havuzu (sarnıcı), yangın esnasında su ihtiyacını temin etmek üzere inşa edilen su deposudur.[187] Arşiv belgelerinde "harik havuzu" şeklinde de ifade edilen yangın havuzları, Osmanlı döneminde yangına karşı tedbir için üretilen su mimarisi örneğidir.

İstanbul'da şehir yaşantısının intizamı için birçok çalışmalar yapılmıştır. Bu düzenlemelerden en önemlisi yangına karşı mücadelede gösterilmiştir. Kentin mimari yapısı ağır hasarlara uğratan yangınlar ile mücadelenin en önemli aracı olan su temini için yangın havuzları inşa edilmiştir. Söz konusu havuzlar genellikle cami, kilise, karakol gibi kamusal alanların bahçelerine veya yakınlarına inşa edilmişlerdir.

Yangın havuzları mimari özellik olarak genellikle üstleri kapalı, dikdörtgen veya kare plana sahiptir. Havuzlar taş veya tuğla malzemeyle farklı biçimlerde örülmüşlerdir. Yangın havuzlarının bir kısmı yer üstünde, bir kısmı yarı gömülü, nadir örneklerde ise tamamen gömülüdür. Osmanlı'da yangına karşı alınan tedbirler, 19. yüzyılda devletin gündeminde sıklıkla yer almaya başlamıştır. Bu kapsamda yangın havuzlarının inşası padişahların hattı hümâyunları ve meclis kararlarıyla yapılmıştır. 20 Mart 1806 tarihinde III. Selim'e ait hattı hümâyuna göre, Sulu Manastır Kilisesi'ne yangın havuzu inşa edilmesi için Ermeni patriğinin devlete müracaat etmesi üzerine karar verilmiştir. Buna göre, yangın esnasında suya duyulan ihtiyaç üzerine başka kiliselere inşa edildiği gibi Sulu Manastır Kilisesi'ne de bir yangın havuzu yapılmasına müsaade olunmuştur.[188]

24 Nisan 1847 tarihinde yangına karşı alınacak tedbirler için uzman görüşünü bildiren layiha Meclis-i Vâlâ toplantılarında görüşülmüştür. Alınan kararlara göre, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'nin bazı bölgelerinde yangın havuzları yapılmasına karar verilmiştir. Bu bölgeler; Odun kapısı, Unkapanı, Tavukpazarı, Sultan Selim, Aksaray'da Murat Paşa, Cerrah Paşa, Koca Mustafa Paşa, Balat'ta Kesmekaya, Cibali, Samatya, Kadırga Limanı, Beyoğlu, Divan Yolu'nda Atik Ali Paşa, Üsküdar'da Yeni Cami, Galata'da Yeni Cami, Ayasofya, Sultanahmed, Sultan Beyazıd, Nur-u Osmaniye, Sultan Mehmed ve Süleymaniye Camileri, Aydınoğlu Tekkesi, Tavşantaşı mevkileridir.[189] 9 Eylül 1848 tarihli padişahın verdiği emirde yine yangın havuzlarının yetersizliğinin dile getirilmiş olmasında, önceki alınan kararların uygulanmadığı düşünülebilir.[190]

Belediye nizamnamesinde yangın havuzlarının inşa edileceği mahaller ve su ihtiyacında bu havuzlardan nasıl faydalanılması gerekliliği hakkında teknik bilgilere de yer verilmiştir. Belediye tarafından yayınlanan 1874 tarihli nizamnamenin 28. bendine göre; Devlete ait binalardan başka, Şehzade, Süleymaniye, Sultan Bayezid, Laleli, Nur-u Osmaniye, Sultanahmet ile bazı kiliselerde, inşasına karar verilmiştir. Bunlara ilaveten Sarmaşık, Karagümrük, Çarşamba, Hobyar, Tahtakale civarında Hasırcılar, Kantarcılar, Hocapaşa, Cerrahpaşa, Kocamustafapaşa, Gedikpaşa, Sokollu Mehmetpaşa, Baruthane Yokuşu ve Ahmediye civarında havuzlar bulunmasına rağmen uzak yerlere hizmet vermesi zordur. Bu nedenle her mahallede alçak havuzlar yapılarak demir borularla büyük havuzlara bağlanıp, bundan başka mahallede bulunan her bir çeşmenin su yalağını yüzeyinin üstü zemin ile aynı seviyede 2x3x2 metre en, boy ve derinliğinde 12 m³ lük sağlam bir sarnıç yapılarak, çeşmenin suyu üzerindeki 60 cm çapındaki demir kapak yanından

186 BOA. DH. İD. 41/17
187 BOA. ML. EEM. 972/20
188 BOA. HAT 121/4931
189 BOA. İ.MSM. 25/673
190 BOA. HAT. 1658/21

sarnıca, fazlası da dışarıya akıtılır. Dışarıya akan sular ise yakın ve topoğrafyanın el verdiği diğer mahallelerdeki sarnıçlara demir boru ile bağlanır. Her bir hamamın su haznesi dışında sahipleri tarafından kilitli musluk taktırılıp, anahtarının bir civarda yedeklenecek diğeri hamamda külhancı ya da hamamda sürekli bulunan bir adamın yanında bulunacak, ihtiyaç olduğunda musluklardan sakalara su verilecektir. Böylelikle mahallenin her yerinde su depolanmış olacaktır.[191] Osmanlı döneminde inşa edilen yangın havuzlarının bir kısmı günümüze ulaşmış iken bir kısmı kayıptır.

2.10. ARKEOLOJİK MİMARİ KALINTILAR

İstanbul'da zamansal film kesitleri gibi işlerliğinden kopuk bir duvar kalıntısı, tonoz kemeri, akmayan bir çeşme bugüne ve geleceğe dair önemli veriler sunmaktadır. Geçmişin tahribatını yansıtan bu mimari kalıntılar, kent sakinlerine şehrin gelecek karşısında yok oluş fikri ile geçmişe dair somut ve soyut kültürün zenginliğini hatırlatan izlerdir. Osmanlı zamanında meydana gelen doğal felaketler, zamanın tahribatı ve kent düzenlemeleri sırasında yitirilen ya da bağlamından kopan yer altı yapıları olmuştur. Osmanlı mimarisine ait önemli eserler tarihi süreçte yer altında kalmakla beraber Bizans devri eserlerinin de bu hafriyatlar sırasında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı dönemi müverrihlerinden Ahmet Refik Altınay, yazılı ve görsel belgelerden sonra tarihe tanıklık eden en önemli kaynakların abideler olduğunu ifade etmektedir. Yazar; "Tarihi süreçte insanlar (toplumlar) yaşam alanlarını mabetler, hükümdarlar için gösterişli saraylar, ölüleri için sağlam mezarlar, güvenlik için istihkâmlar, köprüler, su kemerleri ve zafer takları bina ederek bayındır kılmışlardır. Bu yapılar zamanın tesiri, ihtilaller ve savaşlar, doğal afetler ile metruk hale gelmiştir. Eski zamanların en mühim abideleri günümüzde hazin birer harabe kalıntısı şeklinde şehrin yeni imajının altında anlamını yitirmiştir." ifadelerinde bulunmaktadır.[192]

Ahmet Refik Altınay, Osmanlı döneminde yapılan imar çalışmaları ve şehrin katmanlı dokusu ile ilgili "Osmanlı zamanında İstanbul'da imar faaliyetleri esnasında bir bina inşa etmek istedikleri zaman zemini düzlemek, inşa olunacak mevkii temizlemek zahmetini seçmezlerdi; arsadan çıkan enkazı kaldırmak yerine onları hep bir yere yığarlar, binayı üstüne inşa ederlerdi. Bir müddet sonra bu yeni bina da harap olur, eski enkaz üzerinde ayrı bir tabaka teşkil ederlerdi. İşte bu suretle İstanbul'da bir binanın bulunduğu mahalde birkaç tabaka enkaz görülebilmektedir."[193] ifadelerine yer vermiştir. Osmanlı döneminde İstanbul'da yapılan imar ve inşa faaliyetlerinde, zaman zaman yaşanan dönüşümlerin izleri şehir dokusunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı kalfasının zemine vurduğu kazma ile geçen zaman ve kaybolan mekân yeniden bulunmuştur. Dönemin arşiv belgelerine göre, Tarihi Yarımada'da hafriyat çalışmasında yer altında ortaya çıkan yapılara genel tanımlama ile mahzen denilmiştir. Müze-i Hümâyun Müdüriyetinin 19. yüzyıl ortalarında kurulması ile yer altından ortaya çıkan yapıların denetim ve tanımlanması görevi bu kurumuna devredilmiştir. Şehirde yapılan imar faaliyetlerinde ortaya çıkan eserlerin tarihsel dönemlerini belirlemek ve görece daha anlaşılır kılınmasını sağlamak müzede çalışan memurların görevi olmuştur.

Osmanlı arşiv belgelerine göre İstanbul'da bulunan arkeolojik kalıntılar, Suriçi ve sura yakın bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Kronolojik olarak ele alınan belgelerden ilki 20 Şubat 1894 tarihlidir. Belgeye göre, Mühendis Mustafa Bey'in Topkapı Maltepe Hastanesi[194] yakınındaki bağ arazisinde su yolu kazarken küçük yazılı bir taş, bir sütun ve on beş kulaç derinliğinde bir kuyu ağzı bulunmuştur. Bu kuyunun bir mahzen bacası olduğu Zaptiye Nezaretine bildirilmiştir.[195] Bir başka 13 Ekim 1906 tarihli belgede, Mevlevihane tekkesi arkasında bahçıvan Yanko'nun bahçesinde kuyu hafriyatı esnasında 2,5 metre derinliğinde kabre benzer bir mahzen ortaya çıktığı ilgili devlet kurumuna bildirilmiştir.[196]

29 Haziran 1910 tarihinde Emniyet Müdürlüğü'ne yazılan bir raporda ise; Tramvay kumpanyası tarafından Bayezıd Kâğıtçılar denilen mahalde yol düzenleme çalışması yapılmaktadır. Bu esnada bir amelenin eski devre ait altın bulduğu ihbar edilmesi üzerine araştırma yapılmıştır. Amelenin ifadesine göre altını, yolu kazarken bulduğunu ve garip bir mahzen ve ağzında yabancı harfler ile işaretli bir kapak taşı mevcut olduğunu beyan etmiştir.[197] 22 Şubat 1922 tarihinde bir başka mahzen, Fatih Kadı Çeşme Mahallesi'nde Kandili Güzel Camii yakınında Tersane-i Âmire mülazımlarından Ahmed Efendi'nin evinin bahçesinde hafriyat esnasında ortaya çıkmıştır. İçerisinde bulunan eski eserlerin kıymetinden dolayı bir memur tarafından tahkik edilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.[198] Osmanlı'da yapılan hafriyat çalışmalarından sorumlu kişilerin yer altından ortaya çıkan arkeolojik kalıntıların devletin ilgili kurumuna bildirildiği anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinin devamında devletin ilgili kurumunun bu durumlarda yaptığı muamele ve alınan kararlar hakkında bilgilere ulaşılamamıştır.

191 Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Kültür A.Ş. İstanbul 2017, C.2, s.1127
192 Ahmet Refik Altınay, **Büyük Tarih-i Umumi**, Kitabhane-i İslam ve Askeri Neşriyatı Medhal kısmı, İstanbul 1328 (1912/13), C. 1, Giriş.
193 **A.g.e**, giriş.
194 Bezmi Âlem Hastanesi.
195 BOA. MF. MKT. 198/46
196 BOA. ZB. 64/52
197 BOA. DH. EUM. THR. 39/19
198 BOA. DH. MKT. 2591/ 92

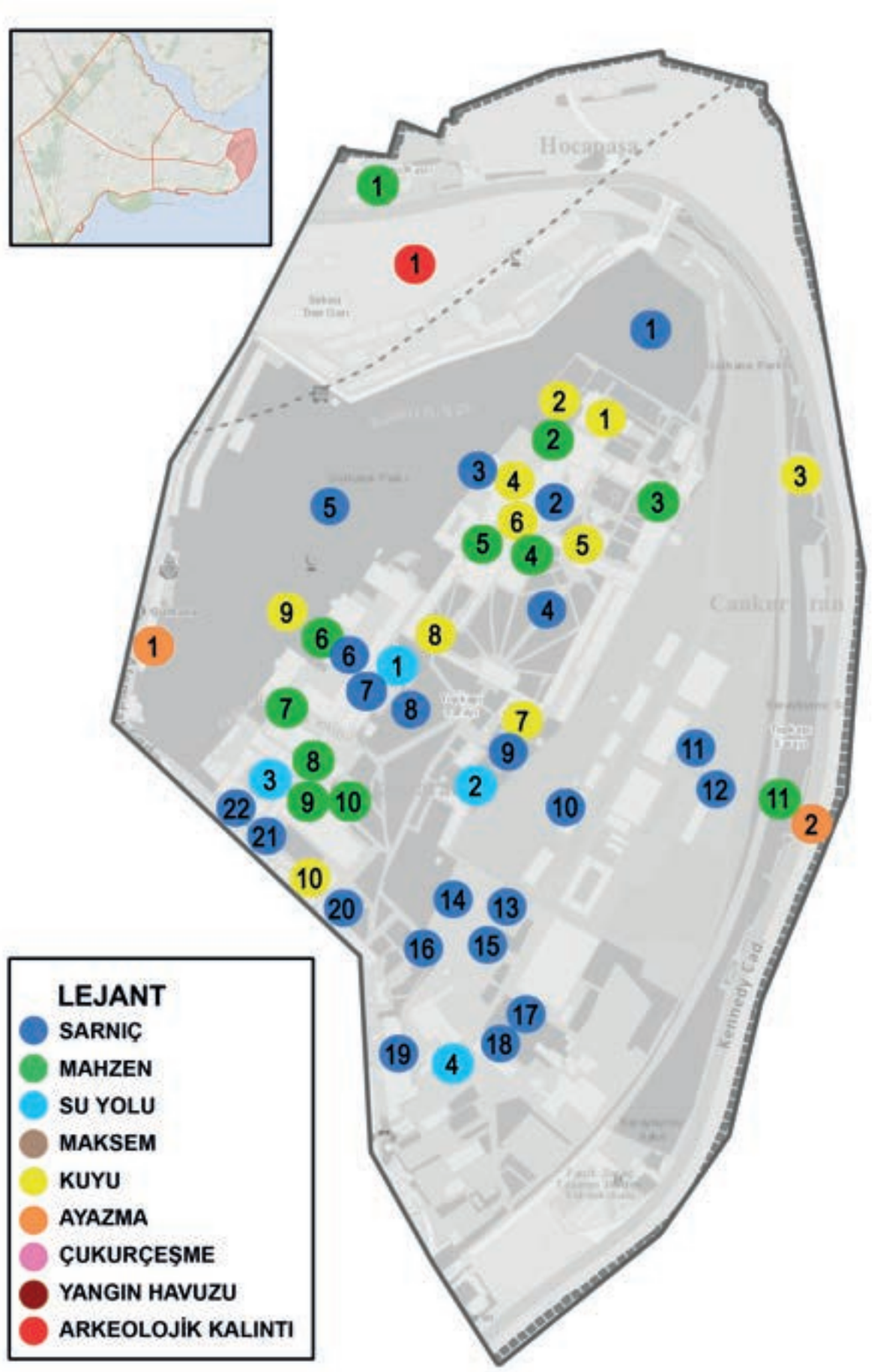
TARİHİ YARIMADA BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN YER ALTI YAPILARI

3. TARİHİ YARIMADA BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN YER ALTI YAPILARI

3.1. SUR-İ SULTANİ (TOPKAPI SARAYI) BÖLGESİ

Osmanlı döneminde Sur-i Sultani bölgesi, deniz ve kara surlarıyla çevrilerek devletin yönetim merkezi sınırlarını oluşturur. Topkapı Sarayı olarak da isimlendirilen alan günümüzde, Fatih Belediyesi hizmet alanında bulunmaktadır. Söz konusu bölge, Cankurtaran Mahallesi'ndedir. Tarihi haritalara göre bölgenin mimari yapı dağılımında Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı ve saraya bağlı birimler bulunmaktadır. Sarayburnu kıyı şeridinde devletin ve sarayın ihtiyaçları için inşa edilen ambarlar ve depo amaçlı kullanılan üst yapı ve bağlantılı oldukları alt yapılar vardır. Bu bölgede Müze-i Hümâyûn, askeri kışla, Mekteb-i Tıbbiye, bahçeler ile su isale hattının yer altında ve üstünde olan eserleri yoğundur.

Topkapı Sarayı ve çevresinde günümüze erişebilen 22 sarnıç, 11 mahzen, 4 su yolu, 10 kuyu, 2 ayazma, 1 arkeolojik mimari kalıntı tespit edilmiştir. Tespit edilen yer altı yapıları güncel harita üzerinde işlenmiştir (Resim 83). Sur-i Sultani bölgesinde günümüze ulaşamayan kayıp eserler de bulunmaktadır.

Resim 83 Sur-i Sultani Bölgesindeki Yer Altı Yapıları Haritası

Osmanlı döneminde İstanbul geniş ve dar ölçekte iki sınırdan bahsedilmekteydi. İstanbul dar kapsamıyla, kara surları sınırları dâhilinde kalan Suriçi ile Tarihi Yarımada ve geniş kapsamda Suriçi ile birlikte Bilâd-ı Selâse'nin[1] dâhil olduğu İstanbul›dur. [2] Osmanlı döneminde şehirle ilgili hizmetler, kadıların sorumluluğundaydı. Kadı'ya, bu görevlerinde Subaşı, Böcekbaşı, Çöplük Subaşısı, Mimarbaşı gibi yeniçeri ocağına bağlı zabit ve görevliler yardım etmekteydi. İstanbul'un ilk kadısı, Fetih'ten sonra tayin edilen Hızırbey Çelebi idi. Osmanlı devrinde İstanbul'da 422 kadı görev yapmıştır.[3]

Osmanlı devrinde bugünkü belediye teşkilatı olan kurum Şehremâneti olarak bilinmekteydi. Belediye başkanlarına Şehremini adı verilmekteydi. Bugünkü anlamda bir şehir yönetiminin kurulması, Tanzimat'ın ilanından sonra olmuştur. 1854'te, Meclis-i Vâlâ tarafından bir nizamname hazırlanarak, Dersaadet'te (Suriçi) ve Bilâd-ı Selâse'de (Galata, Üsküdar ve Eyüp Sultan) Şehremâneti ismiyle bir daire ve Şehir Meclisi kurulması kararlaştırılmıştır.

Birinci Meclis-i Mebûsân-i Osmanî'nin 1876 yılında kabul ettiği kanun ile İstanbul Şehremâneti'ni 20 belediye dairesi hizmetine ayırmıştır. Bunlar; Bayezid, Sultanahmed, Fatih, Samatya, Eyüp, Beyoğlu, Hasköy, Beşiktaş, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Beykoz, Anadoluhisarı, Beylerbeyi, Yenimahalle, Doğancılar, Kadıköy, Adalar ve Makriköy'dür.[4]

Tarihi Yarımada bölgesi olarak incelediğimiz alan, Osmanlı döneminde belediye hizmetlerinde dört belediye dairesinin sorumluluğundaydı. Bu belediye daireleri; Beyazıt, Sultanahmet, Fatih ve Samatya bölgeleridir. Topkapı Sarayı bölgesi, devletin yönetim merkezi olması nedeniyle çalışmamızda tekil olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, Tarihi Yarımada beş bölge başlığı altında incelenmiştir (Resim 82). Osmanlı döneminde belediye görev ve hizmet alanlarının belirtildiği kanunların 3. maddesi özetle, şehrin alt yapısı ve tanzimi çalışmalarıyla ilgili olan alt yapı sistemlerinin düzenlenmesinden ibarettir.[5] şeklinde yayınlanmıştır.[6] Osmanlı döneminde yer altı yapıları da bu kanun ile uygulama zemini bulmuştur.

Resim 82 Osmanlı Döneminde Tarihi Yarımada Bölgesinin Belediye Sınırlarını Gösteren Harita

Bu bölümde, Osmanlı dönemi kadastral sınırları ile belirlenen Tarihi Yarımada bölgesinde bulunan yer altı yapıları incelenmiştir. Yer altında bulunan sarnıçlar, mahzenler, su yolları, maksemler, kuyular, ayazmalar, çukur çeşmeler, arkeolojik mimari kalıntılar ve kayıp yapılar döneminin yazılı ve görsel kaynakları ile sunulmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde bölgede. 95 sarnıç, 35 mahzen, 15 su yolu, 5 maksem, 11 kuyu, 11 ayazma, 5 çukur çeşme, 8 yangın havuzu ve 3 adet arkeolojik mimari kalıntının günümüze ulaştığı belirlenmiştir. Çalışma sonucunda konumları belirlenen yer altı yapıları güncel harita üzerinde işlenmiştir (EK-1).

3.1.1. Sarnıçlar

Sur-i Sultani bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 27 sarnıç bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut bulunan 22 sarnıç incelenmiştir. Bölgedeki 2 sarnıç arkeolojik mimari kalıntı şeklindeyken; zamanın tahribatı ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler nedeniyle 4 sarnıç kayıp eserdir. Sur-i Sultani bölgesindeki sarnıçların bir kısmının su depolamak amacıyla inşa edildiği, bir kısmının da Osmanlı öncesi dönemden kalan yapılar veya bodrumların devşirilerek sarnıç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu sarnıçlar hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 83).

1 Eyüp, Galata ve Üsküdar
2 Salih Aynural, İstanbul Değirmenleri ve Fırınları- Zahire Ticareti (1740-1840), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 1.
3 İstanbul Ansiklopedisi, C.2, s.140. İstanbul.
4 Birinci Daire-i Belediye, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, Dersaadet, 1328.
5 **Üçüncü Madde:** Belediye Vezâifi: Kâffe-i ebniye inşâatına ve yolların tevsi‘ ve tanzimine ve kaldırım ve lağımların tesviyesine ve masârifi âit olduğu taraftan tesviye olunmak üzre umûmî ve husûsî su yollarının inşâât ve tâmirâtına ve muâmelât-ı vakfiyesi Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nden icrâ olunmak üzre ale'l-umûm sulara dâir umûra ve müşrif harâb olan veya inşââtında fennen noksan bulunan ebniyenin hedmiyle muhâtarâtının define ve ebniye-i emîriyye inşâât ve tâmirâtının keşfine ve tevsf-i turuk ve şâir menâfi'-i umûmiye için istimlâke ve devâir-i belediyeye âit emlâk ve akârın idâresiyle mübâdele ve taksim ve füruhtuna ve devâir-i belediye aleyhine ikâme olunan davaların müdâfaasına ve devâir-i belediye hukukunun muhafazası için iktizâ edenler aleyhine dava ikâmesine ve dâire dâhilinde bulunan mahallerin tezyînât ve tanzîfâtıyla tenvirine ve bi'l-cümle emlâk ve akârın kıymet ve îrâdlarının ve mutasarrıfları esâmisinin kayd u tahrîrine ve haritalarının tanzimine ve nüfus-ı mevcûdenin kayd u tahrîrine ve tevellüdât ve vefeyât vukûâtının yürütülmesinden ibarettir.
6 Birinci Daire-i Belediye, **Tercüman-ı Hakikat Matbaası**, Dersaadet, 1328.

3.1.1.1. Sarayburnu Namazgâh Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada da Gülhane Parkı dâhilinde bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde Sarayburnu Namazgâh sarnıcı hakkındaki belge, tarihsiz bir Topkapı Sarayı Parkı planıdır (Resim 84). Belgeden anlaşıldığı üzere Namazgâh sarnıcı, Topkapı Sarayı'nda "beşinci yer"[7] olarak bilinen mevkiden Mektebi Tıbbiye binasının arka tarafına tekabül eden yer arasındadır. Belgede yer altında iki kat su hazinesi olarak tanımlanan yapı hakkında başka bilgi bulunmamaktadır. Planda beşinci yer ve çevresinde bulunan yer altı yapılarının çizildiği, fiziksel üst mekânların belirtilmediği görülmektedir. Buna mukabil Namazgâh sarnıcı olarak gösterilen yapı Gotlar sütunun yakınındadır. Namazgâh Sarnıcı'nın tarihi haritalar üzerindeki konumu, Ayverdi haritasında mimari bir yapı biçiminde gösterilmiştir (Resim 85). Alman Mavileri'nde ise sahrindj olarak çizilmiştir (Resim 86).

Resim 84 Topkapı Sarayı Parkı'nda bulunan sarnıçları gösteren plan

Resim 85 Sarayburnu Namazgâh sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 86 Sarayburnu Namazgâh sarnıcının Alman Mavileri haritasındaki konumu

1927 yılına ait bir fotoğrafta Namazgâh sarnıcına ait kalıntılar Bizans harabesi olarak yazılmıştır (Resim 87).[8] Sarnıç kalıntısı hakkında, Encümen Arşivi'nin 947 ve 974 numaralı dosyalarında da fotoğraflar bulunmaktadır. Bu dosyalarda aynı vesikalar bulunmakla birlikte 974 numaralı kayıtta bu mahallin Aya Dimitri Kilisesi'ne ait olduğu belirtilmiştir (Resim 88).[9] Topkapı Sarayı'nın Sarayburnu kısmında yer altında bulunan sütunlu yapının varlığı hakkında ulaşılan belgeler 1903 ve 1922 tarihlidir. Buna göre, 9 Şubat 1903 tarihli arşiv belgesinde, Topkapı Sarayı demiryolu köprüsünün iki tarafında zemin altında bulunan eski tonozların yıkılması ve yer altında olan iki kıta su hazinesinin de toprakla doldurulmasının şifahen tebliğ edilen irade üzerine gerçekleştirildiği yazmaktadır.[10]

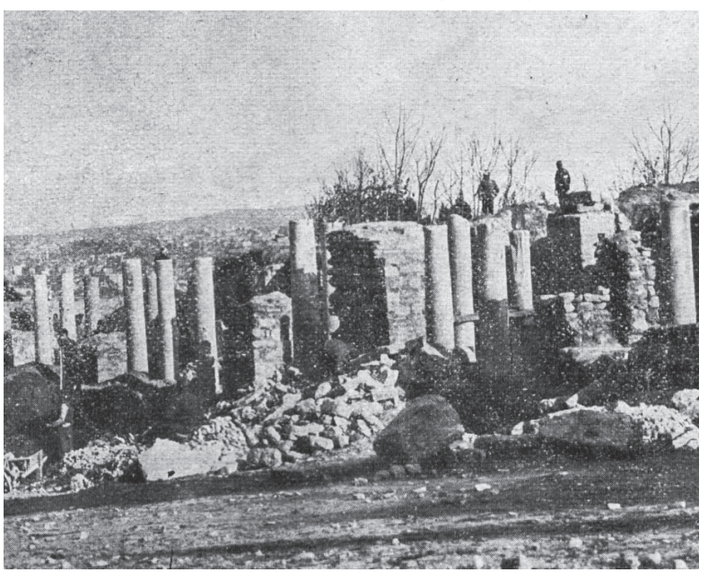
Resim 87 Gülhane Parkı'nda bir Bizans harabesi

7 Bağdat Kasrı'nın ön tarafında bulunan havuz mahalli ile Mecidiye Köşkü arasına tekabül eden alan.
8 Robert Ousterhout, Nezih Başgelen, **Monuments of Unaging Intellect Hıstorıc Postcard Byzantıne İstanbul,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s. 121.
9 Encümen Arşivi, nr. 947-974
10 BOA. HH. İ. 155/11

Resim 88 Gülhane Parkı'nda bir kalıntı

4 Şubat 1922 tarihli belgede ise Sarayburnu kısmında tren yolu hattı ile saray arasında bulunan eski eser olan sütunlu mahallin temizlenmesi gerekmektedir. Buranın sürekli temiz bulundurulması için belediyeye yazı yazılmıştır. Polis Müdüriyetine de park içinde sık sık kontrollerde bulunarak burada hiçbir ferdin gecelemesine meydan verilemeyeceği de emredilmiştir.[11] Bununla birlikte Şehbal dergisinde yayınlanan bir habere göre, Gülhane Parkında yapılan hafriyat çalışmaları esnasında birçok yerde eski eser binalar ortaya çıkmıştır. Bu eserlerin Bizans ve eski Osmanlılardan kaldığı düşünülmektedir (Resim 89). Bu haberde fotoğrafı paylaşılan mimari kalıntı, söz konusu sarnıcın olduğu mevkidedir. Günümüzde kalıntıların, etrafı demir parmaklıklar ile çevrilmiştir (Resim 90).

Resim 89 Sarayburnu'nda bulunan sütunlu mahal

11 BOA. TS. MA. E. 1331/20

Resim 90 Sarayburnu Namazgâh sarnıcı kalıntılarının görünümü

3.1.1.2. Hırka-i Saadet Dairesi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parsel dâhilinde bulunmaktadır. Hırka-i Saadet sarnıcı, Topkapı Sarayı III. avlusunda Kutsal Emanetler Dairesi'nin ön tarafındaki bahçenin zemin kotunun altındadır. Ayverdi haritasında Hırka-i Saadet sarnıcı mimari yapı formunda çizilmiştir. Haritaya göre, Has Oda ve Hazine Koğuşu'nun arasında bulunan sarnıcın bulunduğu alan karolajlı gösterilmiştir (Resim 91).

Resim 91 Hırka-i Saadet sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Sarnıcın batı kısmındaki üstten bir giriş olmasına rağmen güneyde bulunan mahalden sağlanmaktadır. Sarnıcın iç mekânı ortadan bir sütun ve paye dizisi ile iki bölüme ayrılmıştır. Toplam olarak 3 paye ve 15 sütunludur. 3 Paye ve aralarında dörder sütun alternatif olarak sıralanmıştır. Giriş yönünde 5 tane sütun bulunmaktadır. Böylece toplam 3 paye ve 17 sütundan müteşekkildir (Resim 92). Sütunlar ve başlıkları devşirme malzemedir. Sütunla-

rın bir kısmı impostlu iyon biçiminde ve kabartma haç motiflidir. Bir kısmı da sade ve düz başlıklardır. Sütunlar arasındaki kemerler, dar ve at nalı şeklindedir (Resim 93). [12]

Resim 92 Hırka-i Saadet sarnıcı iç mekân görünümü

Resim 93 Hırka-i Saadet sarnıcı sütun detayı

12 Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, s. 210.
13 BOA. TS. MA. D 9916
14 BOA. TS. MA. E. 1179/9
15 Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, s. 202-203.

Hırka-i Saadet sarnıcının tarihsel sürecindeki işlevi hakkında Hülya Tezcan araştırmasında, 1689 tarihli arşiv belgesine dayanarak bu sarnıcın bakır mahzeni olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Bizim de araştırmamızda elde ettiğimiz 1684 tarihli belgede, Has Oda önündeki mahzenden bahsedilmiştir. Ancak Tezcan'ın belgeye dayanarak sarnıç olarak tanımladığı bu mekânın Has bahçedeki başka bir bakır mahzeni de olduğu düşünülebilir. Konu 3.1.2.2 bölümünde değerlendirilmiştir.

3.1.1.3. Sultan Osman Kasrı Bahçesindeki Sarnıç

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parsel dâhilinde bulunmaktadır. Sultan Osman Kasrı bahçesindeki sarnıç, Topkapı Sarayı'nın Harem bölümünde İncirlik ve Harem alt bahçe arasında konumlanmaktadır.

Sultan Osman Kasrı bahçesinde bulunan su hazinesi hakkındaki bilgi, 20 Şubat 1821 tarihli Topkapı Sarayı'nda tamire muhtaç yerler için yapılan masrafların müfredat defterinde yazılmıştır. Söz konusu belge, Harem-i Hümâyun'da bulunan daire, caminin su yolları ve su hazinesi ile Sultan Osman Kasrı'nın bahçesinin altında bulunan su hazinesinin tamiri hakkındadır.[13] Belgede bahsedilen su hazinesinin günümüzde yerinde tespiti yapılamamıştır.

3.1.1.4. Hazine-i Hümâyun Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parsel dâhilinde bulunmaktadır. Hazine-i Hümâyun sarnıcı; Topkapı Sarayı'nın II. avlusunda Dış Hazine binasının doğusunda, Babüsselam kapısına uzanan yolun zemin kotunun altında konumlanmaktadır

Hazine-i Hümâyun sarnıcı hakkındaki bilgiye, 25 Temmuz 1895 tarihli masraf defterinde rastlanmaktadır. Belgeye göre, Hazine-i Hümâyun yakınındaki sarnıcın yeniden tamiri gerektiği yazılmıştır. Buna göre sarnıcın aktif olarak kullanıldığı ve daha önce de tamir edildiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte sarnıçla birlikte Bağdat Kasrı'nda bulunan kuyuya da tulumba konulması ile tamir masrafları hesaplanmıştır. Tamir için gerekli olan malzemeler şu şekilde sıralanmıştır; kurşun ve demir borular, tahta direk, çimento vs. ile hamal masrafı kayıt altına alınmıştır.[14]

Topkapı Sarayı 2. Avlusunda Babüssade'ye Giden Yol Üzerindeki Sarnıç olarak da isimlendirilen sarnıca erişim 0.50 m yüksekliğinde bir kuyu ağzından sağlanmaktadır. Sarnıç, 1.48 x 3.30 ölçülerinde ve 2.27 m derinliğindedir. Düz bir tavanla örtülü yapının giriş kısmının hemen altında künkler bulunmaktadır.[15] Gü-

nümüzde sarnıcın giriş mahalli ile üst örtüsünün kalıntıları, demir korkuluklar ile çevrilmiştir (Resim 94).

Resim 94 Hazine-i Hümâyun sarnıcının üst örtü kalıntılarının görünümü

3.1.1.5. Gülhane Park Sarnıcı (Çimen Sofa)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Gülhane Parkı Caddesi 2 ada dâhilinde bulunmaktadır. Gülhane Park sarnıcı, Gülhane Parkı'ndan Sarayburnu'na doğru uzanan yol üzerinde sağ tarafta konumlanmıştır (Resim 95). Ayverdi haritasında Gülhane Park sarnıcının bulunduğu alan, karolajlı ve Çemen Sofa olarak isimlendirilmiştir.

Resim 95 Gülhane Park sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Gülhane Park sarnıcı hakkında ulaşılan belge, 18 Eylül 1851 tarihlidir. Belgeye göre, eskiden kalan sarnıçların tespit edildiği listeye, Topkapı Sarayı'nda Çimen Sofa su hazinesi olarak kaydedilmiştir. Sarnıcın ölçüleri; uzunluk: 24, genişlik: 16, yükseklik: 8 zira olarak hesaplanmıştır. Sarnıcın fiziksel durumu hakkında yazılan bilgi notunda ise, iç mekânının tamire muhtaç olduğu ve küçük bir tamir ile kullanılmaya devam edildiği yazılmıştır.[16] Çimen Sofa sarnıcı, Nazım Bey'in eserinde yine ölçüleri ile birlikte yer almaktadır.[17] Sarnıcın giriş kapısının önünde bulunan çeşme kitâbesi 1913/1914 yıllarına tarihlenmektedir. Kitâbede şu dörtlük yazmaktadır;

Âb-ı hayatın aynı olan iş bu çeşmenin
Asar geçti varmadı kimse farkına
Buldu Emanet eyledi ihya müceddeden
Verdi hayat doğrusu Gülhane Parkına

Kitâbede yer alan "Asar geçti varmadı kimse farkına" beyitinden, sarnıcın uzun süre kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Atatürk Kitaplığı envanterinde bulunan tarihsiz bir fotoğrafta ise "Bizans devrine ait mahzenin meydana çıkarıldığı esnada, Gülhane bahçesi." yazmaktadır (Resim 96). Encümen Arşivi'nde belediyenin mülkiyetinde olan sarnıç, Bizans mimarisinin 8. asrına tarihlenmiştir. Osmanlı devrinde ise sarnıç, Cemil Topuzlu'nun belediye başkanlığı döneminde Gülhane Parkı tanzim çalışmaları sırasında toprak tesviyesi yapılırken meydana çıkmıştır. Sarnıcın fiziksel durumunun iyi olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte sarnıcın iç mekânı ile sütun detaylarının fotoğrafı bulunmaktadır (Resim 97).[18]

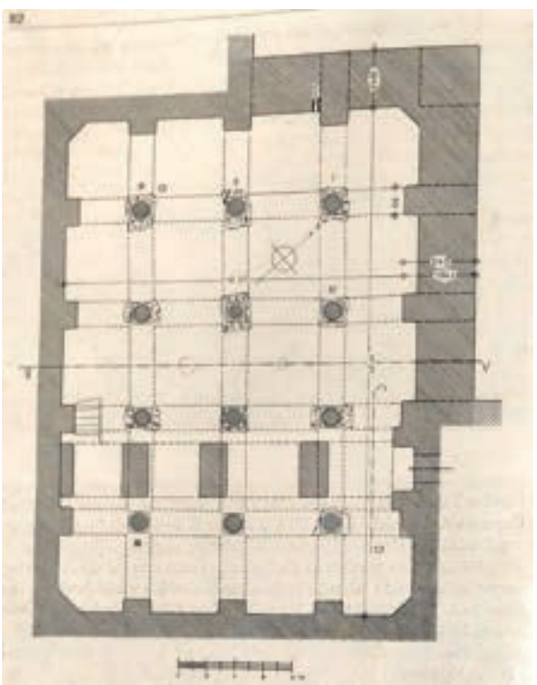
Resim 96 Osmanlı döneminde Gülhane Park sarnıcının meydana çıkarıldığı zamanki görünümü

16 BOA. MVL. 842/79
17 Uzunluk: 24 zira 8 parmak, genişlik: 16 zira, yükseklik: 8 zira
18 Encümen Arşivi, Dosya no: 706

Resim 97 Gülhane Park sarnıcının sütun detayı

Gülhane Park sarnıcının plan ve kesiti 1925 tarihinde yayınlamıştır (Resim 98).[19] Günümüzde sarnıcın üzerinde bulunan mimari kalıntılar bir yapının altında bulunduğunu göstermektedir. Gülhane Parkında herhangi bir işlevi bulunmayan sarnıç, kapalı bulunmaktadır (Resim 99).

Resim 98 Gülhane Park sarnıcının plan ve kesiti

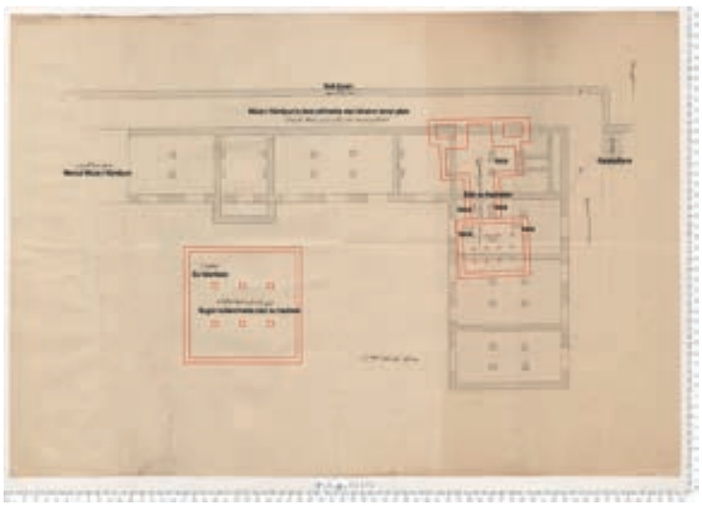
Resim 99 Gülhane Park sarnıcının dış görünümü

3.1.1.6. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Bahçe Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 41 parselde İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde bulunmaktadır. Sarnıç, Topkapı Sarayı I. avlunun kuzeybatı köşesindeki İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin bahçe avlusunun altındadır. Ağa bahçesi sarnıcı olarak da bilinmektedir.[20]

Arkeoloji Müzeleri bahçesinde bulunan sarnıç, Osmanlı arşiv belgelerinden tarihsiz bir planda çizilmiştir. Plana göre, Arkeoloji Müzeleri alanında iki tane sarnıç görülmektedir. Bunlardan, üzerinde "bugün kullanılmakta olan su hazinesi" yazılı ve su tulumbası işaretli sarnıç bahçe kotunun altında bulunmaktadır (Resim 100). Planın tarihi yazılmamış olmakla birlikte arşiv kayıtlarında Müze-i Hümâyun'a ilaveten inşa edilen bina hakkında ulaşılan belgeler de bulunmaktadır. 6 Mayıs 1888 tarihli belgeye göre, Müze-i Hümâyun binasının genişletilmesi için ilave edilen binanın inşasının hangi derecede olduğu ve ne kadar masraf yapıldığının keşif bedeli hesaplanmıştır.[21] Arkeoloji müzesine ek bina ilavesi hakkında olan belge referans alınarak planın da 1888 senesi dolaylarında çizildiği düşünülebilir

19 Karl Wulzinger, **Byzantınısche Baudenkmaler Zu Konstantınopel**, Hannover 1925, s.34.
20 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul'un Tarihi**, s.56.
21 BOA. MF. MKT.98/78

Resim 100 Arkeoloji Müzesine ilaveten inşa olunacak binanın planı

Sarnıca erişim, müze bahçesinin alt kotunda kalan ve merdivenlerle inilen taş eserlerin sergilendiği bahçeden sağlanmaktadır. Bu mahalde bulunan mahzenlerden 2. sırada olandan sarnıca giriş için küçük bir açıklık bulunmaktadır. Sarnıcın iç mekânının fiziksel durumunu tespit için giriş kısmında bulunan demir boruya ip hattı kurulmuştur (Resim 101). Şişme bot ile gezilen sarnıcın iç mekânında fotoğraf ve video çekimi yapılmıştır (Resim 102). Bu tespit çalışmasında fark edilmiştir ki sarnıcın özgün girişinde merdiven vardır. Ancak bu merdiven girişi kapatılmıştır. Daha sonra sarnıcın su altı görüntüleri çekilmek üzere dalış yapılmıştır. Sarnıcın su altı görüntülerinde dikkat çekici bir detaya rastlanmamıştır. Söz konusu yapıda ilk defa 2 Kasım 1981 yılında incelemeler yapılmış ve sarnıcın planı da yayınlamıştır.[22]

Resim 101 Arkeoloji Müzesi bahçesinde bulunan sarnıcın girişi

Resim 102 Arkeoloji Müzesi bahçesinde bulunan sarnıcın iç mekânı

3.1.1.7. İstanbul Arkeoloji Müze Binası Altındaki Sarnıç

Konumu: Fatih ilçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 41 parselde İstanbul Arkeoloji Müze binasının altında bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde Arkeoloji Müzesi binasının altında kalan sarnıç hakkındaki bilgiye tarihsiz bir planda rastlanmaktadır.[23] Plana göre Arkeoloji Müzesi alanı içerisinde iki tane sarnıç bulunmaktadır. Bu bölümde Arkeoloji Müzesi binası altında bulunan sarnıç incelenmiştir. Plana göre, müze binasının altında iki bölümden oluşan bir sarnıç çizilmiştir. Sarnıcın bulunduğu binanın güney kanadı altında "eski su hazinesi yapıları" yazılıdır. Sarnıcın, havalandırma bacaları ve sütunları da betimlenmiştir (Resim 100). Bu plan, Osmanlı döneminde üzerine yeni bir bina inşa edilirken yer altında kalan sarnıcın korunduğunu göstermektedir. Arkeoloji Müzesi ek binasında 1980 yılında yapılan hafriyat çalışmaları sırasında Osmanlı dönemi planıyla uyumlu olan iki sarnıç belirlenmiştir.[24] Bu yapı grubu günümüzde müze binasının altında kalıntı şeklindedir.

3.1.1.8. Bâb-ı Hümâyun Meydan Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parsel de bulunmaktadır. Bâb-ı Hümâyun Meydan sarnıcı, Topkapı Sarayı I. avlusunda bulunan meydanın altında konumlanmıştır.

Bâb-ı Hümâyun dâhilinde Darphane önünde bulunan sarnıç hakkında ulaşılan belge 31 Aralık 1599 tarihlidir. Belgeye göre Topkapı Sarayında bulunan sarnıçların sıralandığı listede bağda bir bodrum yazmaktadır. Bu bodruma yine bağ içindeki teraziden su isale edilmesi belirtilmiştir. Belgede bahsedilen sarnıç ve terazi Bâb-ı Hümâyun'un I. avlusunda bulunan bu sarnıç ve teraziye uygun olduğu düşünülebilir.[25] 18. yüzyıl müellifi P. İnciciyan, Topkapı Sarayı'nda bulunan sarnıçlardan bahsederken saray avlusunda

22 Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, s. 223.
23 BOA. PLK. P. 1372
24 Hülya Tezcan,**Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, s. 203 ve 228.
25 BOA. TS. MA. D 10137

Darphane önünde bir sarnıç olduğunu ifade etmiştir.[26] Günümüzde bu sarnıç yerinde tespit edilememiştir.

3.1.1.9. Kimyahane Sarnıcı (Has Fırın Sarnıcı)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde bulunmaktadır. Kimyahane sarnıcı; Topkapı Sarayı'nın I. avlusunda, Saray mutfaklarının olduğu alandaki Aşçılar Mescidi'nin altında konumlanmıştır

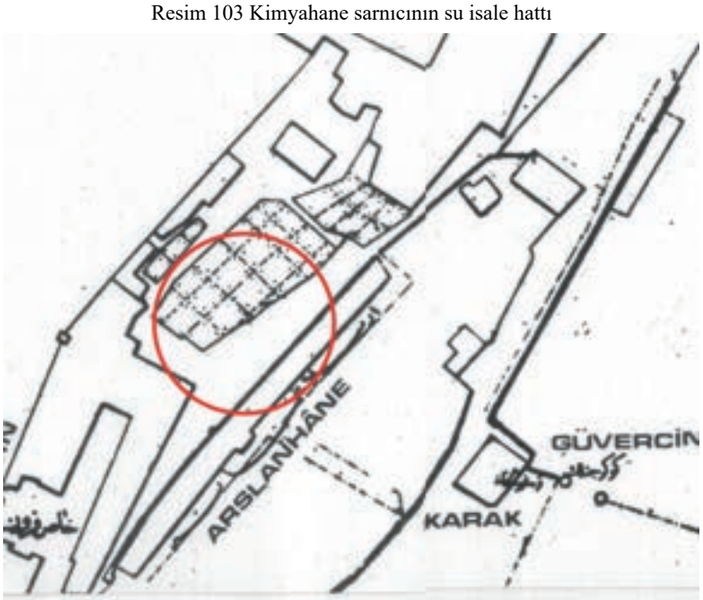
Saray Mutfaklarına ait su yolları ve bu mahalde bulunan sarnıç hakkında ulaşılan belge 12 Temmuz 1786 tarihlidir. Belgede Bâb-ı Hümâyun'daki mutfakların ana su yollarının gerektikçe yapılan tamir ve onarımlarının masrafları yazılmıştır. Defterde, yapılan tamir masrafları şu şekildedir;

- Dolap yakınından Ekmekçiler duvarına kadar olan mahaldeki künk tamiri. (Mesafe 150 zira, birim fiyatı 15 para, toplam: 2250 para.)
- Adı geçen duvarda olan taksimden Has fırın kapısına kadar olan mesafedeki künklerin yenilenmesi. (Adet: 55, birim fiyatı: 20, toplam: 1100 para)
- Söz konusu yerden sarnıca kadar olan mesafede yarma hendek top çekme künk tamiri. (Mesafe 110 zira, birim fiyatı 15, toplam: 1650 para.)
- Sarnıcın temizliği ve tamiri ile lüle ve maslakların yenilenmesi. (Toplam: 1230 para.) Yukarıda açıklandığı üzere, bozuldukça tamir ve yenilemeleri yapılmalarının toplam 155 kuruş 30 para masrafı olmuştur. Söz konusu paranın ödenmesi hususunda ferman devletli sultanımındır.[27]

Has Fırın Sarnıcın konumu, Osmanlı vakıf su yolları haritasında sarnıcın bulunduğu bölgeye su isale eden hat işlenmiş olmakla birlikte yer altındaki yapıda gösterilmiştir (Resim 103). Ayverdi haritasında ise sarnıç karolajlı çizilmiştir (Resim 104). Sarnıca erişim, günümüzde beden duvarından açılan küçük bir kapıdan sağlanmakla birlikte, özgün girişinin yapının içerisindeki merdivenlerden sağlandığı anlaşılmaktadır (Resim 105). Has Fırın alanında yapılan restorasyon çalışmalarında, sarnıçta zamanla biriken su ve atıkların temizlendiği görülmüştür (Resim 106). Sarnıcın duvarında bulunan gemi çizimi İstanbul'daki örnekler arasında nadir bir grafitidir (Resim 107).

Resim 103 Kimyahane sarnıcının su isale hattı

Resim 104 Kimyahane sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

26 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul'un Tarihi**, s. 56.
27 BOA.TS.MA.D 7726

Resim 105 Kimyahane sarnıcının özgün girişi

Resim 106 Kimyahane sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 107 Kimyahane sarnıcı duvarındaki gemi çizimi

3.1.1.10. Askeri Depolar Komutanlığı Sarnıcı (Karakol Binası Sarnıcı)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde bulunmaktadır. Askeri Depolar Komutanlığı sarnıcı, Topkapı Sarayı I. avlusundan, Sarayburnu Park sahiline inilen yolun sol tarafındadır.

Osmanlı döneminde sarnıcın bulunduğu fiziksel üst mekân, karakol binası olarak kullanılmaktadır. Karakol binasının zemin kotunun altında bulunan sarnıcın ulaşılabilen ilk bilgileri 29 Mayıs 1874 tarihli arşiv belgesidir. Belgede, karakol binasının yakınında bulunan arslanhane ve zürafalık binasında yapılan tamirde sarnıçtan da bahsedilmiştir. Belgeye göre, zürafalık yanındaki karakol binasının altında bulunan büyük su hazinesinin tamire muhtaç yerleri bulunmaktadır. Bu yerler, sarnıcın iç tarafına lökün sıvası ile üst taraf toprağıyla çivileme derz ve kalay tanzimi şeklinde olduğu yazılmıştır. [28]Karakol binası ve sarnıcın konumu, Ayverdi haritasında gösterilmekle birlikte yer altında bulunan sarnıç ayırt edici biçimde çizilmemiştir. Osmanlı vakıf su yolları haritasında ise "bu binanın altı su hazinesidir" olarak yazılan mahal karakol binasıdır (Resim 108). Ernest Mamboury 1921 yılında Topkapı Sarayı'nda bulunan sarnıçlar hakkında yaptığı araştırmaları kaleme aldığı eserinde söz konusu sarnıçtan da bahsetmiştir. Müellif, Gülhane'den Sarayburnu'na giden yolda birinci ambarın karşısında ve bir binanın altında 7 sütunlu güzel bir sarnıç bulunduğunu ve içerisinin su dolu olduğunu beyan etmiştir.[29]

28 BOA. HH. D. 16007

29 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.462.

Resim 108 Askeri Depolar Komutanlığı sarnıcının Osmanlı Vakıf su yolları haritasındaki konumu

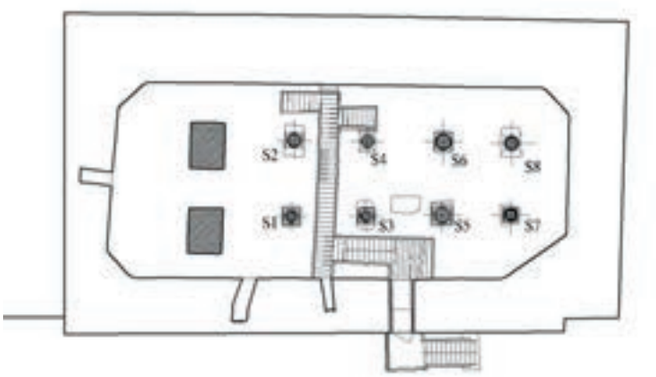
Sarnıca komutanlık binasının güney cephesinden muhdes bir merdivenle erişilmektedir. Sarnıç iç mekânında yapılan temizleme çalışmaları nedeniyle gezinti yeri olarak geçici ahşap platform kurulmuştur. Horasan harcı ile sıvalı olan sarnıcın zemininde 20-30 cm yüksekliğinde su bulunmaktadır (Resim 109) Yapının üst tonozlarında bulunan künkler, su girişini sağlamaktadır (Resim 110). Karakol binası ve sarnıçta 2012\2013 yıllarında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında sarnıcın planı da çizilmiştir (Resim 111)[30].

Resim 109 Askeri Depolar Komutanlığı sarnıcı iç mekân görünümü

Resim 110 Askeri Depolar Komutanlığı sarnıcı tavan detayı

Resim 111 Askeri Depolar Komutanlığı sarnıcının planı

3.1.1.11. Mangana Hagios Georgios Sarnıcı

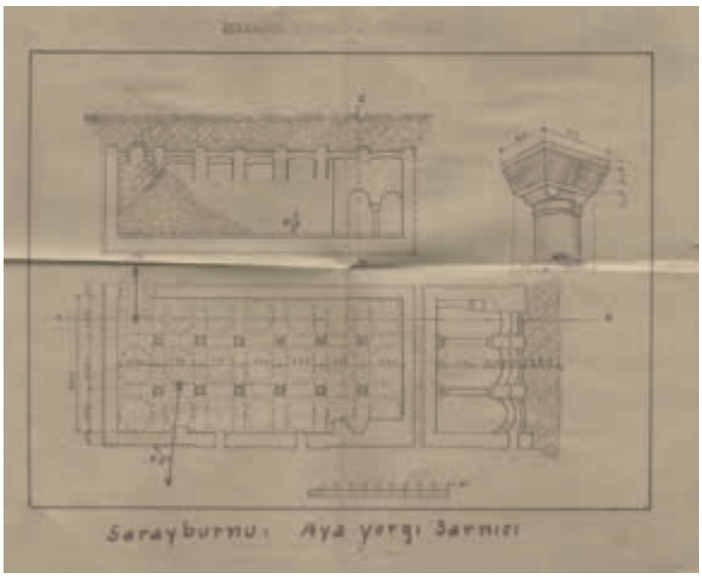
Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde bulunmaktadır. Mangana Hagios Georgios sarnıcı, Topkapı Sarayı Sarayburnu sahil tarafındaki parkın demiryolu kısmında konumlanmaktadır.

Petrus Gyllius, sarnıç hakkında "Kedronos, İmparator Philippikos'un Magnaura'ya yuvarlak bir solarium yaptırdığını yapının avlusuna heykelini diktirdiğini ve bir silah deposu yerleştirdiğini yazar. Saraya yakın bir yerde yer alan Magnaura sarnıcı Herakleios tarafından yıktırıldı ve Kedrenos'un anlattığı gibi Makedonyalı imparator sarnıcı temizletti ve eski halin getirtti."ifade etmiştir.[31]

Bu sarnıç, Ernest Mamboury'nin bildirdiğine göre 1921 senesinde kendisi tarafından keşfedilmiştir. Aya Yorgi sarnıcı, Mangana Sarayı sarnıcının 120 metre kuzeyinde Sarayburnu istikametinde

30 İRAM Arşivi, çiz. Ayşenur Cücenoğlu, 2013
31 Petrus Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri** , s.180-181.

demiryolu hattı duvarı boyunca bulunmaktadır. Kostantin Monomak' ın inşa ettirmiş olduğu Aya Yorgi manastırının bodrumu takriben 80 metre uzunluğunda, 22,12 metre eninde, 16 kubbeli ve beşik tonozludur.[32] Encümen Arşivinin 1942 yılına ait kaydında, Gülhane Parkında fişenkhaneler civarında ve Mangana sarayının takriben 80 metre kuzeyinde bulunan sarnıca ait bir plan bulunmaktadır (Resim 112).[33]

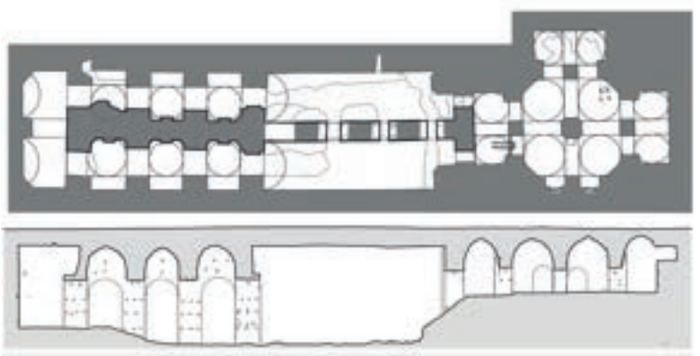

Resim 112 Mangana Hagios Georgios sarnıcının plan ve kesitleri

3.1.1.12. Mangana Sarayı Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parsel dâhilinde bulunmaktadır. Mangana Sarayı sarnıcı, Topkapı Sarayı Sarayburnu sahil tarafındaki parkın demiryolu kısmında konumlanmıştır

Mangana Sarayı sarnıcı hakkında ulaşılan bilgi Ernest Mamboury tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin 1921 yılında keşfettiğini söylediği sarnıç, Topkapı Sarayının I. avlusundan Gülhane'ye doğru inen yol üzerinde bulunan ambarların önünden uzanan yol takip edilir ve ikinci ambardan sonra sağ tarafta şimendifer hattının yakın bir mahaldedir. Bu sarnıç, I. Bazil (867-886) tarafından inşa edilmiş olan Mangana Sarayının bodrumu idi. Sarnıç, 42 tonozdan müteşekkildir ve mermer sütun başlıklarına kadar toprak ile dolmuştur. Saray ise, İshak Angelos (1185-1190) zamanında yıkılmıştır. Araştırmacı, yapının içerisine girmenin güç olduğunu ifade etmiştir.[34] Mangana Sarayı kompleksine ait yer altı mekânlarının, 2012 yılında yapılan rölöve çalışmaları kapsamında plan ve kesiti çizilmiştir (Resim 113). Bu yer altı kompleksinin iç mekân fotoğrafları da aynı çalışma kapsamında çekilmiştir (Resim 114-115).

Resim 113 Mangana Sarayı plan ve kesiti

Resim 114 Mangana Sarayı alt yapısının görünümü

Resim 115 Mangana Sarayı alt yapısının görünümü

32 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.461.
33 Encümen Arşivi Dosya no: 705
34 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.461.

3.1.1.13. Barutluk Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde bulunmaktadır. Barutluk Sarnıcı, Topkapı Sarayı I. Avlusundan, Sarayburnu sahiline inerken sol taraftadır.

Barutluk sarnıcının hakkındaki bilgi, Topkapı Sarayı hakkında araştırma yapan Ernest Mamboury tarafından yayınlanmıştır. 1921 yılında meçhul olan sarnıcın kendisi tarafından açığa çıkarıldığını belirten Mamboury, o dönem baruthane olarak kullanılan yapının üç sıra üzerine 9 adet mermer sütundan müteşekkil olduğunu ifade etmiştir.[35] Sarnıca 5-6 basamaklı taş merdiven ile inilmekle birlikte yer üstünde bir yapıdır. Sarnıcın özgün girişi iç mekânında bulunan merdivenlerden olabilir (Resim 116). Muhtelif amaçlarla kullanıldığı anlaşılan sarnıcın sütunlarında Osmanlı Türkçesi ile isimlerin yazılmıştır. Günümüzde Barutluk sarnıcı herhangi bir işlevde kullanılmamaktadır (Resim 117).

Resim 116 Barutluk sarnıcının özgün giriş merdivenleri

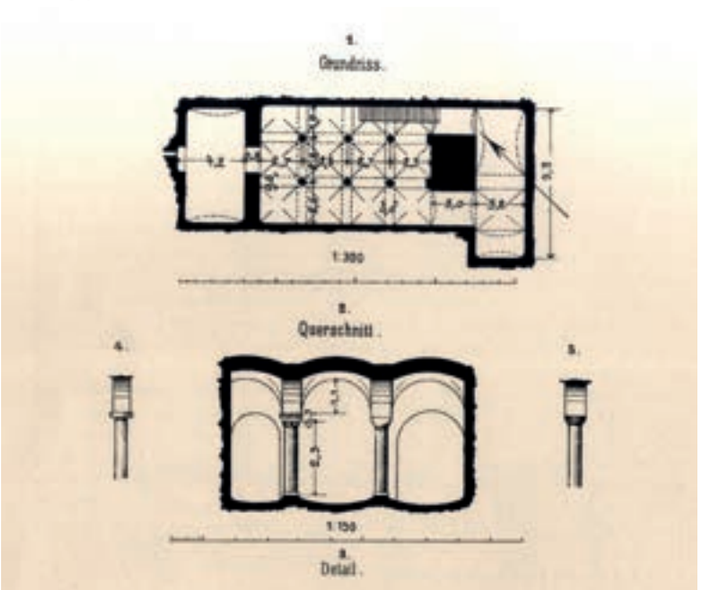
Resim 117 Barutluk sarnıcının iç mekân görünümü

3.1.1.14. Gülhane Bodrum (I) Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde bulunmaktadır. Gülhane Bodrum I sarnıcı, Topkapı Sarayı'nın I. avlusunun Sarayburnu parkına inilen yolun sol tarafında konumlanmıştır

Gülhane Bodrum I sarnıcı hakkında, P. Forchheimer- J.Strzygowski 1893 tarihli eserlerinde bahsetmektedirler. Müellifler, sarnıç mahallinde yaptıkları gözlemlerden bahsederken yapıya ait plan ve yayınlamışlardır (Resim 118). Osmanlı arşiv kayıtlarında Gülhane'de bulunan sarnıçların varlığı hakkında ulaşılan belge 14 Nisan 1916 tarihlidir.

Belgeye göre, Bâb-ı Hümâyûn meydanından Gülhane Hastanesine inilecek yerde mevcut olan eski su sarnıçlarının, yolun düzenlenmesi nedeniyle yıkılması gerekmektedir. Âsâr-ı atîkadan (eski eser) olan bu sarnıçların yıkımı eski eserlerin korunması nizamnâmesi gereğince bir komisyon tarafından araştırılarak raporu düzenlenmelidir. Söz konusu sarnıçların fotoğrafları alınıp, planları tersim olunduktan ve işlenilmiş aksâmeti varsa bunlar çıkarıldıktan sonra icabına bakılması gerekmektedir. Bu minvalde bir çalışmaya lüzum görülmeden yıkılmaya devam eden bu sarnıçlar Müze-i Hümâyûn Müdüriyeti'ne bildirilmiştir.[36] Arşiv taramasında sarnıçlar hakkında yapılan işlemler ile alakalı yapılan herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Resim 118 Gülhane Bodrum I Sarnıcı'nın plan ve kesiti

Gülhane Bodrum Sarnıcı (I), Bâb-ı Hümâyun'dan Gülhane Seririyat Hastanesi'ne inen yokuşun sol tarafında bulunmaktadır. Arslanhane binasına yakın mevkidedir. Sarnıca erişim, küçük bir kapıdan sağlanmaktadır. Dik ve dar bir merdivenden 13-15 basamakla inilen sarnıç, dört mekândan oluşmaktadır (Resim 119) Bu mekân-

35 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.462.
36 BOA. TS. MA. E 1330/24

lar, küçük bir kemerli geçiş ile birbirine bağlanmaktadırlar (Resim 120) Sarnıcın iç mekânında moloz atıkları bulunması nedeniyle zemin görülmemektedir. Herhangi bir işlevde kullanılmayan yapıda havalandırma menfezleri bulunmaktadır. Ana mekândan sonra diğer birimlerde bulunan toprak dolgu daha fazladır. Sarnıca isale edilen suyun kanalları tespit edilmemekle beraber, Gülhane'den inilen yolun altında kalan bölümde bir kanal bağlantısı bulunmaktadır. Ancak bu duvarın örülerek kapatıldığı anlaşılmakla birlikte yapılacak arkeolojik bir kazı neticesinde bu durum netlik kazanabilir.

Resim 119 Gülhane Bodrum I sarnıcı iç mekân görünümü

Resim 120 Gülhane Bodrum I sarnıcının kemerli geçiş kısmı

Gülhane Bodrum I Sarnıcının Alt Kat Mahzeni: Gülhane Bodrum I sarnıcında yapılan saha araştırmasında Tarihi Yarımada'da örneğine ilk defa rastladığım bu mahzen de çalışma kapsamında incelenmiştir. Söz konusu mahzen, sarnıcın zemin kotunun altında bulunmaktadır. Mahzene erişim, sarnıcın arslanhane tarafına doğru giriş açılarak kazı çalışması yapılan bir kemer açıklığından sağlanmaktadır. Bu mekâna 5-6 basamaklı demir bir merdivenle inilmektedir. İç mekânın tamamen toprak dolgu ile dolması nedeniyle planı ve bölümleri hakkında yorum yapmak güçtür. Yapılan çalışmalar ile bir kısmı temizlenen mahzenin plan şeması, ilişkin olduğu üst fiziksel mekândan farklıdır. Beşik tonoz örtülü olan mahzen, iki uzun koridorun birbirine küçük bir kemer açıklığıyla bağlamasından teşekkül edilmiştir (Resim 121). Yan cephelerden bağlantıları olduğu anlaşılmakla birlikte tam bir fikir beyan edilememektedir (Resim 122).

Resim 121 Gülhane Bodrum I sarnıcının altında bulunan mahzenin iç mekânı

Resim 122 Gülhane Bodrum I sarnıcının altında bulunan mahzenin iç mekânı

3.1.1.15. Cephanelik Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde bulunmaktadır. Cephanelik sarnıcı, Topkapı Sarayı I. avlusundan, Sarayburnu Park sahiline inilen yolun sol tarafındadır

Ernest Mamboury Topkapı Sarayı bölgesinde yaptığı saha çalışmalarında Sarayın birinci avlusunun sağındaki inişin başında dört tane sarnıç bulunduğunu bildirmiştir.[37] Cephanelik sarnıç eğilimli olan bu arazide konumlanmış olmasından dolayı iki şekilde erişim sağlanmaktadır. Bu girişlerden biri hemzemin olan yol tarafındaki küçük bir kapıdan sağlanırken diğeri sarnıcın üst tarafındaki açıklıktan 10-12 basamaklı merdivenle inilmektedir. Sarnıcın iç mekânı beşik tonoz örtülü olmakla birlikte, pek çok müdahale görmüştür (Resim 123). Tonozun üzerinden açılan delik ile suya erişimin sağlandığı düşünülebilir.

Resim 123 Cephanelik sarnıcının iç mekân görünümü

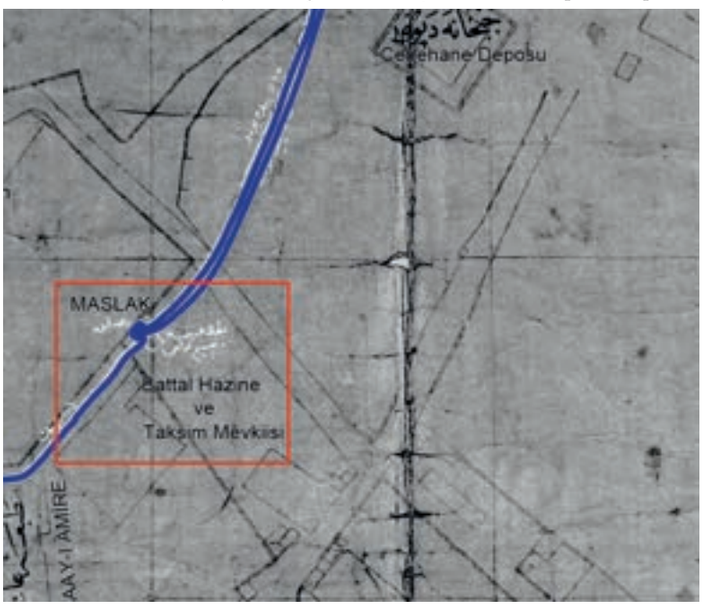
3.1.1.16. Bâb-ı Hümâyun Sağ Tarafında Bulunan Sarnıç

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde bulunmaktadır. Bâb-ı Hümâyun kapısından Gülhane Seririyat Hastanesi'ne inen yolun sağ tarafında bulunmaktadır.

Bâb-ı Hümâyun kapısının sağ tarafında bulunan sarnıç hakkında ulaşılan belge 12 Eylül 1914 tarihlidir. Belgeye göre, Gülhane Hastanesi'ne cari suyun kesintisiz akmasını temin etmek için Topkapı Sarayı Hümayunu dâhilinde Bâb-ı Hümâyun civarında Harbiye Nezareti tarafından bir su deposu tesis ve inşa olunmak istenildiğine tezkire yazılmıştır. Bu husus için yetkili olan Hazine-i Hassa-i Şahane Müdüriyeti havale olunmuştur. 30 Eylül 1914 tarihli cevap yazısında ise bu su deposu için talep edilen mahallin, Bâb-ı Hümâyun'un iç tarafında kapıya kırk hatve[38] kadar yakın bir mevkide askeri müzesinin karşısına tesadüf etmekte olduğu için uygun görülmemiştir. Bununla birlikte deponun, zeminden dört metre yüksek olarak vücuda getirileceği için o mahallin alt tarafında ve alçak bir zeminde yapılması uygun görülmüştür.[39] Sarnıcın inşasına karar verilerek yapılacağı mahal plan üzerinde gösterilmiştir (Resim 124)[40] Sarnıcın konumu, Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre sarnıç, bölgeye su isale edilen hatla birlikte betimlenirken, yapının su depolama ve su dağıtım işlevinde kullanıldığı da yazılmıştır (Resim 125). 1933 tarihli Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi'nde, Sarayın I. avlusuna ait yayınlanan fotoğrafta söz konusu sarnıç görülmektedir (Resim 126).[41]

Resim 124 Bâb-ı Hümâyun'un sağ tarafında inşa edilecek su deposunun planı

Resim 125 Bâb-ı Hümâyun sağ tarafında bulunan sarnıcın Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

37 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.462.
38 metre
39 BOA. İ. MBH. 16/75
40 BOA. İ.MBH. 16/75-2
41 **Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi**, Devlet Matbaası İstanbul 1933, s.11.

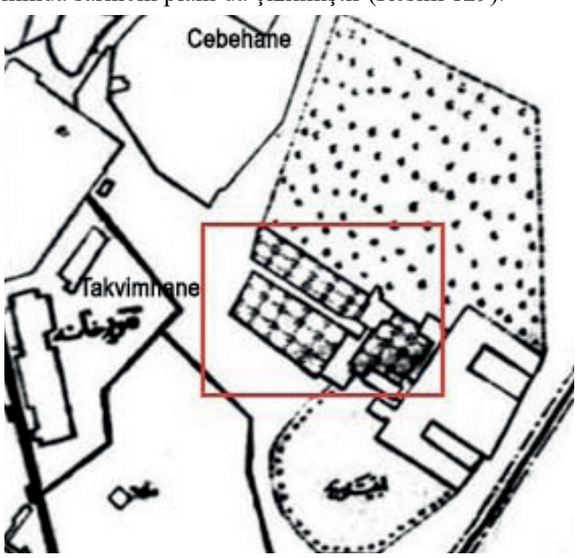

Resim 126 Bâb-ı Hümâyun'un sağ tarafında bulunan sarnıcın görünümü

3.1.1.17. Gülhane Kışla Bahçesi Sarnıcı (Seririyat Hastanesi)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde, Topkapı Sarayı I. avlusunun Sarayburnu parkı dâhilinde bulunmaktadır.

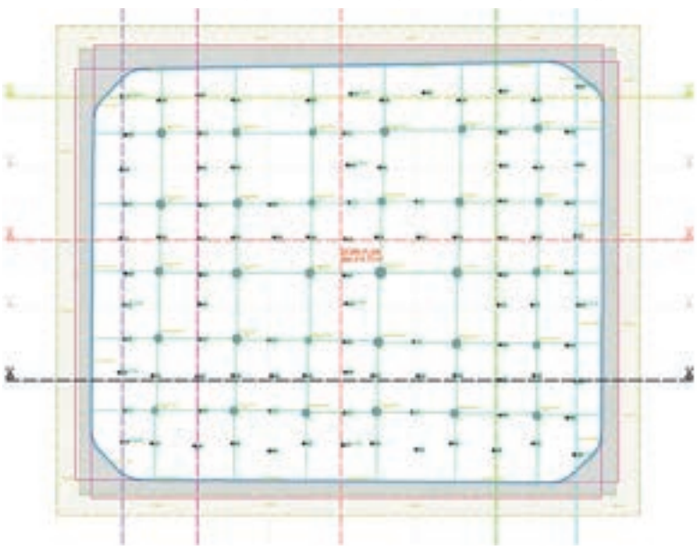
Gülhane Kışla bahçesinde bulunan sarnıç hakkındaki belge, 19 Eylül 1851 tarihlidir. Topkapı Sarayı'nda su depolanan sarnıçların tespit edildiği belgede "Gülhane kışla bahçesinde bulunan büyük su hazinesi. Bu hazine tamire muhtaç olmakla birlikte, gerektiğinde suyu ile bahçelerin sulandığı" yazmaktadır.[42] Ayverdi haritasında, Gülhane Kışla bahçesi sarnıcının bulunduğu alan karolajlı çizilmiştir (Resim 127). Sarnıca erişim, tonozdan açılan kuyu ağzından demirden mamul asma merdivenden sağlanmaktadır. Sarnıcın iç mekânında yapılan restorasyon çalışmaları nedeniyle iç mekânın tamir ve bakımı yapılmıştır (Resim 128). Bu çalışmalar kapsamında sarnıcın planı da çizilmiştir (Resim 129).[43]

Resim 127 Gülhane Kışla bahçe sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 128 Gülhane Seririyat Hastanesi bahçe sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 129 Gülhane Seririyat Hastanesi bahçesinde bulunan sarnıcın planı

3.1.1.18. Gülhane Kışla Sarnıcı

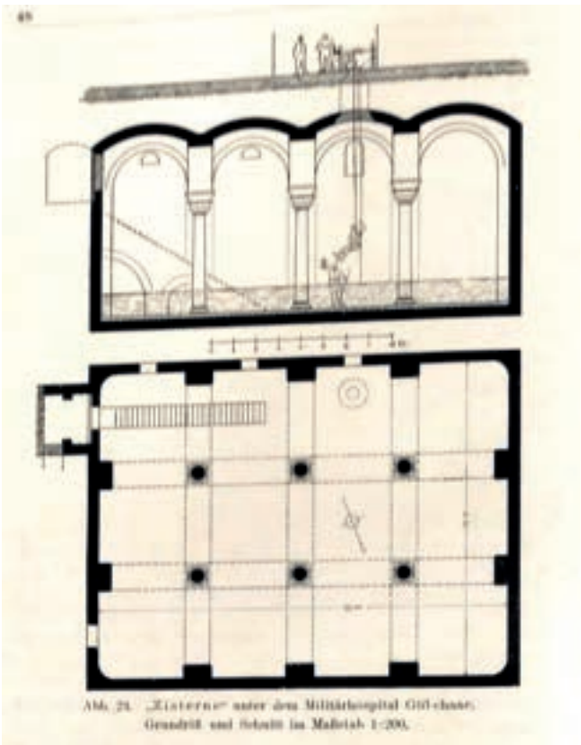
Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde, Topkapı Sarayı I. avlusunun Sarayburnu parkı dâhilinde bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde Gülhane Kışla olarak adlandırılan bina, süreç içerisinde Askeri ve Seririyat Hastanesi olarak da bilinmektedir. Gülhane Kışla sarnıcı hakkında ulaşılan belge 19 Eylül 1851 tarihlidir. Belgeye göre, Gülhane Kışlasının içinde büyük bir su hazinesi bulunmaktadır. Bu hazinenin içi birkaç zira çamur tabakasıyla dolmuş ise de halen kullanılmakta olduğu yazılmıştır.[44]

42 BOA. MVL. 242/79
43 İRAM Arşivi, Y. Mimar Nevhiz Koyukan, Aksan İnşaat tarafından paylaşılmıştır.
44 BOA. MVL. 242/79

Ayverdi haritasında sarnıcın konumu, kışla binası mimari yapı formunda çizilmemiş olmakla birlikte bulunduğu mevki karolajlı gösterilmiştir (Resim 130).

P. Forchheimer-J. Strzygowski 1893 tarihli eserlerinde, sarnıcın iç mekânına inilemediği ve yapının görülebildiği kadarıyla iki sıra halindeki 8 sütundan müteşekkil olduğunu belirtmişlerdir.[45] 4 Temmuz 1911 tarihinde Karl Wulzinger tarafından sarnıca erişim, kuyu girişinden sağlanmıştır. Araştırmacı, sarnıcı 13.19 x 18 m ve 10.30 m ölçülerinde vermiştir. Yapının plan ve kesitinde, 2 sıra üstünde 8 sütunlu olarak çizmiştir (Resim 130).[46]

Resim 130 Gülhane Kışla sarnıcının plan ve kesiti

birimli olan sarnıç beşik tonoz örtülüdür. Tonozun üstünde içeriden su almak için dairesel bir açıklık bulunmaktadır (Resim 132).

Resim 131 Matbaa-i Âmire sarnıcının Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Resim 132 Matbaa-i Âmire sarnıcının birinci odasının iç mekân görünümü

3.1.1.19. Matbaa-i Âmire Sarnıcı

Konumu: Fatih ilçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı I. Avlusunda Bâb-ı Hümâyun kapısının sağ tarafında bulunmaktadır.

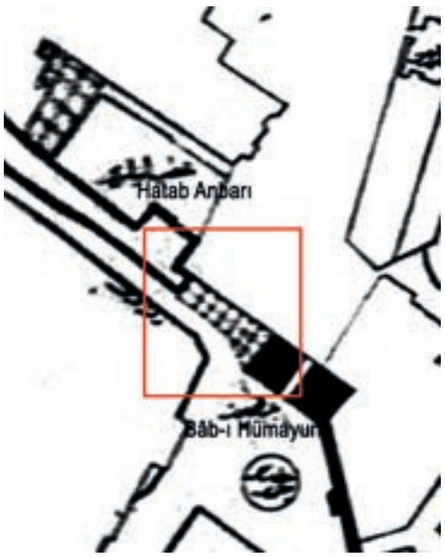
Matbaa-i Âmire sarnıcı, Osmanlı vakıf su yolları haritasında betimlenmiştir. Haritada, Bâb-ı Hümâyun kapısının sağ tarafındaki sur duvarından matbaa binasına doğru uzanan su isale hattı vardır. *Künklü lağım nihayeti* yazan alanda kare işaretiyle gösterilmiş bir mimari yapı çizilmiştir (Resim 131). Bu çizim, yapının isale hattından gelen suyun toplandığı ve dağıtımının yapıldığı bir mekân olduğunun işaretidir. Tarihi süreç içerisinde muhtelif amaçlarla kullanılan binada günümüzde restorasyon çalışmaları yapılmaktadır. Sarnıca erişim, binanın bodrum katından sağlanmaktadır. İki

3.1.1.20. Bâb-ı Hümâyun "L" Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde bulunmaktadır. Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümâyun kapısından Soğukçeşme Sokağı'na doğru uzanan sur duvarının altındadır.

19 Kasım 1890 tarihli arşiv belgesinde, Bâb-ı Hümâyûn'dan Soğukçeşme kapısına giden caddede bulunan haneler altında bir bodrum mevcut olup mermer sütunlar ve kemerlerle bina edilmiştir. Sarnıcın içi su dolu ise de bu suyun nereden geldiği bilinememiştir. Bâb-ı Hümâyûn'un altına kadar uzanan büyüklükte olduğu yazılmıştır.[47] Bâb-ı Hümâyun "L" sarnıcının konumu, Ayverdi haritasında yer altında bir mekânı simgeleyen karolajlı çizilmiştir (Resim 133). Günümüzde sarnıç herhangi bir işlevde kullanılmamaktadır (Resim 134).

45 P. Forchheimer- J.Strzyygowski**, Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.113.
46 K.Wulzinger, **Byzantınısche Baudenkmäler Zu Konstantınopel**, s.48.
47 Salih Şahin Arşivi

Resim 133 Bâb-ı Hümâyun "L" sarnıcının Ayverdi Haritasındaki konumu

Resim 134 Bâb-ı Hümâyun "L" sarnıcının iç mekân görünümü

3.1.1.21. Soğukçeşme Sokağı Sarnıcı (Cebeciler Mutfağı)

Konumu: Fatih ilçesi, Cankurtaran Mahallesi, Soğukçeşme Sokağı, 2 ada 107 parselde Topkapı Sarayı surlarına bitişik nizamda bulunmaktadır.

31 Aralık 1599 tarihli belgede Topkapı Sarayı'na gelen suyu taksim eden yapılar sıralanmıştır. Belgeye göre, Hisar kapısının taşrasında su depolanan bir bodrum bulunduğu ve buraya isale edilen suyun Cebehane yanındaki teraziden ulaştırıldığı yazmaktadır.[48] 18. yüzyılda P. İnciciyan, Bâb-ı Hümâyun ile Soğukçeşme kapısı arasında bulunan bu sarnıçta iplikçilerin iplik imal ettiğini ifade etmiştir.[49] Soğukçeşme Sarnıcı, 1945 yılına ait Encümen Arşivi dosyasında Cebeciler Mutfağı olarak kaydedilmiştir. Sarnıcın iç mekân fotoğraflarında, küfe dolusu kumaş atıkları buranın atölye (depo) olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu fotoğraflarda, sütunların yarı kısmına kadar olan bölümü zemine gömülüdür (Resim 135).

Özkan Ertuğrul, Soğukçeşme sarnıcının kareye yakın planlı, 6 sütuna sahip olduğundan bahsetmektedir. Yapının batı cephesinde boşaltma kanalı ve aynı cephede bir duvar ile kesilme olduğunu söylemektedir. Yazar, sarnıcın daha büyük planlı olduğunu ve bu kesilmenin de bunun göstergesi olduğunu; fakat şimdilik bunu ispatlayacak delillerin mevcut olmadığını belirtmiştir.[50] Bu çalışmada Darphane bahçesindeki sarnıcın Soğukçeşme sarnıcının arka cihetinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu keşif; Darphane bahçe sarnıcının, Soğukçeşme sarnıcının duvar ile kesilen kısmının devamı olduğu fikrini desteklemiştir. Birbirine çok yakın mesafede bulunan sarnıçlar, büyük bir sarnıcın örülerek bölündüğünü düşündürmektedir. Günümüzde Soğukçeşme sarnıcı restoran olarak kullanılmaktadır (Resim 136).

Resim 135 Soğukçeşme sarnıcının eski dönem iç mekân görünümü

Resim 136 Soğukçeşme sarnıcının günümüzdeki iç mekân görünümü

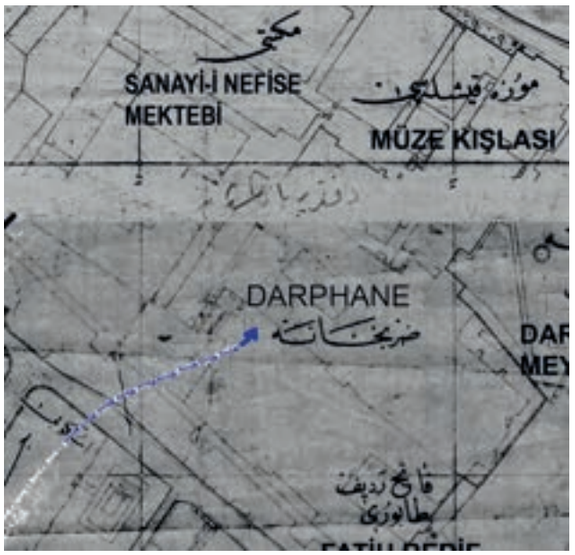
3.1.1.22. Darphane-i Âmire Bahçe Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 40 parselde Darphane bahçesi dâhilinde bulunmaktadır.

Darphane-i Âmire bahçesindeki sarnıç hakkında ulaşılan arşiv belgesi 19 Kasım 1890 tarihlidir. Belgeye göre; Darphane altında bir sarnıç olduğu meydana çıkarılmış ve bu sarnıcın gerçek büyüklüğünün anlaşılamadığı yazmaktadır.[51] Osmanlı vakıf su yolları haritasında Darphane'ye isale edilen su hattı gösterilmiş olmakla birlikte sarnıç mimari yapı biçiminde çizilmemiştir. Bununla bir-

48 BOA. TS. MA. D 10137
49 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul'un Tarihi**, s. 57.
50 Özkan Ertuğrul, **İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi 1989, s.268-69.
51 Salih Şahin Arşivi.

likte su isale hattının nihayete erdiği konumda su depolanan bir yapının olduğu anlaşılmaktadır (Resim 137).

Resim 137 Darphane-i Âmire'nin Osmanlı Vakıf su yolları haritasındaki su isale hattı

Belgede bahsedilen ve su yolları haritasında gösterilen isale hattının geçtiği Darphane bahçesinde kazı çalışmasında küçük su havuzları ortaya çıkmıştır. Saha araştırmasında su isale hattı ile bir kuyu görülmüştür. Kuyunun içine inildiğinde buranın bir sarnıç olduğu anlaşılmıştır.

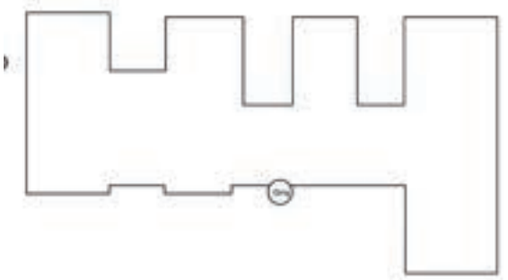
Sarnıca erişim yaklaşık 2 metre yüksekliğinde olan bir kuyu ağzından sağlanmaktadır Kuyudan inilen yer, sarnıcın tavanının kubbe tonozudur. Sarnıcın içi tamamen moloz ve toprakla kaplı olduğu için sütunlar görülmemektedir (Resim 138). İç mekânda, yaklaşık 1 metre seviyesine kadar su doludur. Sarnıç örtü seviyesine kadar molozla dolmuştur (Resim 139). Sarnıcın gerçek büyüklüğü ve hacmi yıkıntılar ve moloz yığınları nedeniyle anlaşılamamakla beraber gezilebilen alanlarda ölçüm yapılmıştır. Bu nedenle detaylı bir şekilde incelemek mümkün olmamıştır. Sarnıcın ölçümleri alınarak, krokisi çizilmiştir (Resim 140)[52].

Resim 138 Darphane bahçesi sarnıcı iç mekân görünümü

Resim 139 Darphane bahçe sarnıcının iç mekânındaki moloz yığınlarının görünümü

Resim 140 Darphane bahçe sarnıcının krokisi

3.1.2. Mahzenler

Sur-i Sultani bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 14 mahzen bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 10 mahzen incelenmiştir. Söz konusu mahzenler hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 83). Bölgedeki 2 mahzen arkeolojik mimari kalıntı şeklindeyken; zamanın tahribatı ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler nedeniyle 2 mahzen günümüzde kayıp eserdir.

Sur-i Sultani bölgesindeki mahzenlerin bir kısmı ürün depolamak amacıyla bir kısmının da Osmanlı öncesi dönemden kalan yapılar veya bodrumların devşirilerek mahzen olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mahzenler endüstriyel, askeri ve özel amaçlı olarak kullanıldıkları belirlenmiştir.

3.1.2.1. Sepetçiler Kasrı Mahzeni

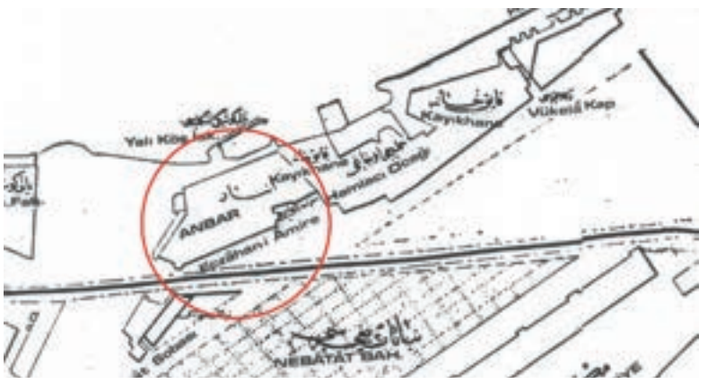
Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Kennedy Caddesi, 1 ada 17 parselde Sarayburnu sahilinde bulunmaktadır.

Sepetçiler Kasrı'nda bulunan bodrum katının, mahzen işlevinde kullanıldığı hakkında Osmanlı arşivinde belgeler bulunmaktadır. Buna göre, 6 Temmuz 1858 tarihli belgede köşk altında bulunan bodrum, debboy suretinde kullanılarak içerisinde askeri eşyanın hıfzedildiği yazılmıştır. Yalı Köşk'ünde yapılacak tamirat

52 GMG, 2019

nedeniyle buradaki eşyaların Sepetçiler Köşkü'nün altında bulunan ambara konulmasına karar verilmiştir.[53] 5 Kasım 1876 tarihinde ise Sepetçiler Kasrı'nın bodrum katı hastalar ve yaralıların barınması için bir hafta gibi kısa bir sürede tamir edilmiştir.[54] 26 Kasım 1901'de Soğukçeşme Rüştiye Mektebi'nde depolanan eşya ve evrak için bu mahalde yer kalmadığı ve Avrupa'dan birçok yeni eşyalar geleceği belirtilmektedir. Bu nedenle dairede yapılan inşaat için Sepetçiler Kasrı'nın altında bulunan mağazanın bütçeye zimmet edilmesi istenildiğine dair belge bulunmaktadır.[55]

Marmara denizi kıyısında limana yakın bir konumda bulunan Sepetçiler Kasrı mahzeninin, dönemin ihtiyaçlarına göre muhtelif amaçlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kasrın konumu, Ayverdi haritasında "ambar" (Resim 141), Alman Mavileri'nde ise "sevkiyat-ı askeriye" şeklinde çizilmiştir. Günümüzde Sepetçiler Kasrı, Yeşilay'ın tasarrufunda bulunmaktadır. Söz konusu mahzen kısmı kurumun arşiv deposu olarak kullanılmaktadır. Sepetçiler Kasrı'na ait belgede sözü geçen mahzenin güney cephesi görülmektedir. (Resim 142).

Resim 141 Sepetçiler Kasrı'nın Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 142 Sepetçiler Kasrı dış mekân görünümü

53 BOA. A}. MKT. MHM. 134/30
54 BOA. HH. D. 18074
55 BOA. DH. MKT. 2565/135
56 Osmanlı döneminde yapılıp kullanılmış olan devrin en büyük ve özel bir savaş topudur.
57 BOA. AE. SMMD. IV 93/10928
58 BOA. A.{DVNSMHM 9/11
59 Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, s. 223.
60 BOA.TS.MA.D 3227

3.1.2.2. Has Oda Önü Bakır Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın III. avlusu dâhilinde bulunmaktadır.

Topkapı Sarayı'nda Has Oda önünde bulunan bakır mahzeni hakkında ulaşılan belgeler 17. yüzyıla tarihlenir. 9 Ocak 1684'te ferman buyurulan bir başka belgede ise şahi toplar[56] ve havanlar mühimmatı için Topkapı Sarayında Has Oda önünde olan bakır mahzeninden verilmesi emredilmiştir. Belgeye göre, Defterdar Efendi vekili izzetli Mehmed Efendi ve Saray Ağası Mehmed Ağa marifetleriyle yalnız yedi yüz on beş kantar ham bakır yarısı üç yüz elli yedi buçuk kantar ettiği hesaplanmıştır. Bu mahalden gönderilenler Tophane-i Âmire ambarına konulmuştur.[57] 1689/1690 tarihli İstanbul Kaymakamı Vezir Ömer Paşa'ya ve Saray-ı Hümâyun Ağasına bildirilen hükme göre, Darphane-i Âmire'de mangır kat olunmak için Topkapı Sarayı Has Oda önünde olan bakır mahzeninden bu defa dahi iki bin kantar bakır ihraç ve teslim olunması için ferman buyurulmuştur.[58] Arşiv belgelerinde, Has Oda önü bakır mahzeni olarak söz edilen mahal hakkında literatürde kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte Hülya Tezcan, Has Oda önündeki bahçenin zemin kotu altında bulunan sarnıcın burası olabileceğini yazmıştır.[59] Ancak, belgelerdeki bilgiler derlendiğinde, gerektiğinde mahzenden darphaneye gönderilecek bakırın saklandığı bu mahzenin iskeleye yakın bir mevkiide ve Has Oda'nın Gülhane tarafındaki bahçede olma ihtimalinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

3.1.2.3. Hazine-i Hümâyun Hazine Odası

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın III. avlusu dâhilinde bulunmaktadır.

11 Mayıs 1736 tarihli arşiv belgesinde Osmanlı İmparatorluğunun maddi hazinesinin saklandığı hazine odası hakkında bilgiye ulaşılmıştır.[60] Belgeye göre, Hazine-i Hümâyun küçük ve büyük ambarlarından mevcut olan gümüş ve altın akçelerin mevcudu ve bunların giriş çıkışının yazıldığı hesap defterinde ambarın iç mekânı kısmen anlatılmıştır. Buna göre;

- Büyük altın ambarının sol gözünde Fatma Sultan nukudundan geriye kalan
- Küçük altın ambarında olan
- Küçük akçe sandığı içinde olan
- Büyük altın ambarının sağ gözünde
- Büyük altın ambarının sol gözünde
- Mahlût akçe ambarında olan

- Sağ tarafta küçük ikinci ambarda olan
- Sağ tarafta küçük üçüncü ambarda olan
- Karşı ambar önündeki ambarda olan
- Para ambarında olan
- Harem ambarında olan

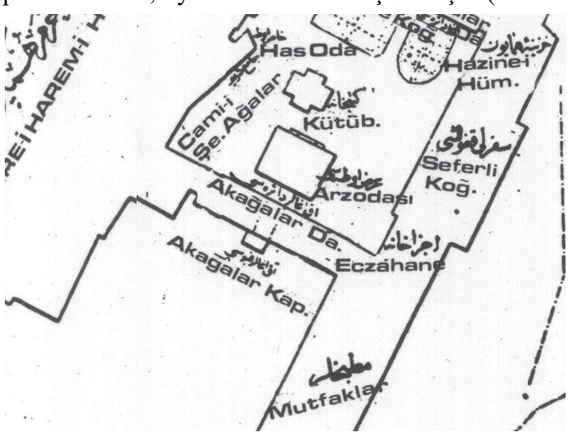
Hazine-i Hümâyun dairesinin konumu, Ayverdi haritasında tespit edilmiştir (Resim 143). Hazine Odası'nın mahzeni, harita üzerinde ayırt edici bir mekân olarak gösterilmemiştir.

Resim 143 Hazine-i Hümâyun dairesinin Ayverdi haritasındaki konumu

3.1.2.4. Akağalar Kapısı Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın II. avlusu dâhilinde bulunmaktadır. Akağalar Kapısı ve dairesi, Ayverdi haritasında çizilmiştir (Resim 144).

Resim 144 Akağalar Kapısı evrak mahzeninin Ayverdi haritasındaki konumu

Akağalar Kapısı evrak mahzeni hakkındaki belge 17 Eylül 1888 tarihlidir. Belgeye göre, Tuna vilayetinden Sultanahmed ile Topkapı Sarayı'nda Akağalar Kapısı bitişiğindeki evrak mahzenlerine konulan sandıklar içinde bulunan evrak ve defterlerin tasnif edilmesi gerekmektedir. Bu görev için Hazine-i Celile'den memur ve ketebe tayin olunarak Sultanahmed mahzeninde bulunan evrak ve defterlerin tasnifi yapılmıştır. Daha sonra Akağalar Kapısı bitişiğinde olan mahzendeki evrakın muayene ve tefrikine başlanılacaktır. Ancak söz konusu mahzenin, dar ve loş olmasından dolayı burada layıkıyla tasnif yapılamayacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle münasip bir mahalde vazifenin icra ettirilmesi hususunda izin istenmiştir.[61] Belgede sözü geçen mahzen günümüzde depo olarak kullanılmakla birlikte yer altında bir yapı değildir.

3.1.2.5. Kubbealtı Dehliz (Bodrum Hazinesi)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın II. avlusu dâhilinde bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde Kubbealtı olarak bilinen mekânda bulunan mahzenler hakkında ulaşılan bilgi 12 Eylül 1872 tarihlidir. Belgeye göre, Topkapı Sarayı'nda tamiri gereken bazı yerler arasında Kubbealtı altındaki evrak mahzeni de yazılmıştır.[62] 1909 yılına ait belgede ise, Topkapı Sarayı'nda yapılan araştırma neticesinde Kubbealtı mahzeninde arşiv evrakları bulunmuştur. Bu belgelerin tasnif çalışmalarına Abdurrahman Şeref Bey başkanlık etmiştir.[63]10 Ekim 1917 tarihinde Topkapı Sarayı'nda yapılan restorasyon çalışmaları encümen heyeti tarafından rapor halinde yazılmıştır. Söz konusu raporda, Hazine binasında yapılan tamirat ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Buna göre, Hazine binasına yapılan müdahalelerde fazla pencere açılarak eski görüntüsünün değiştirildiği ve eski parmaklıkların sökülerek atıldığı yazılmıştır. Dairenin içinde bulunan şadırvan imha edilirken yer altında bulunan dehliz kemerleri örtülmüştür.[64]

Tahsin Öz, Dış Hazine binasının iç tarafında pencerelerin önünde iki metreküp hacminde demir kapakların altındaki sarnıçların para saklamak için kullanıldığını yazmaktadır. Bu mahzenlerin molozları temizlerininken hepsinin içlerinden bir miktar muhtelif sikkeler çıktığını dile getirir. Aynı zamanda burada şirvanlar (şadırvan) olduğunu ve burada arşiv belgelerinin muhafaza edildiğini ifade etmektedir. Meşrutiyetle birlikte bu evrakların Bâbıâli'ye sevk edilerek şirvanlarında çimento ile kapatıldığını belirtmiştir.[65] Kubbealtı denilen mahalde Osmanlı arşiv belgelerine göre yer altında olduğu anlaşılan mahzenin tam tespitini yapmak mümkün görünmemektedir.

3.1.2.6. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Mahzenleri

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 41 parselde İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde bulunmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesinde bulunan mahzenler hakkındaki bilgi 4 Ocak 1905 tarihli arşiv belgesinde yer almaktadır.

61 BOA. TS. MA. E 598/104
62 BOA. İ.ŞD. 24/1068
63 BOA. BEO. 3578/268328
64 **Topkapı Sarayı Hümâyun'un Tamiratı Münasebetiyle Encümenin Hükümet-i Seniyyenin Nazar-ı Dikkatine Arz Eylediği Raporun Suretidir**, Atatürk Kitaplığı, nr: Bel.Mtf. 046611, Darü'l Hilafetü'l Aliyye, Matbaa-i Âmire,10 Ekim 1917, s.6
65 Tahsin Öz, İstanbul Asarıatika Müzeleri, Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s.41.

Belgeye göre, Çinili Köşk ile Sanayi-i Nefise-i Şahane Mektebi arasındaki yolun altında dört adet mahzen bulunmaktadır. Bu mahzenler, Müze-i Hümâyun 'un kereste ve sair malzeme deposu olarak kullanılmaktadır. Mahzenlerin civarında kiraya verilen bostanlar olduğundan bahsedilmektedir. [66] Müze bahçesinin alt kotunda kalan mahzenlere erişim, 25-30 basamak inilerek ulaşılan taş eserlerin sergilendiği bahçeden sağlanmaktadır (Resim 145). Belgede bahsedilen dört adet mahzenin, yerinde yapılan incelemeler neticesinde 6 adet olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde mahzenler, Arkeoloji Müzesinin eser deposu olarak kullanılmaktadır (Resim 146).

Resim 145 İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesindeki mahzenlerin girişi

Resim 146 İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesindeki mahzenlerin iç mekân görünümü

3.1.2.7. Sanayi-i Nefise Mektebi Altındaki Mahzen (Eski Şark Eserleri Müzesi)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2. Ada 41 parselde İstanbul Arkeoloji Müzeleri dâhilinde bulunmaktadır.

Günümüzde Eski Şark Eserleri Müzesi olarak kullanılan bina Osmanlı döneminde Sanayi Nefise Mektebi olarak kullanılmaktaydı. Mektebin inşası ve yapılacağı konum hakkında arşiv belgelerinde bilgiler mevcuttur. Bunlardan en önemlilerinden biri Müze Müdürü Hamdi Bey'in 11 Mart 1882 tarihli kaleme aldığı tezkiredir. Belgeye göre; padişah tarafından inşası uygun görülen Sanayi-i Nefise Mektebi, Müze-i Hümâyun'un güney tarafında, yüz arşın mesafedeki sed duvarının bir çatı altında beş adet ders ve ameliyat hanelerden müteşekkil surette yapılmıştır Bu inşaatın başlaması ise Ticaret Nezareti'nin 27 Şubat 1882 de verilen tezkiresi doğrultusunda yapıldığı Hazine Kethüdalığı'na bildirilmiştir.[67] Sanayi Nefise Mektebi'nin tarihi süreç içerisinde geçirdiği tamir ve onarımlarda, yapının altında bulunan mahalden bahsedilmiştir. Buna göre 29 Ekim 1892 tarihli arşiv belgesinde Maarif Nezaretine yazılan dilekçede; Sanayi-i Nefise mektebine ilave olunacak bina için 89 bin kuruş sarfına 24 Temmuz 1889 tarihli tezkirede izin verilmiş ise de mektebin heykeltıraş sınıfına mahsus numunehane bulunmamaktadır. Bu tamir için yapılan ilk keşif defterinde gösterilen bodrum katının üç metre kadar kısmının numunehane olması talep edilmiştir. Bu talep doğrultusunda ortaya çıkan ek bütçe ilgili kurumlara tarafından onaylanmak suretiyle sadarete bildirilmiştir.[68]

Sanayi-i Nefise Mektebi set duvarı üzerine inşa edilmiştir (Resim 147). Mektebin bodrumuna erişim, müze binasının giriş katında bulunan memur odasının kapı girişinde bulunan beton bir kapak kaldırıldığında sağlanmaktadır (Resim 148). Günümüzde mahzen, fiziksel üst mekân ile ilişkisi kesilerek kapatılmıştır (Resim 149). Çalışma kapsamında mahzenin ölçüleri alınarak krokisi çizilmiştir (Resim 150)[69].

Resim 147 Sanayi-i Nefise Mektebi'nin inşa edildiği set duvarı

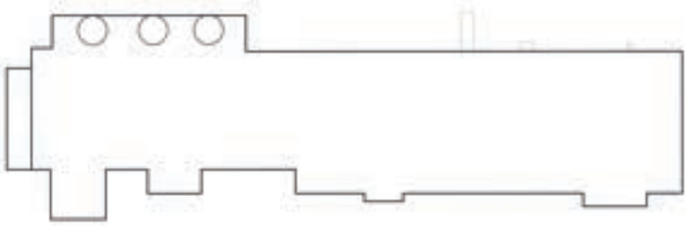
66 BOA. Y.MTV. 269/228
67 BOA. TS. MA. E 598/28
68 BOA. ŞD. 212/25
69 GMG, 2019

Resim 148 Eski Şark Eserleri Müzesi binasının alt katında bulunan mahzenin giriş mahalli

Resim 149 Eski Şark Eserleri Müzesi binasının alt katında bulunan mahzenin sütun detayları

Resim 150 Eski Şark Eserleri Müzesi binasının altında bulunan mahzenin krokisi

Sanayi Nefise Mektebi Altında Bulunan Mahzenin Yanında Gizli Kalmış Bir Oda; Eski Şark Eserleri mahzeninde yapılan incelemeler sırasında yan taraf duvarında fark edilen boşluktan bir oda daha olduğu anlaşılmıştır (Resim 151). Söz konusu yan tarafta bulunan mekânlara olan erişimin nereden sağlandığı anlaşılamamakla birlikte telefon selfi çubuğuna bağlanarak yan odanın da fotoğrafları görüntülenmiştir (Resim 152).

Resim 151 Eski Şark Eseler Müze binasının mahzeninde yan odanın görüldüğü açıklık

Resim 152 Eski Şark Eseler Müze binasının mahzenindeki yan odanın iç mekânı

3.1.2.8. Darphâne-i Âmire Mahzeni (A)

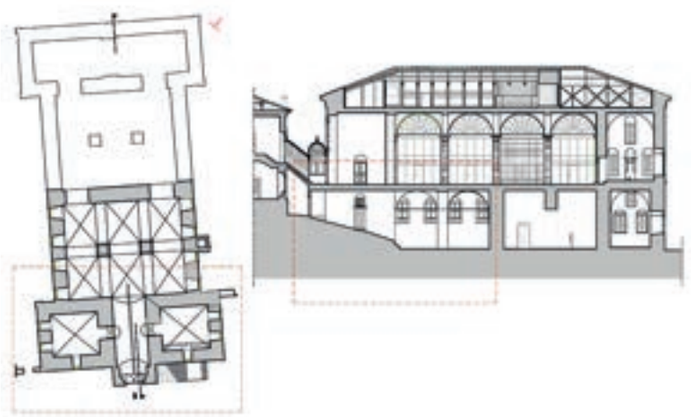
Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 40 parselde Topkapı Sarayı Darphane binasının altında bulunmaktadır.

Darphane-i Âmire'de bulunan mahzenler hakkında ulaşılan belge 21 Haziran 1919 tarihlidir. Belgeye göre; Darphane'de altın ve gümüş dökümhanesinin altında bulunan ve eskiden kısmen çelik ambarı ve kısmen kok kömürü deposu olarak kullanılan mahzenlerin aralarındaki duvarların kaldırılmasından dolayı sütun halinde bırakılan payandaların birbirine bağlanması için gereken demir putreller (demir kiriş) hazırlanmıştır. Söz konusu mahallin şimdilik mevcut haliyle bırakılmasında bir sakınca olup olmadığının ve putrellerin yerlerine konularak sütun mesnetlerin takviyelerinin gerekli olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir.

Mahzende yapılması planlanan bu iş için Hazine-i Celile Heyet-i Fenniyesi'nden iki mühendis görevlendirilmiştir. Söz konusu mahal bundan bir sene önce Darphane ustabaşısı İsmail Efendi'ye verilen izahat dairesinde yapılmış olduğundan bu haliyle bırakılmasında bir sakınca yok ise de bir depremde kemerde çatlak olması muhtemel görülmüştür. Dolayısıyla bu sakıncanın giderilmesi için demir kenetlerle ve çimento harçla esas duvara gömülmek üzere iki adet putrel çekilmesi ve bu putrellerin iki yerde demir lamalarla mesnetlerin birbirine bağlanması gerektiği ayrıca iki kemer arasındaki duvarın da kesinlikle kaldırılmaması beyan edilmiştir.[70] Belgede söz edilen Darphane-i Âmire mahzeni olarak kullanılma ihtimali olan bina eğimli bir arazide konumlanmıştır. Darphane binasının bodrum katındaki mahzene erişim rampadan sağlanmaktadır. Mahzenin iç mekânında sıva ve boyadan dolayı özgün duvar örgüsü görülememektedir (Resim 153)[71]. Darphane binasının plan ve kesitinde mahzenin konumu çizilmiştir (Resim 154).

Resim 153 Darphane-i Âmire mahzeninin iç mekân görünümü

Resim 154 Darphane-i Âmire mahzeni (A) plan ve kesiti

3.1.2.9. Darphâne Âmire Mahzeni (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 40 parselde Topkapı Sarayı Darphane binasının altında bulunmaktadır. Darphane-i Âmire bahçesinde ikinci bir mahzen daha tespit edilmiş ve Darphane mahzeni (B) olarak isimlendirilmiştir. Bu mahzenlerin özgün girişi belirlenememiştir. Bu nedenle ilişkin oldukları binanın bodrum katındaki kemerli açıklıktan görülmektedir (Resim 155). Tonoz örtülü olan mahzen, 7 birimden teşekkül edilmiştir (Resim 156).

Resim 155 Darphane Mahzeni (B) giriş mahalli

Resim 156 Darphane Mahzeni (B) iç mekân görünümü

3.1.2.10. Darphâne Meskûkât Dairesi Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 40 parselde Darphane yapı kompleksi dâhilinde bulunmaktadır. Darphane

70 BOA. ML. EEM. 1323/39
71 İsmail Büyükseçgin tarafından paylaşılmıştır..

Meskûkât Dairesi'nin konumu, Osmanlı arşiv kayıtlarında bulunan bir haritada tespit edilmiştir (Resim 157).

Resim 157 Darphane Meskûkât Dairesi'nin konumu (BOA. Hrt. 86-4)

Darphane-i Âmire Meskûkât Dairesinde bulunan mahzen hakkındaki belge 5 Aralık 1899 tarihlidir. Belgeye göre, Topkapı Saray-ı Hümâyun'u dâhilinde Meskûkât-ı Şahane İdaresi'ndeki iki mahzen içinde korunmakta olan eski eserlerden çelik zırh, miğfer ve sair demir savaş aletlerinin muayeneleri yapılmıştır. Eserlerin ayrıntılı tetkikleri, miktarları, nitelikleri ve ne zamandan beri orada bulundukları araştırılmıştır. Ayrıca eritilmiş olan dokuz dirhem ağırlığında bir külçenin Çeşni Memuriyeti'nde hıfzedilmesi hususları araştırtılmıştır. Yapılan araştırma sonucuna göre söz konusu aletlerin bir kısmının Osmanlı sipahileri, zabitan ve efradının eski savaşlarda kullanıp giydikleri ve diğer bir kısmının da Venediklilerden, Macarlardan ve çeşitli milletlerden ganimet olarak alınmış eski savaş aletlerinden ibaret bulunduğu anlaşılmıştır. Hepsi geçen zaman ve rutubetin etkisiyle çürümüş haldedir.

Birinci mahzende üçte biri Osmanlı sipahi subaylarına ve üçte ikisi Osmanlı ve ecnebi askerlerine mahsus 2500 adet çelik fakat bazısı müzehhep ve bazısı adi olarak miğfer; 80 adet oldukça muntazam ve müzehhep hayvanat göğüslüğüdür. İkinci ambarda dahi beş altı bin kıyye ağırlığında kolçak ve dizlik hurdaları ile dört beş bin kıyye kadar da hayvan göğüslüğü hurdaları bulunmaktadır. Bunlardan kakma usulüyle tezhip edilmiş olanlarından gerekli görülenlerin eritilmelerinden elde edilecek fayda, yapılacak masrafı karşılamayacağı anlaşılmıştır. Dokuz gram ağırlığında ve dörtte biri altın ve üçü gümüş olup eritilerek Çeşni Memuriyeti'nde hıfzedilen karışım (halita) ise İslam eserleri arasında teşhire layık olup olmadıklarının tespit edilmesi gerekmiştir. Meskûkât-ı Şahane İdaresi Muhasebe Memuru Hayreddin Bey ile müze muavini taraflarından, Çeşni İdaresi dışında ve bir emir olmaksızın teşebbüs eyledikleri muayene sonucunda dökümhaneye müracaatlarının emir dışında olması nedeniyle söz konusu halita, Çeşni memuru nezdinde hıfzedildiği anlaşılmıştır. İrade ve ferman buyurulduğu halde padişaha sunulmak üzere altı miğfer ve bir adet hayvan zırhı Rıza Paşa nezdinde alıkonulmuş, diğerleri depolarda mühür altına alınmışlardır. Bu konuda beş imza ile memurlar tarafından verilen izahlı rapor ile ayrıca düzenlenmiş olan defter birlikte ve daha önce zatı şahanenin görüşlerine sunulmuş olup Kamil Bey ile gönderilmiş olan varaka da arz ve takdim kılınmıştır.[72] Belgede bahsedilen ve haritada çizilmiş olan yapı ve mahzende inceleme yapılamamıştır.

3.1.2.11. Sinan Paşa - İncili Köşk Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Kennedy Caddesi üzerinde 2 ada 38 parsel, Topkapı Sarayı Sarayburnu parkı dâhilinde bulunmaktadır.

İncili Köşk'ün yakınında bulunan mahzen hakkında ulaşılan arşiv belgesi 15 Mart 1787 tarihlidir. Belgeye göre, Enderun-u Hümâyun'a yakın bir yerde bulunan mahzende yuvarlak hamra depolanmaktadır. Mahzenin kapısının uzun zamandan beri harap vaziyeti nedeniyle tamir edilmesi gerektiği arz olunmuştur.[73]

20 Eylül 1789 tarihli III. Selim'in Hattı Hümâyun' unda, İncili Köşkün altındaki mahzende toprak içinde beş çapına uygun 950 yuvarlak gülle, yine aynı çaplarda Kasımpaşa'daki mahzende 250, Karhâne-i Âmire'de 50 yuvarlak olmak üzere toplam 1250 yuvarlak bulunduğu yazılmıştır. Anapa'ya gereken 950 yuvarlak gönderildikten sonra geriye 300 tanesi kalmıştır. Topçubaşı Ağa takririnde "İncili Köşkün altındaki mahzen araştırılırsa çok sayıda yuvarlak bulunacağını" belirtmiştir. Belgede; Sadrazam, padişaha bazı yerlerde mevcut olan güllelerin listesini sunmuş ve bunlardan 950 tanesinin ihtiyaca binaen Anapa Kalesine gönderildiğini belirtmiştir. Ayrıca Topçubaşının çok fazla güllelerin olabileceği doğrultusunda verdiği bilgiye dayanarak İncili Köşk'te kazı yapılması için izin ve onay talep etmiştir. Padişah da sadrazamın talebine "kazsınlar, daha varsa çıkarsınlar" diyerek izin vermiştir.[74] 9 Temmuz 1921 yılına ait belgede ise Sinan Paşa Köşkü'nün tesviyesi sırasında yanlarında bulunan mahzenlerde Fransız askerleri tarafından hafriyat yapılırken birtakım mamulatlar bildirilmiş ve asar-ı atika nizamnamesi gereğince her türlü hafriyat için izin gerektiği Müze Müdürlüğüne bildirilmesi gerektiği söylenmiştir.[75]Mahzen eski dönem resimlerinde Sarayburnu Keneddy Caddesi üzerinde görülmektedir (Resim 158). Günümüzde Sinan Paşa (İncili) Köşk'ü ve çevresinde restorasyon çalışması yapılmaktadır. Mahzene erişim, köşkün sahil cephesinde

72 BOA. YPRK.ASK. 156/60
73 BOA. AE. SABH. I. 343/29341
74 BOA. HAT. 1386/55010
75 BOA. BEO. 4687/351479

bulunan duvarda kurulan ahşap platformlarla sağlanmaktadır. Mahzen yaklaşık 65 m uzunluğundadır (Resim 159-160).

Resim 158 Sinan Paşa (İncili) Köşk'ün dış mekân görünümü

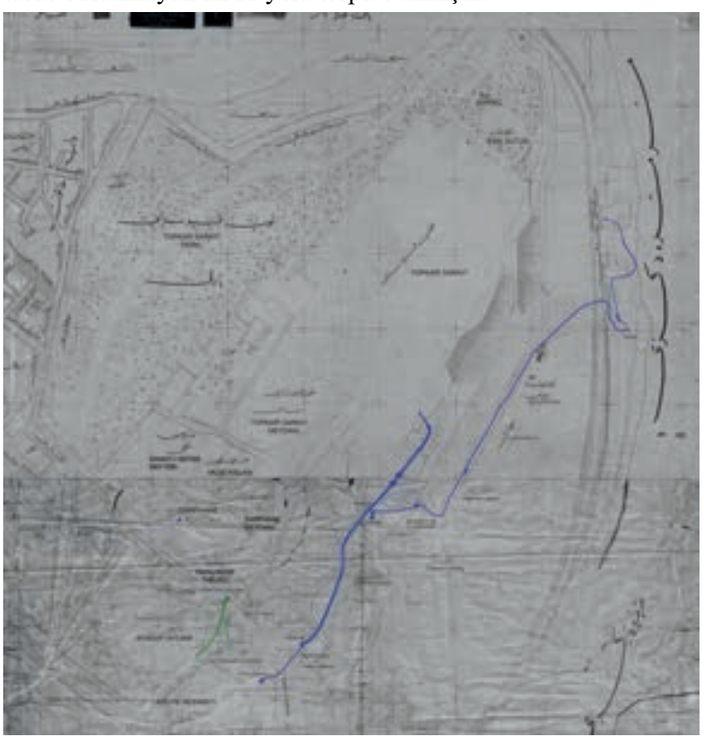
Resim 159 Sinan Paşa (İncili) Köşk mahzeninin iç mekân görünümü

Resim 160 Sinan Paşa (İncili) Köşk mahzeninin tünel görünümü

3.1.3. Su Yolları

Osmanlı arşiv kayıtlarında, Topkapı Sarayı Bölgesindeki su yolları hakkında belge sayısı oldukça fazladır. Bu belgeler genel itibariyle saraya su isale eden hatların tamiri ve bakımı, akıtılan suyun masura ölçüsü, su ihtiyacına aranan çözümlerdir. Belgelerde bahsedilen su yollarından, fiziksel üst mekânla olan münasebetleri ile tanımlı olanlar konuya dâhil edilmiştir. Topkapı Sarayı su yollarından, Matbah-ı Âmire, Darphane-i Âmire, Müze-i Hümâyun, Cebehane Kışlası, Saray Burnu ve kasırlara giden su yolları ele alınmıştır. Söz konusu su yolları hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 83). Bununla birlikte Topkapı Sarayı su isale hattının işlenmiş olduğu Osmanlı vakıf su yolları haritası da incelenmiştir (Resim 161). Çalışma kapsamında, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Darphane bahçelerinde yapılan incelemelerde literatürde bulunmayan iki su yolu tespit edilmiştir.

Resim 161 Topkapı Sarayı su isale hattı

3.1.3.1. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Su Yolları (Müze-i Hümâyun)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 41 parselde İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde bulunmaktadır.

12 Kasım 1902 tarihli arşiv belgesinde Müze-i Hümâyun'a ilave edilen yeni binanın bahçe düzenlenmesi, sed duvarları ve su yollarının tamiri için belediye memurları tarafından keşif yapılmıştır. Yapılan keşif neticesinde, Topkapı Sarayı'na akan su yollarının yeni müze binasının inşaatı sırasında yapının altından geçtiği için bozulmuş ve acilen tamir edilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Buna göre müze binasının altına denk gelen su isale hattının

dışarıda olan başka bir hatta bağlanması gerekmektedir.[76] Arkeoloji Müzesi'nin, Topkapı Sarayı I. avlusuna bakan cihetindeki sed duvarının dibinde su yolunun havalandırma menfezi bulunmaktadır. Demir kapak ile örtülü olan menfezden su yolunun içerisinde su olduğu görülmektedir. Su yolunun iki yönlü olan bağlantılı kanalları da bulunmaktadır (Resim 162). Bu su isale hattı, Topkapı Sarayı'na nazır bir istinat duvarının dibinde olması nedeniyle bağlantısı takip edilememiştir (Resim 163).

Resim 162 Arkeoloji Müzesi su yolları giriş mahalli

Resim 163 Arkeoloji Müzesi sed duvarı ile su yollarının görünümü

3.1.3.2. Matbah-ı Âmire Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parsel dâhilinde Topkapı Sarayı'nın I. avlusunda bulunmaktadır.

Matbah-ı Âmire'de[77] bulunan su yolları 20 Mart 1898 tarihli belgede rastlanılmıştır. Belgeye göre, Matbah-ı Âmire'nin su yollarının zamanla tıkanmış olmasından dolayı tamir ve temizleme çalışmalarının yapılmasının gerektiği Hazine-i Hassa idaresine bildirilmiştir. Su yollarının tamiriyle görevlendirilen memur tarafından, mutfağın içinden ihtiyaç hissettiği takdirde Gülhane cihetiyle denize kadar hafriyat yapılması gerekliliği yazılmıştır.[78] Söz konusu mutfaklar kısmında çok fazla tahribat olduğu için belgede bahsedilen su yolları görülememiştir.

3.1.3.3. Darphâne-i Âmire Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 40 parsel dâhilinde Topkapı Sarayı dâhilinde bulunmaktadır

Darphâne-i Âmire'nin su yolları hakkında ulaşılan belge 17 Ocak 1853 tarihlidir. Belgeye göre, Darphane-i Âmire'de sikke vapurlarıyla doğrama atölyelerine su isale edilen hattın yolları bozulmuştur. Tamire muhtaç olan mahal su yolarının kurşun boruları olduğu tespit edilmiştir.[79] Osmanlı vakıf su yolları haritasında ise Ayasofya'dan Darphane ulaşan su yolunun çizildiği görülmektedir (Resim 137).

Darphane-i Âmire'ye su sağlayan isale hattı, Sur-i Sultani alt kotundan künklerle verilmiştir (Resim 164). Daha sonra iki tane yan yana maslak veya su havuzu olarak nitelenen hacimlere ulaşmaktadır. Bu havuzların suyu başka bölgelere ilettikleri veya darphanede bulunan atölyelere ait oldukları düşünülebilir. Aynı zamanda her iki işlevi de sağlamış olabilirler (Resim 165). Su isale hattının güzergâhı binaların altına doğru ilerlemektedir (Resim 166).

Resim 164 Darphane-i Âmire su yolunun sur duvarından künk bağlantısı

76 BOA. MF. MKT. 622/12
77 Mutfak
78 BOA. TS. MA. E 625/79
79 BOA. MVL. 334/26

Resim 165 Darphane-i Âmire su havuzundan görünüm

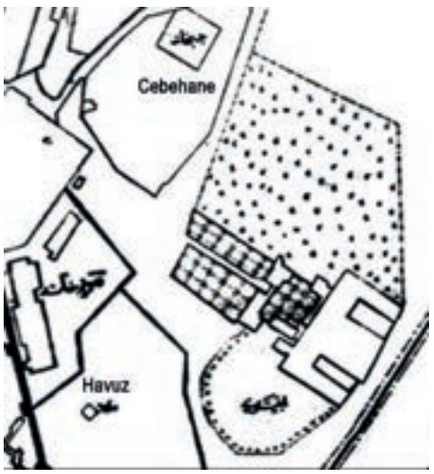

Resim 166 Darphane-i Âmire su yolundan genel görünüm

3.1.3.4. Cephane-i Âmire Kışlası Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde, Topkapı Sarayı I. Avlunun Sarayburnu parkı dâhilinde bulunmaktadır.

4 Haziran 1814 tarihli belgeye göre; Mimar Ağa kulları tarafından Cephane-i Âmire Kışlası yakınında inşa olunan havuzun mahallinden Topkapı Sarayı'na akan suyun ana mecrasının inşasının tamamlanmış olduğu ve yapılan masrafın tutarı yazılmıştır.[80] Belgede söz edilen Cebehane kışlası yakınında olan havuzun konumu, Ayverdi haritasında mimari yapı biçiminde çizilmiştir (Resim 167). Günümüzde söz konusu havuz kayıptır ve belgede bahsedilen Cephane-i âmire su yolları tespit edilememiştir.

Resim 167 Cephane-i Âmire Kışlası yakınında bulunan havuzun Ayverdi haritasındaki konumu

3.1.4. Maksemler

Topkapı Sarayı'na isale edilen suyun diğer mahallere dağılımını sağlayan maksemler hakkındaki arşiv belgelerinde bilgiler bulunmakla beraber söz konusu yerlerin güncel tespitleri yapılamamıştır. Topkapı Sarayı'na gelen suyu taksim eden maksemler ve bağlantılı oldukları su terazileri ile sarnıçların konumları 31 Aralık 1599 tarihli belgede listelenmiştir. Bu belgede sarayın geniş bir sahasına dağıtımı yapılan suyun hangi terazi veya savaktan isale edildiği ve suyun miktarı da belirtilmiştir. Buna göre ;

- Şadırvan sofa bir lüle, çatı (çatma) yanındaki teraziden
- Şadırvan çatma nim[81] lüle, çatı (çatma) yanındaki teraziden
- Şadırvan Divanhane altında nimlüle, taşradaki teraziden
- Şadırvan yeni saray altında nim lüle, büyük oda yanındaki teraziden
- Şadırvan hamam üç kıta iki lüle, büyük oda yanındaki teraziden
- Hazine-i hamam bir lüle, taşradaki teraziden
- Çeşme-i çardak bir lüle, taşradaki teraziden

80 BOA. C.AS. 821/34915
81 Yarım

- Büyük oda önünde bir musluk dört lüle, büyük oda yanındaki teraziden
- Hazine ile kiler önünde bir musluk, dört lüle taşradaki teraziden
- Çeşme-i ahır bir lüle, taşradaki teraziden
- Çeşme-i has mutfak nim lüle, has mutfak duvarındaki teraziden
- Çeşme-i helvacıyan nim lüle, has mutfak duvarındaki teraziden
- Çeşme-i Mermer Köşk dört lüle, büyük oda yanındaki teraziden
- Çeşme-i Sırça Saray dört lüle, ahır çeşmesi yanındaki teraziden
- Çeşme-i Sırça Sarayın yanında olan köşk dört lüle, bağ içindeki teraziden
- Çeşme-i mahalli dört lüle, bağ içindeki teraziden
- Kapı önünde olan savak, onda su akmak lazım gelmez sonra su yok olup künke sığmayacak anda dahi akar.

Bu suyun bazı mahalline taşrağı? teraziden ve bazı taşrağı teraziden Çatma Saray civarına bir teraziye varıp ondan taksim olur. Ve bazı büyük oda canibinde bir teraziye varıp taksim olur. Ve bazı dahi ahır çeşmesi civarında bir teraziye varıp taksim olur. Eğer emr-i ali olursa su yollarına hiç vechile dahl olunmayıp her makseme taksim olacak su taşradaki teraziden taksim olup sair terazilere kifayet mikdarı su vardıktan sonra her mahalle tayin olunan teraziler, terazisinde taksim olunup lülecikle vaz olsunki zikr olan mikdarı su daim .... Her birinde cari ola. Ve bu taksim ki arz olmuştur. Bazısında bir lüle bazısında yarım bazısında bir lülenin dörtte biri tayin olmuştur. Taşradaki teraziden akan su on lüle sudur. Bu on lüle suya ayrıca ayrıca teraziler olup geri ikisi bir yere cem (toplanıp) olduğu vakit ne miktar olduğu her defa nazar olduça malum olacak ise teraziler ve lüleler olup ondan sonra taksim olunur. Bu on lüle suyun altı lülesi Acem mimar gettirdiğidir. (?) lülesi mimar ... getirdiği hassa sudur. Saray-ı Âmire'de evvel akan ayazma suyu (..) şimdi ayazma suyu altı lüle mikdarı sudur. Tayin olunan yerlere kifayet etmez arz olandan gayrı mecal görünmez.

- Hisar kapısının taşrasında bir bodrum, cebehane yanındaki teraziden
- Odunlukta bir bodrum, hisar duvarındaki teraziden
- Sırça Saray kapısı önünde bir bodrum, hisar duvarındaki teraziden
- Mahallede bir bodrum, cebehane yanındaki teraziden
- Bağ altında bir bodrum, bağ içindeki teraziden

Zikr olan bodrumlar kışın yağmur suyuyla ve saraya hisar duvarındaki gelen suyla dolup bahçeye harç olsa gerektir deyü buyurulmuştur. Teraziden emr olunan üzre kışında su olduğu vakitten gayri vakte mezkurlara (adı geçenlere) suvarmak mahaldir[82]

3.1.5. Kuyular

Sur-i Sultani bölgesinde Osmanlı belgelerinde belirlenen 10 tane su kuyusu incelenmiştir. Topkapı Sarayı ve çevresinin su ihtiyacını sağlayan kuyular günümüzde kullanılmamaktadır. Bölgede tespit edilen kuyulardan; Bağdat Kasrı Kuyusu (A), Bağdat Kasrı Kuyusu (B), Değirmenkapı Su Dolabı, Hırka-i Saadet Kuyusu, Arz Odası Kuyusu (A), Arz Odası Kuyusu (B), Dolap Ocağı, Istabl-ı Âmire Kuyusu, Gülhane Su Dolabı, Hatab Ambarı Kuyusu incelenmiştir. Söz konusu kuyular hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir. (Resim 83).

3.1.5.1. Bağdat Kasrı Kuyusu (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın IV. avlusu dâhilinde bulunmaktadır.

Bağdat Kasrı'nda bulunan kuyu hakkında ulaşılan belge 25 Temmuz 1895 tarihlidir. Belgeye göre, Bağdat Kasrı altında bulunan ve yenilenen iki adet tulumbaların masrafları toplam bin üç yüz on dört kuruş tuttuğu yazılmıştır.[83] Mermer bileziği olan kuyunun, giriş kısmı da mermer bir kapak ile örtülmüştür (Resim 168).

Resim 168 Bağdat Kasrı su kuyusu (A) görünüm

3.1.5.2. Bağdat Kasrı Kuyusu (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın IV. avlusunda bulunmaktadır.

Bağdat Kasrı'nda bulunan kuyu hakkında ulaşılan belge 3 Eylül 1890 tarihlidir. Belgeye göre, Saray Muhafızı Binbaşı Salih'in Bağdat Kasrı yakınında bulunan kuyunun tulumbasını tamir edilmesi hakkında talebini bildirdiği dilekçede rast-

82 BOA. TS. MA. D 10137
83 BOA. TS. MA. E 1179/ 9

lanmaktadır. Belgeye göre, bu tulumbanın öteden beri tamiratı emredildiği üzere Şevket Bey tarafından karşılanmaktadır. Kuyunun suyu abdest ve taharet suyu değil içmek bile su tedariki için çok ihtiyaç olduğu malumdur. Tamir için gerekli yirmi otuz kuruş ile kuyunun kullanılabilmesi için emir padişahındır.[84] Bağdat Kasrı yakınında bulunan tulumbalı kuyunun eski dönem fotoğrafı da bulunmaktadır (Resim 169).[85] Günümüzde kuyunun yeri tespit edilememiştir.

Resim 169 Bağdat Kasrı yakınındaki tulumbalı kuyunun görünümü

3.1.5.3. Değirmenkapı Su Dolabı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2367 adada Topkapı Sarayı Marmara Denizi surları dâhilinde bulunmaktadır.

Değirmenkapı su dolabı hakkında ulaşılan belge 20 Mayıs 1884 tarihlidir. Belgeye göre, Değirmenkapı yakınında bulunan su dolabının tamiri için 185 kuruş masraf gerektiği yazılmıştır.[86] Günümüzde Değirmenkapı mevkiinde yapılan restorasyon çalışmalarında bir su kuyusu meydana çıkarılmıştır. Bu nedenle belgede söz edilen su dolabı kuyusunun bu olduğu ihtimal dâhilindedir (Resim 170).

Resim 170 Değirmenkapı su dolabının iç mekân görünümü

3.1.5.4. Hırka-i Saadet Dairesi Kuyusu

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın III. avlusunda bulunan Hırka-i Saadet (Kutsal Emanetler) giriş kapısının önünde yer almaktadır.

Osmanlı döneminde Hırka-i Saadet kuyusu hakkındaki bilgiye 15 Ağustos 1327 tarihli belgede rastlanmaktadır. Belgeye göre, Enderun Atik camii şerifi ile Emaneti celile hazinesi aralığında bulunan zemzem şişelerinden kapakları zedelenmiş olanların içindeki zemzem sularının Hırka-i Saadet kapısının önünde bulunan kuyuya ihtimamla (titizlikle) boşaltılması emredilmiştir.[87] Su temin amaçlı kullanılan kuyu, daha sonra Has Oda temizliğinden çıkan tozların hürmeten muhafaza edildiği bir yer olmuştur. [88] Hırka-i Saadet dairesinin giriş kapısının ön tarafında bulunan kuyu, mermer bir taban üzerinde ve altın yaldızlı metal bir kapağın altında bulunmaktadır (Resim 171).

Resim 171 Hırka-i Saadet kuyusu

3.1.5.5. Arz Odası Kuyusu (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın III. avlusunda Arz Odası'nın sağ tarafında bulunmaktadır.

11 Kasım 1882 tarihli arşiv belgesinde Arz Odası yanındaki kuyu hakkında bilgiye rastlanmaktadır. Belgeye göre, Hazine dairesi dâhilinde ve Arz odası yanında bulunan su kuyusunun üzerinde mevcut makinenin tamiri için demirci Ohannes Ağa görevlendirilmiştir. Ustanın yaptığı keşif bedeli ile makinenin tamir ve bakımı için gerekli ücret ekteki bir kıta keşif belirtildiği yazılmıştır.[89] Arz Odası kuyusunun, eski dönem fotoğrafında üzerinde bir düzenek ile kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim 172). Günümüzde

84 BOA. TS. MA. E. 541/63
85 Leopold de Belgique, **Voyage a Constantınople 1860**, Editions Complexse 1997, s. 127.
86 BOA. TS. MA. E 615/14
87 BOA. TS. MA. E. 1328/95, BOA. TS. MA. E 1052/76, BOA. HH. İ 297/57, BOA. MB. İ 155/47
88 TDV İslam Ansiklopedisi, 2020, C. 31, s.111-112.
89 BOA. TS. MA. E 624/13

Arz Odası yanındaki kuyu üzeri taş bir kapak ile örtülerek kapatılmıştır (Resim 173)

Resim 172 Arz Odası yanındaki kuyunun görünümü (Yıldız Albümü)

Resim 173 Arz Odası yanındaki kuyunun görünümü

3.1.5.6. Arz Odası Kuyusu (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın III. avlusunda Arz Odası'nın sol tarafındaki bahçede bulunmaktadır.

Arz Odası Kuyusu (B) 11 Kasım 1882 tarihli arşiv belgesinde bahsedilen mahalde yapılan incelemeler neticesinde tespit edilmiştir.[90] Söz konusu belgede Arz Odası'nın yakınında olduğu söylenen kuyu iki tanedir. Arz Odası'nın sol tarafındaki bahçede bulunan kuyunun giriş mahallinde, işlemeli taştan bir bilezik bulunmaktadır. Günümüzde kuyunun ağız kısmı demir bir kapakla örtülmüştür (Resim 174).

Resim 174 Arz Odası yakınında bulunan kuyunun görünümü

3.1.5.7. Dolap Ocağı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın I. avlusunda Has mutfakların arka tarafında bulunmaktadır.

Dolap Ocağı denilen su kuyuları, Saray-ı Hümâyun'a lazım gelen su için Babüsselam kapısının sağ tarafında biri Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin diğeri Kanun-i Sultan Süleyman Hazretlerinin eseri olarak gayet metin ve cesim iki adet yapılmıştır. Kırkçeşme, Halkalı bentlerinden gelip bu kuyulara isale olan su, dolaplar vasıtasıyla su hazinelerine ve Topkapı Sarayı'nın diğer mahallerine taksim olunur idi. Da sonraları su dolaplarından makineler ile su çekilmeye başlanmıştır.[91] Tayyarzade Ahmed Tarih-i Ata eserinde, Kanun-i Sultan Süleyman döneminde orta kapının iki tarafında bulunan kulelerin yakınında bulunan Dolap Ocağı binası ve buranın su hizmetini sağlayan bostancılardan bahsetmiştir.[92]

Osmanlı arşiv belgelerinde Dolap Ocağı hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Bu belgeleri kronolojik biçimde incelediğimizde su kuyusunun tarihsel süreci izlenebilmektedir. Dolap Ocağı yakınındaki kümes(?)[93] diye adlandırılan mahalden Has Oda, Sofa-i Hümâyun, Hazine, Kiler, Seferli odaları ile Arz ağaları, Kapuağası, Arz Odası daireleri, bodrum, Çadır Kasrı ve Beşinci Yeri'ne akan tatlı suyun ve Hatab Ambarına akan suyun kanallarının yenilenmesi masrafı 5947 kuruştur.[94] 1 Haziran 1880 tarihli belgeye göre; Hazine-i Hümâyun dâhilindeki Dolap Ocağı'nda bulunan su kuyularında kullanılıp damgalanmak üzere alınan katırların bir an evvel gönderilmesinin Istabl-ı Âmire Müdüriyeti 'ne bildirildiği yazılmıştır.[95] 29 Mart 1881 tarihli belgede ise Dolap Ocağı'ndaki içme suyu makinesi için istenen 20 ton kömürden 5 tonu gönderilmiştir.[96] 20 Ekim 1884 tarihinde, Saray-ı Hümâyûn Dolap Ocağı'na akan olan suyun kaç masuradan ibaret olduğu ve Ha-

90 Arz Odası Kuyusu (A) bölümüne bakınız.
91 **Enderun Tarihi,** Anonim, Tarih-i Enderun, İBB Atatürk Kitaplığı, MC-Yz/K0470, s.4.
92 Tayyarzade Ahmed Ata, **Tarih-i Ata**, İBB Atatürk Kitaplığı, 1293, K 0/100, C.1, s.61.
93 Bu kısmı Ata tarihinde gümüş olarak okunmuştur.
94 BOA. AE. SMST. III 352/28458
95 BOA. TS. MA. E. 629/66
96 BOA. TS. MA. E. 629/66-2

zine-i Hassa ve Meskûkât dairesine isale olunan suyun masuraların adet ve miktarının beyan edilmesi istenmiştir.[97] 13 Haziran 1893'de Topkapı Sarayı'nda Dolap Ocağı'ndaki su kuyularındaki makineler için lüzum eden kömürlerin nakledilmesinde kullanılan katırlardan biri telef olduğundan Istabl-ı Âmire'de yerine bir hayvanın gönderilmesi istenmiştir.[98] Dolap Ocağı su kuyusunun konumu, Beylik su yolları haritasında minyatür olarak tasvir edilmiştir (Resim 175). Osmanlı vakıf su yolları haritasında ise kuyuya su sağlayan isale hattı gösterilirken, kuyu ayırt edici bir mimari yapı şeklinde çizilmemiştir (Resim 176).

Resim 175 Dolap Ocağı'nın su isale hattı

Resim 176 Dolap Ocağı'nın su isale hattı

Günümüzde Dolap Ocağı'nın fiziksel üst mekânında bulunan bir oda içerisinde su çekme makineleri bulunmaktadır (Resim 177). Dolap Ocağı kuyusuna erişim, bu binanın hemen dışında ve yer altına açılan demir bir kapaktan sağlanmaktadır. Giriş bölümünde 5-8 basamaklı bir taş merdiven bulunmaktadır. Merdivenlerin bitiminde sağ tarafta kemerli bir geçiş ile kuyuya ulaşılmaktadır. Kuyunun iç mekânına tahta ve demirlerle desteklenmiş bir iskele kurulmuştur. Kuyunun derinliğine inmek için sarmal demir bir merdiven duvara monte edilmiştir (Resim 178). 2009 /2010 yıllarında yapılan bir çalışma da su dolabına ait plan ve kesit yayınlamıştır (Resim 179).[99]

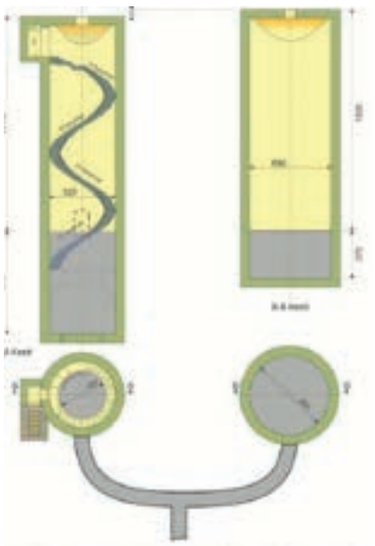

Resim 177 Dolap Ocağı'nın makine düzeneğini

Resim 178 Dolap Ocağı'nın iç mekân görünümü

97 BOA. TS. MA. E. 629/74
98 BOA. TS. MA. E. 607/15
99 Çiğdem Aygün Özkan, Mustafa Kaçar, Atilla Bir, **İstanbul'un Birinci Tepesindeki Sarnıç, Kuyu, Galeri ve Su Dağıtımına İlişkin Yeni Bulgular: Ayasofya, Topkapı Sarayı ve Hipodrom Araştırmaları**, s.274, Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013, İSTYAM

Resim 179 Dolap Ocağı'nın planı

3.1.5.8. Istabl-ı Âmire Kuyusu

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı II. avlusu dâhilinde bulunmaktadır.

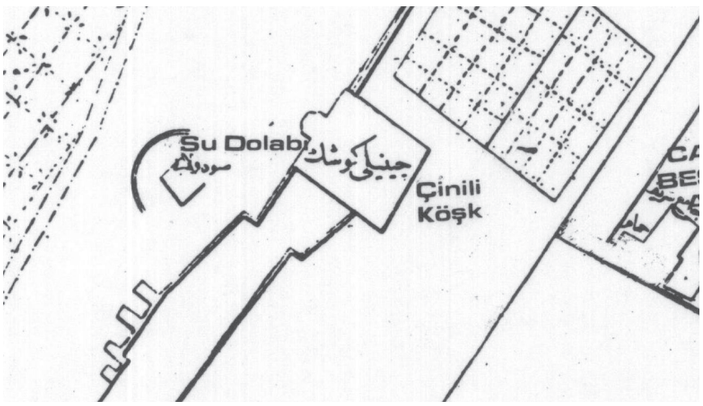
Istabl-ı Âmire'de[100] bulunan kuyu hakkındaki belge 24 Ekim 1886 tarihlidir. Belgeye göre, Topkapı Sarayı'nın korumasına memur askerlerin kullandıkları suyun başlıcası, ikamet ettikleri saray ahırlarının yanındaki tulumbadır. Bu tulumbadan çıkan su az olup, hariçten akan sularla dolmaktadır. Ancak bu mecraların bazı yerleri kum ile tıkanmış ve bazı yerleri de harap olmuştur. Söz konusu su yollarının tamirleriyle dolmuş ve kapanmış olan mahallerin de yenilenmesi için ilgili memura emir ve tembih yapılması bildirilmiştir.[101] Günümüzde belgede adı geçen kuyu tespit edilmiş olmakla birlikte tulumba teferruatının olmadığı görülmüştür. Herhangi bir işlevde kullanılmayan kuyunun ağzı demir bir kapak ile kapatılmıştır (Resim 180).

Resim 180 Istabl-ı Âmire su kuyusu

3.1.5.9. Gülhane Su Dolabı

Konumu: Fatih ilçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada da Gülhane Parkı dâhilinde bulunmaktadır. Gülhane su dolabının konumu, Ayverdi haritasında tespit edilmiştir (Resim 181). Osmanlı arşiv belgelerinde su dolabı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Söz konusu yapının günümüzde fıskiyeli bir havuz işlevinde kullanıldığı görülmektedir (Resim 182).

Resim 181 Gülhane su dolabının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 182 Gülhane Parkı su dolabının görünümü

3.1.5.10. Hatab Ambarı Kuyusu

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde Topkapı Sarayı'nın I. avlusunda bulunmaktadır. Hatab ambarının konumu, Ayverdi haritasında Bâb-ı Hümâyun kapısının sol tarafındadır. Su kuyusu ayırt edici mimari yapı formunda betimlenmemiştir (Resim 183).

100 Saray Ahırları
101 BOA. TS. MA. E 624/78

Resim 183 Hatab Ambarı'nın Ayverdi haritasındaki konumu

Hatab (odun) Ambarı'nda bulunan kuyu hakkında ulaşılan belge 8 Ekim 1890 tarihlidir. Belgeye göre, Topkapı Sarayı Hatab Ambarı Dairesi altında bulunan mutfak ile yangın tulumbasının teferruatlarının tamiratı gerekmektedir. Söz konusu tulumba ve levazımının için baraka gibi olan yerde sundurma inşası lazım gelmektedir. Bu tamirat için gerekli olan toplam 3229 kuruş masrafla inşasının kabil olacağı bildirilmiştir.[102] Hatab Ambarı kuyusunun bulunduğu mevkinin alt kotunda Bâb-ı Hümayun L sanıcı bulunmaktadır. Bu kuyunun sarnıçtan su çekmek için açıldığı anlaşılmaktadır. Eski resimlerde kuyunun varlığı tespit edilmiştir (Resim 184). Günümüzde Bâb-ı Hümâyun namazgâhının ihya çalışmaları nedeniyle kuyu incelenememiştir.

Resim 184 Hatab Ambarı su kuyusunun görünüm (Claude Marie Ferrier, 1850'ler)

3.1.6. Ayazmalar

Topkapı Sarayı bölgesinde Osmanlı belgelerinde tespit edilen 3 ayazma incelenmiştir. Bu ayazmalardan, Aya Terapon günümüzde kullanımda olmakla beraber Sutrioz (Kumluca) ayazması mimari kalıntı şeklindedir. Söz konusu ayazmalar hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 83). Aya Maria ayazması ise kayıp eserdir.

3.1.6.1. Aya Terapon Ayazması

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Alemdar Caddesi, 2 ada 2 parselde Topkapı Sarayı surlarına bitişik nizamda bulunmaktadır.

Aya Terapon; Bizans döneminde Kıbrıs Adası'nda yaşayan bir aziz olup, yortusu Mayıs ayının 14. gününe tesadüf eder. Kıbrıs'ta medfun olan azizin hayali ahaliden birinin gözünde tecelli eder ve adayı Endülüs Araplarının zapt edeceği için naaşını İstanbul'a nakletmesini emreder.[103] Ayazma, Topkapı Sarayı Demirkapı'dan sonra kara tarafında bulunan ikinci kapıda, sur üzerindeki kulelerden birincisine dayanmış bir hanenin içindedir.[104] Bu hane içinde halkın Ayırd Ayazması olarak da tabir ettiği bir kuyu vardır. Hıristiyanlar, sıtmaya deva olan ayazma su ile yıkanmak için burayı ziyaret ederler.[105]

Osmanlı devrine ait 31 Mayıs 1897 tarihli arşiv belgesinde ayazmanın kethüdalığı vazifesi, Topkapı Sarayı'nda hizmette bulunan görevliler arasından ve padişah beratı ile belirlendiği yazar.[106] Daha sonra bu görev, II. Abdülhamit tarafından Fener Patrikhanesine hediye edilmiştir.[107] Aya Terapon Ayazması 24 Şubat 1916 yılında, Alemdar Caddesi'nin Soğukçeşme kısmında bulunan kale duvarının ortaya çıkarılması için yapılan yol genişletme çalışması sırasında üzerinde bulunan binanın köhnemiş olması sebebiyle kaldırılmasına karar verilmiştir.[108] Bu kararın akabinde 22 Mart 1916 tarihli Meclis-i Vükela mazbata müsveddesinde, istimlak edilmesi gerekliliği yazılmıştır. Belgeye göre; Alemdar Caddesi'nin Soğukçeşme kısmının genişletilmesi için kamu yararına istimlakine lüzum görülen emlak kadime-i hakaniyeden ayazma mahallinin özel nizamnamesine bağlı olarak teşkil olunan tahmin komisyonuna her bir zirasına takdir olunan 320 kuruş bedelinin ödenmesi uygun görülmüştür.[109] Ayazma hakkında çıkan irade ile takdir olunan bedel mukabilinde Şehremâneti namına ruhsat verilmiştir.[110]

Gülhane Parkı'nın giriş kısmındaki saray surlarına bitişik olan Aya Terapon ayazmasına küçük bir demir kapıdan geçildikten son-

102 BOA. HH. İ. 78/59
103 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s. 185-187.
104 Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi VII. Asırda İstanbul**, çev. Hrand D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, s. 11. , Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s. 185-187.
105 Sarkis Sarraf Hovannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, , s.14.
106 BOA. BEO. 960/71997
107 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s. 185-187.
108 BOA. İ.MBH. 19/56
109 BOA. MV. 242/51
110 BOA. I.DUIT. 13/ 55

ra 2-3 basamaklı merdivenle inilmektedir. Kapının sağ tarafında bulunan dört musluklu çeşmeden ayazma suyu akmaktadır. Çeşmenin ön tarafında bulunan kuyudan suyu sağlanmaktadır. Günümüzde ayazma pazartesi ve cuma günleri sabah saatlerinden öğlene kadar ziyarete açıktır (Resim 185).

Resim 185 Aya Terapon ayazmasının iç mekân görünümü

3.1.6.2. Sutrioz Ayazması (Kumluca)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2367 ada da Topkapı Sarayı sahil surlarında İncili Köşk'ün altında bulunmaktadır.

Topkapı Sarayı'nın Marmara denizine nazır kısmında bulunan Kumluca ayazması hakkında dönemin yerli ve yabancı seyyahlar ile belge bulunmaktadır. Eremya Çelebi Kömürciyan, Sarayburnu sahilindeki banisinin ismiyle bilinen Sinan Paşa Köşkü'nün kubbeye asılı bir salkım inciden dolayı İncili Köşk de denildiğini söyler. Müellif, bu köşkün altında olan Kumluca ayazmasında hastaların kumun içine gömüldüğü ve inanışlarına göre şifa bulduklarını belirtir. Hz. İsa'nın dağda tebdil-i suret tecelli etmesinin günü olan 6 Ağustos yortusunda Ermeniler ve Rumların, Sultan Murad zamanına kadar davul zurna ile geldiğini ifade eden yazar, padişahın da bu töreni izlediğini ve halka para serptirdiğinden bahseder.[111] 1821 senesine kadar ziyaret edilen ayazma daha sonra metruk hale gelmiştir.[112]

18. yüzyılda Joseph de Tournefort, Rumların Tenessül-i İsa gününde buraya gelerek burada şifa aradıklarını ve insanların boyunlarına kadar kuma gömüldüklerini ifade etmektedir.[113] Mehmet Raif, Rumların (Sutrioz) ayazması olarak isimlendirdikleri çeşmenin, İncili Köşk'ün ayaklarında olduğunu nakletmektedir.[114] Encümen Arşivi'nin 1944 yılı kayıtlarında Kumluca ayazmasının dış mekân fotoğrafı bulunmaktadır.

bulunmaktadır (Resim 186). Günümüzde ayazma kullanım dışıdır.

Resim 186 Sutrioz (Kumluca) ayazmasının dış mekân görünümü

3.1.7. Arkeolojik Mimari Kalıntılar

Sur-i Sultani bölgesinde, Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen Botanik bahçesinde bulunan kilisenin kalıntıları bu bölümde incelenmiştir. Bu kilise kalıntısı hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 83).

3.1.7.1. Botanik Bahçesinde Bulunan Kilise Kalıntısı

Konumu: Fatih İlçesi Cankurtaran Mahallesi, Gülhane Caddesi 2 ada da Gülhane Parkı dâhilinde bulunmaktadır. Botanik Bahçe'nin konumu Ayverdi haritasında Nebatat Bahçesi olarak çizilmiştir (Resim 187).

Resim 187 Botanik Bahçe'nin Ayverdi haritasındaki konumu

111 Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi VII. Asırda İstanbul**, s.5.
112 Ernest Mamboury, İstanbul Rehber-i Seyyâhîn, s. 185-187.
113 **Tournefort Seyahatnamesi**, Ed. Stefanos Yerasimos, çev: Ali Berktay-Teoman Tunçdoğan Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 33.
114 Mehmet Raif, **Sultanahmet Parkı ve Asar-ı Atikası**, Matbaa-İ Hayriye Ve Şürekâsı, İstanbul 1332, s. 33.

Topkapı Sarayı Botanik Bahçe'de ortaya çıkan arkeolojik mimari kalıntı hakkında ulaşılan belge 19 Aralık 1894 tarihlidir. Belgeye göre, padişahın iradesi ile Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de inşa olunan barakalardan, Botanik bahçesindeki barakanın helaları için bahçe içinde çukur kazılırken eski toprak testi ile muhtelif renkte çini parçaları ve birkaç adet resimli kadim sikke çıkmıştır. Bunlar Müzehane tarafından talep olunduğundan peyder pey gönderilmekteydi. Hafriyat gerekli derinlik ve boyutlara ulaşınca bir adet işlenmiş mermer direk başlık ve iki adet küçük taş direk daha ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca oldukça büyük taşlarla beraber bir de zemin üzerinde yine büyük bir taş kapak bulunmuştur. Ortaya çıkan enkazdan, kazılan yerin eskiden yapılmış bir kilise yahut büyük bir bina olduğu anlaşılıyor ise de söz konusu kapak taşının altında veya zeminin beş on gün daha da kazılmaya devam edilmesi gerekmektedir. Bu sebepten kazıya devam edilip edilmemesi ve şimdi çıkmış olanlarla çıkacakların müzeye gönderilip gönderilmemesi hususu arz olunmuştur.[115] Söz konusu arşiv belgesinde bahsedilen mimari kalıntı günümüzde askeri bölgede kaldığından yerinde tespit yapmak mümkün görülmemektedir.

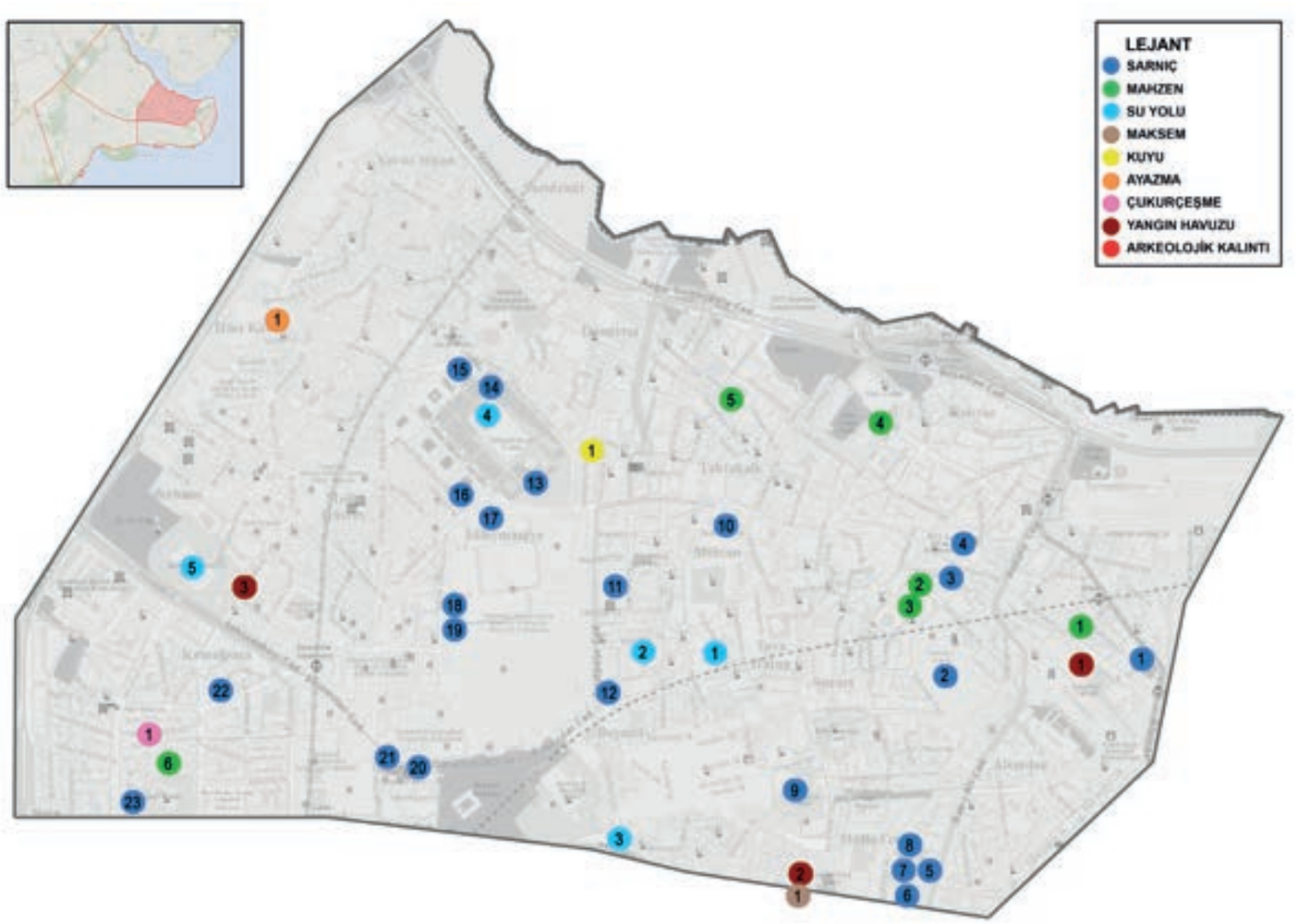
115 BOA. Y.PRK. SGE. 6/50

3.2. BEYAZIT BÖLGESİ

Beyazıt bölgesi Osmanlı döneminde, İstanbul'un Birinci Belediye Dairesi olarak tanzim edilmiştir. Sınırları; Deniz tarafından Ahırkapı'dan Unkapanı İskelesine kara tarafından ise Zeyrek, Saraçhanebaşı, Şehzadebaşı, Merkepçiler Kapısı, Hasan Paşa Karakolu'ndan Divanyolu ile Sultanahmet ve İshak Paşa Caddesi'yle Ahırkapı istikametine kadar olan hattı içine alan bölgedir.

Beyazıt olarak isimlendirilen bölge günümüzde Fatih belediyesi hizmet alanında bulunmaktadır. Söz konusu bölge, Hocapaşa, Alemdar, Hobyar Eminönü, Molla Fenari, Sururi, Taya Hatun, Tahtakale, Rüstempaşa, Mercan, Beyazıt, Sarıdemir, Demirtaş, Hoca Gıyasettin, Süleymaniye, Molla Hüsrev, Kalenderhane, Balabanağa, Kemalpaşa, Hacıkadın, Yavuz Sinan mahallelerini kapsamaktadır. Tarihi haritalara göre bölgenin mimari yapı dağılımında Eski Saray, Bâbıâli ve Çemberlitaş semtlerinde bulunan idari yapılar bulunmaktadır. Eminönü, Beyazıt Kapalı Çarşı ile Haliç kıyı şeridinde ticari amaçlı inşa edilen üst yapı ve ilişkin oldukları alt yapılar vardır. Bu bölgede okul, selatin camiler, hamamlar ile su yollarının yer altında ve üstünde olan eserler yoğundur. Bozdoğan Kemeri'nin bir kısmı bölge sınırları dâhilindedir.

Bu bölümde, Osmanlı dönemi kadastral sınırları ile belirlenen Beyazıt bölgesindeki günümüzde mevcut olan yer altı yapıları incelenmiştir. Yer altında bulunan sarnıçlar, mahzenler, su yolları, maksemler, kuyular, ayazmalar, çukur çeşmeler, arkeolojik mimari buluntular döneminin yazılı ve görsel kaynakları ile sunulmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde bölgede 23 sarnıç, 6 mahzen, 5 su yolu, 1 maksem, 1 kuyu, 1 ayazma, 1 çukur çeşme, 3 yangın havuzu tespit edilmiştir. Tespit edilen yer altı yapıları güncel harita üzerinde işlenmiştir (Resim 188). Osmanlı döneminde kullanılmış olmakla beraber günümüzde kaybolan yer altı yapıları da vardır.

Resim 188 Beyazıt Bölgesindeki Yer Altı Yapıları Haritası

3.2.1. Sarnıçlar

Beyazıt bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 36 sarnıç bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut bulunan 23 sarnıç incelenmiştir. Söz konusu sarnıçlar hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 188). Bölgedeki 5 sarnıç arkeolojik mimari kalıntı şeklindeyken; zamanın tahribatı ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler nedeniyle 13 sarnıç kayıp eserdir. Beyazıt bölgesindeki sarnıçlar genellikle cami, okul, idari binalar ve hanlara ilişkin olarak inşa edilmişlerdir.

3.2.1.1. Aydınoğlu Tekke Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Mahallesi, Alemdar Caddesi, 17 ada 15 parselde Aydınoğlu Tekkesi bahçesinde bulunmaktadır.

Aydınoğlu Tekkesi sarnıcı Adile Şah Sultan'ın hizmetinde bulunan Osman Ağa'nın hayratıdır. Sarnıca ait kitabede şu beyitler yazmaktadır;

"Allah ve Resulullah zat-ı âlilerinden hoşnud ve razı olsunlar. İşbu mâ'-i leziz sahrıncı devletlü, ismetlü Adile Sultan âliyetü'ş-*şan hazretleri Ağaları merhum ve mağfur el-muhtaç ila-rahmet-i Rabbihi'l-Gafur Osman Ağa nın hayrı olmak üzere inşa olunmuşdur. H. 13 Şevval 1296/ M. 30 Eylül 1879."*[116]Aydınoğlu Tekkesi, Alman Mavileri haritasında çizilmiş iken sarnıç tanımlı değildir. Günümüzde tekkenin bahçesini sulamak için kullanılan sarnıcın kitâbesi üzerinde değildir. Sarnıca erişim demir kapaklı bir kuyu girişinden sağlanmaktadır. Dikdörtgen planlı olan sarnıcın duvarları mermer kaplıdır (Resim 189).

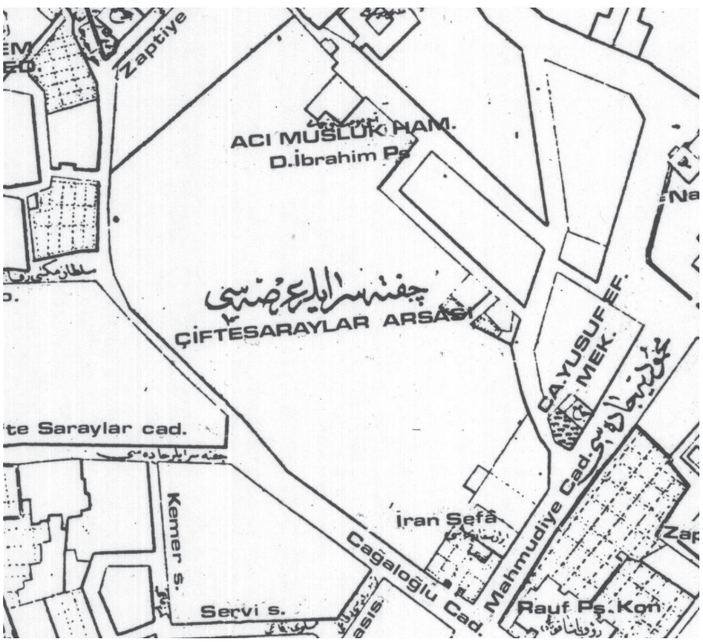

Resim 189 Aydınoğlu Tekkesi sarnıcının iç mekân görünümü

3.2.1.2. İstanbul Erkek Lisesi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Mahallesi, Türkocağı Caddesi, 300 ada 13 parselde, İstanbul Erkek Lisesi binasının 2. bodrum katında kuzey doğu tarafında bulunmaktadır.

İstanbul Erkek Lisesi tasarrufunda olan binanın arsa ve çevresinde 1769 tarihli arşiv belgesine göre Cağalzade Sarayı, Beyhan ve Ayşe Sultanların sarayları (Çifte Saraylar) bulunmaktadır.[117] Ayverdi haritasında Çifte Sarayların kadastral sınırı gösterilmiştir (Resim 190). 21 Ekim 1890 tarihinde bu arsada Duyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye İdaresi binası inşa edilmiştir.[118] Goad haritasında Osmanlı kamu borçları binası görülmekle birlikte her iki haritada yer altında bulunan sarnıç tanımsızdır (Resim 190-191).

Resim 190 İstanbul Erkek Lisesi Sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 191 İstanbul Erkek Lisesi Sarnıcının Goad haritasındaki konumu

116 Kitabeler Kitabı Fatih, İstanbul 2016, s.784.
117 BOA. TS. MA. E 395/72
118 BOA. ZB. 304/24

Duyûn-ı Umûmiye binasının inşaat sürecine ait belgeler, bu mahalde bir yer altı yapısının varlığına işaret etmiş olmakla birlikte net ifadelere rastlanmamıştır. Daha sonra fiziksel üst mekânın tarihsel süreci hakkında araştırma derinleştikçe sarnıcın varlığı ve işlevi kesinlik kazanmıştır. Buna göre; 20 Şubat 1893 tarihli belgede, Şehremâneti'nin Maarif Nezareti'ne yazmış olduğu yazıda, Cağaloğlu'nda Çiftesaraylar arsasında, Duyûn-ı Umûmiye binasının temelleri kazılırken eski eserler bulunduğu ihbar olunmuştur. Ayrıca inşaatta çalışan işçilere bu olayı gizlemelerinin tembih edildiği bildirilmiştir. Maarif Nezareti tarafından bu durumun araştırılması için gönderilen müfettiş gerek adamları gerekse de kendisinin işçilerden bir bilgi öğrenememesi üzerine bizzat arsaya gidip incelemeler yapmıştır.

Müfettiş, Duyûn-ı Umûmiye binasında yapılan hafriyat hakkında hazırladığı raporunda "İnşaat yapılan arsanın her tarafını gezerek kadim kemerler altına dahi baktım ve meydanda bir şey göremedim. Yalnızca bir kemerin altında 1 arşın eninde ve üç arşın uzunluğunda bir yerin kazıldığını gördüm. Bu hafriyata binaen buradan eski eser çıkarıldığına kolayca hüküm veremem. Bu konu hakkında görüş bildirmem benim görevimin dışında olduğu için yetkili kişilerin inşaat alanında araştırma yapması gerekmektedir. Bunula birlikte, Duyûn-ı Umûmiye'ye ait olan bu arsada, eski eser çıkmış olsa Müze-i Hümâyun Müdürü Hamdi Bey'in, Duyûn-ı Umûmiye Meclisinde görev alması nedeniyle haberdar olması lazımdır. Bu nedenle binanın mimarı Valory ile Hamdi Bey'in görüşlerine müracaat edilmesi gerekir." ifadelerinde bulunmuştur.[119] 8 Haziran 1893 tarihli belgede ise müzeye yazılan yazıda, mimar Valory ile burada görevli olanların konu hakkında görüş bildirmeleri istenmiştir.[120] Müfettişin hazırladığı raporda kadim kemerlerin bulunduğunun bildirilmesi, yeni yapılan binanın inşaatı sırasında eski bir kemerli yapının korunduğunu göstermektedir.

Sarnıcın varlığı hakkında ulaşılan bilgi, Duyûn-ı Umûmiye binasının mektep olarak kullanıldığı 4 Kasım 1913 tarihli Maarif Nezareti'ne ait belgedir. Belgeye göre; İstanbul Sultanisi'nde[121] bulunan sarnıcın suyunun gerekli yerlere isalesi için ihtiyaç duyulan olan üç bin altmışaltı kuruşluk havalenin gönderildiği yazmaktadır.[122] Sarnıcın 1913 yılından önceki varlığı hakkında ulaşılan belgeler olmasına rağmen muğlak tanımlamalar nedeniyle kesinlik kazanmamaktadır.[123] Bu bilgiler arsa üzerinde inşa edilen yapılar hakkında tarihsel kesiti belirlememize yardımcı olmakla beraber arsanın dikey katmanları tanımlanamamaktadır. Sarnıcın iki girişi bulunmaktadır. Okulun kuzey doğusunda bulunan merdivenle erişilebilen sarnıcın buradaki girişi günümüzde kapatılmıştır (Resim 192). Günümüzde sarnıca erişim, lise binasının 2. bodrum katından sağlanmaktadır. İçi boş olan sarnıcın herhangi bir işlevde kullanılmamaktadır (Resim 193).

Resim 192 İstanbul Erkek Lisesi sarnıcı merdivenli girişi

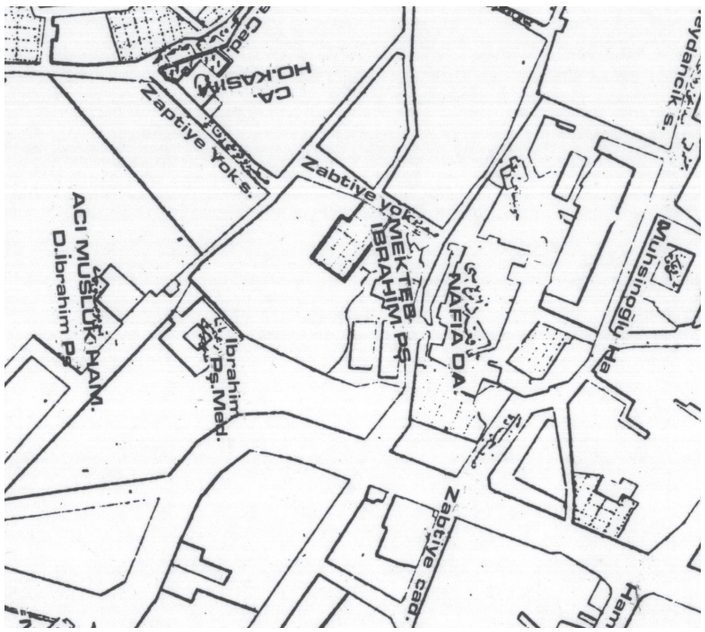
Resim 193 İstanbul Erkek Lisesi sarnıcının iç mekân görünümü

3.2.1.3. Hoca Kasım Köprüsü Sarnıcı (Besler Han)

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Mahallesi, Hoca Kasım Köprüsü Sokak, 304 ada 19 parselde Besler Han'ın bodrum katında bulunmaktadır.

Hoca Kasım Köprüsü Sokak'ta bulunan mimari kalıntı hakkında ulaşılan veriler, 24 Ekim 1906 tarihli belge ve Ayverdi haritasıdır. Arşiv belgesine göre, Hobyar Mahallesi'nde İran Konsolosluğu ile Hoca Hanı arasında pek çok mahzen bulunmaktadır. Bu mahzenlerin, güvenlik açısından açık bulunan kısımlarının mahzurlu olmasından ötürü kapatılması gerektiğine dair Zaptiye Nezareti tarafından belediyeye yazı yazılmıştır.[124] Belgede bahsedilen mahzenlerin konumu, Ayverdi haritasında Zaptiye Nezareti yokuşunda bulunan adada, karolajlı çizilmiştir (Resim 194).

119 BOA. MF. MKT. 171/17-1
120 BOA. MF. MKT. 171/17-2
121 İstanbul Erkek Lisesi'nin adı 1913 tarihli bu belgede İstanbul Sultanisi olarak geçmektedir.
122 BOA. MF. İBT. 464/82
123 Bknz. Çifte Saraylar Sarnıcı (Bölüm 4.2.1.3)
124 BOA. ZB.375/8

Resim 194 Hoca Kasım Köprüsü sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Hoca Kasım Köprüsü Sokak'ta bulunan arkeolojik mimari kalıntıya ilişkin, 19317 sayılı Eminönü Anıt Tescil fişinde *"üzerine bina inşa edilmiş sarnıç kalıntısı"* şeklinde kaydedilmiştir. Sarnıç kalıntısı, (D.K.V.K.E) 26/10/1988-659 ve 04/01/1989-808 sayılı kurul kararları ile anıt eser olarak tescil edilmiştir.[125] Arkeoloji Müzesi raporunda ise, sarnıcın 1988 yılında inşaat faaliyetleri sırasında ortaya çıkarıldığı belirtilmiştir (Resim 195-196).[126] Günümüzde sarnıca ait duvar kalıntısı, Besler Han'ın bodrum katında kumaş deposu olarak kullanılan bir dükkânda bulunmaktadır (Resim 197).

Resim 195 Hanımoğlu Sokak'ta inşaat esnasında ortaya çıkan Bizans sarnıcının görünümü

Resim 196 Hanımoğlu Sokak'ta inşaat esnasında ortaya çıkan Bizans sarnıcının görünümü

Resim 197 Besler Han'ın bodrum katında bulunan kalıntı

3.2.1.4. Büyük Postane Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Mahallesi, Yeni Postahane Caddesi, 424 ada 4 parsel dâhilinde bulunmaktadır.

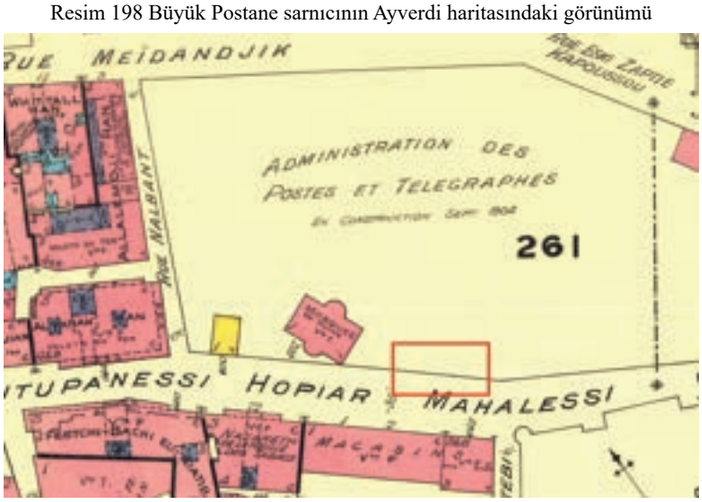
Osmanlı döneminde Büyük Postane olarak kullanılan bina, günümüzde Yeni Postahane Başmüdürlük Hizmet Binası olarak kullanılmaktadır. Büyük Postane sarnıcı, Hizmet binasının güneyinde bulunan bahçenin istinad duvarının içinde bulunmaktadır. İstinad duvarının üzerinde ise Hobyar Mescidi yer alır. Büyük Postane binası kullanımında olan ve araştırma kapsamında ilk defa literatüre kazandırılan bu su mahzeni, katalog taraması aşamasında Postane binası arsasının tahsisi, yapının inşaat süreci ve hizmete açılışı hakkındaki belgelerde belirlenmiştir. Postane binası, Osmanlı Devleti döneminde 1903-1909 yılları arasında Posta ve Telgraf Nezareti'nin haberleşme yönetim ve hizmet merkezi olarak Şehremâneti Mimarı Vedat Bey (Tek) tarafından inşa edilmiştir.[127]

125 D.K.V.K.E, 19317 Eminönü Anıt Tescil Fişi.
126 İBB. Kültür Varlıkları Arşivi
127 BOA. DH. MKT. 673/24

6 Mart 1909 tarihli belgede; Posta ve Telgraf Nezaret binasının yapıldığı arsanın tapu senedinin kimin tasarrufunda olduğu bilinmemesi üzerine belediyeden kaydının bulunup bildirilmesi istenmiştir. Gelen cevapta arsa üzerinde tasarruf hakkına sahip olanlar sırası ile bildirilmiştir. Eski Saray Ağası Yakup Efendi vakfından olan arsanın, 30 Ekim 1833 yılında Kaptan-ı Derya Mehmet Tahir Paşa Konağı olarak kaydı bulunduğu bildirilmiştir.[128] Daha sonra Nafia Dairesi olarak kullanılan bina Ticarethane İdaresine,[129] 1871 yılı itibariyle önce Eski Zaptiye İdaresi Hapishanesine sonra Muhacirin İdaresine tahsis edilmiştir.[130] Postane sarnıcının konumu, tarihi haritalarda kullanıcılarının değiştiği fiziksel üst mekânların varlığı ile takip edilebilmektedir. Buna göre, Ayverdi haritasında Nafia Dairesi kullanımında olan arsada yer altındaki sarnıç ayırt edici biçimde simgelenmemiştir (Resim 198). Goad haritasında ise, Postane binasının bulunduğu alanın kadastral sınırları gösterilmiş olmakla birlikte yapıya ait mimari çizim yapılmamıştır (Resim 199).

Resim 198 Büyük Postane sarnıcının Ayverdi haritasındaki görünümü

Resim 199 Büyük Postane sarnıcının Goad haritasındaki konumu

Büyük Postane sarnıcının kullanımı ve dönüşümü hakkındaki belgelerin kronolojisi şu şekildedir; 23 Ekim 1875 yılına ait belgede, Zaptiye İdaresinin evraklarını saklanması için iki mahzen olduğu ve evrakların muntazam bir şekilde saklanması için bu mahallerin yetmediği bildirilmiştir. İdareye ait evrakların ve zaptiye askerlerine mahsus cephanenin saklanması için emniyetli ve muntazam bir mahal olmadığı için idare bahçesinin münasip mahalline üzeri tonoz olmak üzere üç adet mahzen yapılması talep edilmiştir. Mahzenlerin talep edildiği şekilde inşa edilmesinin uygun olduğu yönünde karar çıkmıştır.[131] Osmanlı arşivinde Sirkeci'deki Zaptiye Dairesi ve çevresini gösterir tarihsiz bir planda sarnıcın bulunduğu yerin fiziksel üst katında Tulumbacılar Koğuşu olduğu görülmektedir (Resim 200)[132]. Postane binasının temel atma töreni II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümü olan 1 Eylül 1903 tarihinde yapılmıştır.[133] İnşaat sırasında çekilen fotoğraflardan anlaşıldığı üzere konak ve çevresinin kamu birimlerine tahsis edilmesi ile dairelerin ihtiyacı doğrultusunda inşa edilen ek yapılar arsa üzerinde katmanlı yapılaşmalar meydana getirmiştir (Resim 201)[134].

Resim 200 Sirkeci'de Zaptiye Dairesi ve çevresinin planı

128 BOA. DH. MKT 2831/ 75
129 BOA. İ.MMS 41/ 1658
130 BOA. DH. MKT. 2784/47
131 BOA. İ. ŞD. 29/ 1394
132 BOA. PLK. P. 608, Çev. Arzu Ulaş
133 BOA. Y.A.HUS. 455/138
134 Atatürk Kitaplığı, Albüm:663 /18

Resim 201 Posta Nezareti binasının inşaatından görünüm

17 Şubat 1903 yılında, Postane Binası Eski Zaptiye Nezareti arsasının üzerinde inşa edilmeye başlanmıştır.[135] Binanın inşaat sürecinde arsanın bitişiğinde bulunan Hobyar Camii'ne zarar verilmesi hususunda su hazinesinin kaydına rastlanmıştır.16 Mayıs 1904 tarihli belgede, Postane binasının temel hafriyatı ve zemin tesviyesi sırasında arka cihetinde set duvarı üzerinde bulunan Hobyar Baba Camisi zarar görmüştür. Hafriyat devam ettikçe tehlikenin artacağı ve caminin muhafaza duvarlarının yıkılması akabinde her türlü hasar ve tehlikeden dolayı Posta ve Telgraf Nezareti sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir.[136] 6 Mayıs 1907 tarihli belgede ise, Posta ve Telgraf Nezareti'nde çalışanların namazlarını eda etmeleri için bir yer yapılması için bütçe ayrıldığı bildirilmiştir. Bu sebeple Hobyar Baba Camisi'nin, Posta Nezareti tarafından tamir edilmesine karar verilmiştir. Posta Binası ile Hobyar Baba Camisi bir geçit ile birleştirilmiştir.[137] Posta ve Telgraf Nezareti'nin 19 Kasım 1907 tarihli belgesinde, postane sarnıcının geçmiş dönemdeki işlevini teyit eden ve günümüze intikal etme biçimini de anlatan ifadeler yer almaktadır.

Belgeye göre, Posta ve Telgraf binasının bitişiğinde bulunan Hobyar Paşa Camisi'nin inşasında gerekli olan çamur imali için lazım olan suyun depolanması gerektiği ve binanın istinat duvarı altında bulunan mahzenin esasen postaneye ait su isalesi için bir yer olduğu bildirilmektedir. Bu mahzende eski evrakların depolandığı ve evrakların çürüyüp mahvolmasından dolayı hıfzının gerekli görülmediğinden yakılarak imha edilmesi uygun görülmüştür. Bu mahallin su depolanması amacıyla kullanılmasının uygun olduğu ifade edilmiştir.[138]

Günümüzde Büyük Postane sarnıcı, postane binasının su deposu olarak kullanılmaktadır. Aşir Efendi Caddesi'nin yaklaşık olarak 5-6 metre kadar alt kotunda yer almaktadır. Sarnıca erişim, postane binasının güneyinde yer alan avlu duvarına açılmış olan kapı boşluğundan sağlanmaktadır. Sarnıcın içerisine dört basamaklı demir bir merdiven ile çıkılmaktadır. Birbirine kemer açıklıklarıyla geçişi sağlanan üzeri beşik tonoz örtülü üç tane sarnıç gözlemlenebilmiştir (Resim 202). Son sarnıcın kemer boşluğu muhdes çelik bir panel ile kapatılmıştır. Bu çelik panelin arkasındaki bölümünde sarnıcın devamında bir su deposu olduğu düşünülmektedir (Resim 203).

Resim 202 Büyük Postane sarnıcı iç mekân görünüm

Resim 203 Büyük Postane sarnıcında bulunan çelik su deposu

135 BOA. DH. MKT. 673/24
136 BOA. BEO. 2362/177166
137 BOA. İ.EV. 45/7
138 BOA. ŞD. 1158/14 - 1

3.2.1.5. Sultan II. Mahmud Türbesi Sarnıcı (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, Divanyolu Caddesinde, 293 ada 1 parselde Sultan II. Mahmud türbesinin bahçesinde bulunmaktaydı.

Sultan II. Mahmud Türbesi sarnıcı, arşiv kayıtlarında bulunan bir planda ve Osmanlı vakıf su yolları haritasında tespit edilmiştir. Planda Sultan II. Mahmud türbesinin ismi belirtilmemesine rağmen, yakınında yer alan mektep ve giriş sebilinin bulunduğu vaziyet planı günümüzde türbe mahalliyle örtüşmektedir. Planda su hazinesi, türbe girişinin solunda bulunmaktadır (Resim 204)[139]. Bununla birlikte Osmanlı vakıf su yolları haritası ile söz konusu arşiv planı da çakışmaktadır. Su yolları haritasında ise, sarnıç dikdörtgen planlı çizilmiş olmakla birlikte su isale hattının nihayete erdiği görülmektedir (Resim 205). Bu durum, yapının su depolama işlevinde kullanıldığını göstermektedir.

Sultan II. Mahmud türbesinin arkasında bulunan Cağaloğlu Kız Lisesi ek bina inşaatı sırasında çekilen fotoğraflarda sarnıcın kalıntıları görülmektedir (Resim 206). Bu su hazinesinin 1966 yılındaki çalışmalar esnasında dört büyük payesi tespit edilirken; yüksekliğinin 16 m ve duvar kalınlığının ise 3.80 m olduğu tahmin edilmiştir.[140] Günümüzde sarnıcın bulunduğu alanda bir kafe bulunmaktadır. Sarnıçtan geriye sadece Molla Fenari Caddesi'ne bakan cephesindeki duvar kalıntısı kalmıştır (Resim 207).

Resim 204 Sultan II. Mahmud türbesi ve su hazinesinin planı

Resim 205 Sultan II. Mahmud türbesi sarnıcının su isale hattının gösterimi

Resim 206 Cağaloğlu Kız Lisesi'nin önünde yapılan inşaat sırasında ortaya çıkan yer altı yapıları (Planlama Arşivi, Tarihi belli değil)

139 BOA. PLK. P 969, çev. Arzu Ulaş
140 Özkan Ertuğrul, İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi Doktora Tezi, s.313.

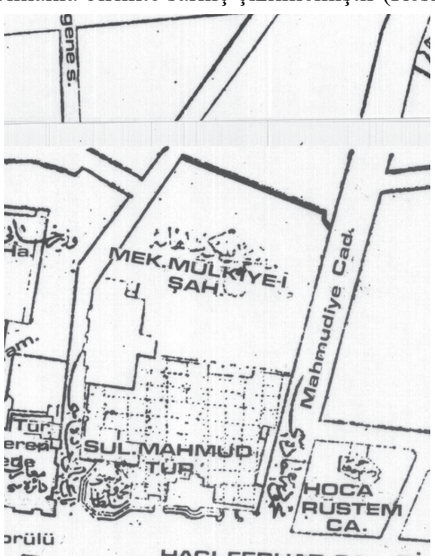

Resim 207 Molla Fenari Caddesinde bulunan duvar kalıntısı

3.2.1.6. Sultan II. Mahmud Türbesi Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, Divanyolu Caddesinde, 293 ada 1 parselde olan Sultan II. Mahmud türbesinin bahçesinde bulunmaktadır.

Sultan II. Mahmud Türbesinde bulunan ve araştırmamız kapsamında ilk defa bizim detaylı olarak incelediğimiz sarnıca yönlendiren, Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki su isale hattının fiziksel varlığı ile 24 Aralık 1881 tarihli arşiv belgesi olmuştur. Belgeye göre; Mekteb-i Fünûn-u Mülkiye inşaatından için gerekli çok miktarda suyu, Sultan II. Mahmud türbesi karşısında bulunan kuyudan alınmasına karar verilmiştir. Kuyunun tulumbasının bozuk olmasından dolayı Birinci Daire-i Belediye tasarrufunda bulunan kuyunun tamir edilerek inşaatın yapımına su sağlamasına karar verilmiştir.[141] Söz konusu belgede bahsedilen su sağlayan kuyu ile su hattını belirlemek üzere mahallinde yapılan incelemede sarnıç tespit edilmiştir. Sultan II. Mahmud Türbesi sarnıcının konumu Ayverdi haritasında bostan veya yer altındaki bir yapıyı simgeleyen karolajlı biçimde gösterilmiştir (Resim 208). Osmanlı vakıf su yolları haritasında ise türbe bahçesine cereyan eden su isale hatları gösterilmiş olmakla birlikte sarnıç çizilmemiştir (Resim 209).

Resim 208 Sultan II. Mahmud türbe sarnıcı Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 209 Sultan II. Mahmud türbesinin su isale hattı

Sultan II. Mahmud türbesi bahçesinde bulunan sarnıca erişim, hazire alanı ile Cağaloğlu Anadolu Lisesi'nin sınırlarını belirleyen rampalı bir bahçe duvarında bulunan küçük bir kapıdan sağlanmaktadır (Resim 210). Dik ve dar bir merdivenden 10-13 basamakla inilen sarnıç, iki bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler arasındaki bağlantı, küçük kemerli bir geçiş ile sağlanmaktadır (Resim 211). Su depolama işlevi bulunmayan sarnıcın sorumluluğu yakın zamanda Türbeler ve Müzeler Müdürlüğü'nün sorumluluğuna devredilmiştir. Sarnıcın iç mekânı, farklı işlevlerde de kullanılmaktan dolayı oldukça harap bir vaziyettedir.

Resim 210 Sultan II. Mahmud türbe sarnıcının giriş mahalli

141 BOA. MF. MKT. 73/16

Resim 211 Sultan II. Mahmud türbe sarnıcının iç mekân görünümü

3.2.1.7. Cağaloğlu Anadolu Lisesi Sarnıçları (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 293 ada 2 parselde Cağaloğlu Anadolu Lisesi bahçesinde bulunmaktadır.

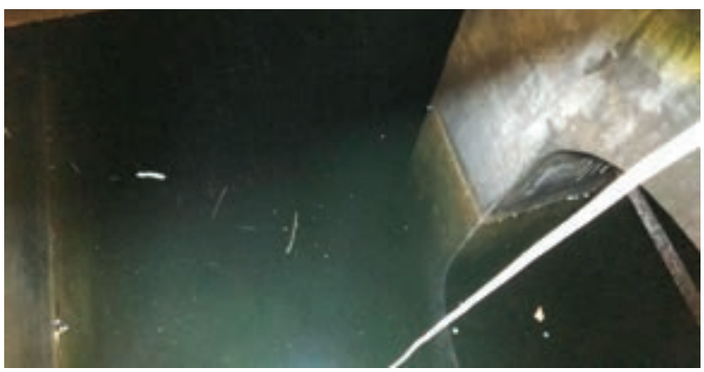
Cağaloğlu Anadolu Lisesi, Osmanlı döneminde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane olarak bilinmektedir. Lise binasının bulunduğu parselde iki tane sarnıç vardır. Bu sarnıçlardan biri okulun arka bahçesinde diğeri ise okula ait müştemilat binasının altında bulunmaktadır.

Cağaloğlu Anadolu Lisesi (A) sarnıcı; 5 Nisan 1884 tarihli arşiv belgesinde zikredilmiştir. Belgeye göre, Mekteb-i Mülkiye'nin mutfağında bulunan su hazinesi ve helalara su isale edilecek hattın döşenmesi için keşif yapılmıştır. Defterde yapılan tamiratlar izah edilirken, mutfakta bulunan su hazinesinden çekilecek isale hattının mektebin meydanına tesadüf eden duvar ve mermerlik hafriyatının masrafları kaydedilmiştir. Ayrıca su yolundan gelen suyun, hazinelere akması için tulumba masrafı da eklenmiştir.[142]

Sarnıcın konumu Ayverdi, Goad ve Alman Mavileri haritalarında okulun kadastral sınırları gösterilmiş olmakla birlikte yerin altında olan sarnıç ayırt edici biçimde çizilmemiştir. Osmanlı vakıf su yolları haritasında ise okulun su isale hattı ve terazi olarak belirtilen bir yapı çizilmiştir (Resim 212). Cağaloğlu Lisesi'nin arka bahçesinde bulunan sarnıca erişim demir bir kapaktan sağlanmaktadır. Sarnıcın fiziksel yapısına ait gözlemler, demir kapağın açıldığı girişten çekilen fotoğraflar ile sağlanmıştır. Kütlesel olarak büyüklüğü belirlenemeyen sarnıcın içerisinde az miktarda su mevcuttur (Resim 213). Sarnıcın iç mekânında görülen kemerli bir geçiş ile sarnıcın diğer bir kısmının da olduğu anlaşılmaktadır (Resim 214).

Resim 212 Cağaloğlu Anadolu Lisesi su isale hattı

Resim 213 Cağaloğlu Anadolu Lisesi sarnıcı (A) iç mekân görünümü

Resim 214 Cağaloğlu Anadolu Lisesi sarnıcı (A) kemerli geçiş kısmının görünümü

142 BOA. ŞD. 209/33

3.2.1.8. Cağaloğlu Anadolu Lisesi Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, 293 ada 2 parselde Cağaloğlu Anadolu Lisesi bahçesinde bulunmaktadır.

Cağaloğlu Anadolu Lisesi müştemilatına ait binanın altındaki sarnıç hakkında ulaşılan belge 4 Mart 1887 tarihlidir. Belgeye göre; Birinci Daire-i Belediye dâhilinde Sultan II. Mahmud türbesinin arka cihetinde bulunan Mekteb-i Mülkiye Şahane'nin haricinde bulunan helaların sıhhi şartlara uygunsuzluğu hakkında araştırma yapılmıştır. İncelemeler sonucunda türbedarlara ait beş hanenin olduğu tespit edilmiştir. Bu mahallin arka tarafına inşa edilen helalardan hem koku gelmekte hem de hanelerin altında bulunan su hazinesine ve üç yüz öğrencinin bulunduğu okula dört arşın mesafede olmasının mahzurlu olduğu yazılmıştır. Su hazinesine cereyan eden su borularının helaların arkasına tesadüf etmesinin sıhhi şartlara da uygun düşmediği hakkında görüş bildirilmiştir.[143] Günümüzde sarnıç; okulun Türbedar Sokak girişinin olduğu bahçe kısmında bulunmaktadır (Resim 215). Okulda görevli bir ailenin yaşadığı evin zemin katının altında bulunan sarnıç, tehlike arz etmemesi için tel örgülü bir kapak ile kapatılmıştır (Resim 216).

Resim 215 Cağaloğlu Anadolu Lisesi sarnıcı (B) dış görünüm

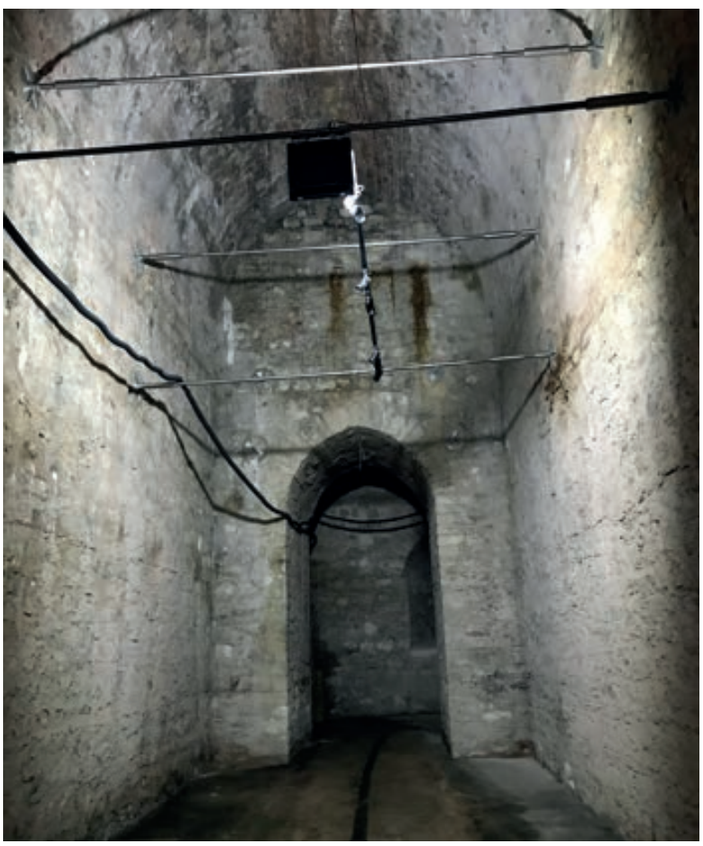

Resim 216 Cağaloğlu Anadolu Lisesi sarnıcı (B) iç mekân görünüm

3.2.1.9. Nuruosmaniye Camii Alt Yapı Kompleksi

Konumu: Fatih İlçesi, Caddesi, Molla Fenari Mahallesi, Çarşıkapı Nuruosmaniye Caddesi, 299 adada Nuruosmaniye Camii'nin altında bulunmaktadır.

Nuruosmaniye Camisi'nin yer altı kompleksine ait bilgiler, cami inşası sırasında kaleme alınan risalede ve inşaat defterinde rastlanmaktadır. Risaleye göre, "*Binaya kemal-i metanet ve resanet hâsıl olmak için, ayaklar seçilip ve ayakdan ayağa kemerler devr olunup, miyanına sarnıç su hazineleri süretyab ve yeryüzüne çıkmağa dört arşın kaldık da köprülük od taşı ferşine şuru olunduğu.*"[144] ifadeleriyle yer altında inşa edilen sarnıçlardan bahsedilmektedir. 8 Şubat 1756 tarihli inşaat defterinde caminin inşası için gerekli malzemelerin kaydında su hazinesi için gerekli olanlarda yazılmıştır.[145] Osmanlı dönemi tarihi haritalarından Ayverdi, Goad Alman ve Pervititch'te Nuruosmaniye Camii görülmekle birlikte yer altındaki su hazinesinin de bulunduğu yapı kompleksine dair ayırt edici bir çizim bulunmamaktadır. Nuruosmaniye alt yapı kompleksi günümüzde çeşitli sergi organizasyonlarına ev sahipliği yapmaktadır (Resim 217-218).

Resim 217 Nuruosmaniye Camii alt yapı kompleksi iç mekân görünüm

143 BOA. MF. MKT. 93/29

144 Ahmed Efendi, **Târih-İ Câmi-i Şerif-i Nûr-i Osmânî**, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası İlavesi, S.49, İstanbul: Dersaadet.

145 BOA.TS.MA.D. 9869, Ömer Dabanlı, Nur-u Osmaniye Camii'nin Deprem Performansının Belirlenmesi ve Koruma Önerileri, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi, Doktora Tezi 2016, s.69.

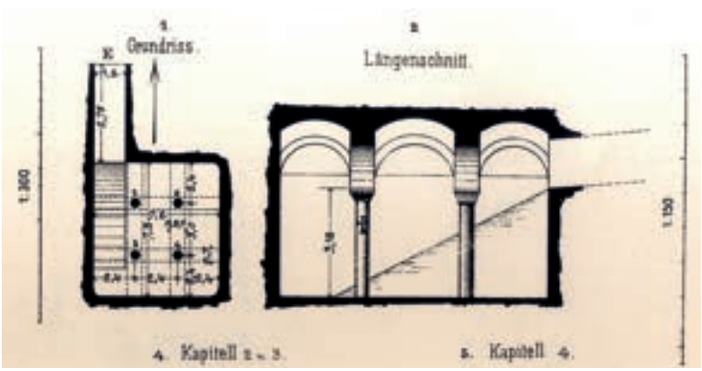

Resim 218 Nuruosmaniye Camii alt yapı kompleksi su dolu olan mekân

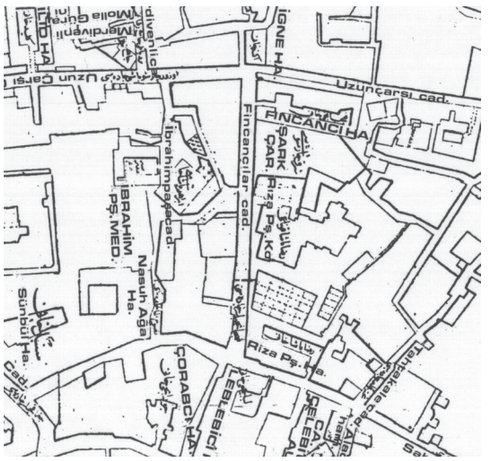
3.2.1.10. Nasuhiye Han (Bible House) Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Mercan Mahallesi, Nasuhiye Sokak, 350 ada 25 parselde bulunmaktadır.

Nasuhiye (Bible Hauose) sarnıcı hakkında 1893 tarihli bilgi ve plan bulunmaktadır. (Resim 219). Sarnıcın konumu Ayverdi haritasında, ilişkin olduğu fiziksel üst mekânın adı Nasuh Ağa Hanı olarak yazılmıştır (Resim 220). Pervititch haritasında ise Amerikan Bible House Hanı şeklindedir (Resim 221). Yer altındaki sarnıç, iki haritada da ayırt edici biçimde çizilmemiştir. Osmanlı vakıf su yolları haritasında, Nasuhiye Han'ın bulunduğu bölgeye isale edilen su hattı işlenmiş olmakla birlikte bu alanda su dağıtımı yapan veya depolayan iki adet maslak çizilmiştir (Resim 222). Sarnıç, bu iki maslaktan biridir. Güncel tespitlerde sarnıcın özgün girişinin tahrip olduğu ve iç mekânda moloz yığınları olduğu görülmektedir. (Resim 223-224)[146]

Resim 219 Nasuhiye (Bible House) sarnıcının planı

Resim 220 Nasuhiye Han'ın Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 221 Nasuhiye Han'ın Pervititch haritasındaki konumu

Resim 222 Nasuhiye Han sarnıcının su isale hattı

146 P. Forchheimer-J. Strzygowski, 1893, s.100

Resim 223 Nasuhiye Han (Bible House) sarnıcının iç mekân görünümü

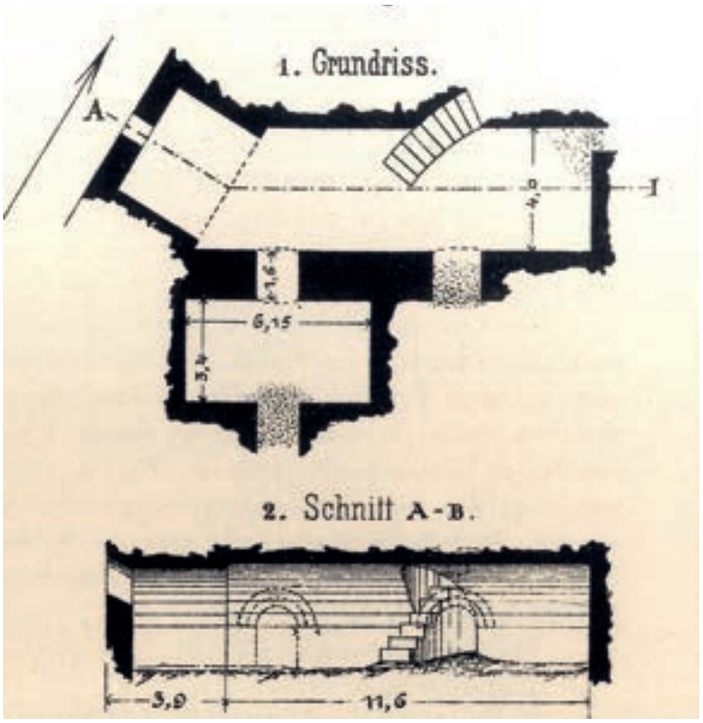
Resim 224 Nasuhiye Han (Bible House) sarnıcının iç mekân görünümü

3.2.1.11. Beyazıt Mercan Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Mercan Mahallesi, Çökelek Sokağı, 265 ada 5 parselde bulunmaktadır.

Beyazıt Mercan sarnıcı hakkındaki bilgi, 19 Eylül 1851 tarihli arşiv defterinde yer almaktadır. Belgede, İstanbul'da eskiden kalmış ve kullanılmayan sarnıçların yazıldığı bu deftere Beyazıt Mercan sarnıcı "Bâb-ı Seraskeri'nin Mercan kapısı tarafında bakkal dükkânı ittisalindeki sarnıç" olarak kaydedilmiştir. Sarnıcın ölçüleri uzunluk:15, genişlik:15, yükseklik:6 zira olarak verilmiştir.[147] P. Forchheimer-J. Strzygowski 1893 tarihli eserlerinde, Mercan Yokuşu sarnıcının plan ve kesitini paylaşmışlardır (Resim 225). [148] Nazım Bey, İstanbul'da fetihten önce inşa edilmiş su depolarından metruk olanlarının listesinde, "Mülga Bâb-ı Seraskeri Mercan kapısı ittisalinde dükkân tahtında" şeklinde bahsettiği sarnıcın ölçülerini ise uzunluk:15, en:15, yükseklik:2 zira olarak vermiştir.[149]

Beyazıt Mercan sarnıcının konumu, Pervititch haritasında 154 parselde boş arsa olarak betimlenmiştir. Osmanlı vakıf su yolları haritasında Mercan bölgesine su sağlayan isale hattının Mercan Yokuşu'na kadar olan kısmı işlenmiştir. Haritada, Mercan Yokuşu'ndaki su hattının bitişi önceki örneklerine benzer şekilde su depolama veya su taksimatının yapıldığı mahal olduğunu gösteren kare simge ile çizilmiştir (Resim 226). Encümen Arşivi'nin 208 numaralı dosyasında kayıt tarihi yazılmayan sarnıcın, Eminönü'nde kanalizasyon çalışmaları sırasında ortaya çıktığı kaydedilmiştir. Bizans eseri olarak tanımlanan sarnıca kanalizasyon inşaatı sırasında zarar verildiği ve yapının iki kubbesinin iptal olduğu belirtilmiştir (Resim 227).[150]

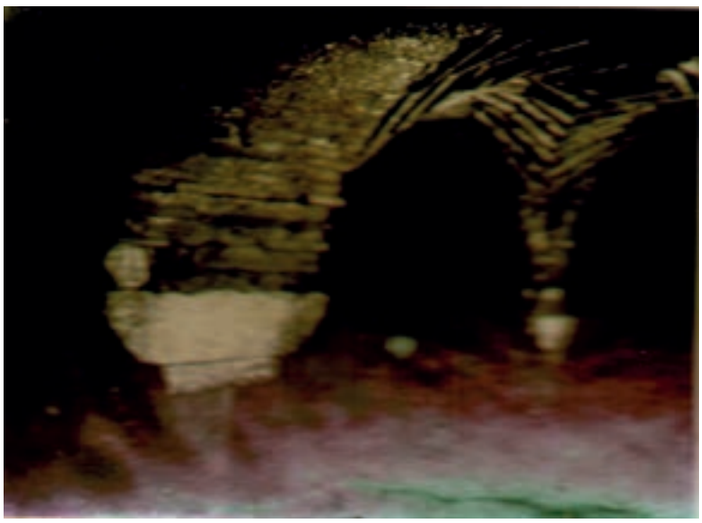

Resim 225 Beyazıt Mercan sarnıcının plan ve kesiti

Resim 226 Beyazıt Mercan sarnıcının Osmanlı vakıf su yollarındaki konumu

147 BOA. MVL. 842/79
148 P. Forchheimer- J.Strzyygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.108.
149 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaftan Devr Olunan Sular**, s. 65.
150 Encümen Arşivi, Dosya no:208.

Resim 227 Beyazıt Mercan sarnıcının kanalizasyon çalışmasında bulunduğu durumu

3.2.1.12. Sarnıçlı Han Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Beyazıt Mahallesi, Çadırcılar Caddesi, 647 ada 31 parselde bulunmaktadır.

Kapalı Çarşı'nın batısında yer alan Sarnıçlı Han; güneyde Gülekeş Hanı, doğuda İç Cebeci Han ve Saray Han ile bitişik nizamda konumlanmıştır. Han, avlu zemininin alt kotunda bulunan sarnıçtan dolayı bu isim ile bilinmektedir. Sarnıçlı Han'ın konumu, Goad haritasında tanımlıdır (Resim 228). Ayverdi ve Alman Haritalarında hanın bulunduğu alanın sınırları kadastral olarak gösterilirken, ayırt edici bir isimlendirme yapılmamıştır.

Resim 228 Sarnıçlı Han'ın Goad haritasındaki konumu

Sarnıçlı Han hakkında Zabtiye Nezareti'nin 4 Ocak 1900 tarihli arşiv kaydında şu bilgiler ye almaktadır; Sarnıçlı Han'da ikamet eden Dağıstanlı Halil isimli şahsın odasında 61 adet litografya taş bulunmuştur. Matbaa alet ve edevatının kullanımı hakkında bir müfettiş kararıyla uygulanacak muameleye karar verilene kadar hanın bodrum katında muhafaza altına alınmıştır. [151] Bununla birlikte Sarnıçlı Han'ın avlu zemininin altında bulunan sarnıcın işlevi hakkında bilgi bulunamamıştır. Günümüzde sarnıca, han avlusunda bulunan demir kapak ile örtülmüş kemerli bir açıklıktan 10-12 basamaklı bir merdiven ile inilmektedir. Hanın atık su ve kanalizasyonu havalandırma bacasından sarnıca bağlanmıştır. Sarnıcın atık sular akmaktadır. Sarnıcın sütunlarında hasarlar görülmektedir (Resim 229-230).

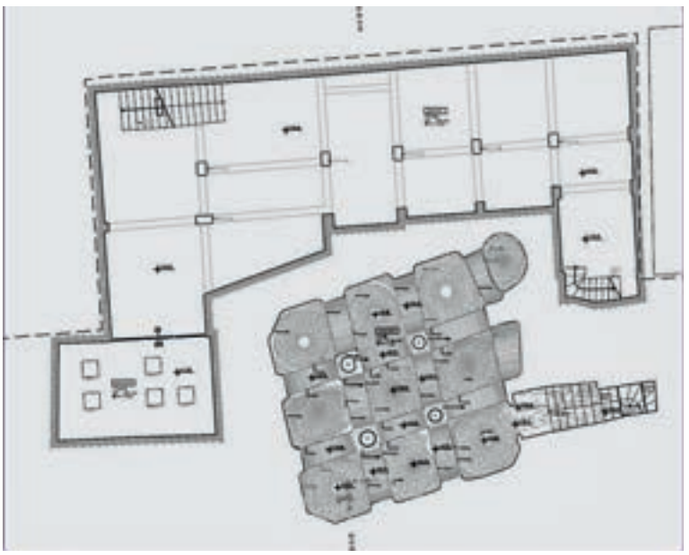
Resim 229 Sarnıçlı Han sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 230 Sarnıçlı Han sarnıcının havalandırma bacası detayı

Sarnıç; kareye yakın yamuk planlıdır. Yüksekliği, zemininden kubbe merkezine kadar 7.10 m ve kenarları 8.00x8.00x8.30x9.80 m ölçülerindedir. Sarnıç içerisinde bulunan 4 adet sütun, çevre duvarlara tuğla kemerler ile bağlanmıştır. Sarnıcın üstünü örten 9 adet kubbe ve 1 adet merdiven üzerini örten tonoz bulunmaktadır (Resim 231-232).

151 BOA. DH. MKT. 2293/112-113.

Resim 231 Sarnıçlı Han bodrum kat planı sarnıç tavan planı

Resim 232 Sarnıçlı Han ve sarnıcın kesiti

3.2.1.13. Süleymaniye Dârülkurra Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Süleymaniye Mahallesi, 377 ada 4 parselde Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer alır. Dârülkurra binası, Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan türbeleriyle birlikte külliyenin güney doğusundadır.

Dârülkurra sarnıcı, Süleymaniye Külliyesine su sağlayan isale hatlarının çizildiği Osmanlı vakıf su yolları haritasında, mektebin bulunduğu alanda gösterilmiştir (Resim 233). Dârülkurra olarak bilinen bina; Ayverdi haritasında Dar'ün Nüvvab, Alman Mavileri'nde ise okul olarak yazılmıştır. Günümüzde Dârülkurra binası eğitim amaçlı kullanılmaktadır.

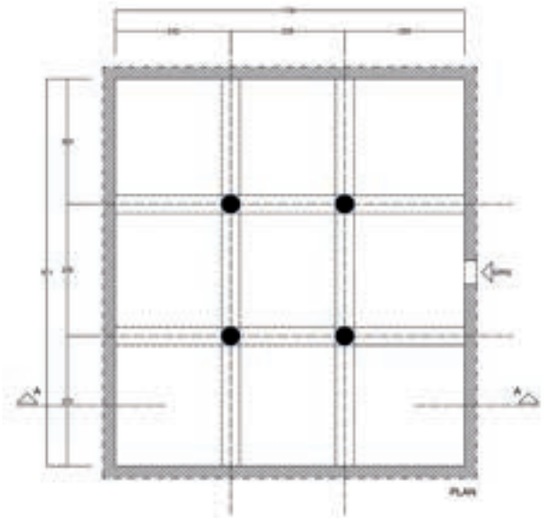
Resim 233 Dârülkurra sarnıcının su isale hattı

Araştırma kapsamında ilk detaylı inceleme tarafımızdan yapılan sarnıç, 19 Kasım 1890 tarihli pusula defterine kaydedilmiştir. Belgeye göre; Süleymaniye'de Muallimhâne-i Nüvvâb altındaki büyük su mahzenine Halkalı suyu akıtılmakta iken haraplığı nedeniyle su verilememektedir. Sarnıcın Süleymaniye'de Dökmeciler hamamının yedek su hazinesi olduğu ve hamama ait bulunduğu su yolcusu tarafından bildirilmiştir.[152] Dârülkurra binasının altında bulunan sarnıca erişim binanın giriş merdiveninin altında bulunan küçük demir bir kapıdan sağlanmaktadır. Su depolama işlevi bulunmayan sarnıç, dört sütunludur (Resim 234). Bu çalışmada yapının iç mekânına inilerek ölçümü yapılmış ve krokisi çizilmiştir (Resim 235-236).

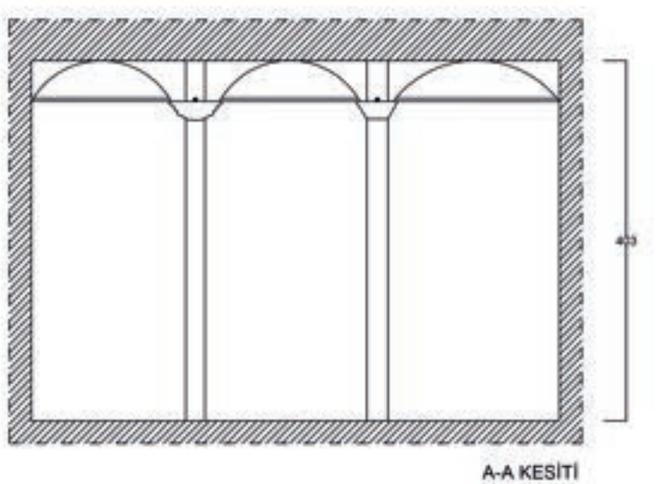

Resim 234 Süleymaniye Dârülkurra sarnıcı iç mekân görünümü

152 Salih Şahin Arşivi

Resim 235 Dârülkurra sarnıcı planı

Resim 236 Dârülkurra sarnıcı kesiti

3.2.1.14. Süleymaniye Camii Bahçe Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Süleymaniye Mahallesi, 377 ada 4 parselde Süleymaniye Camii bahçesinde bulunmaktadır.

Süleymaniye Camii sarnıcı hakkındaki bilgi Osmanlı vakıf su yolları haritasına dayanmaktadır. Haritada, cami ve külliyeye su sağlayan isale hattıyla birlikte bahçede bulunan sarnıç da ayırt edici olarak mavi renkli bir kare ile gösterilmiştir (Resim 237). Süleymaniye Camii bahçesinde bulunan sarnıç, ilk defa bu çalışma ile iç mekânına inilerek görüntülenmiştir.[153] Yüksek bir kuyu ağzı girişi ile erişilen sarnıcın içerisinde su vardır. Sarnıcın iç mekânında üst kottaki ağaçların köklerinin uzantıları görülmektedir (Resim 238). Kareye yakın planlı olan sarnıcın ortasında bir tane sütun desteği bulunmaktadır (Resim 239). Sarnıcın su isale hattının tespit edilemediği için suyun nasıl sağlandığı belirlenememiştir.

Resim 237 Süleymaniye Camii bahçe sarnıcının Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Resim 238 Süleymaniye Camii bahçe sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 239 Süleymaniye Camii bahçe sarnıcının iç mekân görünümü

153 Galeri Mağara Kulübü üyelerinden Ali Hakan Eğilmez, Metin Akbükrek ve Mustafa Ünal sarnıca iniş yapmışlardır.

3.2.1.15. Süleymaniye Tabhane Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Hoca Gıyasettin Mahallesi, Şifahane Caddesi, 378 ada 1 parselde bulunmaktadır. Süleymaniye Külliyesi Tabhanesi, günümüzde İstanbul İl Müftülüğü Ek Hizmet binası olarak kullanılmaktadır.

Süleymaniye Camii su yolları incelemesi sırasında, caminin orta kısmında bulunan girişten inilerek Tabhane bahçesinde bulunan tuvalet kapısının yan duvarındaki küçük bir demir kapaklı kapıdan çıkılmıştır. Burada su yolunun kesintiye uğradığı görülünce izleri takip edilerek sarnıca ulaşılmıştır. Sarnıç, Tabhane dâhilinde bulunan bir hizmet birim odasının altında olduğu anlaşılmaktadır (Resim 240). Sarnıcın kuyu bilezikli girişi bulunmaktadır. Üstü taş kapakla örtülü olan kuyu ağzındaki kapak kaldırıldığında sarnıcın girişinin kapatıldığı ve üst mekânla ilişiği kesilmiştir.

Resim 240 Süleymaniye Tabhane sarnıcı girişi

3.2.1.16. Süleymaniye Sıbyan Mektebi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Süleymaniye Mahallesi, 434 ada 1 numaralı parselde, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nin bahçesinde bulunmaktadır.

Sıbyan Mektebi sarnıcının varlığı, Osmanlı vakıf su yolları haritasında tespit edilmiştir. Haritada, Süleymaniye Külliyesi'ne isale edilen su hattı işlenirken mektebin bahçesinde bulunan sarnıç tanımlanmıştır (Resim 241). Mektebin kadastral yapısı Ayverdi, Alman ve Pervititch haritalarında da medrese bahçesi alanı gösterilmekle beraber yer altında bulunan yapı ayırt edici bir biçimde çizilmemiştir. Çalışma kapsamında ilk defa sarnıca erişim sağlanarak tarafımızdan incelemeler yapılmıştır. Kütüphane bahçesinin arka cihetinde bulunan sarnıca, demir küçük bir kapaktan erişim sağlanmaktadır. İp hattı kurularak sarnıca inilmiştir. Su depolama işlevinde olan sarnıcın içinde su mevcuttur (Resim 242-243). Süleymaniye su yollarının isale hattı üzerinde bulunan sarnıcın su kaynağı, işlevini kaybetmiş su yolundan sızan veya yağmur sularından beslendiği muhtemeldir. Çalışma kapsamında sarnıcın ölçümleri alınarak krokisi ve kesiti (Resim 244-245) çizilmiştir.

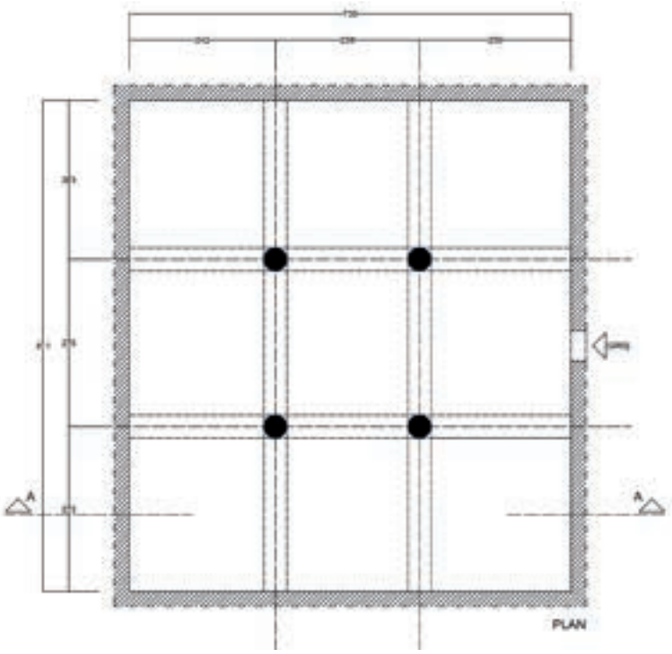
Resim 241 Süleymaniye Camii ve Külliyesi su isale hattı

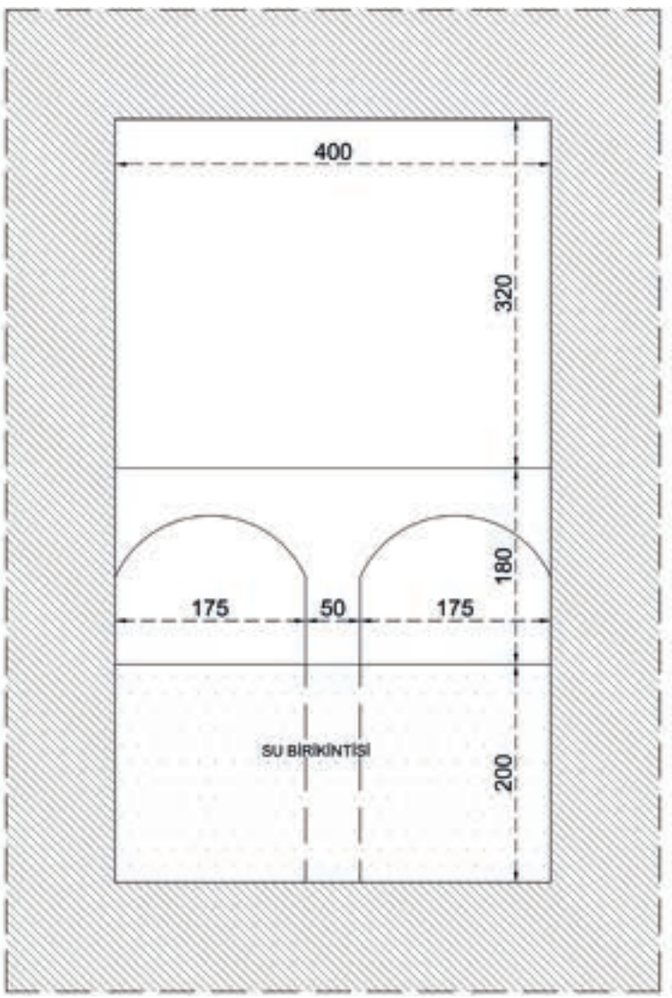
Resim 242 Süleymaniye Sıbyan Mektebi sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 243 Süleymaniye Sıbyan Mektebi sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 244 Süleymaniye Sıbyan Mektebi sarnıcının krokisi

Resim 245 Süleymaniye Sıbyan Mektebi sarnıcının kesiti

3.2.1.17. İstanbul Üniversitesi Sarnıcı (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Süleymaniye Mahallesi, 618 ada, İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü bahçesinde bulunmaktadır.

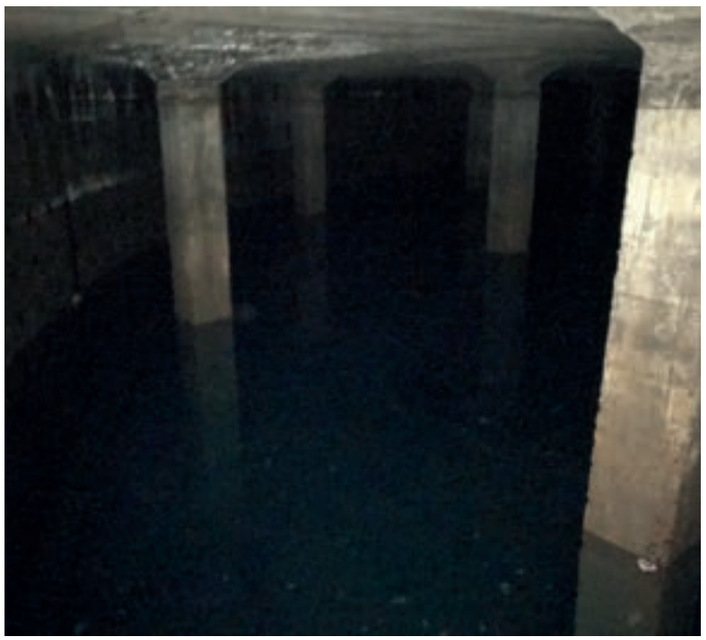
İstanbul Üniversitesi'nin Süleymaniye Camii cihetine nazır olan bahçesinde zemin kotunun altında bulunan sarnıç hakkındaki bilgi, Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir (Resim 246). Alman Mavileri haritasında da sarnıcın bağlantılı bulunduğu üst fiziksel mekân kışla olarak tanımlanmışken yer altındaki yapı ayırt edici biçimde tasvir edilmemiştir. Haritada tespit edilen sarnıç, Üniversite bahçesinin Süleymaniye Kapısı mevkiinde bulunmaktadır. Üniversitenin Süleymaniye tarafındaki duvarda sarnıca ait izler görülmektedir (Resim 247). Demir kapakla örtülmüş havalandırma bacasından sarnıca erişim sağlanmaktadır. Bacanın ağız kısmına monte edilmiş demir merdiven inilen sarnıç, oldukça büyük hacimli bir yapı olduğu anlaşılmakla birlikte karanlık olması nedeniyle fotoğraf çekiminde kısıtlılık yaşanmıştır. Sütunlu olan sarnıcın içi su doludur (Resim 248).

Resim 246 İstanbul Üniversitesi Bahçe sarnıcının (B) su isale hattı

Resim 247 İstanbul Üniversitesi sarnıcının (B) bahçe duvarındaki izleri

Resim 248 İstanbul Üniversitesi sarnıcının (B) iç mekân görünümü

Resim 249 Eski Saray su hazinesinin minyatürü

3.2.1.18. İstanbul Üniversitesi Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Süleymaniye Mahallesi, 618 adada, İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü bahçesinde bulunmaktadır.

İstanbul Üniversitesi kullanımında olan ve araştırmamız kapsamında ilk defa detaylı olarak incelenen sarnıç hakkındaki bilgi, 24 Ocak 1815 tarihli keşif defterinde yazılmıştır. Belgeye göre; Darüssaade Ağası'nın emriyle Eski Saray'da bulunan Harem-i Hümâyun yedi karındaşlar kabirleri yakınında olan su hazinesi çatısının kaplama tahtalarının yenilenmesi ve tamiriyle, kurşunu tebdili ve noksanı tekmili hakkında kayıt bulunmaktadır.[154] Belgedeki su hazinesinin, değişen fiziksel çevre, güncel kayıtlardan ve toplumsal bellekten silinen isimlendirme nedeniyle noktasal olarak tespit edilmesini zorlaştırmıştır.

Belgede söz edilen sarnıç, Beylik su yolları haritasında, Eski Saray alanı içerisinde minyatür olarak çizilen su hazinesinin konumu ile örtüşmektedir (Resim 249). Belgede yer alan, fakat bugün bilinmeyen Eski Saray içindeki yedi karındaşlar kabri ve yanındaki su hazinesinin sonrasında Bâb-ı Seraskeri sınırları içinde olduğu muhtemeldir. Osmanlı vakıf su yolları haritasında sarnıcın bulunduğu alan "itfaiye pompaları sundurması" olarak işlenmiştir (Resim 250). Alman Mavileri haritasında "yangın pompaları" yazısı ile tanımlanan ve simgelenen bir yapı görülmektedir (Resim 251). Atatürk Kitaplığı'nın fotoğraf envanterinde Beyazıt Meydanı'nda tramvay hattı çalışmalarını gösteren resimde direkler üzerinde bulunan bir su deposu olduğu düşünülen bir yapı görülmektedir (Resim 252). Bu fotoğraf, arşiv belgesinde ve haritalarda konumu belirlenen ancak değişen fiziksel mekânların tespit edilmesinde ipucu olmuştur.

Resim 250 İstanbul Üniversitesi sarnıcının (A) Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

154 BOA. TS. MA. D 9916/48-7

Resim 251 İstanbul Üniversitesi sarnıcının (A) Alman Mavileri haritasındaki konumu

Resim 252 Beyazıt Meydanı'ndan su deposunun görünümü (Atatürk Kitaplığı, Bel.Mtf. 003757)

Üniversite bahçesinde zeminin alt kotuna açılan 3 demir kapak bulunmaktadır. Bu kapaklardan bir tanesi mekanik odaya açılmaktadır (Resim 253). Diğer iki kapak ise sarnıcın tonozuna açılmış farklı girişlerdir. Sarnıca erişim tonozunda açılmış olan delikten sağlanmaktadır (Resim 254). Sarnıç, horasan sıvalıdır ve üç köşesinde demir borular vardır. İçerisinde çok az miktarda su olan sarnıç uzun yıllardan beri su depolama amacıyla kullanılmadığı anlaşılmaktadır (Resim 255). Sarnıca suyun yan tarafta bulunan mekanik odadan İSKİ'nin çektiği isale hattıyla dolduğu düşünülmektedir. Literatürde varlığı hakkında herhangi bir bilgiye erişilemeyen sarnıcın plan ve kesiti bulunmaktadır (Resim 256-257-258).[155]

Resim 253 İstanbul Üniversitesi sarnıcının (A) bitişiğinde bulunan mekanik oda

Resim 254 İstanbul Üniversitesi sarnıcının (A) üstten görünümü

Resim 255 İstanbul Üniversitesi sarnıcının (A) iç mekân görünümü

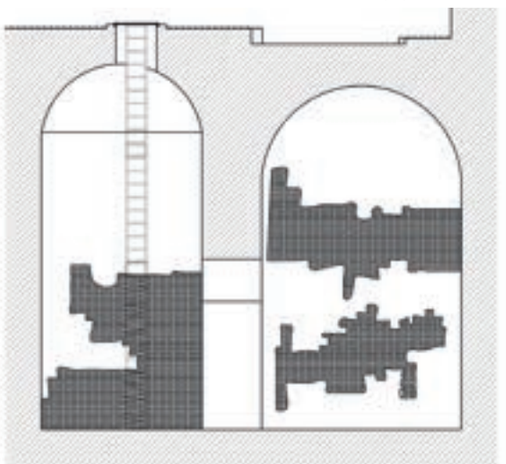
155 Erşah Çetiner Arşivi.

Resim 256 İstanbul Üniversitesi sarnıcı (A) planı

Resim 257 İstanbul Üniversitesi sarnıcı (A) kesit

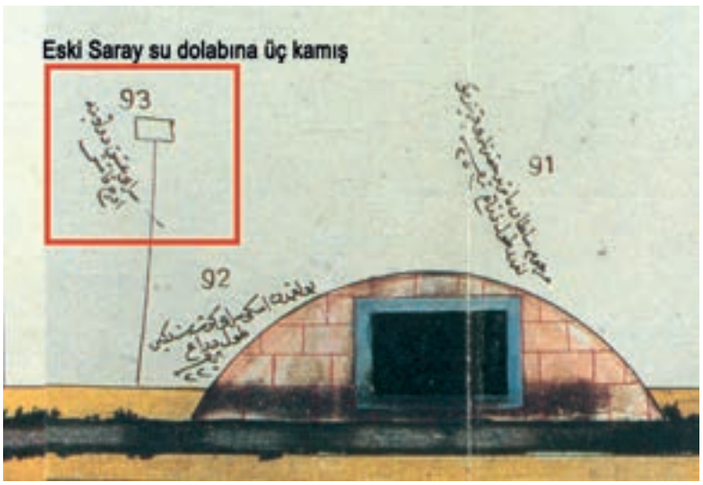

Resim 258 İstanbul Üniversitesi sarnıcı (A) kesit

3.2.1.19. İstanbul Üniversitesi Dolap Ocağı

Konumu: Fatih İlçesi, Süleymaniye Mahallesi, 618 adada, İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü bahçesinde bulunmaktadır.

İstanbul Üniversitesi bahçesinde bulunan ve araştırmamız kapsamında ilk defa detaylı olarak incelediğimiz Eski Saray dolap ocağı hakkındaki bilgiler 18 ve 19. yüzyıla tarihlenen saraya ait tamir belgeleridir. 25 Mart 1787 tarihinde Saray Ağası Beşir Ağa tarafından, Eski Saray'da kuyu dolaplarından eski olanların tamir edilmesi gerektiği yazılmıştır.[156] Daha sonra 4 Ağustos 1803 tarihli belgede, Eski Saray su dolabının demir zinciri, kovaların demir aleti ve kuyunun üzerindeki çatının yenilenmesi için yapılacak tamiratın masrafı keşif defterine kayıt edilmiştir.[157] 9 Ekim 1837 tarihindeki belge ise, Serasker dairesine akan ve kuyuda toplanıp dolapla çekilen su için bir nefer tayin edilmesi hususundadır.[158] Belgede bahsedilen dolap ocağının konumu, Beylik su yolları haritasında su isale hattı ile birlikte minyatür olarak tasvir edilmiştir (Resim 259).

Resim 259 İstanbul Üniversitesi dolap ocağının Beylik su yolları haritasındaki konumu

Bu çalışmayla ilk defa incelenen dolap ocağı üniversite bahçesinin araç girişinin hemen sağında tespit edilmiştir (Resim 260). Dolap ocağı hakkında literatürde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Dolap ocağının, üniversitenin teknik alt yapı çalışanları tarafından uzun aralıklarla temizlenmektedir. Kuyu yaklaşık 9.5 m derinliğinde ve zemininde mermer tas biçiminde bir tekne bulunmaktadır. Kuyunun ağız kısmında bulunan bileziği 1.80 m çapındadır. Dairesel formda olan kuyunun çapı giriş kısmından sonra genişlemektedir (Resim 261).

Resim 260 İstanbul Üniversitesi dolap ocağının giriş mahalli

156 BOA. C.SM. 126/6334
157 BOA. TS. MA. E. 113/11
158 BOA. C.AS. 1187/53010

Resim 261 İstanbul Üniversitesi dolap ocağının iç mekân görünümü

3.2.1.20. Beyazıt Meydan Sarnıcı (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Balabanağa Mahallesi, Darülfünun Caddesi üzerinde 581 ada 6 parselde bulunmaktadır

Beyazıt Meydan sarnıcı hakkındaki bilgi 19 Eylül 1851 tarihli arşiv defterinde bulunmaktadır. Sarnıç bu deftere, "Bayezıd Velî havlısında Kâğıtçı dükkânları önündeki sarnıç" olarak yazılmıştır. Sarnıcın ölçüleri ise uzunluk: 54, en: 31, yükseklik: 7 zira olarak kaydedilmiştir.[159] 19 Kasım 1890 tarihli belgede ise bu sarnıcın, Bayezıd Meydanı'nda Kâğıtçılar dükkânı altında büyük bir mahzen olup Bâb-ı Seraskeri'nin inşâ olunduğu sırada molozları dökülerek kapatıldığı belirtilmiştir. Söz konusu sarnıcın içindeki molozlar tahliye olunsa bile Kırkçeşme suyu icrâ olunamayıp Halkalı suyuyla ise dolmasının mümkün olamayacağı ifade edilmiştir.[160] Günümüzde Beyazıt Meydan sarnıcı (A) kalıntı şeklindedir (Resim 262-263). Sarnıcın bulunduğu alanın etrafı sac perde ile örtülerek kapatılmıştır.

Resim 262 Beyazıt Meydan sarnıcının (A) iç mekân görünümü

Resim 263 Beyazıt Meydan sarnıcının (A) iç mekân görünümü

3.2.1.21. Beyazıt Meydan Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Balabanağa Mahallesi, Darülfünun Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Beyazıt Meydan sarnıcı (B) hakkındaki belge, 14 Şubat 1863 tarihli bir haritadır. Haritaya göre, Sultan Beyazıd'da Yahni Kapan Sokak'ta meydana gelen yangın sonrasında bölgenin vaziyet planı çizilmiştir.[161] Söz konusu planda, Hatice Usta Camii'nin yakınında bir su hazinesi de betimlenmiştir (Resim 264). Günümüzde planda gösterilen konum ile Beyazıt Meydanı Darülfünun Caddesi üzerinde bulunan sarnıç kalıntısı eşleşmektedir. Bugün kullanılmayan sarnıç, sac perde ile kapatılmıştır. Yapının görülebilen kısmı yıkıntı şeklindedir (Resim 265).

159 BOA. MVL. 842/79
160 Salih Şahin Arşivi
161 Atatürk Kitaplığı, Hrt. 3945.

Resim 264 Beyazıt Yahni Kapanı Sokak'taki yangın sonrası çizilen harita

Resim 265 Beyazıt Meydan sarnıcının (B) görünümü

3.2.1.22. Acemioğlanlar Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Kemalpaşa Mahallesi, Vidinli Tevfik Paşa Caddesi, 921 ada 26 parsel dâhilinde bulunmaktadır.

10 Şubat 1758 tarihli arşiv belgesinde; Şehit Ali Paşa'nın İstanbul'da Acemoğlanı Meydanı yakınında Balabanağa Mahallesi'nde Kırkçeşme suyu üzerinde bina eylediği büyük kuyunun dolabı, üzerinde olan çatısı, suyu kuyudan çekenlere tahsis edilmiş olan küçük bir ev, aynı mahallede bulunan çeşmenin su yolu ve hazinesi, "Çeşmeli Odalar" diye isimlendirilen odalarda olan iki adet çeşme ve büyük su hazinesi kanavatının daha önce meydana gelen büyük yangında harap olduğu yazmaktadır. Belgenin devamında, menzilin, dolabın ve su çıkarmak için hıfz olunan atın ahırının ve samanhanelerinin de tamire muhtaç olduğu belirtilmiştir. Yapılan tamirde Çeşmeli Oda denilen mahalde iki adet taş çeşmeyle birlikte kaydedilen kargir su hazinesinin uzunluğu 22, genişliği 5 zira olarak yazılmıştır.[162]

Belgede söz edilen Acemoğlu Meydanı'nın kadastral sınırları Ayverdi haritasında gösterilmiş olmakla birlikte, sarnıç ayırt edici bir biçimde çizilmemiştir (Resim 266). Pervititch haritasında ise meydanın bulunduğu alanın kadastral yapısı değişmiş ve 130-131 numaralı parsellerde bulunan sarnıcın yerinde yapılar ve boş arazi tasvir edilmiştir (Resim 267). Günümüzde belgede bahsedilen sarnıcın bulunduğu mahalde Vidinli Tevfik Paşa Caddesi Sarnıcı olarak isimlendirilen bir sarnıç bulunmaktadır (Resim 268).[163] Belge ve haritalar doğrultusunda Acemioğlanlar sarnıcının, Vidinli Tevfik Paşa Caddesi'nde bulunan sarnıç ile eşleştiği görülmektedir.

Resim 266 Acemioğlanlar sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 267 Acemioğlanlar sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

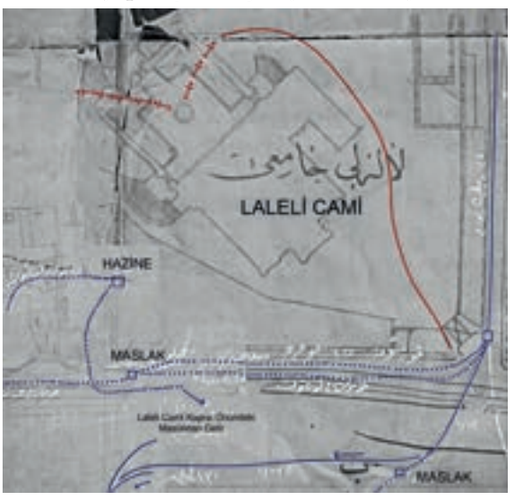
Resim 268 Vidinli Tevfik Paşa Caddesi sarnıcının iç mekân görünümü (Fatih Zeyrek Akademi)

162 BOA. EV. HMH. D. 5107
163 Kerim Altuğ, İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topoğrafyasındaki Dağılımı, İTÜ Doktora Tezi, s.334.

3.2.1.23. Laleli Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Kemalpaşa Mahallesi, Ordu Caddesi, 913 ada da Laleli Camii bahçesinde bulunmaktadır.

Laleli Camii sarnıcı hakkındaki belge 1890 tarihlidir. Belgede, Laleli Cami-i Şerifi altında büyük bir mahzen mevcut bulunduğu ve daima üç buçuk masura suyu olduğu belirtilmiştir. Aksaray büyük yangınından evvel bu su, müstakil yol ile Yenikapı hâricindeki çeşmeye kadar akmaktadır. İncelemelerin yapıldığı tarihte sarnıcın işlevini kaybettiği ve suyunun da telef olduğu yazılmıştır. Bu su mahzeni, mükemmel surette tamir edilirse içinde Kırkçeşme suyunun fazlasının depolanacağı haber verilmiştir.[164] Sarnıç Osmanlı vakıf su yolları haritasında, Laleli Camii'nin su isale hattı üzerinde "hazine" yazılı bir yapı çizilmiştir (Resim 269). Ayverdi haritasında ise, karolajlı betimlenmiştir. Pervititch haritasında ise, hazne ve depo olarak iki su yapısı çizilmiştir (Resim 270).

Resim 269 Laleli Camii sarnıcının su isale hattı

Resim 270 Laleli Camii sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

Cami avlusunun batı tarafında bulunan sarnıç iki katlıdır. Sarnıcın 2. katı cami avlusuna hemzemindir. Sarnıcın 2. kat kısmından girişi olduğu, ancak burası kapatılmıştır. Laleli Camii avlusunun yaklaşık 3-3,5 metre altında bulunan sarnıca erişim, 15-20 basamaklı taş merdiven ile sağlanmaktadır. Giriş kapısı ve penceresi olan sarnıcın, muhtelif amaçlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yukarı kat ile bağlantısı bulunmayan sarnıcın özgün yapısı bozulmuştur. İçerisinde çelik bir su deposu bulunmaktadır (Resim 271).

Resim 271 Laleli Camii sarnıcının iç mekân görünümü

3.2.2. Mahzenler

Beyazıt bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 9 mahzen bulunmaktadır. Bu bölümde söz konusu mahzenlerden günümüzde mevcut bulunan 5 yapı incelenmiştir. Söz konusu sarnıçlar hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 188). Beyazıt bölgesinde bulunan mahzenler, genellikle ticari ürünlerin depolanması amacıyla kullanılmıştır. İstanbul limanına nazır olan bölgenin kıyı semtlerinde bulunan hanların bodrum katları mahzen işlevinde kullanılmıştır. Bölgede bulunan ancak günümüze ulaşamayan 4 mahzen kayıp eserdir.

3.2.2.1. Ebusuud Caddesi Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Hocapaşa Mahallesi, Ebusuud Caddesi 18 ada dâhilinde bulunmaktaydı.

Ebusuud Caddesi'nde bulunan mahzen hakkındaki belge 20 Ocak 1906 tarihlidir. Belgeye göre, Soğuk Çeşme yakınında Ebussuud Caddesi'nde Ahmed Bey ile kardeşinin tasarrufunda olan 37 numaralı hanenin altında tahminen 37 metre uzunluğunda oda şeklinde olan bir mahzen bulunmaktadır. Bu mahzen mahallinin açık bulunmasının sakıncalı olmasından dolayı kapatılması gerekliliği İstanbul Polis Müdürlüğü'ne yazılan yazıda dile getirilmiştir.[165] Günümüzde Ebusuud Caddesi İbni Kemal sokakta yapılan temel hafriyatı esnasında tonozlu yapılar meydana çıkarılmıştır. Rölöve ve fotoğrafları alınan tonozlu yapılar binanın bodrum katında koruma altına alınmıştır (Resim 272).

164 Salih Şahin Arşivi.
165 BOA. ZB. 372/155

Resim 272 Ebusuud Caddesi mahzeninin görünümü

3.2.2.2. Acı Musluk Sokağı Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, 308 ada 2 parselde bulunmaktadır.

Acı Musluk mahzeni 1893 yılında P.Forcheimmer- J. Strzygowski tarafından "Türk mahzeni" olarak tanımlanan yapı, üzerinde bulunduğu Acı Musluk Sokağı'nın ismi ile anılmıştır. Araştırmacılar mahzenin iç mekânına giremedikleri için dış duvarının görünümünü çizmişlerdir (Resim 273).[166] Ernest Mamboury 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptığı incelemeler neticesinde bu yapının Botaniaetes Sarayı'nın sarnıcı olduğunu söylemiştir. Mamboury, tuğla tabakaları ve kesme taşlardan tertip edilmiş, parmaklıklı ufak pencereleri olan bu binanın ambar olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Mahzenin 6. asıra ait olabileceğini ve içerisine girebilmek için kiracılardan izin alınması gerektiğini belirtmiştir.[167] Acı Musluk mahzeni, Pervititch haritasında "yer altı atık kağıt depoları" olarak betimlenmiştir (Resim 274). Günümüzde Acı Musluk Mahzeni harap bir vaziyettedir. (Resim 275). Acı Musluk mahzeni, 10776 sayılı Eminönü Anıt Tescil fişinde Bizanten yapı kalıntısı olarak kaydedilmiştir.Hakkında başka bilgi yazılmamış olan kalıntı, 03/07/1990 tarihli 1637 sayılı kurul kararı ile anıt eser olarak tescil edilmiştir.[168]

Resim 273 Acı Musluk Caddesi sarnıcının dış mekân tasviri

Resim 274 Acı Musluk mahzeninin Pervititch haritasındaki konumu

Resim 275 Acı Musluk mahzeni iç mekân görünümü

3.2.2.3. Hoca Hanı Mahzeni (Hoca Kasım Gönani Camii)

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Eminönü Mahallesi, Hocahanı Sokağı, 308 ada 2 parselde bulunmaktadır.

166 P.Forcheimmer- J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter** s. 90.
167 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn, s**. 455.
168 D.K.V.K E., 10776 Eminönü Anıt Tescil Fişi.

Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarında Hoca Hanı mahzeni hakkında birden fazla yapıdan bahseden belgeler bulunmaktadır. 18 Aralık 1882 tarihli belgede, Hazine-i Harameyn'e mülhak vakıflardan, eski Şeyhülislam merhum Mehmed Saadettin Efendi vakfından Daye Hatun Mahallesi'nde Hoca Hanı olarak bilinen hanın alt tabakasında, birbirine bağlı iki oda mahzen olduğundan bahsedilerek bunların başkasına kiralanması hususu, vakfın mütevellisi Seyyide Habibe Hanım tarafından dilekçe ile istenilmiştir. Söz konusu mahzene dair herhangi bir kayıtlı bilginin de elde edilememesinden dolayı konu yargıya havale olunmuştur. Mahkeme tarafından mahalline bir kâtip gönderilmiş ve adı geçen mütevellinin de hazır olduğu halde belirtilen mahzen incelenmiştir. İncelenme neticesinde hanın alt katında Trabzonlu Ali kaptanın kızı Gülfem Hatun ile han Odacıbaşısı Sıvacıoğlu Avadis veled-i Bogos'un yarı yarıya ortaklaşa tasarruflarında olan yerden başlayarak sekize kadar numaralandırılmış ve 40 seneden beri kimsenin uhdesinde olmayan sekiz adet mağazadan ibaret olduğu anlaşılmıştır. Müzayede ile icara verilmesinin vakıf için faydalı ve yararlı olduğu tahakkuk ettiğinden, usulüne uygun olarak yasal düzenlemeleri çerçevesinde açık müzayede ve gazeteler vasıtasıyla ilanı yapılmıştır. Sonuçta 800 kuruş kira ile yukarıda ismi geçen Odabaşı Avadis'in üzerinde kalmıştır. Başka taliplisi çıkmadığından bu gibi yeni satılan yerlerin her bir 100 arşınına aylık yüzer akçe müeccele ile icara verilmesi mevcut yasal nizamı gereğinden olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple zikr olunan mahzen mahallerinin nizamı gereği aylık 38 akçe müeccele ve 800 kuruş muaccele ile Avadis üzerine yapılmasının uygunluğu Evkaf İdare Meclisi'nden sorulmuş ve gereğinin yapılarak sonucunun bildirilmesi istenmiştir.[169]

24 Ekim 1906 tarihli belgede, Hobyar Mahallesi'nde Kayserili Ermeniyan Kirkor ve Basmacıyan Karanik'in mutasarrıf oldukları arsa etrafına harçsız taşla duvar yapıldığı bildirilmiştir. Ancak arsa içinde bulunan ve İran Konsolosluğu ile Hoca Hanı altına kadar uzanan büyük mahzenlerin açık mahallerinin kapatılmamasından dolayı zabıta tarafından bu durumun mahzurlu görüldüğü polis müdüriyetine havale edilmiştir.[170] Pervititch haritasında Hoca Hanı mahzeninin olduğu alanda birden fazla yer altı yapısı gösterilmektedir. Haritada Hoca Hanı mahzeni olarak isimlendirdiğimiz yapının üst mekânında, çorap fabrikasının kurutma birimi görülmektedir (Resim 276). Günümüzde belgede ve Pervititch haritasında Hoca hanı mahzenine erişim Melek İş Hanı'nın bodrum katındaki demir bir kapıdan sağlanmaktadır. Mahzen, han ve yan parselde bulunan Hoca Kasım Günani Camii'nin altına kadar uzanmaktadır. Uzun koridorlardan müteşekkil olan yapıda havalandırma bacaları bulunmaktadır Beşik tonoz örtülü mahzenin pek çok onarım gördüğü ve özgün yapısının değiştiği anlaşılmaktadır (Resim 277-278).

Resim 276 Hoca Hanı mahzeninin Pervititch haritasındaki konumu

Resim 277 Hoca Hanı mahzeninin iç mekân görünümü

169 BOA. ŞD. 106/23
170 BOA. ZB. 375/8

Resim 278 Hoca Hanı mahzeninin iç mekân görünümü

3.2.2.4. Hatice Turhan Sultan Türbesi Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Rüstem Paşa Mahallesi, Yeni Camii Meydanı Sokak, 384 ada 129 parselde bulunmaktadır.

Hatice Turhan Sultan mahzeni, 27 Kasım 1867 tarihli Yeni Camii avlusuna ait bir plana çizilmiştir. Belgede dikdörtgene yakın planlı olan mahzen, muvakkithane ile türbe arasında yer almaktadır (Resim 279). Planda tasvir edilen mahzen günümüzde türbenin giriş kapısının sağ tarafındaki bahçede bulunmaktadır. Mahzen herhangi bir işlevde kullanılmamaktadır (Resim 280).

Resim 280 Hatice Turhan Sultan mahzeninin dış görünümü

Resim 279 Hatice Turhan Sultan mahzeninin planı (BOA. PLK.P. 6737)

3.2.2.5. Balkapanı Hanı Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Tahtakale Mahallesi, Balkapanı Sokak, 285 ada dâhilinde Balkapanı Hanı avlusunun zemin kotunun altında bulunmaktadır.

27 Ağustos 1766 tarihli şeriyye sicil kaydında Ayasofya Camii Vakfı'ndan olan Balkapanı Hanı'nda tüccarların yağ yedekleri ve bal potnaları gibi mallarını depoladıkları saçak altları ve yer altı mahzenleri ile diğer mahallerin zelzeleden yıkıldığı kaydedilmiştir. Söz konusu hanın yıkılan yerlerinin de acilen tamirinin yapılması gerekliliği ilam edilmiştir.[171] 29 Ocak 1906 tarihindeki belgede ise Balkapanı Hanı bodrum ve sundurma mahallerine konulacak fıçılardan alınacak vergi miktarının belirlenmesine dair Evkaf Nezareti'ne bildirilen havale ile; adı geçen handaki bodrumların ihtilaflı olması nedeniyle durumun Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmesinden bahsedilmiştir.[172] Balkapanı mahzeninin konumu, Alman ve Pervititch haritalarında ilişkili olduğu fiziksel üst mekan çizilmiş olmakla birlikte, yer altında olan yapı çizilmemiştir. Balkapanı Hanı'nın avlusunda bulunan bir giriş, bodrum katına açılmaktadır. Mahzene 10-15 basamaklı merdiven ile inilmektedir. Günümüzde mahzen, halen depolama birimi olarak kullanılmaktadır. Mahzenin incelememize izin verilen giriş kısımları görülmüş, diğer bölümleri ve hacmi anlaşılamamıştır (Resim 281).

Resim 281 Balkapanı mahzeni iç mekân görünümü

3.2.2.6. Laleli Taşhan Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Kemalpaşa Mahallesi, 913 ada dâhilinde bulunan Taş Han'ın avlusunun zemin katının altında bulunmaktadır.

Laleli Çukur Çeşme Caddesi'nde bulunan Taş Han'la ilgili olarak tarihi 4 Ocak 1887 tarihli arşiv belgesinde hanın altmış beş odası ve bodrum katı muayene olunmuştur. Burada ikamet edenlerin genellikle inşaat amelesi ve esnaftan oluştuğu polis ve belediye ekipleri tarafından tespit edilmiştir.[173] 30 Eylül 1906 senesinde Osmanlı tebaasından İsmail isminde biri evvelce Beyazıt'ta Sahrınçlı Han altında üç numaralı mağazayı matbaa olarak kullanmak için izin istemiştir. Fakat sonra bu düşüncesinden vazgeçerek Mahmud Paşa'da Taş Han namıyla yeni inşa olunan hanın altındaki mağazayı matbaa olarak kullanacağını bildirmiştir.[174] Taş Han, Ayverdi haritasında Çukur Çeşme Han olarak isimlendirilirken bodrum katındaki mahzen gösterilmemiştir. Alman Mavileri ve Pervititch (Resim 282) haritalarında ise mahzenin ilişkin olduğu üst fiziksel mekân ve mahzene inilen merdiven çizilmiştir. Mahzene han avlusundaki 10-15 basamaklı merdivenden inildikten sonra sağ tarafta bulunan kapıdan ulaşılmaktadır. Restoran olarak kullanılan mahzen günümüzde Taş Han kapalı olduğu için içerisine girilememektedir (Resim 283).

Resim 282 Taş Han mahzeninin Pervititch haritasındaki konumu

Resim 283 Taş Han mahzeninin iç mekân görünümü (2018)

171 Ed. Coşkun Yılmaz, **İstanbul Kadı Sicilleri**, C.25. s. 291
172 BOA. ZB. 335/3
173 BOA. Y.MVT. 25/5
174 BOA. ZB. 20/25

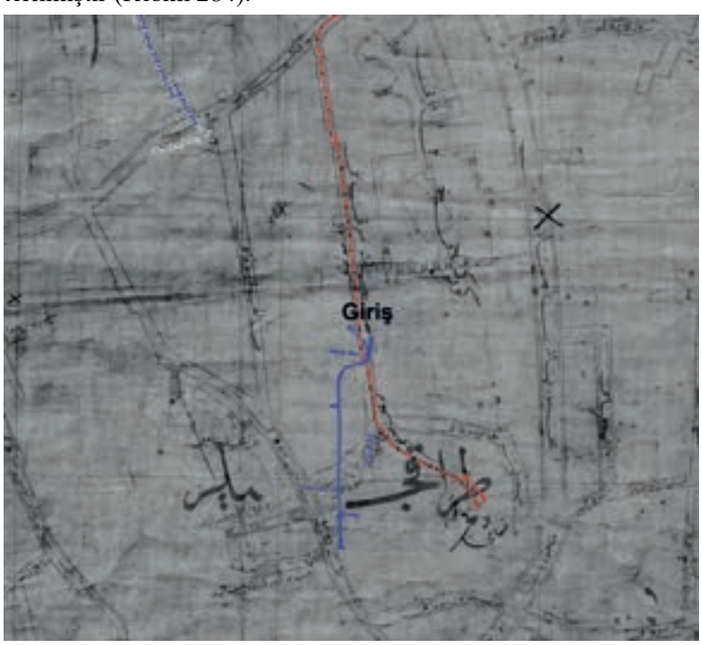
3.2.3. Su Yolları

Beyazıt bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 5 su yolu incelenmiştir. Beyazıt bölgesinde bulunan mimari yapıların ticari, idari ve mesken olarak kullanılmasından ötürü burası, nüfus yoğunluğu fazla bir bölgedir. Bölgenin artan su ihtiyacı ve özellikle Topkapı Sarayı'na su sağlayan yolların geçiş güzergâhının üzerinde bulunması nedeniyle arşiv kayıtlarında su yolları hakkında pek çok belge bulunmaktadır. Söz konusu su yollarının 3 tanesi ticaret bölgesinde, 2 tanesi de cami ve külliyelerdeki bölümleri tespit edilmiştir. Bu su yolları hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 188).

3.2.3.1. Büyük Yeni Han Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Taya Hatun Mahallesi, Çarkçılar Sokağı'nda bulunan su yoludur.

Büyük Yeni Han su yolu hakkındaki belge, 6 Kasım 1862 tarihlidir. Belgeye göre, Mahmut Paşa'da mengene karşısında ve Büyük Yeni Han'ın Kaşıkçılar Sokağı tarafındaki kapısında bulunan çeşmelerin ve su yollarının tamir edilmesi gerekliliği yazmaktadır.[175] Osmanlı vakıf su yolları haritasında belgede bahsedilen Büyük Yeni Han su yolunun isale hattının kırmızı renk ile çizildiği görülmektedir. Güncel tespit çalışmasında bu su yolunun haritada tanımlanmamış bir hattı daha tespit edilmiş ve harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 284).

Resim 284 Büyük Han su yolu ve keşfedilen yeni hattı

Su yoluna erişim, Büyük Yeni Han'ın Çakmakçılar Sokağı'nda bulunan çay ocağında bulunan ve üzeri tahta ile örtülerek masa işlevinde kullanılan havalandırma bacasından sağlanmaktadır. Kare planlı, 4 metre derinliğinde ve 1 metre genişliğindeki havalandırma bacasında duvara monte edilen demir basamaklardan dik bir inişle iç mekâna ulaşılmaktadır. Büyük Yeni Han su yolunun iç mekânı, giriş noktasından küçük bir odacığa açılmaktadır. Bu mekânın kuzey-güney doğrultusunda tonozlu bir su yolu uzanmaktadır (Resim 285). Su kanalının içerisinde plastik boru ile çekilmiş bir hat da bulunmaktadır (Resim 286). Aktif bir su akışının olduğu kanalda, kuzey yönünde su akışı çöküntü bir alana batarak kaybolmaktadır. Su yolunun güney istikametinde ise ancak eğilerek ve ara ara sürünerek ilerlenmektedir. Yaklaşık olarak 85 metre uzunluğundaki su tünelinde bir baca ve demir bir kapı tespit edilmiştir. Bu baca, yuvarlak ve dizme taş şeklinde örülmüştür. Demir kapı ise, tünele açılan başka girişlerin de olduğunu göstermektedir (Resim 287). Su yolunun güney istikametinde çöküntü alandan su akışı devam etmektedir (Resim 288). Büyük Yeni Han avlusunda bulunan çeşmeye su buradan iletilmektedir. Bununla birlikte su kanalı içerisinde kırık küp ve küçük ebatlı arkeolojik kalıntılarda vardır.

Resim 285 Büyük Yeni Han su yolunun tonoz detayı (2019)

Resim 286 Büyük Yeni Han su yolunda bulunan plastik boru hattı (2019)

175 BOA. I.DH. 498/33877

Resim 287 Büyük Yeni Han su yolunda bulunan demir kapı (2019)

Resim 288 Büyük Yeni Han su yolundaki çöküntü alan (2019)

Büyük Yeni Han su yolunda yapılan incelemeler neticesinde ölçümü alınarak planı çizilmiştir (Resim 289). Bu plan Osmanlı vakıf su yolları haritasıyla örtüştürüldüğünde, çalışmamızda su haritasında işaretlenmeyen aynı su mecrasının başka bir kolu da belirlenmiştir. Anlaşıldığı üzere bu su yolu, Hanlar bölgesi ile Kapalı Çarşı bağlantılı bir isale hattıdır. Bu mekânların varlığı kullanıcılarının dışında bilinmemektedir. Bu nedenle, yoğun yapılaşmanın olduğu Kapalı Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde su yollarının tespit edilmesi uzun bir zaman gerektirmektedir. Bu çalışmada, Büyük Yeni Han su yolunun akışının kesildiği güney istikametinin yer üstündeki takibi yapılarak Caferiye Han su yolu da tespit edilmiştir.

Resim 289 Büyük Yeni Han su tüneli planı (2019)

3.2.3.2. Caferiye Han Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Mercan Mahallesi, Mercan Caddesi, 261 ada 25 parselde Caferiye Han avlusunda bulunmaktadır.

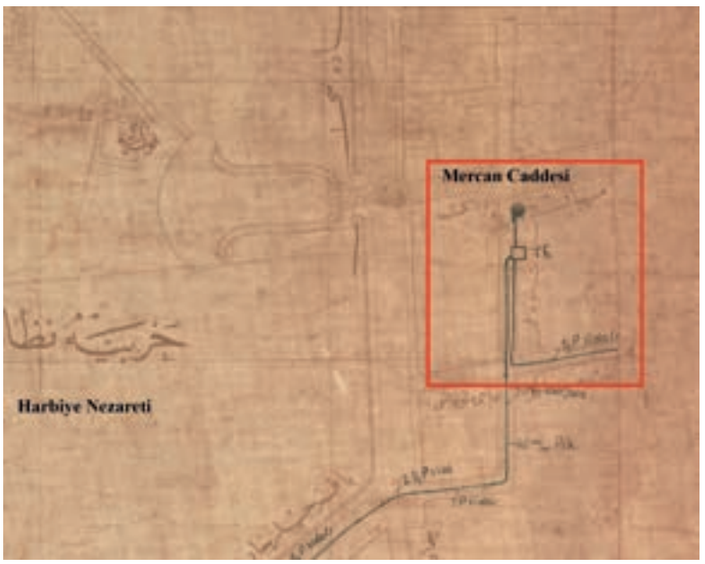
Caferiye Han su yolu, 19 Eylül 1851 tarihli arşiv belgesindeki Beyazıt Mercan kapısında bulunan sarnıcın konumu tarihi haritalarda saptanırken, tespit edilmiştir. Söz konusu belgede bahsedilen Mercan sarnıcına ilişkin, Bayezıd su yolları haritasında su isale hattı ve maslak belirlenmiştir. Haritaya göre, Mercan kapısında bulunan 47 numaralı maslak ve 225 numaralı olan su isale hattı betimlenmiştir (Resim 290). Günümüzde de Mercan Caddesi olarak isimlendirilen alan Goad haritası ile örtüştürülmüştür (Resim 291). Belirlenen bölge, Mercan Caddesi ile Örücüler Hamamı arasındadır. Osmanlı vakıf su yolları haritasında, Mercan Caddesi'ne akan su isale hattına ait yapılar da tespit edilmiştir. Haritaya göre isale hattı üzerinde maslak veya sarnıç olması muhtemel bir simge çizilmiştir; fakat daha önceki tespitlerimiz haritada bu simgenin sarnıç için kullanıldığını göstermiştir (Resim 292). Bu mevkide bulunan hanlarda yapılan alan araştırması neticesinde, Mercan sarnıcına ulaşılamamakla birlikte haritada işlenen su yolunun bir kısmının Caferiye Han avlusunda olduğu tespit edilmiştir.

Resim 290 Bayezıd su yollarında Caferiye Han'ın olduğu mevkiinin su isale hattının gösterimi

Resim 291 Caferiye Han'ın Goad haritasındaki konumu

Resim 292 Caferiye Han su isale hattının Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Caferiye Han su yolu, han içerisinden geçerek Örücüler Hamamı suyunu temin etmektedir. Aktif su akışının olan su yolu erişim, han içerisinde bulunan avludaki demir kapak ile örtülmüş bir kuyu ağzından sağlanmaktadır. Su yolunun içine seyyar merdivenle inilmiştir. Erişilen ilk mekân 2,5x2,5 metre ölçülerinde ve 3 metre yüksekliğinde kareye yakın planlıdır. Girişin sağ tarafından su yolunun devam ettiği görülmektedir ve tavan yüksekliği 1 metre olan tünele kemerli bir geçiş vardır (Resim 293). Caferiye su yolunda 1 metre olan yükseklik daha sonra artmaktadır ve tavanı tonoz örtülüdür (Resim 294). Yaklaşık 200 metre uzunluğunda olan su yolunun girişten sonra 30 metreye yakın kısmında alt kota inerek devam eden bir kanal daha görülmüştür. Bu kanala ortalama bir insanın zor geçeceği bir açıklıktan giriş sağlanmaktadır (Resim 295). Kanalın ikinci bölümü de incelenerek fotoğraf çekimi yapılmıştır. Su yolunun daha alt kotunda olan bu kısımda, gediğin ardından yaklaşık 8 metre sonra kaya içine oyulmuş doğal bir su akışı bulunmaktadır ve buradaki su akışı önceki bölgeye göre daha hızlıdır. Su yolu burada 40-50 cm genişliğinde devam etmektedir ve tünelin sonu Tarihi Örücüler hamamının arka bahçesine çıkmaktadır (Resim 296). Caferiye Hanı su yolunun ana hattından devam ettiğimizde ise tavanın örgü sistemi tonoz örtülüdür. Bu hat üzerinde yine 50 cm genişliğinde bir alan bulunup oradan geçildikten sonra kanal tekrar yükselmektedir. Su yolunun devamında yine moloz ile tıkanmış bir baca bulunmaktadır. Bu su yolunun nihayeti ise örgü ile kapatılmış bir duvarla bitmektedir (Resim 297). Çalışmada alınan ölçümler ile Caferiye Han su yolunun krokisi çizilmiştir (Resim 298).[176]

176 Galeri Mağara Klubü, 2019

Resim 293 Caferiye Han su yolunun giriş mekânı ve tünele geçişi sağlayan kemerin görünümü

Resim 294 Caferiye Han su yolunun iç mekân görünümü

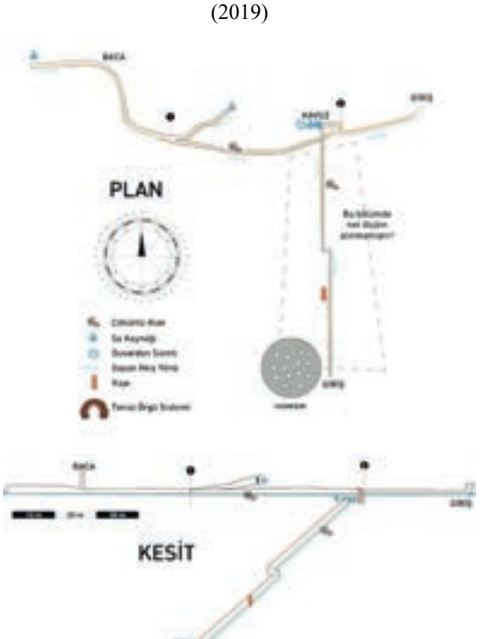
Resim 295 Caferiye Han ana su yolundan alt kota inilen açıklık (2019)

Resim 296 Caferiye Han su yolunun Örücüler Hamamı bağlantılı kanalın görünümü (2019)

Resim 297 Caferiye Han ana su yolunun nihayetinde bulunan duvarın görünümü (2019)

Resim 298 Caferiye Han su yolunun krokisi

3.2.3.3. Kapalı Çarşı Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Beyazıt Mahallesi, Tarihi Kapalı Çarşı sınırlarında bulunmaktadır

İstanbul Tarihi Yarımada bölgesinin ticaret açısından en önemli mevkii olan Kapalı Çarşı'nın su yolları hakkındaki bilgiye arşiv belgeleri ve su yolu haritalarından ulaşılmıştır. Bununla birlikte yoğun ve girift bir mekân tasarımına sahip olan çarşı kompleksinde güncel tespitler, Fatih Belediyesi ve İSKİ nezdinde yapılan çalışmalar ile sağlanmıştır.

Kapalı Çarşı su yolları hakkında ulaşılan belgelerden ilki 22 Haziran 1852 tarihini taşımaktadır. Belgeye göre, Mahmud Paşa Camii'ne giden su yoluna çarşı hanlarının lağımı karıştığı belirtilmekte ve tedbir alınması istenmektedir.[177] Daha sonra 20 Temmuz 1907 tarihli diğer bir belgede ise, Çarşı-yı Kebir'den Nuruosmaniye kapısına ve Kalpakçılar başına kadar olan mahalden isale edilen suyun Mahmud Paşa Camii'ne akan 100 metrelik kısmına demir boru döşenmesi için yapılacak hafriyat çalışmasına izin verilmesi istenmiştir.[178] Kapalı Çarşı su yollarının isale hattı, Bayezıd su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre; Tavukpazarı, Kürkçüler, Perdeciler, Kuyumcular, Bedesten, Kalpakçılarbaşı, Kalpakçı çeşme, Kafesler, Çarşu derunu, Savaflar, Kavaf dükkânları, Yağlıkçılar, Yıldızlı Han, Kahve ve pastırmacı dükkânları, Tacir dükkânları, Evliya Hanı, Yorgancılar, Bodrum Han, Dua Meydanı olarak Kapalı Çarşı alanı mavi renk ile çizilmiştir (Resim 299).[179] Osmanlı vakıf su yolları haritasında da Kapalı Çarşı'ya su sağlayan isale hatları gösterilmiştir. Bu haritada bacalar, maslak yerleri ve çeşmeler de gösterilmiş olmakla birlikte ayırt edici bir tanımlama ile belirtilmemişlerdir (Resim 300). İSKİ tarafından Kapalı Çarşı'da yapılan ıslah çalışmalarında yapılan ıslah çalışmasında su ve atık su kanallarının bir kısmı görüntülenmiştir (Resim 301).

Resim 299 Kapalı Çarşı'nın su isale hattı

Resim 300 Kapalı Çarşı su isale hattının Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Resim 301 Kapalı Çarşı su yollarından bir görünüm

3.2.3.4. Süleymaniye Külliyesi Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Süleymaniye Mahallesi, 377 ada 4 parselde Süleymaniye Külliyesi'nde bulunmaktadır.

Süleymaniye Camii su yolları hakkındaki arşiv belgeleri kronolojik olarak incelenmiştir. Buna göre, Süleymaniye Cami-i Şerifi ve hayrâtına akan su yollarının eskimiş olduğundan yenilenmesi için yazılmış 13 Ekim 1833 tarihli belgede, bu su yollarının gerek masuraları gerekse zimmet pusulalarının düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Tabhane'ye akan iki masura suyun yollarının tutarı da hesaplanmıştır.[180] 5 Nisan 1864 tarihindeki belge ise, Sultan Süleyman Han Camii ve diğer camilerin su yollarının tamiri hakkındadır.[181] 25 Aralık 1906 tarihli belgede yine Süleymaniye Camii ve medreselerine akan su yollarının tamiri masrafı yazılmıştır.[182] 14 Mart 1907 tarihli belgede, Süleymaniye Külliyesi'ne akan

177 BOA. I.MVL. 246/8932
178 BOA. ZB.381/98
179 Kazım Çeçen, **II. Bayezıd Suyolu Haritaları**, İSKİ Yayınları, İstanbul 1997, s.39.
180 BOA. C.BLD. 37/1803
181 BOA. MVL. 441/55
182 BOA. ŞD.180/44

su yollarının acil olarak tamir edilmesi gerektiği bildirilmiştir.[183] Süleymaniye Camii su yollarının külliye içerisindeki su isale hattı, Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, Çifte Râbi Medresesi'ndeki[184] maslağa gelen suyun bir kolu bahçede bulunan sarnıçta toparlanarak oradan cami içerisine dağıtılmaktadır. Diğer kolu ise mektepte bulunan sarnıca akmaktadır.[185] Bununla birlikte haritada cami içindeki su dağılım hattı da gösterilmiştir. Cami bahçesinde bir sarnıç daha bulunmaktadır (Resim 302).

Resim 302 Süleymaniye Camii ve Külliyesinin su isale hattı

Süleymaniye Camii su yoluna erişim, cami içerisinde bulunan ve halı döşemesinin altında kalan kuyu biçiminde bir açıklıktan sağlanmıştır. Bu giriş, su yolunun dört ana kola ayrıldığı noktadır. Yollardan güneydoğu istikameti, caminin kıble yönündedir. Su yolu girişinden kuzeybatı yönünde ilerlendiğinde, caminin avlusundan geçerek Tabhane binasının bulunduğu parselden çıkılmaktadır. Cami şadırvanının bulunduğu konumun yer altındaki bağlantısının bir taş direk ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde bu su sistemin işlevinin kesildiği görülmektedir (Resim 303). Su yolunun içerisinde aktif su akışı gözlemlenmemiştir (Resim 304). Tabhaneye uzanan istikametinde su köprüsü olduğu anlaşılan bir yapı bulunmaktadır (Resim 305). Buradan sonra yolun duvar örülerek kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Süleymaniye Camii içerisinden girilen ve kuzeybatı istikametinde uzanan su yolundan ilerlediğimizde Tabhane binasının tuvaletlerinin girişinde bulunan duvardaki küçük kapaktan çıkılmaktadır (Resim 306).

Tabhane binası bahçesinden çıkılan küçük kapı ile cami arasındaki bağlantının bu kısımda kesildiği anlaşılmaktadır. İncelemeler neticesinde tuvaletlerin altından su yolunun devam ettiği görülmüştür. Su yolunun üst tavan örtüsü, bazı yerde tonozlu bazı yerlerde ise taş blok ile örülmüştür. Süleymaniye Tabhanesi tuvaletlerinin zemininin altında bulunan küçük kapaktan girildiğinde kuzeydoğu istikametine kadar su yolu uzanmaktadır (Resim 307). Bu su yolunun tavanındaki iki noktada ise ilişkin olduğu üst fiziksel mekândan su yoluna açılmış havalandırma bacası olduğu görülmüştür. Ancak bu havalandırma bacalarının kapatıldığı anlaşılmaktadır. Su yolunun nihayeti, moloz yığınıyla kesilmiştir.

Resim 303 Süleymaniye Camii şadırvanının su isale hattı

Resim 304 Süleymaniye Camii su yolunun iç mekân görünümü

Resim 305 Süleymaniye Camii su yolunda bulunan köprü mahalli

183 BOA. İ.EV. 43/28
184 Günümüzde İstanbul Yazma Eserler Kütüphanesi
185 Günümüzde Dârülkurra binası

Resim 306 Süleymaniye Camii su yolunun Tabhane binasına bağlantı yeri

Resim 307 Süleymaniye Tabhanesi su yolunun iç mekân görünümü

3.2.3.5. Şehzadebaşı Camii Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Kalenderhane Mahallesi, Şehzadebaşı Caddesi, 950 ada 2 parsel dâhilinde bulunmaktadır.

Şehzade Sultan Mehmet Camii su yolları hakkında ulaşılan belgelerin 16., 17., 19. ve 20. yüzyıllara ait olduğu görülmektedir. Belgelerden ilki, İstanbul kadısı ve su yolu nazırına yazılan 11 Aralık 1586 tarihli hükümdür. Hükme göre, Mimarbaşı Sinan'ın isteği üzerine Şehzadebaşı İmareti'ne saray suyundan bir lüle verilmiştir. Daha sonra su nazırının bu suyu yarım lüleye indirmiş olması nedeniyle tekrar bir lüle verilmesi buyurulmuştur.[186] 8 Ağustos 1648 tarihli diğer bir belgeye göre de padişahın emriyle Topkapı Sarayı'na akıtılan sulardan Şehzade Sultan Mehmet Camii'ne üç kamış verilmesi ferman buyurulmuştur.[187] 24 Mayıs 1864 tarihli belge, Şehzade Cami-i Şerifi, imareti, medreseleri ve hayratı sairesine cereyan eden su yollarının sur içi ve sur dışında olan mahallerinin tamir edilmesi hakkındadır.[188] 25 Mart 1865 tarihli belge ise, Şehzade Sultan Mehmed Han Camii şadırvanıyla medreselerine gelen su yolunda kullanılacak kurşun borularının imal masraflarını gösterir defterdir.[189] 12 Ağustos 1923 tarihli arşiv belgesi de yine cami ve imaretin su yollarının tamir masrafları hakkındadır.[190] Şehzade Sultan Mehmed Camii'nin su isale hattının güzergâhı, Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, Bozdoğan Kemeri su hattından cami şadırvanına su yolu bulunmaktadır (Resim 308).

Resim 308 Şehzadebaşı Camii su isale hattının Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Su yoluna erişim; cami şadırvanının yakınında bulunan demir kapaklı bir girişten, asmalı demir merdivenden sağlanmaktadır. Kanalın ilk girişinde su birikintisi görülmekle beraber burası aktif bir kanal değildir. Bu birikintinin cami şadırvanının su sızıntısından kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. Giriş kısmı tonozlu bir mekândır (Resim 309). Burada su yolunun bir kolu cami şadırvanına, diğer kolu ise cami bahçesi istikametini takip ederek Vefa cihetine doğru olmak üzere iki yönlüdür. İlk yön, kuzey doğu cami şadırvanına uzanır ve nihayet bulduğu noktada sağ ve sol tarafa olmak üzere birer metre T biçimi oluşturacak şekilde son bulur. Şehzade Camii su yolunun girişinden güney doğu yönündeki ikinci kolu ise Vefa cihetindeki bahçeye uzanmaktadır. Bu mahalde su yolu üç kola ayrılır. Su yolunda künk borularla çekilmiş hatlar görülmektedir (Resim 310). Bir kol, Bozdoğan kemerine doğru uzanmakta iken caminin tuvaletlerinin olduğu köşede moloz yığınlarıyla son bulur. Orta kol, Şehzade imareti doğrultusundadır. Üçüncü kol ise güneybatı Damat İbrahim Paşa Camii istikametindedir. Bu su yolunun üst tavanı taş blok ile yan duvarları ise almaşık örgülüdür (Resim 311). Şehzadebaşı Camii su yolunda yapılan çalışmalar nedeniyle eski dönemden kalma aktif olmayan elektrik kabloları da görülmüştür.

186 BOA. A.{DVNSMHM. D 60/415
187 BOA. TS. MA. D 9625
188 BOA. MVL 441/55
189 BOA. EV. D 32928
190 BOA. EV. D 39475

Resim 309 Şehzadebaşı Camii su yolunun giriş kısmı

Resim 310 Şehzadebaşı Camii su yolunda bulunan künklü hat

Resim 311 Şehzadebaşı Camii su yolu iç mekân görünümü

3.2.4. Maksemler

Beyazıt bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 2 maksem bulunmaktadır. Beyazıt bölgesinde bulunan maksemlerden, Gazi Atik Ali Paşa Camii ve Beyazıt maksemleri çalışma kapsamında incelenmiştir. Bu yapılardan, günümüzde mevcut olan Gazi Atik Ali Paşa Camii maksemi bu bölümde; Beyazıt maksemi kayıp yapılar başlığında ele alınmıştır. Gazi Atik Ali Paşa Camii maksemi hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 188).

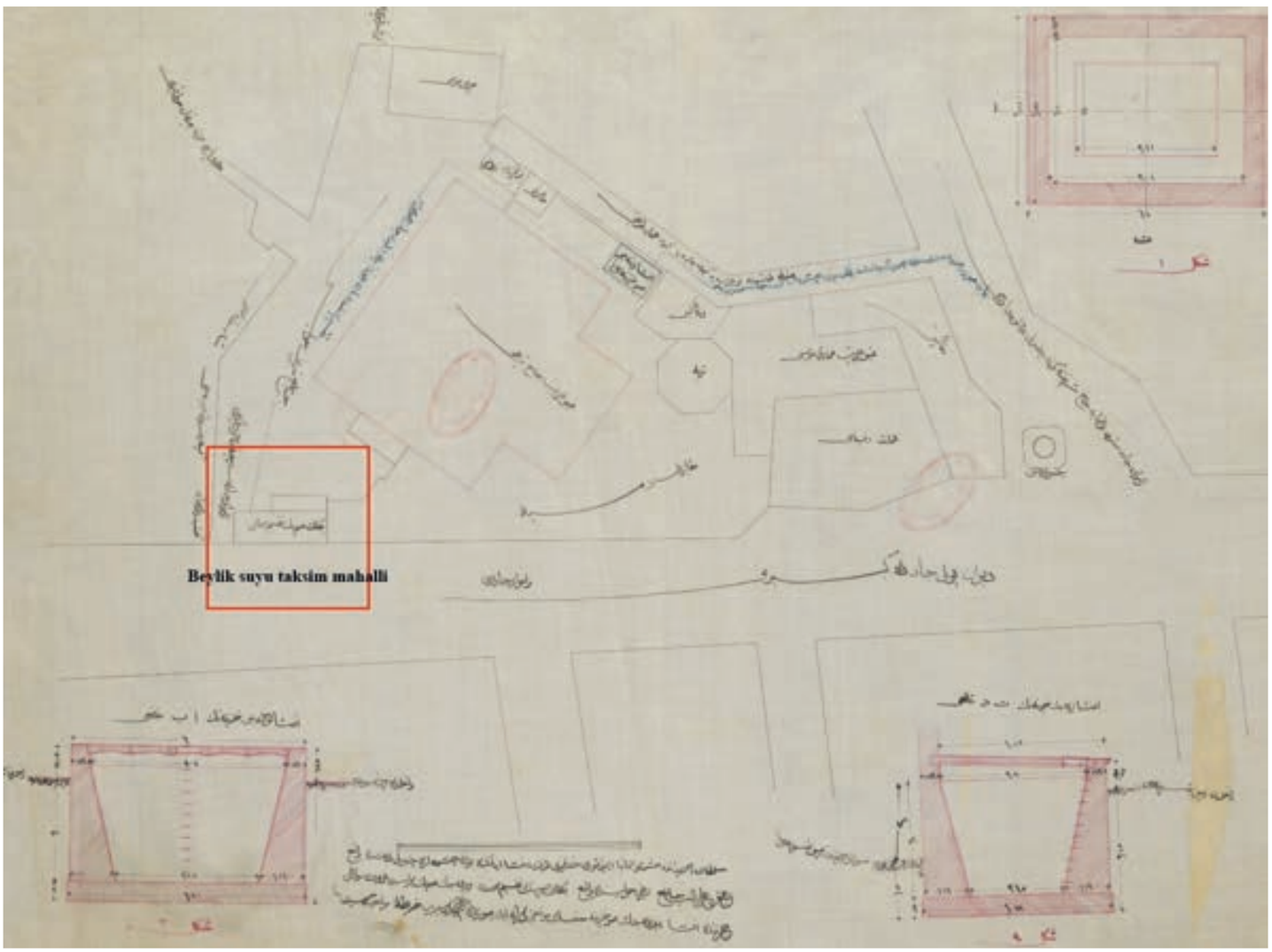
3.2.4.1. Gazi Atik Ali Paşa Camii Maksemi

Konumu: Fatih İlçesi, Divanyolu Caddesi, 274 ada, 6 parselde Gazi Atik Ali Paşa Camii avlusunda bulunmaktadır.

Gazi Atik Ali Paşa Camii maksemi hakkında ulaşılan ilk belge 1699 yılında Abbas Ağa bin Abdurrazak vakfına ait bir kayıttır. Vakıf kaydına göre, Abbas Ağa gayrimenkulü yanında su yolları hizmetine vakfettiği mahallerden Atik Ali Paşa Camii yakınında yolda olan maskemden akan ve çeşmeye cereyan eden suyun başka mahallere dağılımının sağlanması için su yolcusunun ücreti verilsin şeklinde zikredilmektedir.[191] Konuyla ilgili diğer bir belge ise, 10 Aralık 1894 tarihlidir. Belgede, Atik Ali Paşa Camii makseminden Topkapı Sarayı'na ulaşan su yollarının eski kurşun borularının demir borular ile değiştirilmesi gerektiği yazmaktadır. Bu keşifte, hesaplanan meblağ ile buradan çıkan eski kurşun boruların da satılıp tutarının hazineye teslim edilmesini ve bu iş için Evkaf memurlarının görevlendirilmesini bildiren yazı yazılmıştır.[192]

Gazi Atik Ali Paşa Camii makseminin konumu, Alman İmparatoru tarafından Sultanahmet Meydanı'nda yaptırılacak olan çeşmeye su isale edilmesi hakkında hazırlanan tarihsiz bir planda çizilmiştir (Resim 312). Bu çeşmenin inşası hakkındaki 3 Mayıs 1899 tarihli başka bir belgede, Orman Meadin ve Ziraat Nazırı Selim Paşa'nın hazırlattığı projeye uygun yapılmasının gerektiği yazmaktadır.[193] Bu belgeye göre, projenin çizildiği tarihin 1899 yılı olduğu söylenebilir. Plana göre maksem, caminin Çemberlitaş tramvay durağı tarafındaki girişinde bulunmaktadır. Maksemin Divanyolu Caddesi ve cami avlusu tarafındaki duvarlarına çeşmeler inşa edilmiştir (Resim 313). Söz konusu maksem ile bağlantılı olan su kanalları, cami bahçesinde tespit edilememiştir.

191 Ed. Said Öztürk, **İstanbul Su Vakıfları**, İSKİ Yayınları, İstanbul 2013, C.1 s. 229.
192 BOA. İ.EV. 8/38
193 BOA. Y.PRK.BŞK. 59/37

Resim 312 Gazi Atik Ali Paşa Camii makseminin planı (BOA. PLK. P. 612)

Resim 313 Gazi Atik Ali Paşa Camii maksemi

3.2.5. Kuyular

Beyazıt bölgesinde bulunan Süleymaniye Hamamı kuyusu, ünik mimari yapısı nedeniyle çalışmanın bu bölümünde incelenmiştir. Bu kuyu, Süleymaniye Hamamı su hazinesi saha araştırması sırasında tespit edilmiş ve literatüre kazandırılmak istenmiştir. Süleymaniye Hamamı kuyusu, hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 188).

3.2.5.1. Süleymaniye Hamamı Kuyusu (Dökmeciler Hamamı)

Konumu: Fatih İlçesi, Süleymaniye Mahallesi, Dökmeciler Hamamı Sokağı, 464 ada 2 parselde Süleymaniye Hamamı'nın bahçesinde bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde Dökmeciler Hamamı olarak bilinen yapı, günümüzde Süleymaniye Hamamı olarak adlandırılmaktadır. Süleymaniye Hamamı kuyusunun bilgisine, 19 Kasım 1890 tarihli belgede bahsedilen Dârülkurra ve Dökmeciler Hamamı sarnıçları hakkında yapılan saha çalışması sırasında ulaşılmıştır. Belgeye göre, Dârülkurra sarnıcının Dökmeciler Hamamı sarnıcının yedeği olduğu yazılıdır.[194] Bu bilgiler üzerine Darülkurra ve Dökmeciler Hamamı'nda bulunan iki sarnıç incelenmiştir. Süleymaniye Hamamı bahçesinde su hazinesi olarak büyük bir kuyu bulunmaktadır ve hamamın suyu buradan sağlanmaktadır. Süleymaniye Hamamı sarnıcı ve su kuyusunun konumu, Goad ve Pervititch haritalarında hamam yapısı tanımlanmış olmakla birlikte diğer yapılar ayırt edici biçimde işlenmemiştir.

Literatürde yer almayan kuyu, inşa ve mimari özellikleri olarak özgün bir formda bulunduğu tespit edilmiştir. Kuyuya erişim yuvarlak demir bir kapak ile örtülmüş kuyu ağzından sağlanmaktadır (Resim 314). Kuyunun derinliği 23 metredir. Kuyunun dikey olarak örgü biçimi şu şekildedir; kuyu girişinden 6 metreye kadar taş ile örülmüş, daha sonra ana kaya ulaşılmıştır. Taş örgüsü 6 metre sonra biterek 16 metre de ana kaya oyulmuştur. Kuyu zemininde bulunan su seviyesi 1 metredir. Süleymaniye Hamamı kuyusu 6+16+1 metre olarak toplamda 23 metre ölçülmüştür. Kuyunun zemininde sağ ve sol tarafa doğru uzanan toplamda 7 metre uzunluğunda oyuntu bulunmaktadır (Resim 315). Süleymaniye Hamamı kuyusu özgün yapısı ile aktif olarak hamama su sağlamaktadır (Resim 316).

Resim 314 Süleymaniye Hamamı kuyusunun girişi (2019)

Resim 315 Süleymaniye Hamamı kuyusunun zemininden görünüm (2019)

Resim 316 Süleymaniye Hamamı kuyusunun iç mekânı (2019)

3.2.6. Ayazmalar

Beyazıt bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 3 ayazma bulunmaktadır. Günümüzde mevcut olan Eminönü Panagia

194 Salih Şahin Arşivi

Kilisesi'nde yer alan Vefa ayazması bu bölümde incelenmiş ve güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 188). Diğer Unkapanı ve Beyazıt ayazmaları ise kayıp yer altı yapıları bölümünde ele alınmıştır.

3.2.6.1. Vefa Panagia Rum Ortodoks Kilisesi (Vefa Ayazması)

Konumu: Fatih İlçesi, Hacıkadın Mahallesi, Kâtip Çelebi Caddesi, 534 ada 47 parselde Panagia Rum Ortodoks Kilisesi'nde bulunmaktadır. Günümüzde Ayınbiri Kilisesi olarak da bilinmektedir.

Osmanlı döneminde bulunduğu semt ile aynı adı taşıyan Vefa ayazması hakkındaki belge, 22 Temmuz 1904 tarihlidir. Belgeye göre; Zeyrek Vefa Caddesi'ndeki ayazmanın girişindeki camlığın, beşik örtüsü tarzında yenilenmesine izin verilmesi Rum Patrikliği tarafından talep olunmuştur. Bunun üzerine Şehremâneti ile yapılan yazışma sonucu, söz konusu camlığın tamirinde bir sakınca bulunmadığı bildirilmiştir. Ayrıca talep edilen tamirin cüzi olduğu belirtilerek gerekli iznin verilmesi, Mülkiye Dairesi tarafından da uygun görülmüştür. Bu tamirat için Şehreminliğine bir tebligat yapılmak üzere konu, Dâhiliye Nezareti'ne havale edilmiştir. Ayrıca Adliye ve Mezâhib Nezâreti'ne de bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır.[195] Vefa ayazmasının konumu, Kasım 1898 tarihli Unkapanı yangın mahallerini gösteren haritada çizilmiştir (Resim 317).[196] Yangın haritasındaki konum Alman Mavileri ile çakıştırıldığında da kilise dâhilindeki ayazma ayırt edici biçimde gösterilmemiştir (Resim 318). Vefa Panagia Rum Ortodoks Kilisesi'nin içerisinde bulunan karışlıklı merdivenlerden ayazmaya erişim sağlanmaktadır. Ayazma sütunlu bir alt yapıdır. Ayazma suyu, mermer su teknesine akmaktadır (Resim 319). Eski dönem fotoğraflarında da ayazmanın iç mekânı görülmektedir (Resim 320).

Resim 317 Unkapanı yangını sonrasında Vefa ayazmasının konumu

Resim 318 Eminönü Panagia Kilisesi'nin Alman Mavileri haritasındaki konumu

Resim 319 Vefa Panagia Kilisesi ayazmasının iç mekân

Resim 320 Vefa Panagia Kilisesi ayazmasının eski dönem görünümü

195 BOA. BEO. 2386/178904
196 Atatürk Kitaplığı envanteri, Hrt.6958-5

3.2.7. Çukur Çeşmeler

Beyazıt bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 2 çukur çeşme bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut bulunan Laleli çukur çeşmesi incelenmiştir. Söz konusu çeşme güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 188). İsmetiye Caddesi çukur çeşmesi ise kayıp yer altı yapıları bölümünde ele alınmıştır.

3.2.7.1. Laleli Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Kemalpaşa Mahallesi, Çukur Çeşme Sokak, 915 ada 2 parselde bulunmaktadır.

Laleli çukur çeşme hakkındaki belge 4 Aralık 1907 tarihlidir. Belgeye göre, Balaban Ağa Mahallesi'nde bulunan çukur çeşmenin önündeki parke taşları ile Çilingirler yoluna kadar olan kısmın tamir edilmesi için gerekli ödemenin yapılması yazılmıştır.[197] Söz konusu çukur çeşme tarihsiz bir arşiv planında da çizilmiştir. Plana göre, Sultan Beyazıt, Hasan Paşa Karakolhanesi, Koska, Fevziye, Laleli, Çukurçeşme, Derviş Osman, Şehzade ve Vezneciler mahallelerinin muhafazası için belirlenen yerlere parmak kapı inşa edilmesi gerekmektedir (Resim 321).[198] Laleli çukur çeşmenin konumu, Ayverdi haritasında fiziksel bir yapı biçiminde betimlenmiştir (Resim 322). Pervititch haritasında ise mimari bir formda çizilen çeşmenin yer altına inişini gösteren merdivenleri de çizilmiştir (Resim 323). Çukur Çeşme Sokak üzerinde iki bina arasındaki parselde kalan çeşmenin giriş kısmı teneke örtüyle kapatılmıştır. Osmanlı klasik çeşme mimarisi örneği olan Laleli çukur çeşmesi, su isale hattının kesilmesi nedeniyle harap bir vaziyettedir. Çeşmeye 15-20 basamaklı taş merdiven ile inilmektedir. Çeşmenin kitâbesi ve muslukları yoktur (Resim 324).

Resim 321 Laleli çukur çeşmenin haritası

Resim 322 Laleli çukur çeşmenin Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 323 Laleli çukur çeşmenin Pervititch haritasındaki konumu

Resim 324 Laleli çukur çeşmenin görünümü

197 BOA. DH.MKT. 1215/20
198 BOA. PLK.P. 1581

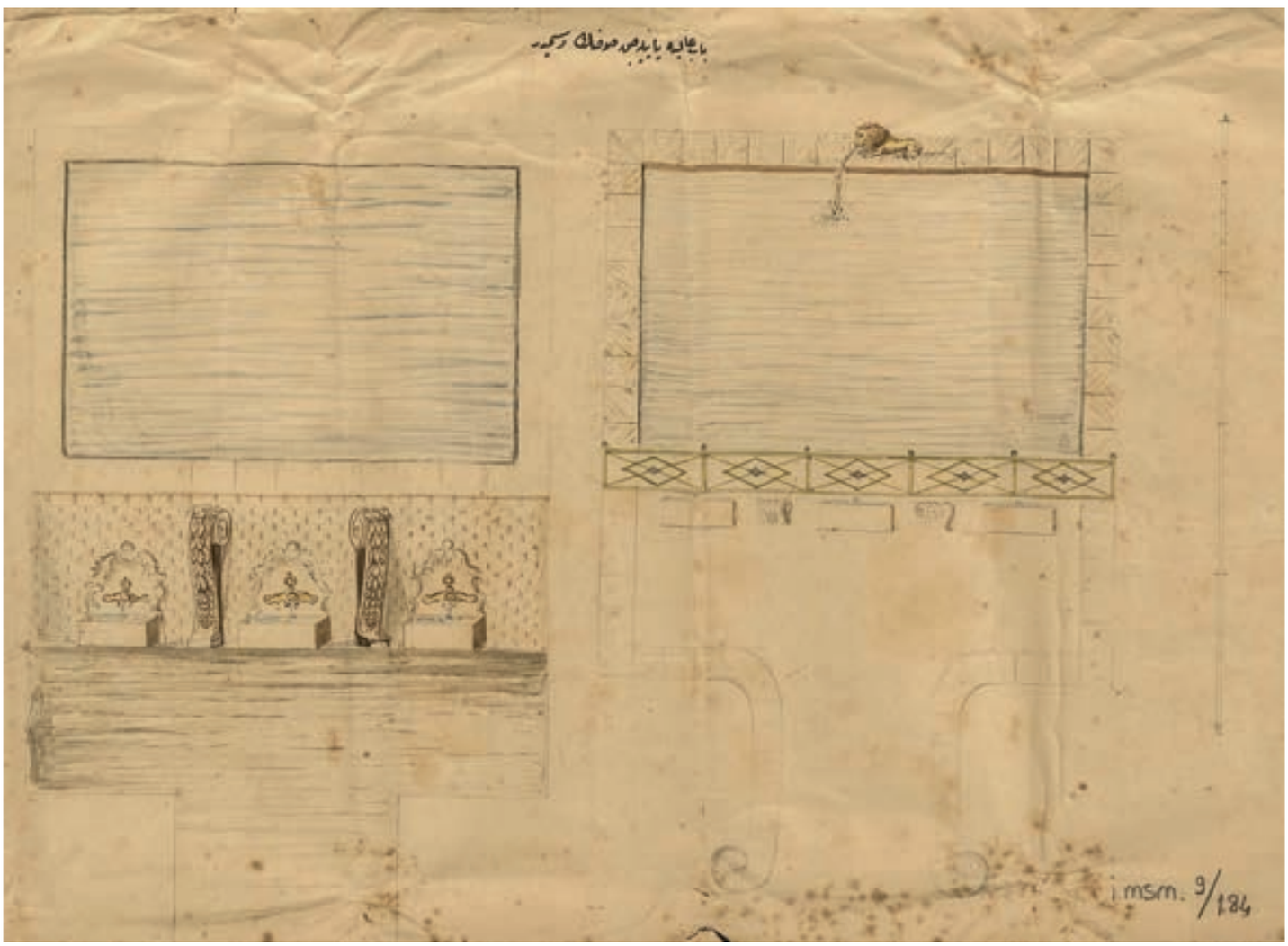
3.2.8. Yangın Havuzları

Beyazıt bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 6 yangın havuzu bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan Bab-ı Ali, Gazi Atik Ali Paşa ve Şehzadebaşı camilerinin yangın havuzları incelenmiştir. Söz konusu havuzlar hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 188). Bölgedeki yangın havuzları, genellikle cami avluları, kamusal alan ve bir tanesi tekil örnek olarak Beyazıt Meydanı'nda inşa edilmiştir. Zamanın tahribatı ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler nedeniyle Yeni, Nuruosmaniye ve Laleli camilerinin yangın havuzları kayıp yer altı yapıları başlığında ele alınmıştır.

3.2.8.1. Bab-ı Ali Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Hocapaşa Mahallesi, Alemdar Caddesi, 27 ada, 1 parselde Bab-ı ali bahçesinde bulunmaktadır.

Tarihi Yarımada bölgesinde yangına karşı tedbirler için alınan kararlar doğrultusunda Bâbıâli bahçesine yangın havuzu inşa edilmiştir. 26 Eylül 1848 tarihli inşaat defterine göre Bâbıâli bahçesine yapılan yangın havuzunun planı, kullanılan malzemeler ve masraf tutarının ayrıntıları yazılmıştır (Resim 325).[199] Yangın havuzunun konumu Ayverdi ve Alman Mavileri haritalarında çizilmiştir (Resim 326). Günümüzde söz konusu haritalarda da betimlenen konumda kareye yakın dikdörtgen planlı üst örtüsü olmayan açık havuz vardır.

Resim 325 Bâbıâli avlusuna inşa edilen yangın havuzu çizimi

199 BOA. İ.MSM. 9/184

Resim 326 Bâbıâli yangın havuzunun Alman Mavileri haritasındaki görünümü

3.2.8.2. Gazi Atik Ali Paşa Camii Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, Yeniçeriler Caddesi, 274 ada, 6 parselde Gazi Atik Ali Paşa Camii avlusunda bulunmaktadır.

24 Nisan 1847 tarihli arşiv belgesinde yangına karşı alınan tedbirler kapsamında yapılmasına karar verilmiş olan yangın havuzlarından Atik Ali Paşa Cami ismi de zikredilmektedir.[200] 31 Mayıs 1847 tarihli başka bir belgede yine, Atik Ali Paşa Camii yangın havuzunun inşası için yapılan çalışmalardan bahsedilmektedir. Belgeye göre, İstanbul'da inşasına karar verilen Atik Ali Paşa, Üsküdar'da Valide Camii ve Galata'daki yangın havuzlarının planları ve masraflarının tutarı Meclis-i Vala'ya bildirilmiştir.[201] Söz konusu belgede bahsedilen yangın havuzlarına ait planlara ulaşılamamıştır. Gazi Atik Ali Paşa Camii yangın havuzu; Alman İmparatoru'nun, Sultanahmet Meydanı'nda yaptırdığı çeşmeye çekilen su hattına ait planda gösterilmiştir. Tarihi belirtilmemiş olan planda havuz, caminin "Kürkçüler kapısı cihetine çıkan havlu kapısı" olarak adlandırılan alanında çizilmiştir (Resim 327). Yangın havuzu; Ayverdi haritasında havuz (Resim 328), Pervititch'de ise hazne olarak tasvir edilmiştir. Osmanlı vakıf su yolları haritasında Gazi Atik Ali Paşa Camii yangın havuzu dikdörtgen planlı ve su isale hattı ise sarı renkle simgelenmiştir (Resim 329). Yangın havuzunun iç mekânı sütunsuz ve kemersizdir (Resim 330).

Resim 327 Gazi Atik Ali Paşa yangın havuzu planı

Resim 328 Gazi Atik Ali Paşa yangın havuzunun Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 329 Gazi Atik Ali Paşa Camii yangın havuzu ve su isale hattı

200 BOA. İ.MSM. 25/673
201 BOA. İ.MSM 25/676

Resim 330 Gazi Atik Ali Paşa Camii yangın havuzunun dış mekân görünümü

Resim 331 Şehzadebaşı Camii yangın havuzunun Pervititch haritasındaki konumu

3.2.8.3. Şehzadebaşı Camii Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Kalenderhane Mahallesi, Şehzadebaşı Caddesi, 950 ada 2 parselde Şehzadebaşı Camii bahçesinde bulunmaktadır.

24 Nisan 1847 tarihli arşiv belgesinde İstanbul'da yangına karşı alınan tedbirler kapsamında Şehzadebaşı Camii yangın havuzunun yapılmasına karar verilmiştir.[202] Yangın havuzunun konumu, Pervititch haritasında dikdörtgen planlı ve "hazne" olarak betimlenmiştir (Resim 331). Yangın havuzu caminin dış avlusunda, Dedeefendi Sokağı duvarına bitişiktir. Dikdörtgen planlı ve yarı gömülü olan hazinenin geniş cephesinde musluk yerlerinin olduğu görülmektedir. Söz konusu yangın havuzuna şebeke suyu bağlanarak işlevini sürdürmesi sağlanmıştır. Yangın havuzunun iç mekânına erişim, yapının üst kısmından demir kapaklı bir açıklıktan sağlanmaktadır. Bununla birlikte havuza su sağlayan isale hattı tespit edilememiştir. Havuzdan, caminin türbeler bölümüne ve bahçe içerisine demir borularla dağıtım yapmak üzere hat çekildiği görülmüştür (Resim 332).

Resim 332 Şehzadebaşı Camii yangın havuzunun görünümü

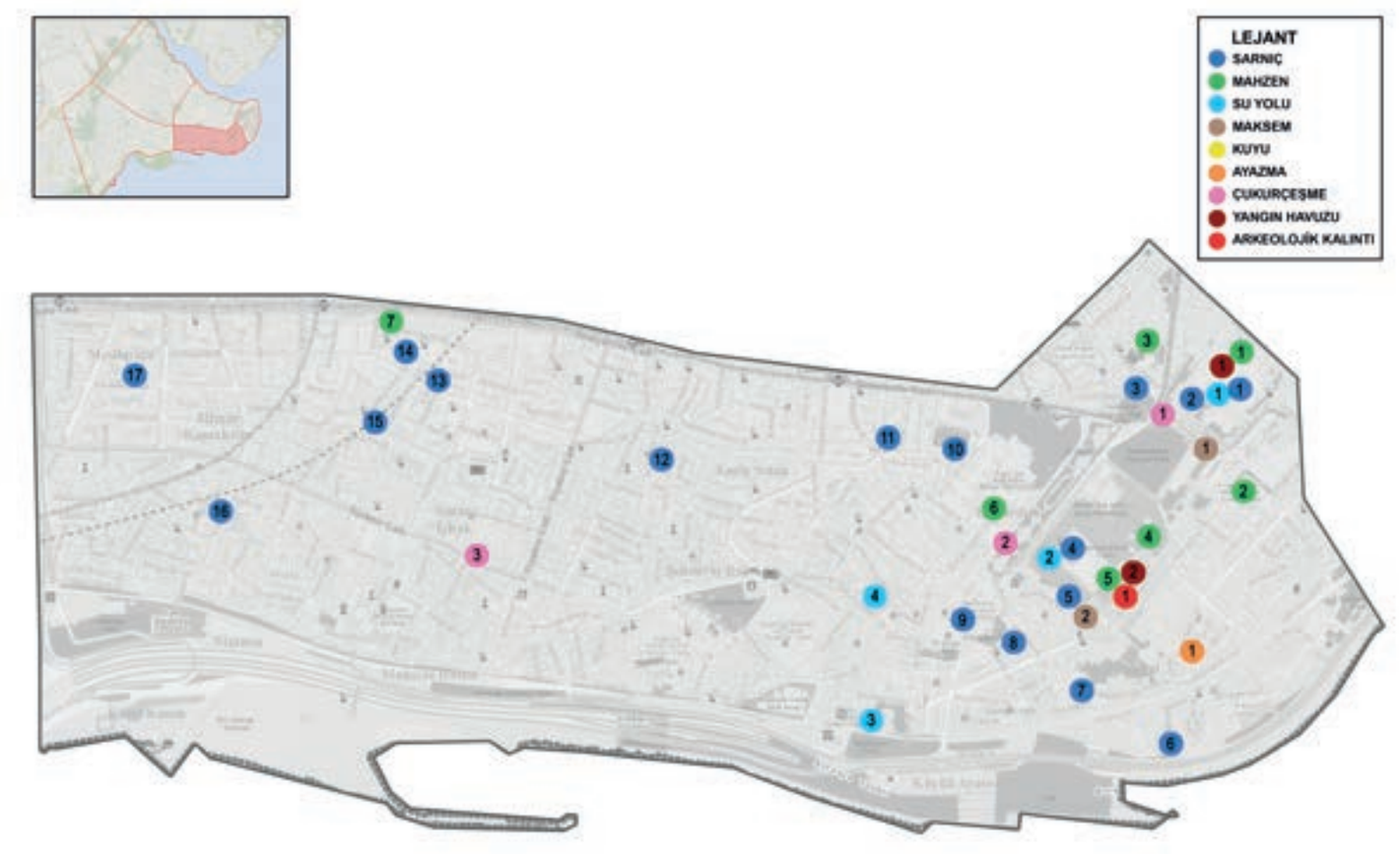
202 BOA. İ.MSM 25/676

3.3. SULTANAHMET

Osmanlı döneminde Sultanahmet bölgesi, İstanbul'un İkinci Belediye Dairesi olarak tanzim edilmiştir. Sınırları; deniz tarafında Ahırkapı'dan Yenikapı'ya; iç tarafta Yenikapı'dan Aksaray-Horhor'dan Saraçhane başına kadar olan hattı içine alan bölgedir.

Sultanahmet bölgesi olarak isimlendirilen alan günümüzde Fatih Belediyesi hizmet alanında bulunmaktadır. Söz konusu bölge, Cankurtaran'ın Topkapı Sarayı surlarından itibaren olan kısmı, Sultanahmet, Binbirdirek, Küçük Ayasofya, Emin Sinan, Şehsuvar Bey, Mimar Hayrettin, Mimar Kemalettin, Saraçishak, Muhsine Hatun, Nişanca, Kâtip Kasım, Mesih Paşa mahallerini kapsamaktadır.

Bu bölümde, Osmanlı dönemi kadastral sınırları ile belirlenen Sultanahmet bölgesindeki günümüzde mevcut olan yer altı yapıları incelenmiştir. Yer altında bulunan sarnıçlar, mahzenler, su yolları, maksemler, kuyular, ayazmalar, çukur çeşmeler, arkeolojik mimari kalıntılar, döneminin yazılı ve görsel kaynakları ile sunulmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde bölgede günümüzde mevcut bulunan 17 sarnıç, 7 mahzen, 4 su yolu, 2 maksem, 1 ayazma, 3 çukur çeşme, 2 yangın havuzu, 1 arkeolojik mimari kalıntı tespit edilmiştir. Tespit edilen yer altı yapıları çalışmada hazırlanan güncel harita üzerinde işlenmiştir (Resim 333).

Resim 333 Sultanahmet Bölgesi'ndeki Yer Altı Yapıları Haritası

3.3.1. Sarnıçlar

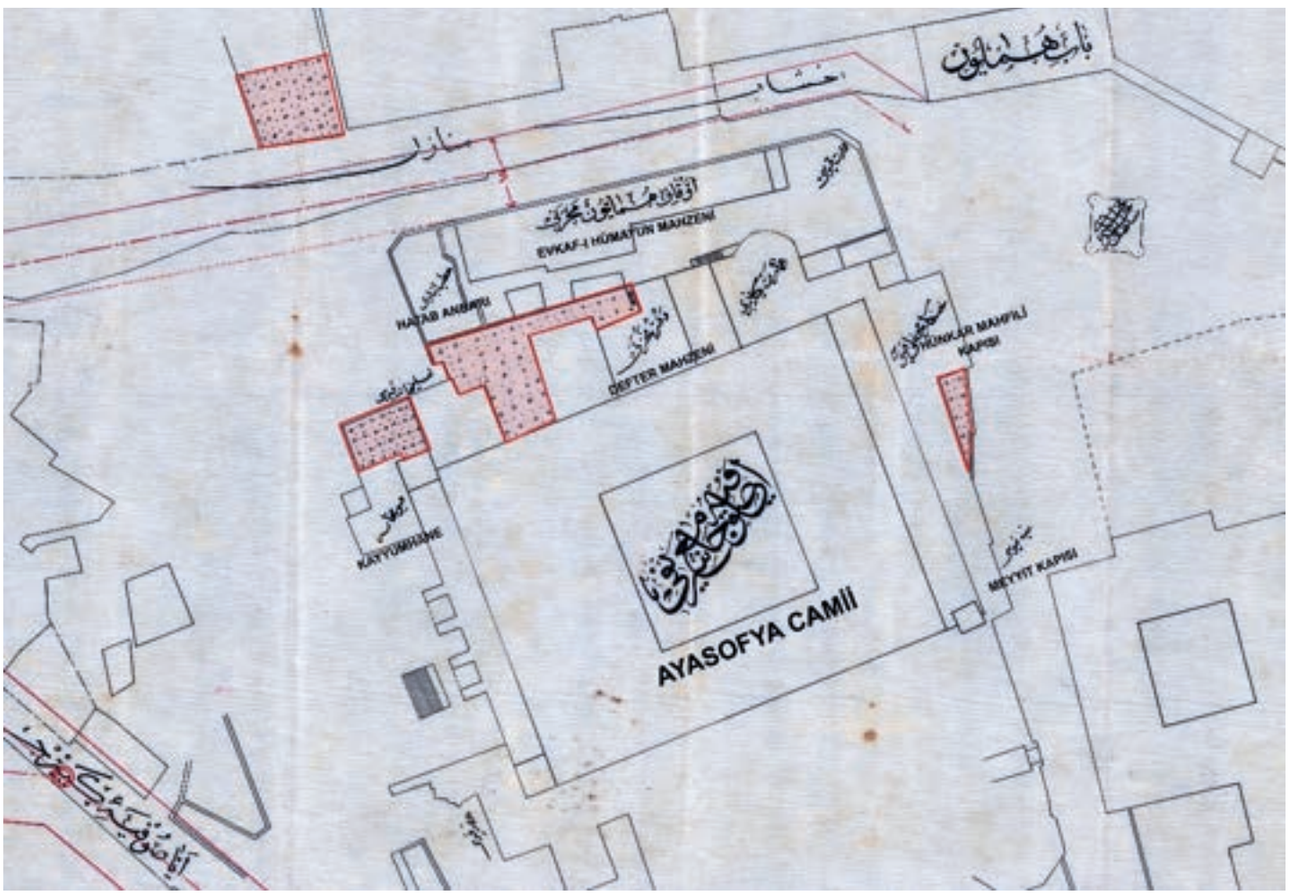
Sultanahmet bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 26 sarnıç bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 17 sarnıç incelenmiştir. Bölgedeki sarnıçlar genellikle cami, kilise, okul, idari bina, han ve özel mülkiyet yapılarına ilişkin olarak inşa edilmişlerdir. Söz konusu sarnıçlar hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 333). Osmanlı döneminde kullanılmış olmakla beraber günümüzde kaybolan 9 sarnıç ise kayıp yer altı yapıları bölümünde ele alınmıştır.

3.3.1.1. Ayasofya Hünkâr Mahfili Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Ayasofya Meydanı, 57 ada dâhilinde bulunmaktadır.

Ayasofya Hünkâr Mahfili sarnıcı hakkındaki bilgi 4 Ekim 1871 tarihli evkaf defteridir. Bu defterde, İstanbul'da bulunan vakıf binalarının bölgelere göre düzenlenmiş tamir ve inşa masrafları hususunda yazılmış olan arzuhal ve müzekkireler kaydedilmiştir. Konumuzla ilgili olarak söz konusu kayıtlarda, Ayasofya-i Kebîr Camii meyyit kapısında abdest musluklarına lüzumlu olan suyun Mahfil-i Hümâyûn su hazinesinden akıtılması için yazılan dilekçe bulunmaktadır. Bu iş için görevli olan Beylik su yolcusu İbrahim isimli şahsın yaptığı keşif üzerine yine mahfilin su yollarının da tamir edilmesi hakkında bilgi verilmiştir.[203] 1888 yılı bütçesinden tamirat memuru Şükrü Efendi tarafından yapılan Mahfil-i Hümâyûn su hazinesiyle yollarının masraflarının ödenmesi istenmiştir.[204]

5 Nisan 1914 tarihli bir harita, Ayasofya Caddesi, Soğuk Çeşme yokuşu ve Soğuk Çeşme kapısının on beş metre mesafe ile düzenlenmesine dair çizilmiştir. Bu haritada söz konusu mahallerin emlak kayıtları ve mülki taksimatları çizilmiştir. Haritada, Ayasofya Camii kadastral sınırlarında daha önce de Ayverdi haritasında tespit ettiğimiz gibi yer altı olan alanlar, ayırt edici biçimde tasvir edilmiştir. 1914 tarihli bu haritada birbirine yakın dört mahal yer altını simgeleyen semboller ile gösterilmiştir (Resim 334)[205]. Hünkâr Mahfili Kapısı yanındaki üçgen biçimli simgelenmiş alan da bu mahallin, belgede tariflenen Hünkâr Mahfili su hazinesinin konumu olduğunu düşündürmektedir. Bu harita ve belge ile ortaya çıkan görüş, güncel tespit çalışmaları ile konunun araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Resim 334 Ayasofya Camii ve Soğuk Çeşme yokuşunda bulunan emlakları gösteren harita

203 BOA. EV. D. 21967-10
204 Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Doç. Dr. Said Öztürk, Yaşar Baş, **Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Mayıs 2005, İstanbul, s.634.
205 Atatürk Kitaplığı, Hrt.4332

3.3.1.2. Ayasofya Şekerci Kapısı Sarnıcı ve Su terazisi

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Ayasofya Meydanı, 57 ada dâhilinde bulunmaktadır.

Ayasofya Şekerci Kapısı sarnıcı, Mart 1847 tarihli arşiv belgesi ve Osmanlı vakıf su yolları haritasında tespit edilmiştir. Belgeye göre; Topkapı Sarayı Darphane-i Âmire, Maliye binası ve çevrede bulunan sair yerlere akan Halkalı suyu ile saray dolaplarına akan Kırkçeşme suyu mecraları, Darülfünun binasının temellerinin altına tesadüf etmektedir. Bu su yollarının değiştirilmesi ve binaya bitişik olan su terazisinin yıkılarak Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi mahfil-i hümâyunu kapısı civarındaki açıklığa inşası düşünülmüştür. Ancak caminin temelleri mevcut yolun ortasına doğru yapılmıştır. Bu terazi inşa olunduğu sırada caminin temelleri üzerine denk geldiği için rutubetlendirmiş ve bu mahal saray meydanına yakın olduğu için pek de yakışık olmayacağına karar verilerek bu terazinin inşasından vazgeçilmiştir. Ayasofya Camii Şekerci Kapısı'nda bulunan Sakalar Çeşmesi bitişiğindeki teraziden, Bâb-ı Hümâyun hisarında bulunan su terazisine varıncaya kadar iki üstüne iki sıra çifte boru döşenmesi Su Nezareti Meclisi'nde görüşülüp kabul edilmiştir. Bu inşa faaliyeti için hazırlanan keşif defterinde söz konusu su yolları masrafının meblağı yazılmıştır.[206]

İstanbul'da 1894 depremi sonrasında Mimar D'Aranco tarafından Ayasofya Camii hakkında hazırlanan raporda söz konusu su hazinesi de yer almaktadır. 22 Kasım 1894 tarihli belgede "*Büyük kubbeyi ve girişin üstündeki su hazinesini sağlamlaştırmak için yapılacak iş, cephe duvarlarının ve direklerin çökmesinin nedenleri hakkında bilgi edinmektir.*"[207] yazmaktadır. Söz konusu belgede söz edilen mahal, Şekerci Kapısı yanındaki su hazinesidir.

Osmanlı vakıf su yolları haritasında ise Ayasofya Cami-i Şerifi şadırvanına su sağlayan isale hattı çizilmiştir. Haritada sarı renkli lejant ile Nuruosmaniye su yolları gösterilmiştir. Haritaya göre Nuruosmaniye su yollarından, Ayasofya şadırvanına akan su hattının buradaki teraziye ulaştığı anlaşılmaktadır. Su terazisinden dağılımı yapılan su, şadırvana iletilmektedir. Ayasofya su yollarına ait olan gösterimde teraziyle birlikte bir yapı daha simge ile gösterilmiştir (Resim 335). Söz konusu sarnıç 21 Ağustos 1850 tarihli belgede bahsedilen Ayasofya yangın havuzu işlevinde kullanılması muhtemeldir. Ayasofya Şekerci Kapısı'nda bulunan su hazinesi ile terazi ilk defa bu çalışma ile literatüre kazandırılmıştır. Şekerci Kapısı olarak tariflenen mahal, Ayasofya'nın güneybatı köşesinde yer almaktadır. Bu mekânda duvar bünyesinde bir terazi ile ilişkilendirilmiş su hazinesi bulunmaktadır. Görülen dış cephesinin Osmanlı döneminde tamir edildiği veya örüldüğü anlaşılmaktadır (Resim 336).

Resim 335 Ayasofya Şekerci Kapısı sarnıcının Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Su hazinesine erişim, duvara bitiştirilen seyyar merdiven ile küçük bir kapı girişinden sağlanmaktadır. Beşik tonoz örtülü olan hazinenin, Osmanlı döneminde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim 337). İki bölümlü olan yapı küçük bir kemer geçişi ile birbirine bağlanmaktadır (Resim 338). Günümüzde bahçe sulamada kullanılan su hazinesinin bağlantılı olduğu su hattı tespit edilememiştir. Ayasofya Şekerci Kapısı sarnıcına bitişik olan duvar içerisindeki su terazisine erişim yine seyyar merdiven ile sağlanmıştır. Bu su terazisinin üst kısmında küçük ebatlı bir maksem bulunmaktadır. Su terazilerinin işlevsel kullanımları hakkında Kazım Çeçen, şehir içi dağıtımında bazı su terazilerinin maksem işlevinde olduğunu ve suyu ölçerek çeşitli yerlere dağıttığını söyler.[208] Ayasofya Sakalar Çeşmesi bitişiğindeki su terazisinde tespit ettiğimiz küçük ölçekli dağıtım havuzu, terazinin maksem işlevinde kullanıldığını gösterir (Resim 339). Bu seviyeye suyu ulaştıran borular tespit edilememiştir. Su terazisi tuğladan inşa edilmiştir.

Resim 336 Ayasofya Şekerci sarnıç kapısı ve su terazisinin dış mekân görünümü

206 BOA. C.BLD. 41/2021
207 Ayşe Üstün, Osmanlı Arşivindeki İstanbul Cami ve Türbelerinin Tamiriyle İlgili Belgeler, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 2000.
208 Kazım Çeçen "Maksem" maddesi TDV,

Resim 337 Ayasofya Şekerci kapısında bulunan sarnıcın iç mekân görünümü

Resim 338 Ayasofya Şekerci kapısı sarnıcının kemerli geçişinden görünüm

Resim 339 Ayasofya Şekerci Kapısı'nda bulunan su terazisi makseminden görünüm

3.3.1.3. Yerebatan Sarnıcı

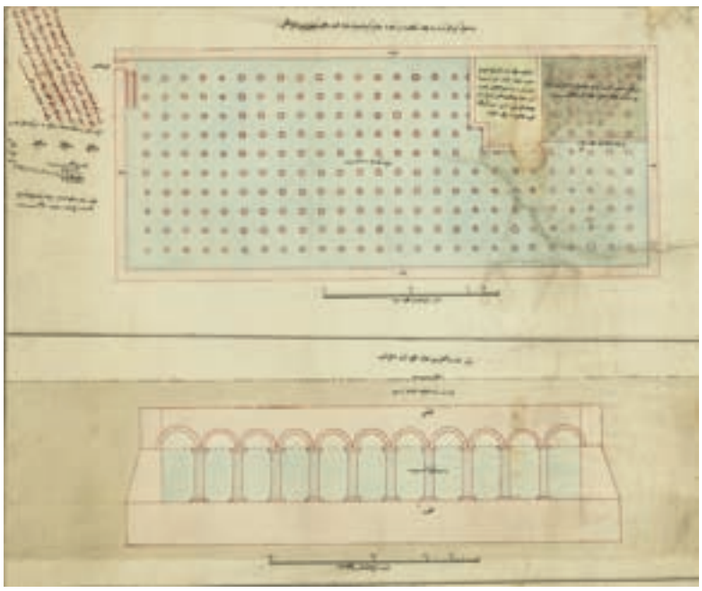
Konumu: Fatih İlçesi, Alemdar Mahallesi, Yerebatan Caddesi, 37 ada 14 parselde bulunmaktadır.

Yerebatan Sarnıcı hakkında ulaşılan arşiv belgeleri 19. ve 20. yüzyıllara aittir. Bu belgeler; sarnıcın tamir ve temizlemesi, su ihtiyacının giderilmesinde sarnıcın önemi, üzerindeki yapılaşmaların sarnıca olan etkileri, kolera salgını için alınan önlemler, sarnıcın mülkiyet sorunu, su depolama işlevinden çıkarılıp dönüşüm süreci, yabancıların sarnıca olan ilgisi ve yaptıkları keşif çalışmaları için verilen izinler hakkındadır.

Yerebatan sarnıcının 1846 yılına ait belgesi, kış aylarında yağışların fazla olmasından dolayı zarar gören Rüstempaşa vakfından Kılıçhane altındaki ve Yerebatan su hazinelerinin çamur ile dolması hakkındadır. Sarnıcın, Topkapı Sarayı ve bölgenin su ihtiyacının önemli kısmını karşılamasından dolayı hemen tamir ve temizleme çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar için hazırlanan keşif defterinde sarnıcın durumu ve gerekli müdahaleler belirtilmiştir.[209] Keşif defterine göre sarnıçta 150 metre uzunluğunda, 60 metre genişliğinde ve 3 metre derinliğinde bir çamur tabakası biriktiği tespit edilmiştir. Yerebatan Sarnıcı'nın su depolama kapasitesinin bölge için yeterli olduğu ancak yenileme ve güçlendirmeye muhtaç olduğu belirtilmiştir. Fakat sarnıcın çok eski olmasından dolayı bunun tamirinin masraflı olduğu yazılmıştır. Bu sebeple tamir etmekten vazgeçildiği anlaşılmaktadır.[210]

Bu tarihteki yazışmalardan birisinde ise sarnıcın durumunu teftiş etmek üzere tersaneden getirilen sandal ile su yolcular ve lağımcı ustalarının gözlemleri yazmaktadır. Belgede, sarnıcın fiziksel üst mekânında olan bir sorundan bahsedilmektedir. Daha sonra Esad Efendi Kütüphanesi olarak kullanılacak olan konağın dış avlusu altındaki kemerlerin uzun zaman önce yıkıldığı, bu alanın çevresini kapsayan üç taraf duvarların ve cephesinin sıvaları yer yer dökülmüş ve söz konusu alana moloz ve toprak dolduğu görülmüştür. Sarnıcın bu kısmı artık arsa halini almıştır. Bu arsanın üç tarafındaki duvarlar "set mislü olarak yapılmış" bir duvar bulunmaktadır. Duvarın iki tarafı tuğladan horasanla perde duvarı inşa edilmiştir. Diğer tarafa ise (dördüncü taraf) sonradan kilitli moloz dökülmüştür. Bu kısmın tamiri için çok fazla para gerektirdiği için vazgeçilmiştir.[211] Durumu gösteren bir planda çizilmiştir (Resim 340).[212]

209 BOA. İ.MSM. 7/124
210 BOA. İ.. MSM. 7/124-8
211 BOA İ.. MVL. 86/1759-3
212 BOA. PLK. P. 646

Resim 340 Yerebatan Sarnıcı'nın planı

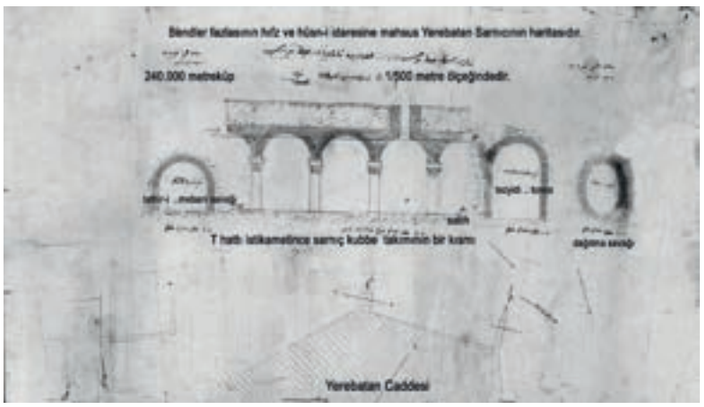
27 Nisan 1894 tarihli belgede, sarnıç üzerine Ayasofya Merkez Rüştiyesi isminde bir okul inşa edilmesi düşünülmüş ve sarnıcı incelemek üzere bir heyet vazifelendirilmiştir. Heyetin hazırladığı rapora göre: (a) Tonoslar üzerinde bir metre toprak olduğu bu nedenle temel kazılamayacağı (b) içerisinin sandalla gezintiye uygun olduğu ancak dipte çamur olduğu (c) kemerin altındaki payelerin incelediği onların sağlam olduğu ancak tonos alanına girilemediği (c) tonos kısmının sağlamlığının tayin edilemediği için okul binası kararından vazgeçildiği belirtilmektedir.[213]

19 Ocak 1895 tarihli belgede yine sarnıç çamurla dolmuş ve sarnıcın üzerindeki mahallenin su tedarikinde sorunlar çıkmıştır. Şehremâneti'nden Sadaret makamına yazılan yazıya göre, Yerebatan su hazinesinin üzerinde bulunan evlerden sızıntı olduğu ve bu sebeple hazinenin temiz olmayışı sebebiyle temizlenerek içindeki suyun içmeye ve kullanmaya uygun hale getirilmesi büyük bir masrafı gerektirecektir. Bu yüzden Yerebatan Mahallesi halkının suya olan ihtiyacının giderilmesi için münasip yerlerde çeşme yapılarak suyunun demir borular veya diğer vasıtalarla akıttırılması lüzumlu görülmüştür. Özel bir memur gönderilerek bu mahallede kaç çeşme yapılması gerektiğinin ve ne kadar masraf tutacağının araştırıldıktan sonra su hazinesinin derinlik ve yüksekliği ile nereye kadar genişletileceği ve içinde ne kadar su bulunduğu evlerin adediyle birlikte bir defter halinde tertip edilerek gönderilmesi uygun bulunmuş. Söz konusu hanelerce mahzenden alınan suların içilmesi ve kullanılması maksadıyla ellerinde yetkilerini bildirir senetlerin olup olmadığı araştırılıp bildirilmesi 3 Haziran 1894 tarihli sadaret tezkiresinde yer almaktadır. Su Nezareti ve Belediye Hendesehanesi'nde görevli Binbaşı Asaf Bey vasıtasıyla gerekli araştırmalar yapılıp; Yerebatan su hazinesinin Kırkçeşme suyundan başka belirli tahsisatı olmayıp kışın bendlerin su fazlalığından akıttırılarak yazın suların azaldığı zamanda Soğukçeşme ve Demirkapı'da bulunan dört çeşmeye su akıttırılması ile birlikte bu çeşmelere Ayasofya taksiminden de ayrıca bir yol ile su verilmesi ve bu mahalleye yakın Toprak Sokak'ta Yeni Saray'a mahsus Beylik Halkalı suyu terazisinden bir miktar su akıtılması yeni bir çeşme inşasıyla mümkün olur ise Halkalı suyunun azlığından dolayı sarayın suyu kesilecektir. Ancak Halkalı suyundan Yerebatan Mahallesi'nin üst kısmından Cağaloğlu Hamamı bitişiğinde bulunan çeşme ile Kırkçeşme suyundan Ayasofya Caddesi'nde büyük saka çeşmesi mevcut olup suyu daima bol bulunduğundan halkın kullanması için yeni bir çeşme yapılması gerekip gerekmeyeceği düşünülmüştür.

Yerebatan mahzeni üzerindeki evlerin adediyle isimlerini bildiren bir pusula hazırlanıp bunların bu suyu içip kullanmaları için ellerinde vakıftan verilmiş birer senet bulunmadığı anlaşılmıştır. Bahsi geçen sarnıcın iç ve dış taraflarının mümkün olduğunca kontrol edilerek Ayasofya Meydanı civarında Sebzeci Sokağı'nda Esad Efendi Kütüphanesi'nde ve daha ilerisine kadar uzunluğu ve caddenin iki tarafındaki altına uzatılmış ortalama genişlik ile üzeri toloslu olarak 2700 metrekare uzunluğu olduğu halde 240 bin metreküp su kapasitelidir.

Sarnıcın içinde 1 metre derinliğinde su mevcut olduğu ve altında bazen 75 cm ye kadar tortu bulunduğundan dolayı bu sarnıca gelen su zeminden 7 metrelik bir noktaya akmakta olduğundan bu yoldan gelen su boruya aktığı halde düzenlenmesiyle ancak sakalar çeşmesine ulaşıp buradan başlayarak Zeynep Sultan, Salkımsöğüd, Hocapaşa mahallelerine kadar akar. Sarnıcın diğer taraflarının dipleri ve üzerindeki hanelerin adet ve numaralarını gösterir bir aded harita yapılması ve istenen çeşmelerden birinin resmi ve mecra dahil olmadığı halde gümüş Mecidî 19 kuruş hesabıyla 145 kuruş karşılığı yapılacağı anlaşılmış olup bunu gösterir defter takdim olunmuştur. Bu defter ve arz edilen tafsilat üzerine Babıali tarafından Hocapaşa'ya çeşmeler yapılırsa masrafının Evkaf Nezaretince ödenmesi gerekmektedir.[214] Sarnıç ve çeşme mahallinin planı da çizilmiştir (Resim 341).[215]

213 BOA. MF.MKT 201/20
214 BOA. A.}MKT.MHM. 594/36
215 BOA.PLK.P 1271

Resim 341 Yerebatan Sarnıcı'nın planı

1898 tarihine konu olan evraklarda ise koleraya karşı bir önlem olarak sarnıçtaki çamurun temizlenmesi ifade edilmiştir. Çözüm olarak yine Kırkçeşme su yolları fazlasının mahzene verilmesi ve Halkalı su yolları terazisinden taksim edilmesi gündeme gelmiştir.[216] Yapının restore edilerek bütün problemlerinin çözülebileceği tekrarlanmış ancak masraflı olması nedeniyle vazgeçilmiştir.[217] Mahalle sakinleri verdikleri dilekçede, mahallenin altında sarnıç olmasından dolayı kuyu kazamadıkları bu nedenle su sıkıntısı çektiklerini ve bend fazlası suların sarnıca verilerek temizlenebileceğini belirtmişlerdir.[218] Temizlik masraflarının karşılanması için Evkaf Nezareti görevlendirilmiş ancak nezaret hazırladığı bir raporda bu türden yatırımların kamu hizmeti olduğunu dolayısıyla belediyenin de sorumlu olduğunu ve sarnıcın vakıf kaydının olmaması nedeniyle nezaretin sorumluğunda olmadığını belirtmiştir.[219]

5 Şubat 1921 tarihli arşiv belgesinde, Yerebatan Sarnıcı su depolama işlevinden çıkıp, içerisinin elektrikle aydınlatılarak turistlerin ziyaret edeceği bir mekân olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Belgeye göre, İtalyan bir şahsın bu işlem için belediyeye başvuruda bulunmuştur.[220] Söz konusu bu durum uygun görülerek bu işlemler için Evkaf Nezareti'nden sarnıcın vakıf kaydı istenmiştir. Sarnıcın mülkiyetinin hangi kuruma ait olduğu konusunda dava açılmıştır. Sarnıcın aidiyeti konusunda yapının eski eser olmasından dolayı Müze-i Hümâyun sarnıcın müzeye ait olduğunu iddia etmiştir.[221] Eminönü D.V.K.V.E tescil kayıtlarında Yerebatan Sarnıcı hakkında; 22.09.1967 tarih ve 3670 numaralı, 17.01.1981 tarih ve 12576 ile 11.12.181 tarih ve 13351 numaralı kararlar bulunmaktadır. Envanter dosyasında sarnıcın 1985-88 tarihleri arasında onarıldığı ve içerisine kafeterya olması planlanan bir platform inşa edildiği yazılmıştır.1980'li yıllarda sarnıçta restorasyon çalışmaları yapılmıştır (Resim 342). Günümüzde Yerebatan Sarnıcı, müze olarak kullanılmaktadır (Resim 343).

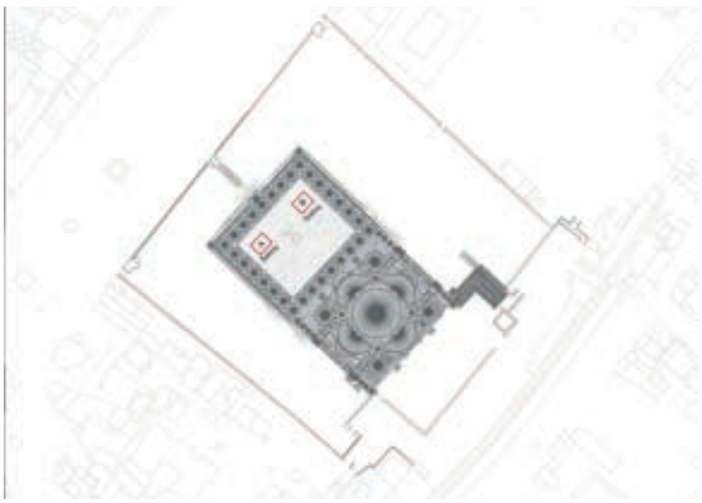

Resim 342 Yerebatan Sarnıcı restorasyon çalışmalarından görünüm

Resim 343 Yerebatan Sarnıcı'nın iç mekân görünümü

216 BOA. ŞD. 787/13-1.
217 BOA. ŞD. 787/13-9
218 BOA ŞD. 787/13-11
219 BOA. ŞD 787/13-13
220 BOA. DH.İ.UM 19/15, BOA. BEO. 4674/350516
221 BOA. BEO. 4698/352321

3.3.1.4. Sultanahmet Camii Sarnıçları

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi, 99 ada 35 parselde Sultanahmet Camii dâhilinde bulunmaktadır. Sultanahmet Camii sarnıçları, revaklı avlunun altında, güneybatı ve kuzeydoğu cephelerinde karşılıklı olarak konumlanmıştır (Resim 344).

Resim 344 Sultanahmet Camii sarnıçlarının vaziyet planı

Sultanahmet Camii sarnıçları hakkında ulaşılan belgeler 17. ve 19. yüzyıllara aittir. Belgelerden ilki 29 Mayıs 1604 tarihli inşaat masraf defteridir. Belgeye göre, Sultanahmet Camii iç haremde bulunan su hazinelerinin bin dokuz yüz elli iki zira olup altmışar akçeden toplamda yüz on yedi bin yüz yirmi akçe ettiği yazılmıştır.[222] 27 Şubat 1808 tarihli hattı hümâyunda ise, Sultan Ahmed külliyesinin tamire ihtiyacı olan yerleri ile Galata Voyvodası ve adı geçen vakfın, mütevellisi tarafından 4 bin kuruş söz verildiği gibi tamir edileceğini ve yenileneceğini içeren defter padişaha sunulmuştur. Buna göre, Sultan Ahmed Camii avlusunda bulunan su yollarına su nazırı, bölükbaşılar, işin ehli ile keşfedilip, ölçülüp, aşağı yukarı bir fikirle sunulan defter ile 5247 buçuk guruş ile işe başlanılmıştır. Söz konusu caminin içinde bulunan iki adet abdest muslukları önünde basamak tahtası ile büyük su hazinesi, minare kapısı vesair yerlerin tamiri için 612 kuruş gerekmektedir. Kasr-ı Hümâyûn, türbe ve mektebinde gereken masraflar ile yapılacağı keşif defterinden anlaşılmıştır.[223]

Bu su hazinelerinde toplanan suların, revaklı avluda bulunan şadırvana, cami iç hariminde bulunan fil ayaklarındaki musluklara ve caminin iki yan cephesindeki abdest musluklarına isale edildiği anlaşılmaktadır. Sarnıçların iç mekânında ise, avlunun döşemesini taşıyan kare ve sekizgen kesitli mermerden payeler vardır (Resim 345). Bu payelerin bazıları üzerinde görülen kenet yuvaları ve silme izleri onların devşirme malzeme olduğunu gösterir (Resim 346).[224]

Resim 345 Sultanahmet Camii A sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 346 Sultanahmet Camii B sarnıcının iç mekân görünümü

3.3.1.5. Güngörmez Camii Sarnıçları

Konumu: Fatih İlçesi, Binbirdirek Mahallesi, Tavukhane Sokak, 99 ada 39 parselde bulunan Güngörmez Camii dâhilinde bulunmaktadır.

Güngörmez Camii sarnıçları hakkındaki bilgiye, Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilen su isale hattında rastlanılmaktadır. Haritada Kemeraltı maslağı ve çeşme mahallinde yapılan incelemeler ile sarnıçlar tespit edilmiştir (Resim 347). Söz konusu Kemeraltı maslağının künk bağlantılı su yolları ve Kemeraltı çeşmesi, Güngörmez Camii sınırları içinde bulunmaktadır. Günümüzde Vakıflar tarafından yürütülen Güngörmez Camii ihya (restorasyon) çalışmaları sırasında sed duvarı içerisinde yan yana olan iki sarnıca ulaşılmıştır.

222 Aliye Öten, Arşiv Belgelerine Göre Sultan Ahmed Külliyesi ve İnşâsı, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2017, s.215.
223 BOA. HAT. 1503/19
224 Kara İnşaat Arşivi, 2019

Sarnıçlara erişim duvar üzerinde açılan küçük bir girişten sağlanmaktadır. Duvarın içerisinde bulunan odaların içerisinde su sistemine ait künklerin bulunması ve sıva kalıntıları nedeniyle, odaların sarnıç işlevinde kullanıldıkları anlaşılmaktadır (Resim 348). Girişten sonra sarnıcın iç mekânına 4-5 basamakla inilen merdiven bulunmaktadır. Beşik tonozlu sarnıçların, örtü sistemine kadar yapılmış olan sıva izleri görülmektedir (Resim 349). Restorasyon çalışmaları sırasında sarnıçların iki tanesi keşfedilmiş ve açılmıştır. At Meydanı istikametine uzanan duvar doğrultusunda da üç tane olmak üzere, toplamda beş göz sarnıcın olduğu düşünülmektedir; fakat diğerleri henüz açılmamıştır.

Resim 347 Güngörmez Camii su isale hattı

Resim 348 Güngörmez Camii (A) sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 349 Güngörmez Camii (B) sarnıcının iç mekân görünümü

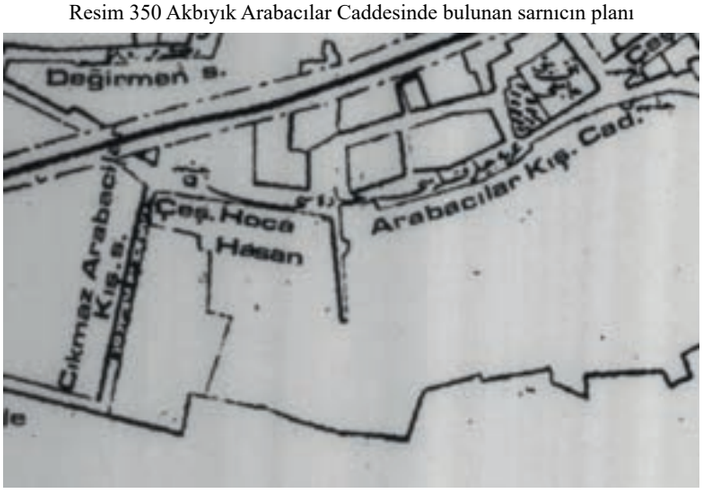
3.3.1.6. Akbıyık Sarnıcı ve Yangın Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi, Ahırkapı Caddesi, Kupacılar Sokak, 80 ada 12-77 parselde bulunmaktadır.

Akbıyık sarnıcı hakkındaki bilgi, 20 Ekim 1895 tarihli bir plandır. Plana göre; Akbıyık'ta Arabacılar Caddesi ile denize kadar olan hat arasında bulunan arsada bulunan mülkün mahallinin hissedarlarının sınırları çizilmiştir (Resim 350).[225] Ayverdi haritasında Akbıyık sarnıcı ayırt edici biçimde simgelenmemiştir (Resim 351). Sarnıcın Ayverdi haritasındaki konumu ile planda belirlenen su hazinesi mahalli örtüşmektedir. Akbıyık sarnıcının eski dönem fotoğraflarında harap durumda olduğu görülmektedir (Resim 352). Encümen Arşivi kayıtlarında yangın mahzeni ve su sarnıcına ait rölöveler bulunmaktadır (Resim 353). Günümüzde söz konusu yapı topluluğu bir deri firmasının bodrum katı işlevinde kullanılmaktadır. Mahzenin özgün merdivenleri bulunmakla birlikte dükkânın iç mekânından yapıya geçiş sağlanmaktadır (Resim 354). Herhangi bir işlevde kullanılmayan mahzenin içinde su dolu olan bir kuyu girişi bulunmaktadır (Resim 355).

Resim 350 Akbıyık Arabacılar Caddesinde bulunan sarnıcın planı

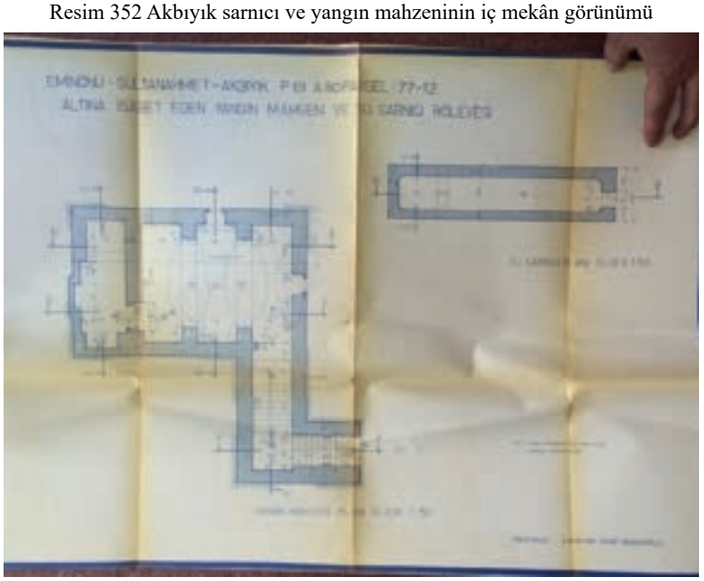

Resim 351 Akbıyık sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

225 BOA. PLK. P 315

Resim 352 Akbıyık sarnıcı ve yangın mahzeninin iç mekân görünümü

Resim 353 Akbıyık sarnıcı ve yangın mahzeninin rölövesi

Resim 354 Akbıyık su sarnıcı ve yangın mahzenin özgün merdivenleri

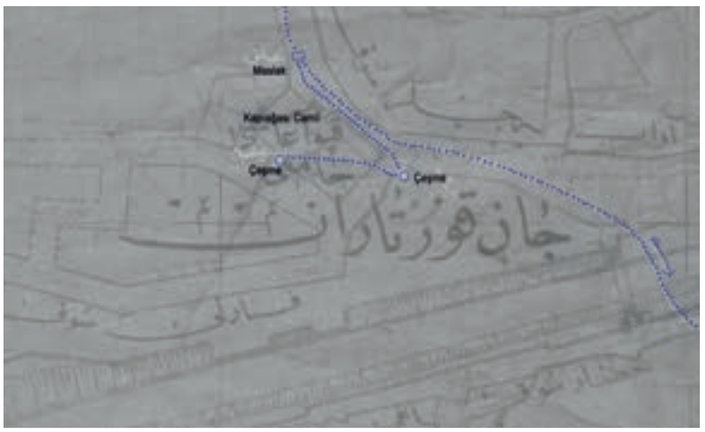
Resim 355 Akbıyık su sarnıcı ve yangın mahzeninin iç mekan görünümü

3.3.1.7. Kapı Ağası Mahmut Ağa Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih ilçesi, Sultanahmet Mahallesi, Sultanıyegah Sokak, 114 ada 1 parselde Kapı Ağası Mahmut Ağa Camii bodrum katında bulunmaktadır.

Kapı Ağası Mahmut Ağa Camii alt yapı mekânları hakkındaki bilgi Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, cami ve çevresinde bulunan iki çeşmeye su temin eden isale hattı işaretlenmiştir. Bu su yolu caminin içinden geçmektedir (Resim 356). Caminin eski dönem fotoğraflarında alt yapıların kemerli olan giriş kısımları görülmektedir (Resim 357). Reşat Ekrem Koçu, Kapı

Ağası Mahmut Ağa Camii'nin mimari özelliklerinden bahsederken, üç büyük tonoz ve sarnıç üzerine inşa edildiğini söylemiştir. [226] Sarnıca erişim, caminin arkasında Sultaniyegâh Sokak'ta bulunan küçük demir kapıdan sağlanmaktadır. Birbirine bitişik dört mekândan oluşan alt yapıların, Tomurcuk Sokak'taki Mahmut Ağa Çeşmesi'ne yakın olan bölümü sarnıç sıvası ile kaplanmıştır. Bu nedenle, mekânın su depolama amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer mahzenler, herhangi bir işlevde kullanılmamaktadır (Resim 358).

Resim 356 Kapı Ağası Mahmut Ağa Camii su isale hattı

Resim 357 Kapı Ağası Mahmut Ağa Camii ve medresesinin eski dönem fotoğrafı

Resim 358 Kapı Ağası Mahmut Ağa Camii mahzeninin iç mekân görünümü

3.3.1.8. Nakilbent Sokak Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, Nakilbent Sokak, 96 ada 11 parselde bulunmaktadır.

Nakilbent Sokak'ta bulunan sarnıcın mevcut durumu, Nazım Bey'in vakıf suları hakkında kaleme aldığı kitabında bahsedilmiştir. Yazar, İstanbul'da su depolanan sarnıç ve su hazinelerinin listesinde "*Sultanahmet'te Nahilbend Mektep Sokağında bulunan sarnıç*" hakkında sadece ölçüm bilgilerine yer vermiştir. Yapının uzunluk: 60, genişlik: 18, yükseklik: 5 zira olarak kaydedilmiştir. [227] Osmanlı vakıf su yolları haritasında yanmış olan Nakilbent Camii su isale hattı çizilmiş, burada iki adet battal terazi işaretlenmiştir. Belgede tariflenen Nakilbent sarnıcının, battal terazi ve muhterik camii olarak işaretlenmiş olan yapı olduğu düşünülebilir. Bunun nedeni ise yan yana iki tane su terazisinin muhtemel olmamasıdır; benzer örneklerdeki gibi sarnıç ve su terazisinin yan yana yer alması beklenmektedir (Resim 359) Ayverdi haritasında da sarnıcın olduğu alan karolajlı çizilmiştir (Resim 360). Sarnıca, Nakkaş Halıcılık mağazasının içerisindeki merdivenlerden inilmektedir. Dikdörtgen planlı olan sarnıç iki sıra halinde 18 sütun ile teşekkül edilmiştir. Sarnıç, yapılan ışıklandırma ve zemine kaplanmış olan tahta platform ile günümüzde halı mağazasının bodrum katında ziyaretçilere açıktır (Resim 361).

Resim 359 Nakilbent Sokağı sarnıcının su isale hattı

Resim 360 Nakilbent Sokağı sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

226 Reşat Ekrem Koçu, **İstanbul Camileri**, Tan Matbaası, Cilt, İstanbul (Tarihsiz), s. 23.
227 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaf'tan Devr Olunan Sular**, s.65.

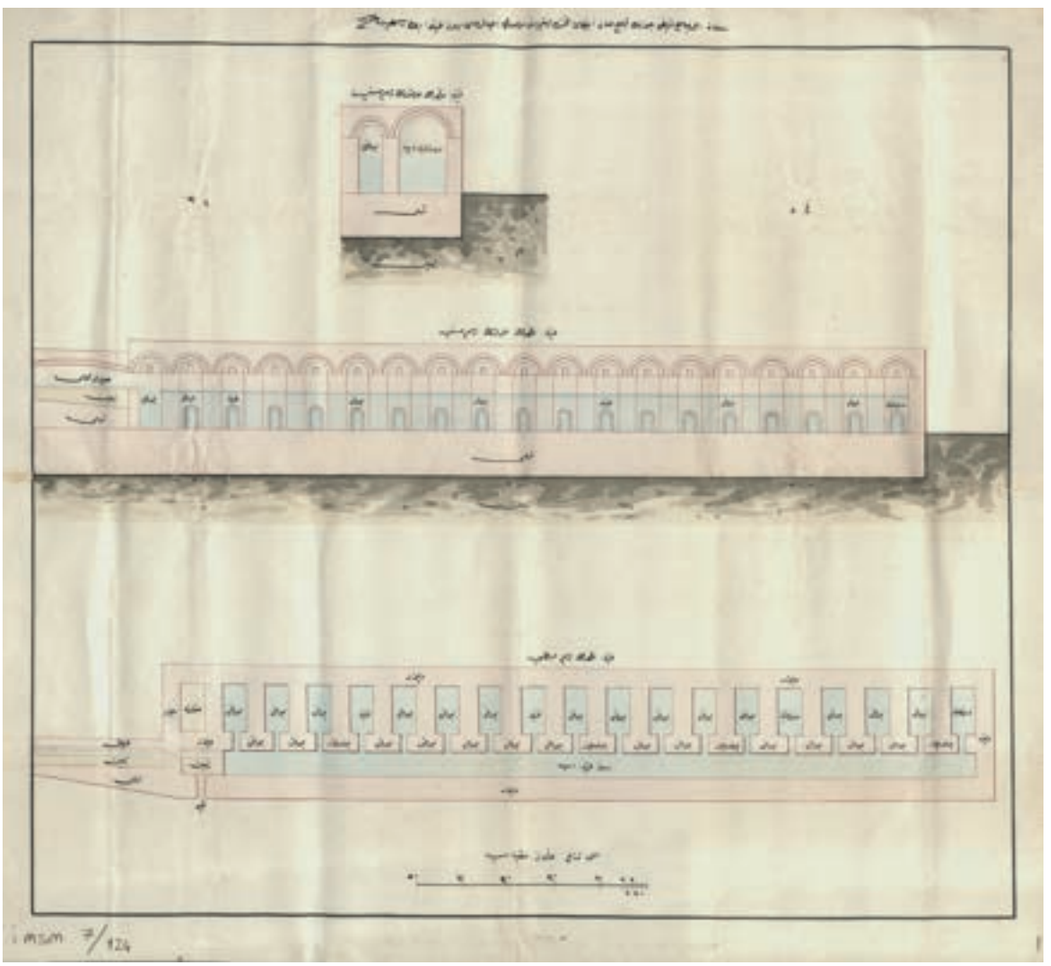

Resim 361 Nakilbent Sokağı sarnıcının iç mekân görünümü

3.3.1.9. Mekteb-i Sanayi Sarnıcı

Konumu: Fatih ilçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, 121 ada 40 parselde Sultanahmet Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi dâhilinde bulunmaktadır.

Mekteb-i Sanayi sarnıcı, arşiv belgelerinde farklı isimlendirmeler ile anılmıştır. Süreç içerisinde sarnıç, ilişkin olduğu vakıf ve fiziksel üst mekânla bağlantılı olarak Rüstem Paşa, Kılıçhane, Mekteb-i Sanayi, Hipodrom ve Soğuk Sarnıç şeklinde isimlendirilmiştir. Sarnıcın varlığı hakkında ulaşılan ilk belge 26 Kasım 1846 tarihlidir. Belgeye göre, Belgrad karyesi civarında büyük bend ile Yerebatan ve Sultan Ahmed Camii civarındaki Kılıçhane altındaki Rüstem Paşa vakfından olan su hazinelerinde biriken çamurun temizlenmesi gerekmektedir. Rüstem Paşa hazinesinde yapılan temizleme ve tamir çalışmaları da maddeler halinde yazılmıştır. Buna göre; mevcut olan çamurun temizlenmesi, lökün tolosu, içerisine som taştan merdiven yapımı, hazineye mahsus olan su yollarının tamiri, hazinede bulunan iki adet taksim mahallerine muhafaza için demir doğrama fener, büyük darp lülesi ile kurşun boruların gerektiği kaydedilmiştir. Bu çalışmalar sırasında Kılıçhane altında bulunan su hazinesine ait plan da çizilmiştir. Plana göre, su hazinesinin zemininde bulunan çamur birikintisi, su isale hattı ve içerisinde bulunan su miktarı resmedilmiştir (Resim 362).[228]

Resim 362 Mekteb-i Sanayi sarnıcı planı

228 BOA. İ.MSM 7/124

15 Eylül 1851 tarihli defterde Mekteb-i Sanayi sarnıcı, bağlı olduğu vakfa ithafen Sultanahmed civarında Mehmed Paşa yokuşunda Rüstem Paşa hazinesi olarak kaydedilmiştir. Onarılması gerekmekte olduğu halde kullanıldığı belirtilen sarnıcın ölçüleri; uzunluk: 100, en: 10, yükseklik: 4 zira olarak yazılmıştır.[229] 19 Kasım 1890 tarihli belgede ise; Sultanahmet'te Mekteb-i Sanayi altında Rüstem Paşa hayratından büyük bir su mahzeni bulunup, Kırkçeşme suyu ile doldurulduğu ifade edilmiştir. Harap olduğundan dolayı suyu içinde tam olarak biriktiremeyen sarnıcın birçok gözden ibaret bulunduğu kaydedilmiştir.[230] Mekteb-i Sanayi sarnıcının konumu Osmanlı vakıf su yolları haritasında gösterilmiştir. Harita üzerinde sarnıca su isale edilen hat işlenmiş olmakla birlikte bağlı olduğu vakıf, Kanuni Sultan Süleyman olarak yazılmıştır (Resim 363).

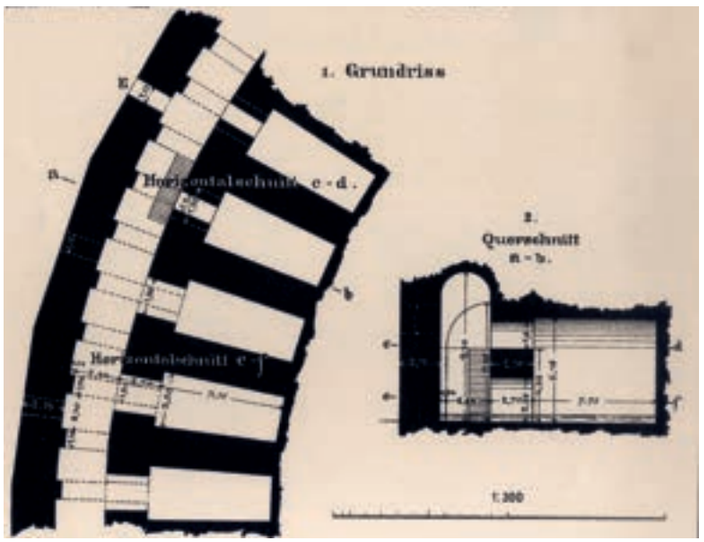
Resim 363 Mekteb-i Sanayi sarnıcının su isale hattı

Cağaloğlu Rüstem Paşa vakfından Mekteb-i Sanayi altındaki büyük su sarnıcının 6 Haziran 1908 tarihli belgede yine harap bir şekilde olması gündeme gelmiştir. Bu konuda yapılan keşif ve ihale, bir defter hâlinde düzenlenerek takdim kılınmıştır. Bu defterde yer alan ihale pusulasına göre gerekli tamiratın bedeli, bir gümüş Mecidiye on dokuz kuruştan hesaplanarak, toplam 21.800 kuruşla ihale Hacı Ali Kalfa'ya verilmiştir. 10 Ağustos 1908 tarihli ilişkin olan belgede ise, yukarıda yazılı arz edilen tezkire ve çıkan padişah emri ile ekte iade edilen keşif defteri gereğince, Evkaf Nezâreti'nden icabının yapılmasına himmet rica olunduğu yazılmıştır.[231] Osmanlı döneminde yerli ve yabancı araştırmacılar, Mekteb-i Sanayi sarnıcında yaptıkları incelemeleri neşretmişlerdir. Buna göre; P.Forchheimer ve J. Strzygowski Hipodrom eskizi ve planını (Resim 364). Ernest Mamboury, Soğuk Sarnıç olarak isimlendirdiği yapıda 20. yüzyılın başlarında yaptığı araştırmada su yolcusuna müracaatla ziyaret edilebilen bu sarnıcın Osmanlılar tarafından, Bizans devrindeki Sfendon'un koridoru dâhilinde tesis edildiğini belirtmektedir.[232] Mehmet Raif de eserinde At Meydanı'nın temeli bahsinde sarnıcın konumu, tarihçesi ve mimari özelliği hakkında kısa bilgiler vermiştir. [233]

Sarnıca erişim, okulun Üçler Hamamı Sokağı'ndaki sed duvarında bulunan küçük demir kapaklı girişten sağlanmaktadır. Hemzemin olarak girilen sarnıç, pek çok bölme ve su kanallarından teşekkül edilmiştir. Günümüzde su birikintisinin bulunduğu depolama alanına 15- 20 taş basamaklı merdiven ile inilmektedir. Sarnıcın iç mekânının karanlık olması nedeniyle fotoğraf çekiminde kısıtlılık yaşanmıştır (Resim 365). Güncel tespit çalışmalarında belirlenen veriler şu şekildedir; Hipodrom kuzeydoğu-güneybatı ekseninde uzanmaktadır. Hipodromun güneybatısında bulunan yuvarlak ucu yani Sfendon kısmı seviye olarak keskin farklılıklar göstermektedir. Sfendon'un bulunduğu taraf Hipodrom'un bulunduğu tepenin Marmara Denizi'ne inen yamacına karşılık gelmektedir. Hipodrom'un bugün Sultanahmet Meydanı tarafındaki üst kısmının orijinal kotu (bugünkü seviyenin 4.5 metre altında) denizden 30,5 m. yüksekteyken Sfendon duvarının alt seviyesi denizden 18 m. yüksektedir. İçerisinde 25 adet fıçı tonozlu oda bulunmaktadır. Sfendon sarnıcının yüksekliği 12 metredir (Resim 366).[234]

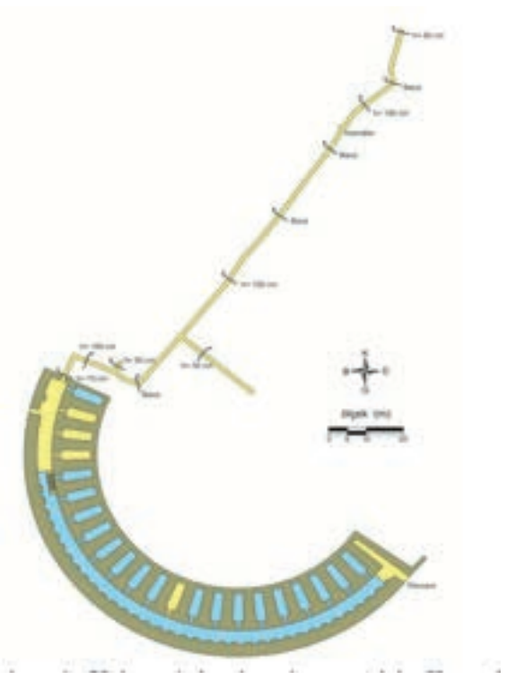

229 BOA. MVL. 842/79
230 Salih Şahin Arşivi
231 BOA. BEO. 3371/252806
232 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyahin**, s.135.
233 Mehmet Raif, Sultanahmed Parkı ve Âsâr-ı Atîkası, Matbaa-İ Hayriye Ve Şürekâsı, İstanbul/1332(1913/1914)
234 Çiğdem Aygün Özkan, Mustafa Kaçar, Atilla Bir, "İstanbul'un Birinci Tepesindeki Sarnıç, Kuyu, Galeri ve Su Dağıtımına İlişkin Yeni Bulgular: Ayasofya, Topkapı Sarayı ve Hipodrom Araştırmaları", Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013, İSTYAM, s.274.

Resim 364 Hipodrom Sarnıcının planı

Resim 365 Hipodrom sarnıcından genel görünüm

Resim 366 Hipodrom Sarnıcı ve su tünellerinin planı

3.3.1.10. Binbirdirek Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Binbirdirek Mahallesi, Binbirdirek Meydanı Sokak, 234 ada 1 parselde bulunmaktadır. Binbirdirek Sarnıcı 1546 yılında düzenlenen İstanbul Vakıf Tahrir Defteri'ne göre Firuz Ağa Camii evkafındandır.[235] 16. yüzyılda Pierre Gilles Binbirdirek Sarnıcı'ndan bahsederken "Bu sarnıcın tonozlu örtüsü 424 mermer sütunla taşınır. Sarnıç iki katlıdır, 212 sütun üstünde bir o kadar sütun daha vardır" şeklinde ifade etmiştir.[236]

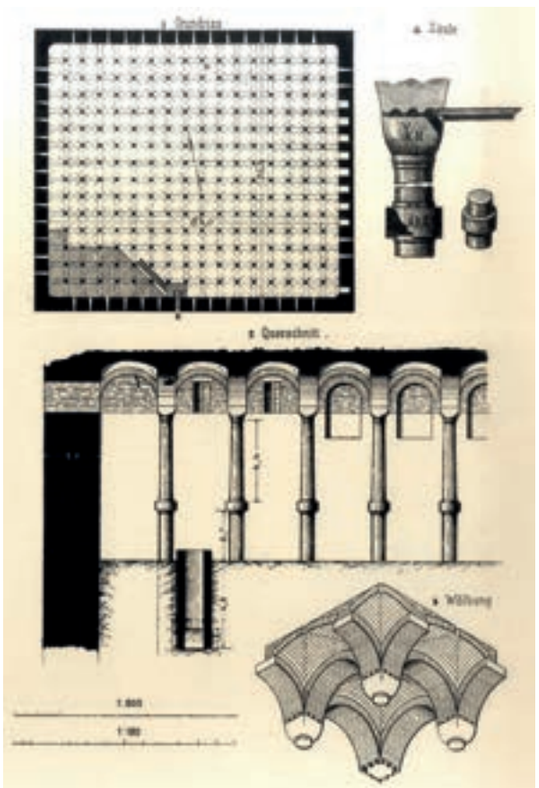
10 Aralık 1806 tarihli keşif defterinde, Binbirdirek Sarnıcı olduğu düşünülen Fazlı Paşa Sarayı altındaki arslan ve kaplan konulan yerin gereken tamirinin yapılması yazılmıştır. Belgeye göre, Yorgi kalfa tarafından Fazlı Paşa Sarayı altında kemerler içinde arslanların konulması için temizleme ve bakım, yenileme çalışmaları yapılmıştır. Bu kemerlerden iptal olunanlardan çıkan enkaz ile mükemmel döşeme ve muhafaza parmaklık, arslancı odası ve kapı saçağı sairesinin tutarı hesaplanmıştır.[237] Belgede tarif edilen Fazlı Paşa Sarayı'nın konumu Ayverdi haritasında Fazlı Paşa Meydanı olarak isimlendirilmiş alanda olması muhtemeldir (Resim 367). 14 Ağustos 1825 tarihli hattı hümâyunda, Fazlı Paşa Sarayı'nda bulunan ibrişim bükücüler esnafının kiracı oldukları yer altındaki bodrum ve yer üstündeki odaların harap olmaları nedeniyle tamir edilmeleri gerekliliği emredilmiştir.[238] 15 Eylül 1851 tarihli belgede ise mekân, Binbirdirek su hazinesi olarak kaydedilerek ölçüle-

235 TDV İslam Ansiklopedisi, C. 13, İstanbul 1996, s. 135-137.
236 Petrus Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s.118.
237 BOA. C.BLD. 104/5177
238 BOA. HAT. 554/27378

ri verilmiştir.[239] 1890 tarihli arşiv belgesinde, Sultanahmed Fazlı Paşa olarak bilinen mahalde Binbirdirek tabir olunur büyük bir mahzenin bulunduğu yazmaktadır. Söz konusu mahzene Kırkçeşme suyu fazlası icrâ olunamayacağı Halkalı suları icrâ olunur ise de doldurulamayacağı ifade edilmiştir.[240] Sarnıca ait 1893 tarihli plan ve kesit bulunmaktadır (Resim 368).

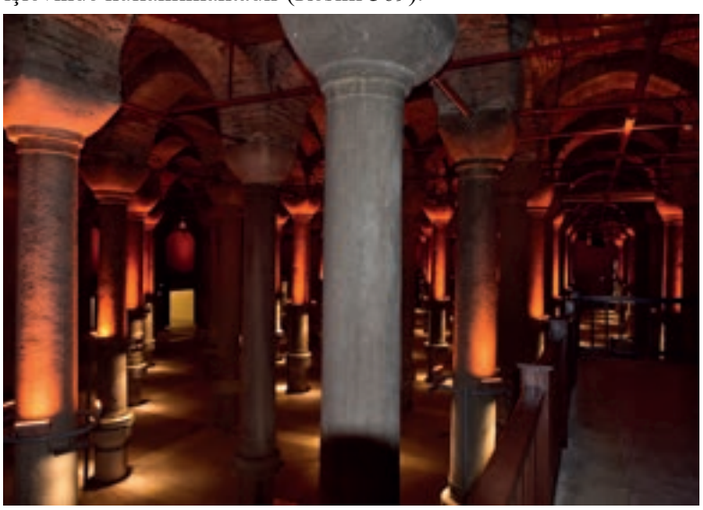

Resim 367 Fazlı Paşa Sarayı'nın Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 368 Binbirdirek Sarnıcı'nın plan ve kesiti

Maarif Nezareti'ne 5 Aralık 1908 tarihli yazılan yazıda, Daha önce kapatılmış olan Binbirdirek kapısının bilinmeyen şahıslarca tahrip edilerek bir giriş açıldığı bildirilmiştir. Buna göre, tarihi eser açısından değerli olan bir mahallin bundan sonra da kapalı bırakılması veya daha eskiden olduğu gibi çıkrıkçı esnafının çalışmasına izin verilmesi değerini düşürecektir. Bu sebeple içinin güzelce temizlenip aydınlatılarak ve girişine demir bir kapı konularak uygun bir giriş ücretiyle ziyaretçilere açılması, korunmasına yardımcı olacağı gibi gelirinin de Mekteb-i Sanayi veya başka bir hayır kurumuna terki uygun görüldüğü Zabıta Nezâreti tarafından önerilmiştir. Öncelikle Müze İdaresi ve Nezaretin mütalaasının bildirilmesi arz olunmuştur.[241] 27 Aralık 1908 tarihli cevap yazısında ise; tarihi eser olan Binbirdirek, Müze-i Hümâyûn İdaresi tarafından temizlenip bir de bekçi kulübesi inşa ettirileceğinin ve alınacak giriş ücretinin müzeye ait olmasının uygun olacağının söz konusu idare müdürlüğünden ifade olunduğu bildirilmiştir.[242]

P. İnciciyan sarnıcın, 20. yüzyıla kadar iplik imalathanesi olarak kullanıldığını ifade eder.[243] Mehmet Raif, Binbirdirek Sarnıcı'nın tarihsel süreci ve mimari özelliklerinden bahseder.[244] Nazım Bey'in 1925 tarihli eserinde Binbirdirek Sarnıcı'nın ölçüleri verilmiştir. Sarnıcın ölçülerini uzunluğu: 84, eni: 12.75 ve yüksekliği: 9 zira olarak verilmiştir.[245] Ernest Mamboury'de Binbirdirek Sarnıcı sütun başlıklarının düz ve oymasız olmakla beraber hepsinin aynı şekil ve büyüklükte olduklarını dile getirmiştir. Mamboury, sütunların üzerine monogram tarzında Bizans taşçılarının isimlerinin kazındığını söylemiştir.[246] Günümüzde Binbirdirek Sarnıcı müze işlevinde kullanılmaktadır (Resim 369).

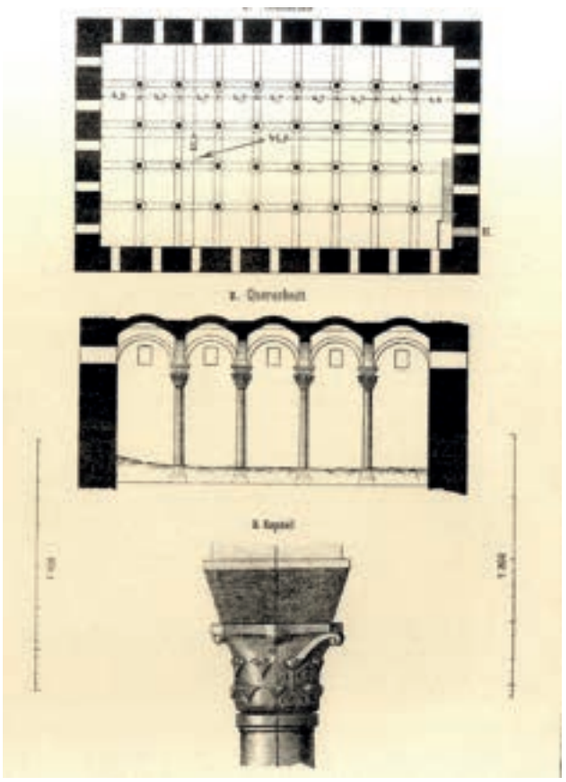

Resim 369 Binbirdirek Sarnıcı'nın iç mekân görünümü

239 BOA. MVL. 842/79
240 Salih Şahin Arşivi
241 BOA. MF. MKT. 1089/35
242 BOA. DH. MKT. 2703/105
243 P. G. İnciciyan, **18. Asırda İstanbul,** s.143.
244 Mehmet Raif, **Sultanahmed Parkı ve Âsâr-ı Atîkası**, Matbaa-İ Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul - 1332 (1913/1914), s.29.
245 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaftan Devr Olunan Sular**, s.65.
246 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.459.

3.3.1.11. Şerefiye Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Binbirdirek Mahallesi, Boyacı Ahmet Sokak, 237 ada 6 parselde bulunmaktadır

Şerefiye Sarnıcı hakkındaki bilgi 19 Eylül 1851 tarihli arşiv belgesidir. Belgede Binbirdirek sarnıcının yakınında olarak bilinen diğer sarnıç şeklinde yazılmıştır. Sarnıcın ölçüleri ise uzunluk: 54, en: 31, yükseklik: 7 zira olarak verilmiştir.[247] 1893 tarihinde sarnıca ait plan ve kesit çizilmiştir (Resim 370).[248] Ernest Mamboury, 20. yüzyılın başlarında sarnıçta yaptığı mahal incelemelerini eserinde yazmıştır. Ernest Mamboury'nin anlatımına göre sarnıç, Şehremâneti binası önündeki Piyerloti Caddesi'nden aşağı inerken Şarkiye ile Fuat Paşa Caddeleri arasındaki köşede bulunmaktadır. Hususi bir hanenin bahçesinde bulunan dikdörtgen planlı sarnıcın ölçülerinin ise uzunluk: 42.5, en: 25 metre olduğunu belirtmiştir. Yazar, beyaz mermerden muntazam 32 sütunu olan sarnıcı altıncı asra tarihlendirirken sarnıcın banisinin meçhul olduğunu ifade etmiştir.[249] Şerefiye sarnıcının konumu, Pervititch haritasında yer altında mimari bir yapı biçiminde çizilirken, su yapısı olduğunu simgeleyen mavi lejant ile betimlenmemiştir (Resim 371). Sarnıcın eski dönem fotoğraflarında iç mekânın metruk durumu görülmektedir (Resim 372). Yapı günümüzde, içerisinde sanatsal faaliyetlerin de yapıldığı bir müze olarak kullanılmaktadır (Resim 373).

Resim 370 Şerefiye sarnıcının planıt

Resim 371 Şerefiye Sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

Resim 372 Şerefiye Sarnıcı'nın iç mekân görünümü

247 BOA. MVL. 842/79
248 P. Forchheimer- J. Strzygowski,1893, s.60
249 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyahin,** s.459.

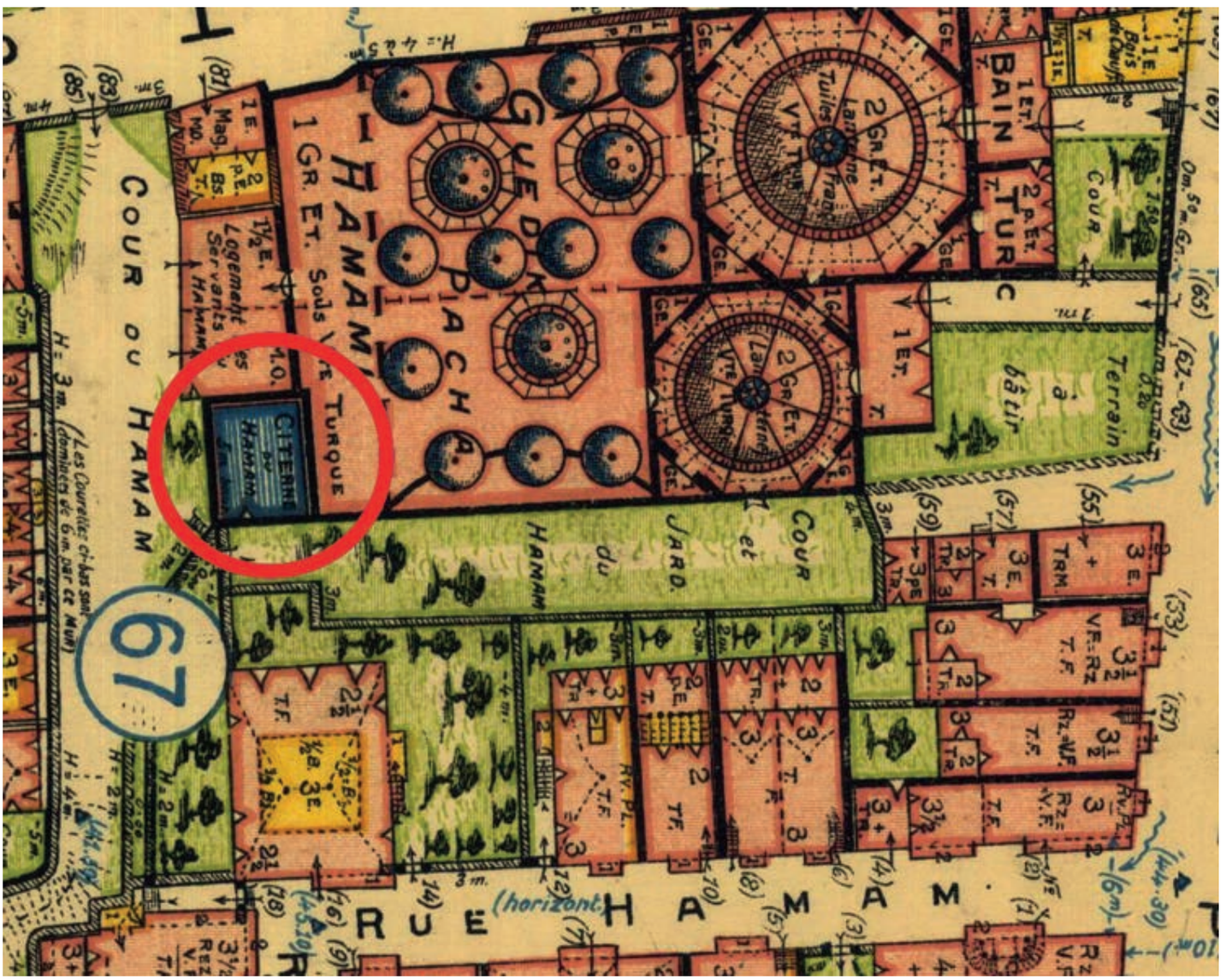

Resim 373 Şerefiye Sarnıcı'nın görünümü

3.3.1.11. Gedik Paşa Hamamı Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Mimar Hayrettin Mahallesi, Emin Sinan Hamamı Sokak, 218 ada 23 parselde Gedik Paşa Hamamı'nda bulunmaktadır.

Gedik Paşa Hamamı sarnıcı hakkındaki bilgi Pervititch haritasında yer alır. Haritada, Gedik Paşa Hamamı'nda mavi lejantlı sarnıç çizilmiştir. Fransızca "cisterne" olarak tanımlanan yapı kareye yakın planlıdır (Resim 374). Sarnıç, günümüzde hamamın havuz ve sauna odası olarak kullanılmaktadır (Resim 375). Sarnıca erişim, hamamın içinden açılan 4-5 basamakla çıkılan bir kapıdan sağlanmaktadır. Kısmen yer üstünde olan sarnıcın derinliği anlaşılamamıştır.

Resim 374 Gedik Paşa Hamamı sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

Resim 375 Gedik Paşa Hamamı sarnıcının iç mekân görünümü

3.3.1.13. Büyük Tulumba Sokak Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Mimar Kemalettin Mahallesi, Büyük Tulumba Sokak, 689 ada 12 parselde bulunmaktadır. Büyük Tulumba Sokak'ta bulunan sarnıç hakkındaki bilgiye Pervititch haritasında rastlanılmıştır. Fransızca yazılan sarnıç haritada dikdörtgen planlı ve mavi lejant ile çizilmiştir (Resim 376). Kısmen yer üstünde olan sarnıcın iç mekânını görmek mümkün olmamıştır. Sarnıca erişim, yapının duvarının üst kısmında açılmış olan bir kapaktan sağlandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde harap bir durumda olan sarnıç kullanılmamaktadır (Resim 377).

Resim 376 Büyük Tulumba Sokak sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

Resim 377 Büyük Tulumba Sokak sarnıcının dış görünümü

3.3.1.14. Sekbanbaşı Yakup Ağa Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Mimar Kemalettin Mahallesi, Soğanağa Camii Sokak, 689 ada 56 parselde bulunmaktadır.

Sekbanbaşı Yakup Ağa Camii sarnıcı hakkındaki bilgi Pervititch haritasındaki çizimiştir. Haritada sarnıç, Yakup Ağa Camii ile Türk okulu olarak isimlendirilmiş olan binanın arasındaki arsada bulunmaktadır. Mavi lejant ile simgelenen yapı, kareye yakın yamuk planlıdır (Resim 378). Günümüze mimari kalıntı şeklinde ulaşan sarnıca erişim, Star İş Merkezi'nden sağlanmaktadır. Çelik platformlar ile koruma altına alınmış olan bölümlerinden tonozlu yapılar görülmektedir (Resim 379).

Resim 378 Sekbanbaşı Yakup Ağa Camii sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

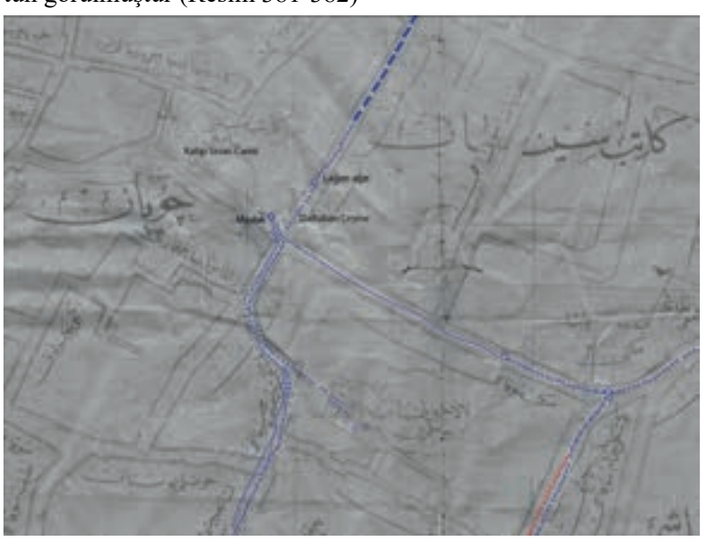

Resim 379 Sekbanbaşı Yakup Ağa Camii sarnıcının kalıntılarının genel görünümü

3.3.1.15. Daltaban Yokuşu Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Nişanca Mahallesi, Daltaban Yokuşu, Çoban Çavuş Medresesi Sokak, 754 ada 25 parselde bulunan kâgir konutun temellerinde bulunmaktadır.

Daltaban Yokuşu'nda yer altında bulunan su dağıtım maslağı olarak çizilmiş olan sarnıç, Osmanlı vakıf su yolları haritasında tespit edilmiştir. Haritada, Kâtip Sinan Mahallesi Daltaban Yokuşu'nda bulunan çeşmeye isale edilen su hattı işlenmiştir. Daltaban çeşmesinin yanındaki cadde üzerinde çizilmiş olan maslak, diğer bölgelere su dağıtım hatları ile işlenmiştir (Resim 380). Söz konusu bölge hakkında yapılan araştırma ile maslağın bulunduğu sokağın başındaki binada yapılan restorasyon çalışmaları esnasında yer altından bir sarnıç meydana çıkarıldığı belirlenmiştir. Binanın temellerinde ortaya çıkan sarnıçta, sıvalı duvar kalıntısı (ve bir sütun görülmüştür (Resim 381-382)

Resim 380 Daltaban maslağının Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Resim 381 Daltaban Yokuşu sarnıcının duvar kalıntısının görünümü

Resim 382 Daltaban Yokuşu sarnıcının sütun detayı

3.3.1.16. Kâtip Kasım Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Kâtip Kasım Mahallesi, Asya Sokak, 996 ada 16 parselde bulunmaktadır.

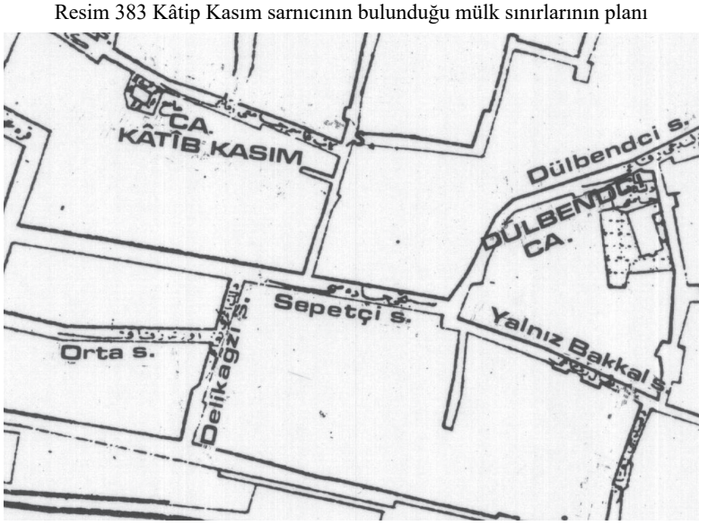
Kâtip Kasım Mahallesi'nde bulunan sarnıç, 12 Ekim 1905 tarihli arşiv belgesinde kayıtlıdır. Belgeye göre, Kâtip Kasım Mahallesi Sepetçi Caddesi'nde Ağaveni Agop'un 81 zira arsa ve sarnıç mülkü bulunmaktadır. Ağaveni Agop, mülk taksiminde yaşanan karışıklık ile kendi arsasının papaz Agop üzerine kayıtlı olması nedeniyle yapılan yanlışlığın düzeltilmesi için Şûrâ-yı Devlet'e dilekçe yazmıştır.[250] Bu durum üzerine çizilen krokide arsaların sınırları çizilmiş olmasına rağmen yer altında bulunan sarnıç mahalli gösterilmemiştir (Resim 383)[251]. Kâtip Kasım Mahallesi

250 BOA. ŞD. 3035/50-17
251 BOA. ŞD.3035/50

sarnıcının konumunu belirlemek için öncelikle Sepetçi Sokağı'nın mevkii tespit edilmiştir. Bu sokak Ayverdi haritasında Sepetçi Caddesi (Resim 384), Pervititch'te ise Sepetçi Selim olarak yazılmış olmakla birlikte günümüzde de aynı isimle bilinmektedir (Resim 385). Osmanlı dönemi sokak ve mahalle sınırlarının ve isimlendirmelerinin farklılık arz etmesi nedeniyle sarnıcın konumu daha geniş alanda araştırılmıştır. Sarnıcı aradığımız bölgeyle örtüşen alanda inşaat esnasında, İBB Kültür Varlıkları Arşivi'nde yer alan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15164 numaralı, 11.06.1983 tarihli kararı ile bir Bizans sarnıcı ortaya çıkmıştır. Alınan kararlar neticesinde, Bizans sarnıcının aynı malzeme ile orijinaline uygun restore edilmesine ve Eski Eserleri Koruma Kurulu'na gönderilmesine karar verilmiştir.

Resim 383 Kâtip Kasım sarnıcının bulunduğu mülk sınırlarının planı

Resim 384 Kâtip Kasım sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 385 Kâtip Kasım sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

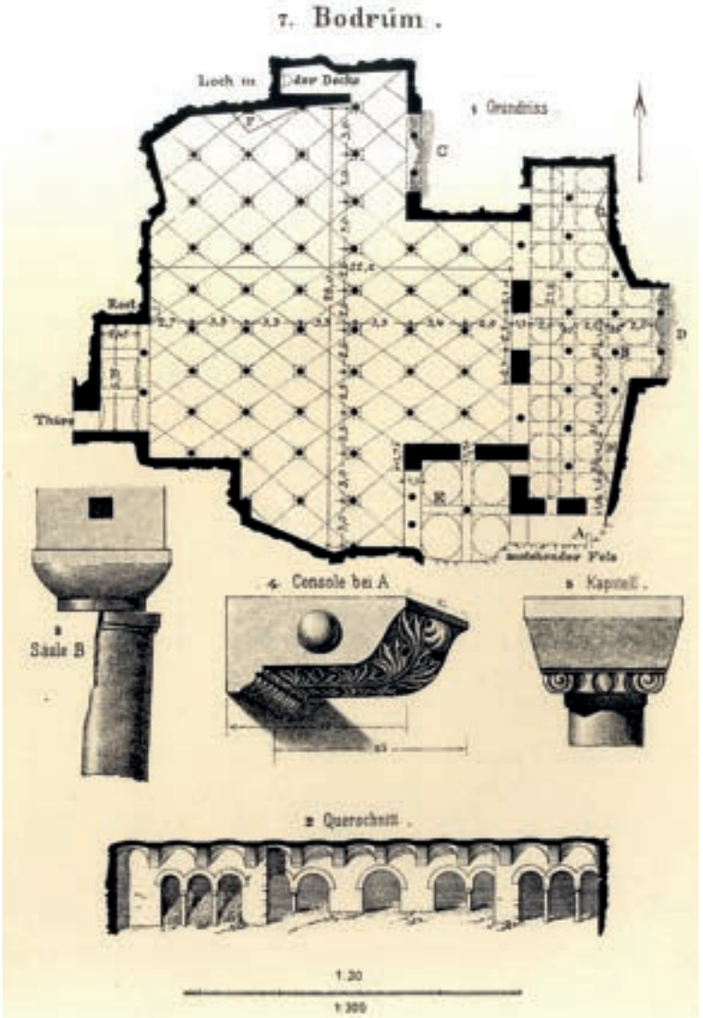
3.3.1.16. Mesih Paşa Camii (Bodrum) Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Sait Efendi Sokak, 809 ada dâhilinde bulunmaktadır.

Mesih Paşa Camii yanında bulunan sarnıç hakkında arşiv belgeleri bulunmakla birlikte ulaşılan en eski bilgi, Pierre Gilles'in gezi notlarıdır. Yazar, 16. yüzyılda sarnıçtan bahsederken; "*Halkın Myreleos (Myrelaion) adını verdiği bir kilise, kilisenin içinde tuğla tonozu yaklaşık altmış mermer sütunla taşınan sarnıç vardır. Sarnıç eskiden tahıl deposuydu*" şeklinde ifade etmiştir.[252] 19 Eylül 1851 tarihli arşiv vesikasında İstanbul'da eskiden kalmış ve kullanılmayan sarnıçlar tespit edilmiştir. Sarnıç belgede; "Laleli'de muhterik Mesih Paşa Camii nezdinde sarnıç" olarak kaydedilmiştir. Sarnıcın ölçüleri uzunluk:35, en:35, yükseklik:4 zira olarak verilmiştir.[253] Bodrum Camii sarnıcı ile ilgili yerli ve yabancı araştırmacılar yayın yapmışlardır. Bunlardan müellifi belli olmayan 1871/73 yılları arasında yazılmış olan Heyet-i Sabıka-i Konstantiniyye isimli eserde sarnıçtan, "Bodrum Camii'ne yakın Mudeston ismindeki Şehremini'nin sarnıcıdır" ifadeleriyle bahsedilmektedir.[254] 1893 tarihli Bodrum Camii sarnıcına ait bir plan, kesit ve sütun başlıklarının detaylarını gösteren çizimler bulunmaktadır (Resim 386). Ayverdi haritasında, Bodrum Mesih Paşa Camii çizilmiş olmakla birlikte, sarnıç betimlenmemiştir. 20. yüzyıl başlarında sarnıç hakkında Ernest Mamboury, "Eski Myrelaion manastırına bitişik bulunduğu için, onun müştemilatından olduğu ve kilise ile aynı zamanda inşa edildiği fikrini öne sürmüştür. İncelediği dönemde sarnıcın çevresel atıklarla dolu olduğunu söylemiştir.[255] Encümen Arşivi'nin 25 Eylül 1918 tarihli kaydında sarnıca ait fotoğraflar

252 Petrus Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s.162.
253 BOA. MVL. 842/79
254 Heyet-i Sabıka-i Konstantiniyye, s. 38.
255 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s. 13.

bulunmaktadır (Resim 387). Myrelaion Çarşısı olarak kullanılan yapı, restorasyon çalışmaları nedeniyle kapatılmıştır. Günümüzde herhangi bir işlevde kullanılmamaktadır (Resim 388).

Resim 386 Bodrum Camii sarnıcının planı

Resim 387 Bodrum Mesih Paşa Camii sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 388 Myrelaion sarnıcının iç mekân görünümü

3.3.2. Mahzenler

Sultanahmet bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 15 mahzen bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 7 mahzen incelenmiştir. Söz konusu mahzenler hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 333). Diğer mahzenlerden 6'sı saha çalışmasında belirlenirken 2 mahzen kayıp eserdir. Bölgedeki mahzenler genellikle cami, kilise, okul, idari bina, han ve özel mülkiyet yapılarına ilişkin olmakla beraber, müstakil olarak inşa edilmiş olanlar da vardır.

3.3.2.1. Ayasofya Defter Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Alemdar Mahallesi, 57 adada Ayasofya-i Kebir Camii dâhilinde bulunmaktadır.

Ayasofya evrak mahzeni hakkında ulaşılan belge 14 Aralık 1909 tarihlidir. Belgeye göre, Hazine-i Evkafı Hümâyun'un Ayasofya İmareti yanındaki kadim evrak mahzeninin tamir ve onarımı ihmal edildiğinden kısmen zarara uğramıştır. Ancak tamirata başlanabilmek üzere evvel emirde mahzende bulunan evrakların münasip bir mahalle nakledilmesi gerekmektedir. Yapılan araştırma neticesinde Topkapı Sarayı orta kapı dâhilinde bulunan ve geçen yaz tahliye edilmiş Hazine-i Evrak binasından başka münasip bir yer bulunamamıştır. Ayasofya'da Evkaf Nezaretine ait olan evrak mahzeninin tamiratı gerçekleşene kadar mevcut evrakın Hazine-i Evrak binasında hıfzedilmesi için izin istenmektedir.[256] Ayasofya evrak mahzeninin planı 1914 tarihli bir haritada çizilmiştir (Resim 334). Haritada defter mahzeni olarak isimlendirilen yer, belgede bahsedilen Ayasofya evrak mahzeni ile örtüşmektedir. Saha araştırması neticesinde bu mahzen tespit edilememiştir.

256 BOA. TS. MA. E 1052/53

3.3.2.2. Tevkifhane Mahzeni

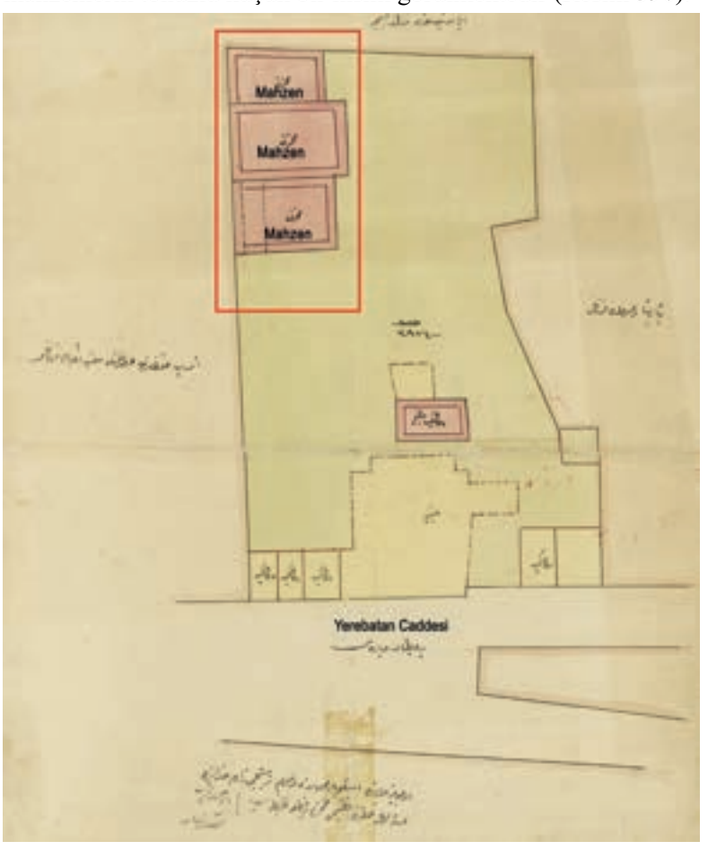
Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Tevkifhane Sokak, 58 ada 1 parselde bulunmaktadır.

Tevkifhane mahzeni hakkında ulaşılan belge, 18 Şubat 1919 tarihlidir. Belgeye göre; Tevkifhane müdüriyetinden tevkifhanedeki mahzende Emniyet Müdürlüğü'ne ait ne gibi eşya olduğuna ve orada mevcut olan eşyanın listesinin gönderilmesi istenmiştir. Tevkifhanenin konumu Ayverdi haritasında çizilmiş ancak mahzen bölümü ayırt edici biçimde gösterilmemiştir. Osmanlı dönemindeki tevkifhane, bugün otel olarak kullanılmaktadır. Özel mülkte bulunan mahzende inceleme yapılamamıştır.

3.3.2.3. Turşucuzâde Konağı Mahzeni ve Taş Oda

Konumu: Fatih İlçesi, Alemdar Mahallesi, Alemdar Caddesi, 54 ada 2 parselde bulunmaktadır.

Turşucuzâde Ahmet Paşa Konağı mahzeni, 3 Temmuz 1892 tarihli planda çizilmiştir. Ayasofya civarında Üsküplü Mahallesi'nde merhum Turşucuzâde hanesinin vereseleri hakkında çizilen planda yanyana 3 mahzen betimlenmiştir (Resim 389).[257] Günümüzde konakta restorasyon çalışmaları yapılmakta iken yer altında bulunan mahzenlerin tonuzlu küçük bir kısmı görülmektedir (Resim 390).

Resim 389 Turşucuzade Ahmet Paşa Konağının planı

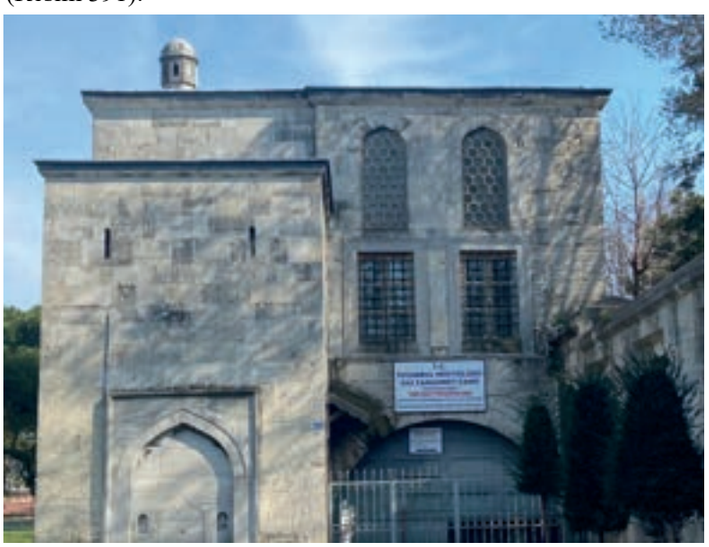

Resim 390 Turşucuzâde Konağı mahzeni görünüm

3.3.2.4. Sultanahmet Mektebi Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi, 99 ada 1 parsel dâhilinde bulunmaktadır.

26 Mart 1899 tarihli arşiv belgesinde, Sultan Ahmed'in ihya ettirdiği mektebin yemekhanesi bulunmadığından dolayı talebelerin yemeklerini dershanede yedikleri belirtilmiştir. Bununla birlikte mektebin kargir ve gayet dar, karanlık ve yüksek olan merdivenleri her daim kaza riskine elverişlidir. Hâlbuki mektebin altındaki Evkaf Nezareti'ne ait olan bodrumda muhacirin iskân ettirilmektedir. Söz konusu bodrumun birkaç merdiven konularak talebe için yemekhane olması talep edilmektedir.[258] Günümüzde Sultanahmet Külliye'sinin birimi olan mektep binası, bir dernek tarafından kullanılmaktadır. Mektep binasında yapılan incelemeler neticesinde belgede bahsedilen mahzenin bodrum katı olduğu anlaşılmıştır. (Resim 391).

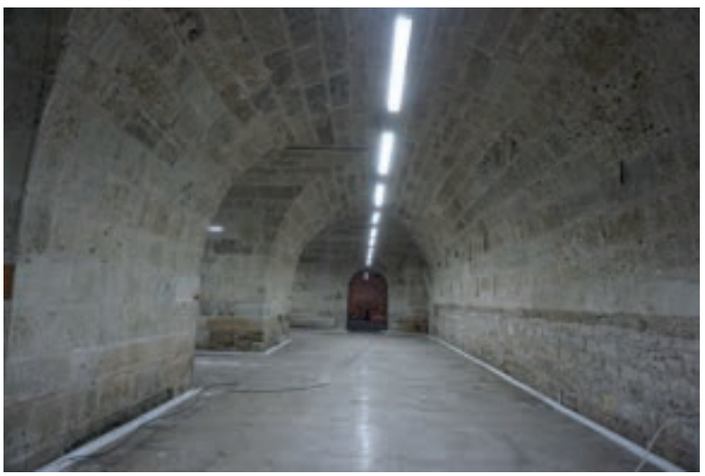
Resim 391 Sultanahmet Mektebi'nin dış mekân görünümü

257 BOA. PLK. P 250
258 BOA. MF. MKT. 445/28

3.3.2.5. Sultanahmet Camii Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi, 99 ada 35 parselde bulunan Sultanahmet Camii'nde bulunmaktadır.

Sultanahmet Camii mahzeni 5 Şubat 1903 tarihli belgede kaydedilmiştir. Belgeye göre caminin mihrap cihetinin altında, temel mevkiinde bulunan bodrumlar ile başka yerlere Makedonyalı ve Bulgarlar ikamet ettirilmiştir. Bu durumun uygun olmadığı Evkaf Nezareti'ne yazılan dilekçede bildirilmiştir. [259] Belgede bahsedilen mahzen, eğimli araziye inşa edilen Sultanahmet Camii'nin bir düzlem üzerine oturması için mihrap yönünde büyük taş tonozlu olarak inşa edilmiştir. Güncel tespit çalışmalarında mahzenin iç mekân fotoğrafları çekilmiştir (Resim 392).

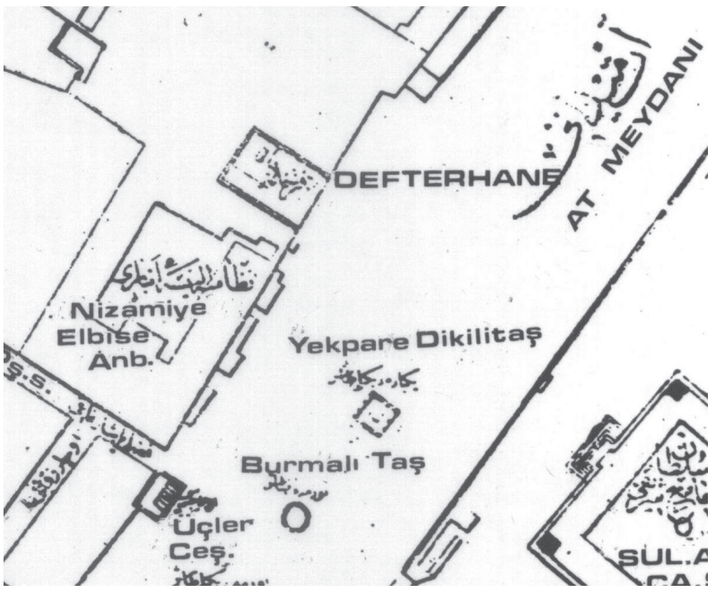

Resim 392 Sultanahmet Mahzeninin iç mekân görünümü

3.3.2.6. Defterhane Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Binbirdirek Mahallesi, At Meydanı Caddesi, 101 ada dâhilinde bulunmaktadır.

Defterhane binasında bulunan mahzen hakkındaki belge, 14 Şubat 1861 tarihlidir. Belgeye göre, Defterhane'de yapılan inşaat çalışmaları sırasında cami yapılacak mahalde yüz elli adım uzunluğunda bir mahzen ortaya çıkmıştır. Bu mahzenin tamirinin gerekli olup olmadığı defter emininden sorulmuştur. Gönderilen cevap yazısında ise, Defterhane ve Nüfus İdaresi'nin pek çok defter ve evrakının muhafazası için ortaya çıkan mahzenin tamir edilerek kullanılmasının uygun olduğu bildirilmiştir.[260] Defterhane binasının konumu Ayverdi haritasında çizilmiştir (Resim 393). Belgede yer altında bulunan mahzenin günümüzdeki kadastral sınırları Tapu ve Kadastro Müdürlüğü binası ile İslam Eserleri Müzesi'nin bulunduğu konumdadır. İslam Eserleri Müzesi binasının bodrum katında cam platform ile örtülmüş bir yer altı kalıntıları görülmektedir. Söz konusu Defterhane mahzeni bu kalıntılarla bağlantılıdır.

Resim 393 Defterhane binasının konumu

3.3.2.7. Hasan Paşa Hanı Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Mimar Kemalettin Mahallesi, Ordu Caddesi, 2142 ada da bulunmaktadır.

4 Mart 1840 tarihli belge, Hasan Paşa Hanı mahzeninin büyük depremden sonra yıkılan yerlerinin tamir edilmesi hakkında yazılmıştır. Belgeye göre, söz konusu hanın dehlizlerinde yıkıntılar olması nedeniyle tamiri gerekmektedir[261] Süpürgeciler Hanı olarak da bilinen Seyyit Hasan Paşa Külliyesi'nin ticari birimi olarak inşa edilmiş olan hanın, 1958 yılındaki Beyazıt Meydanı yol genişletme çalışmaları sırasında yaklaşık yarı kısmı yıkılmıştır.[262] Eski dönemde hanın tadilatı sırasında çekilen fotoğrafların tanımlanabilir bir mekân vermemekle birlikte belgede bahsedilen mahzen ve dehlizler ile ilgili olabilir (Resim 394).

Resim 394 Hasan Paşa Hanı tadilat esnasındaki iç mekân görünümü

259 BOA. DH. MKT. 607/35
260 BOA. İ.MVL. 444/19777
261 BOA. C.BLD 98/4894
262 Gönül Cantay, "Hasan Paşa Hanı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994, C.3, s.566.

3.3.3. Su Yolları

Sultanahmet bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 4 su yolu bu bölümde ele alınmıştır. Arşiv kayıtlarında, Kırkçeşme, Beylik, Turunçluk ve Terkos su yollarının bölgeye ulaşan isale hatları ile ilgili belgeler bulunmaktadır. Bu vesikalar, su yollarının genel tamir ve yenilenmeleri hakkındadır. Güncel tespit çalışmaları ile, Ayasofya, Sultanahmet, Küçük Ayasofya ve Sokullu Mehmet Paşa camilerinin su yolları incelenmiştir. Söz konusu su yolları hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 333).

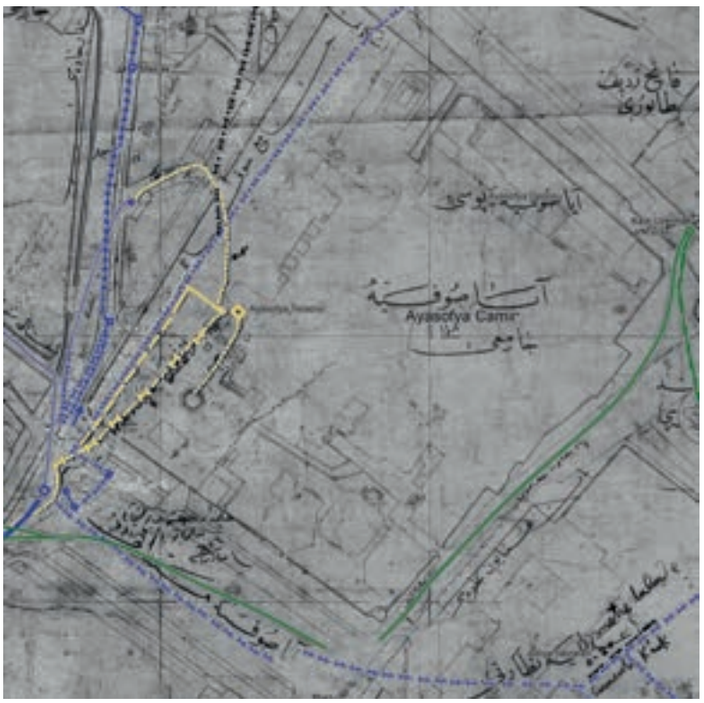
3.3.3.1. Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Alemdar Mahallesi, 57 adada Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi dâhilinde bulunmaktadır

Ayasofya Camii ve Külliyesine ait su yolları hakkında pek çok belge bulunmaktadır.[263] Çalışmada 1871 tarihli evkaf defteri ele alınmıştır. Deftere göre Ayasofya Camii, medrese, imaret ve hünkâr mahfili su yollarının tamiri gerekmektedir. Belgede yapılması gerekenler şu şekildedir;

- Ayasofya-i Kebîr Camii su yollarının tamirine için harcanan meblağa dair defter. (Masrafı: 500 guruş)
- Ayasofya-i Kebîr Cami-i şerifinin Mahfil-i Hümâyûn su yolları masrafının defteri. (Masrafı: 100 kuruş)
- Ayasofya-i Kebîr İmaretinin yollarına sarf olunan masrafın tutarı hakkında defter. (Masraf: 180 kuruş)
- Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerifi su yollarına sarf olunan meblağ hakkında defter. (Masrafı: 550 kuruş)
- Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerifi avlusunda Sultan Mahmud Hân-ı Evvel mektebinin su yollarının tamirine dâir dilekçe.
- Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerifi Mahfil-i Hümâyûn su yollarının tamiri hakkında yazılan dilekçe.
- Ayasofya İmaretinin su yollarının tamirine dâir dilekçe.[264]

Ayasofya Camii su yollarının isale hattı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre; Ayasofya makseminden cami şadırvanına su isale edilen sarı çizgili hat (Nuruosmaniye Camii su yolu), Şekerci Kapısı'ndaki su terazisine gelmektedir. Su terazisinden taksim edilen su, şadırvana ulaşmaktadır. Güncel tespit çalışmasında haritada çizilmeyen ancak caminin iç mekânına su ileten kanallar incelenmiştir. (Resim 396-397).

Resim 395 Ayasofya Camii su isale hattı

Resim 396 Ayasofya Camii su yollarının görünümü

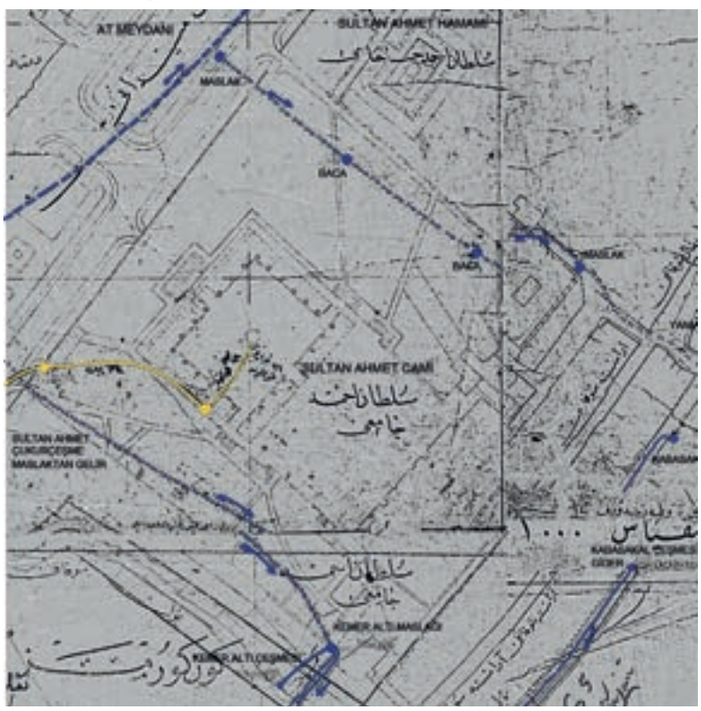

Resim 397 Ayasofya Camii su yollarının görünümü

263 Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Doç. Dr. Said Öztürk, Yaşar Baş, Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Mayıs 2005, İstanbul, s.35-36-116-117.
264 BOA. EV.D. 21967

3.3.3.2. Sultanahmet Camii Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi, 99 ada 35 parselde Sultanahmet Camii dâhilinde bulunmaktadır

Sultanahmet Camii su yolları hakkındaki birkaç belge çalışmada ele alınmıştır. Bunlardan ilki Fazlı Paşa'nın annesi Ayşe Sultan'ın At Meydanı altındaki bodruma getirdiği su yolu ile ilgili Mayıs 1646 tarihli arşiv belgesidir. Belgeye göre, At Meydanı ve İbrahim Paşa çeşmelerinin karizleri bu bodrumun içinde bulunmaktadır. At Meydanı'nın altındaki kurşuncu evleri olarak bilinen hanelerin içinden karizleri geçirip deryaya akıtmak lazım gelmektedir. Kurşuncu evlerinin sahipleri bu karizleri evlerinin altından geçirmeğe rıza vermeleri karşılığında, kendilerine bodrum suyundan burma lüle su ile su verilmesi konusunda anlaşma yapılmıştır. Daha sonra, tayin edilen bu suyun kesilmesi üzerine tekrar eskiden olduğu gibi su verilmesi emredilmiştir.[265] 17 Kasım 1894 tarihli belgede, Sultanahmet Camii ve imareti ile sair mahallerine akan su yolunun Üçler Caddesi'ndeki teraziden Matbaa-i Osmani yakınındaki maslağa kadar olan kısımlarının harap olduğu belirtilmiştir. Su yolunda yapılacak tamirde eski kurşun boruların sökülerek yerine demir boruların takılmasının masrafları da yazılmıştır.[266] 15 Haziran 1907 tarihinde ise Sultanahmet Camii su yollarının tamir edilmesi hakkında yazılan belge bulunmaktadır.[267] Bununla birlikte arşiv kayıtlarında Sultanahmet Camii içerisindeki su isale hattı ile alakalı belgelere ulaşılamamıştır (Resim 398).

Resim 398 Sultanahmet Camiii su isale hattı

Osmanlı vakıf su yolları haritasında Sultanahmet Camii su isale hattı çizilmiştir. Haritada, Sultanahmet Camii'ne sarı ve mavi lejant ile simgelenmiş iki su yolu ile su akıtıldığı anlaşılmaktadır. Bu yollardan sarı lejantlı olan Nuruosmaniye Camii su yolunun, Sultanahmet Camii şadırvanına ulaştığı görülmektedir. Mavi lejant ile simgelen Kırkçeşme su isale hattı, Sultanahmet Külliyesine iki koldan erişmektedir. Bu kollardan ilki Sultanahmet çukur çeşmeden cami içerisinden geçerek Kemeraltı maslağına ulaşmaktadır. Diğer kolu ise At Meydanı'ndaki maslaktan caminin Ayasofya tarafına nazır kısmına erişmektedir. 1646 tarihli belgede söz edilen ve Osmanlı vakıf su yolları haritasında mavi kesik çizgi ile gösterilen su isale hattı, günümüzde Sultanahmet Camii'nin At Meydanı cephesindeki D giriş kapısı tarafında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında tespit edilmiştir. Bu su yolu hattının caminin güneybatı cephesinde dış avlunun içinde kalan kısımda da devam ettiği anlaşılmıştır (Resim 399). Sultanahmet Camii'nin altında bulunan su yollarına erişim caminin güneybatı cephesinde bulunan abdest musluklarının yanından açılan küçük kapaklı bir girişten sağlanmaktadır (Resim 400). Su yolunun, Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilen hattan daha geniş bir alana yayıldığı anlaşılmıştır. Tespit çalışmasında, caminin içerisindeki fil ayaklarında bulunan çeşmelere ve şadırvana kadar uzanan isale hattı incelenmiştir (Resim 401).

Resim 399 Sultanahmet Camii At Meydanı cephesi su yolu detayı

Resim 400 Sultanahmet Camii su yollarının iç mekân görünümü

265 BOA. {A.DVNS. MHM. D. 90/29
266 BOA. İ.EV. 8/31
267 BOA. BEO. 3078/ 230803

Resim 401 Sultanahmet Camii su yollarının iç mekân görünümü

Resim 402 Küçük Ayasofya Camii içerisindeki kuyunun çevresinde yapılan GPR taramasının renk görüntüsü

3.3.3.3. Küçük Ayasofya Camii Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, 116 ada 27 parselde Küçük Ayasofya Camii dâhilinde bulunmaktadır.

Küçük Ayasofya Camii su yolları hakkında ulaşılabilen ilk belge 26 Ocak 1716 tarihlidir. Belgede, Çardaklı Hamamı önündeki çeşmeden Küçük Ayasofya Camii şadırvanına cereyan eden su isale hattının borularının çürümesinden dolayı değiştirilmesi gerekliliği bildirilmiştir.[268] 23 Ekim 1785 tarihli diğer belgede ise, Küçük Ayasofya Camii su yolları, zaviye ve muallimhanesinin tamir edilmesinin gerekliliği bildirilmiştir.[269]

Caminin içinde namaz kılınan bölümde bulunan kuyudan altına iniş yapmak üzere kapak kaldırılmak istenmiştir. Söz konusu kuyu kapağının açılamaması nedeniyle yer altı incelenememiştir. Küçük Ayasofya Camii içerisinde bulunan kuyunun çevresinde ve cami dışındaki abdest alma musluklarının yanındaki kuyu çevresinde GPR (Yer Radarı) taraması yapılmıştır. İnceleme alanlarında yapılan detaylı ölçüm ve değerlendirme neticesinde;

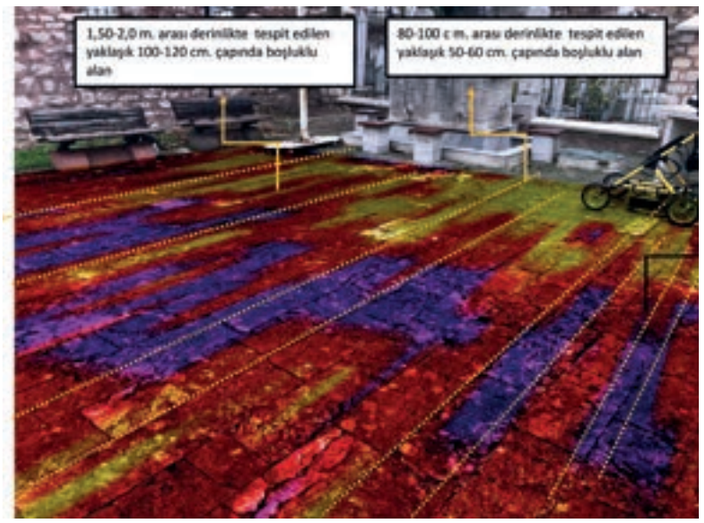
Cami içerisinde bulunan kuyu ve çevresinde alınan ölçülerde yapı izleri 75-100 cm derinlikte başlamakta olup, 200-400 cm derinlik seviyeleri arasında boşluk içeren oda vb. yapılanmalar olduğu izlenimini taşıyan belirtiler tespit edilmiştir. Bu belirtiler, nitelikleri ve köşeli yapıları ile etrafından bariz bir şekilde ayrılmaktadır. 3b seviye kat haritalarda belirtiler mavi ve koyu mavi renk ile betimlenmiştir (Resim 402).

Küçük Ayasofya Camii dış avlusundaki abdest alma yerinin yanında bulunan kuyu girişli bir yer altı mekanının çevresinde de GPR taraması yapılmıştır. Söz konusu alanda P 19-27 arası ölçülerde 1,0-3,0 metre arası bazı önemli olabilecek belirtiler tespit edilmiştir (Resim 403). Burası, alanda belirlenen muhtemel alt yapılardan farklı nitelikleri ile dikkat çekmektedir. Muhtemel arkeolojik öğeler 1,50-2,0 metre derinlik seviyesi arası, 80-100 cm derinlik seviyelerinde gözlenmiştir (Resim 404).[270]

Resim 403 Küçük Ayasofya Camii dış avlusundaki GPR tarama alanının görünümü

268 BOA. TS. MA. E 1254/37
269 BOA. TS. MA. E 568/69
270 Jeofizik Mühendisi. Ortaç Alkan yer taraması yaparak raporu hazırlamıştır.

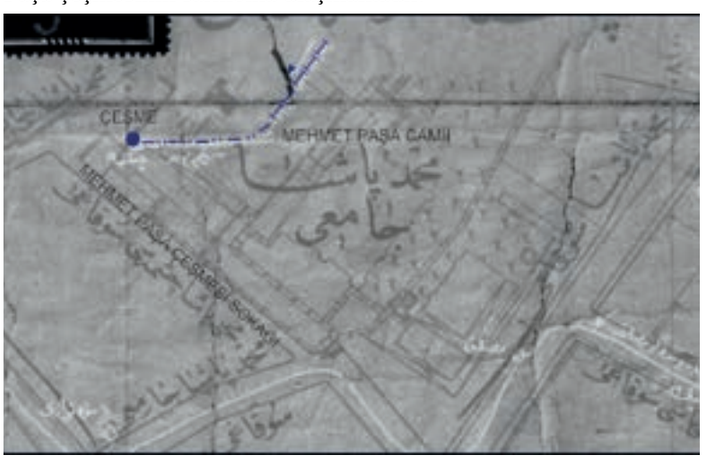

Resim 404 Küçük Ayasofya Camii dış avlusunda yapılan GPR taraması renk görüntüsü

3.3.3.4. Sokullu Mehmet Paşa Camii Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, Şehit Mehmetpaşa Yokuşu, 122 ada 10 parselde Sokullu Mehmet Paşa Camii bahçesinde bulunmaktadır.

Sokullu Mehmet Paşa Camii su yolları hakkındaki bilgi Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, Kırkçeşme su isale hattı cami avlusundaki şadırvana kadar uzanmaktadır. Buradan da Şehit Mehmetpaşa Yokuşu'nda bulunan çeşmeye akıtılan su yolu haritada mavi lejant ile gösterilmiştir (Resim 405). Eğimli bir arazide inşa edilen caminin avlusunun altında beşik tonoz örtülü su kanalları bulunmaktadır (Resim 406). Su yolun şadırvanının yakınında bulunan demir kapaklı bir girişten, portatif merdivenle inilmiştir. Su isale hattı 2-3 sıra halinde oluşan künk borularla döşenmiştir (Resim 407). Caminin avlusundan geçen su yolu, Şehit Mehmetpaşa Yokuşu'nda bulunan Sokullu Mehmet Paşa çeşmesinin sarnıcına ulaşmaktadır.

Resim 405 Sokullu Mehmet Paşa Camii su isale hattı

Resim 406 Sokullu Mehmet Paşa Camii su yollarının beşik tonoz örtüsünün görünümü

Resim 407 Sokullu Mehmet Paşa Camii su yollarının künk borularının görünümü

3.3.4. Maksemler

Sultanahmet bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 2 maksem bulunmaktadır. Bu maksemler Kırkçeşme su isale hattı üzerinde inşa edilmiş olan Ayasofya ve Sultanahmet Kemeraltı maksemleridir. Söz konusu maksemler hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 333).

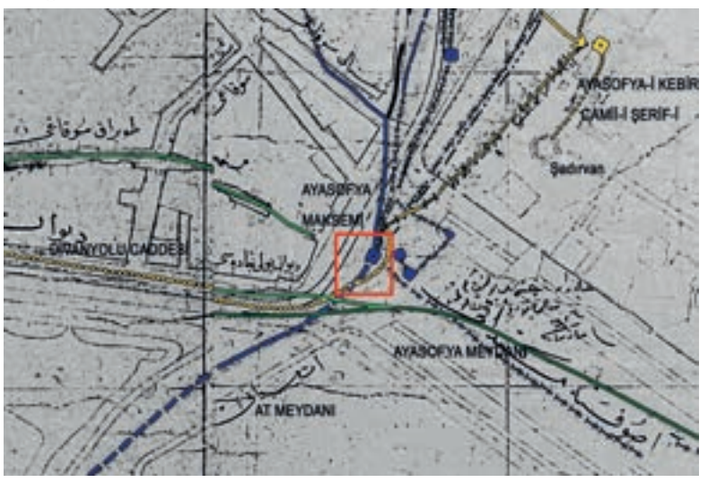
3.3.4.1. Ayasofya Maksemi

Konumu: Fatih İlçesi, Alemdar Mahallesi, Alemdar Caddesi'nde zemin kotunun altında bulunmaktadır.

Ayasofya-i Kebir yakınındaki maksemi hakkındaki bilgi 30 Temmuz 1764 tarihli arşiv belgesidir. Belgede Topkapı Sarayı'na akan ve Ayasofya makseminden dağıtımı olan Turunçluk suyundan yarım masura su inayet ve ihsan buyurulmak padişahtan talep edilmiştir.[271]

271 BOA. AE. SMST. III. 171/13414

28 Temmuz 1904 tarihli diğer bir belgede, Ayasofya Meydanı'ndaki Kırkçeşme suyu makseminden Topkapı Sarayı maksemine cereyan eden su künklerinin tamiri için izin istenmiştir.[272] 2 Mart 1907 tarihli belge ise, Ayasofya Meydanı'ndaki maslaktan Demirkapı civarına akan su yollarının ana güzergâhındaki künklerin tamir olması gerektiği hakkındadır.[273] 3 Haziran 1909 tarihinde yine Ayasofya Meydanı'ndaki maslaktan Demirkapı civarına akan su yollarının tamiri için ilk keşifte 170 metre demir boru gerektiği gösterilmiştir. Ancak ihtiyaca binaen 238 metre demir boru ilave edilerek Şehremâneti Hendesehânesi'nde düzenlenen ikinci keşif defterine de yazılmıştır.[274]Ayasofya maksemi günümüzde Alemdar Caddesi'nde bulunan Tramvay yolunun altında kalmıştır. Maksemin konumu, Osmanlı vakıf su yolları haritasında tespit edilmiştir. Haritaya göre, Kırkçeşme su isale hattından makseme akıtılan suyun, Alemdar Caddesi üzerinden ana yol ve künklerle Bâbıâli ile Topkapı Sarayı'na dağıtımı yapılmaktadır (Resim 408). Harita üzerinde çukur çeşme ile yanyana işaretlenmiş olan maksemin eski döneme ait tarihsiz bir de fotoğrafı bulunmaktadır (Resim 409).

Resim 408 Ayasofya maksemi ve su isale hattı

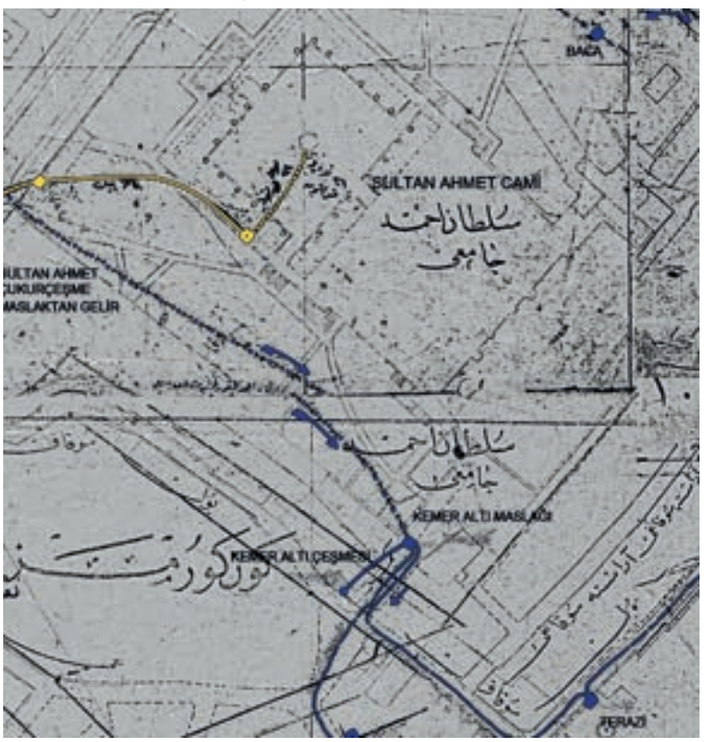
Resim 409 Ayasofya maskeminin iç mekân görünümü

272 BOA. HH. İ 171/25
273 BOA. İ.EV. 43/33
274 BOA. BEO 3568/267599
275 BOA. ŞD. 192/28

3.3.4.2. Sultanahmet Kemeraltı Maslağı

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi, 99 ada 35 parselde Sultanahmet Camii dâhilinde bulunmaktadır.

Sultanahmet Kemeraltı maslağı hakkında ulaşılan bilgi, Osmanlı vakıf su yolları haritasıdır. Haritaya göre, Sultanahmet Külliyesi ve çevresine su sağlayan isale hattında su dağıtımının yapıldığını gösteren yapı **kemeraltı maslağı** olarak betimlenmiştir. Sultanahmet Camii bahçesinden su yolu ile maslağa gelen suyun, Güngörmez Camii önünde bulunan Kemeraltı Çeşmesi'ne ve daha aşağıda bulunan mahallere iletildiği çizilmiştir (Resim 410). Bununla birlikte Sultanahmet'te bulunan Kemeraltı maslağı hakkında yapılan arşiv taramasında, 17 Mart 1909 tarihli bir belgeye rastlanmaktadır. Belgeye göre, Sultanahmet Han Evkafı'ndan Kemeraltı denilen mahaldeki sebilin görevlisine zam yapılması istenmiştir. Dilekçenin devamında bu bölgede yer alan diğer iki sebil içinde aynı kararın uygulanması talep edilmiştir.[275] Belgede bahsedilen sebilin konumu haritada Kemeraltı olarak isimlendirilen mevkidir. Buradaki sebil hakkında bilgiye ulaşılamamıştır; ancak bu sebilin maslak ile ilişkili olduğu düşünülebilir.

Resim 410 Sultanahmet Kemeraltı maslağının su isale hattı

Günümüzde Sultanahmet Camii restorasyon çalışmaları sırasında Kemeraltı maslağında, temizleme çalışmaları yapılmaktadır. Eğilimli bir arazide konumlanmış olan maslağa erişim hem cami avlusundan hem de Tavukhane sokak üzerinde bulunan kemerli bir

kapı ve tonozlu bir yoldan sağlanmaktadır. Maslağın iç mekânında su kanalları ve künkler ile tavanda bulunan bir açıklık görülmektedir (Resim 411). Maslağa gelen su yolları ve künklü bağlantılar, kapsamlı bir çalışma ile açığa çıkarılabilir (Resim 412).

Resim 411 Sultanahmet Kemeraltı maslağının iç mekân görünümü

Resim 412 Sultanahmet Kemeraltı maslağına bağlantılı bir mekânın görünümü

3.3.5. Ayazmalar

Sultanahmet bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen Amiral Taftil Sokak Ayazması ve Kalıntıları bulunmaktadır. Söz konusu ayazma hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 333).

3.3.5.1. Amiral Taftil Sokak Ayazması ve Kalıntıları

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Amiral Taftil Sokak, 74 ada 38 parselde bulunmaktadır.

Amiral Taftil Sokak'ta bulunan ayazma hakkındaki bilgi, 1918 yılında Vamık Kemal'in kaleme aldığı Evkaf-ı Ümem isimli eserde bulunmaktadır. Yazar, Kabasakal Camii mihrabı altında içine helezoni bir merdivenle inilen ayazmanın suyunun vaktiyle çok fazla olduğunu söyler. Söz konusu ayazmanın konumu, Osmanlı vakıf su yolları haritasında Sultanahmet istikametinden gelen su yolu yanmış olan Kabasakal Camii'nin bulunduğu sokak üzerinden geçerek Kabasakal çeşmesine akmaktadır. Kabasakal Camii'nin yer aldığı sokak nihayetinde mavi renk ile çizilmiş maslak ile kırmızı renkle simgelenen acı su maslağı ve memba işaretlenmiştir (Resim 413). Bu harita ile güncel halihazır harita çakıştırıldığında günümüz kadastral sınırlarında Amiral Taftil Sokak ile örtüşmektedir. Amiral Taftil Sokakta bulunan kalıntılar, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin yaptığı kazı ile ortaya çıkarılmıştır.[276] Meydana çıkarılan beşik ve tonoz örtülü alt yapılar (Resim 414) kesin bir mekân tanımlaması vermemekle birlikte, ayazma ve alt yapı sistemleri olarak kaydedilmiştir. Günümüzde ayazmaya erişim, söz konusu sokakta bulunan hemzemin bir dükkânın içinden merdivenler ile inilerek sağlanmaktadır. Suyu olan ayazmanın duvarında fresko görülmektedir (Resim 415).

Resim 413 Amiral Taftil Sokak su isale hattı

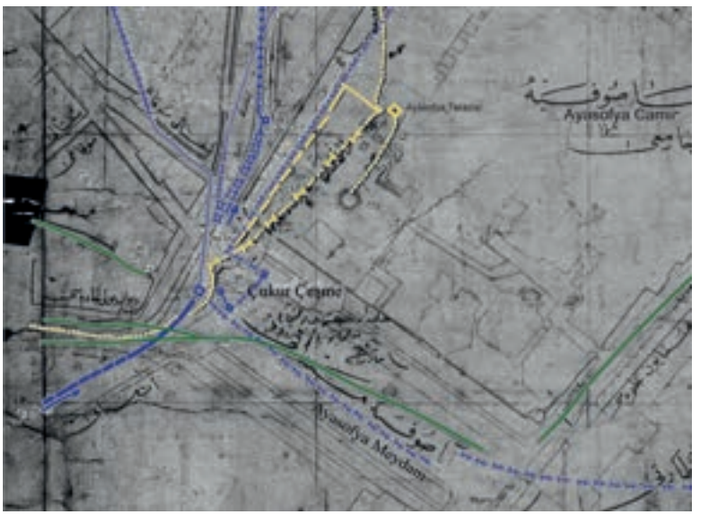

Resim 414 Amiral Taftil Sokak'ta bulunan tonozlu mekânın görünümü (Url-4)

276 http://www.envanter.gov.tr/anit/arkeoloji1/detay/56305

Resim 415 Amiral Taftil Sokak'ta bulunan ayazmanın görünümü

Resim 416 Ayasofya Meydan çukur çeşmesi

3.3.6. Çukur Çeşmeler

Sultanahmet bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 4 çukur çeşme bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan Ayasofya ve Sultanahmet ile Hüsmen Ağa çukur çeşmeleri incelenmiştir. Söz konusu çeşmeler hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 333). Osmanlı döneminde kullanılmış olmakla beraber günümüzde kaybolan Onur Sokak çukur çeşmesi ise kayıp yer altı yapıları bölümünde ele alınmıştır.

3.3.6.1. Ayasofya Meydan Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Alemdar Mahallesi, Ayasofya Meydanı'nda bulunmaktadır.

Ayasofya çukur çeşmesi hakkındaki belge, 1834 tarihlidir. Belgede, Şerife Hatice Hatun'un vakfettiği beş yüz kuruşun yıllık gelirinden; Büyük Ayasofya Câmii yanındaki Şeyhülislâm Ladikî Mehmed Efendi'nin Medresesi'ne yakınındaki çukur çeşmeden hergün yeterli miktarda getirilerek medresedeki su küpüne konulması, saka ücretinin karşılanması yazılmıştır.[277]27 Ekim 1858 tarihli belgede ise, Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Medresesi'nde çukur çeşmelere akan suyun yollarının eskimiş borularının tamir edilmesi gerekmektedir. Söz konusu çukur çeşmenin konumu ve su isale hattı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritada çukur çeşmenin konumu, üç kare ile işaretlenmiştir (Resim 416).

Çukur çeşmeye erişim tavanından açılmış iki adet açıklıktan seyyar merdivenle sağlanmıştır. Osmanlı klasik dönemi çeşmelerinin genel özelliklerini taşıyan bu çukur çeşmenin orta cephesinde üçü sivri kemerli, sağ ve sol tarafta ise birer kaş kemerli olmak üzere beş göz çeşme bulunmaktadır (Resim 417). Osmanlı dönemi tamir izlerinin görüldüğü çukur çeşme içerisinden demir borulu bir isale hattı Ayasofya istikametine gitmektedir (Resim 418). Ayasofya Camii cephesine nazır olan çeşme duvarından bir kanal, tramvay caddesine doğru devam etmektedir. Çukur çeşmenin üst örtüsü olan beşik tonozun çeşmelerden daha sonra inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayasofya Meydanı'nda yapılan yol çalışması sırasında ortaya çıkan çukur çeşmenin güncel tespiti yapılırken plan ve kesiti de çizilmiştir (Resim 419-420-421).

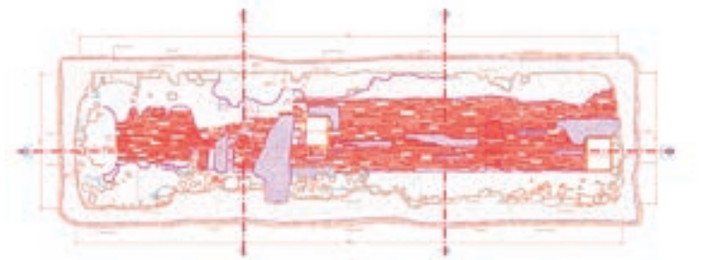

Resim 417 Ayasofya çukur çeşmesinin iç mekân görünümü

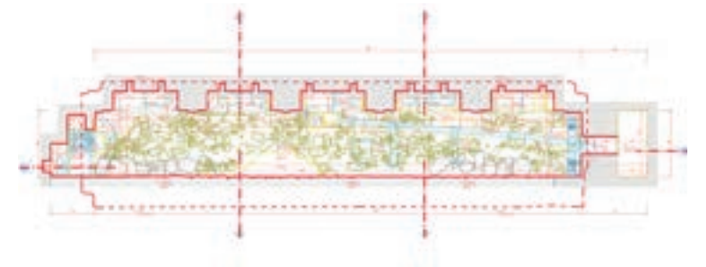
277 Said Öztürk, **İstanbul Su Vakıfları**, İSKİ Yayınları, İstanbul 2013, C.4, s. 94.

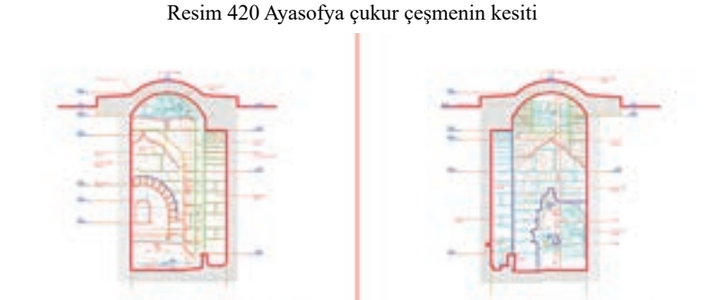
Resim 418 Ayasofya çukur çeşmesinin demir boru ile sağlanan isale hattı

Resim 419 Ayasofya çukur çeşmenin planı (Onur Mimarlık)

Resim 420 Ayasofya çukur çeşmenin kesiti

Resim 421 Ayasofya çukur çeşmenin kesiti

3.3.6.2. Sultanahmet Meydan Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Binbirdirek Mahallesi, At Meydanı Caddesi, 228 ada 11 parselde bulunmaktadır.

Sultanahmet Meydanı çukur çeşmesi hakkındaki belge 21 Ağustos 1900 tarihlidir. Belgede, Sultanahmet Meydanı'nda yapılacak olan meydan tanzim çalışmaları sırasında, Alman İmparatoru'nun inşa ettirdiği çeşmenin açılış töreni münasebetiyle belediyeye meydandaki ahırın kaldırılması ve bu mahallin temizliğinin yapılarak ağaç dikilmesi buyrulmuştur. Belgenin devamında yapılacak çalışmalardan bahsedilirken, Dikilitaş'a nazır Üçler Cami-i Şerifi arsasının önüne yapılacak duvar ve oradaki çukur çeşmenin düzenleme çalışmaları için bütçenin evkaftan verilmesi hakkında yazı yazılmıştır. 10 Şubat 1901 tarihinde önceden belirlenen tamir ve bakım çalışmalarının yapılmadığına işaret eden belgede ise, Sultanahmet çukur çeşmesinin gerekli olan tamirinin yapılması talebi yenilenmiştir. Çukur çeşmenin konumu ve isale hatları ile olan bağlantısı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, Kırkçeşme su isale hattı üzerinde bulunan çeşmeye gelen su burada üç kola ayrılmaktadır. Buradan ayrılan su isale hatları Sultanahmet Camii, Küçük Ayasofya mevkii ve Nakilbent Sokağı'ndaki bölgelere dağılmaktadır (Resim 422). Ayverdi haritasında ise, Üçler Çeşme olarak isimlendirilen çeşmenin yer altında olduğunu gösteren merdivenli iniş kısmı çizilmiştir (Resim 423).

Resim 422 Sultanahmet Meydan çukur çeşmesi

Resim 423 Sultanahmet Meydan çukur çeşmesi

Kırkçeşme ve Kâğıthane suyunun 1568 İstanbul dağıtım defterinde "Çeşme-i Atik der Meydan-ı Esb" şeklinde kaydedilenin

Sultanahmet Meydanı çukur çeşmesinin olduğu düşünülmüştür. O tarihte iki lüle su tahsis edilen çukur çeşme 1930 senesinde akar durumdadır. Klasik dönem Osmanlı mimarisinin sade ve ahenkli çizgisine sahip bu su tesisi yan yana dört çeşme biçiminde yapılmıştır.[278] Günümüzde çukur çeşme otlarla kaplı ve çevreden atılan eşyalar ile metruk durumdadır. Eğimli bir arazinin bitiminde yer alan çeşmeye erişim, rampa biçiminde geniş basamaklı merdivenler ile sağlanmaktadır (Resim 424). Çeşmenin su yoluna giriş ise küçük bir kapıyla sağlanmaktadır. Su yolu, giriş kısmından sonra sağ ve sol olmak üzere iki yöne ayrılmaktadır. Çukur çeşmenin sol yönünde yer alan Terzihane Sokağı'ndaki su isale hattıyla çeşmeye su akıtılmıştır (Resim 425). Bu yönden gelen su hattı ise At Meydanı'na paralel olarak devam etmektedir.

Resim 424 Sultanahmet Meydan çukur çeşmenin görünümü

Resim 425 Sultanahmet Meydan çukur çeşmenin su isale hattının görünümü

3.3.6.3. Hüsmen Ağa Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Saraç İshak Mahallesi, İbrahimpaşa Yokuşu, Şakirefendi Çeşmesi Sokak, 700 ada 13 parselde bulunmaktadır.

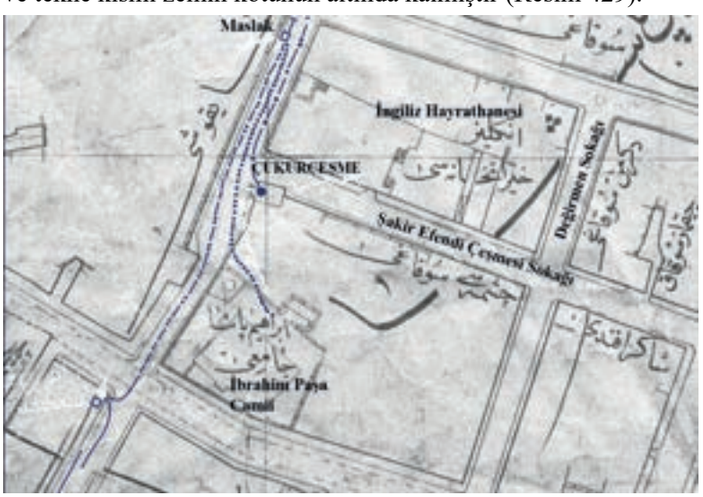
Hüsmen Ağa çukur çeşmesinin konumu Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, Kırkçeşme su isale hattının Ayasofya cihetine giden kısmından künklerle çeşmeye su akıtılmıştır (Resim 426). Alman Mavileri haritasında çeşme merdivenleri de tasvir edilmiştir. Pervititch haritasında çeşme dikdörtgen planlı olarak betimlenmiştir (Resim 427). 13 Ağustos 1906 yılında halkın yardımıyla tamir edilen çukur çeşme, Kumkapı'da Şakir Efendi çeşmesi olarak da bilinmektedir.[279] Çeşmenin eski dönem resimlerinde yapım ve onarım tarihini gösteren iki kitâbesi görülmektedir (Resim 428). Hüsmen Ağa çukur çeşmesinin kemer üzerindeki yapım kitâbesi 26 Eylül 1944 tarihli fotoğrafında vardır. Bu kitâbe günümüzde kayıptır. Çukur çeşmenin yapım kitâbesinde şöyle yazmaktadır;

Ve minel mâi külle şey'in hayy
Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât merhûm
Şakir Efendi'nin ruhiyçün Veznedâr Hasan Ağa'nın selametine H. 1273 (M.1856/57)

Çeşmenin ayna taşı üzerindeki onarım kitâbesinde ise şöyle yazılıdır;

Bâni-i sânisi Hadice Rana
Hanımın ruhuna Fâtiha 1 Ağustos sene 1322 (M. 14 Ağustos 1906)

Günümüzde Hüsmen Ağa çukur çeşmesi harap bir durumdadır. Kemer cephesindeki yaya kaldırımı nedeniyle çeşmenin musluk ve tekne kısmı zemin kotunun altında kalmıştır (Resim 429).

Resim 426 Hüsmen Ağa çukur çeşmesi

278 Semavi Eyice, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, s.537.
279 BOA. ZB.374/55

Resim 427 Hüsmen Ağa çukur çeşmesinin Pervititch haritasındaki konumu

Resim 428 Hüsmen Ağa çukur çeşmesinin yapım ve onarım kitabelerinin görünümü

Resim 429 Hüsmen Ağa çukur çeşmesinin günümüzdeki görünümü

3.3.7. Yangın Havuzları

Sultanahmet bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 3 yangın havuzu bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut bulunan Ayasofya ve Sultanahmet camilerinin yangın havuzları incelenmiştir. Söz konusu yangın havuzları, hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 333). Bölgedeki yangın havuzları, genellikle cami avluları ile cadde üzerlerine inşa edilmişlerdir. Osmanlı döneminde kullanılmış olmakla beraber günümüzde kaybolan Kumkapı yangın havuzu ise kayıp yer altı yapıları bölümünde ele alınmıştır.

3.3.7.1. Ayasofya Camii Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Ayasofya Meydanı, 57 parselde Ayasofya Medresesi avlusunda bulunmaktadır.

Ayasofya Camii yangın havuzu hakkında ulaşılan belge 21 Ağustos 1850 tarihlidir. Belgeye göre, Hocapaşa civarında bulunan Salkımsöğüt ve Ayasofya-i Kebir'de bulunan yangın havuzlarının ve su yollarının tamir edilmesinin gerekliliği dile getirilmiştir.[280] Belgede bahsedilen yangın havuzu hakkında Ayasofya Camii ve çevresinde yapılan saha araştırmasında su depolama amacıyla inşa edildiği anlaşılan iki yapı tespit edilmiştir. Bu yapılardan ilki yangın havuzu tipolojisine uygun biçimde olan Ayasofya Medresesi avlusunda bulunan yapıdır. Diğeri ise Ayasofya Şekerci kapısında olan sarnıçtır. Söz konusu yapılardan Ayasofya Medresesi avlusundaki bu bölümde incelenmiştir. Ayasofya Camii ve çevresinde bulunan yangın havuzuna ait olduğu muhtemel olan fotoğraf Encümen Arşivi'ndeki kayıtlarda vardır (Resim 430). Fotoğrafta o dönemde yıkılmış olan medresenin bulunduğu alanda dikdörtgen planlı bir su hazinesi görülmektedir. Bu su hazinesinin mimarisi ve tipolojisi diğer yangın havuzlarınınki ile benzerlik göstermektedir (Resim 431). Osmanlı döneminde inşa edilen yangın havuzundan günümüze mimari kalıntısı intikal etmiştir.

280 BOA. C.BLD.115/5719

Resim 430 Ayasofya yangın havuzu görünüm

Resim 432 Sultanahmet Camii yangın havuzunun eski dönem görünümü

Resim 431 Ayasofya Medresesi avlusunda bulunan yangın havuzu görünüm

Resim 433 Sultanahmet Camii yangın havuzu görünüm

3.3.7.2. Sultanahmet Camii Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi, 99 ada 35 parselde Sultanahmet Camii bahçesinde bulunmaktadır

Sultanahmet Camii yangın havuzu hakkındaki belge 24 Nisan 1847 tarihlidir. Belgeye göre, yangına karşı alınacak tedbirler için uzman görüşünü bildiren layiha Meclis-i Vâlâ toplantılarında görüşülmüştür. Alınan kararlara neticesinde, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'nin bazı bölgelerinde yangın havuzları yapılmasına karar verilmiştir. Bu yangın havuzlarından biri de Sultanahmet Camii'ne inşa edilmiştir.[281] Sultanahmet Camii yangın havuzu, caminin arka bahçesindeki Hünkâr Kasrı'nın yakınındadır. Sultanahmet Camii'ne ait eski döneme ait fotoğraflarda yangın havuzu da görülmektedir (Resim 432). Eğimli bir arazide inşa edilmiş olan havuz kısmen yer üstündedir. Üst örtüsü olmayan havuz kareye yakın planlıdır (Resim 433).

3.3.8. Arkeolojik Mimari Kalıntılar

Sultanahmet bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 1 arkeolojik mimari kalıntı bulunmaktadır. Bu bölümde Büyük Saray kalıntıları incelenmiştir. Söz konusu arkeolojik mimari kalıntı hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 333). Bölgedeki mimari kalıntılar genellikle yangın, deprem ve hafriyat çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır.

3.3.8.1. Büyük Saray Kalıntıları

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Büyük Saray kalıntıları hakkında ulaşılan arşiv belgesi, 3 Eylül 1912 tarihlidir. Belgeye göre Yenimahalle, İshakpaşa, Kabasakal mahallelerinde büyük yangının ardından İmparator Konstantin devrinde inşasına başlanılan Bizans imparatorlarına mahsus Büyük Saray'ın enkaz ve bekâyası meydana çıkmıştır. Sarayın bulunduğu bölgede Dersaadet Rus İlm-i Âsar Enstitüsü hafriyat çalışması yapmak üzere izin talep etmiştir. Bizans devrine ait bina-

281 BOA. İ.MSM. 25/673

larının planlarını çizmek ve enkaz ile harabelerinin fotoğraflarını çekmek istemişlerdir.[282]

Belgede talep edilenlere verilen cevaba dair belgelere ulaşılamamıştır. Günümüzde Büyük Saray'a ait kalıntılar peyder pey yapılan kazı çalışmaları sonucunda meydana çıkarılmıştır. Bu çalışmalardan biri Ayasofya'nın güneydoğusunda diğeri ise Sultanahmet Arasta Çarşısı'nda yapılmış olan kazılarıdır. Bununla birlikte İngilizlerin 1930'lu yıllarda bölgede yaptığı kazı çalışmalarına ait fotoğraflar bulunmaktadır (Resim 434). Büyük Saray'ın bazı kalıntı ve temel parçalarına ait mozaikler, Sultanahmet Camii Arasta Çarşısı içerisinde yer alan Büyük Saray Mozaikleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Resim 434 Sultanahmet Camii Arastası altındaki döşeme mozaiklerinin olduğu kazı alanı (Vakıflar Arşivi)

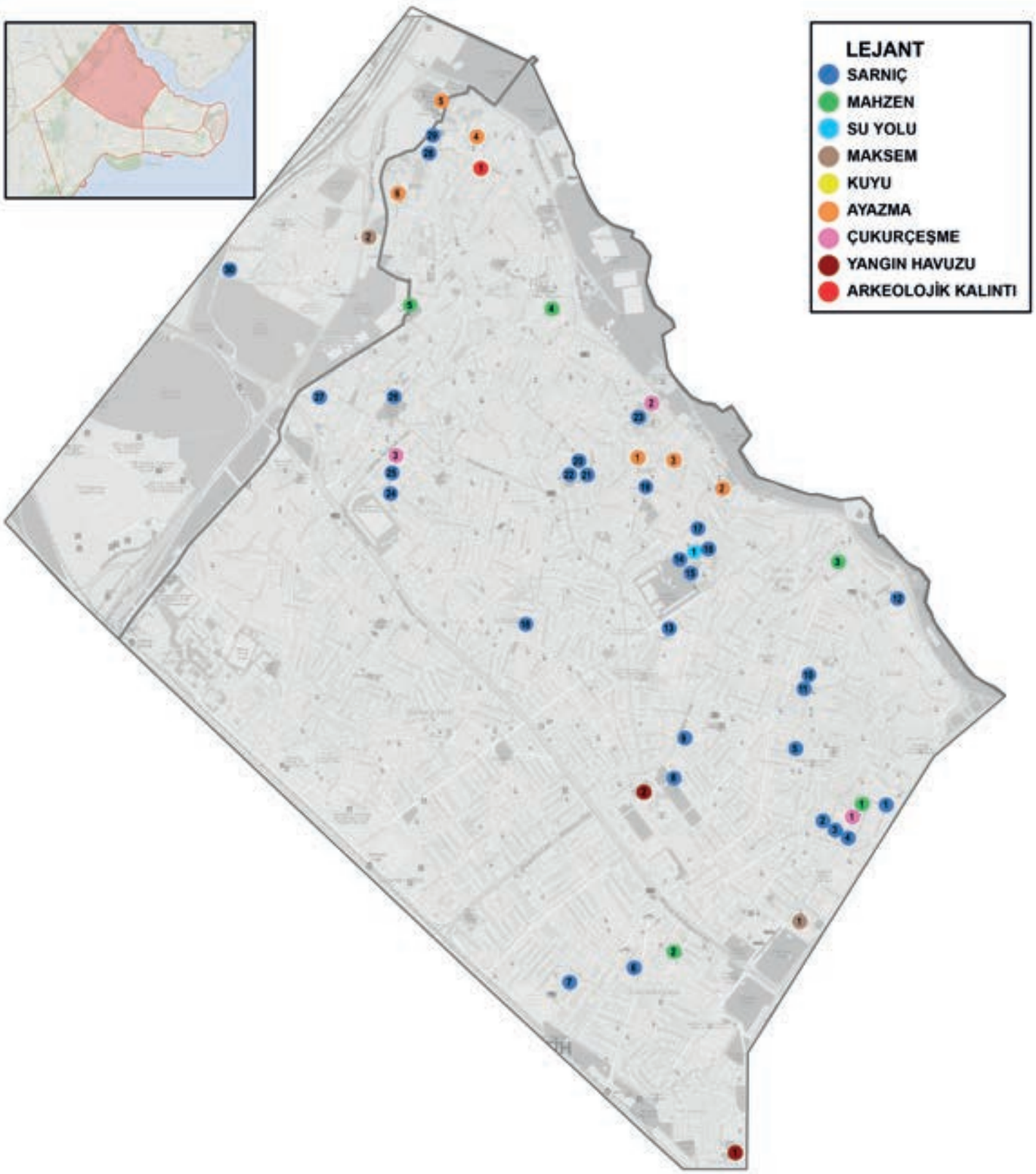
282 BOA. DH. İD. 28/2-9

3.4. FATİH

Osmanlı döneminde Fatih bölgesi, İstanbul'un Üçüncü Belediye Dairesi olarak tanzim edilmiştir. Bu bölge; Unkapanı'ndan sahil yoluyla Ayvansaray'a ve iç taraftan ise, Topkapı'dan Yenibahçe deresiyle Simkeş ve Hatip Camileri ile Meydan Çeşmesi'nden Sofular Caddesi'yle Horhor'a oradan da Saraçhane başına kadar olan hattı içine alır.

"Fatih" olarak isimlendirilen bölge günümüzde Fatih Belediyesi hizmet alanında bulunmaktadır. Söz konusu bölge, Cibali, Zeyrek, İskenderpaşa, Molla Gürani, Topkapı, Akşemsettin, Hırka-i Şerif, Karagümrük, Ali Kuşçu, Atikali, Dervişali, Yavuz Sultan Selim, Balat, Ayvansaray mahallelerini kapsamaktadır.

Bu bölümde, Osmanlı dönemi kadastral sınırları ile belirlenen Fatih bölgesindeki yer altı yapıları incelenmiştir. Yer altında bulunan sarnıçlar, mahzenler, su yolları, maksemler, kuyular, ayazmalar, çukur çeşmeler, arkeolojik mimari buluntular, kayıp yapılar döneminin yazılı ve görsel kaynakları ile sunulmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde bölgede 28 sarnıç, 5 mahzen, 1 su yolu, 2 maksem, 6 ayazma, 3 çukur çeşme, 2 yangın havuzu ve 1 arkeolojik mimari kalıntı tespit edilmiştir. Söz konusu yer altı yapıları hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 435).

Resim 435 Fatih Bölgesindeki Yer Altı Yapıları Haritası

3.4.1. Sarnıçlar

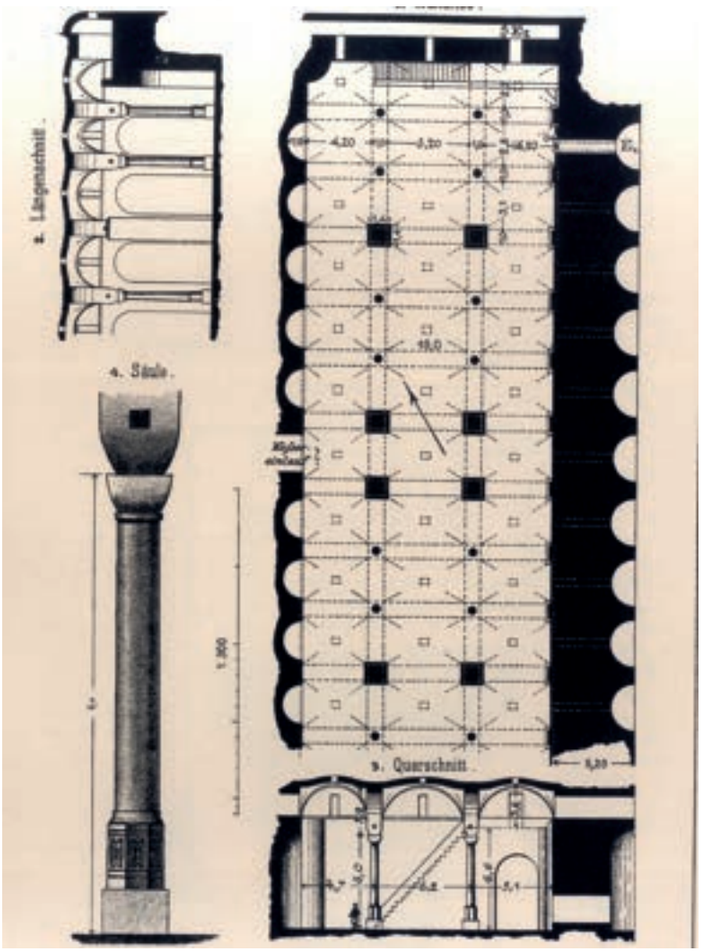
Fatih bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 32 sarnıç bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut bulunan 30 sarnıç incelenmiştir. Söz konusu sarnıçlar hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 435). Bölgedeki 5 sarnıç arkeolojik mimari kalıntı şeklindeyken; zamanın tahribatı ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler nedeniyle 4 sarnıç kayıp eserdir. Fatih bölgesindeki sarnıçlar genellikle cami, okul ve özel mülkiyette bulunan yapılara ilişkin olarak inşa edilmişlerdir.

3.4.1.1. Unkapanı Sarnıcı (Zeyrek)

Konumu: Fatih İlçesi, Cibali Mahallesi, Atatürk Bulvarı, 1000 ada 53 parselde bulunmaktadır. Unkapanı sarnıcı hakkında 18. yüzyılda Hüseyin Ayvansarayî *"...bu caminin altı kâfiri kâgir yüce mermer somaki direkler üzerine inşa olunmuş büyük bir sarnıçtır ki bir ağzı cami kapısı dışındadır, oradan su çekerler bu yüzden buraya Soğukuyu Camii denmiştir.*" şeklinde ifade etmiştir.[283] İstanbul'da 19. yüzyılda artan nüfus dolayısıyla bayındırlık işlerinde devletin gösterdiği gayret, özellikle su ihtiyacını karşılamaya yönelik olmuştur. 15 Eylül 1851 tarihinde Zeyrek sarnıcı, eski su sarnıçlarının tespit edildiği pusula defterine kaydedilmiştir. Belgede, Zeyrek'te Fil yokuşunda Piri Mehmed Paşa Camii altında bulunan sarnıcın ölçümleri; uzunluk: 95, genişlik: 21, yükseklik: 10 zira olarak yazılmıştır.[284]

Daha sonra 1 Ekim 1873 tarihli belgede sarnıcın durumu ve bulunduğu çevreye sağladığı su kapasitesi hakkında detaylı bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın sonucu padişaha sunulmuştur. Hazırlanan rapora göre; Unkapanı civarında Fil yokuşunda uzunluğu: 70, genişliği: 20, yüksekliği: 12 arşın olan sağlam ve büyük bir sarnıcın içinde bulunan çamur ve molozlar temizlenmiştir. Ana su yolu üzerinde bulunan sarnıç, cüzi bir masrafla tamir edilerek kış mevsiminde 150-200 lüle kadar fazla su dışarı akarken, bundan sonra doldurularak halkın kullanımına sunulmuştur. Su depolama hacminin 5 milyon 712 kıyye olduğu ve çevredeki ahalinin suyunu temin etmek üzere 14 arşın bölgenin suyu ile Galata'ya da kolaylıkla su akıtılabileceği anlaşılmıştır. Bu bölgede, benzer başka sarnıçların da olduğu ve az bir masrafla tamir olunarak kullanılmaları gerekliliğiyle birlikte, su sıkıntısının giderilmesi için alınan tedbirlerin memnuniyet sağladığı padişahın yüce makamına övgülerle sunulmuştur.[285] Belgede söz konusu sarnıcın düzenlenen ve resmedilen haritasının yüce makama sunulduğu yazılmış olmakla birlikte bu çizimlere ulaşılamamıştır.

19 Kasım 1890 tarihli belgede yeniden Zeyrek'te Fil yokuşu civarında büyük bir bodrum olduğundan bahsedilmiştir. Sarnıcın su depolamak amacıyla kullanıldığı, ancak birkaç sene önce tahliye edilmiş ise de muvaffak olunamadığı ve sarnıca üzerinde bulunan evlerin lağımlarının akıtıldığı haber verilmiştir.[286] Sarnıcın 1893 tarihli plan ve kesiti de bulunmaktadır (Resim 436). Zeyrek sarnıcının eski dönem fotoğraflarında harap durumu görülmektedir (Resim 437). Günümüzde herhangi bir işlevde kullanılmayan sarnıcın 2012 yılında yapılan incelemeler neticesinde iç mekân fotoğrafları (Resim 438), plan ve kesit çizmiştir (Resim 439). [287]

Resim 436 Zeyrek sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

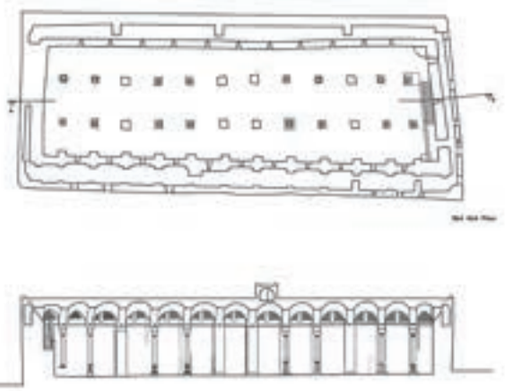

Resim 437 Zeyrek sarnıcının dış mekân görünümü

283 Hüseyin Ayvansarayi, **Hadikâtü'l Cevâmi**, s.194.
284 BOA. MVL. 842/79
285 BOA. İ.DH. 674/46975
286 Salih Şahin arşivi
287 Mesut Dural Arşivi

Resim 438 Zeyrek sarnıcının iç mekân görünümü

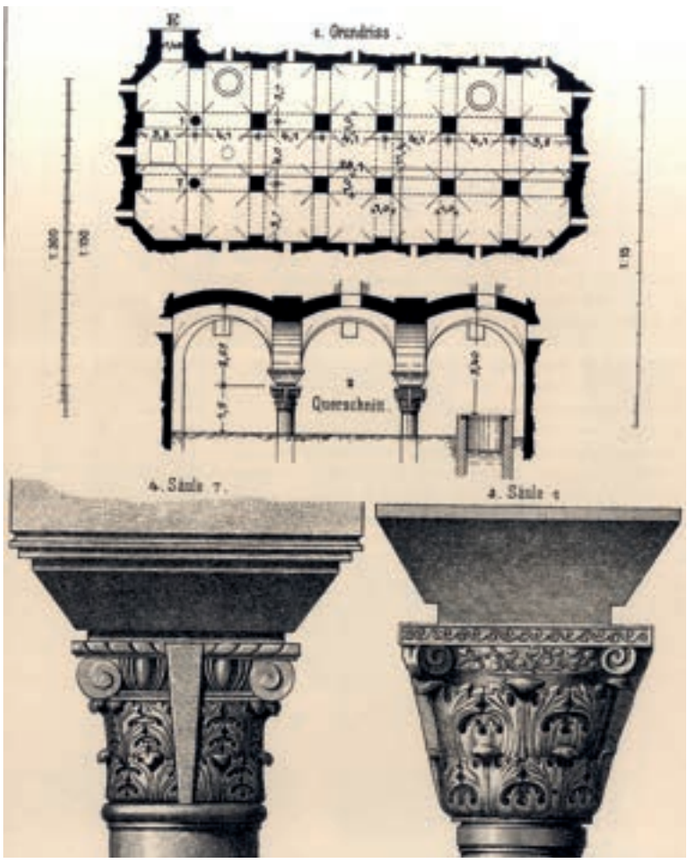

Resim 439 Zeyrek sarnıcının plan ve kesiti

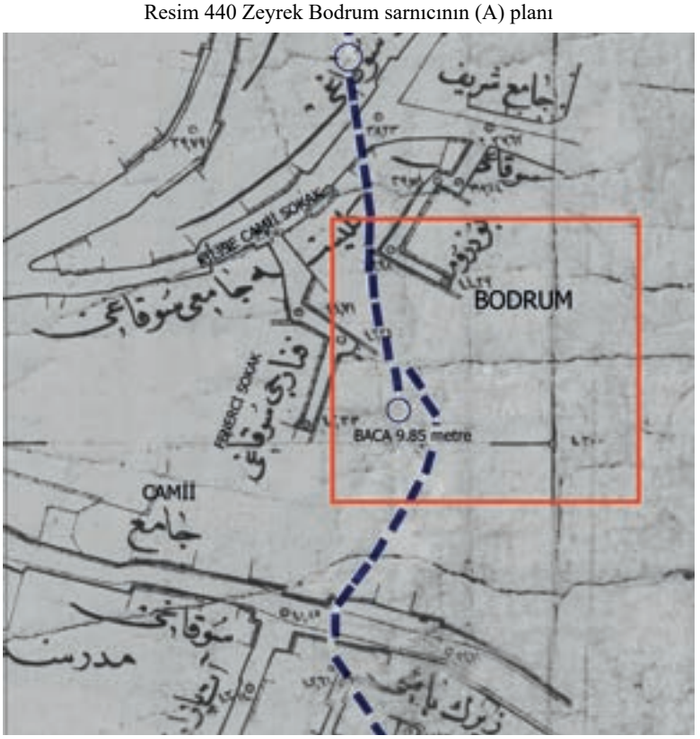
3.4.1.2. Zeyrek Bodrum Çıkmazı Sarnıcı (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Zeyrek Mahallesi, İbadethane Sokak, Bodrum Çıkmazı, 2426 ada 22 parselde bulunmaktadır.

Zeyrek Bodrum Çıkmazı sarnıcı, 15 Eylül 1851 tarihli arşiv belgesinde İstanbul'da yer altında bulunan ve eskiden kalmış olan sarnıçların tespit edildiği defterde yer almaktadır. Deftere göre, Zeyrek civarında Fil yokuşu denilen mahalde bulunan sarnıç olarak kaydedilmiştir. Sarnıcın ölçüleri; uzunluk:26, en:20, yükseklik:10 zira **şeklinde verilmiştir**.[288] Bu belgede bahsedilen Fil yokuşunda bulunan sarnıç hakkında, P. Forchheimer ve J. Strzygowski'nin 1893 yılına ait eserlerinde verilen bilgiler ve planı (Resim 440) arşiv belgesi ile örtüşmektedir. Bununla birlikte sarnıcın konumu, Osmanlı vakıf su yolları haritası ile desteklenmiştir. Haritaya göre, sarnıca su isale edilen hat ve havalandırma bacası çizilmiştir (Resim 441).

Resim 440 Zeyrek Bodrum sarnıcının (A) planı

Resim 441 Zeyrek Bodrum sarnıcının (A) Osmanlı Vakıf su yolları haritasındaki konumu

288 BOA. MVL. 842/79

Ernest Mamboury sarnıcın, Kilise Camii meydanında zemine gömülü olan çeşmeden, Bodrum Çıkmazı'nın nihayetinde olduğunu söylemiştir. Mamboury, sarnıcın 28x11.40 metre ölçülerinde ve 21 kubbesi olduğunu bununla birlikte yapının yarısına kadar toprak dolu olduğunu ifade etmektedir.[289] Zeyrek Bodrum Çıkmazı sarnıcı (A) günümüzde şahıs mülkiyetinde bulunmaktadır. Bu sarnıçla birlikte aynı ada dâhilinde iki sarnıç daha vardır. Bu sarnıçlar da bu bölümde sırasıyla aktarılmıştır. Eğimli bir arazide bulunan sarnıca erişim, zemin kottan açılmış olan bir kapıdan sağlanmaktadır. Osmanlı vakıf su yolları haritasında sarnıcın bacası da çizilmiştir. Muhtelif amaçlarla (et kesim yeri, depo) kullanılan sarnıç, günümüzde ise film çekimlerinde dekor sahnesi olarak kullanılmaktadır (Resim 442).

Resim 442 Zeyrek Bodrum Çıkmazı sarnıcının iç mekân görünümü

3.4.1.3. Zeyrek Bodrum Çıkmazı Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Zeyrek Mahallesi, Bodrum Çıkmazı Sokak, 2426 ada 21 parselde bulunmaktadır.

Sarnıca erişim sokak üzerinde bulunan demir bir kapıdan hemzemin olarak sağlanmaktadır. Eğimli bir arazide kısmen yer üstünde bulunan sarnıç, sütunlu ve kubbelidir (Resim 443). Sarnıç içerisinde havalandırma menfezi bulunmakla birlikte bağlantılı olduğu su yolu görülememiştir. Bu sarnıç iki ayrı mekândan oluşmaktadır. Günümüzde Zeyrek Bodrum Çıkmazı sarnıcı (B) ile yan parselde bulunan sarnıcın aralarındaki duvarın yıkılmasından dolayı bütüncül bir mekân olarak algılanmaktadır (Resim 444). Harap durumda olan sarnıç, herhangi bir işlevde kullanılmamaktadır.

Resim 443 Zeyrek Bodrum Çıkmazı (B) sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 444 Zeyrek Bodrum Çıkmazı (B) sarnıcının yıkılan duvarın görünümü

3.4.1.4. Zeyrek Bodrum Çıkmazı Sarnıcı (C)

Konumu: Fatih İlçesi, Zeyrek Mahallesi, Bodrum Çıkmazı Sokak, 2426 ada 21 parselde bulunmaktadır.

Zeyrek Bodrum Çıkmazı (C) sarnıcına erişim, yan parselde bulunan Zeyrek Bodrum Çıkmazı (B) sarnıcından sağlanmaktadır. Sarnıcın sokak tarafındaki özgün girişi demir örtü ile kapatılmıştır. Bu sarnıç Zeyrek (B) sarnıcı ile bütün bir mekân gibi görülmekle birlikte, günümüzde mülkiyetleri farklı kişilerdedir. Sarnıç sütunlu ve kubbelidir. Sütunların bir bölümü zemine gömülüdür. Havalandırma menfezi olan sarnıcın su yolu bağlantıları tespit edilememiştir. Günümüzde sarnıç harap bir durumdadır (Resim 445).

289 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.141.

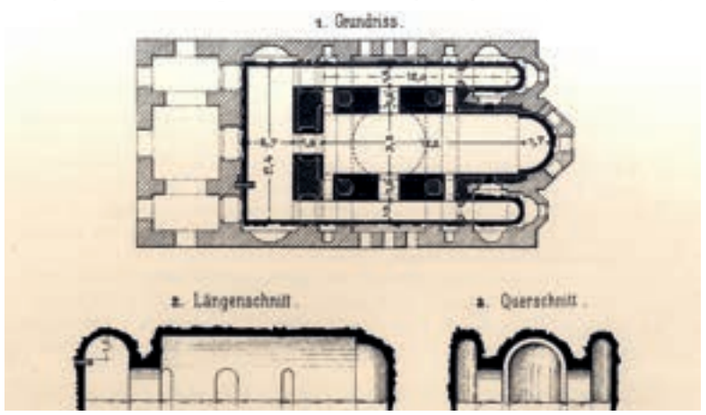

Resim 445 Zeyrek Bodrum Çıkmazı sarnıcının (C) iç mekân görünümü

3.4.1.5. İmaret-i Atik Camii Sarnıcı (Eski İmaret)

Konumu: Fatih İlçesi, Cibali Mahallesi, Küçük Mektepli Sokak, 2177 ada 5 parselde İmaret-i Atik Camii'nde bulunmaktadır.

İmaret-i Atik Camii Pantepoptes Bizans Kilisesi olarak bilinmektedir. Sarnıç hakkındaki bilgi, P. Forchheimer-J. Strzygowski'nin 1893 tarihli eserlerinde yer almaktadır. Araştırmacılar İmaret Camii sarnıcında yaptıkları incelemeler neticesinde; kilisenin zeminini dört parçaya böldüğünü, ufak açıklıklarla birbirlerine bağlı odalardan ibaret olduğunu ifade etmişlerdir. Hepsi bir koridora uzanan bir ana, iki yan bölüm bulunmakta ve bunun çaprazında bir ön oda yer almaktadır. Ayırıcı duvar, 1.60x1.80 metre kadardır. Uzun odalar; 13.9 x 12 metre uzunluğunda, 3.8x1.2 metre genişliğindedir. Çapraz oda; 9.4 m uzunluğunda, 2.7 m genişliğindedir. Sarnıcın zemini molozla kaplıdır. Pencere yoktur, duvarlar sıvalıdır, ön odada su akış izleri görülmektedir. Müellifler, ön odanın batı duvarındaki kemer yapısının 1.5 metre altında, 15 cm genişliğinde 35 cm derinliği ölçülebilen, suyun akışını sağladığı görülen taş bir boru olduğunu söylemişlerdir. Sarnıcın plan ve kesitini de çizmişlerdir (Resim 446). [290]

Resim 446 İmaret-i Atik Camii sarnıcının plan ve kesiti

İmaret-i Atik Camii sarnıcının konumu, Osmanlı vakıf su yolları haritasında su isale hattı bağlantısı ile gösterilmiştir. Haritada, caminin tam ortasından yer altından ana su yolu hattı geçmektedir (Resim 447). Camiye ait eski dönem fotoğraflarında ise, su isale hattının yapının altında doğru uzanan dehlizleri görülmektedir (Resim 448).[291] Günümüzde İmaret-i Atik Camii sarnıcı, restorasyon çalışmaları sırasında temizlenmiştir. Caminin altında bulunan sarnıç, yapının plan tipi ile örtüştüğünden kapalı Yunan haçı biçimindedir. Sarnıcın tonoz örtüsünün, doğrudan duvarlara ve ayaklara oturduğu görülmektedir (Resim 449). Yan mekânlarda bulunan bir bağlantıya işaret eden tüneller bulunmaktadır (Resim 450).

Resim 447 İmaret-i Atik Camii'nin Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki su isale hattı

Resim 448 İmaret-i Atik Camii dehlizlerinin görünümü

290 P. Forchheimer- J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.107.
291 Constantinople, through the lens of Achilles Samandji and Eugene Dalleggio, Costas M. Stamatopoulos, Umberto Allemandi&C. s.85.

Resim 449 Eski İmaret Camii sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 450 Eski İmaret Camii sarnıcının yan mekân bağlantılarından görünüm

3.4.1.6. Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, İskenderpaşa Mahallesi, Hacı Salih Efendi Sokak, 1993 ada 28 parselde Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii'nin alt katında bulunmaktadır.

Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii sarnıcından, 18. Yüzyıldaki eserinde Hüseyin Ayvansarayî bahsetmiştir. Ayvansarayî, Kambur Mustafa Paşa'nın inşa ettirdiği caminin altında eski dönemden kalan büyük bir mahzen olduğunu ifade etmiştir.[292] İstanbul'da bulunan sarnıçların mevkilerinin ve isale hatlarının belirtildiği 19 Kasım 1890 tarihli arşiv belgesinde, Aksaray Sofular Caddesi'nde yapılan caminin altında bir mahzen olduğu yazılmıştır. Belgeye göre sarnıcın, Kırkçeşme su isale hattından akan su ile doldurulabileceği ifade edilmiştir.[293] Nazım Bey'in eserinde, Saraçhane başında Kıztaşı Mahallesi'nde Mustafa Bey Camii altında bulunan sarnıcın ölçüleri; uzunluk: 30, genişlik: 20, yükseklik: 6 zira olarak verilmiştir.[294] 1918 yılındaki Cibali-Fatih yangınından sonra harap vaziyete gelen caminin altında bulunan sarnıç, 1940 yılında İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin teklifi ile aynı kurum ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından bedel karşılığında istimlak edilmiştir. Sarnıcın mülkiyeti Milli Eğitim Bakanlığı adına düzenlenmiştir.[295] Sarnıcın 1954 yılına ait fotoğraflarında harap durumdadır (Resim 451). Günümüzde sarnıcın özgün işlevi ve yapısı değiştirilerek caminin kadınlar bölümü olarak kullanılmaktadır (Resim 452). Vakıflar 1. Bölge Genel Müdürlüğü'nün Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii'nin ihya döneminde sarnıcın plan ve kesitleri çizilmiştir (Resim 453-454).

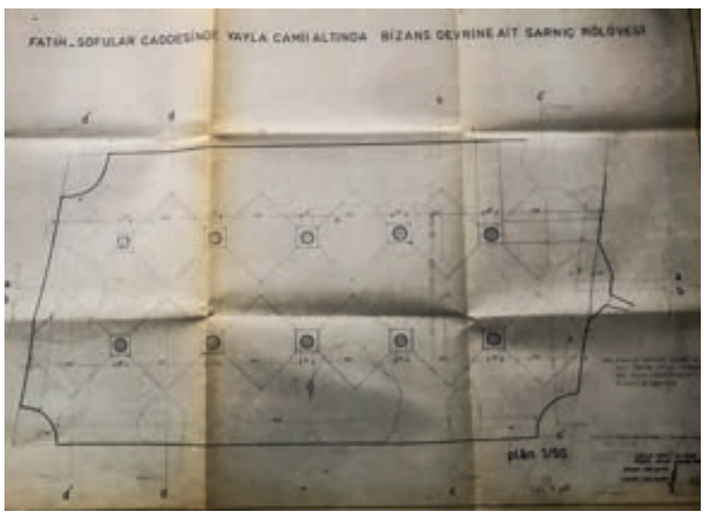

Resim 451 Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii sarnıcının metruk durumdaki görünümü

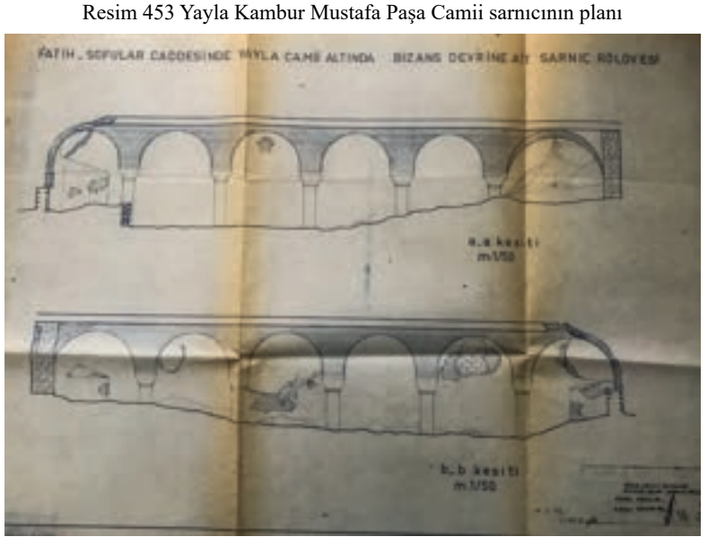
292 Ayvansarayî, **a.g.e**, s. 295
293 Salih Şahin Arşivi
294 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaf'tan Devr Olunan Sular**, s.65.
295 Semavi Eyice, İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri I, "Çobançavuş, Adilşah Kadın, Hoca Teberrük, Revani Çelebi ve Yayla Camileri" Tarih dergisi, s.160.

Resim 452 Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 453 Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii sarnıcının planı

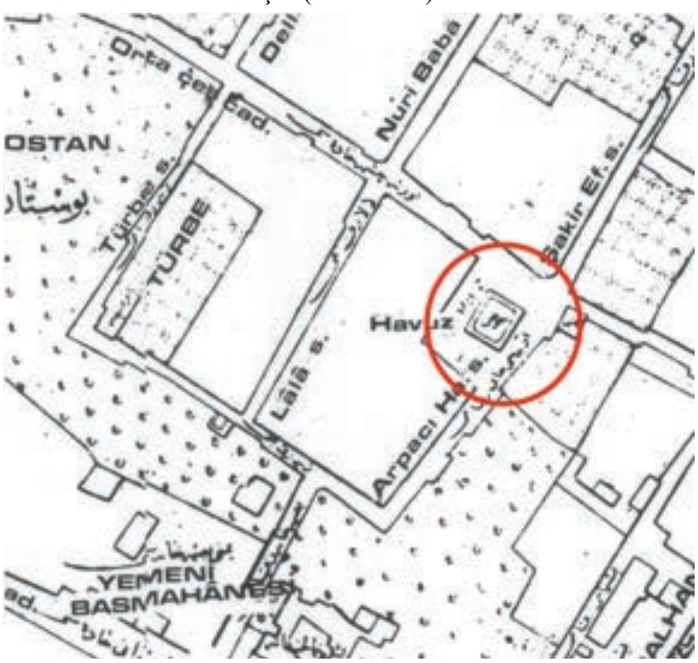

Resim 454 Yayla Kambur Mustafa Paşa Camii sarnıcının kesitleri

3.4.1.7. Ahmediye Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, İskenderpaşa Mahallesi, Aile Sokak, 2008 ada 3 parselde Ahmediye Camii altında bulunmaktadır.

Ahmediye Camii sarnıcı hakkındaki belgeler 19. yüzyıla aittir. 19 Eylül 1851 tarihli arşiv defterinde Ahmediye Camii sarnıcı "Ahmediye isimli mahalde yıkılmış cami-i şerif tahtında sarnıç" şeklinde kaydedilmiştir. Sarnıcın ölçüleri; uzunluk: 40, genişlik: 40, yükseklik: 10 zira olarak verilmiştir.[296] 1890 tarihli belgede ise, Et Meydanı'nda Orta Camii altında on sekiz buçuk arşın uzunluğunda, on altı buçuk arşın eninde ve dokuz arşın yüksekliğinde bir mahzen bulunmaktadır. Bin iki yüz doksan iki tarihinde Nizâmiye hazinesinden tamir olunarak kullanılmakta ve beş arşın su kalıncaya kadar civar ahaliye verilip bâkisi yangına karşı tedbir için hıfz olunmaktadır. Kış mevsiminde ise Kırkçeşme suyu fazlası verilerek doldurulmaktadır.[297] 27 Haziran 1889 tarihli evkaf defteri ise, Ahmediye Meydanı'nda Orta Çeşme'de cami-i şerif arsası altında yangına mahsus olarak kullanılan su hazinesinin tamiri hakkındadır.[298] Ahmediye Camii sarnıcı, Ayverdi haritasında havuz olarak betimlenmiştir (Resim 455).

Resim 455 Ahmediye Camii sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

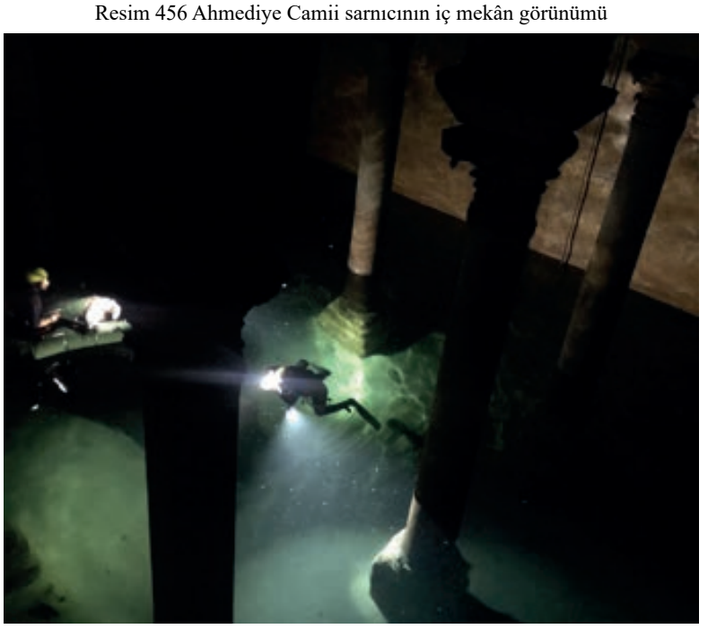
Sarnıca erişim, cami bahçesinde bulunan demir bir kapaktan merdivenle sağlanmaktadır. Giriş yeri tonozdan açılan bir açıklık olup, buradan sarnıcın köşesinde 1x1 metre ebadında bir duvar üzerine inilmektedir. Öncelikle kurulan ip hatlarıyla inilen duvar üzerinde şişme bot şişirilerek sarnıcın içine indirilmiştir. Daha sonra şişme bot ile sarnıcın iç mekân görüntüleri çekilmiştir (Resim 456). Sarnıcın özgün girişi için hazırlanan merdiven sistemi,

296 BOA, MVL 842/ 79
297 Salih Şahin Arşivi
298 BOA. EV. D 26842/87

İstanbul yapıları için farklı bir tasarım gösterir. Konsollar, mimari parçalar ve sütunlar kullanılarak duvara aplike edilmek suretiyle basamaklar oluşturulmuştur (Resim 457-458). Dokuz sütunlu ve köşeleri pahlanmış olan sarnıç, üzerinde sekizgen planlı bir camiyi taşımaktadır. Çalışma kapsamında ilk defa Ahmediye Camii sarnıcının su altı görüntüleri çekilmiştir (Resim 457-458). Ahmediye Camii sarnıcı su altı görüntülemesi esnasında su dingin olduğu için sütun kaideleri net bir biçimde görülmektedir (Resim 459). Yapıda korent başlığı baş aşağı ters olarak konulduğu görülmektedir. Zeminde, zamanla sarnıç içine düşmüş malzeme ve çöpler bulunmaktadır.

Resim 456 Ahmediye Camii sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 457 Ahmediye Camii sarnıcının özgün giriş merdivenlerinin görünümü

Resim 458 Ahmediye Camii sarnıcının özgün giriş merdiveninden detay görünüm

Resim 459 Ahmediye Camii sarnıcının su altındaki sütun detayı

3.4.1.8. Fatih Camii Karadeniz Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Ali Kuşçu Mahallesi, Tetimmeler Sokak, 2126 ada, 24-44 parsellerde yer almaktadır.

Osmanlı döneminde Tarihi Yarımada'da çekilen su sıkıntısı üzerine, keşif yoluyla sarnıçların tespit edildiği 19 Eylül 1851 tarihli defterde, Fatih Camii'nin Karadeniz cihetinde medreseler yakınındaki bir sarnıç olduğu kaydedilmiştir. Sarnıcın ölçüleri; uzunluk: 51, genişlik: 35, yükseklik: 4 zira şeklinde yazılmıştır.[299] Nazım Bey'in eserinde sarnıcın ölçüleri ise, uzunluk: 51, en: 35/0,4 parmak, yüseklik: 4 zira şeklindedir.[300] Fatih Karadeniz Çifte Kurşunlu Medresesinin konumu, Pervititch haritasında fiziksel mimari yapı formunda çizilmiş olmakla birlikte, yer altında bulunan sarnıç gösterilmemiştir.

299 BOA, MVL 842/ 79
300 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaf'tan Devr Olunan Sular**, s.65.

1939 yılında H. Baki Kunter ve A. Salim. Ülgen tarafından incelenen 43 sütunlu sarnıcın, bir kısmının tamamen toprak, moloz ve ağaç kökleri ile dolu olduğu ve hiçbir menfezi olmadığından içerisinin havasız ve pis olduğu ifade edilmiştir.[301] Günümüzde medrese bahçesinde bulunan kuyu ağzından sarnıca erişim 5-6 basamaklı seyyar merdiven ile sağlanmaktadır (Resim 460). Sarnıcın iç mekânında öncelikle bot ile gezilerek su üstü fiziksel yapısına dair fotoğraf çekimi ve video kaydı yapılmıştır. Bunun ardından ise 2 ayrı dalgıç tarafından 15 dakikalık dalışlar yapılarak su altı görüntüleri çekilmiştir. Sarnıç çapraz tonoz örtülüdür. Örtü sistemine kadar su dolu olan sarnıcın sütunları görülmemektedir (Resim 461). Sarnıcın iç mekânında Haliç Caddesi cephesi kısmının duvarla örülerek bölündüğü ve bu bölümün devamının caddenin zemin kotunda devam ettiği anlaşılmaktadır (Resim 462).

Resim 460 Fatih Camii Karadeniz sarnıcının girişi

Resim 461 Fatih Camii Karadeniz sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 462 Fatih Camii Karadeniz sarnıcının iç mekân duvar detayı

Fatih Camii Karadeniz sarnıcının su altı görüntülerinde zeminin arkeolojik dolgu tabakası ile örtülü olduğu görülmektedir. Sarnıç içerisinde zamanla biriken küp, kemik parçaları ve eşyalar bulunmaktadır. Bununla birlikte sarnıcın işlevsel kullanımı sırasında kuyu menfezinden düştüğü anlaşılan küpler ile bakım ve onarım sırasında bırakılan künkler de gözlemlenmiştir (Resim 463-464). Su altındaki dolgu tabakasına gömülü olan sütunların kaideleri de görülememiştir. Günümüzde Karadeniz Medresesi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü kontrolünde restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Bu çalışma kapsamında sarnıcın planı çizilmiştir (Resim 465).[302]

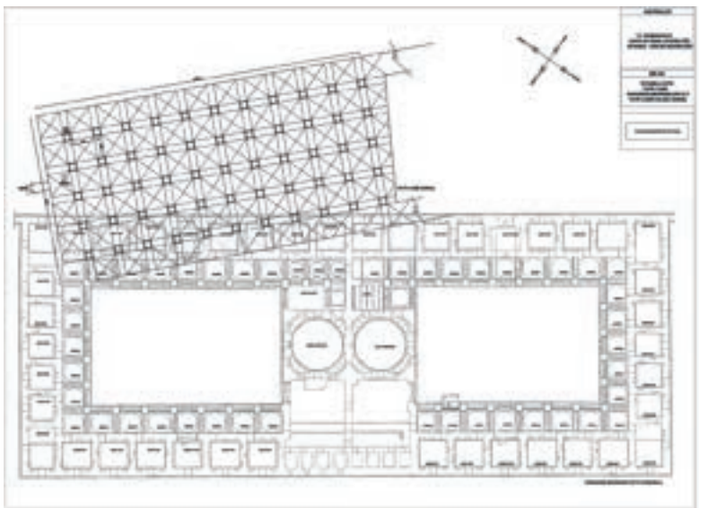

Resim 463 Fatih Camii Karadeniz sarnıcının su altı görünümü

Resim 464 Fatih Camii Karadeniz sarnıcının su altı görünümü

301 H. Baki Kunter- A. Salim. Ülgen, Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1959
302 Yılmaz Yapı,2019

Resim 465 Fatih Camii Karadeniz sarnıcının planı

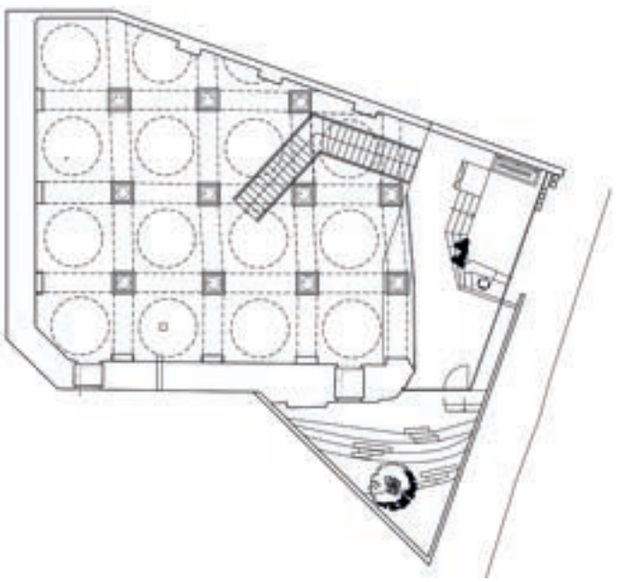

Resim 466 Kirmastı sarnıcının iç mekân görünümü

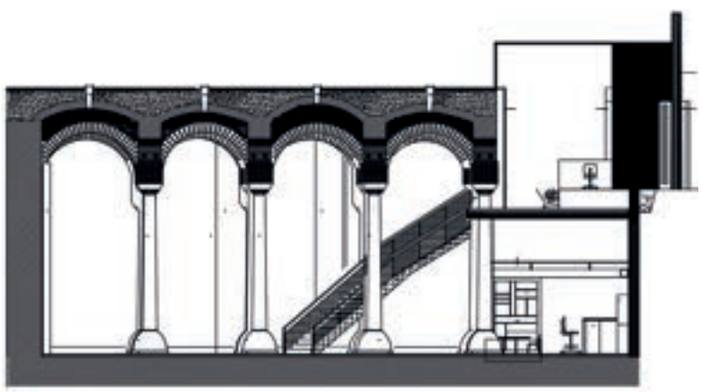
3.4.1.9. Raşit Efendi Konağı Sarnıcı (Kirmastı)

Konumu: Fatih İlçesi, Kirmastı Mahallesi, Haliç Caddesi, 1917 Ada, 18-19 numaralı parsellerde yer almaktadır.

Kirmastı sarnıcı hakkında arşiv kayıtlarında belge 15 Eylül 1851 tarihlidir. Belgede, Fatih Kirmastı Mahallesi'nde Raşid Efendi Konağı'nın altında bulunan sarnıcın ölçüleri uzunluk: 35 en: 30 yükseklik: 6 zira verilmiştir.[303] Pervititch haritasında konağın bulunduğu arsa yıkıntı olarak tasvir edilmiştir. Sarnıcın mimari özellikleri hakkında 2020 yılında hazırlanan rölöve raporuna göre, bir kısmı yıkılmış ve yapı bütünlüğü bozulmuş olmakla birlikte, muhdes eklerinde yapının okunmasını zorlaştırdığı belirtilmiştir. Raporda, beden duvarları kısmen ayakta olan sarnıcın görülebilen yapı izlerinden kare planlı bir yapı olduğu ve 11'i özgün olduğu düşünülen 12 sütun bulunduğu yazılmıştır. İç ölçüleri yaklaşık 20x16 metre ve yüksekliği tonoza kadar 5,80 cm civarında olan sarnıcın üzerinin tonoz veya kubbeyle örtülü olduğu ifade edilmiştir.[304] Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 23.06.1963 tarih, 2089 sayılı kararıyla Bizans sarnıcının muhafazası gerekli eski eserlerden olduğuna karar verilmiştir. Pazarcılar tarafından depo suretinde kullanılan sarnıcın, günümüzde kamulaştırılmasına karar verilmiştir.[305] Kirmastı sarnıcının iç mekân fotoğrafları (Resim 466) ve yapının plan ve kesiti de bulunmaktadır (Resim 467-468).

Resim 467 Kirmastı sarnıcının planı

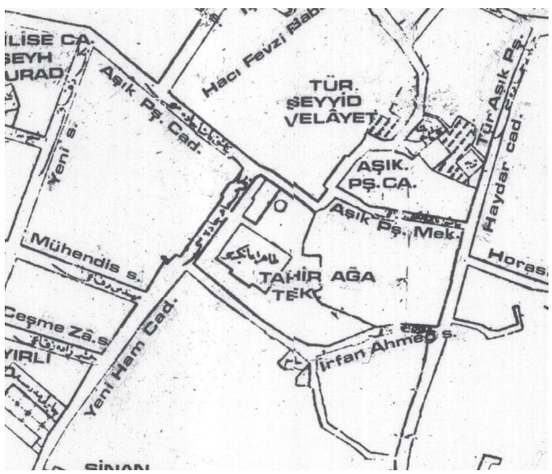
Resim 468 Kirmastı sarnıcının kesiti

303 BOA, MVL 842/ 79
304 İBB. Kültür Varlıkları Arşivi, Rölöve Raporu, İstanbul Ocak 2020, s.10.
305 İBB Kültür Varlıkları Arşivi, Rölöve Raporu, İstanbul Ocak 2020, s.7

3.4.1.10. Tahir Ağa Camii Sarnıcı (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Cibali Mahallesi, Esrar Dede Sokağı, 2191 ada 33 parselde Tahir Ağa Camii bahçesinde bulunmaktadır.

Tahir Ağa Camii sarnıcı hakkındaki 3 Aralık 1843 tarihlidir. Belgeye göre, İstanbul Âşık Paşa semtinde bulunan ve Tahir Ağa'nın inşa eylediği Nakşibendiye dergâhının hayli müddetten beri tamiri gerekmektedir. Söz konusu dergâhın tamirat masraflarının kaydedildiği defterde su hazinesi mahalline yapılan onarımlar da kaydedilmiştir. Dergâhın dehlizinin zemini tesviye edilerek buraya taş ile sed duvarı inşa edilmesi ve su hazinesine sıva lökün, toloz kalayı ve muhafaza kapısı inşası gerektiği kaydedilmiştir.[306] Ayverdi ve Alman Mavileri haritalarında Tahir Ağa Camii çizilmiş olmakla birlikte, sarnıç ayırt edici bir biçimde gösterilmemiştir (Resim 469).

Resim 469 Tahir Ağa Camii'nin Ayverdi haritasındaki konumu

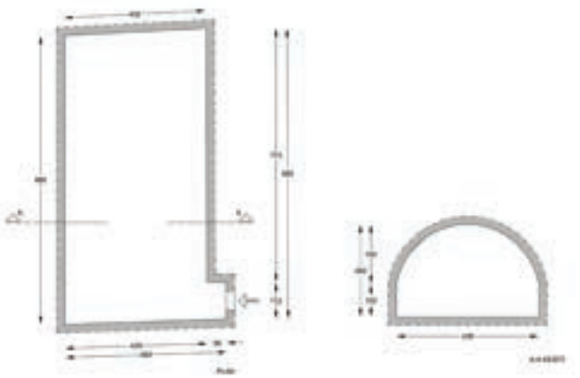
Sarnıca erişim, cami bahçesinde bulunan 10-12 basamaklı taş merdivenle inilerek sağlanmaktadır. Demir parmaklıklı kapı ile kapatılmış olan yapı, beşik tonoz örtülüdür. Su isale hattın künklü bölümü ve havalandırma bacası vardır (Resim 470-471). Bu izler, yapının geçmiş dönemde su depolama amaçlı olarak kullanıldığını göstermektedir. İncelemeler neticesinde sarnıcın ölçüleri alınarak krokisi çizilmiştir (Resim 472). Günümüzde sarnıç herhangi bir işlevde kullanılmamaktadır.

Resim 470 Tahir Ağa Camii sarnıcının giriş mahalli

Resim 471 Tahir Ağa Camii sarnıcı iç mekân görünümü

Resim 472 Tahir Ağa Camii sarnıcının krokisi

3.4.1.11. Tahir Ağa Camii Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Cibali Mahallesi, Esrar Dede Sokağı, 2191 ada 33 parselde Tahir Ağa Camii abdest alma mahallinde bulunmaktadır. Tahir Ağa Camii sarnıcı (B) olarak isimlendirdiğimiz sarnıç, tuvalet kısmındaki abdest alma musluklarının arka tarafında yer alır. Kısmen yer üstü yapısı olan sarnıcın, derinliği anlaşılamamıştır. Sarnıca erişim, abdest musluklarının bitişik olduğu duvardan demir kapaklı bir pencereden sağlanmaktadır. Beşik tonoz örtülü olan sarnıç, sıvalıdır. Günümüzde de su depolama amacıyla kullanılmaktadır (Resim 473).

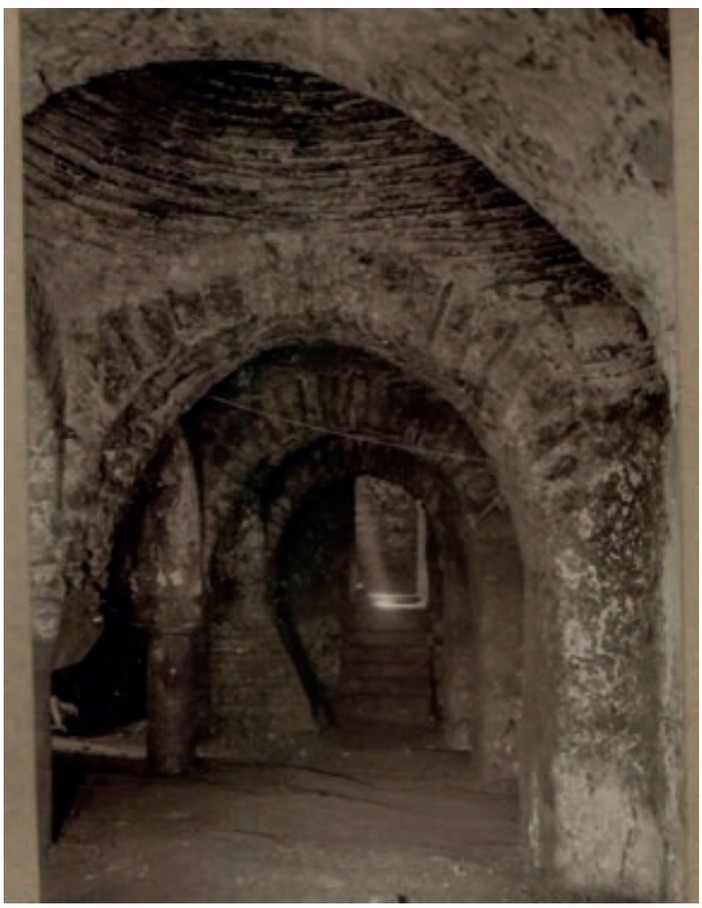
Resim 473 Tahir Ağa Camii Sarnıcı (B) iç mekan görünümü

306 BOA. EV. D 10060/56

3.4.1.12. Seferikoz Sarnıcı (Cibali)

Konumu: Fatih İlçesi, Cibali Mahallesi, Seferikoz Sokak, 1026 ada 1 parselde bulunmaktadır.

Cibali sarnıcı hakkındaki bilgiye, Ernest Mamboury'nin kaleme aldığı 1925 tarihli eserinde rastlanmaktadır. Sarnıcın, Gül Cami'nin arkasındaki Hamam Sokağı'ndan yangın yerine kadar takriben 250 metre çıktıktan sonra Çıkrıkçı ve Yenimahalle Sokaklarının yanı başında olduğunu ifade eden Mamboury, iç mekânının bir duvarla ikiye bölünmüş olduğu ve görülmesi mümkün olan kısmının 19x8.10 metre ölçülerinde olduğunu söylemiştir. Görülemeyen kısmının üzerinde bir hanenin mevcut olduğundan bahsetmiştir.[307] Cibali Reji Tütün Fabrikası'nın mahzeni olarak sarnıcın eski dönem fotoğrafları bulunmaktadır (Resim 474).[308] Günümüzde Kadir Has Üniversitesi'nin bünyesindeki Rezan Has Müzesi'nden sarnıca erişim sağlanmaktadır. Sarnıç ziyarete açıktır (Resim 475).

Resim 474 Seferikoz sarnıcının eski dönem iç mekân görünümü

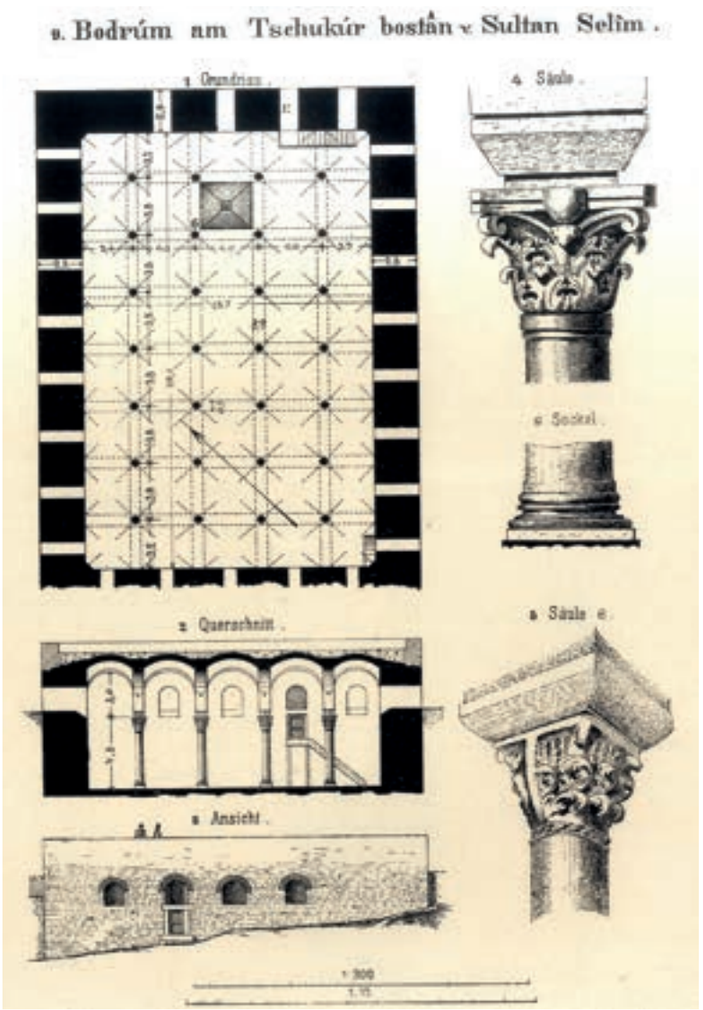
Resim 475 Seferikoz sarnıcının iç mekân görünümü

3.4.1.13. Sultan Selim Sarnıcı (Sakızağacı)

Konumu: Fatih İlçesi, Yavuz Selim Mahallesi, Ali Naki Sokak, 1459 ada, 22 parselde bulunmaktadır.

Sultan Selim sarnıcı, 15 Eylül 1851 tarihli arşiv belgesinde İstanbul'da yer altında bulunan ve eskiden kalmış olan sarnıçların tespit edildiği defterde yazılıdır. Defterde, Sakızağacı adlı yerde bulunan sarnıcın ölçüleri uzunluk: 42, genişlik: 20, yükseklik: 8 zira olarak kaydedilmiştir.[309] 19 Kasım 1890 tarihli belgede ise, Sultan Selim Mahallesi Darüşşafaka altında ipekçiler tarafından kullanılan büyük bir mahzen mevcut olduğu belirtilmektedir. Bu mahzene Kırkçeşme suyunun isalesi mümkün olmadığı gibi, Halkalı suyu ile akıtılsa bile doldurulamayacağı yazmaktadır.[310] 1893 tarihli sarnıcın plan ve kesitinde Sultan Selim Çukur Bostan bodrumu olarak isimlendirilmiştir (Resim 476). Nazım Bey'in 1925 yılına ait eserinde ise bu sarnıcın ölçüleri ile 1851 tarihli belge arasında ufak sapmalar olduğu görülmektedir. Uzunluk: 42, genişlik: 25, yükseklik: 8 zira kaydedilmiştir.[311] Pervititch haritasında Bizans sarnıcı olarak çizilmiş olan yapının su depolama işlevinde kullanılmadığı mavi lejant ile betimlenmemesinden anlaşılmaktadır (Resim 477). Eski fotoğraflarında Darüşşafaka sarnıcının iç mekânın harap durumu görülmektedir (Resim 478).[312] Sarnıç, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 16.09.1987 tarih ve 3618 sayılı kararıyla kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.[313] Sarnıcın 2007 yılında biten restorasyon çalışmalarında planı ve kesiti (Resim 479-480) çizilmiştir[314]. Günümüzde sarnıçta, düğün, nişan vb. organizasyonlar düzenlenmektedir (Resim 481).

307 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s.458.
308 Encümen Arşivi, nr: 486.
309 BOA. MVL. 842/79
310 Salih Şahin Arşivi.
311 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaf'tan Devr Olunan Sular**, s.65.
312 Encümen Arşivi, Dosya no: 707
313 İBB. Kültür Varlıkları Müdürlüğü Arşivi.
314 İBB Arşivi, MP Tasarım

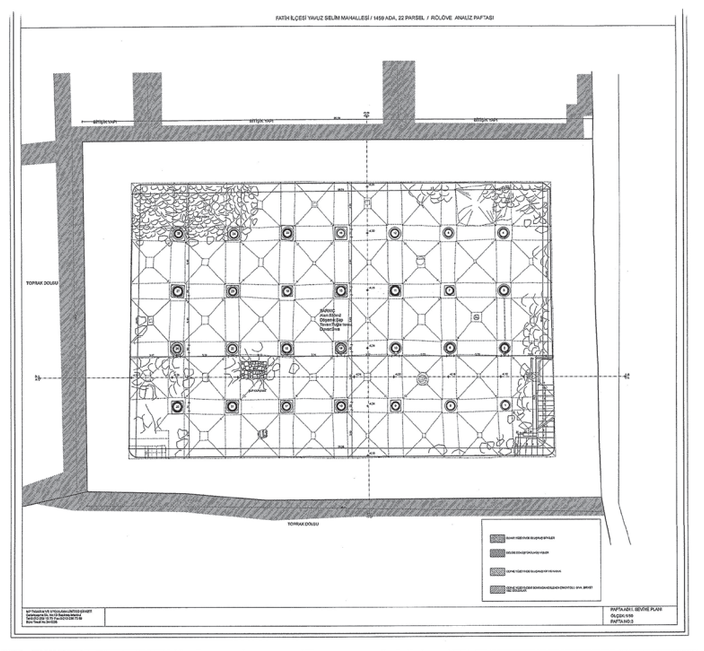
Resim 476 Sultan Selim sarnıcının 1893 tarihli plan ve kesiti

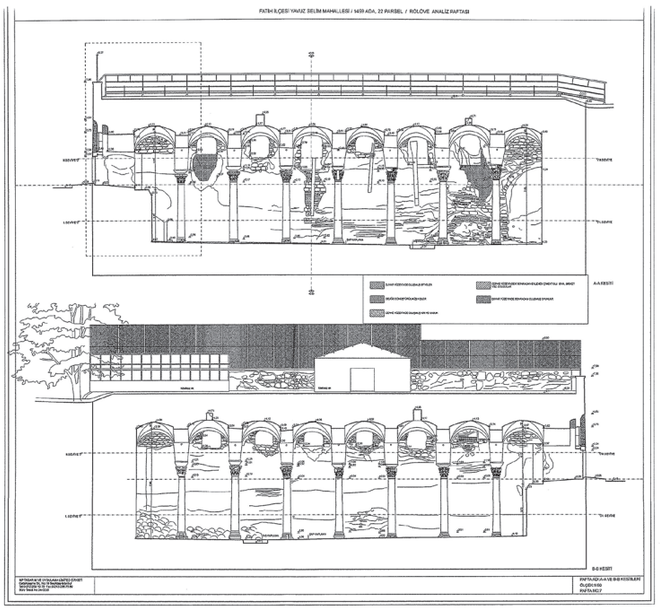
Resim 478 Sultan Selim sarnıcının eski hali

Resim 477 Sultan Selim sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

Resim 479 Sultan Selim sarnıcının planı

Resim 480 Sultan Selim sarnıcının kesiti

Resim 481 Sultan Selim sarnıcı iç mekân görünümü

3.4.1.14. Yavuz Sultan Selim Külliyesi Sarnıcı (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Yavuz Sultan Selim Caddesi, 1903 ada 119 parselde Yavuz Sultan Selim Külliyesi dâhilinde bulunmaktadır.

Yavuz Sultan Selim sarnıcı (A) hakkındaki bilgiye, Osmanlı vakıf su yolları haritasından ulaşılmıştır. Camiye isale edilen su hattının çizildiği haritada, caminin dış avlusundaki bahçeye ulaşan suyun buradan tekrar dağıtımı yapılmaktadır (Resim 482) Bu çizim, burada bir maksem ya da su deposu olduğunu göstermektedir. Pervititch haritasında yine aynı konumda mimari bir yapı çizilmiş olmakla birlikte lejant ve tanımı yazılmamıştır (Resim 483)

Resim 482 Yavuz Sultan Selim Külliyesi sarnıcının (A) su isale hattı

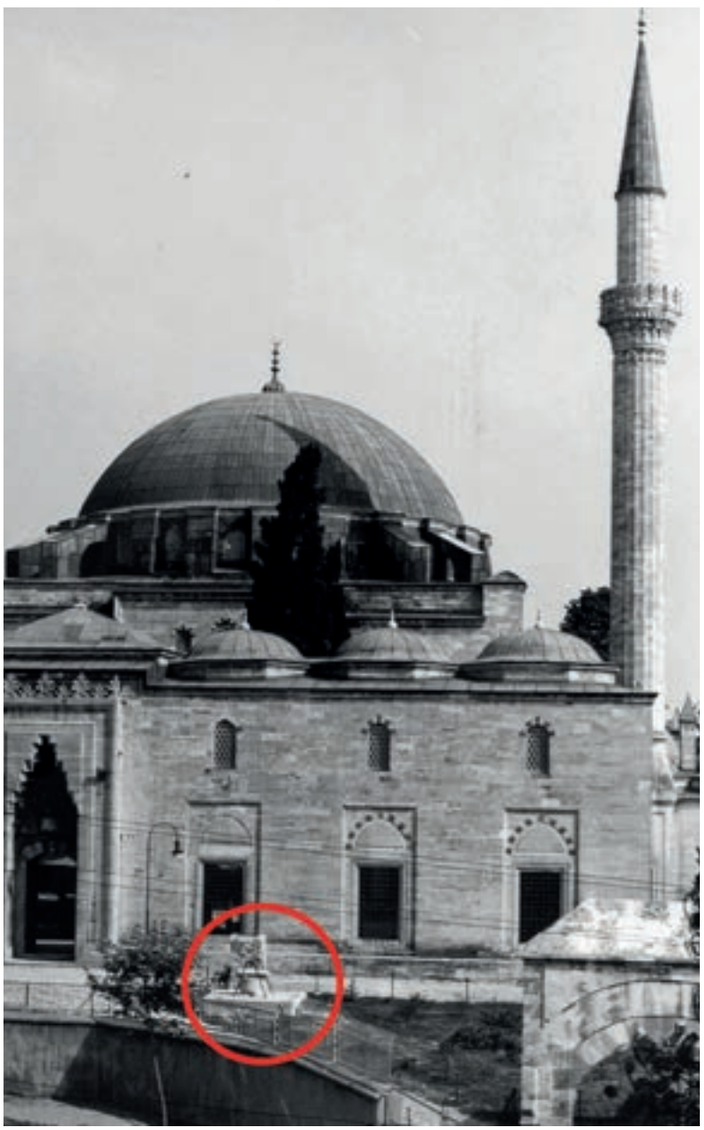

Resim 483 Yavuz Sultan Selim Külliyesi sarnıcının (A) Pervititch haritasındaki konumu

Yavuz Sultan Selim Camii sarnıçları, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2007-2009 yılları arasında yaptığı restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Sarnıçlar, caminin dış avlusunun kuzeybatı noktasında birbirine yakın konumda bulunmaktadır. [315] Bununla birlikte çalışmamız kapsamında caminin Haliç'e nazır tarafında bir yer altı yapısı tespit edilmiş ve Yavuz Sultan Selim Külliyesinde 3 sarnıç incelenmiştir.

315 Murat Sav, "Yavuz Sultan Selim Çevresi veya İstanbul'un Beşinci Tepesinin Arkeolojik Topoğrafyası", Vakıf Restorasyon Yıllığı 2010, s.1.

Sarnıca erişim, Yavuz Sultan Selim Camii'ne ait eski dönem fotoğraflarında da görülen kuyu ağızlı bir girişten sağlanmaktadır (Resim 484). İçerisinde restorasyon çalışmaları yapılmış olan sarnıcın iç mekânına demir basamaklı merdivenle inilmektedir. Sarnıcın iç mekânı sütunlu ve tonoz kubbelidir (Resim 485). İki birimden oluşan sarnıç, kemerli küçük bir açıklıkla birbirine bağlanmaktadır. Sarnıç içerisinde Osmanlı döneminde yapılmış olan tamir izlerine rastlanmaktadır. Kubbe örgüleri ve sütun başlıkları bu sarnıçta çeşitlilik göstermektedir. Sarnıcın sütun detaylarının bazılarında haç işaretleri görülür (Resim 486). İç mekânın bir bölümünde güçlendirme amacıyla sütunlar duvar şeklinde örülmüş ve kapatılmıştır (Resim 487). İncelemeler esnasında İstanbul'da nadir örneklerine rastlanan gemi çizimi sarnıcın duvarında tespit edilmiştir (Resim 488). Sarnıcın yüksekliği yaklaşık 6 metredir. 30 sütun ve 44 kubbeden oluşmaktadır.

Resim 484 Yavuz Sultan Selim sarnıcının (A) eski resimlerde giriş mahalli (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Resim 485 Yavuz Sultan Selim Camii sarnıcı (A) iç mekân görünümü

Resim 486 Yavuz Sultan Selim Camii sarnıcı (A) sütun detayı

Resim 487 Yavuz Sultan Selim Camii sarnıcı (A) örülmüş duvarın görünümü

Resim 488 Yavuz Sultan Selim Camii sarnıcı (A) duvarındaki gemi çizimi

3.4.1.15. Yavuz Sultan Selim Külliyesi Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Yavuz Sultan Selim Caddesi, 1903 ada 119 parselde Yavuz Sultan Selim Külliyesi dâhilinde bulunmaktadır.

Sarnıca erişim, caminin doğu cephesindeki beden duvarına yakın kısımdaki yapının köşe kubbesinden açılmış olan bir açıklıktan sağlanmaktadır. İç mekâna bu kubbeye raptedilmiş demir bir merdivenle inilmektedir (Resim 489). Sarnıç, yaklaşık 6 metre yüksekliğinde 2 sıra halindeki 10 sütun üzerine oturan 18 kubbeden müteşekkildir (Resim 490). Kubbeler ve kemerler tuğla örgülüdür, duvarlar ise horasan harcı ile sıvalıdır. Sarnıca su sağlayan su kanalına ait izler tespit edilmiştir (Resim 491).

Resim 489 Yavuz Sultan Selim sarnıcının (B) giriş mahalli

Resim 490 Yavuz Sultan Selim sarnıcının (B) iç mekân görünümü

Resim 491 Yavuz Sultan Selim sarnıcının (B) su isale hattı

3.4.1.16. Yavuz Sultan Selim Sarnıcı (C) ve Su Yolu

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Yavuz Sultan Selim Caddesi, 1903 ada 119 parselde Yavuz Sultan Selim Külliyesi dâhilinde bulunmaktadır.

Sarnıca havalandırma bacasından kurulan ip hattıyla inilmiştir. Ulaşılan ilk mekân olan tünel vasıtasıyla tonoz örtülü bir odaya geçilmektedir (Resim 492). Günümüzde kanalizasyon gideri olarak kullanılmakta olan bu yer altı yapısının sarnıç işlevinde kullanıldığı meçhuldür. (Resim 493). Literatürde yer almayan bu yer altı mekânı, Tarihi Yarımada bölgesi yer altı yapıları envanterine kazandırılmak istenmiştir.

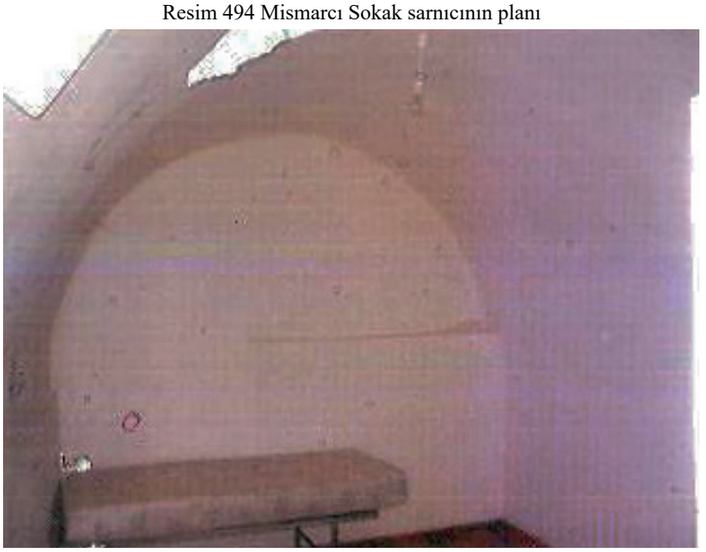
Resim 492 Yavuz Sultan Selim Külliyesi sarnıcına (C) uzanan tünel

Resim 494 Mismarcı Sokak sarnıcının planı

Resim 493 Yavuz Sultan Selim Külliyesi sarnıcının (C) iç mekân görünümü

Resim 495 Mismarcı Sokak sarnıcının görünümü

3.4.1.17. Mismarcı Sokak Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Yavuz Sultan Selim Mahallesi, Mismarcı Sokak 2277 ada 12 parselde bulunmaktadır.

Mismarcı Sokak'ta bulunan sarnıcın varlığı ve konumu hakkında ulaşılan arşiv belgesi 7 Haziran 1906 tarihli bir plandır. Fatih civarında Mismarcı Sokak 4 numaralı konak ile yanında bulunan arsanın sınırları hakkında çıkan anlaşmazlık üzerine hazırlanan planda, sarnıç yapısı ölçüleriyle birlikte çizilmiştir (Resim 494). [316] Günümüzde Mismarcı Sokak yine aynı isimle bilinmekle birlikte planla örtüşen mahalde yer altında tonozlu bir yapı tescillenmiştir. Tonozlu olan yapının zaman içerisinde tahrip olmasıyla birlikte sarnıç olması muhtemeldir (Resim 495)[317].

3.4.1.18. Nişanca Mehmet Paşa Camii Civarındaki Sarnıç

Konumu: Fatih İlçesi, Atikali Mahallesi, Nişanca Caddesi, Keskin Dede Çıkmazı, 1348 ada 64 parselde bulunmaktadır.

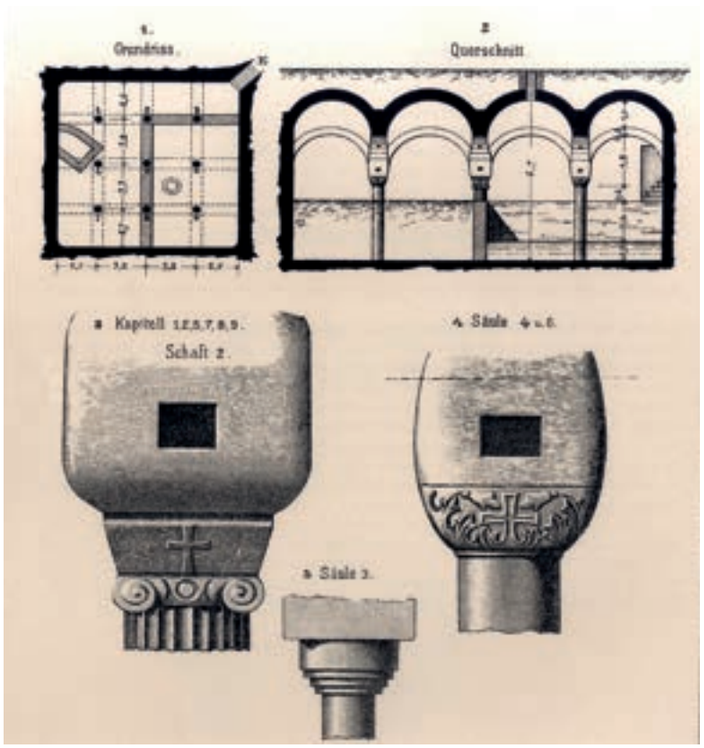
Nişanca Mehmet Paşa Camii civarında yapılan hafriyat hakkında ulaşılan belge 22 Ocak 1880 tarihlidir. Belgeye göre, Müze-i Hümâyun Müdürü Mösyö Dethier ve konunun uzmanı kişiler tarafından Nişanca Mehmet Paşa Camii yakınında keşif ve muayene yapılmıştır. Müze müdürü konu hakkında bir de rapor düzenlemiştir. Raporda, bu çalışmada keşfedilen kuyu ve yolların mevsim nedeniyle su ve çamurla dolması sebebiyle araştırmanın şimdilik doğru bir sonuca varamadığı yazılmıştır.[318] Belgede, Mösyö Dethier'in hazırlamış olduğu rapor hakkında bilgi verilmekle beraber araştırmamızda raporun orijinal nüshasına ulaşılamamıştır. Bununla birlikte belgede bahsedilen Nişanca Mehmet Paşa Camii yakınındaki kuyu ve yolların bir sarnıca işaret etmesi muhtemeldir.

316 BOA.PLK.P. 497
317 Fatih Belediyesi Zeyrek Akademi Arşivi
318 BOA. Y.PRK. MF. 1/10

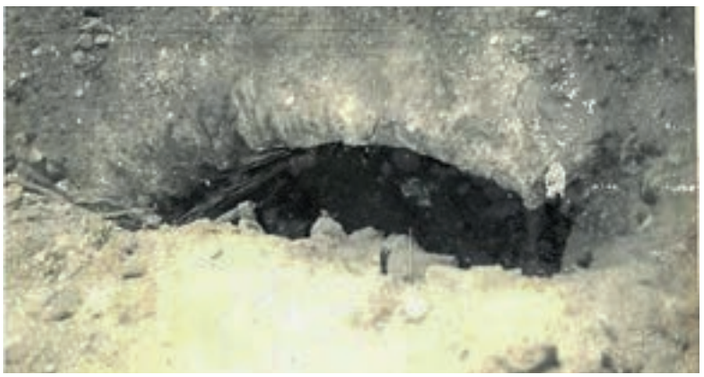
Osmanlı vakıf su yolları haritasında cami ve çevresine su sağlayan isale hattı çizilmiştir (Resim 496). P. Forchheimer-Strzygowski, Nişanca Cami kuzeyinde bulunan sarnıcın plan ve kesitini çizmişlerdir (Resim 497).[319] Sarnıcın 1993 yılına ait fotoğrafında tonoz kısmının bir bölümü görülebilmektedir (Resim 498)[320]. İç mekânı molozla doldurulmuş olan sarnıcın üstünde günümüzde otopark bulunmaktadır.

Resim 496 Nişanca Mehmet Paşa Camii civarındaki sarnıcın su isale hattı

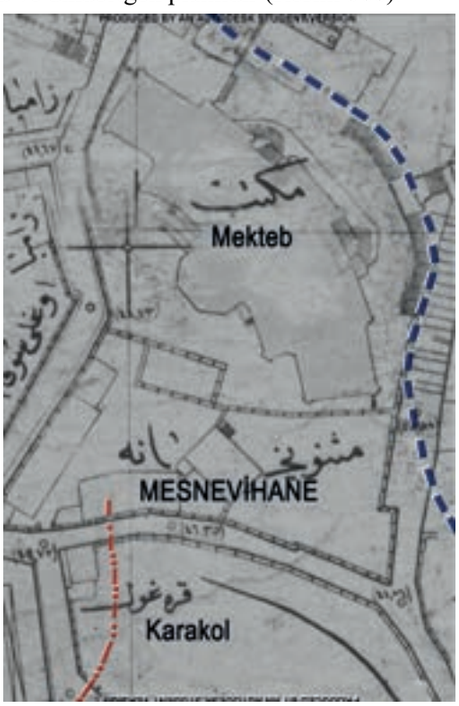
Resim 497 Nişanca Mehmet Paşa Camii kuzeyinde bulunan sarnıcın planı

Resim 498 Nişanca Mehmet Paşa Camii kuzeyinde bulunan sarnıcın tonuz kısmı

3.4.1.19. Mesnevihane Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Mesnevihane Sokak, 2286 ada, 1 parselde Mesnevihane Camii bahçesinde bulunmaktadır.

Mesnevihane Cami sarnıcı, Osmanlı vakıf su yolları haritasında betimlenmiştir. Haritada camiye su sağlayan isale hattı kırmızı renk ile işlenmiştir. Caminin avlusuna kadar çizilen hat burada, dikdörtgen planlı mimari bir yapıda son bulmuştur (Resim 499). Bu tasvir, cami için su depolanan bir yapıyı işaret etmektedir Saha çalışmasında Mesnevihane Camii bahçesinde giriş kapısına yakın bir mesafede kuyu ağzı tespit edilmiştir. Sarnıca erişim, ip hattı kurularak kuyu girişinden sağlanmıştır. Söz konusu sarnıç, beşik tonoz örtülü ve dikdörtgen planlıdır (Resim 500).

Resim 499 Mesnevihane sarnıcının su isale hattı

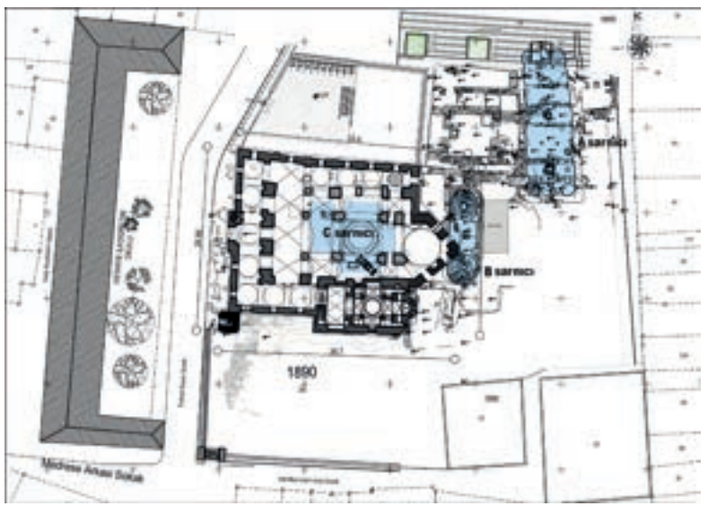
319 P. Forchheimer- J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.83
320 Fatih Zeyrek Akademi Arşiv

Resim 500 Mesnevihane Camii sarnıcının iç mekân görünümü

3.4.1.20. Fethiye Camii Sarnıçları

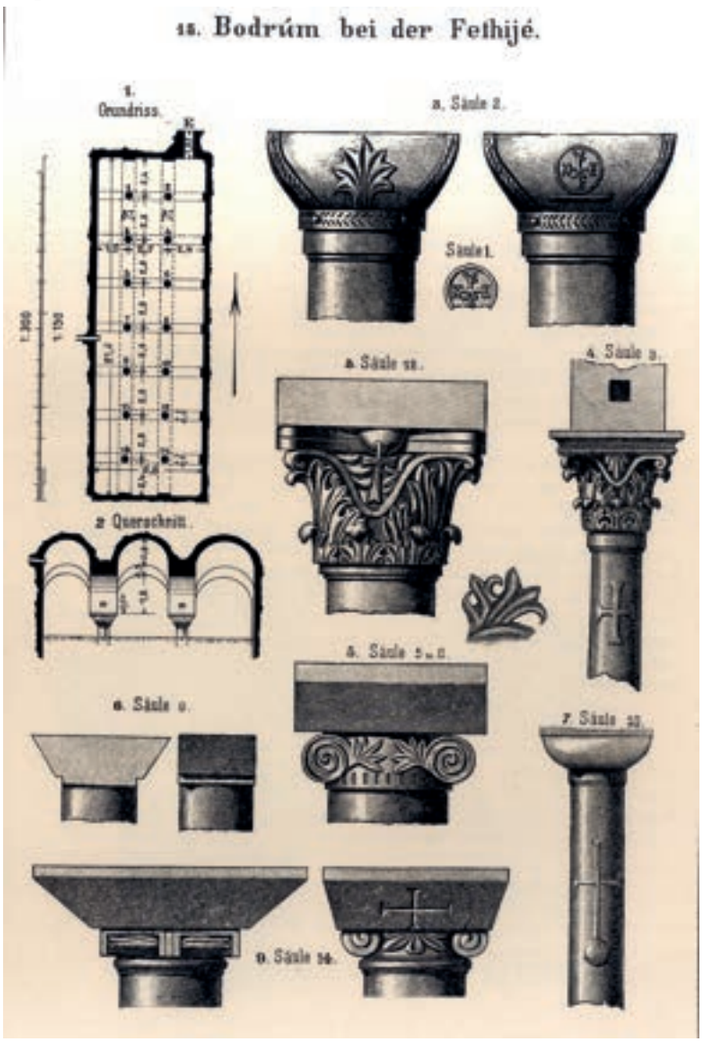
Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Fethiye Kapısı Sokak, 1890 ada 34 parselde Fethiye Camii dâhilinde bulunmaktadırlar. Fethiye Camii sarnıçlarının (A, B, C) konumları ve planları vaziyet planında gösterilmiştir. (Resim 501).

Resim 501 Fethiye Camii sarnıçlarının konumları.

3.4.1.21. Fethiye Camii Bahçesinde Bulunan Sarnıç (A)

Fethiye Camii bahçesindeki sarnıç hakkındaki bilgi, 1893 tarihli P. Forchheimer-J.Strzygowski'nin eserlerinde bulunmaktadır. Müellifler, sarnıcın iç mekânında yaptıkları mahal incelemelerinden bahsetmiş olmakla birlikte, yapıya ait plan ve kesiti de yayınlamışlardır (Resim 502).[321] Osmanlı vakıf su yolları haritasında Fethiye Camii'ne su sağlayan isale hattı çizilmiş; ancak, sarnıç gösterilmemiştir (Resim 503). Pervititch haritasında da Bizans yapısı olduğu belirtilen Kilise tasvir edilmiş ancak sarnıç betimlenmemiştir (Resim 504). Ernest Mamboury 20. yüzyılın başlarında sarnıçta mahal incelemeleri yapmıştır. Mamboury'nin tarifine göre sarnıç Fethiye Camii doğusundaki taraça altında bulunmaktadır. Sarnıca erişim, taraça duvarının her tarafı kapatıldığı için küçük bir delikten sağlanmaktadır. Sarnıcın iç mekânı, sütun başlıklarına kadar toprakla dolmuştur. Yapının ebatları 21.60 metre uzunluğunda ve 2.80 metre genişliğindedir. Sütunların her biri mermer veya kum taşından oluşmaktadır. Pammakaristos Kilisesi ile aynı zamanda inşa edilmiş olan sarnıçta, 7 sütundan müteşekkil iki sıra olarak toplamda 14 sütun vardır.[322] Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü nezdinde Fethiye Camii'nde yapılan restorasyon çalışmaları esnasında bu sarnıç meydana çıkarılmıştır. Sarnıcın iç mekânında bulunan molozlar temizlenmiştir. Sarnıcın özgün giriş merdivenleri de tespit edilmiştir (Resim 505).

Resim 502 Fethiye Camii bahçe sarnıcının planı

321 P. Forchheimer, J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter,** s.75.
322 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyahin,** s. 459.

Resim 503 Fethiye Camii su isale hattı

Resim 504 Fethiye Camii'nin Pervititch haritasındaki konumu

Resim 505 Fethiye Camii iç mekân görünümü

3.4.1.22. Fethiye Camii Sarnıcı (B)

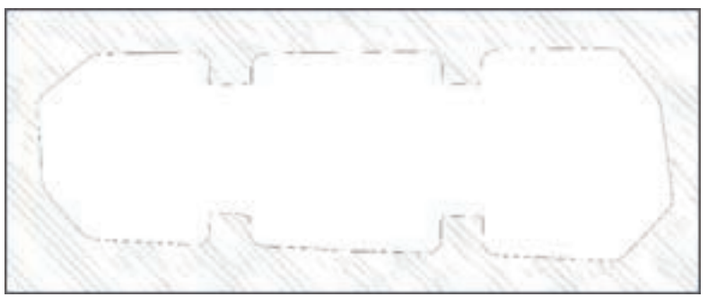
Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Fethiye Kapısı Sokak, 1890 ada 34 parselde Fethiye Camii dâhilinde bulunmaktadır.

Fethiye Camii sarnıcı (B) hakkındaki bilgi, 1863 tarihinden itibaren İstanbul'da Bizans sanatı ile ilgili yayın yapan Hellenikos Phillologikos Syllogos mecmualarında yer almaktadır. Dimitri Rayçonovski'nin mecmuaları Türkçe'ye kazandırdığı çalışmasında, Fethiye Camii'nde bulunan iki sarnıçtan bahsedilmektedir. Buna göre Fethiye Camii (B) sarnıcı ile ilgili "*Şapel apsisinin yanında dıştan peribolosun altında bulunan ikinci bir sarnıcın ağzı yer alır*" ifadelerinde bulunmaktadır.[323] Sarnıç, 2020 yılında Fethiye Camii'nin restorasyon çalışması sırasında caminin mihrap yönündeki bahçe kısmında ortaya çıkarılmıştır. Osmanlı eklentisi olduğu düşünülen sarnıç, caminin doğu yönünde bulunmaktadır. Sarnıç; 3 kubbeli, 16 metrekarelik 3 farklı kısımdan oluşan yaklaşık 50 metre karelik yekpare bir alana sahiptir. Yüksekliği, 5.30 metre olan sarnıç, horasan harç ile sıvalıdır ve üstten 30 cm çapında bir havalandırma menfezi vardır. Sarnıca erişim, üst örtüsündeki kırılmış iki tonozdan sağlanmaktadır. Üstteki orijinal girişe su kanalları gelmektedir. Tahliye penceresi olduğu düşünülen bir açıklık bulunmaktadır (Resim 506). Sarnıca su sağlayan isale hattı hakkında çalışmalar tamamen bitmediğinden yorum yapmak şu an mümkün görülmemektedir. Restorasyon çalışmaları kapsamında sarnıcın plan ve kesiti çizilmiştir (Resim 507).

323 Dimitri Rayaçonovski, Bizans Arkeolojisi Çalışmaları Bakımından "Hellenikos Philologikos Syllogos" İstanbulda Rum Edebiyat Kurumu ve Bunun Dergisi, Mezuniyet Tezi, s.163.

Resim 506 Fethiye Camii sarnıcının (B) iç mekân görünümü (Vakıflar Arşivi))

Resim 507 Fethiye Camii sarnıcının (B) plan ve kesiti (Vakıflar Arşivi)

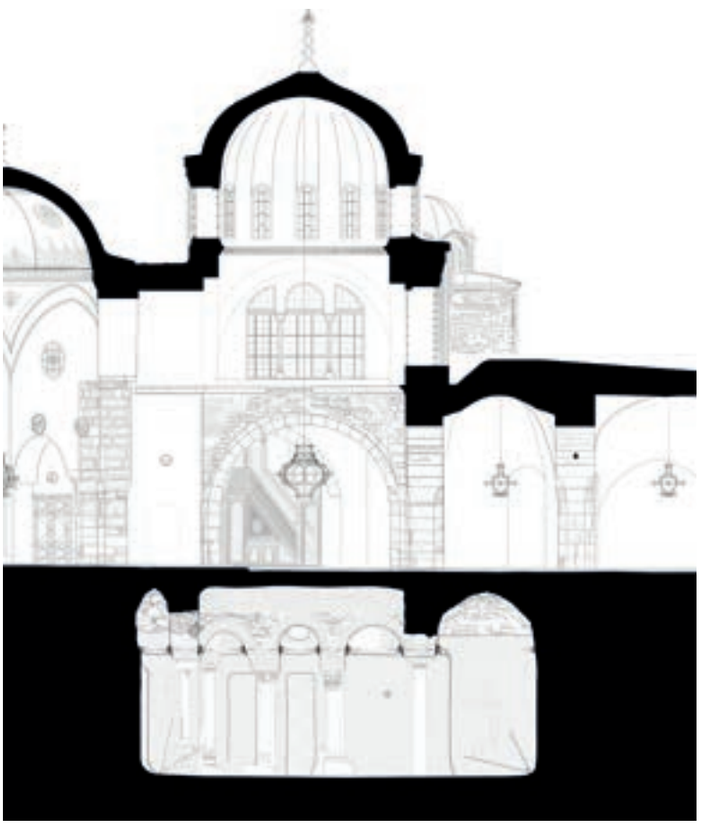
3.4.1.23. Fethiye Camii Sarnıcı (C)

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Fethiye Kapısı Sokak, 1890 ada 34 parselde Fethiye Camii'nin altında bulunmaktadır.

Fethiye Camii altındaki sarnıcı hakkındaki bilgi, 1863 tarihli Hellenikos Phillologikos Syllogos mecmualarında yer almaktadır. Dimitri Rayçonovski'nin mecmuaları Türkçe'ye kazandırdığı çalışmasında, Fethiye Camii'nin altında payelere dayanmakta olan bir sarnıç olduğundan bahsedilmiştir.[324]Sarnıç, cami hareminin merkezinde, yapının tam altında bulunmaktadır. Caminin iç kısmında bulunan kuyu sarnıçla bağlantılıdır. (Resim 508). Sarnıca, minberin yanından tonozdan açılan bir girişten inilmektedir. 16 sütundan müteşekkil olan sarnıç, 2 sütunun Osmanlı dönemindeki tamir nedeniyle fil ayağı haline getirilmiştir. Yüksekliği 5.75 metre olan yapının planı, Osmanlı dönemindeki tamir ve onarım çalışmaları ile haç şeklini almıştır (Resim 509).

Resim 508 Fethiye Camii sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 509 Fethiye Camii sarnıcının kesiti (Vakıflar Arşivi)

324 Dimitri Rayaçonovski, Bizans Arkeolojisi Çalışmaları Bakımından "Hellenikos Philologikos Syllogos" İstanbulda Rum Edebiyat Kurumu ve Bunun Dergisi, Mezuniyet Tezi, s.163.

3.4.1.24. Kudüs Patrikhanesi Metokhionu Kilise Sarnıçları

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Vodina Caddesi, 2309 ada 1 parselde Kilise bahçesinde bulunmaktadırlar

Kudüs Patrikhanesi Metokhionu Kilise sarnıçları, Pervititch haritasında tespit edilmiştir (Resim 510). Haritada, kilise bahçesinde iki tane su deposu çizilmiştir. Bunlardan biri sarnıç diğeri yangın havuzu olarak kullanılmıştır. Dikdörtgene yakın planlı sarnıcın duvarında bir kısmı zemine gömülü olan çeşme ve kemeri de vardır. Yapının üst örtüsünde havalandırma bacası veya su çekmek için açılmış kuyu ağzı bulunmaktadırt. Günümüzde sarnıç kullanım dışıdır (Resim 511-512). Diğer su deposu ise kareye yakın planlı ve yangına karşı su temini amaçlı üst örtüsü olmayan bir havuzdur. Günümüzde havuz, harap durumdadır (Resim 513).

Resim 510 Kudüs Patrikhanesi Metokhionu Kilise sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

Resim 511 Kudüs Patrikhanesi Metokhionu Kilise sarnıcının görünümü

Resim 512 Kudüs Patrikhanesi Metokhionu Kilise sarnıcı çeşmesinin görünümü

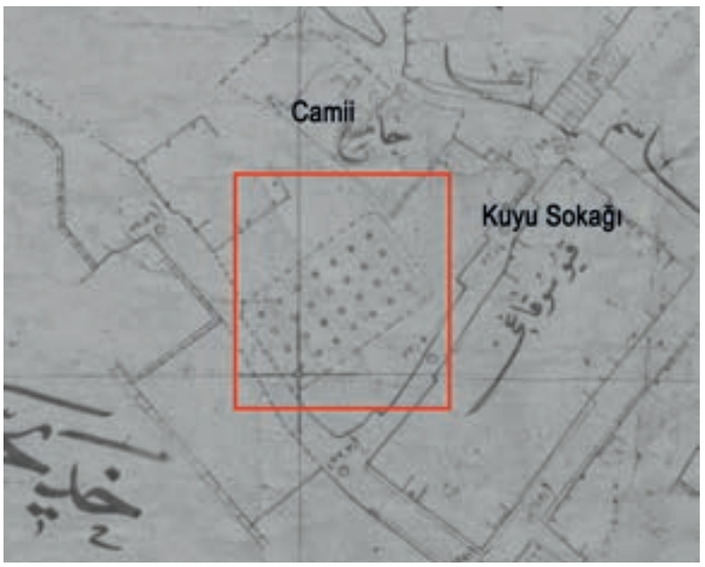

Resim 513 Kudüs Patrikhanesi Metokhionu Kilisesi yangın havuzunun görünümü

3.4.1.25. Karagümrük Sarnıcı

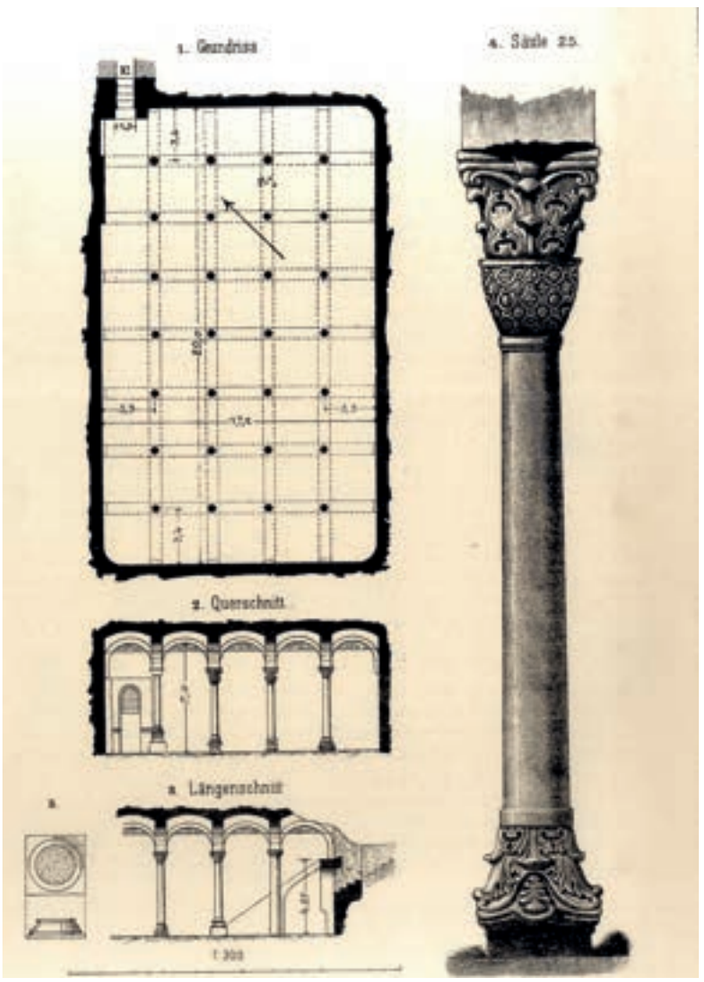
Konumu: Fatih İlçesi, Dervişali Mahallesi, Dolmuş Kuyu Sokak, 2570 ada 10 parselde bulunmaktadır.

Karagümrük sarnıcının, Osmanlı vakıf su yolları (Resim 514), Alman Mavileri ve Pervititch haritalarında planı çizilmiştir. 1893 tarihinde Cin Ali Köşkü olarak isimlendirilen sarnıca, erişim ahşap bir merdivenle sağlanmaktadır. Sarnıcın 8 cm kalınlığındaki duvar örgüsünde taş ve tuğla alaşımı kullanılmıştır. Bu tarihte sarnıca ait plan ve kesit de çizilmiştir (Resim 515).[325] Ernest Mamboury kısmen zemine gömülmüş olan sarnıcın, Odalar Camii harabesinin bulunduğu mevkide bulunan bir Bizans kilisesine merbut bir manastıra ait olduğunu düşünmektedir. Menşei meçhul olan 29 metre uzunluğunda ve 17.20 metre enindeki sarnıcın mermer ve kum taşından 28 sütunlu, bir de 40 kubbeli olduğunu ifade etmiştir.[326]

325 P. Forcheimmer-J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.65.
326 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyâhîn**, s. 459.

Resim 514 Karagümrük sarnıcının Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Resim 515 Karagümrük sarnıcının planı

Sarnıcın eski dönem fotoğraflarında uzun yıllar metruk kaldığı görülmektedir (Resim 516). Kasımağa vakfına ait olan sarnıcın, Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından korunması yönünde karar alınmıştır. Sarnıcın üzeri toprak dolgu ile kapatılarak park haline getirilmiştir.[327] Güncel tespit çalışmasında, Kasımağa Camii bahçesinde sarnıç ile bağlantılı olması muhtemel bir kuyu ve duvar kalıntısına rastlanmıştır. Yine Dolmuş Kuyu Sokak'ta bulunan apartmanın bodrum katında da söz konusu sarnıca ait olduğu düşünülen bir duvar kalıntısı vardır (Resim 517).

Resim 516 Karagümrük sarnıcının eski dönem fotoğrafı

Resim 517 Karagümrük sarnıcının duvar kalıntısı

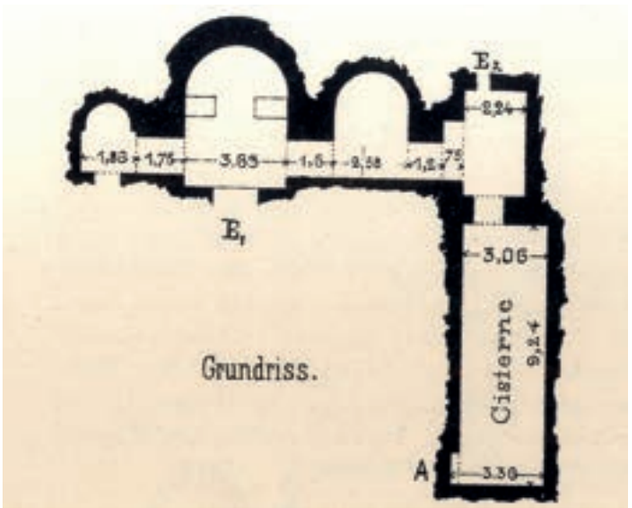
3.4.1.26. Kemankeş Mustafa Paşa Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Dervişali Mahallesi, Kasım Odalar Sokak, 2571 ada 11 parselde bulunmaktadır.

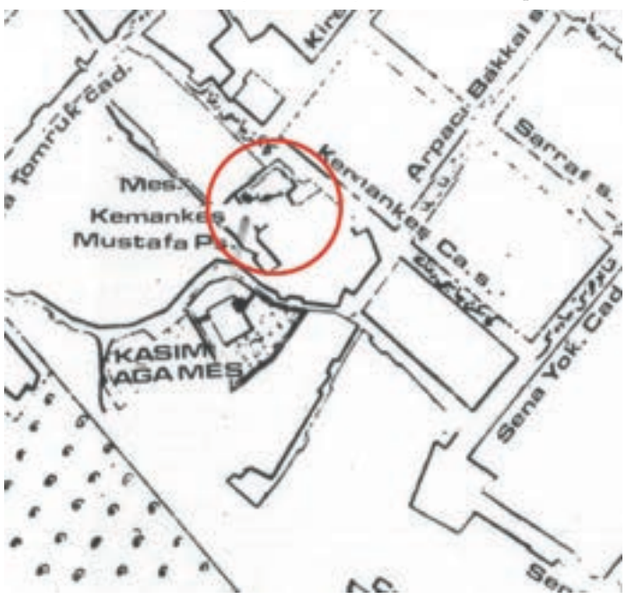
Hüseyin Ayvansarayi Odalar Mescidi olarak da bilinen Kemankeş Mustafa Paşa Camii'nin, Salmatomruk yakınında Müteehhilin Odaları dâhilinde kiliseden tahvil edildiğini söylemektedir.[328] Kemankeş Mustafa Paşa Camii sarnıcı hakkındaki bilgiye, 1893 tarihli P. Forchheimer- J.Strzygowski'nin eserinde rastlanmaktadır. Araştırmacılar, Karagümrük çukur bostanına yakın bir mahal-

327 Murat Sav, "İstanbul-Fatih'teki Kasımağa Mescidi'nin Tarihçesi ve 1976-77 Restorasyon Çalışmasının Değerlendirilmesi", Vakıflar Dergisi, S. 39, Haziran 2013, s.47.
328 Hüseyin Ayvansarayi, **Hadikâtü'l Cevâmi**, s.246.

de yıkık haldeki Kemankeş Mustafa Paşa Camii bulunduğunu ve sarnıcın tavanına kadar moloz dolu olduğunu söylemişlerdir. Sarnıca erişimin, bulunduğu parselin paralel olan iki sokağından da sağlandığından bahsetmişlerdir. Sarnıcın ölçülerini genişlik: 3.06 ve uzunluk: 9.24 metre olarak vermişlerdir. Zemini ve duvarları sıvalı olan sarnıcın o dönem kullanılmadığını da eklemişlerdir. Araştırmacılar sarnıcın plan ve kesitini de yayınlamışlardır (Resim 518).[329] Kemankeş Mustafa Paşa Camii'nin konumu Ayverdi (Resim 519) ve Alman Mavileri haritalarında çizilmiş olmakla birlikte, sarnıç gösterilmemiştir. Eski dönem fotoğraflarında harabe halindeki caminin sarnıcı ve künkleri de görülmektedir (Resim 521-520-521). Günümüzde caminin bulunduğu alanın çevresi saç örtü ile kapatılmıştır.

Resim 518 Kemankeş Mustafa Paşa Camii sarnıcının planı

Resim 519 Kemankeş Mustafa Paşa Camii'nin Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 520 Kemankeş Mustafa Paşa Camii sarnıcının eski dönem görünümü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Resim 521 Kemankeş Mustafa Paşa Camii sarnıcının eski dönem detay görünümü

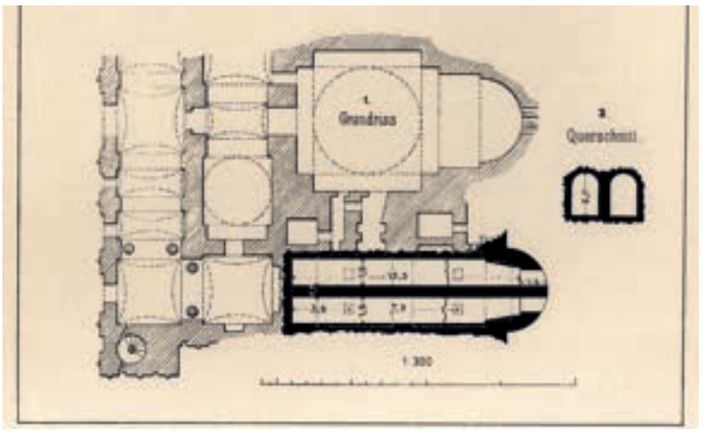
3.4.1.27. Kariye Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Derviş Ali Mahallesi, Kariye Camii Sokak, 2607 ada 1 parselde Kariye Camii'nde bulunmaktadır.

Kariye Camii sarnıcı, 1893 tarihli eserlerinde P. Forchheimer-J. Strzygowski isimli araştırmacılar bahsetmişlerdir. Müellifler, Kariye Camii'nin güneyinde naosa bitişik şapelin altındaki açıklıktan ulaşılabilen bir sarnıç olduğunu ifade etmişlerdir. Birbirine bağ-

329 P. Forcheimmer- J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.108.

lı olmayan iki tonozdan oluşan yapının, üzerindeki kare biçimli açıklıkların su çekmek için kullanıldığını belirtmişlerdir. Araştırmacılar sarnıca ait bir de plan yayınlamışlardır (Resim 522).[330]Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü nezdinde yürütülen Kariye Camii restorasyon çalışmalarında sarnıç bölümü de temizlenmiştir (Resim 523).

Resim 522 Kariye Camii sarnıcının planı

Resim 523 Kariye Camii sarnıcının iç mekân görünümü (Kariye Müzesi Arşivi)

3.4.1.28. Edirnekapı Sarnıcı

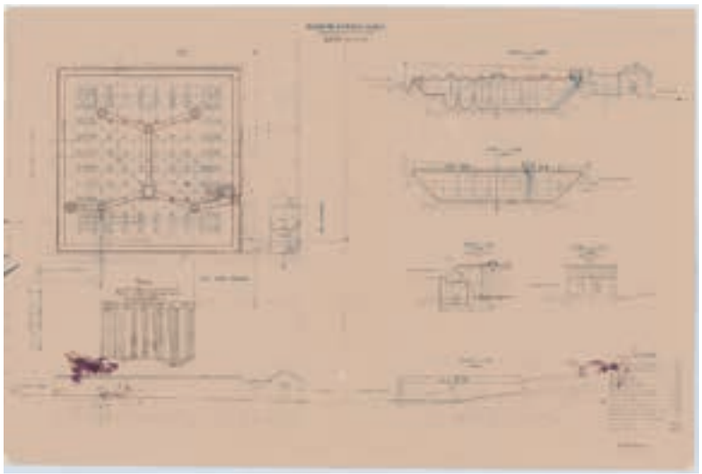
Konumu: Fatih İlçesi, Dervişali Mahallesi, Hoca Çakır Caddesi, Neşter Sokak, 2603 ada 1 parselde İSKİ Fatih Şube Müdürlüğü bahçesinde bulunmaktadır.

Edirnekapı sarnıcı hakkında belge, 13 Şubat 1907 tarihlidir. Belgede, İstanbul'un çeşitli bölgelerine verilmekte olan Terkos suyunun yeterli miktarda akışını temin için Edirnekapı'daki depoda daha önce yapılmış iki sıra ana borudan başka yeni bir ana borunun yapılması lazım gelmektedir. Çalışmalar esnasında belediye memurları tarafından kolaylık gösterilmesi için dairelere tebligat yapılması, İstanbul su şirketinden yazı ile bildirilmiştir. Ayrıca gerekli boruların gümrük vergisinden muafiyeti hakkında şirket tarafından yapılan talep üzerine, nezaretçe gerekli işlemler halen yapılmakta olduğundan bahsedilmiştir. Söz konusu borular üzerinde açılacak yangın musluklarının yerlerinin belirlenmesi için, İtfaiye Alayı memurlarının tayin ettirilmesi hususu Ticaret ve Nafia Nezâreti'ne yazılmış bulunmaktadır. Çalışmaların yapılması esnasında Şehremâneti tarafından dikkat ve özen gösterilmesi talep edilmiş, gerekli işlemler yapılmak üzere yetkili mercilerden de izin istenmiştir.[331] Pervititch haritasında sarnıcın konumu, kareye yakın planlıdır ve mavi lejant ile betimlenmiştir (Resim 524). Terkos Su Kumpanyası tarafından inşa Edirnekapı sarnıcın, planı da çizilmiştir (Resim 525). Sarnıca erişim, yuvarlak biçimli havalandırma menfezine benzer bir açıklıktan sağlanmaktadır. İç mekâna spiral şeklindeki demir bir merdivenle inilmektedir. Sarnıcın dış mekânında havalandırma bacaları görülmektedir. Sarnıcın içi taban seviyesinden 1 metre kadar yükseklikte su ile doludur. Sütunlu olan yapının içerisinde bulunan su nedeniyle büyüklüğü anlaşılamamıştır (Resim 526-526).

Resim 524 Edirnekapı sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

330 P. Forcheimmer-J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.107.
331 BOA. Y.MVT. 294/136

Resim 525 Edirnekapı sarnıcının planı

Resim 526 Edirnekapı sarnıcının iç mekân görünümü

3.4.1.29. İvaz Efendi Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Ayvansaray Mahallesi, Dervişzade Sokak, 2867 ada 60 parselde bulunmaktadır.

İvaz Efendi Camii'nde bulunan yer altı yapısı hakkında ulaşılan belge 17 Mart 1897 tarihlidir. Belgede, Eğrikapı'da İvaz Efendi Camii avlusunda ve yer altında bulunup üst kapağı açık bulunan kargir kemerli mahallin acilen tamir edilmesi yazmaktadır. Söz konusu mahalde yapılan inceleme üzerine yer altındaki bu mahallin kale müştemilatına ait olduğu ancak cami cami avlusunda bulunup üzeri açık bulunduğu için mezbeleye haline getirildiği için üzerinin kapatılması zaruri görülmüştür. Bu tamiratın masrafının 6500 kuruş olduğu hesaplanmıştır.[332] 22 Nisan 1897 yılında Şûrâ-yı Devlet'e Maliye Dairesi'nden yazılan yazıda İvaz Efendi Camii altında bulunan kargir kemerli yer altı yapısının tamir edilmesine karar verilmiştir.[333] Belgede adı geçen İvaz Efendi Camii altında bulunan yer altı mekânının sarnıç olduğu, 1925 tarihli Nazım Bey'in eserinde yazmaktadır. Eserde, Ayvansaray'da İvaz Efendi Camii altında bir sarnıç olduğu kaydedilmiştir.[334]

Ayvansaray surları üzerine inşa edilmiş olan İvaz Efendi Camii ve sarnıcının konumu tarihi haritalarda tespit edilmiştir. Ayverdi haritasında caminin bulunduğu alan karalojlı gösterilmiştir (Resim 527). Pervititch'te ise caminin altında bulunan ve Anemas Zindanı olarak bilinen yer altı kompleksi betimlenmekle birlikte sarnıç ayırt edici biçimde çizilmemiştir. İvaz Efendi Camii'nin eski dönem fotoğraflarında caminin zemin kotu altında çıkan yer altı yapıları görülmektedir (Resim 528). Saha araştırmasında belgede bahsedilen sarnıçtan günümüze kırık sütun başlıkları ve kalıntılar kalmıştır (Resim 529-530).

Resim 527 İvaz Efendi Camii'nin Ayverdi haritasındaki konumu

332 BOA. ŞD.141/10
333 BOA. İ.EV. 16/75
334 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaf'tan Devr Olunan Sular**, s.65.

Resim 528 İvaz Efendi Camii yer altı mahallinin görünümü

Resim 529 İvaz Efendi Camii sarnıcının görünümü

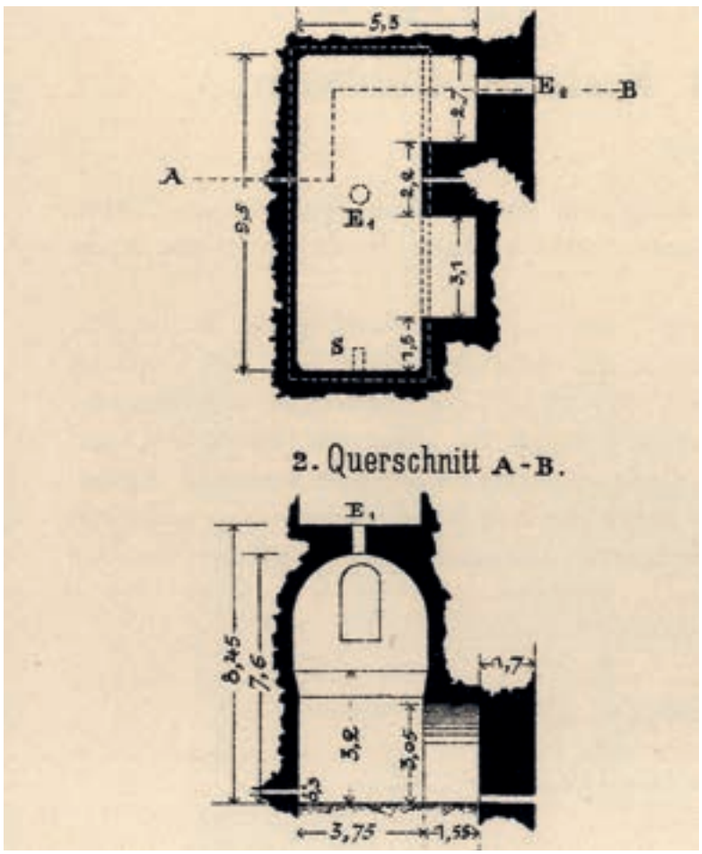
Resim 530 İvaz Efendi Camii sarnıcının sütun kalıntıları

3.4.1.30. Anemas Kulesi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Ayvansaray Mahallesi, Dervişzade Sokak, 2867 ada 60 parselde Anemas Zindanları dâhilinde bulunmaktadır.

P. Forchheimer-J. Strzygowski, Anemas Kulesi sarnıcı hakkında 1893 tarihli eserlerinde bahsetmişlerdir. Araştırmacılar, sarnıcın 9.5 m x 3.75 m ölçülerinde ve dikdörtgen planlı olduğunu söylemektedirler. Yapının bir uzun kenarında 1.55 m derinliğinde farklı boyutlarda iki niş olduğunu, köşelerinin yuvarlatılmış ve sıvalı olan sarnıcın zemininin sert çamurla kaplı olduğunu belirtmektedirler.[335] Müellifler, sarnıcın planı ve kesitini de yayınlamışlardır (Resim 531). Günümüzde sarnıç, kulenin içerisinden açılmış bir kuyu ağzı ile görülebilmektedir (Resim 532).

335 P. Forcheimmer-J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.109.

Resim 531 Anemas Kulesi sarnıcının planı

Resim 532 Anemas Kulesi sarnıcının görünümü

3.4.1.31. Maktul Mustafa Paşa Dergâhı Sarnıcı

Konumu: Eyüp İlçesi, Fethi Çelebi Caddesi'nde bulunan Maktul Mustafa Paşa dergâhında bulunmaktadır.

Maktul Mustafa Paşa Dergâhı sarnıcı hakkında ulaşılan belge 1887 tarihli El-Hac Hüseyin Ağa bin Osman'a ait vakıf kaydıdır. Belgede, Hüseyin Ağa söz konusu sarnıcın bakracının kalaylanması, zincir ile makarasının tamiri veya gerektiğinde yenilerinin alınması ve sarnıcın temizlenmesi için senelik yüz yirmi kuruş tahsis etmiştir.[336] Günümüzde Maktul Mustafa Paşa caminin giriş kapısı avlusundaki yüksek kuyu bileziğinin, belgede bahsedilen sarnıca açıldığı muhtemeldir. Kuyu bileziğindeki demir kapağın altındaki kuyu girişinin kapatılmış olduğu görülmüştür (Resim 533).

Resim 533 Maktul Mustafa Paşa Dergâhı sarnıcının kuyu bilezikli giriş mahalli

3.4.2. Mahzenler

Fatih bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 7 mahzen bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 5 mahzen incelenmiştir. Söz konusu mahzenler hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 435). Bölgede bulunan ancak günümüze ulaşamayan 2 mahzen kayıp eserdir. Bölgedeki mahzenler genellikle cami, kilise, idari bina ve özel mülkiyet yapılarına ilişkin olmakla beraber, müstakil olarak inşa edilmiş olanlar da vardır.

336 Haz. Said Öztürk, **İstanbul Su Vakıfları**, C.4, s. 137.

3.4.2.1. Molla Zeyrek Kilise Camii Altındaki Oda

Konumu: Fatih İlçesi, Cibali Mahallesi, Atatürk Bulvarı üzerinde, 1000 ada 53 parselde bulunmaktadır.

Molla Zeyrek Camii altında bulunan odalar hakkında ulaşılan belge 3 Kasım 1902 tarihlidir. Belgeye göre, İstanbul'da Zeyrek yakınlarında bulunan Kilise Camii altında birçok oda bulunmakta ve bu odalarda çok sayıda kıymetli eski eser yer almaktadır. Bu odalar minberin yanında yapılan tamir esnasında açılan delikten görülmüştür. Bununla birlikte asıl cemaat mahalliyle caminin dışında abdest taşı altında bir merdiven olduğu haber alınmış ve İtfaiye Alayı Kâtibi Ziyaeddin Efendi ile de tetkik edilerek haber teyit edilmiştir.[337] Günümüzde Zeyrek Kilise Camii'nin yer altında birbirine kemerli geçişlerle bağlanan odalar vardır. Bu yapıların detaylı incelemeler neticesinde işlevi hakkında bilgi edinilebilir (Resim 534).

Resim 534 Molla Zeyrek Kilise Camii altındaki yer altı mahallinden görünüm

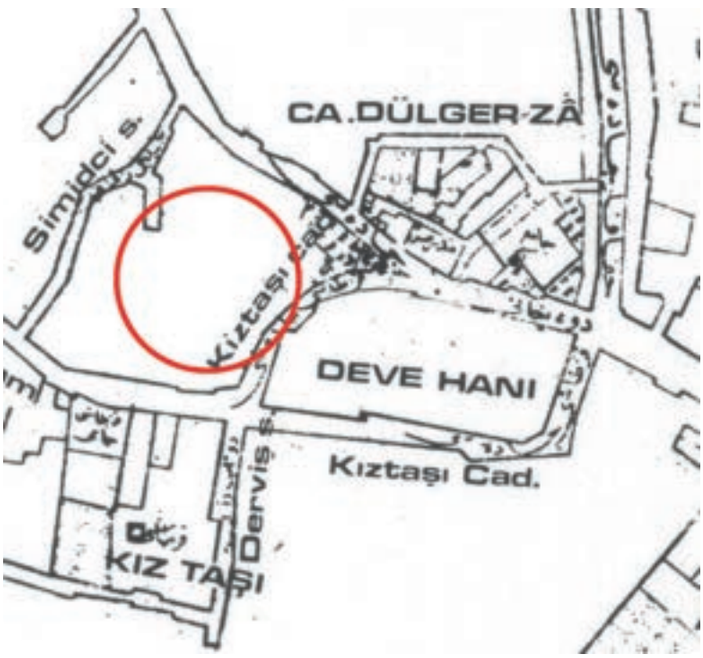
3.4.2.2. Kıztaşı Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, İskenderpaşa Mahallesi, Kıztaşı Caddesi, 1059 ada 16 parselde bulunmaktadır.

Kıztaşı mahzeni hakkında ulaşılan belge, 29 Eylül 1896 tarihli bir plandır. Mahzen, Kıztaşı civarında bulunan arsanın hissedarları tarafından parsellere ayrılması için çizilen planda betimlenmiştir. Söz konusu arsa, Kıztaşı Caddesi ile Çeşme Sokağı kesişimindedir. Günümüze referans oluşturan Simitçi Sokağı da çizilmiştir (Resim 535).[338] Planda çizilen mahzenin konumu, Ayverdi haritası ile karşılaştırılmıştır (Resim 536). Buna göre tespit edilen Simitçi Sokağı ve çevresinde güncel tespit çalışması yapılmıştır. Kıztaşı Caddesi'nde yukarıda belirtilen ada ve parselde günümüzde yapılan inşaat faaliyetleri sırasında yer altından kemerli kalıntılar çıkmıştır. Arsa çevresine çekilen teneke korkuluklar çekilerek hafriyat durdurulmuştur. Plana göre mahzen mahalli olduğunu düşündüğümüz kalıntı, fotoğrafta görülmektedir (Resim 537).

Resim 535 Kıztaşı mahzeninin planı

Resim 536 Kıztaşı mahzeninin Ayverdi haritasındaki konumu

337 BOA. Y.PRK. AZJ 44/96
338 BOA. PLK. P. 340

Resim 537 Kıztaşı mahzen kalıntısının görünümü

Resim 538 Gül Camii mahzeninin iç mekân görünümü

3.4.2.3. Gül Camii Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Yavuz Sultan Selim Mahallesi, Vakıf Mektebi Sokak, 2248 ada 1 parselde Gül Camii altında bulunmaktadır.

Gül Camii mahzeni hakkındaki bilgiye 18. yüzyıl müellifi Hüseyin Ayvansarayi'nin eserinden ulaşılmıştır. Müellif, kiliseden devşirilen caminin Tersane-i Âmire'nin alet ve edavatlarının konulduğu bir mahzen olduğunu belirtmiştir.[339] Semavi Eyice, Aya Theodosia Kilisesi'nin camiye tahvil edilmesindeki tarih farklılıklarını dile getirirken, İhsan Erzi'den aktarımıyla 26 Nisan 1490 camiye dönüştürülmesinin altı ayda bitirildiği kaydedilmektedir. Eyice mahzen hakkında, "fetihten sonra kilisenin altındaki bodrum, Haliç'teki gemilerin malzemelerinin depolandığı bir ambar olarak kullanılmıştır" demiştir.[340] Mahzene erişim, caminin Şerefiye Sokak tarafındaki hemzemin olan demir kapıdan sağlanmaktadır. Bu giriş zeminden aşağıya doğru uzanan rampa ile iç mekâna geçilmektedir. Mahzen, birçok bölümden oluşmakla birlikte caminin plan şemasını taşımaktadır. Günümüzde mahzenin herhangi bir işlevde kullanılmamaktadır (Resim 538).

3.4.2.4. Balat Ermeni Kilisesi Mahzeni (Surp Hıreşdagabet)

Konumu: Fatih İlçesi, Ayvansaray Mahallesi, 2669 ada 9 parselde Surp Hıreşdagabet Gregoryen Ermeni Kilisesi'nde bulunmaktadır.

Balat Ermeni Kilisesi'nde bulunan mahzen hakkındaki bilgi, 5 Ekim 1896 Zaptiye Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıdır. Belgeye göre, Balat'ta bulunan Ermeni Kilisesi ile müştemilatında icra edilen araştırmalar esnasında bir mahzen ve içerisinde kemikler görülmüştür. Olay mahalline giden memurlar tarafından muayene edilen kemikler tamamıyla iki insan iskeletini oluşturmaktadır. Söz konusu kemiklerin otuz yıl öncesine ait bir erkek ve kadın kemikleri olduğu anlaşılmıştır.[341] Belgede bahsedilen kilise Balat Surp Hıreşdagabet Ermeni Kilisesi'dir. Kömürciyan 1834 yılında Surp Hıreşdagabet Kilisesi'nin padişahın izni ile yıktırılıp bugünkü halinin inşa edildiğini nakletmektedir. Bu inşaat sırasında temeller kazılırken eskiden defnedilmiş birçok şehit kemikleri ortaya çıkmıştır. Bu kemikler duvarın yanına gömülürken, bulunan mezarda ise Ayios Arthemios'a ait kemikler kilisenin ayazma kısmına gömülmüştür.[342] Günümüzde halen mevcut olan bu mahzen

339 Hüseyin Ayvansarayî, **Hadikâtü'l Cevâmi**, s.250.
340 TDV İslam Ansiklopedisi, "Gül Camii", Semavi Eyice, C.14, s.223-225.
341 BOA. DH. TMIK. M 17/3
342 Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi VII. Asırda İstanbul**, s.170.

mahalline kilisenin iç mekânından 20 basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Arşiv belgesinde ve Kömürciyan'ın bahsettiği kemikler kilisenin mahzeninde cam platform içerisinde teşhir edilmektedir (Resim 539).

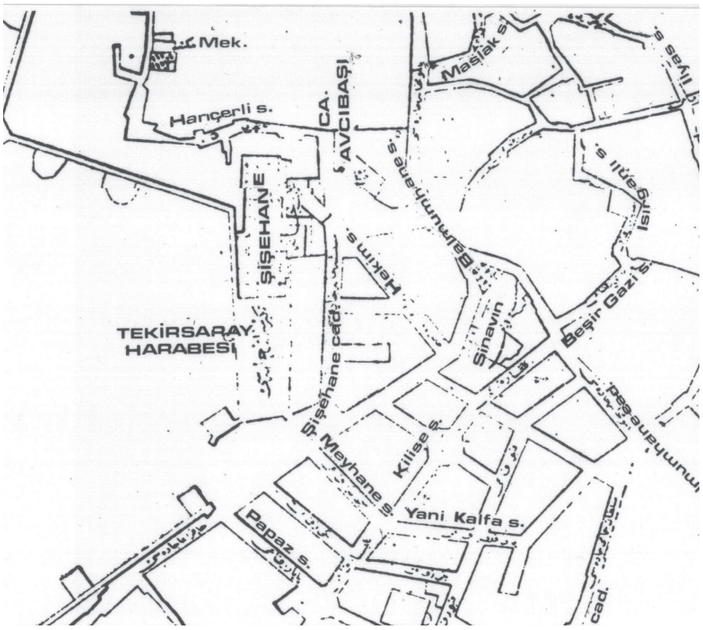
Resim 539 Balat Ermeni Kilisesi mahzeninin görünümü

3.4.2.5. Tekfur Sarayı Mahzenleri

Konumu: Fatih İlçesi, Ayvansaray Mahallesi, Şişhane Caddesi, 2701 ada 11 parselde Tekfur Sarayı dâhilinde bulunmaktadır.

Ayvansaray surları üzerine inşa edilmiş olan Tekfur Sarayı mahzenleri hakkındaki bilgi, Sultan III. Mustafa'nın 1187 tarihli vakfiyesinde bulunmaktadır. Vakfiye kaydında, Eğrikapı'da Tekfur Sarayı ve yakınındaki kulelerde bulunan zanaat atölyeleri (kaynakçı karhanesi, şişehaneler, mumhane, kükürthane, çinihane, zerrinhane) ve onların mahzenleri, değirmen, ambar, büyük ahır, kuyu, fırın, yoğurtçu ve sütçü karhanelerinin zira cinsinden ölçüleri yazılmıştır.[343] İnciciyan 18. yüzyılda Tekfur Sarayı'nın barut deposu olarak kullanıldığını ve yıldırım çarpması sonucunda yıkıldığından bahsetmiştir. Müellif araştırma yaptığı esnada binada tel üretimi yapıldığından söz etmekle beraber, bu işliğin yapının yer altında veya üstünde bir mekânda bulunduğundan söz etmemiştir.[344]

Ayverdi haritasında harabe olarak betimlenen Tekfur Sarayı'na bitişik nizamda bulunan şişehane kârhanesi de çizilmiştir. (Resim 540). Pervititch'te ise saray ve çevresi kalıntı biçiminde tasvir edilmiştir (Resim 541). Haritalarda surlar dâhilinde bulunan zanaat atölyeleri ve mahzenler ayırt edici biçimde çizilmemiştir. Günümüzde Tekfur Sarayı'ndan Haliç'e uzanan sur ve burçlarda saray ile saraya ait pavyonların olduğu anlaşılmakla beraber bu mekânlar ayrıntılı araştırılmaya muhtaçtır.

Resim 540 Tekfur Sarayı'nın Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 541 Tekfur Sarayı'nın Pervititch haritasındaki konumu

3.4.3. Su Yolları

Fatih bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen Yavuz Sultan Selim Camii su yolları bu bölümde incelenmiştir. Bu su yolu güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 435). Arşiv kayıtlarında bölgeye su isale eden Kırkçeşme, Beylik, Turunçluk ve Terkos hatları ile ilgili belgeler bulunmaktadır. Bu vesikalar, su yollarının genel tamir ve yenilenmeleri hakkındadır.

343 Halim Baki Kunter
344 P. İnciciyan, **18. Asırda İstanbul**, s. 58.

3.4.3.1. Yavuz Sultan Selim Camii Su Yolları

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Yavuz Sultan Selim Caddesi, 1903 ada 119 parselde Yavuz Sultan Selim Külliyesi dâhilinde bulunmaktadır.

16 Ağustos 1884 tarihli arşiv belgesinde, Sultan Selim türbesine akan suyun oradaki Rüştiye mektebi içine de akmakta olduğu halde, kanallarının tamiri ve yenilenmesiyle eski yoldan akıtılmayıp terazi vasıtasıyla doğrudan doğruya türbeye götürüleceği yazılmıştır. O civarda çeşme ve kuyu bulunmadığı cihetle, o zamana kadar bu su yolundan istifade eden mekteb ve öğrencilerin susuzluk çekmekte olacakları aşikâr görünmektedir. Bu nedenle suyun eski mecrasından akıtılması gerektiği hususu mektep görevlileri tarafından bildirilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde mektep ile türbenin yakın mesafede olması nedeniyle su yolunun, öğrencilerin susuzluk çekmemesi için eskiden olduğu gibi tamir edilmesine karar verilmiştir.[345]

Yavuz Sultan Selim Camii'ne su sağlayan isale hattı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritada kırmızı işaretli olarak çizilen su yolları caminin avlusunda bulunan sarnıç ve su taksim yerine ulaştıktan sonra medrese bitişiğinde bulunan çeşmeye ulaşmaktadır (Resim 542). Su yoluna erişim, avluda bulunan üzeri açık demirle çevrili su dağıtım yeri olduğu anlaşılan yapıdan sağlanmaktadır (Resim 543). Su yolu iki hat şeklinde bulunmaktadır. İlk su hattı haritada gösterilen medrese mahalli yönünde olmakla birlikte günümüzde moloz yığınıyla kesintiye uğraması nedeniyle çeşme mahalline ulaşılamamıştır (Resim 544). Su yolunun su dağıtım şebekesinin zemininde bulunan kemerli geçişten erişilen ikinci hat ise, çukur bostan paralelinde uzanmaktadır. Bu su hattı beşik tonoz örtülü ve tavan örtüsünde farklı bir örgü sistemi görülmektedir (Resim 545-546). Yavuz Sultan Selim Külliyesi sarnıcı (B) ile bağlantısı olduğu tespit edilmiştir. Yavuz Sultan Selim Camii'nde 2007-2009 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü nezdinde yapılan restorasyon çalışmalarında su dağıtım yapısının 191m x 220 m ebatlarında olduğunu belirlenmiştir.

Resim 543 Yavuz Sultan Selim Camii su yollarına giriş mahalli

Resim 544 Yavuz Sultan Selim Camii su yolları iç mekân görünümü

Resim 542 Yavuz Sultan Selim Camii su yollarının isale hattı

Resim 545 Yavuz Sultan Selim Camii su yolunun iç mekân görünümü

345 BOA. MF. İBT.17/116

Resim 546 Yavuz Sultan Selim Camii su yolunun iç mekân görünümü

3.4.4. Maksemler

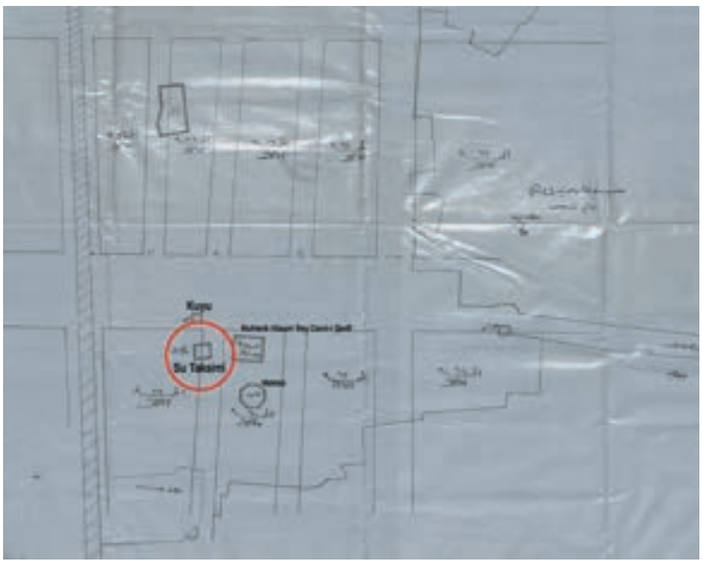
Fatih bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 3 maksem bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan Tezgâhçılar ve Eğrikapı maksemleri incelenmiştir. Söz konusu maksemler hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 435). Günümüze ulaşmayan Sulukule maksemi kayıp yer altı yapıları bölümünde değerlendirilmiştir.

3.4.4.1. Tezgâhçılar Maksemi

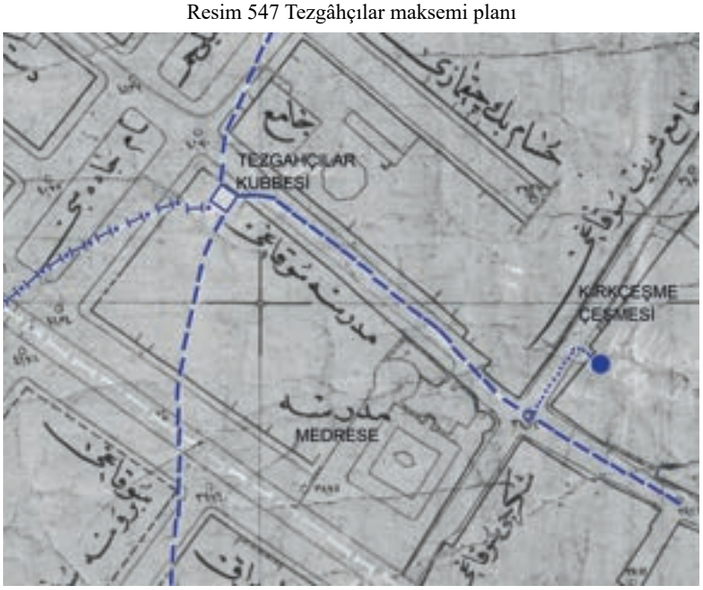
Konumu: Fatih İlçesi, Zeyrek Mahallesi, Kovacılar Sokak, 2405 ada 6 parselde bulunmaktadır.

Tezgâhçılar maksemi hakkında ulaşılan belge, 20 Ocak 1915 tarihlidir. Topkapı Sarayı su yolcusunun kaleme aldığı dilekçeye göre, yirmi seneyi aşkın bir süreden beri saraya akan Kırkçeşme suyunun Fatih yakınlarındaki Tezgâhçılar isimli mahalde bulunan su taksiminden dağıtılan suyunun, yer altı kanalları vasıtasıyla sarayın içindeki kuyuya ulaştırıp akıtılmasında gece ve gündüz çalışmakta idi. Bahsedilen mesafenin uzaklığı dolayısıyla ayrıca yanında iki de su yolcusu çalıştırmaktaydı. Onların nafakaları da tarafından ödenmekteydi. Bu hizmete karşılık olarak ise kırk kuruş ücret almakta olduğu bilinmekteydi. Arz ve beyana gerek olmadığı üzere çalışmalarına mükâfaten İbrahim Kalfa'dan mahlûl kalan su yolcu maaşının ücretine ilavesi ile Saray-ı Hümâyûn'a tayin edilmesi hususunu arz etmiştir.[346]

Tezgâhçılar maksemi 19. yüzyıla ait bir planda çizilmiştir (Resim 547).[347] Osmanlı Vakıf su yolları haritasında ise makseme ulaşan ve burada dağıtımı yapılan su isale hattı gösterilmiştir (Resim 548). Maksemin konumu, Ayverdi haritasında mimari yapı biçiminde gösterilmiş ancak tanımlı değildir. Pervititch haritasında işlevsel kullanımı da belirtilen maksem, kare planlı olarak çizilmiştir. Tezgâhçılar makseminin eski dönem fotoğrafından uzun süredir kullanılmadığı dolayı metruk durumda olduğu görülmektedir (Resim 549). Kazım Çeçen, Tezgâhçılar makseminde yaptığı incelemeler neticesinde yapının plan ve kesitini de (Resim 550, Resim 551) yayınlamıştır. Günümüzde maksem, Kovacılar Caddesi'ndeki benzin istasyonunda bulunmaktadır (Resim 552).

Resim 547 Tezgâhçılar maksemi planı

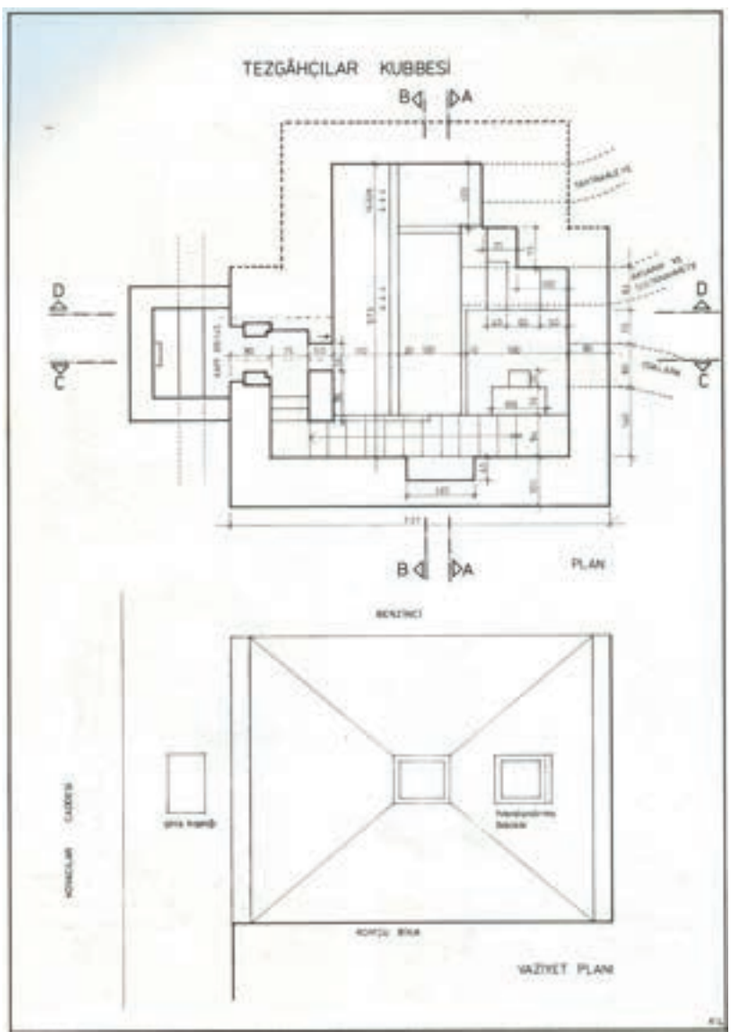

Resim 548 Tezgâhçılar makseminin su isale hattı

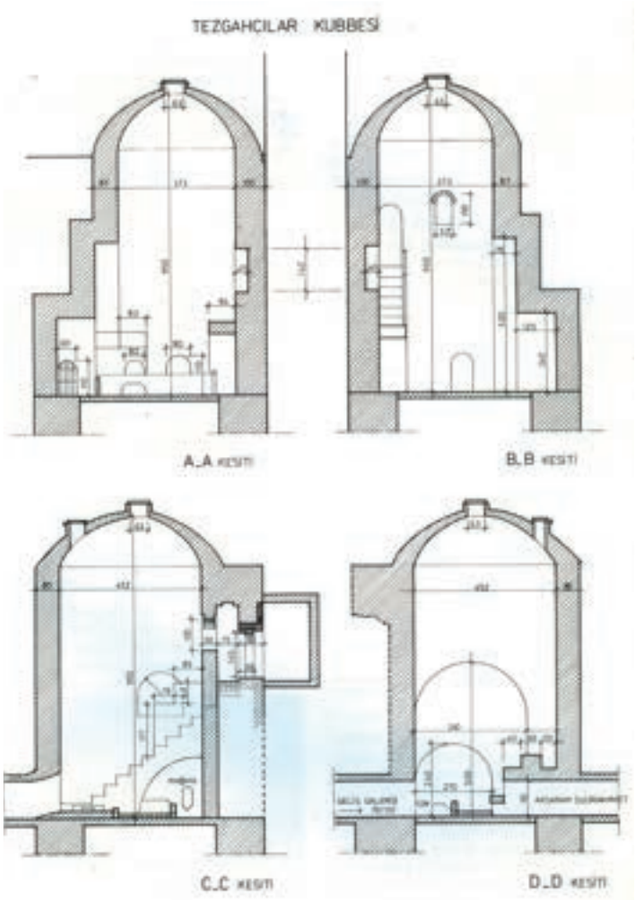
346 BOA. TS. MA. E 1106/70
347 BOA. İ.ŞE.25/20

Resim 549 Tezgâhçılar maksemi iç mekân görünümü

Resim 550 Tezgâhçılar makseminin planı

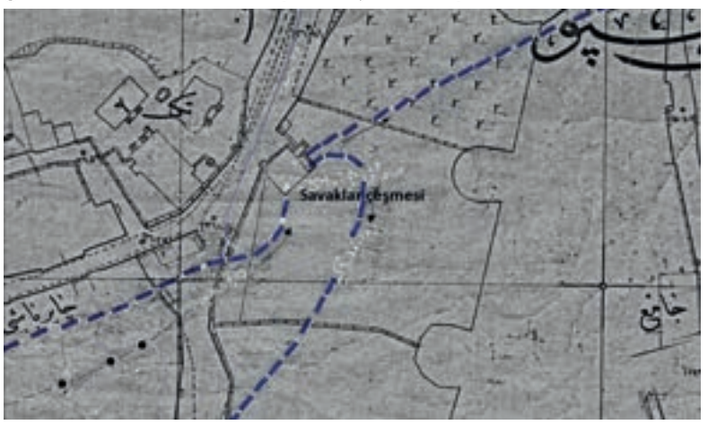
Resim 551 Tezgâhçılar makseminin kesiti

Resim 552 Tezgâhçılar makseminin görünümü

3.4.4.2. Eğrikapı Maksemi (Savaklar)

Konumu: Eyüp İlçesi, Defterdar Mahallesi, Savaklar Caddesi'nde bulunmaktadır. Eğrikapı maksemi hakkında ulaşılan belge 14 Temmuz 1809 tarihlidir. Belgeye göre, Su Nâzırı Ağa'nın yazdığı dilekçede Zeyrek Çırçır Caddesi'nde ve Eğrikapı hâricinde bulunan Kırkçeşme su dağıtım yerleri ve su yollarının temizlenmesi ve tamir edilmesi gerekmektedir.[348] 27 Ocak 1851 tarihli belgede ise, Eğrikapı'da bulunan büyük taksimin bahçe duvarının yıkılmış olan mahalleriyle sâir yerlerinin keşfi olan dokuz bin yüz otuz kuruş masraf ile tamir edileceği yazmaktadır.[349] P. G. İnciciyan, Eğrikapı surunun yakınında olan dört köşeli kargir taksim mahallinin Kanuni Sultan Süleyman'ın eseri olduğunu ifade etmiştir.[350] Eğrikapı maksenin konumu ve su isale hattının dağıtım yönleri Osmanlı vakıf su yolları haritasında işlenmiştir (Resim 553). Beyazıd su yolları haritasında ise maksem minyatür olarak tasvir edilmiştir (Resim 554). Maksemin eski dönem fotoğrafında iç mekânın harap durumu görülmektedir (Resim 555). Günümüzde su yolcuları tarafından temizliği ve bakımı yapılan Eğrikapı maksemi kullanılmamaktadır (Resim 556). Makseme ulaşan su yolu üç kol ayrılmaktadır. Bu su yolları güzergahlarının belirlenmesi araştırılmaya muhtaç bir konudur.

Resim 553 Eğrikapı makseminin su isale hattı

Resim 554 Eğrikapı makseminin Bayezıd su yolları haritasındaki görünüm

Resim 555 Eğrikapı makseminin eski dönem iç mekân görünümü (İSKİ Arşivi)

Resim 556 Eğrikapı maksemi iç mekân görünümü

3.4.5. Ayazmalar

Fatih bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 7 ayazma bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 6 ayazma incelenmiş ve güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 435). Tekfur Sarayı ayazması ise kayıp yer altı yapıları bölümünde ele alınmıştır.

3.4.5.1. Meryem Ana Kilisesi Ayazması

Konumu: Fatih ilçesi, Balat Mahallesi, Firketeci Sokak, 2311 ada 8 parselde Meryem Ana Kilisesi dâhilinde bulunmaktadır. Ayia Anna ayazması hakkındaki bilgiye, Pervititch haritasında rastlanmaktadır. Haritaya göre ayazma, Tevkii Cafer Sokak'ta Eglise Byzantine Panaghia Pammacaristos Kilisesi'nin bahçesinde

348 BOA. C.BLD. 9/449
349 BOA. A.}AMD. 30/2
350 P.G. İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s.19.

müstakil bir yapı olarak çizilmiştir (Resim 557). Ayias Annis ayazması Panayia Muhliotissa (Moğolların Meryem Ana) Kilisesi'nin bahçesindedir. Ayazmaya 5 basamaklı merdivenle inilmektedir. Ayazmanın suyu dolap içerisinde bulunan kuyudan pompayla oval tekneli mermerden bir çeşmeden akmaktadır. Ayazmanın yortu günü 25 temmuzdur (Resim 558).

Resim 557 Meryem Ana Kilisesi ayazmasının Pervititch haritasındaki konumu

Resim 558 Meryem Ana Kilisesi ayazmasının görünümü

3.4.5.2. Fener Rum Patrikhanesi Ayazması

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Dr. Sadık Ahmet Caddesi, 2262 ada 45 parselde Rum Ortodoks Patrikhanesi dâhilinde bulunmaktadır. Patrikhane ayazması Pervititch haritasında tespit edilmiştir. Haritaya göre ayazma, dikdörtgen planlı müstakil bir mimari yapı biçimindedir (Resim 559). Günümüzde yortu gününde ziyarete açık olan ayazmanın suyu kanallarla su toplama havuzuna birikmektedir. Su kaynağı temiz ve yeterli olmayan ayazmaya erişim, hemzemin olmakla birlikte su isale hattı zemin kotunun altındadır (Resim 560).

Resim 559 Fener Rum Patrikhanesi ayazmasının Pervititch haritasındaki konumu

Resim 560 Fener Rum Patrikhanesi ayazmasının iç mekân görünümü

3.4.5.3. Baki Dede Sokak Ayazması

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Baki Dede Sokak, 2297 ada 4 parselde bulunmaktadır.

Baki Dede Sokak'ta bulunan ayazma Pervititch haritasında tespit edilmiştir. Haritaya göre ayazma, Göktaş Sokak 237 numaralı kadastral alanda dikdörtgen planlı çizilmiştir (Resim 561). Baki Dede Sokak ayazmasının konumu, Ayverdi ve Alman Mavileri haritalarında mimari yapı formunda gösterilmemiş olmakla birlikte ayazmanın bulunduğu sokağa Ayazma Sokak ismi verilmiştir. Günümüzde ayazma özel mülkiyette bulunmaktadır. Ayazmaya zemin kotundan yaklaşık olarak 10-15 basamaklı merdivenle inilmektedir. Ziyarete açık olmayan Ayazmanın iç mekânı metruk durumdadır (Resim 562).

Resim 561 Baki Dede Sokak'ta bulunan ayazmanın Pervititch haritasındaki konumu

Resim 562 Baki Dede Sokak ayazmasının iç mekân görünümü

3.4.5.4. Panayia Vlaherna Ayazması

Konumu: Fatih İlçesi, Ayvansaray Mahallesi, Mustafa Paşa Bostanı Sokak, 2872 ada 1 parselde Vlaherna Meryem Ana Kilisesi'nde bulunmaktadır.

Panayia Vlaherna ayazması hakkında ulaşılan belge 17 Haziran 1874 tarihlidir. Belge, İstanbul'da Ayvansaray ayazma duvarına bitişik olan iksirci Nişa'nın dükkânı içinde bulunan bir mahalde bundan 12 sene önce vefat etmiş olan Marko isimli biri tarafından saklanmış olan meskukatın ortaya çıkarılması hakkındadır.[351] Söz konusu konumu geniş bir alanı tarifleyen belge, Pervititch haritasında sur duvarına bitişik olan çizilen Panayia Vlaherna ayazması ile örtüşmektedir. (Resim 563). Ernest Mamboury, 20. yüzyıl başlarında kaleme aldığı eserinde Vlaherna ayazmasından bahsetmiştir. Müellif, Bizans devrinde Vlaherna'da iki kilisenin bulunduğunu bunlardan bazilika olan büyük kilisede mukaddes bir havuz ve bir ayazma olduğunu söylemiştir. Ayazmanın suyunun kilise duvarına mermerden taht olunmuş ve Blakhernitisa olarak isimlendirien tasvir Meryem'in ellerinden sızarak geldiğini ancak bugün Meryem tasvir tahrifata nazaran Asar-ı Atika Müzesi'nin Bizans salonunda bulunduğunu da ifade etmiştir.[352] Ayazmanın suyu Eğrikapı tarafındaki bir kaynaktan yapının arkasındaki hazneye oradan da tonozlu bir geçitle ayazmaya ulaşmaktadır. Zemin kotunun biraz aşağısında bulunan havuza biriken su çeşmelerden akmaktadır. Yortusu 2 Temmuz'da olan ayazmada "Hodegetria Meryemi" kompozisyonu bulunmaktadır [353](Resim 564).

Resim 563 Panayia Vlaherna ayazmasının Pervititch haritasındaki konumu

Resim 564 Panayia Vlaherna Ayazması görünüm

351 BOA. MF.MKT.18/104
352 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyahin**, s. 186.
353 Enis Karakata "Blahernai Ayazması", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, s.261.

3.4.5.5. Toklu Dede Ayazması

Konumu: Eyüp İlçesi Defterdar Mahallesi, Hacı Hüsrev Park İçi Yolu,

Toklu Dede maslağı hakkında ulaşılan belge 30 Nisan 1895 tarihlidir. Belgeye göre, Almanya'dan İstanbul'a gelen Prof. Mösyö Emerich[354] tarafından belediyeye hazırlanan raporun bir fıkrasında Ayvansaray'da bulunan maslaktan bahsedilmiştir. Hazırlanan raporda, Ayvansaray'da bulunan maslağın üzerinin açık olmasının halkın sağlığı için uygun olmadığı beyan edilmiştir. Söz konusu raporda, çeşitli bölgelere su dağıtan bu tür maslakların üstlerinin demir kapaklar ile örtülmesinin uygun olduğu yazılmıştır. Rapor üzerine bölgeye gönderilen memurların yazdığı cevap yazısında ise, bölgede Prof. Emerich'in beyan ettiği biçimde üstü açık bir maslak bulunmadığı, yalnızca Toklu Baba türbesi yakınında bir maslak görüldüğü bildirilmiştir.[355]Pervititch haritasında türbesinin yakınında bulunan maslağın konumu, "Aghiasma" olarak yazılmıştır. Haritaya göre, mimari bir yapı biçiminde gösterilen ayazma mahalli, yer altına inildiğini belirtecek biçimde işaretlenmiştir (Resim 565). Mehmet Ziya eserinde, Toklu İbrahim Dede türbesinin avlusunda bulunan ayazmanın müellif Patrik Kostantinos'a göre St. Basile ayazması olduğunu ifade etmiştir (Resim 566).[356]

Resim 565 Pervititch haritasında Aghiasma'nın konumu

Resim 566 Toklu İbrahim Dede ayazmasının dış mekân görünümü

3.4.5.6. Aya Nikita Ayazması

Konumu: Fatih İlçesi, Ayvansaray Mahallesi, Tandır Sokak, 2895 ada 18 parsel dâhilinde bulunmaktadır.

Aya Nikitas ayazması, Pervititch haritasında tespit edilmiştir. Harita üzerinde ayazmanın konumu ve mimari planı çizilmiştir (Resim 567). Hakkı Göktürk Ayios Nikitas ayazması hakkında "*Eğrikapı'da Tandır sokak 9 numaralı evin yanında bir bahçe içerisindedir; bir yan duvarı kâgir, ahşap çatı üzerine kiremit örtülü bir yapıdır. Kapıdan girince karşıda solda iki taş basamaklı merdivenle inilen bir duvar altında bir kuyu bulunmaktadır. Duvağın sağ tarafında yüksekte bir tekne vardır. Duvarında mevzuları İncil'den alınmış iki tablo, tavanında bir avize ve üç kandil asılıdır. Panayırı 15 Eylül'de yapılır*" söylemektedir.[357] Müstakil bir yapı olan Aya Nikita ayazması günümüzde hurdacı deposu olarak kullanılmaktadır. Hurda yığınları arasında mimari olarak tanımlanabilecek bir ayazma görülmemekle birlikte bir kuyu vardır.

Resim 567 Aya Nikita ayazmasının Pervititch haritasındaki konumu

354 Farklı okunabilir.
355 BOA. A{MKT. MHM. 596/12
356 Mehmet Ziya, **İstanbul ve Boğaziçi,** s.250.
357 Hakkı Göktürk, "Ayios Nikitas", İstanbul Ansiklopedisi, C.3, s.1578.

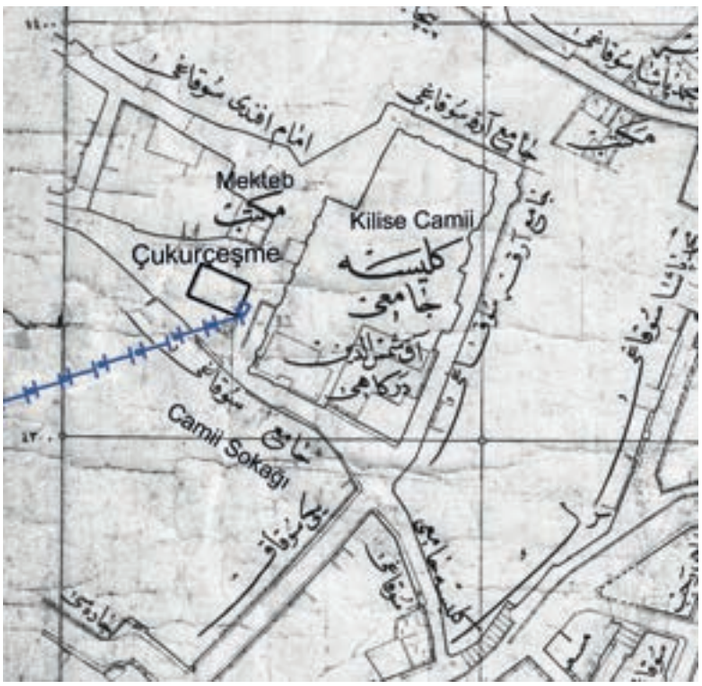
3.4.6. Çukur Çeşmeler

Fatih bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 4 çukur çeşme bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 3 çukur çeşme incelenmiştir. Söz konusu çeşmeler hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 435). Osmanlı döneminde kullanılmış olmakla beraber günümüzde kaybolan Molla Ahaveyn Mahallesi çukur çeşmesi ise kayıp yer altı yapıları bölümünde ele alınmıştır.

3.4.6.1. Zeyrek Çukur Çeşme

Konumu: Fatih İlçesi, Zeyrek Mahallesi, İbadethane Sokak, 2423 ada 1 parselde Türk Eğitim Gönüllüleri Vakfı binasının bodrum katında bulunmaktadır.

Zeyrek çukur çeşmesi hakkında ulaşılan bilgi 16 Ekim 1907 tarihli belgedir. Belgeye göre, Zeyrek yakınında bulunan çukur çeşmeye akan su üç gündür su yolcusu Kemal Abdullah tarafından kesilerek ahaliye su verilmemektedir. Bu sebeple müşkülat çekilmekte olduğu ve mübarek günlerde ahalinin susuz bırakılmasının caiz olamayacağı Zaptiye Nezareti'ne bildirilmiştir.[358] Çukur çeşmenin konumuna tarihi haritalarda rastlanmıştır. Osmanlı vakıf su yolları haritasında çeşmeye su akıtan isale hattı çizilmiştir (Resim 568). Pervititch haritasında ise çukur çeşmeye inilen merdiven tasvir edilmiş olmakla birlikte yapı dikdörtgen planlı olarak çizilmiştir (Resim 569). Zeyrek çukur çeşmesi Kilise Camii'nin batı cephesi önündeki meydanda bulunmaktadır. Eğitim binasının bodrumundan çukur çeşmenin bulunduğu alan taş basamaklı merdivenle inilmektedir. Çeşme; klasik Osmanlı üslubunda duvara inşa edilen kesme taştandır. Sivri kemerli bir niş içinde yer alan çeşmenin aynası ve kitabesi yoktur. Dikdörtgen planlı su yalağında su bulunan çeşmenin musluğu yoktur ve suyu akmamaktadır. Çeşmenin eski dönem fotoğraflarında metruk durumda olduğu görülmektedir (Resim 570).[359] Günümüzde çukur çeşme korunarak üzerine bina inşa edilmiştir. Fiziki durumu harap olan çeşmenin onarımı gerekmektedir (Resim 571).

Resim 568 Zeyrek çukur çeşmesinin su isale hattı

Resim 569 Zeyrek çukur çeşmesinin Pervititch haritasındaki konumu

358 BOA. ZB. 66/40
359 Architecture Constantınople, Turkey Pantokrator Monastery Hagıasma, Acc:97-000014

Resim 570 Zeyrek çukur çeşmesinin eski dönem görünümü

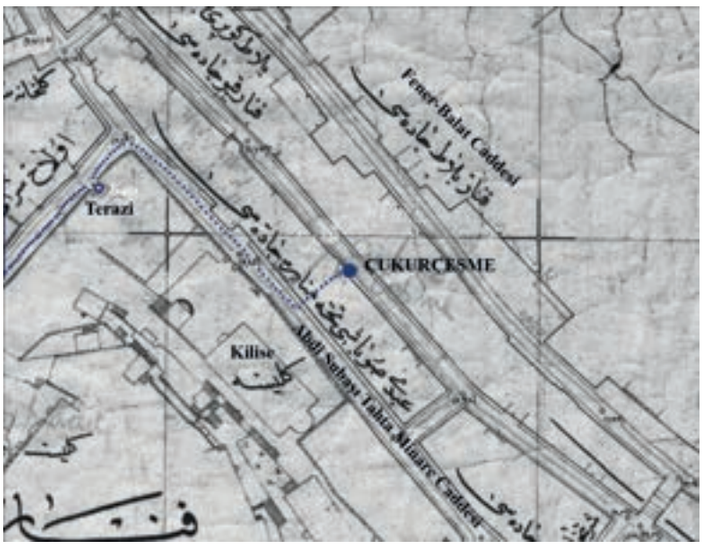

Resim 571 Zeyrek çukur çeşmesinin görünümü

3.4.6.2. Yıldırım Caddesi Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Balat Mahallesi, Yıldırım Caddesi, 2307 ada 31 parselde bulunmaktadır.

Yıldırım Caddesi çukur çeşmesinin konumu ve su isale hattı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritada, Ulah Saray Kilisesi sokağındaki teraziye gelen su isale hattı buradan çeşmeye ulaşmaktadır (Resim 572). Pervititch haritasında ise çeşme mimari yapı biçiminde ve mavi lejantla gösterilmiştir. Çukur çeşme, moloz taş-tuğla ve kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Üç tarafı bitişik nizam binalarla çevrili olan çeşmenin ön cephesi Yıldırım Caddesi'ne bakmaktadır. Dikdörtgen planlı ve hazneli olan çeşmenin zemin kotunun yükselmesinden dolayı teknesi tamamen kaldırım parke taşlarının altında kalarak kaybolmuştur. Çeşme aynası olan bölüm tahrip olarak ön cephede bir oyuntu kalmıştır. Günümüze sadece su hazinesi kalmış olan çukur çeşme harap durumdadır. Çeşmenin üzerinde kitâbesi yoktur (Resim 573).

Resim 572 Yıldırım Caddesi çukur çeşmesi

Resim 573 Yıldırım Caddesi çukur çeşmesinin görünümü

3.4.6.3. Nefise Hanım Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Derviş Ali Mahallesi, Salma Tomruk Caddesi, 2530 ada 1 parselde bulunmaktadır.

Bânisi Nefise Hanım, eşi Ubeydullah Efendi'nin hayrâtı olarak inşa ettirmiştir.[360] Kırkçeşme su isale hattı üzerinde inşa edilen çeşmelerin listesinde Salmatomruk caddesinde bulunan çukur çeş-

360 İstanbul Çeşme ve Sebilleri, Affan Egemen, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1993, s.660.

me şeklinde yazılmıştır.[361] Pervititch haritasında ise Türk Okulu binasının altındaki çeşme mimari planlı ve mavi lejantla çizilmiştir (Resim 574). Günümüzde okul binasının altında ve cadde kotundan aşağıda kalan çukur çeşmenin musluk ve tekne kısmı toprağa gömülüdür. Çeşmenin sadece kitabesi görülebilmektedir (Resim 575).

Çeşme kitâbesinin tarih beyitinde şöyle yazmaktadır;

Ola sîr-âb-ı rahmet rûh-ı pâk-i âlî-şânının
İçince teşnegân bu çeşmeden âb-ı musaffâyı
İçip cennetde âb-ı Kevseri dil-sîr ede merhûm
Bu çeşme refedince teşnegânı halk-ı dünyâyı
Su gibi Hayriyâ ezberlesün atşân târihin
Ubeydullah Efendi'ye oku ihlâs içüb mâyi 1224 (M.1809)

Maşallah

Resim 574 Nefise Hanım çukur çeşmesinin Pervititch haritasındaki konumu

Resim 575 Nefise Hanım çukur çeşmesinin görünümü

3.4.7. Yangın Havuzları

Fatih bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 2 yangın havuzu bulunmaktadır. Bu bölümde Pertevniyal Valide Sultan ve Fatih camilerinin yangın havuzları incelenmiştir. Söz konusu havuzlar hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 435).

3.4.7.1. Pertevniyal Valide Sultan Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, İskenderpaşa Mahallesi, Pertevniyal Valide Sultan Camii bahçesinde 886 ada 1 parselde bulunmaktadır.

Pertevniyal Valide Sultan yangın havuzu, Osmanlı Vakıf su yolları haritasında olarak çizilmiştir. Haritada, Aksaray Selim Paşa Yokuşu'ndaki maslaktan caminin mezarlık kısmındaki yangın havuzuna su isale edilmiştir (Resim 576). Ayverdi haritasında Vezir Çeşmesi Sokak'ta bulunan havuz "çeşme" olarak, Pertvititch haritasında ise "hazne" şeklinde tanımlanmıştır (Resim 577). Dikdörtgen planlı olan yangın havuzunun Darağacı Sokak cephesindeki kısmında çeşmesi vardır. Suyu akmayan çeşmenin kitâbesi yoktur (Resim 578).

Resim 576 Pertevniyal Valide Sultan yangın havuzunun su isale hattı

361 Kazım Çeçen, **Mimar Sinan ve Kırkçeşme Su Tesisleri**, İstanbul 1988, s. 247.

Resim 577 Pertevniyal Valide Sultan yangın havuzunun Pervititch haritasındaki konumu

Resim 578 Pertevniyal Valide Sultan yangın havuzunun görünümü

3.4.7.2. Fatih Camii Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Ali Kuşçu Mahallesi, Fatih Sultan Mehmet Camii bahçesinde 2126 ada 24 parselde bulunmaktadır.

Fatih Camii yangın havuzu 5 Temmuz 1796 tarihli padişahın hattı hümâyunu ile inşasına karar verilmiştir. Belgede yangına karşı alınan tedbirler kapsamında, bazı mahallerde yangın havuzları yapılması gerektiği bildirilmiştir. Fatih Camii yangın havuzu alınan bu kararlar doğrultusunda yapılmıştır.[362]2 Temmuz 1829 tarihli bir başka belge ise Fatih Sultan Mehmet Cami-i Şerifi avlusunda yangına karşı inşa olunan kâgir su havuzu için nazmettirilen kitâbesi hakkındadır. Yangın havuzu için mermer taş üzerine yazdırılacak olan tarih kitâbesinin kapı üzerine taktırılması hususu gerekli kişilere emredilmiştir.[363]19 Kasım 1883 tarihli planda Fatih Sultan Mehmet Camii şadırvanı avlusunda, muvakkithane karşısında bulunan kapının bitişiğindeki bahçeye yapılacak olan bağ ambarlarının haritası çizilmiştir. Fatih Camii yangın havuzu, söz konusu bahçenin içinde olması nedeniyle mimari bir yapı biçiminde planda gösterilmiştir (Resim 579).[364] Günümüzde yangın havuzu kullanılmamaktadır (Resim 580).

Resim 579 Fatih Camii yangın havuzunun planı

Resim 580 Fatih Camii yangın havuzunun görünümü

3.4.8. Arkeolojik Mimari Kalıntılar

Fatih bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 1 arkeolojik mimari kalıntı bulunmaktadır. Bölgedeki mimari kalıntılar genellikle yangın, deprem ve hafriyat çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Bu bölümde Ebuzer Gıfari Camii Bahçesindeki kalıntı incelenmiştir. Söz konusu arkeolojik mimari kalıntı hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 435).

3.4.8.1. Ebuzer Gıfari Camii Bahçesindeki Kalıntı

Konumu: Fatih İlçesi, Ayvansaray Mahallesi, Albayrak Sokak, 2891 ada 28 parselde Ebuzer Gıfari Camii bahçesinde bulunmaktadır.

362 BOA. HAT. 239/13342
363 BOA. HAT. 593/29051
364 BOA. PLK. P 5502

Ebuzer Gıfari Camii bahçesindeki kalıntı Pervititch haritasında tespit edilmiştir. Haritaya göre, Kırkambar Sokak'ta 423 ada dâhilinde tekke olarak isimlendirilmiş olan alanın bitişiğindeki parselde Fransızca "Entree souterrain (yer altı girişi)" yazılan bir yapı çizilmiştir. Bununla birlikte yer altındaki yapıya erişimi sağlayan merdiven de çizilmiştir (Resim 581). Günümüzde Ebuzer Gıfari Camii parselinde bulunan yapı tonoz örtülüdür. Herhangi bir işlevde kullanılmayan yapı mimari kalıntıdır (Resim 582).

Resim 581 Ebuzer Gıfari Camii bahçesindeki kalıntının Pervititch haritasındaki konumu

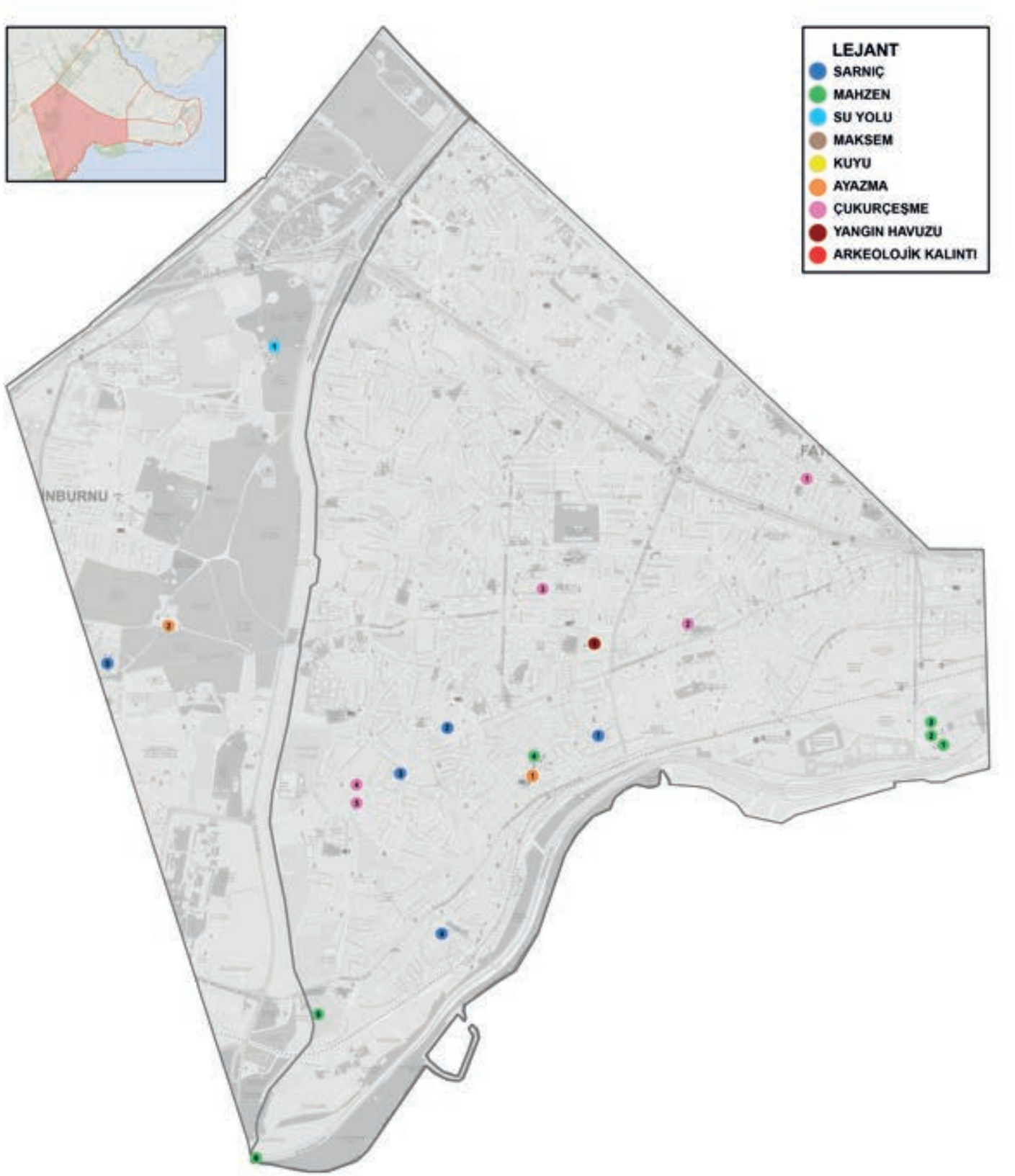

Resim 582 Ebuzer Gıfari Camii bahçesindeki kalıntının görünümü

3.5. SAMATYA

Samatya bölgesi, Osmanlı döneminde Dördüncü Belediye Dairesi olarak tanzim edilmiştir. Sınırları; deniz tarafında Yenikapı İskelesi'nden Yedikule dışında olan Kazlıçeşme, Mevlevîhâne, Takyeci mahallerini içine alarak Topkapı'dan kale yoluyla Yenibahçe'ye ve oradan İkinci Dâire hududuyla Horhor'a kadar uzanan mahalleleri içine alır.

Samatya bölgesinin günümüzdeki sınırları, Fatih ve Zeytinburnu Belediyelerinin hizmet alanında bulunmaktadır. Söz konusu bölgenin, kara surlarının sınır hattını oluşturduğu alanın doğu kısmı Fatih, batısı ise Zeytinburnu Belediyesi dâhilindedir. Samatya; Yenikapı, Aksaray, Haseki Sultan, Cerrahpaşa, Molla Gürani, Topkapı, Mevlanakapı, Şehremini, Seyyid Ömer, Silivrikapı, Sümbül Efendi, Koca Mustafa Paşa ve Yedikule mahallelerini kapsamaktadır. Zeytinburnu bölgesinde ise, Kazlıçeşme, Telsiz, Merkez Efendi mahalleri sınır dâhilindedir. Samatya bölgesinde yer altında bulunan sarnıçlar, mahzenler, su yolları, ayazmalar, çukur çeşmeler ve yangın havuzları bu bölümde Osmanlı dönemi yazılı ve görsel kaynakları ile sunulmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde bölgede 5 sarnıç, 6 mahzen, 1 su yolu, 2 ayazma, 5 çukur çeşme, 1 yangın havuzu tespit edilmiştir. Bu yapılar çalışma kapsamında hazırlanan güncel harita üzerine işlenmiştir (Resim 583).

Resim 583 Samatya Bölgesindeki Yer Altı Yapıları Haritası

Tarihi haritalara göre, bölgenin mimari yapı dağılımında bostanların ve kiliselerin yoğun olduğu görülmektedir. Bölge kara ve deniz tarafından surlar ile çevrilmiştir. Deniz kıyısında Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Narlıkapı ve Yedikule sahil şeridi bulunmaktadır. Bölgenin deniz kıyısından şimendifer hattının geçmesi ile kadastral sınırları ve silueti değişmiştir. Samatya bölgesinde bulunan arkeolojik mimari kalıntı ve kayıp yer altı eserlerinin, imar faaliyetleri, yangın, deprem gibi doğal afetler sırasında yok olduğu anlaşılmaktadır.

3.5.1. Sarnıçlar

Samatya bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 8 sarnıç bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 5 sarnıç incelenmiştir. Bu sarnıçlardan Ali Fakih Camii sarnıcı arkeolojik mimari kalıntı şeklindedir. Söz konusu yapılar hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 583). Bölgedeki sarnıçlar genellikle cami, okul, idari binalar ve hanlara ilişkin olarak inşa edilmişlerdir. Osmanlı döneminde kullanılmış olmakla beraber günümüzde 3 sarnıç kayıp eserdir.

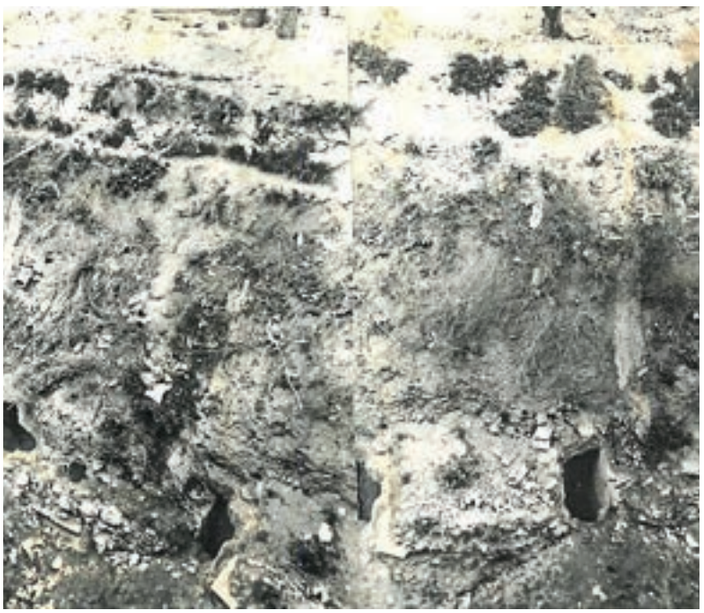
3.5.1.1. Sancaktar Hayrettin Tekke Sokak Sarnıçları

Konumu: Fatih İlçesi, Koca Mustafa Paşa Mahallesi, Sancaktar Tekke Sokak 955 ada 25 parselde bulunmaktadırlar.

Sancaktar Hayrettin Tekke Sokak sarnıçları, Osmanlı Vakıf su yolları haritasında tespit edilmiştir. Haritaya göre, Sancaktar Tekkesi ve yokuş çeşmesi sokaklarının kesiştiği ada sınırları içinden mavi lejant ile gösterilen su isale hattı geçmektedir. Burada mavi kare ile betimlenen bir su yapısıyla birlikte kırmızı lejantlı kare planlı bir yapı daha çizilmiştir. Söz konusu mavi kare ile simgelenen yapı, suyun depolanması veya dağıtımının yapıldığını temsil eder. Kırmızı kareli yapı ise kullanım dışı olan bir su yapısını göstermektedir (Resim 584). Günümüzde bu ada dâhilinde yapılan hafriyat çalışmaları esnasında söz konusu haritada konumu belirtilen kırmızı kareli alanda 4 adet sarnıç tespit edilmiştir. Bu sarnıçlar, eski eser olarak tescil edilmiştir (Resim 585-586).

Resim 584 Sancaktar Hayrettin Tekke Sokak sarnıçlarının su isale hattı

Resim 585 Sancaktar Hayrettin Tekke Sokak sarnıçlarının görünümü

Resim 586 Sancaktar Hayrettin Tekke Sokak sarnıçlarının iç mekân görünümü

3.5.1.2. Koca Mustafa Paşa Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Koca Mustafa Paşa Mahallesi, 1177 ada 51 parselde Koca Mustafa Paşa Camii dâhilinde bulunmaktadır.

Koca Mustafa Paşa Camii'nde bulunan sarnıç hakkında ulaşılan belgeler 19. ve 20. yüzyıllara aittir. Belgelerden ilki 29 Mart 1810 tarihinde İstanbul'da Zincirli Servi nezdinde Koca Mustafa Paşa Camii'ndeki maslak su yolculuğu görevinin dergâh fukarasından Mehmed Haşim'e verilmesi üzerine yazı yazılmıştır.[365] 23 Temmuz 1840 tarihli ikinci arşiv belgesinde Koca Mustafa Paşa semtinde Ruznamçeci İbrahim Efendi'nin bina ettirdiği çeşmenin su yollarının bozulması nedeniyle suyu kesilmesi üzerine, Arabacı

365 BOA. C.EV. 124/6194

Bayezid Mahallesi'ndeki teraziden Koca Mustafa Paşa Camii içindeki su haznesine ve oradan da çeşmeye kadar olan su borularının yenilenmesinin masrafları kayıt edilmiştir.[366] 20 Şubat 1907 tarihli belgede ise Sümbül Sinan dergâhında, Muharrem'in 12. Günü aşure münasebetiyle her sene olduğu üzere su dağıtılacağı ile ilgili Zaptiye Nezareti'ne yazı yazılmıştır. Bu nedenle ziyaret esnasında kalabalığa karşı asayişin sağlanması için zabitan ve askeriyeden takviye destek istenmiştir.[367]

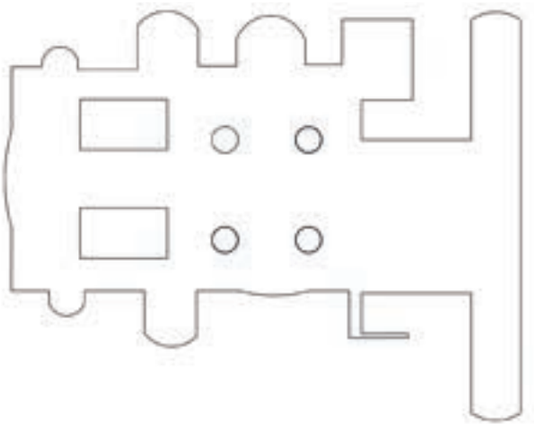
Koca Mustafa Paşa Camii'nde belgeler ışığında su depolanan bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Ayverdi haritasında caminin bahçesinde yer altı yapısının bulunduğu alan karolajlı gösterilmiştir (Resim 587). Sarnıç, Koca Mustafa Paşa Camii'nin arka bahçesinde, medresenin ön tarafında bulunmaktadır. Sarnıca erişim, kuyu ağızlı bir girişten sağlanmaktadır. Havalandırma bacasıyla birlikte iki mermer bilezikli kuyu bacası bulunmaktadır (Resim 588). Sarnıcın iç mekânına inilerek ölçüm yapılmış ve krokisi çizilmiştir (Resim 589)[368]. Sarnıç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun1819 numaralı, 28.11.2017 tarihli kararı ile korunması gereken eski eserdir. Koca Mustafa Paşa Camii sarnıcı dikdörtgen planlı ve caminin mihrap duvarına yaklaşık 5.40 m uzaklıkta bulunmaktadır. Yüksekliği döşemeden tonoz seviyesine kadar 4.30 metredir. İç mekânın duvarları tonoz seviyesine kadar su geçirmez sıva ile kaplıdır. Sarnıç üç birimden oluşmaktadır. Ortada devşirme olarak kullanılmış, her biri farklı ölçülerde 4 adet mermer sütun bulunmaktadır. Beşik tonoz örtülü sarnıcın merdiveni bulunmamaktadır. Tonozların üzerinde sarnıca su sağlayan pişmiş topraktan künkler ve kurşun tahliye boruları vardır.[369]

Resim 587 Koca Mustafa Paşa Camii sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 588 Koca Mustafa Paşa Camii sarnıcının iç mekân görünümü

Resim 589 Koca Mustafa Paşa Camii sarnıcının krokisi

3.5.1.3. Ali Fakih Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Sümbül Efendi Mahallesi, Ali Fakih Caddesi, 1306 ada 1 parselde Ali Fakih Camii bahçesinde bulunmaktadır.

Ali Fakih Camii sarnıcı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritada, Ali Fakih Camii'ne isale edilen su hattı kırmızı renk ile simgelenmiştir. Haritaya göre, caminin bulunduğu cadde üzerindeki su isale hattından caminin kadastral sınırı içerisindeki maslak olarak tanımlanmış yapıya su ulaşmaktadır. Maslağa gelen suyun burada üç kola ayrılarak dağıtımın yapıldığı gösterilmiştir (Resim 590). Haritada konumu çizilen maslaktan geriye günümüze bir duvar kalıntısı ile cami bahçesindeki sütun başlıkları kalmıştır. Cami bahçesindeki kalıntılardan bu yapının bir sarnıç olduğu anlaşılmaktadır. Bahçede bir de kuyu tespit edilmiştir. Demir bir kapakla örtülü olan kuyu yuvarlak biçimlidir. Taş örgülü kuyunun içinde su bulunmakla birlikte, suyu kullanılmamaktadır (Resim 591).

366 BOA. EV.D 1060/66
367 BOA. ZB. 473/75
368 GMG, 201
369 Kerim Altuğ, İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topoğrafyasındaki Dağılımı, İTÜ Doktora Tezi, s.366.

Resim 590 Ali Fakih Camii sarnıcının su isale hattı

Resim 591 Ali Fakih Camii bahçesinde bulunan kuyunun görünümü

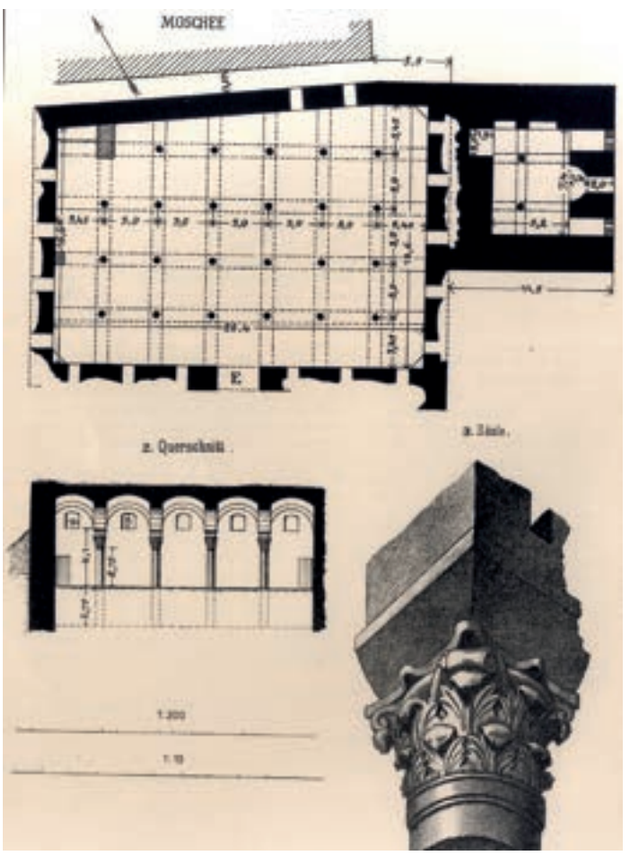
3.5.1.4. İmrahor İlyas Bey Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Yedikule Mahallesi, Ali Efendi Sokak, 1272 ada, 34 parselde İmrahor İlyas Bey Camii'nin güneyinde bulunmaktadır.

İmrahor İlyas Bey Camii sarnıcının Osmanlı dönemindeki varlığı ve işlevi hakkındaki bilgiler arşiv belgelerinde bulunmakla birlikte ulaşılan en eski bilgi, Pierre Gilles'in gezi notlarıdır. Yazar, 16. yüzyılda Stoudios Manastırıyla birlikte sarnıçtan bahsederken "*Tuğla tavanı, korint üslubundaki 23 sütunun taşıdığını*" ifade etmiştir.[370] Ayverdi haritasında ise caminin güneybatısındaki sarnıç, karolajlı betimlenmiştir (Resim 592). İmrahor Camii sarnıcı, 1851 tarihli belgede "Samatya civarında Mirahur Camii ittisalinde sarnıç" şeklinde yazmaktadır.[371] Belgede, sarnıca ait ölçümler verilmiştir. Buna göre uzunluk: 33, genişlik: 24, yükseklik: 9 zira olarak kaydedilmiştir. Nazım Bey'in 1925 tarihli kitabında İstanbul'da su depolamak amacıyla inşa edilmiş ve metruk bir halde olan sarnıçların yazıldığı listede "Yedikule'de Mirahor İlyas Cami altında" bilgisi kaydedilmiştir. Bu listede de sarnıcın ölçümleri 1890 yılına ait belgedeki ile aynıdır.[372] P. Forchheimer-J.Strzygowski'nin 1893 tarihli kitaplarında ise sarnıcın planını yayınlamışlardır (Resim 593).[373]

Resim 592 İmrahor İlyas Bey Camii sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 593 İmrahor İlyas Bey Camii sarnıcının planı

370 Petrus Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 191
371 BOA. MV.L 842/79
372 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaf'tan Devr Olunan Sular**, s.65.
373 P. Forcheimmer-J.Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter,** s. 66

2 Ağustos 1910 tarihli belgede, Yedikule İmrahor İlyas Bey Camii'nde kazı çalışması için Rus Asar-ı Atika Enstitüsü Müdürü Uspensky tarafından Osmanlı Devleti'nden izin istenmiştir. Cevaben bu çalışmanın yapılması hususunda belirlenen şartlar yerine getirildiği takdirde uygun görüldüğü bildirilmiştir. Bu şartlara göre, söz konusu hafriyat çalışmasında camiye bir zarar gelmemesi için nizamname gereği Müze-i Osmani İdaresi mesuliyetiyle gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür. Bununla birlikte bu mahalden çıkacak eski eserlerin bir deftere kaydedilerek Evkaf Nezareti'ne teslim edilmesi, eserlerin ise müzeye nakledilerek orada muhafaza edilmesi uygun bulunmuştur. Yapılan çalışma sonrasında caminin eski haline getirilerek mozaik döşemesinin tamir ve ıslahı yapılması istenmiştir. Burada daha evvelden teşebbüs edilen kazı çalışmasında çıkarılmış olan ve caminin içinde bulunan eserlerin de kayıt altına alınarak müzeye nakledilmesi şartıyla ifa edilecek çalışmaya izin verilmesine karar verilmiştir.[374]

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün hazırladığı 1911 tarihli kazı raporlarında sarnıç hakkında bilgiler de yer alır.[375] Rapora göre, bazilikada yapılan kazı derinleştikçe daha erken döneme ait bir duvarın temeli bulunmuştur. Bu alanda küçük bir kilise olduğu düşünülmüştür. Daha eski ve ince olan temel duvarı sarnıca yönlendirilmiştir. Buna göre sarnıcın da eski kilise ile aynı dönemde yapıldığı ve ona ait olduğu düşünülmüştür. İmrahor İlyas Bey Camii sarnıcı 20. yüzyılda ot ambarı olarak kullanılmıştır.[376] Encümen Arşivi'nin 1952 yılına ait fotoğraf ve raporlarında sarnıcın sağlam durumda olduğu ve dokuma atölyesi olarak kullanıldığı yazmaktadır (Resim 594). 1980'lerden sonra atölye haline dönüştürülen sarnıç, bir patlama sonrasında kısmen yıkılmıştır.[377] Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) Başkanlığı'nın 14.05.1978 tarih ve 10369 sayılı kararıyla İmrahor İlyas Bey Camii sarnıcı, korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir.

Resim 594 İmrahor İlyas Bey Camii sarnıcının iç mekân görünümü

3.5.1.5. Seyyid Nizam Camii Sarnıcı

Konumu: Zeytinburnu İlçesi, Seyit Nizam Caddesi üzerinde bulunan Seyyid Nizam Camii ve türbesi dâhilinde bulunmaktadır.

Seyyid Nizam Camii sarnıcı hakkındaki belge 26 Ekim 1907 tarihlidir. Belgeye göre, Silivrikapı haricinde Seyyid Nizameddin hazretleri Hangâh-ı şerifinde vaktiyle Adile Sultan hazretleri tarafından inşa ettirilmiş olan su sarnıcının harap olduğu ve acilen yapılması gerekliliği yazmaktadır.[378] 20 Eylül 1908 tarihli belgede ise Silivrikapı haricinde Seyyid Nizameddin hazretleri türbe-i şerifleri avlusundaki su sarnıcının tamiratının eksik olup ikinci kere muayenesi yapıldığı yazılmıştır. Mahallinde yapılan incelemeler üzerine sarnıcın tamir masrafının 5996 kuruş olduğuna dair rapor hazırlanmıştır.[379] Seyyid Nizam türbesinin duvarında bulunan 24.06.1890 tarihli kitabenin sarnıca ait olduğu anlaşılmıştır (Resim 595). Kitâbede şu beyitler yazmaktadır;

Ve minel mâ'i külle şey'in Hayy
Susuzlukdan bırakmaz ba'd-zâ renc
Nizâmeddin Seyyid'de bu sahrınc
Hudâyâ dergehinde eyle makbûl
Şu hayr-ı Âdile Sultân'ı meczûl
O âlîşânın âdâtı kerâmât
Tolu bünyân-ı lûtfundan müberrât
Bihâr-ı himmeti hayrâta mahsûr
Bu bâlâ katre-çîni dürr-i mensûr
Okunsun haşre tek nâm-ı necâbet
Su hayrât oldı târih-i inâyet
Fî 7 Zilka'de sene 1307

Resim 595 Seyyid Nizam sarnıcının kitâbesi ve giriş mahalli

374 BOA. MF. MKT. 1158/47
375 Esra Kudde, Stoudios Manastır Kompleksi-Ioannes Prodromos Kilisesi (İmrahor İlyas Bey Camii-İmrahor Anıtı) Koruma Projesi Ve Önerileri, Doktora Tezi, 2015, s.23
376 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyahin**, s.462.
377 Semavi Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s.61.
378 BOA. HH. İ. 193/31
379 BOA. ML. EEM. 741/33

Sarnıç yuvarlak formlu su dolabına benzer kuyu biçimindedir. Derinliği tespit edilemeyen kuyu içinde su bulunmaktadır. Günümüzde su temin amaçlı kullanılmayan sarnıçta bulunan demir boru hatları daha önceden aktif olarak kullanıldığını göstermektedir.

3.5.2. Mahzenler

Samatya bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 7 mahzen bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 6 mahzen incelenmiştir. Söz konusu mahzenler hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 583). Bölgede bulunan ancak günümüze ulaşamayan 1 mahzen kayıp eserdir. Mahzenler genellikle endüstriyel ve özel mülkiyet yapıları ile sur kulelerinde olmakla beraber, müstakil olarak inşa edilmiş olanlar da vardır.

3.5.2.1. Yenikapı Yer Altı Soba-Boya Fabrikası

Konumu: Fatih İlçesi, Aksaray Mahallesi, Yenikapı Kumsalı Sokak, 833 ada 24-25-26-43-53 parselde bulunmaktadır.

Yenikapı Kumsalı Sokağı'nda yer altında bulunan soba-boya fabrikası Pervititch haritasında tespit edilmiştir. Haritaya göre, Alboyacılar Sokak'ta 172 ada dâhilinde Fransızca "sou terrain (yer altında) soba-boya fabrikası" yazılan bir yapı ve fabrikaya erişimi sağlayan merdiven de çizilmiştir (Resim 596). Söz konusu bölge hakkındaki belge 14 Aralık 1766 tarihlidir. Belgeye göre, Sultan III. Mustafa döneminde Yenikapı sahilinin doldurulması ile bu bölgede Basmahane ile Alboyacılar esnafına ait 6 adet karhâne kurulmuştur.[380] Pervititch haritası ile arşiv belgesinde bahsedilen karhâneler örtüşmektedir. Bu karhânelerin yer altında inşa edilen sanayi atölyeleri veya bodrum katları olduğu düşünülebilir.

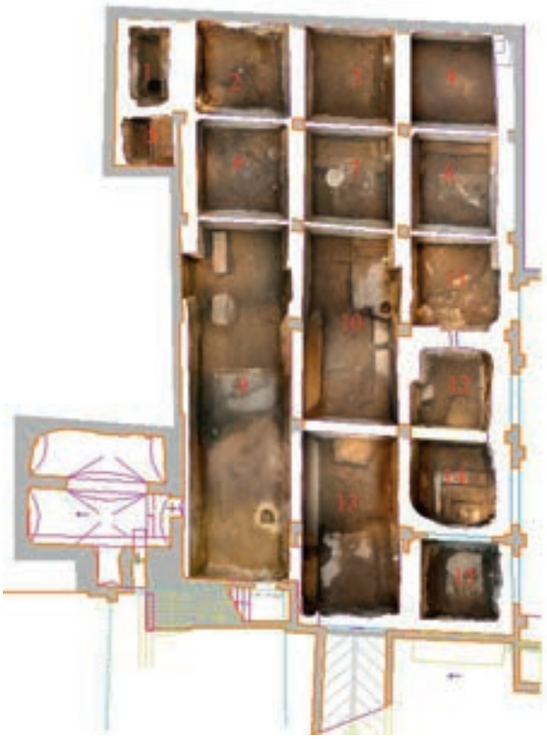

Resim 596 Yenikapı yer altında Soba-Boya Fabrikasının Pervititch haritasındaki konumu

Pervititch haritasında belirlenen yer altı mekânları günümüzde aynı ada dâhilinde 24-25-26-43-53 parsellerde bulunmaktadır. Bu yer altı mekânları 18. yüzyıl duvar örgüsüne sahip alt yapılardır. Yay kemerli girişleri olan yapıların örtü sistemlerinde ise tamamen tuğla kullanılmıştır. Alt yapılardan bazıları muhtemelen inşa edilmelerinden kısa bir süre sonra sarnıca çevrilmiştir. Örtü sistemlerinde beşik tonoz ve çapraz tonozlar vardır. Temeller arasında görülen dairesel planlı yaklaşık 70 cm civarındaki bazı izler muhtemelen bu depo işliklerde yapılan işler ile ilgilidir. Bunların sığ kuyular olduğunu da düşünmek mümkündür. Kuyu sularının içme amaçlı değil iş amaçlı kullanılmış olması mümkündür. Bu mekânların muhtelif malzeme deposu veya imalathane olduğu da düşünülebilir. Bizans dönemine ait olmayan bu alanların fotoğrafları (Resim 597) ve rölöveleri (Resim 598) çizilmiştir.[381]

Resim 597 Yenikapı Kumsalı Sokak'ta bulunan yer altı mekânlarının görünümü

380 BOA. C.İKTS 26/1269
381 Hayri Fehmi Yılmaz, Doç. Dr. Feridun Özgümüş, Yenikapı, Yalı Mahallesi 833 Ada 24-25-26 Parseller Osmanlı Dönemi Altyapıları ve Arkeolojik Kalıntılar, Sanat Tarihi Raporu.

Resim 598 Yenikapı Kumsalı Sokak yer altı mekânının rölövesi

3.5.2.2. Alboyacılar Sokak Mahzeni (B)Resim 595

Konumu: Fatih İlçesi, Aksaray Mahallesi, Alboyacılar Sokak, 838 ada 54 parsel dâhilinde bulunmaktadır.

Yenikapı bölgesinde bulunan yer altı mekânları hakkında ulaşılan belgelerden ilki 14 Aralık 1766 tarihlidir. Belgeye göre, Langa Yenikapısı haricinde inşa olunan altı karhaneden dördünde alboyacı esnafı çalışmaktadır. Bu esnafların kırmızı boya ile boyadıkları eşyalara Fazlı Paşa Sarayı'ndaki boyacılar tarafından müdahale edildiğine dair yazı yazılmıştır.[382] 21 Haziran 1787 bir başka belgede ise Sultan III. Mustafa'nın İstanbul'da Laleli Camii-i Şerifi vakıf akarına bağlanmak üzere Langa Yenikapı haricinde denizden doldurulan arsada 6 adet karhâne bulunmaktadır. Bu yerlerden dört tanesi alboyacı esnafına aittir.[383] Osmanlı döneminde bir zanaat grubu olan Alboyacıların, Yenikapı'da bulunan atölyelerinden geriye sokağa verilen isimleri kalmış olmakla beraber, yer altında mekânları da bulunmaktadır. Alboyacılar Sokak Mahzeni (A) ile (B) olarak isimlendirdiğimiz bu iki mekân aynı adada sıralı nizamda bulunmaktadır. Alboyacılar Sokak Mahzeni (A) özel mülkiyettedir. Mahzene erişim, 10-12 basamakla inilen bir merdivenden sağlanmaktadır. Merdivenin nihayetinde küçük bir antre vardır. Bu bölümden sol tarafa doğru 3 basamaklı bir merdivenle ana mekâna ulaşılmaktadır (Resim 599). İki birimli olan yapı birbirine kemerli bir geçiş ile açılmaktadır. Mahzende havalandırma menfezleri ve içinde su bulunan kuyuya benzer bir derinlik bulunmaktadır. Mülk sahibi bu suyun ara ara taştığını ve mahzeni su bastığını söylemiştir. Günümüzde boş olan mahzen, sahibi tarafından kiralanmaktadır.

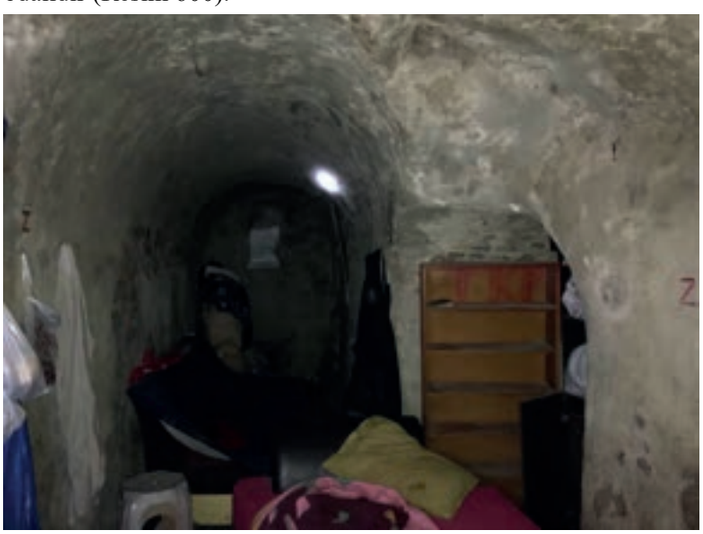

Resim 599 Alboyacılar Sokak mahzeni (A) iç mekân görünümü

3.5.2.3. Alboyacılar Sokak Mahzeni (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Aksaray Mahallesi, 838 ada 58-59 parselde bulunmaktadır.

Günümüzde Alboyacılar Sokak Mahzeni (B), araba tamircileri tarafından kullanılmaktadır. Mahzen bir lastik deposu olarak kullanılmakla beraber, içerisinde işçilerin barınabileceği bir şekilde düzenlenmiştir. Özel mülkiyette bulunan mahzende detaylı bir inceleme yapılamamıştır. Mahzen resimlerden anlaşıldığı üzere iki odalıdır (Resim 600).

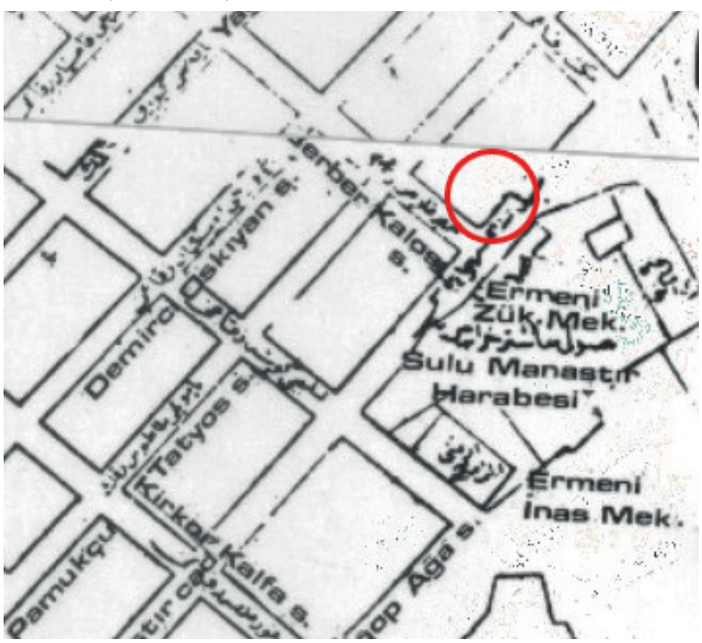
Resim 600 Alboyacılar Sokak mahzeni (B) iç mekân görünümü

382 BOA. C.İKTS 26/1269
383 BOA. C.BLD 16/787

3.5.2.4. Berber Kalost (Şefik) Sokak Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Koca Mustafa Paşa Mahallesi, Berber Şefik Sokak, 1184 ada 13 parsel dâhilinde bulunmaktadır.

Berber Kalost Sokak'ta bulunan mahzen hakkındaki belge10 Temmuz 1898 tarihlidir. Belgeye göre; Zaptiye Nezareti, Samatya'da Berber Kalost Sokağı'nda işlemeci Karanik veledi Haçotur'un arsasında icrâ edilen hafriyat esnasında bir mahzen ortaya çıktığı ve konunun Maarif Nezareti'ne bildirildiği kaydedilmiştir. Bu mahallin eski eser olması muhtemel olduğundan İstanbul Polis Müdürlüğü ve Şehremâneti'ne de bildirilmiş olduğu yazmaktadır.[384] Maarif Nezareti yetkilileri tarafından yapılan incelemeler neticesinde, 27 Eylül'de Zaptiye Nezareti'ne cevaben mahzenin asar-ı atika olmadığı anlaşılmıştır.[385] Berber Kalost Sokak'taki mahzenin bulunduğu sokak, Osmanlı dönemi haritalarından Ayverdi ve Alman Mavileri'nde tespit edilmiştir. İncelemeler neticesinde, söz konusu sokağın günümüzde Berber Şefik Sokak olarak değiştirildiği görülmüştür. Mahzenin kadastral sınırları Ayverdi (Resim 601) ve Alman Mavileri'nde belirtilmekle beraber yer altındaki mahzen ayırt edici bir biçimde çizilmemiştir. Günümüzde Berber Şefik Sokağı'nda bulunan mahzenin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Anıtlar Kurulu'nun 7 Ocak 1972 tarihli yazısı ile eski eser olarak tescillenmiştir. Mahzenin kullanımı hakkında bilgi bulunmamakla birlikte fotoğrafları çekilerek dosyası hazırlanmıştır. Fotoğraflarda Berber Şefik Sokak mahzeninin iç mekânı görülmektedir (Resim 602).

Resim 601 Berber Kalost Sokak mahzeninin Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 602 Berber Şefik Sokak'ta bulunan mahzenin iç mekân görünümü

3.5.2.5. Yedikule Barut Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Yedikule Mahallesi, 1166-1298 adalarda kara surları dâhilinde bulunmaktadır

Osmanlı arşiv belgelerine göre Yedikule mahzenleri farklı işlevlerde kullanılmıştır. Bu mahallerin aynı veya birbirine yakın yerlerde olduğu da düşünülebilir. Belgeler kronolojik olarak değerlendirildiğinde öncelikle fetih sonrasında Osmanlı Devleti'nin hazinesinin muhafaza edildiği Yedikule mahzeninden 16 Aralık 1487 tarihli arşiv belgesinde bahsedilmektedir. Belgede İstanbul kulesi olarak isimlendirilen yer Yedikule'dir. Hazine-i Âmire'de muhtelif cins para, altın, gümüş, kaplar ve eşyaların Veziriazam Davud, Vezir Çandarlızade İbrahim ve Hadım Ali paşalar ile Defterdar Muhiddin Çelebi ve Nureddin Efendi marifetiyle tespit olunan miktarı kaydedilmiştir ve bu kulede muhafaza edilmiştir. [386] Yedikule mahzeni 14 Ağustos 1825 tarihli padişah hattı hümâyununda barut muhafazası için zikredilmiştir. Belgeye göre, Baruthane-i Âmire'de olan barut mahzeni pek rabıtalı olmadığından içinde külliyetli barut durduğu surette hava almadığı için bozulmaktadır. Dersaadet içinde ve civarında ihtiyat gereği biraz barut bulunması münasip olmasından dolayı iç cephaneye ve Yedikule'deki mahzene 3-4 bin varil barut getirilerek konulmuştur. İstanbul dâhilinde bir münasip mahal düşünülmüş ise de öyle bir yer bulunamadığından Rumeli hisarındaki Zindan kulesi hatıra gelmektedir. Kule içerisindeki muhkem taş duvarın üzeri ahşap ve kurşun puşideli olduğundan içerisine kavsi bir kemer çevrilerek, üzerine iki arşın kadar toprak imlası ile külahı kaldırılarak barut nakledilmesi emri ferman olmuştur.[387]

384 BOA. MF. MKT. 420/5-1
385 BOA. MF. MKT. 420/5-2
386 BOA. TS. MA. D 10730
387 BOA. HAT. 588/28905

3.5.2.6. Mermer Kule Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Yedikule Mahallesi, Kennedy Caddesi, 1256 ada 7 parsel dâhilinde bulunmaktadır.

Mermer Kule'de bulunan mahzenler hakkındaki belge 4 Ağustos 1821 tarihlidir. Belgeye göre, Yedikule'nin hendek tarafında olan Mermer Kule'nin altındaki kadim mahzende barut depolanabilmesi için yapılması gereken düzenlemeler ve masrafları kaydedilmiştir. Mimar Ağa tarafından Mermer Kule içinde barut muhafazası için yeniden inşa olunarak ahşap döşeme, pencere ve demir kaplı kanatlar, sur duvarı, yeniden inşa olunan harik tulumbası ile başka teferruatları hesaplanmıştır. Mahzenin yenilenmesi için yapılacak masrafların toplamı 3724,5 kuruş tutmaktadır. Mermer Kule'nin çekildiği 19. yüzyıla ait fotoğrafında burç içindeki yıkıntılar görülmektedir. Mermer Kule'den günümüze ulaşmış olan duvar kalıntısında yapılan incelemelerde belgede tarif edilen mahzenin olması muhtemel yer altı mekânları tespit edilmiştir (Resim 603). Bu mekânların özgün yapısının bozulması nedeniyle net bir yorum yapmak mümkün değildir.

Resim 603 Mermer Kule'de bulunan yer altı mekânları

3.5.3. Su Yolları

Samatya bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen Merkez Efendi çilehanesi su yolları bu bölümde incelenmiştir. Bu su yolu güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 583). Arşiv kayıtlarında, Kırkçeşme ve Terkos su yollarının Yedikule, Samatya, Mirahur, Hekimoğlu Ali Paşa, Koca Mustafa Paşa, Silivrikapı, Hacı Piri, Horoslu semtlerine ulaşan isale hatları ile ilgili belgeler bulunmaktadır. Bu vesikalar, su yollarının genel tamiri ve yenilenmesi hakkındadır.

3.5.3.1. Merkez Efendi Çilehanesi ve Su Yolu

Konumu: Zeytinburnu İlçesi, 10. Yıl Caddesi üzerinde bulunan Merkezefendi Camii dâhilinde bulunmaktadır.

Hüseyin Ayvansarayî, Merkez Efendi çilehane ve su yolu hakkında zaviye kapısı dışında bir çukur çeşme olup tatlı su aktığını söylemiştir. Bununla birlikte Şeyh Merkez Efendi türbesi yanında bir ayazmaya merdivenle inildiği ve yer altında şeyh efendinin mağara şeklinde halvethanesi bulunduğunu ifade etmiştir.[388] Evliya Çelebi seyahatnamesinde Merkez Efendi ayazması hakkında şöyle bir rivayet nakletmektedir: "Aziz Piri Merkez Efendi bir gün secde ederken yer altından bir ses duyar. 'Ya şeyh ben yedi bin yıldır burada mahpus kırmızı renkli hayat suyuyum senin sebebinle yeryüzüne çıkar beni ve Humma hastalığına deva sağlarım demiştir.' Merkez Efendi ve dervişleri bu mahalli kazarak ayazma suyunu çıkarmışlardır".[389]

Merkez Efendi çilehanesi ve su yolu hakkında bilgi, 21 Nisan 1837 tarihli belgede cami, türbe ve hangahın tamiri hakkında tutulan keşif kayıtlarında yer almaktadır. Belgeye göre, türbe önündeki çilehanenin tamiri ve tekkeye akan suyun taksim yerinden hazineye gelinceye kadar hendek küşadı ile kurşun boru döşenmesi gerekliliği yazılmıştır.[390] 22 Temmuz 1906'da ise, Merkez Efendi Cami-i Şerifi ve çilehanesinin tamir edilmesi gerektiği yazılmış olmakla birlikte detaylı bilgi yoktur.[391] Çilehane, İstanbul kara surlarının Mevlânâkapı (Mevlevîhâne) karşısında yer alan Merkezefendi Külliyesi'nin birimi olarak inşâ edilmiştir. Külliyenin yer altında bir ayazma ve dehlizlerinin olduğunun görsel kaynağı ise, Süheyl Ünver fotoğraf arşivinde bulunmuştur (Resim 604). Merkez Efendi Camii'ne ait olduğu tespit edilen fotoğraf, zemin kotunun altında bulunan çilehane ve yer altındaki su kanalı ile ilgilidir.

388 Hüseyin Ayvansarayi, **Hadikâtü'l Cevâmi**, s. 308.
389 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap**, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, s.173.
390 BOA. EV. D. 10060/5
391 BOA. BEO. 2878/215779

Resim 604 Merkez Efendi Camii yakınındaki dehlizin görünümü

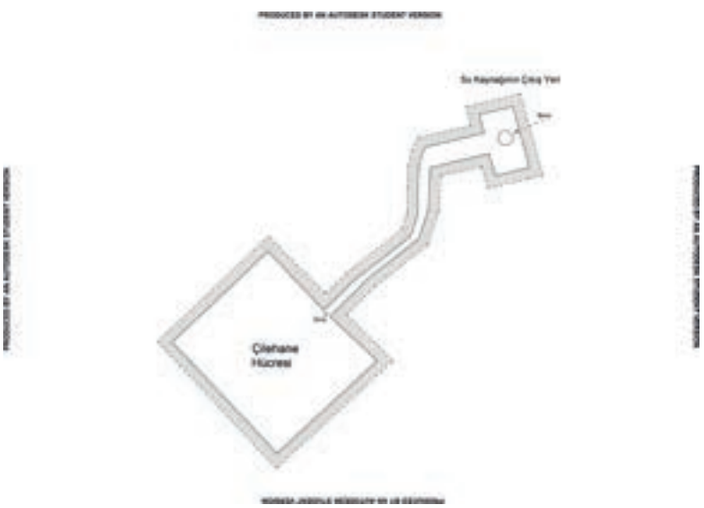
Külliyenin avlusundaki çilehane zeminden yaklaşık 7 metre kadar aşağı kottadır. Yapıya erişim, zemin kotundan aşağıya inen 15-20 basamaklı taş merdivenle sağlanmaktadır. Çilehane, kareye yakın planlı bir oda şeklindedir. Su yolu çileheneye girişin hemen sağında bulunmaktadır. Küçük kemerli bir dehliz ile su yoluna erişim sağlanmaktadır. Zayıf yapılı bir insanın ancak geçebileceği genişliği olan dehlizde bazı yerler 35 cm'ye kadar daralmaktadır. Su yolu yaklaşık 11.82 metre uzunluğundadır. Su yolu sivri kemerli biçimde örülmüştür. Bu dehlizin nihayetinde dikdörtgene yakın planlı, tavanında bir de havalandırma bacası bulunan küçük bir oda bulunmaktadır. Bu odaya, 50x50 cm'lik bir açıklıktan geçilmektedir. Oda zemininde kare şeklinde, 20 cm ebatlarında bir su kanalı bulunmaktadır. Suyun kaynağının bu kanal vasıtasıyla aktığı anlaşılmaktadır (Resim 605-606). Çalışma kapsamında Merkez Efendi çilehanesi su yolunun krokisi çizilmiştir (Resim 607).

Resim 605 Merkez Efendi su yolunun iç mekân görünümü

Resim 606 Merkez Efendi su yolunun nihayete erdiği odanın görünümü

Resim 607 Merkez Efendi Çilehanesi su yolunun krokisi

3.5.4. Ayazmalar

Samatya bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 2 ayazma bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut Şahakyan Nunyan Ermeni Kilisesi ile Balıklı ayazmaları incelenmiş ve güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 583).

3.5.4.1. Şahakyan Nunyan Ermeni Kilisesi Ayazması (Sulu Manastır)

Konumu: Fatih İlçesi, Koca Mustafa Paşa Mahallesi, Marmara Caddesi, 1203 ada 3 parselde kilise dâhilinde bulunmaktadır.

Sarkis Sarraf Hovhannesyan Sulu Manastır'ın, kilisenin altında bulunan sudan (ayazma) dolayı diğer toplumlar tarafından bu şekilde anıldığını ve suyun Balıklı ayazmasından geldiğini söyler.[392] Osmanlı arşiv belgelerinde Sulu Manastır olarak bilinen kilise ve ayazması hakkında ulaşılan bilgi 5 Nisan 1864 tarihli bir plandır. Plana göre, Samatya Kapısı dışında vuku bulan yangının etki ettiği mahalleri gösteren haritada Sulu Manastır Kilisesi ve ayazma mahalli çizilmiştir (Resim 608). [393] Günümüzde Sulu Manastır ayazması, kilisenin ön bahçesinin sağ tarafında bulunmaktadır. Ayazmaya 15-20 basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Dikdörtgen planlı olan mekânda, ayazma suyu lülelerden sürekli olarak akmaktadır. Ayazmanın su kaynağından bir kanal vasıtasıyla çeşmeye ulaşmaktadır (Resim 609).

Resim 608 Sulu Manastır Kilise ayazmasının haritası

Resim 609 Sulu Manastır ayazmasının iç mekân görünümü

3.5.4.2. Balıklı Ayazması

Konumu: Zeytinburnu İlçesi, Balıklı Seyit Nizam Yolu ile Balıklı Silivrikapı Sokaklarının kesiştiği yerde Balıklı Rum Kilisesi avlusunda bulunmaktadır.

Balıklı ayazmanın, içerisinde bulunan balıklardan ötürü bu isim ile anıldığından bahseden Sarkis Hovhannesyan, ilk kez 457 yılında İmparator I. Leon (457-474) tarafından inşa edildiğini nakletmektedir. Daha sonra 559 yılında İustinianus (M.S. 527-565) tarafından genişletildiğini ve Meryem Ana'ya ithafen Hrisopigi yani altın çeşme olarak anıldığını bildirmektedir. Osmanlı döneminde tahrip olan kiliseden geriye merdivenle inilen bodrum katındaki şapel kaldığından ve bu kilisenin Sultan III. Selim döneminde 1794/95 yıllarında yenilendiğinden bahsetmektedir.[394] Balıklı ayazma hakkındaki belge, 10 Temmuz 1902 tarihlidir. Belgeye göre, Balıklı Meryem Ana Kilisesi sınırları dışında hela çukurları açılmıştır. Bu çukurlar kilise dışında İslam kabirlerinin bulunduğu yer olduğunu iddia eden ahali tarafından devlet makamına bildirilmiştir. Olay mahalli için yapılan tetkikat neticesinde kilisenin fetihten önce var olması nedeniyle sınırlarını belirleyen bir senetleri olmadığı, ahalinin bahsettiği yerin 20 seneden beri boş olduğu ve

392 Sarkis Sarraf Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s.7.
393 BOA. PLK. P 3077
394 Sarkis Sarraf Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 31.

durumun ihtilaflı olması gerekçeleriyle durum mahkemeye havale edilmiştir. Söz konusu ayazma, mahkemeye gönderilen ve kilisenin hudutlarının çizildiği planda yer almaktadır (Resim 610).[395]

Resim 610 Balıklı Rum Kilise ve ayazmasının planı

Ayazmanın ziyaret günleri, her sene Paskalya'yı takip eden ilk cuma günüdür[396] Balıklı ayazma, kilisenin giriş kısmında bahçenin sağ tarafında bulunmaktadır. Ayazmaya erişim, uzun koridorlu bir merdivenle sağlanmaktadır. Tonoz örtülü olan ayazmanın tavanında kalem işi süslemeler vardır. Mahzenin sol tarafında mermer bir ikonastasis, sağda ise dört tane musluk ile kaynak suyunun aktığı mermer tekne bulunmaktadır. Mermer korkuluklarla örtülü teknenin arkasında büyük bir havuz ve etrafında kısa ve küt sütun yer almaktadır (Resim 611).[397]

Resim 611 Balıklı Ayazması su havuzunun görünümü

3.5.5. Çukur Çeşmeler

Samatya bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen 6 çukur çeşme bulunmaktadır. Bu bölümde günümüzde mevcut olan 5 çukur çeşme incelenmiştir. Söz konusu çeşmeler hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 583). Osmanlı döneminde kullanılmış olmakla beraber günümüzde kaybolan Beyazıt Ağa Mahallesi çukur çeşmesi ise kayıp yer altı yapıları bölümünde ele alınmıştır.

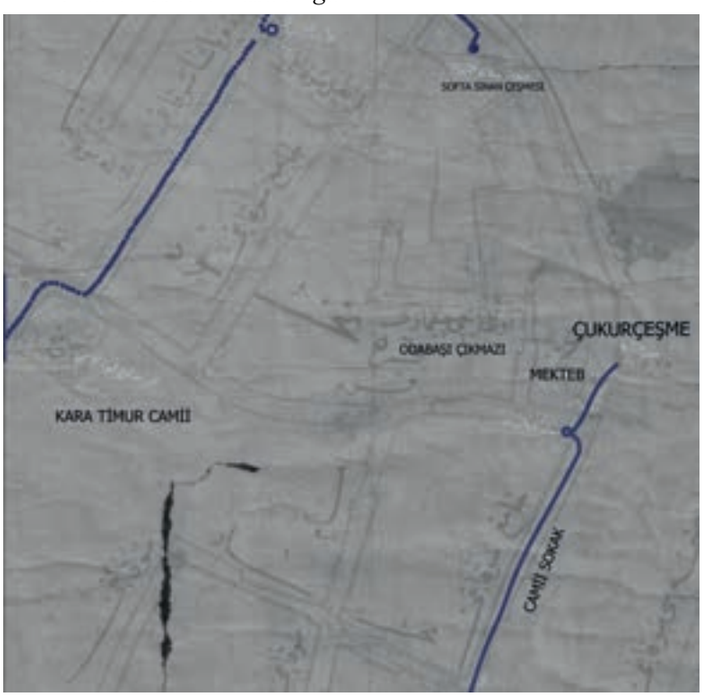
3.5.5.1. Bosnevî Hasan Ağa Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Gürani Mahallesi, Tomrukçu Sokak, 2010 ada 64 parselde bulunmaktadır.

Bosnevî Hasan Ağa çukur çeşmesi ve su isale hattı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Çukur çeşme Sülüklü Cadde köşesindeki mektep binasının karşısında bulunmaktadır. Bölgeye su sağlayan isale hattı, Selçuk Sultan Camii istikametinden Sülüklü çeşmeye ve ardından Bosnevî Hasan Ağa çukur çeşmesine ulaşmaktadır (Resim 612). Eski dönem fotoğraflarında kitâbesi görülen çukur çeşmenin banisi Bosnevî Hasan Ağa'dır (Resim 613). Günümüzde büyük bir kısmı toprağa gömülü olan çeşmenin kitâbesi yoktur (Resim 614).

Çeşme kitâbesinde şöyle yazmaktadır;

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
Merhûm Bosnevî Hasan Ağa

Resim 612 Bosnevî Hasan Ağa çukur çeşmesi

395 BOA. BEO. 1888/141553
396 Ernest Mamboury, İstanbul Rehber-i Seyyahin, s.187.
397 Enis Karakaya, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul. 1994, s. 25

Resim 613 Bosnevî Hasan Ağa çukur çeşmesinin kitâbesi

Resim 614 Bosnevî Hasan Ağa çukur çeşmesinin görünümü

3.5.5.2. Muhallebici El-Hac Mehmed Ağa Çukur Çeşmesi

Konumu: Cerrahpaşa Mahallesi, Davutpaşa Çeşmesi Sokak, 1135 ada 22 parselde bulunmaktadır.

Muhallebici El-Hac Mehmed Ağa çukur çeşmesinin konumu ve su isale hattı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, çukur çeşmeye Hekimoğlu Ali Paşa su isale hattından su akıtılmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa Camii su terazisinden taksim edilen su Davut Paşa çeşmesine ve buradan El-Hac Mehmed Ağa çukur çeşmesine ulaşmaktadır (Resim 615). Alman Mavileri haritasında çeşme mimari formda çizilmiştir. Ayverdi Haritasında çeşmenin bulunduğu sokak Çukur Çeşme Sokak olarak isimlendirilmiştir. Eski dönem fotoğraflarında kitâbesi ayna taşının üzerinde olan çeşmenin bânisi Muhallebici Hasan Ağa'dır (Resim 616). Günümüze harap bir vaziyette intikal eden çeşme restore edilmektedir. (Resim 617). Çeşme kitâbesi tarih beyitinde şöyle yazmaktadır;

Sâhibü'l-hayrât vel-hasenât bâni-i evvel
ve sâni merhum Mahallebici el-Hac Mehmed Ağa'nın
Ruhlarıyçün el-Fâtiha 10 Receb sene 1329 (M. 7 Temmuz 1911)

Resim 615 Muhallebici El-Hac Mehmed Ağa çukur çeşmesi

Resim 616 Muhallebici El-Hac Mehmed Ağa çukur çeşmesi kitâbesi

Resim 617 Muhallebici El-Hac Mehmed Ağa çukur çeşmesinin görünümü

3.5.5.3. Âbide Hanım Çukur Çeşmesi

Konumu: Seyyid Ömer Mahallesi, Hüseyin Kazım Sokak, 1745 ada Hacı Hüseyin Kethüda Sormagir Camii avlusunda bulunmaktadır.

Âbide Hanım çukur çeşmesinin konumu ve su isale hattı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, Sormagir Camii'nin yakınında bulunan çukur çeşmeye Altımermer bölgesine su sağlayan isale hattından bir kanal vasıtasıyla su akıtılmıştır (Resim 618). Alman Mavileri haritasında ise çukur çeşme yer altında bir mekân şeklinde betimlenmiştir. Osmanlı döneminde Debbağzade Mescidi olarak da bilinen caminin avlusunda bulunan çeşmesi hakkında Hüseyin Ayvansarayî, "O civarda bulunan çeşmeyi Hüseyin Efendi'nin vasiyeti üzerine kızı bina eylemiştir" şeklinde ifade etmiştir.[398] Hacı Hüseyin Kethüda Sormagir Camii avlusunda bulunan çukur çeşmeye demir basamaklı merdivenden inilmektedir. Osmanlı klasik üslubunda olan çeşme kesme taştan inşa edilmiştir. Mamur durumda olan çeşmenin teknesi zemine gömülüdür. Ayna taşının üzerinde çeşme yapım kitâbesinin tarih beyitinde celî hat ile şöyle yazmaktadır (Resim 619);

Sâhibü'l-hayrât olan Hacı Hüseyin'in hemdemi
Duhter-i pâk ânın merhume yani Sâfiye

Zevcesi Âbide abâd etti bu nev-çeşmeyi
Ruhlarıyçün nûş iden atşâna sahhan afiye

Ayn-i zemzemdir Behiştî tarihin der-teşnegân
İçelim ruh-u Hüseyin aşkına âb-ı Sâfiye

Resim 618 Âbide Hanım çukur çeşmesi

Resim 619 Âbide Hanım çukur çeşmesinin görünümü

3.5.5.4. Ali Fakih Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih ilçesi, Sümbül Efendi Mahallesi, Merdivenli Çeşme Sokak, 1294 ada 16 parselde bulunmaktadır.

Ali Fakih Çukur Çeşmesi Çukur çeşme hakkındaki belge 25 Nisan 1914 tarihli bir plandır. Plana göre, Koca Mustafa Paşa Ali Fakih Mahallesi İsmail Efendi Sokağı'nda yedi ve on dört numaralı arsalarda tasarruf hakkına sahip olan Mehmed Efendi'nin mülkünün ifraz edilmesi üzerine hazırlanmıştır (Resim 620).[399]Osmanlı vakıf su yolları haritasında ise çukur çeşmeye su sağlayan isale hattı da çizilmiştir. Çukur çeşme haritada merdivenli çeşme olarak kaydedilmiştir (Resim 621). Sultan Süleyman vakfından olan çeşmenin Kırkçeşme su isalesinden 1 masura suyu bulunmaktadır.[400] Ali Fakih çukur çeşmenin konumu, Ayverdi haritasında bulunduğu sokağa isim vermenin dışında gösterilmemiştir. Alman Mavileri haritasında ise çeşmenin yer altına inilen merdivenleri simgelenmiştir. Çukur çeşmeye zeminden 18-20 taş basamaklı merdivenle inilmektedir. Günümüzde üzerinde kitâbesi ve musluğu bulunmayan çeşme metruk durumdadır (Resim 622).

Resim 620 Ali Fakih Mahallesi çukur çeşme haritası

398 Hüseyin Ayvansarayî, Hadikatü'l Cevâmi, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s.164.
399 Atatürk Kitaplığı, no: Hrt-4226
400 Kazım Çeçen, **Mimar Sinan ve Kırkçeşme Su Tesisleri**, İstanbul 1988, s. 218.

Kitabede şu beyit yazmaktadır;

"Fayiz did bu çeşmenin itmamına tarih"

Su iç Haseneyn aşkına bu ayn-ı Ali'den" (H.1115/ M. 1703-1704)

Resim 621 Ali Fakih çukur çeşmesi

Resim 622 Ali Fakih çukur çeşmesinin görünümü

3.5.5.5. Hatice Hanım Çukur Çeşmesi

Konumu: Sümbül Efendi Mahallesi, Hacı Evhaddin Caddesi, 1294 ada 2 parselde Fevziye Küçük Efendi Camii bahçesinde bulunmaktadır.

Bâniyesi Hatice Hanım olan çukur çeşmenin konumu Ayverdi haritasında çizilmiştir (Resim 623). Çeşme Fevziye Küçük Efendi Camii avlusunda demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Çeşmeye 8-10 basamaklı taş basamaklı merdivenle inilmektedir. Beyaz mermerden aynataşı ve zemine gömülü dikdörtgen teknesi mevcuttur. Çeşme üzerindeki musluğu kırılmıştır. Ayna taşının üzerindeki "Feyzüddîn" yazılı bir kitâbe vardır. Batı duvarında dikdörtgen çerçeve içinde dört satırlık talik hatla yazılmış yapım kitâbesi bulunmaktadır (Resim 624).

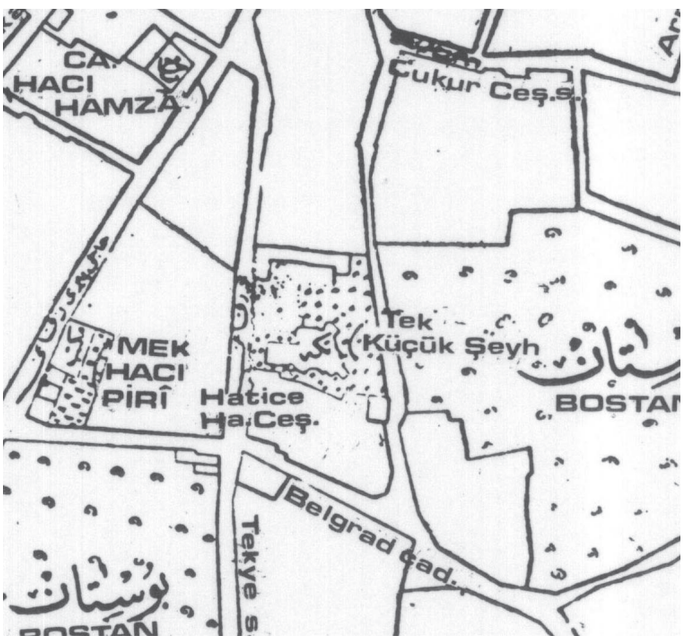
Hatice Hanım Çukur Çeşmesinin yapım kitâbesinde şu beyitler yazmaktadır;

Feyz-i bâri etti câri âb-ı sâf

Teşne diller içe âbın hamd ile edüb tavaf

Diyeler rahmet ola inşasına tevfik bulan

Duhter-i Mîr Ali Hadice Hanım yapdı bunu hayr-ı tâm 1251 (1835)

Resim 623 Hatice Hanım çukur çeşmesinin Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 624 Hatice Hanım çukur çeşmesinin görünümü

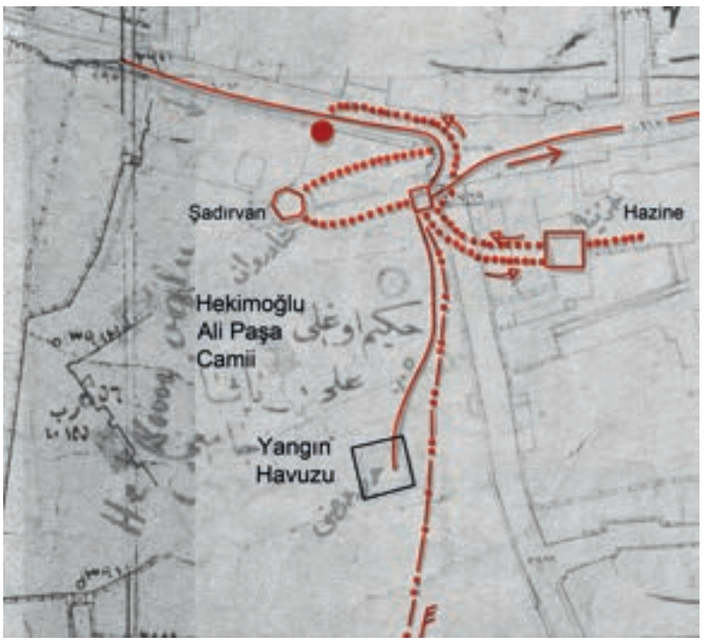
3.5.6. Yangın Havuzları

Samatya bölgesinde Osmanlı dönemi belgeleriyle tespit edilen Hekimoğlu Ali Paşa Camii yangın havuzu incelenmiştir. Söz konusu havuz hazırlanan güncel harita üzerinde gösterilmiştir (Resim 583).

3.5.6.1. Hekimoğlu Ali Paşa Camii Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Cerrahpaşa Mahallesi, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi, 1160 ada 127 parselde Hekimoğlu Ali Paşa Camii bahçesinde bulunmaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa camii yangın havuzu, Osmanlı Vakıf su yolları haritasında belirlenmiştir. Haritaya göre, kırmızı lejant ile çizilen isale hattı cami şadırvanının bulunduğu bahçe girişindeki su terazisinden havuza iletilmektedir (Resim 625). Kare planlı olan havuz, kısmen yer üstündedir. Üst örtüsü olmayan açık havuz şeklinde olan yapı günümüzde kullanım dışıdır.

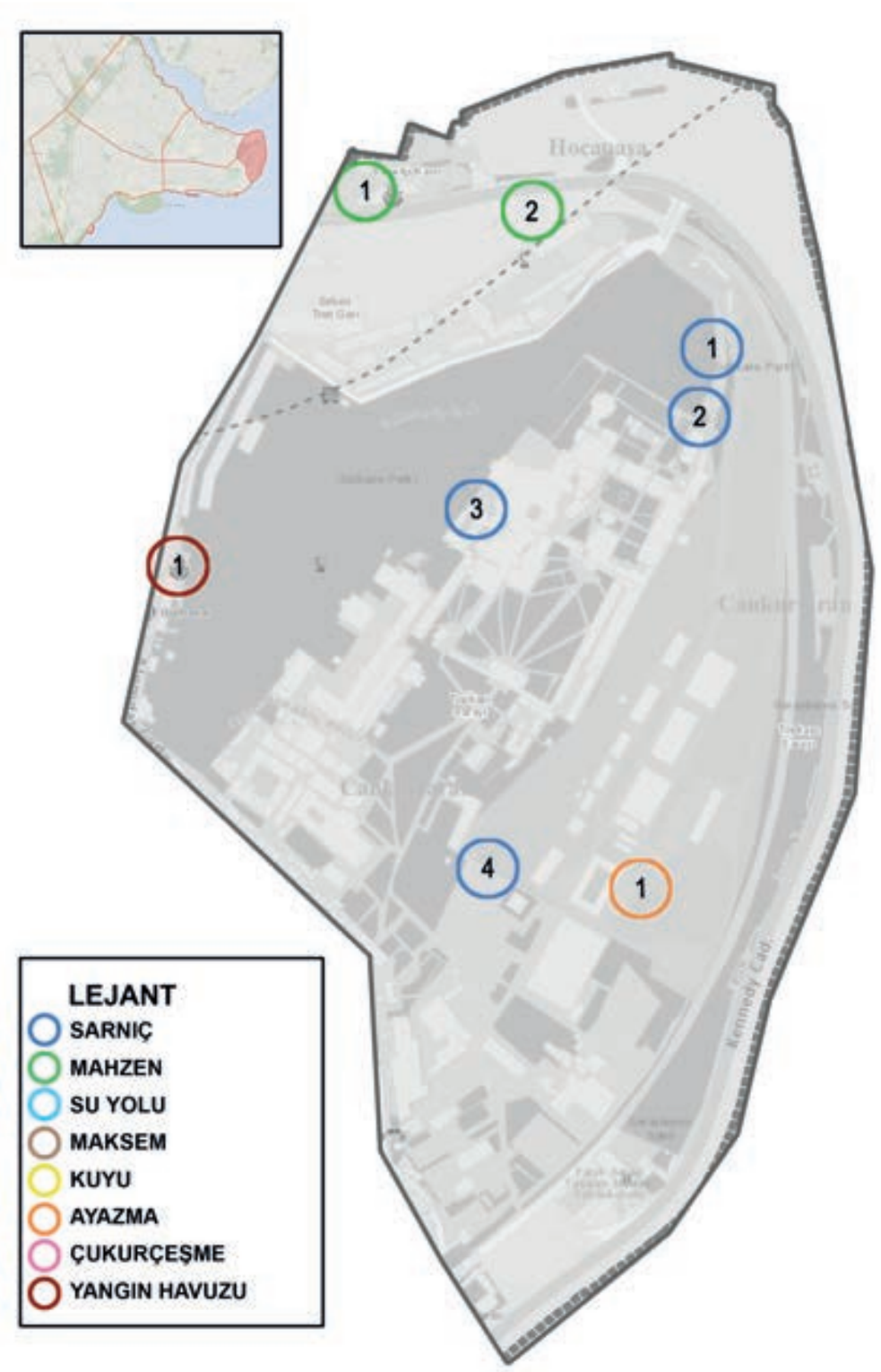
Resim 625 Hekimoğlu Ali Paşa camii yangın havuzunun su isale hattı

TARİHİ YARIMADA BÖLGESİNDEKİ KAYIP YER ALTI YAPILARI

4. TARİHİ YARIMADA BÖLGESİNDEKİ KAYIP YER ALTI YAPILARI

4.1. SUR-İ SULTANİ BÖLGESİ

Sur-i Sultani bölgesinde, Osmanlı dönemi kaynakları ile tespit edilen ancak zamanın etkisi ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler ile günümüze ulaşamayan yer altı yapıları vardır. Bu bölümde Sur-i Sultani bölgesinde kaybolan 9 yer altı yapısı incelenmiştir. Kayıp yapılar; 5 sarnıç, 2 mahzen, 1 ayazma ve 1 yangın havuzudur. Kayıp yer altı yapılarının mimari kimlikleri ile bölgedeki dağılımını gösteren harita hazırlanmıştır (Resim 626).

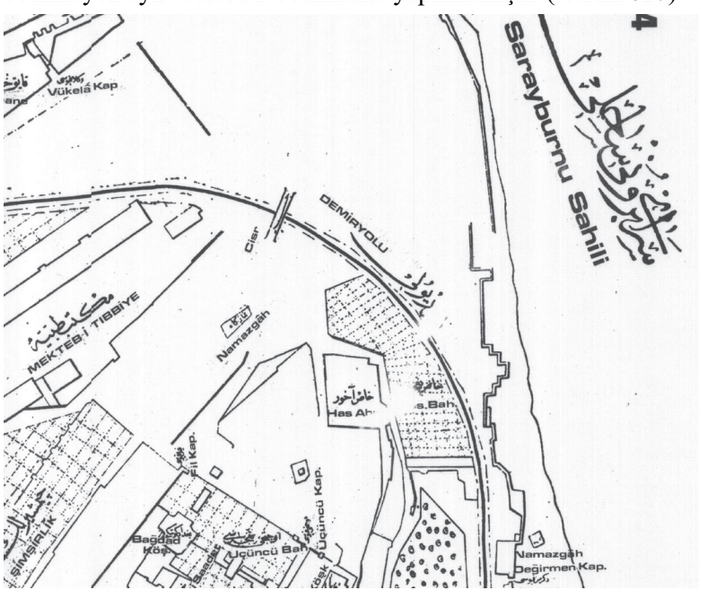
Resim 626 Sur-i Sultani Bölgesindeki Kayıp Yer Altı Yapıları Haritası

Tarihi Yarımada bölgesindeki kayıp yer altı yapıları, Osmanlı döneminde kullanımda olduğu yine dönemin kaynakları ile ortaya konan, fakat günümüze ulaşamayan eserlerdir. Bu yapılar yangın, ihmal, bakımsızlık, imar faaliyetleri gibi nedenlerle kaybolmuş olmakla birlikte, zamanla toplumsal bellekte de silikleşmiş ve unutulmuşlardır. Günümüzde söz konusu yer altı yapılarının bulunduğu parsellerin bir kısmında yeni binalar yapılmış, bir kısmı ise yeşil alan veya semt parkı olarak kullanılmaktadır. Bu bölümde Tarihi Yarımada bölgesinde Osmanlı dönemi belgelerinde var olduğu halde günümüzde kaybolan 34 sarnıç, 11 mahzen, 3 maksem, 4 ayazma, 6 çukur çeşme, 5 yangın havuzu incelenmiştir. Tarihi Yarımada'da kaybolan sarnıçlar, mahzenler, maksemler, ayazmalar, çukur çeşmeler ve yangın havuzları güncel harita üzerine işlenmiştir (EK-2).

4.1.1. Sarnıçlar

4.1.1.1. Topkapı Sarayı Demir Yolu Hattındaki İki Sarnıç

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parsel dâhilinde Topkapı Sarayı sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Demiryolu hattında bulunan sarnıçların konumu, Ayverdi haritasında belgede bahsedilen köprünün çizilmiş olmasıyla birlikte sarnıçları betimleyen ayırt edici bir betimleme yapılmamıştır (Resim 627).

Resim 627 Topkapı Sarayı demir yolu hattındaki iki sarnıcın konumu

Demir yolunda bulunan sarnıçlar hakkında ulaşılan belge 9 Şubat 1903 tarihlidir. Belgeye göre, Topkapı Sarayı'nın yakınındaki demiryolu köprüsünün iki tarafında zemin altında bulunan eski tonozların yıkılmasıyla yer altında olan iki su hazinesinin de toprakla doldurulması şifahen tebliğ edilen irade üzerine gerçekleştirilmiştir.[1] Belgede konumu belirtilen sarnıçlar günümüzde kayıp eserdir.

4.1.1.2. Sarayburnu Parkı Yeşil Tulumba Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 adada Topkapı Sarayı dâhilinde bulunmaktaydı.

Yeşil Tulumba sarnıcı hakkındaki bilgi 30 Eylül 1891 tarihli arşiv belgesinde yer almaktadır. Belgeye göre, Hamidiye karakolhanesine bitişik eski yeşil tulumbaya akan Kırkçeşme suyu yolunun Devebağıran maslağından tulumbaya kadar olan kısmı harap olmuştur. Suya olan ihtiyaçtan dolayı gerekli olan bu tamiratın acilen yapılması emredilmiştir.[2] Osmanlı Arşivi'nde bulunan tarihsiz bir Sarayburnu parkı planında, Yeşil Tulumba sarnıcının konumu çizilmiştir (Resim 628).[3] Günümüzde Yeşil Tulumba sarnıcının bulunduğu konumda herhangi bir yapı izine rastlanmamıştır. Ayverdi haritasında sarnıcı ayırt edici biçimde çizilmemiştir (Resim 629).

Resim 628 Sarayburnu Parkı Yeşil Tulumba sarnıcının krokisi

Resim 629 Sarayburnu Parkı Yeşil Tulumba sarnıcının konumu

1 BOA. HH. İ 155/11
2 BOA. TS. MA. E 601/98
3 BOA. PLK. P/ 01350

4.1.1.3. Mermerlik Sarnıcı

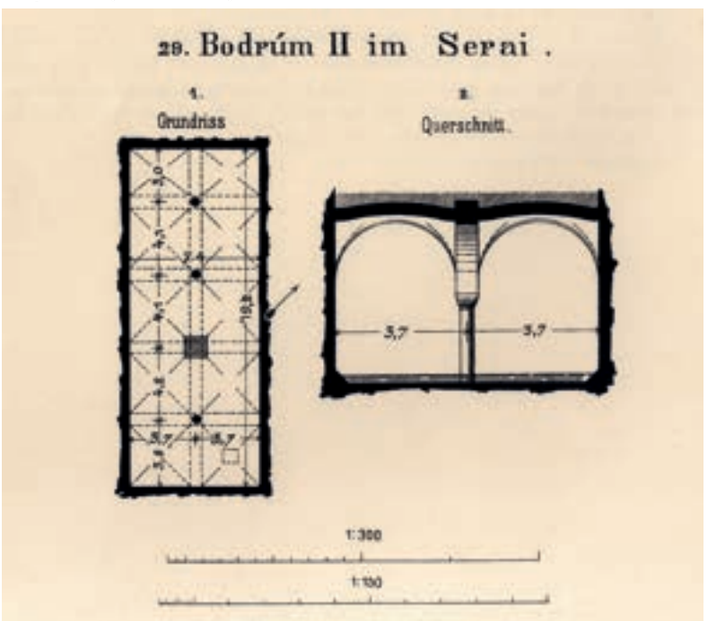
Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parsel dâhilinde Topkapı Sarayı sınırları içerisinde bulunmaktaydı.

Mermerlik sarnıcı hakkında ulaşılan belge 12 Ağustos 1884 tarihlidir. Belgede, Mermerlik su hazinesinin kapağına yapılan masraf ve taş ustasının günlük ücreti kaydedilmiştir.[4] Topkapı Sarayı'nda Osmanlı döneminde mermerlik olarak isimlendirilmiş olan mevki günümüzde tespit edilememiştir. Bu nedenle sarnıcın bugünkü varlığı hakkında bilgiye sahip bulunmamaktayız.

4.1.1.4. Gülhane Bodrum (II) Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 38 parselde bulunmaktaydı Gülhane Bodrum II sarnıcı, Topkapı Sarayı'nın I. avlusunun Sarayburnu parkına inilen yolun sol tarafındadır.

Gülhane Bodrum II sarnıcı hakkındaki bilgiye 1893 tarihli P. Forchheimer-J. Stryzowski'nin eserlerinde rastlanmaktadır. Müellifler, Bâb-ı Hümâyun'un sağ tarafından 80-100 adım gidince 2 tane küçük sarnıç bulunduğunu; sarnıcın köşesindeki açıklıktan zeminin su dolu olduğunun görüldüğünü; iki sarnıcı birleştiren duvarın tuğlalarla örülü olduğunu ve bu sarnıçların bahçeyi sulamak için kullanıldığını ifade etmişlerdir. Araştırmacılar, sarnıçta yaptıkları incelemeler neticesinde yapının plan ve kesitini de yayınlamışlardır (Resim 630).

Resim 630 Gülhane Bodrum II sarnıcının planı

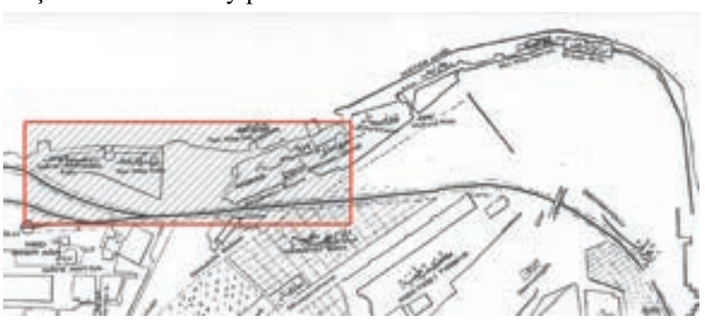
Topkapı Sarayı'nın askeri bölgesi olarak kullanılmış olan alanda bulunan sarnıca, merdivensiz olarak inilebilmektedir. İç mekânda bir miktar su ve çökme sonucu taş ile çöp bulunan yapı tavanlar da dâhil olmak üzere horosan sıvasıyla kaplanmıştır. Sarnıç, tek sırada 4 sütunla 2 nefe ayrılmıştır. 1979 yılında sarnıcın üzerine 5 m toprak örtülerek burası pentatlon sahası yapılmıştır.[5] Bâb-ı Hümâyun'dan Gülhane Seririyat Hastanesi'ne inen yokuşun sol tarafında bulunan sarnıcın Arslanhane binasına yakın mevkide olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde sarnıca erişimi sağlayan bir giriş tespit edilememiştir. Bu nedenle kayıp eser olarak değerlendirilen bu sarnıç nitelikli bir yüzey araştırması sonucunda açıklığa kavuşturulabilir.

4.1.2. Mahzenler

4.1.2.1. Yalı Köşkü ve Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Kennedy Caddesi 1 adada Sarayburnu sahilinde bulunmaktaydı.

Osmanlı döneminde sahil kenarında iskele yakınında olan Yalı Köşkü mahzeninde, deniz yoluyla gelen bakır ve kurşun depolanmaktaydı. Arşiv belgelerinde mahzen hakkında 1844 tarihli vesikada, Yalı köşkünde bakır ve kurşun konulan kargir mahzenlerin tamir edilmesi için padişah ferman buyurmuştur. Belgede, üç göz mahzenin sakıfları, bazı mahallerine mertek tebdili, kurşun tebdili, kapısında bulunan üç adet büyük kilidin tamiri, üzerinin kiremitleri ve dış duvarının tamir edilmesi gerektiği yazılmıştır.[6] 30 Kasım 1851 tarihli arşiv belgesinde ise, Gümüşhane'den gelen bakırın konulmasına mahsus olan Yalı Köşkü mahzeninden Topkapı Sarayı'nın lağımı geçtiği ifade edilmiştir. Söz konusu lağım fenalaşarak mahzene su basması sebebiyle bakır depolanamaz duruma gelmiştir. Bu nedenle Gümüşhane'den gelen bakırlar, Küre'den gelen bakırların mahzenine konulmuştur. Ve bundan böyle gelecek olan bakırın depolanacağı bir mahal kalmamış olduğundan lağım ve mahzenin tamiri hususuna dair Hazine-i Hümâyun kethüdası saadetli ağa hazretleri tarafından emir beklenmektedir.[7] Yalı Köşkü'nün konumu ile ilgili olarak; Ayverdi haritasında adının verildiği iskele, fabrika ve karakol gösterilmekle birlikte köşk ve mahzen çizilmemiştir. (Resim 631). Alman Mavileri'nde ise Yalı Köşkü betimlenmemiştir. Günümüzde Yalı Köşkü ve mahzeni kayıp eserdir.

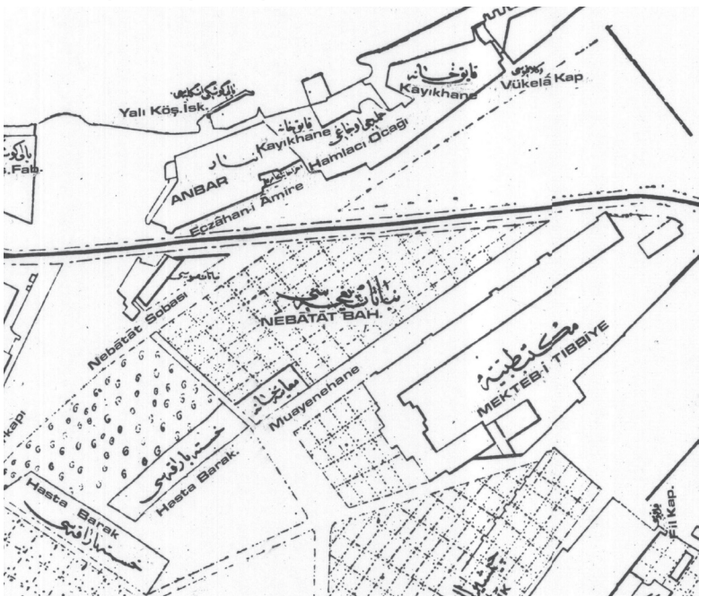

Resim 631 Yalı Köşkü ve mahzenin Ayverdi haritasındaki konumu

4 BOA. TS. MA. E 615/14
5 Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, s. 213.
6 BOA. C.AS. 906/ 39092
7 BOA. HH. İ 4/30

4.1.2.2. Mekteb-i Tıbbiye Karşısında Bulunan Mahzen

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 1 ada 1 parsel dâhilinde bulunmaktaydı. Ayverdi haritasında Mekteb-i Tıbbiye binası ve çevresi çizilmiştir (Resim 632).

Resim 632 Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mahzeninin Ayverdi haritasındaki konumu

Mekteb-i Tıbbiye mahzeni hakkında ulaşılan belge 2 Ocak 1884 tarihlidir. Belgeye göre, Demirkapı yakınında olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinin bitki tahsiline mahsus botanik bahçesine su isale edilmesi gerekmektedir. Bu suyun icra ettirilmesi için yapılan hafriyat çalışmasında suyun, mektebin karşısında bulunan sedde mevcut olan mahzenin altından geçmesi gerekmektedir. Söz konusu inşaat çalışmalarına gerekli izin verilmesi istenmiştir.[8] Mekteb-i Tıbbiye binası ve çevresi günümüzde askeri alan olması nedeniyle güncel tespit çalışması yapılamamıştır.

4.1.3. Ayazmalar

4.1.3.1. Hagia Maria Ayazması

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 adada Topkapı Sarayı Sarayburnu cihetinde bulunmaktadır. Hagia Maria ayazması Topkapı Sarayı'nın Sarayburnu mevkiinde demiryolu hattına yakın bir konumda bulunmaktaydı.

Topkapı Sarayı'nın birinci havlusundan ve Gülhane Hastanesinden Sarayburnu'na giderken sağdaki birinci kargir deponun aşağısındadır. Sanat-ı mimarice pek mühim bir de havuzu vardır. Bunlar toprak altında kalıp gözden nihân olmuş iken hafriyât-ı ahîrede meydana çıkarıldı.[9] Ernest Mamboury Sarayburnu'nda bulunan ayazmaların iki tane olduğunu belirtmektedir. Müellif, söz konusu ayazmalardan birinin Aya Maria (Odikitria), diğerinin Aya İsa olduğunu beyan etmektedir. 1920-1923 yıllarında Sarayburnu cihetinde yapılan hafriyat ile bu ayazmaların havuzunun bulunduğunu ve bunlardan Aya İsa'nın içinde yine aynı membaın suyunun aktığını belirtmektedir. Aya Maria ayazması, 8 kısımlı ve hücreli bir havuz şeklindedir.

4.1.4. Yangın Havuzları

4.1.4.1. Salkımsöğüt Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, 2 ada 4 parselde Topkapı Sarayı'nın Gülhane cihetinde bulunmaktaydı.

Salkımsöğüt Yangın Havuzu hakkındaki belge 21 Ağustos 1850 tarihlidir. Belgeye göre, Hocapaşa civarında bulunan Salkımsöğüt ve Ayasofya-i Kebir'deki yangın havuzları ve su yollarının tamir edilmesi gerekmektedir.[10] Yangın havuzunun çizimini gösteren plan ise Mart/Nisan 1900 yılına tarihlenmektedir. Bu planda, Salkımsöğüt Mahallesi'nde bulunan yangın havuzunun üzerine inşa edilecek dükkânlar çizilmiştir (Resim 633).[11] Günümüzde Salkımsöğüt yangın havuzu kayıp eserdir.

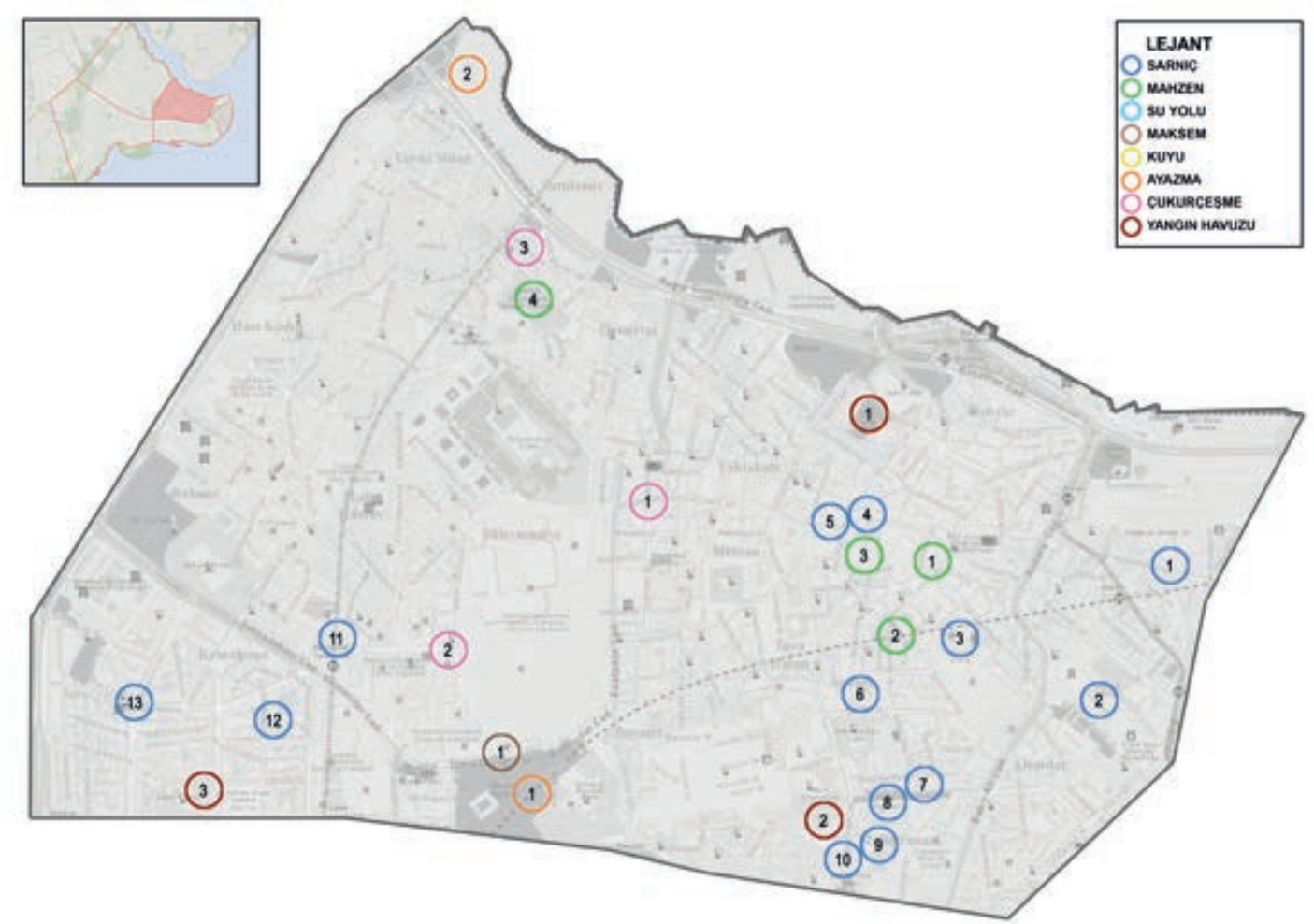

Resim 633 Salkımsöğüt'te yangın havuzunun üzerine inşa edilecek dükkânları gösterir plan

8 BOA. TS. MA. E 607/2
9 Evkâf-ı Ümem
10 BOA. C.BLD. 115/5719
11 BOA. PLK. P. 370

4.2. BEYAZIT BÖLGESİ

Beyazıt bölgesinde, Osmanlı dönemi kaynakları ile tespit edilen ancak zamanın etkisi ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler ile günümüze ulaşamayan yer altı yapıları vardır. Bu bölümde Beyazıt bölgesinde kaybolan 26 yer altı yapısı incelenmiştir. Kayıp yapılar; 13 sarnıç, 4 mahzen, 1 maksem, 2 ayazma, 3 çukur çeşme ve 3 yangın havuzudur. Kayıp yer altı yapılarının mimari kimlikleri ile bölgedeki dağılımını gösteren harita hazırlanmıştır (Resim 634).

Resim 634 Beyazıt Bölgesindeki Kayıp Yer Altı Yapıları Haritası

4.2.1. Sarnıçlar

4.2.1.1. Bâbıâli Şükrü Bey Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Alemdar Mahallesi'nde bulunmaktaydı.

20 Aralık 1920 tarihli belgeye göre, Bâbıâli civarında Lala Hayreddin Mahallesi'nin yangın mahallinde Şükrü Bey'in yetimlerinin arsasında taş oda, sarnıç ve mahzenler bulunmaktadır. Söz konusu arsa üzerinde bir takım kötü şahısların işgali ve inşaat malzemelerini zayi eylediklerinden bahsedilmiştir. Bu şahısların henüz oradan uzaklaştırılmadıkları için inşaatın yarım kaldığından bahisle bir an evvel oradan çıkartılmaları hususunda dilekçe verilmiştir.[12] Belgede bahsedilen taş oda, sarnıç ve mahzenler ile ilgili güncel bilgilere ulaşılamamıştır.

4.2.1.2. Bâbıâli Sarnıçları

Konumu: Fatih ilçesi, Alemdar Mahallesi, 27 ada dâhilinde bulunmaktaydı. Alman Mavileri haritasında Bâbıâli kompleksinin bulunduğu kadastral sınır çizilmiş olmakla birlikte alan içinde bir tane dikdörtgen planlı ve mavi lejant ile simgelenmiş yapı gösterilmiştir (Resim 635). Bâbıâli'de bulunan su hazinelerinin varlığı hakkında ulaşılan belge 10 Temmuz 1807 tarihlidir. Belgeye göre, su hazinesi ile hamama akıtılan su yollarının vesair yerlerin tamir edilmesi mimar ağa kullarına ihale olunmuş olduğundan, masrafı için beş yüz kuruş bedel istendiği belirtilmiştir.[13] 28 Temmuz 1822 tarihli belgede ise, Bâbıâli'de bulunan üç adet su hazinesi ve iki adet havuzun tamiri ve su yollarının kurşun borularının değiştirilmesi gerektiği yazılmıştır. Bununla birlikte kaldırımlar ile bazı yerlerde lağımların da tamiri için gerekli malzeme ve işçi ücretlerinin tutarının üç bin kuruş masrafla yapılacağı Hazine-i Âmire'ye bildirilmiştir. Gerekli çalışmaların yapılması için sultanın onayı istenmiştir.[14]Günümüzde Bâbıâli binası ve çevresinde ihya çalışmaları yürütülmektedir. Bölgede bulunan üç su hazinesi hakkında detaylı araştırma gerekmektedir.

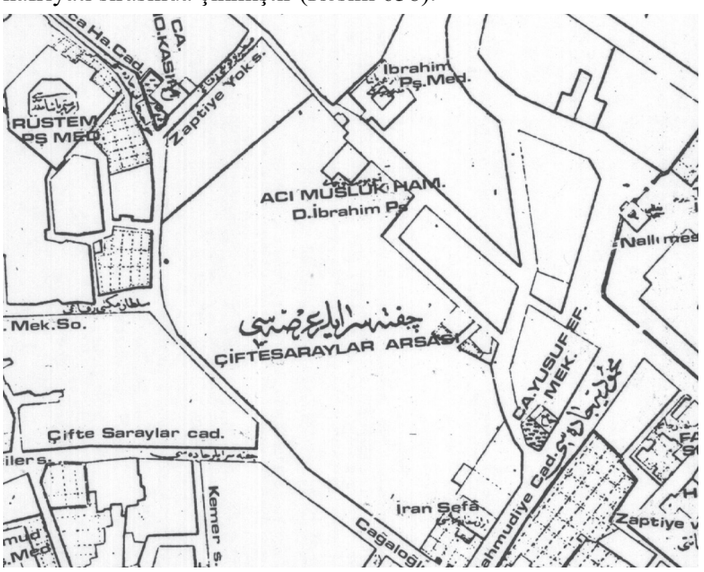
Resim 635 Bâbıâli sarnıçlarının Alman Mavileri haritasındaki konumu

4.2.1.3. Çifte Saraylar Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Mahallesi, 300 ada 13 parsel dâhilinde bulunmaktadır Osmanlı döneminde Cağalzade Sarayı ve Çifte Saraylar olarak bilinen bölge, günümüzde İstanbul Erkek Lisesi'nin bulunduğu adada konumlanmaktaydı.

Çifte Saraylar'a ait kalıntılar hakkında ulaşılan belge 2 Ekim 1769 tarihlidir. Belgede, Sultan III. Mustafa Han'ın kızı Beyhan Sultan'a ait sarayın sınırları verilmiştir. İstanbul Cağalzade Sarayı yakınında olan bu saray; bir taraftan başka haneler ile bir taraftan acı musluk hamamıyla, diğer taraftan da Şah Sultan hazretlerinin sarayıyla sınırlıdır. Beyhan Sultan'a ait olan arsa, en ve boy olarak 15506 ziradır. Belgenin devamında sarayın üzerinde yapılmış iç ve dış mekanlar belirtilirken; müştemilatı, Cağalzade Sarayı tarafında bir kargir oda altında mahzen, haremin altında kargir mahzen, hamamlar, ahır, matbah, su hazinesi ve meyveli meyvesiz ağaçlar, müteaddid bahçeler, havuzlar, kasırlar ve arsalar, yine aşağı tarafında ise 310 zira özel bir yol ve acı musluk tarafına bakan seksen zira arsalar, bir kargir dükkan, harem bahçesi tahtında üç kargir dükkan ve sarayın içine akan tatlı su hattı yazılmıştır.[15]

Çifte Saraylar'ın Ayverdi haritasındaki konumu, belgede bahsedildiği gibi Acı Musluk Hamamı yakınında görülmektedir (Resim 636). 20. yüzyılın başlarına tarihlenen Goad haritasında ise Çifte Saraylar arsasında artık Duyûn-ı Umûmiye binasının bulunduğu anlaşılmaktadır (Resim 637). Söz konusu arsa üzerinde saray yapısından sonra idari bir bina inşa edilerek mekânın tarihsel katmanları izlenebilmektedir. Günümüzde Duyûn-ı Umûmiye binası, İstanbul Erkek Lisesi tasarrufunda kullanılmaktadır. İstanbul Erkek Lisesi parselinde bulunan arkeolojik mimari kalıntılar, 1973 yılında alanda yapılmak istenen ek inşaat binası için kazılan temel hafriyatı sırasında çıkmıştır (Resim 638).

Resim 636 Çifte Sarayların Ayverdi haritasındaki konumu

12 BOA. DH. EUM. AYŞ. 49/14
13 BOA. C.HD. 287/14317
14 BOA. C.HD. 47/2303
15 BOA. TS. MA. E 395/72

Yapılan tetkikler neticesinde Bizans sarnıcı olduğu tespit edilen kalıntının, 14.07.1974 tarih ve 7310 sayılı karar ile plan ve kesiti alındıktan sonra ek inşaat projesinin devam edilmesine karar verilmiştir. Söz konusu sarnıç günümüze ulaşamayan kayıp bir eserdir.

Resim 637 Duyûn-ı Umûmiye binasının Goad haritasındaki konumu

Resim 638 İstanbul Erkek Lisesi'nin bulunduğu adadaki yer altı yapılarının görünümü

4.2.1.4. Aşir Efendi Kütüphane Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Eminönü Mahallesi, Aşir Efendi Caddesi, 397 ada 3,4,5,6,7,8,9,10,11,16 parsel dâhilinde bulunan Aşir Efendi Kütüphanesi dâhilinde bulunmaktaydı. Alman Mavileri haritasında Aşir Efendi Kütüphanesi gösterilirken, su hazinesi çizilmemiştir (Resim 639).

Resim 639 Aşir Efendi Kütüphanesi'nin Alman Mavileri haritasındaki konumu

Aşir Efendi Kütüphanesi'nin su hazinesi hakkındaki belge 5 Şubat 1854 tarihlidir. Belgeye göre, eski Şeyhülislam merhum Aşir Efendi'nin ihya ettirdiği kütüphanenin bazı mahalleriyle, su yolları ve su hazinesinin tamiri gerekmektedir. Bu yenileme çalışması için gerekli meblağın belirlenmesi amacıyla keşif yapılmıştır. Masraf tutarı belirlenen yapılarda çalışmaların başlaması için gerekli iznin verilmesi Evkaf Nezareti'nden beklenmektedir.[16] Arşiv kayıtlarında tarihsiz bir planda Aşir Efendi Kütüphanesinin bulunduğu kadastral alan çizilmiştir. Planda şadırvan kare planlı ve mavi renkle gösterilmiş olmakla birlikte belgede bahsedilen su hazinesi betimlenmemiştir (Resim 640).[17] Günümüzde Aşir Efendi Kütüphanesi'nin bulunduğu kadastral sınırlar özgün yapısını kaybetmiştir. Kütüphane binası ve çevresine yapılan müdahaleler nedeniyele belgede bahsedilen su hazinesi ile planda çizilmiş olan şadırvan tespit edilememiştir. Aşir Efendi sarnıcı günümüzde kayıp eserdir.

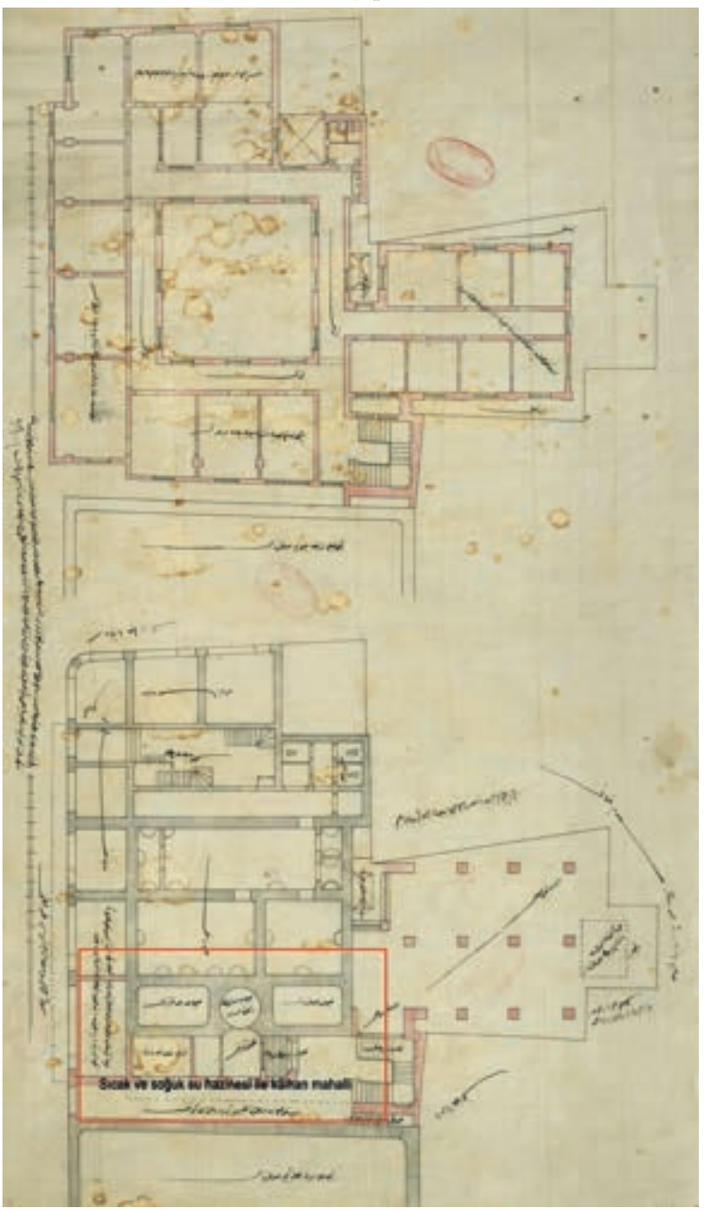
Resim 640 Aşir Efendi Kütüphanesi'nin planı

16 BOA. İ.MVL. 294/11860
17 BOA. PLK. P 704

4.2.1.5. Sultan Hamamı ve Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Rüstempaşa Mahallesi, Vasıf Çınar Caddesi, 395 ada 43 parselde bulunmaktaydı.

Sultan Hamamı ve su hazinesinin, 13 Haziran 1903 tarihinde hamamda yapılacak olan tamirden dolayı planı çizilmiştir. Plana göre, Sultan Hamamı'nın odunluk mahalli üzerine inşası düşünülen odalar ile sokak cihetinde bulunan sıcak ve soğuk su hazineleri ile külhan vesair yerleri belirtilmektedir (Resim 641).[18] Sultan Hamamı'nın konumu Ayverdi (Resim 642) ve Pervititch haritalarında ayırt edici bir biçimde isimlendirilerek çizilmiştir. Günümüzde Sultan Hamamı ve su hazinesi kayıp eserdir.

Resim 641 Sultan Hamamı su hazineleri ve külhan mahalli

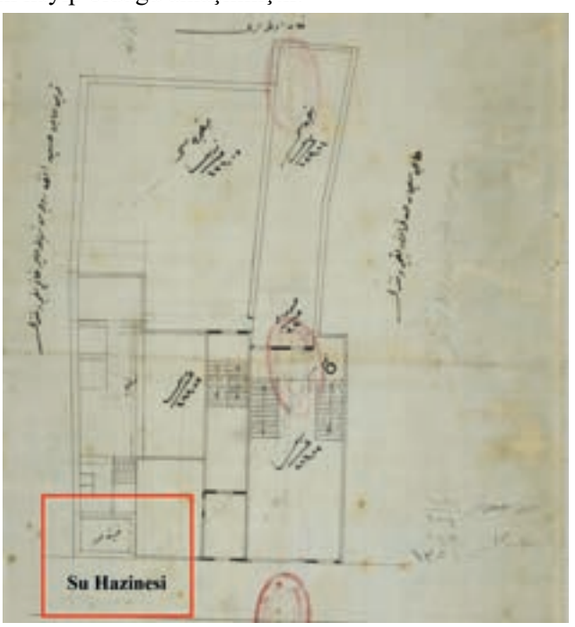

Resim 642 Sultan Hamamı'nın Ayverdi haritasındaki konumu

4.2.1.6. Daye Kadın Sokağı Sarnıcı

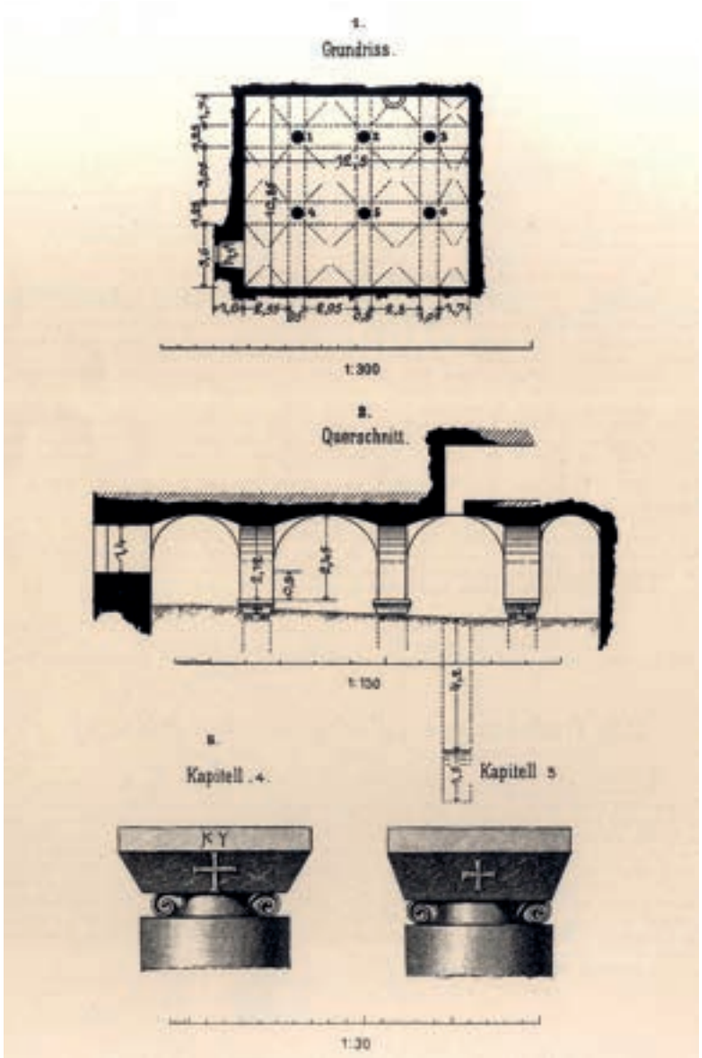
Konumu: Fatih İlçesi, Sururi Mahallesi, Yeşildirekli Bakkal Sokak dâhilinde bulunmaktaydı.

Daye Kadın Sokak sarnıcı hakkında arşiv belgesi ise 10 Aralık 1895 tarihlidir. Belgeye göre sarnıç, Mahmud Paşa civarında Yeşildirek Bakkal Sokak'ta merhum Âlim Paşa'nın 5 numaralı arsasının vârisleri arasında paylaşılan hisseleri gösteren planda çizilmiştir (Resim 643). Daye Kadın Sokağı sarnıcı olarak isimlendirilen yapının 1893 yılında hazırlanan plan ve kesiti de vardır (Resim 644). [19] Söz konusu sarnıcın yapılan güncel tespit çalışmalarında yapının kayıp olduğu anlaşılmıştır.

Resim 643 Yeşildirek Bakkal Sokak'ta bulunan su hazinesinin planı (BOA. PLK.P 323)

18 BOA. PLK. P. 429
19 P. Forcheimmer-J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.93.

Resim 644 Daye Kadın Sokağı sarnıcının plan ve kesiti

4.2.1.7. Nuruosmaniye Şeref Efendi Sokağı Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, Şeref Efendi Sokağı'nda bulunmaktaydı.

Nuruosmaniye Şeref Efendi Sokak'ta bulunan sarnıç hakkında ulaşılan belge 8 Ağustos 1896 tarihlidir. Evkaf Nezareti'ne yazılan tezkireye göre, merhum Şefika Hanım'ın Mahmut Paşa Mahallesi'nde Şeref Efendi Sokak'ta 46, 48, 50 numaralı ve Nuruosmaniye Caddesi'nde 102, 104, 106, 108, 110 ve 112 numaralı toplam 470 zira arsası bulunmaktadır. Merhumenin varislerinin hisselerine düşen arsalarda on oda, iki sofa, 250 zira bahçe, bir kuyu ve sarnıç, bir konak ile on oda, bir sofa, bir kuyu, 108 zira bahçe ve 5 dükkân ile bekâr odalarının bulunduğu yazılmıştır.[20] Ayverdi haritasında Şeref Efendi Sokağı'nın kadastral sınırları çizilirken karolajlı bir arsada gösterilmiştir (Resim 645). Sarnıç hakkında güncel verilere ulaşılamamıştır.

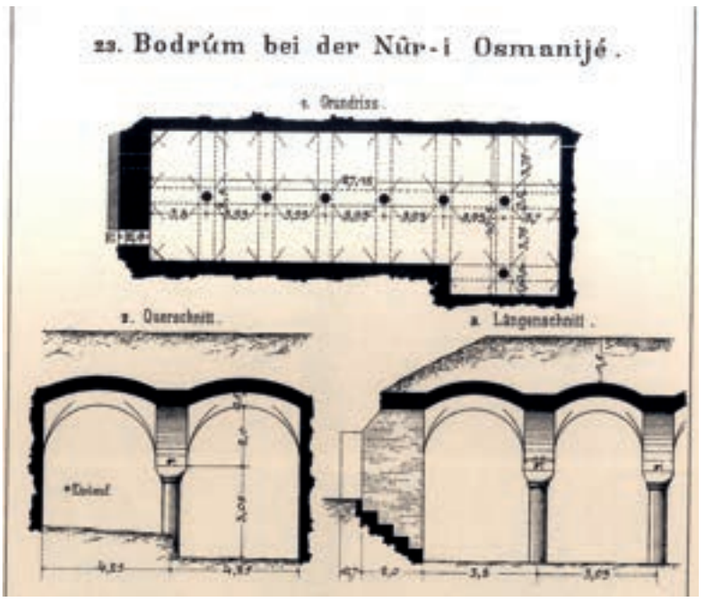
Resim 645 Nuruosmaniye Şeref Efendi Sokağı sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

4.2.1.8. Nuruosmaniye Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, Nuruosmaniye Caddesi, 295 ada 29 parsel dâhilinde bulunmaktaydı.

Nuruosmaniye sarnıcı hakkındaki belge, 19 Eylül 1851 tarihli pusula defteridir. Deftere göre; İstanbul'da eskiden kalmış ve kullanılmayan sarnıçlar tespit edilmiştir. Söz konusu deftere, "Osmaniye civarında Ali Baba türbesi kurbünde sokak içinde sarnıç. Sarnıcın ölçüleri ise uzunluk: 35, genişlik: 11, yükseklik: 6 zira" olarak kaydedilmiştir.[21] İstanbul'da su ihtiyacını karşılamak üzere yer altında bulunan sarnıçların tespit edildiği 19 Kasım 1890 tarihli belgede ise, Osmaniye'de Vezir Hanı altına kadar bir mahzen olduğu yazılmıştır. İpekciler tarafından kullanılan mahzenin, Kırkçeşme suyu akıtılmayıp Halkalı suyu akıtılabileceği ancak doldurulmasının yeterli olamayacağı belirtilmiştir.[22] P. Forchheimer ile J. Strzygowski, Nuruosmaniye sarnıcında yaptıkları incelemeleri aktarırken yapıya ait plan ve kesit de yayınlamışlardır (Resim 646).[23] 20. yüzyıl başlarında Ernest Mamboury de sarnıç hakkında gözlemlerini kaleme almıştır. Müellif sarnıcın, Ayasofya'dan gelip Nuruosmaniye Camii kapısına uzanan cadde takip olunduğu takdirde, cami kapısına varmadan 70 metre kadar evvel sol tarafta olduğunu söylemiştir. Sarnıca kemerli ve harab bir tuğla duvarın sonundaki tahta perdeden kolayca ulaşıldığından bahsetmiştir.[24] Sarnıcın konumu, Pervititch haritasında boş arsa şeklinde betimlenirken, yer altında bulunan sarnıç ayırt edici biçimde çizilmemiştir . Encümen Arşivi kayıtlarında Nuruosmaniye sarnıcının tahrip edildiği 1986 tarihli fotoğrafları bulunmaktadır (Resim 647).[25]

20 BOA. İ.EV.14/32
21 BOA. MVL. 842/79
22 Salih Şahin Arşivi
23 P. Forcheimmer-J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s. 91.
24 Ernest Mamboury, **İstanbul Rehber-i Seyyahin**, s. 462.
25 Encümen Arşivi, Dosya no: 514

Resim 646 Nuruosmaniye sarnıcının plan ve kesiti

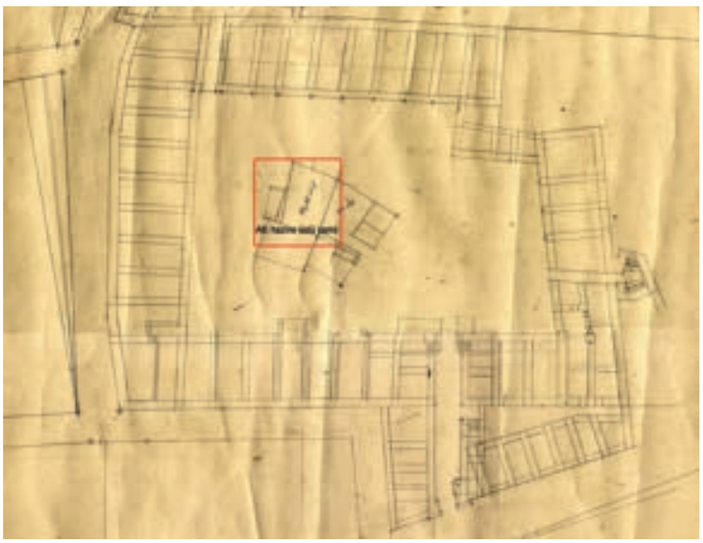

Resim 647 Nuruosmaniye Sarnıcının iç mekân görünümü

4.2.1.9. Vezir Han Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Vezirhan Caddesi, 296 ada 147 parselde Vezir Han avlusunda bulunmaktadır.

Vezir Han sarnıcı hakkındaki belge, hanın payandalarının çizildiği tarihsiz bir plandır. Sarnıç, planda gösterilirken "üstü cami altı hazine" olarak kaydedilmiştir (Resim 648).[26] P.Ğ. İnciciyan ise, IV. Mehmet'in sadrazamı Köprülü Mehmet Paşa tarafından inşa edilen Vezir Han'da büyük bir sarnıç olduğunu ifade etmektedir.[27]

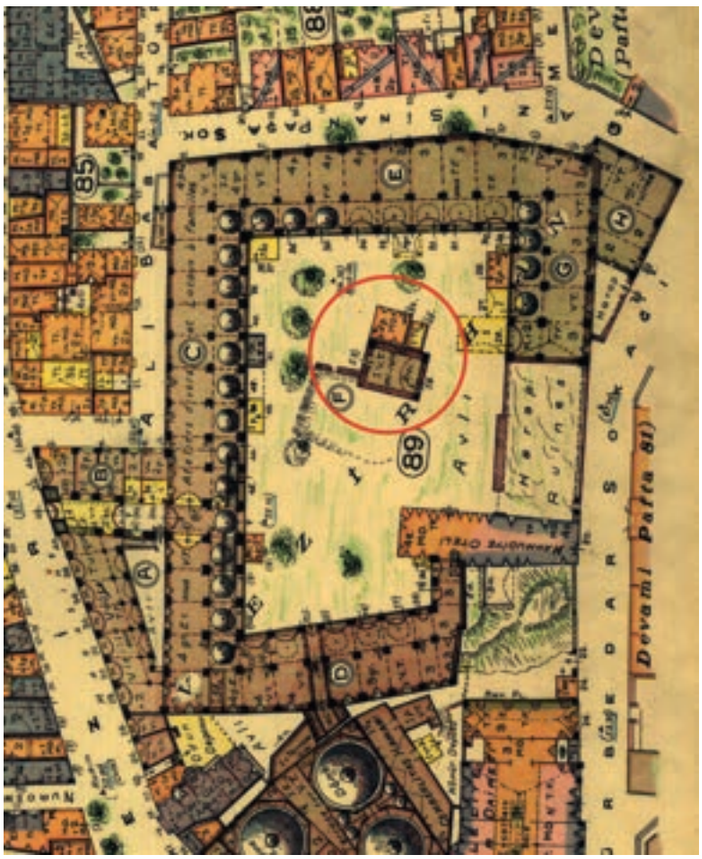
Resim 648 Vezir Han planında sarnıcın konumu.

Vezir Han sarnıcının konumu, Goad haritasında sarnıcın bulunduğu alan yıkıntı olarak betimlenmiştir (Resim 649). Pervititch haritasında ise, sarnıç mimari yapı olarak gösterilmekle birlikte mavi lejant ile tanımlanmamıştır. Söz konusu sarnıcın bulunduğu alanda "harap" olarak işaretlenen mevkii, yapının haritanın üretildiği dönemdeki durumuna işaret edebilir (Resim 650). Encümen Arşivi'nde 336 numaralı dosyada Vezir Han sarnıcının fiziksel durumunu gösteren fotoğrafı vardır (Resim 651). Sarnıcın harap vaziyetini gösteren fotoğrafı, Goad haritasında gösterilen yıkıntı çizimini desteklemiştir. Günümüzde Vezir Hanın avlusunda bulunan mekânlar incelendiğinde sarnıcın günümüzde var olmadığı anlaşılmıştır.

Resim 649 Vezir Han sarnıcının Goad haritasındaki konumu

26 BOA. PLK. P. 732
27 P.Ğ.İnciciyan, **XVII. Asırda İstanbul**, s.24.

Resim 650 Vezir Han sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

Resim 651 Vezir Han sarnıcının dış görünümü (1937)

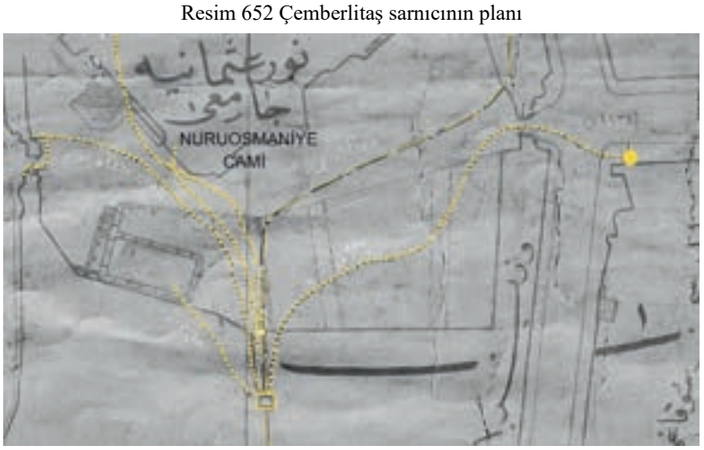
4.2.1.10. Çemberlitaş Meydanı Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, Çemberlitaş Meydanı'nda bulunmaktaydı.

Çemberlitaş su hazinesinin varlığı ve konumu hakkındaki bilgi 29 Nisan 1899 tarihli bir plandır. Alman İmparatoru'nun, Sultanahmet Meydanı'nda yaptırdığı çeşmeye çekilen su hattına ait tarihi belirtilmemiş olan planda, Çemberlitaş Meydanı civarında su hazinesi gösterilmiştir. Çemberlitaş hazinesinin, plan ve kesiti detaylı olarak gösterilmiştir (Resim 652). Sultanahmet Meydanı'na su sağlayacak deponun isale hattının tramvay caddesi üzerinden Çemberlitaş ve Nuruosmaniye Camii'ne kadar uzanacağı yazılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı vakıf su yolları haritasında su hazinesi ve su isale hattı da işlenmiştir (Resim 653).[28] Günümüzde su hazinesinin plan ve haritada gösterilen konumunda yapılan saha araştırmasında Nuruosmaniye Camii'nin Çemberlitaş Meydanı'na nazır cephesinde su kanalı ve Gazi Atik Ali Paşa Camii'nin Çemberlitaş'a nazır olan duvarının dibinde demir kapaklar tespit edilmiştir. Bu kapakların altında ne olduğu sorusu araştırılmaya muhtaç bir konu olmakla beraber söz konusu su hazinesi kayıp eserdir.

Resim 652 Çemberlitaş sarnıcının planı

Resim 653 Çemberlitaş su hazinesinin Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

4.2.1.11. Kalenderhane Medresesi Sarnıcı

Konum: Fatih İlçesi, Kalenderhane Mahallesi, On Altı Mart Şehitler Caddesi civarında bulunmaktaydı.

28 BOA. PLK. P. 612

Kalenderhane Medresesi'nin su hazinesi hakkında ulaşılan bilgi 11 Mart 1909 tarihli plandır. Plana göre, Şehzadebaşı civarında Kalenderhane Camii ile medresesinin vaziyetini gösteren haritada su hazinesi de çizilmiştir (Resim 654).[29] Kalenderhane su hazinesinin konumu, Pervititch haritasında medrese mahalli çizilmiş olmakla birlikte, eski yer altı olarak kaydedilmiş bir mimari yapı da betimlenmiştir (Resim 655). Kalenderhane su hazinesinin planı ve haritada gösterilen konumu örtüşmektedir. Günümüzde Kalenderhane Medresesi ve su hazinesi kayıp eserdir. Söz konusu medrese ve su hazinesinin olduğu alanda Vezneciler Metro durağı bulunmaktadır.

Resim 654 Kalenderhane Medresesi su hazinesinin planı

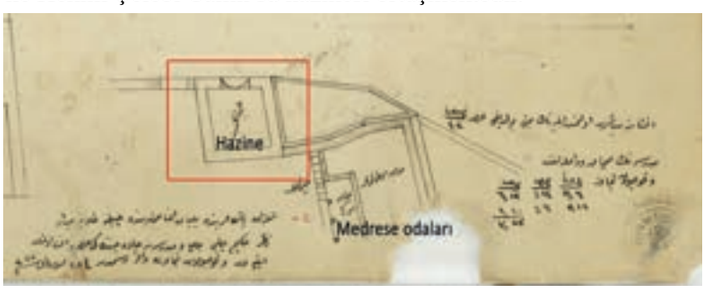

Resim 655 Kalenderhane Medresesi ve su hazinesinin Pervititch haritasındaki konumu

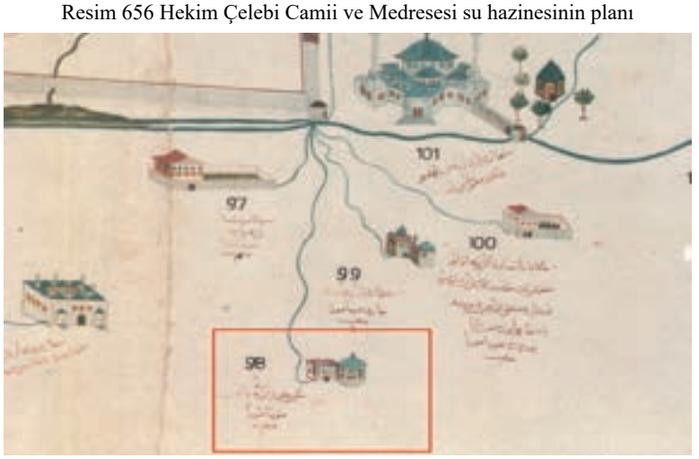
4.2.1.12. Hekim Çelebi Camii ve Medresesi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Balabanağa Mahallesi, Büyük Reşit Paşa Caddesi üzerinde bulunmaktaydı. Hekim Çelebi Camii ve Medresesinin bulunduğu konum günümüzde 2707 ile 650 adaları kapsamaktadır.

Hekim Çelebi Cami ve Medresesi su hazinesi hakkındaki bilgi, 1 Aralık 1906 tarihli planda bulunmaktadır. Plana göre, Şehzadebaşı yakınında Balabanağa Mahallesi'nde, Çifte Tulumba Meydanı'na nazır bir biçimde konumlanan Hekim Çelebi Camii ve medresesi bulunmaktadır. Söz konusu caminin bulunduğu arsanın cadde tarafına bina inşa edilirken, cami ve medrese hududu ihlal edilmiştir. Bunun ihlal üzerine üzerine çizilen planda caminin su hazinesi de betimlenmiştir (Resim 656).[30] Hekim Çelebi Camii ve Medresesinin konumu, Beylik su yolları haritasında minyatür olarak tasvir edilmiştir. Haritada, Hekim Çelebi zaviyesine akıtılan suyun bir masura olduğu notu yazmaktadır (Resim 657).[31] Caminin konumu, Ayverdi haritasında karolajlı çizilmiştir (Resim 658). Pervititch haritasında ise Hekim Çelebi Cami ve Medresesi'nin bulunduğu parsel yıkıntı alan olarak gösterilmiştir. Buna göre 20. yüzyıl başlarında Hekim Çelebi Camii, medrese ve su hazinesi kayıp eserdir. Günümüzde Hekim Çelebi Camii ve Medresesi'nin bulunduğu 650 ada 26 parsel dâhilinde yapılan inşaat çalışmaları sırasında ortaya çıkan bir sarnıç bulunmaktadır (Resim 659). Harikzedeler Sokak sarnıcının konumu ile Hekim Çelebi Camii su hazinesi örtüşmektedir.

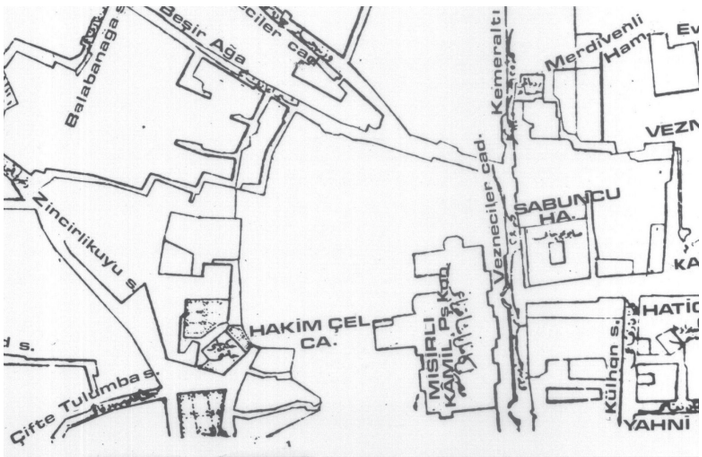

Resim 656 Hekim Çelebi Camii ve Medresesi su hazinesinin planı

Resim 657 Hekim Çelebi Camii'nin su isale hattı

29 BOA. PLK. P 568
30 BOA. PLK. P. 508
31 Kazım Çeçen, **Halkalı Suları**, s.45.

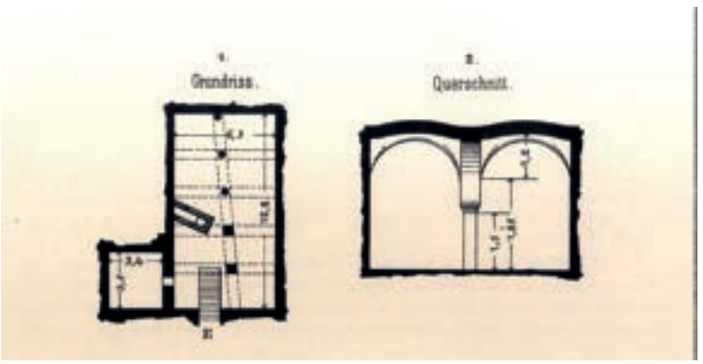
Resim 658 Hekim Çelebi Camii'nin Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 659 Zeynep Kamil sokakta bulunan sarnıç

Resim 660 Ağa Yokuşu sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

Resim 661 Ağa Yokuşu sarnıcının plan ve kesiti

4.2.1.13. Ağa Yokuşu Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Kemal Paşa Mahallesi, Ağa Yokuşu Caddesi ile Genç Türk Caddesi'nin kesiştiği noktada bulunmaktaydı.

Ağa Yokuşu sarnıcının varlığı ve konumu, Ayverdi haritasında tespit edilmiştir. Haritaya göre, Ağa Yokuşu Caddesi üzerinde Kemal Paşa Camii karşısında bir su hazinesi çizilmiştir (Resim 660). P. Forchheimer ile J. Strzygowski, 1893 tarihli eserlerinde sarnıca ait plan ve kesit de yayınlamışlardır (Resim 661). Araştırmacılar, Şehzade ve Laleli Camii arasında birçok sokağın kesişim noktasındaki çukur çeşme yakınında bir evde sarnıç olduğundan bahsetmektedirler. Sarnıca merdivenler ile inilmekte ve zemini tuğlalarla örülmüştür. İki birimden oluşan sarnıcın bir odasının 12.2x6.3 metre, yanındaki odanın 3.5x3.4 metre uzunlukta olduğunu ifade etmişlerdir. Ana mekânda 3 tane 3.7 metre yüksekliğinde sütun ve iki tane de dört köşeli kolon (tuğladan örülü duvar) ile bir tane kuyu menfezi bulunan sarnıcın, kiler olarak kullanıldığını dile getirmişlerdir.[32]

4.2.2. Mahzenler

4.2.2.1. Hanımoğlu (Hanımeli) Sokak Mahzeni

Konumu: Fatih ilçesi, Hobyar Eminönü Mahallesi, Hanımeli Sokak, 307 ada 9-99 parseller arasında bulunmaktaydı.

Osmanlı arşiv belgesinde Hanımoğlu Sokağı ismiyle geçen sokak, daha sonrasında ve bugün Hanımeli Sokak olarak bilinmektedir. Hanımeli Sokak'ta bulunan mahzen hakkında ulaşılan belge 7 Temmuz 1920 tarihlidir. Belgede, Hocapaşa Hobyar Mahallesi'nde Aşir Efendi Caddesi'nde Hanımoğlu Sokağı'nda bulunan mahzen mahalli hevasının (üstüne kat çıkma hakkı) para ile değiştirilerek mahzen mutasarrıfları Yorgaki Efendi evlatları Mananderos ve Yordan Efendilere 162 bin kuruş bedel karşılığı tapu senedinin verilmesi, Akarat-ı Vakfiye Müdürlüğü'nden verilmiş olan ilmühaberde gösterilmiştir. Bu konuda yazılan yazıya Şeyhülislamlık cevaben, vakıf şartının değiştirilebilmesi için hâkim görüşü ve sultanın izni lazım geleceğini bildirmiştir. Söz konusu mahallin, Evkaf-ı Hümâyun Nezareti'nce "Madde-i Münferide-i Kanuniye'ye

32 P. Forchheimer-J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.99.

istinaden bu gibi müstağni anh mahallerin hâkim kararı ve sultanın izni olmaksızın nakit ile değiştirilmesine Evkaf Nezareti'nin yetkili bulunduğu belirtilmiştir.[33] Belgede mahzenin bulunduğu parselin kadastral sınırlarını görteren planı da çizilmiştir (Resim 662).[34] Hanımeli Sokak mahzeninin konumu Pervititch haritasında bahçe biçiminde betimlenmiştir (Resim 663). Günümüzde mahzenin bulunduğu sokakta ticari amaçla kullanılan hanlar bulunmaktadır. Söz konusu mahzen hakkında herhangi bir veriye ulaşılamadığından bu yapının kayıp olduğu muhtemeldir.

Resim 662 Hanımeli Sokak mahzenini gösterir plan

Resim 663 Hanımoğlu (Hanımeli) Sokak mahzeninin Pervititch haritasındaki konumu

33 BOA. ŞD. 90/23
34 BOA. PLK. P 754
35 BOA. BOE. 1121/ 84055, BOA. ŞD. 3010/4

4.2.2.2. Necipefendi Sokak'ta Bulunan Yer Altı Yapısı

Konumu: Fatih İlçesi, Sururi Mahallesi, Necip Efendi Sokak, 3000 ada 31 parsel dâhilinde bulunmaktaydı. Necip Efendi Sokağı'nda bulunan yer altı mahalli Pervititch haritasında tespit edilmiştir. Haritaya göre, 40 numaralı ada dâhilinde Rüstem Paşa Medresesi yakınındaki arsada merdivenle inilen, yer altında bulunan bir yapı çizilmiştir (Resim 664). Haritada çizilmiş olan yer altı yapısı hakkında Koruma Kurulu Arşivi'nde herhangi bir tescilli eser kaydı bulunmamaktadır. Necipefendi Sokak'ta bulunan bu yer altı yapısında güncel tespit çalışması yapılamamıştır.

Resim 664 Necipefendi Sokak'ta bulunan yer altı mekânının Pervititch haritasındaki konumu

4.2.2.3. Topalyan Han Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Sururi Mahallesi, Kaputçular Sokağı, 309 ada 7 parselde bulunmaktadır.

Topalyan Han mahzeni hakkındaki belge 29 Temmuz 1893 tarihinde Müze-i Hümâyun İdaresi tarafından yazılmıştır. Belgeye göre, Mahmutpaşa civarında Ermeni milletinden tüccar Kigork'un inşa ettirmekte olduğu binanın temelleri kazılırken zuhur eden ve içinde eski eserler olduğu ihbar olunan mahzen mahallinin tetkik edildiği hakkındadır. Belgedeki veriler üzerinden araştırmamızı derinleştirerek Kigork'un tasarrufunda olan binanın Toplayan Han olduğu tespit edilmiştir.[35]Rum Cemiyeti Dergisi yazarları, Bizans Devri arkeoloji araştırmaları toplantılarında Topalyan Han'da bulunan eserler hakkında yaptıkları araştırmayı anlatmışlardır. Araş-

tırmaya göre, 11 Mayıs 1898 tarihinde Kigork'un inşa ettirdiği Topalyan Han'ın hafriyatı sırasında yer altından arkeolojik kalıntılar çıkmıştır. Bulunan eserler; sütun parçaları, kaideler, KY harflerini ihtiva eden sütun başlıkları ve bunların arasında tuğla ham maddesi ile yapılmış yazı ihtiva eden alınlıktır. Osmanlı döneminde Bizans'ın mimari yapılarının izini süren araştırmacılar şu soruyu sormuştur: "*Başlıklardaki KY harfleri ve alınlıktaki Mavrikios yazısı acaba Patrik Kynakos zamanında burada İmparator Mavrikios tarafından kurulmuş bir manastır olabilir mi?*"[36]

Topalyan Han'ın konumu, Goad haritasında 268 parselde bulunmaktadır (Resim 665). Pervititch haritasında ise Hamdi Bey Geçidi ve eski ismi olan Topalyan Han birlikte simgelenmiştir (Resim 666). Söz konusu mahzen tarihi haritalarda ayırt edici bir yapı şeklinde çizilmemiştir. Günümüzde Topalyan Han, Hamdi Bey Geçidi Hanı olarak bilinmektedir. Yapılan incelemeler neticesinde belgede bahsedilen mahzen kayıp eserdir.

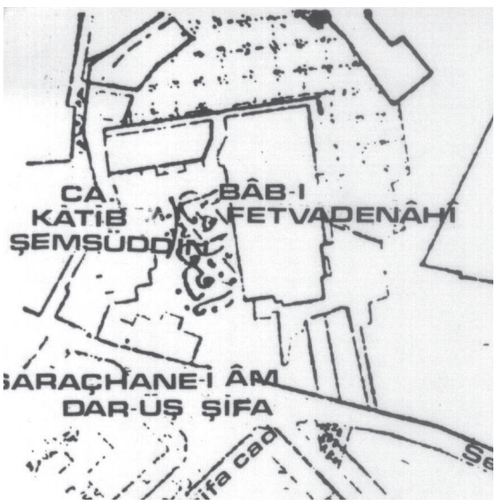
Resim 665 Topalyan Han'ın Goad haritasındaki konumu

Resim 666 Topalyan Han'ın Pervititch haritasındaki konumu

4.2.2.4. Bâb-ı Meşihat Mahzeni (İstanbul Müftülüğü)

Konum: Fatih İlçesi, Demirtaş Mahallesi, Fetva Yokuşu Caddesi, 494 ada 22 parsel dâhilinde bulunmaktaydı. Ayverdi haritasında Bâb-ı Meşihat kurumu Bâb-ı Fetvahâne olarak kaydedilmiştir. Mahzenin konumu, ayırt edici mimari bir yapı şeklinde çizilmemiştir (Resim 667). Bâb-ı Meşihat[37] mahzeni hakkında ulaşılan bilgi, 1 Aralık 1907 tarihli arşiv belgesinde yer almaktadır. Belgeye göre Bâb-ı Meşihat'ta bulunan yetim mallarına ait sandıkların muhafazası için, eskiden beri varolan mahzenin içerisindeki toprağın tahliye edilip tamir edilmesi gerekmektedir.[38] İstanbul Müftülüğü kullanımında bulunan bahçe kısmında günümüzde inşaat çalışmaları yapılmaktadır. Belgede bahsedilen mahzen detaylı araştırmalar neticesinde açıklığa kavuşabilir.

Resim 667 Bâb-ı Meşihat mahzeninin Ayverdi haritasındaki konumu

4.2.3. Maksemler

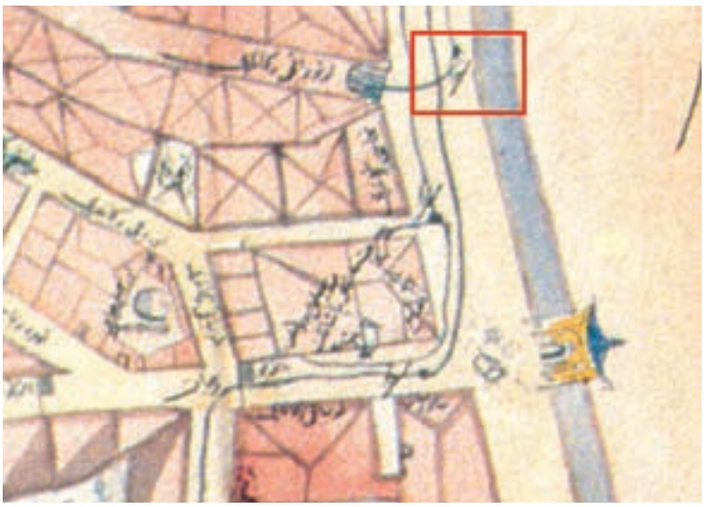
4.2.3.1. Beyazıt Maksemi

Konumu: Fatih İlçesi, Beyazıt Mahallesi, Besim Ömer Caddesi üzerinde bulunmaktaydı.

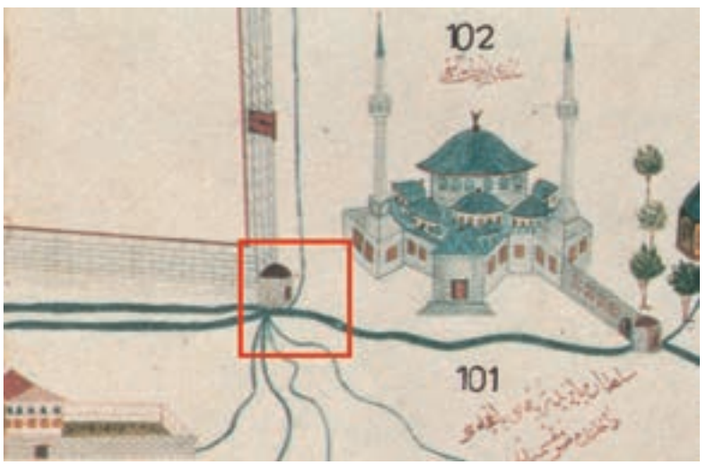
Beyazıt maksemi hakkındaki bilgilere, minyatür olarak çizilen Bayezıd ve Beylik su yolları haritalarından ulaşılmıştır. Maksem, Bayezıd su yolları haritasında 47 numara ile gösterilirken "*meslek*" olarak kaydedilmiştir (Resim 668).[39] Beylik su yolları haritasında ise, maksem Eski Saray duvarının köşesinde çizilmiştir (Resim 669).[40] Söz konusu iki harita ile Osmanlı vakıf su yolları haritası eşleştirildiğinde, Beyazıt makseminin konumunun çakıştığı anlaşılmaktadır. Osmanlı vakıf su yolları haritasında mimari olarak betimlenen yapının su taksim yeri olduğu anlaşılmaktadır (Resim 670). 19 Haziran 1858 tarihli belge ise Mercan civarındaki sebilin su yollarının Sultan Bayezıd havlusunda Bab-ı Serasker

36 Dimitri Raçonovski, Bizans Arkeolojisi Çalışmaları Bakımından Hellenikos Philologikos Syllogos, İstanbul'da Rum Edebiyat Kurumu ve Bunun Dergisi, Mezuniyet Tezi, s.199.
37 Şeyhülislam Makamı
38 BOA. BEO. 3198/239838
39 Kazım Çeçen, **Bayezıd Suyolları Haritası**, İSKİ 1997, s. 37.
40 Kazım Çeçen, **Halkalı Suları**, İSKİ 1991.

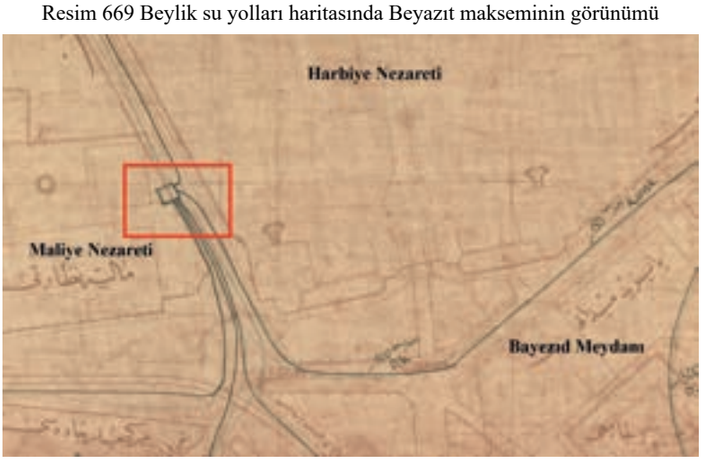
kapısı bitişiğindeki maksemden sebile varıncaya kadar borularının tamir edilmesi hakkındadır.[41] Günümüzde Beyazıt Meydanı'nda bulunan Besim Ömer Paşa Caddesi üzerinde olduğu haritalarla belirlenen maksem kayıp eserdir.

Resim 668 Bayezıd su yolları haritasında Beyazıt makseminin görünümü

Resim 669 Beylik su yolları haritasında Beyazıt makseminin görünümü

Resim 670 Beyazıt makseminin Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

4.2.4. Ayazmalar

4.2.4.1. Beyazıt Ayazması

Konumu: Fatih İlçesi, Beyazıt Meydanı'nda bulunmaktaydı

Osmanlı döneminde Beyazıt ayazmasının varlığı hakkında ulaşılan belge 8 Kasım 1866 tarihlidir. Belgeye göre, Sultan Beyazıt Meydanı'na katılan bakkal dükkânının kuyusunun "ayazma" denilerek bir rahip tarafından açılmış olduğundan bahisle kapattırılması hakkında mahalle halkı tarafından dilekçe verilmiştir. 8 Şubat 1870 tarihli cevap yazısında; söz konusu mahalde eskiden bir ayazma bulunduğu ve Rum Patrikhanesi tarafından yapılan düzenlemeler esnasında talep edilmesi üzerine, daha sonra icabına bakılmak üzere ayazmanın üstünün geçici olarak kapattırıldığı yazılmıştır. Bu ayazma şikâyet dilekçesinde iddia edildiği gibi belirtilen rahip tarafından açtırılmayıp, eski karara bağlı olarak verilen ruhsata dayanarak üst örtüsü açtırılmıştır. Bununla birlikte ayazma hakkında verilen kararın, hükümetin görevleri arasında olduğu ve kimsenin müdahaleye hak ve yetkisi olmayacağı dilekçe sahiplerine cevap olarak bildirilmiştir.[42]

Beyazıt ayazması 4 Kasım 1896 tarihli belgede yeniden gündeme gelmiştir. Belgeye göre, Sultan Beyazıt Meydanı'ndaki adada bulunan hane ve dükkânlar hazine tarafından istimlak edilmek istenmiştir. Bundan 20 sene önce bu dükkânlardan, Duhancı Mustafa Ağa'nın mülkü olan ve içinde bir adet acı su kuyusu bulunan dükkânın yarı hissesi bir bakkala satılmıştır. O da kuyuya ayazma şöhreti vererek bu vesileyle bir çıkar tezgâhı peyda etmiştir. Bu defa diğer dükkânlarla beraber o dükkân da yıkılmıştır. Söz konusu kuyunun, insanların asıl geçiş yolu üzerinde kaldığı için buradaki diğer mahallerin kaldırılması gibi, bunun da etrafı hükümet tarafından kapattırılıp üzeri örtülmüştür. Ancak bakkal ile ortak menfaati olan bir rahip, bir taş arabası geçerken kuyunun kazaen açılmasını uğurlu ve kutsal bir makam sayarak, bundan sonra açık bırakılmasını istemiştir. Bu durumun ise, halkın oradan gidiş gelişlerine mani olacağı ve başka çeşitli dedikoduya sebebiyet vereceği düşünülmüştür. Hükümetin buna müsaadesi olmadığından ve sırf bir su kuyusunun ayazma diyerek Beyazıt Camii'ne sekiz on adımlık bir yerde bırakılmasının padişahın rızasına da aykırı görüldüğünden, eskiden olduğu gibi kuyunun kapattırılması gerekli makamlara emredilmiştir.[43] Günümüzde Beyazıt Meydanı'nda belgede bahsedilen ayazmaya dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

4.2.4.2. Unkapanı Ayazması

Konumu: Fatih İlçesi, Yavuz Sinan Mahallesi sınırında olan Atatürk Köprüsü bağlantı yolunun bulunduğu alan içinde kaybolmuştur

41 BOA. EV.d. 16518 kaynağa ekle
42 BOA. ŞD. 2856/7-2
43 BOA. ŞD. 2856/7-3

Unkapanı ayazması hakkında 16. yüzyıl müellifi Evliya Çelebi, Ayazmand Beyi Uzun Hasan'ın askerleriyle birlikte bu ayazmayı kazdırdığını ve inşa edildiği mevkide olan sur kapısına bu nedenle Ayazma Kapısı denildiğini ifade etmektedir.[44] Unkapanı ayazması, Süleymaniye'den iskeleye giden yol üzerinde bulunan arsaların ifrazı hakkında çizilen tarihsiz bir planda gösterilmiştir (Resim 671).[45] Sarkis Sarraf Hovhannesyan Unkapanı'ndan sonra surun önünde sahilde Tüfenkhane denilen üstü kapalı bir mekân bulunduğunu nakletmektedir. Müellif, burada bulunan bir Rum kilisesi ve ayazmasının 1633/34 senesinde çıkan bir yangın sonucunda harap olduğundan bahsetmektedir. Söz konusu yapıların bir daha yapılmadığını ve 1803 tarihinde halen sokak içerisinde suyun görüldüğünü ifade etmiştir.[46] Yazarın tarif ettiği ayazma mahallinin Unkapanı ayazması ile örtüştüğü düşünülürse yapının 19. yüzyıl başında kayıp olduğu muhtemeldir. Ayazmanın konumuna binaen, Ayverdi ve Alman Mavileri (Resim 672) haritasında mimari biçimde gösterilmeyen caddeye Ayazma ismi verilmiştir. Pervititch haritasında ise çeşme olarak betimlenen Unkapanı ayazması günümüzde kayıp eserdir.

Resim 671 Unkapanı Ayazma mahallinin planı

Resim 672 Unkapanı ayazmasının Alman Mavileri haritasındaki konumu

4.2.5. Çukur Çeşmeler

4.2.5.1. İsmetiye Caddesi Çukur Çeşmesi

Konumu: Süleymaniye Mahallesi, İsmetiye Caddesi, 276 ada 6 parselde bulunmaktadır.

İsmetiye Caddesi çukur çeşmesi, Osmanlı vakıf su yolları haritasında Şeftali Sokağı'nın başında "battal çukur çeşme" şeklinde çizilmiştir. Çukur çeşmeye su sağlayan isale hattı da işlenmiştir (Resim 673). Bu haritada çizilen çukur çeşmenin kadastral sınırı ve mimari planı Alman Mavileri ve Pervititch haritalarıyla da örtüşmektedir. Kırkçeşme su isale hattı üzerinde inşa edilen çeşmelerin listesinde Sultan Süleyman Han vakfından olan Şeftali Sokak'taki çeşmeye 2 masura su verildiği kaydedilmiştir. Tarihi haritalarda Şeftali Sokak olarak tanımlanan mahal günümüzde İsmetiye Caddesi'nde bulunmaktadır. Günümüzde çukur çeşmenin bulunduğu parsellerde başka bir yerden taşınan Mirahur Hasan Ağa çeşmesi bulunmaktadır. Bu çeşmenin alt kotunda ve yan parsellerde İsmetiye Caddesi çukur çeşmesinin isale hattına ait olması muhtemel olan tonozlu yapılar eski eser olarak koruma altına alınmıştır. (Resim 674).

Resim 673. İsmetiye Caddesi çukur çeşmesinin su isale hattı

Resim 674 İsmetiye Caddesi çukur çeşmesinin tonozlu bölümleri

44 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi I. Kitap**, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, s. 41.
45 BOA. PLK. P 3011
46 Sarkis Sarraf Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s.22.

4.2.5.2. Hatice Usta Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Balaban Ağa Mahallesi, Yahnikapan Sokağı, 581 ve 587 adalar dâhilinde bulunmaktaydı.

Darüssaade Ağası Maktûl Beşir Ağa'nın cariyelerinden Hadice Usta, Sultan Beyazıt Camii yakınındaki kendi ismiyle tanınan cami, mektep ve çukur çeşmenin bâniyesi'dir.[47] Hatice Usta vakıf kaydına göre çukur çeşmeye Halkalı su isale hattından 2 lüle su verilmektedir.[48] Günümüzde Hatice Usta Camii, mektebi ve çukur çeşmesi kayıp eserdir. 3 Nisan 1944 tarihli Encümen Arşivi kayıtlarında Hatice Usta Mektebi ve çukur çeşmenin harap vaziyetteki fotoğrafları vardır. Lale Devri'nin üslubunu yansıtan çeşmenin ayna taşında lale motifi bulunmaktadır. Eserin yapım ve tamir tarihini gösteren iki kitâbesi vardır (Resim 675). Hatice Usta çeşmesinin yapım tarihi kitâbesi şöyledir;

Mücevher harf ile Ni'met didi nûş eyleyüb târih

Hadîce Usta'dır bu âb-ı nâbı eyleyen cârî H.1161 (1748/49)

20 Aralık 1878 tarihinde Rahvalı Mustafa Efendi tarafından tamiri yaptırılan çeşmenin üst kısmındaki onarım kitâbesinde şu beyitler yazmaktadır;

Bu harâb ender harâb olmuşdu mâmur eyledi /Rahvalı Mustafa Efendi dileriz bulur necât

Mader-i âlisinin ruhiyçün gayreti /Eyledi içdikçe şad etsin hemişe kâinât

Hâteme vermez mi hayret böyle bir cûd u sehâ/Hak muvaffak kıldı oldu bâni-i sâlis bu zât

Oldu Sâbit bu mücevher tarihin dilden revân / Buldu himmetle imâret gel su iç ayn-ı hayât

25 Zilhicce 1295 (20 Aralık 1878)

Resim 675 Hatice Usta çukur çeşmesinin görünümü

4.2.5.3. Hacı Hüseyin Ağa Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Demirtaş Mahallesi, Muratefendi sokak 492 ada 12 parselde bulunmaktaydı.

Hacı Hüseyin Ağa çukur çeşmesi, konumu ve su isale hattı Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, Kırkçeşme su isale hattının Süleymaniye Külliyesi'ne uzanan kanalının bir kısmı Deveoğlu Yokuşu istikametinden çeşmeye ulaşmaktadır (Resim 676). Alman Mavileri haritasında çeşme dikdörtgen planlı olarak gösterilmiştir. Günümüzde Hacı Hüseyin Ağa çukur çeşmesi kayıp eserdir. Çeşmeden geriye Firuze Sokak'ta duvara monte edilmiş olan mermer kitâbesi kalmıştır (Resim 677). Çukur çeşme bânisi Kaymakam Melek Mehmet Paşa'nın Kethüdası Hacı Hüseyin Ağa tarafından 1771 yılında yaptırılmıştır. 1888 tarihindeki Keresteciler yangınında harap olan çeşmeyi Tüccar Samakolu Hacı Ali Efendi yenilemiştir. Hacı Hüseyin Ağa çukur çeşmesinin kitâbesi şu şekilde yazılmıştır;

Kâimmakâm Melek Muhammed Paşa Kethüdası sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

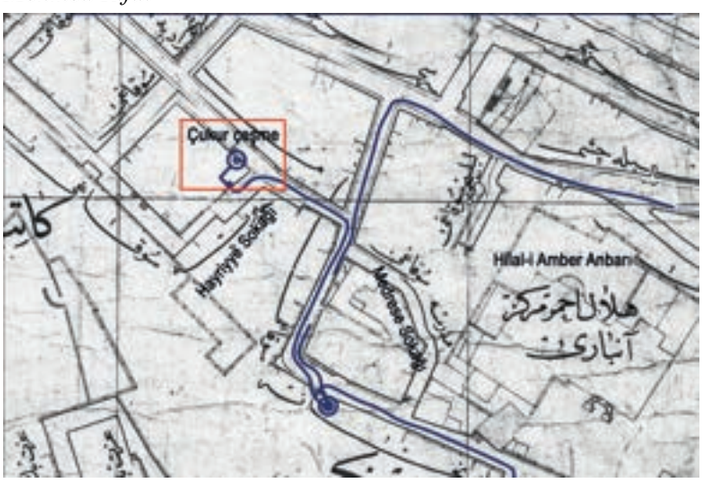
Hacı Hüseyin Ağa'nın sene 1185 (M. 1771) tarihinde inşa ve sene 1306 (M.1888) tarihindeki

Keresteciler harîkinin imhâ ettiği bu çeşmeyi tüccardan

Samakolu Hacı Ali Efendi kendi himmetinin eseri ve merhûm Hacı

İsmail Ağanın ecr-i hayrı olmak üzere tecdîd ile bâni-i evvelin

Hayrını ihya ve nâmını ibkâ etmiştir. Sene 1324 (M. 1906) Mehmed Rıfat

Resim 676 Hacı Hüseyin Ağa çukur çeşmesinin konumu

47 Hüseyin Ayvansarayî Hadikatü'l Cevâmi, (Haz. Ali Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s.298.
48 Kazım Çeçen, İstanbul'un Vakıf Sularından Halkalı Suları, İSKİ Yayınları, İstanbul, s.54.

Resim 677 Hacı Hüseyin Ağa çukur çeşmesinin kitâbesi

4.2.6. Yangın Havuzları

4.2.6.1. Yeni Camii Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Rüstem Paşa Mahallesi, Yeni Camii Meydanı Sokak, 384 ada 129 parselde bulunmaktadır.

Yeni Camii yangın havuzu hakkındaki bilgiye 1847 ve 1867 tarihli belgelerden ulaşılmıştır. 1847 tarihli belgede İstanbul'da yangına karşı alınan tedbirler kapsamında bazı selatin camilerin bahçesine yangın havuzu yapılmasına karar verilmiştir. Yeni Camii yangın havuzunun inşa edilmesine de bu kapsamda karar verilmiştir.[49] 27 Kasım 1867 tarihli belge ise Yeni Camii avlusuna ait bir plandır. Plana göre türbe ile erzak ambarı arasında bir havuz tasvir edilmiştir (Resim 678).[50] Söz konusu belgede yapılmasına karar verilmiş olan yangın havuzu planda çizilmiş olan havuzdur. Günümüzde Yeni Camii Parkı'nda olduğu haritalar vasıtasıyla anlaşılan yangın havuzu kayıp eserdir.

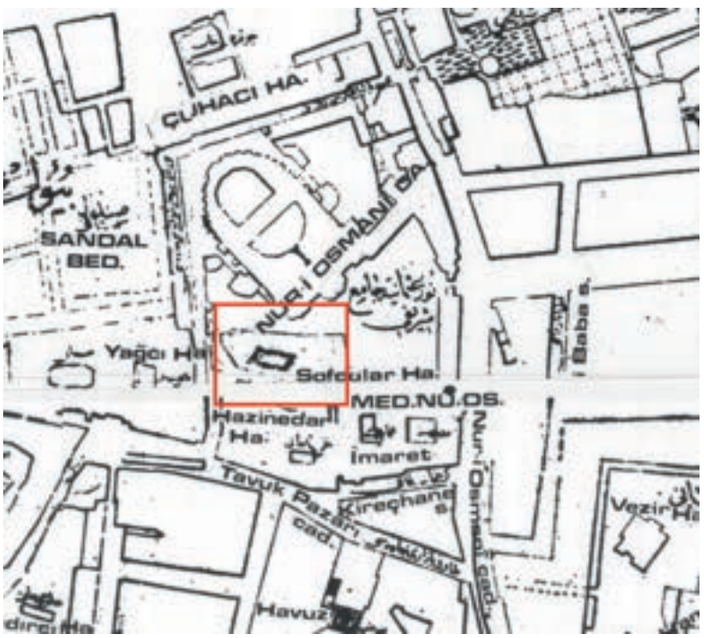

Resim 678 Yeni Camii yangın havuzunun planı

4.2.6.2. Nuruosmaniye Camii Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Caddesi, Molla Fenari Mahallesi, Çarşıkapı Nuruosmaniye Caddesi, 299 ada dâhilinde Nuruosmaniye Camii bahçesinde bulunmaktaydı.

Nuruosmaniye Camii yangın havuzu hakkındaki arşiv belgesi 1847 tarihlidir. Belgede, İstanbulda çıkan yangınlara karşı önlem almak amacıyla selatin camilerin bahçelerine su depolamak için yangın havuzları inşa edilmiştir. Nuruosmaniye Camii yangın havuzu da bu kapsamda inşa edilmiştir.[51]1 Temmuz 1893 tarihli keşif defterinde ise, Nuruosmaniye Camii onarımları için yapılacak tamir masrafları hesaplanırken yangın havuzunun sıvalarının ve su isale edilen kurşun borularının yenilenmesi gerektiği yazılmıştır.[52] Ayverdi haritasında yangın havuzu mimari yapı biçiminde çizilmiş olmakla birlikte tanımlanmamıştır (Resim 679). Pervititch haritasında ise yapı havuz olarak simgelenmiştir (Resim 680). Arşiv belgesinde ve tarihi haritalarda tespit edilen Nuruosmaniye Camii yangın havuzunun bulunduğu mahalde spor alanı mevcuttur.

Resim 679 Nuruosmaniye Camii yangın havuzunun Ayverdi haritasındaki konumu

49 BOA. İ.MSM. 25/673
50 BOA. PLK.P. 6737
51 BOA. İ.MSM. 25/673
52 BOA. EV.D.36535/ 36532

Resim 680 Nuruosmaniye Camii yangın havuzunun Pervititch haritasındaki konumu

4.2.6.3. Laleli Camii Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi, Kemalpaşa Mahallesi, Ordu Caddesi, 913 adada Laleli Camii bahçesinde bulunmaktaydı

Laleli Camii yangın havuzu hakkındaki belge 6 Aralık 1906 tarihlidir. Belgeye göre, Sultan Mustafa Han'ın Laleli'de bulunan camisinin yangın havuzu ve ambarının tamire muhtaç olduğu yazılmıştır.

Müteahhit Rakım Efendi, inşaata başladığında daha önce yapılan keşif masraflarından daha fazla bedel ile tamiratın meydana geleceğini bildirmiştir.[53] Laleli Camii yangın havuzunun konumu, Ayverdi haritasında karolajlı çizilmiştir. Alman Mavileri'nde ise mimari yapı biçiminde gösterilmekle birlikte mavi lejant ile renklendirilmiştir. Pervititch haritalarında da mimari yapı biçiminde tasvir edilmiştir (Resim 681). Belgede bahsedilen ve tarihi haritalarla konumu tespit edilen Laleli Camii yangın havuzu günümüzde kayıp eserdir.

Resim 681 Laleli Camii yangın havuzunun Pervititch haritasındaki konumu

53 BOA. ŞD. 180/20

4.3. SULTANAHMET

Sultanahmet bölgesinde, Osmanlı dönemi kaynakları ile tespit edilen ancak zamanın etkisi ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler ile günümüze ulaşamayan yer altı yapıları vardır. Bu bölümde Sultanahmet bölgesinde kaybolan 13 yer altı yapısı incelenmiştir. Kayıp yapılar; 9 sarnıç, 2 mahzen, 1 çukur çeşme ve 1 yangın havuzudur. Kayıp yer altı yapılarının mimari kimlikleri ile bölgedeki dağılımını gösteren harita hazırlanmıştır (Resim 682)

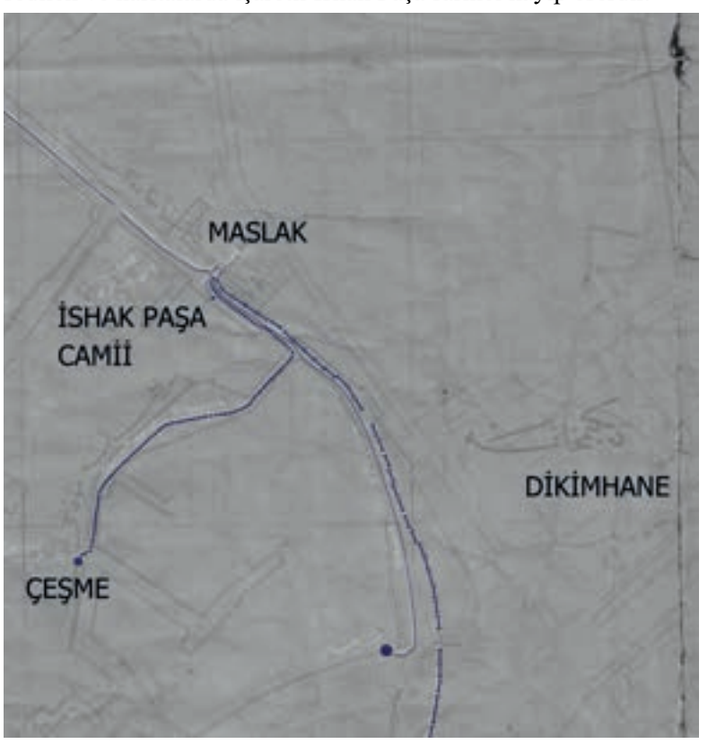
Resim 682 Sultanahmet Bölgesindeki Kayıp Yer Altı Yapıları Haritası

4.3.1. Sarnıçlar

4.3.1.1. İshakpaşa Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi'nde 71 ada dâhilinde bulunmaktaydı

İshakpaşa sarnıcı hakkındaki belge 25 Temmuz 1922 tarihlidir. Belgeye göre, İshakpaşa'da yeniden inşa olunan tevkifhane aksamından Kadın Hastahanesi altında bulunan iki kat sarnıçlardan üst hazinesine görüş alınmaksızın bir aydan beri ağzına kadar su doldurulduğu görülmüştür. Bilindiği gibi, kargir inşaatlar tamamen kuruyup taşlaşmadan istenilen sağlamlığa ulaşmayacakları için dayanıklılıkları noksan olacaktır. Bu depoların duvar ve tonozları oldukça kalın ve havadan mahrum olduğundan ötürü tamamen kurumaları için zamana ihtiyaçları vardır. Bu nedenle bir seneye kadar depolara, özellikle üst depoya yarım su doldurularak kullanılması ve uygun görüldüğü halde dolu suyun yarısının boşaltılarak kullanılması için ilgililere emir verilmesi istirham olunur.[54] İshak Paşa sarnıcının konumu, Osmanlı vakıf su yolları haritasında tespit edilmiştir. Haritaya göre İshak Paşa Camii yakınında olan maslak olarak yazılmıştır. Söz konusu su hazinesine isale edilen su hattı çizilmiştir (Resim 683). Günümüzde İshakpaşa sarnıcının bulunduğu alanda yapılan hafriyat çalışmaları esnasında kalıntılar meydana çıkarılmıştır (Resim 684). Bu eserlerin mimari tanımları detaylı bir araştırmayı gerektirmektedir. Bu nedenle belgede bahsedilen ve haritalarda işaretli İshak Paşa sarnıcı kayıp eserdir.

Resim 683 İshak Paşa sarnıcının Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Resim 684 İshak Paşa sarnıcının kalıntıları

4.3.1.2. Sultanahmet Yoğurthane Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi, Sirkeci demir yolu hattı ile Kennedy Caddesi arasında bulunan alanda kaybolmuştur

Yoğurthane sarnıcının varlığı hakkında ulaşılan belge, 5 Ocak 1579 tarihlidir. Belgeye göre Yoğurthane davarları, Nahilbent civarında bulunan çeşmeye sulamaya götürüldüğünde bazı hanımlar ve oğlanların hayvanlara zarar verdiği söylenmektedir. Bazen hayvanların kaçması nedeniyle çok fazla zahmet çekildiği için At Meydanı bodrumundan yoğurthaneye su akıtılması gerekliliği ifade edilmiştir. Bunun için bir masura suyun söz konusu çeşmeye akıtılması, oradan da üç yüz künk ile yoğurthaneye su isale edilmesi ve burada bir sarnıcın yapılması emredilmiştir.[55] Belgede sözü edilen At Meydanı'na en yakın mahalde aranan Yoğurthane, Ayverdi haritalarında Kapıağası Camii civarında belirlenmiştir. Haritada Yoğurthane Sokak olarak belirlenen karolajlı alan yer altı yapısını ifade etmektedir (Resim 685). Günümüzde bu istikamet üzere yapılan demiryolu hattı sebebiyle sarnıcın kaybolduğu muhtemeldir.

Resim 685 Sultanahmet Yoğurthane sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

54 BOA. DH. MB. HPS. M 50/3
55 BOA. A.{DVNSMHM. D. 36/51

4.3.1.3. Dizdariye Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Binbirdirek Mahallesi, Dizdariye Çeşmesi Sokak, 128 ada 3 parsel dâhilinde bulunmaktaydı.

Dizdariye sarnıcı, Nazım Bey'in eserinde tespit edilmiştir. Buna göre Temkomaksimus[56] olarak isimlendirilen ve Harbiye Nezareti avlusu altında bulunan sarnıcın ölçüleri verilmiştir. Yapının ölçüleri; uzunluk: 35, genişlik: 15 zira 0.7 parmak, yükseklik: 5 zira olarak kaydedilmiştir.[57] Söz konusu sarnıcın konumuna, Pervititch haritasında tespit edilen Harbiye Nezaret Dairesi ile ulaşılmıştır. Haritada söz konusu defterde bahsedilen sarnıç, dikdörtgen planlı olarak çizilmiştir (Resim 686). Dizdariye Çeşmesi Sokağı'nda 1961 yılında Çemberlitaş Kız Öğrenci Yurdu inşaatı hafriyat çalışması sırasında sarnıcın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Hemen hemen bütün olarak ortaya çıkarılan küçük ölçülerdeki dikdörtgen planlı yapının, dış ölçüleri 6.32x8,40 m, iç ölçüleri ise 4.52x6.60 m'dir. Üst örtüsünü dört sütun taşımaktadır. 1,75 m yüksekliğindeki sütunlardan ikisi kaideli, diğer ikisi ise kaidesizdir. Üst örtüsü beşik tonozlardan oluşan sarnıcın yüksekliği 2.60 m'dir. Yapının büyük kısmı tuğladan inşa edilmiş, kısmen de taş kullanılmıştır. Bununla birlikte Dizdariye Çeşmesi Sokağı'na doğru uzanan tonozlu galeri de tespit edilmiştir.[58] Dizdariye sarnıcı inşaat faaliyetleri esnasında yok edilmiş bir eserdir.

Resim 686 Dizdariye sarnıcının Pervititch hatitasındaki konumu

4.3.1.4. Sokullu Mehmet Paşa Camii Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, Şehit Mehmet Paşa Yokuşu, 122 ada 10 parselde Sokullu Mehmet Paşa Camii bahçesinde bulunmaktaydı.

Sokullu Mehmet Paşa Camii'nde bulunan sarnıç, Pervititch haritasında tespit edilmiştir. Haritada mavi renk ile simgelenen sarnıç, Fransızca yazılmış olmakla birlikte dikdörtgen planlı yapı biçiminde çizilmiştir (Resim 687). Haritada betimlenen sarnıçtan günümüzde herhangi bir iz bulunmamaktadır. Sokullu Mehmet Paşa Camii sarnıcı, kayıp eserdir.

Resim 687 Sokullu Mehmet Paşa Camii sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

4.3.1.5. Kâtip Sinan Caddesi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Emin Sinan Mahallesi, Kâtip Sinan Sokak 144 ada 27-10 parseller arasında bulunmaktaydı.

Kâtip Sinan Caddesi sarnıcı Pervititch haritasında çizilmiştir. Haritada, söz konusu caddeye nazır olan 47 numaralı parselde kare planlı ve cit. (cistern) olarak isimlendirilmiş olan mavi lejantlı bir yapı tasvir edilmiştir (Resim 688). Osmanlı vakıf su yolları haritasında ise Kâtip Sinan Caddesi'nin su isale hattı çizilmiş olmakla birlikte sarnıcın Pervititch haritasında tespit edilen konumunda herhangi bir betimleme yapılmamıştır. Kâtip Sinan Caddesi sarnıcı günümüzde kayıp eserdir.

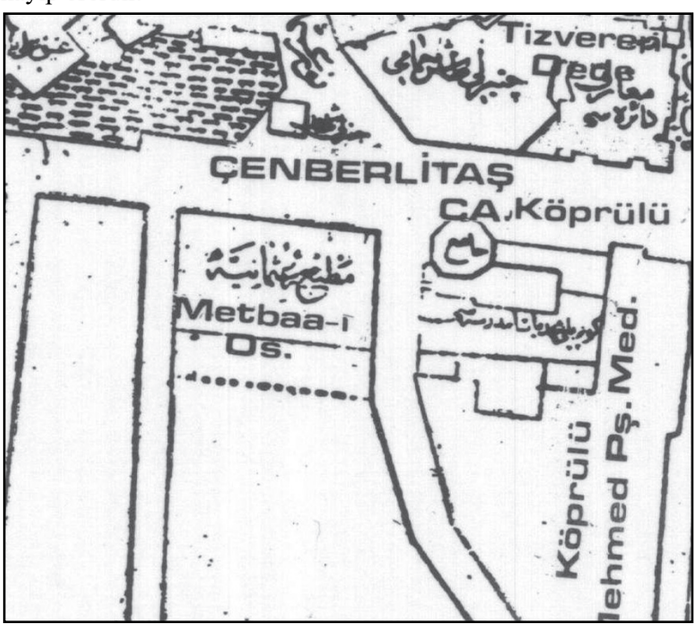
Resim 688 Kâtip Sinan Caddesi sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

56 Hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.
57 Nazım Bey, **İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaf'tan Devr Olunan Sular**, s.65.
58 Kerim Altuğ, İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topoğrafyasındaki Dağılımı, İTÜ Doktora Tezi. s.234.

4.3.1.6. Kelâm-ı Kadîm Matbaa Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Binbirdirek Mahallesi, Divanyolu Caddesi 240 ada 7 parselde bulunmaktaydı

Kelâm-ı Kadîm (Osman Matbaası) matbaası civarında bulunan sarnıç hakkındaki belge 20 Mart 1879 tarihlidir. Belgede, Kelam-ı Kadim matbaasında olan makine için tahsis edilen sarnıcın su yollarının bozuk olduğu yazmaktadır.[59] 4 Temmuz 1879 tarihli belgede ise, söz konusu sarnıcın su yolları harap olduğundan tamir edilmesi için belediyeye bildirilmiştir. Sarnıcın suyundan, nezaret daireleri ve halk istifade etmekte oldukları için tamiri için gereken meblağın sağlanması arz olunmuştur.[60] Kelâm-ı Kadîm matbaasının konumu, Ayverdi haritasında tespit edilmiştir. Haritada Matbaa-i Osmaniyye şeklinde kaydedilmiş olan yapının sarnıcı ayırt edici biçimde çizilmemiştir (Resim 689). Günümüzde bu sarnıç, kayıp eserdir.

Resim 689 Kelâm-ı Kadîm matbaasının Ayverdi haritasındaki konumu

4.3.1.7. Evkaf Dairesi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Emin Sinan Mahallesi, Divan Yolu Caddesi, 244 ada 32 parselde bulunmaktaydı. Evkaf Dairesi sarnıcının konumu, Ayverdi haritasında bağlantılı olduğu üst fiziksel mekân olan Evkâf Dairesi çizilmiş olmakla birlikte sarnıç betimlenmemiştir (Resim 690). Evkaf Dairesi sarnıcının hakkındaki belge 20 Şubat 1873 tarihlidir. Belgeye göre, Daire-i Hazine-i Evkaf-ı Hümâyun'un açıklık meydanında yer altında bir sarnıç olup cazibe yöntemiyle dolmaktadır. Sarnıcın suyu tulumba vasıtasıyla kullanılmaktadır. Bin mermer su hazinesinin başka bir mahalle naklinin lüzumu hakkında yazılmıştır. Bu nakil işinin Fenerli Nikola Kalfa tarafından yapılması Saffet Bey'e bildirilmiştir.[61] Belgede bahsedilen yer altındaki sarnıç, mermerden üretilmiş ve taşınabilen bir yapı olup başka bir mahalle nakli söz konusudur. Bu sebeple söz konusu sarnıcın büyük bir su deposu olduğu düşünülebilir. Günümüzde mermerden mamul büyük sarnıç hakkında güncel bilgilere de ulaşılamamıştır.

Resim 690 Evkaf Dairesi sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

4.3.1.8. Abdullah Paşa Mektebi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Saraçishak Mahallesi, Kâtip Sinan Mektebi Sokak ile Turanlı Sokağı'nın kesiştiği noktada, 732 ada 5 parsel dâhilinde bulunmaktaydı. Abdullah Paşa Mektebi'nde bulunan sarnıcı hakkındaki bilgiye Pervititch haritasında rastlanılmaktadır. Haritaya göre, mektebin arka tarafında kare planlı bir sarnıç bulunmaktadır (Resim 691). Güncel tespit çalışmalarında Abdullah Paşa Mektebi'nin bulunduğu alanda koruma altına alınmış bir yer altı yapısı kaydı bulunmaması nedeniyle sarnıç kayıp eserdir.

Resim 691 Abdullah Paşa Mektebi sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

59 BOA. MF. MKT. 61/50
60 BOA. MF. MKT. 63/52
61 BOA. EV. D. 21575-15

4.3.1.9. Meryem Ana Kilisesi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Muhsine Hatun Mahallesi, Sevgi Sokak, 727 ada 11 parsel dâhilinde bulunmaktaydı. Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan sarnıç hakkındaki bilgiye Pervititch haritasında rastlanılmaktadır. Haritaya göre, kilise bahçesinde bulunan sarnıç dikdörtgen planlıdır. Günümüzde Meryem Ana Kilisesi'nde yapılan alan araştırmasında sarnıcın mevcut olmadığı anlaşılmıştır (Resim 692).

Resim 692 Meryem Ana Kilisesi sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

4.3.2. Mahzenler

4.3.2.1. Arslanhane Bodrumu

Konumu: Fatih İlçesi, Sultanahmet Mahallesi dâhilinde kaybolmuştur.

Arslanhane bodrumu hakkında ulaşılan belge 28 Aralık 1617 tarihlidir. Arslanhane bodrumu, Sultan I. Ahmed'in At Meydanı yakınında inşa ettirdiği camiye ilhak olunmak üzere tasarruf hakkına sahip olanlardan satın alınmıştır. Belgeye göre Arslanhane'nin altında olan bodrum Mustafa ve Mahmud isimli kardeşlerin mülküdür. Kardeşler bodrumun bir kısmını dükkân suretinde kullanmak üzere duvarlarına bir miktar tahta ve direk eklemişlerdir. Bu mahallin cami arsasına dâhil edilmesi için mimar başı ve görevliler incelemeler yapmışlardır. Bodrumun uzunluk ve genişliği hesaplanarak bedeli belirlenmiştir.[62] Günümüzde kaybolan Arslanhane binasının bulunduğu konum hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Selman Can Arslanhane binası ile ilgili yayınladığı makalesinde, 20 Aralık 1802 tarihli arşiv belgesine göre sekiz sütunlu ve 11.370 metreküp olan yapının yıkılmasına karar verildiğini yazmıştır.[63] Ayasofya'nın doğusunda bulunan bu bina, 19. yüzyılda yandıktan sonra yıktırılmış ve üzerine Darülfünun binası yaptırılmıştır. 2007 yılında yapılan kazılarda, vahşi hayvanların barınağı olmuş bu Bizans yapısının temelleri ortaya çıkartılmıştır.[64] Günümüzde Arslanhane bodrumu, kayıp eserdir.

4.3.2.2. Çardaklı Fırın Sokak Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, Yusuf Aşkın Sokak, 140 ada 64,65,66,54,83 parseller dâhilinde kaybolmuştur.

21 Ocak 1907 tarihli belgede, Küçük Ayasofya'da Kapalı Fırın Caddesi'nde Hazine Kethüdası merhum Salih Efendi'nin konağı bulunmaktadır. Söz konusu konak kereste ticareti ile meşgul olan Ahmet Bey tarafından satın alınarak hafriyat yapılırken bir mahzen ortaya çıkmıştır. Bu mahallin eski eser olması ihtimali üzerine bir memur gönderilerek muayene ettirilmesi İstanbul polis meclisinde ifade edilmiştir.[65] Belgede sözü edilen Kapalı Fırın Sokağı, Pervititch haritasındaki konumunda Çardaklı Fırın Sokak olarak kaydedilmiştir (Resim 693). Söz konusu haritada bu sokak üzerinde bulunan konak da belge ile örtüşmektedir. Küçük Ayasofya Mahallesi'nde günümüzde de ismi Çardaklı Fırın olan bir sokak bulunmaktadır. Günümüzde mahzen tespit edilememiştir.

Resim 693 Çardaklı Fırın Sokakta bulunan mahzenin Pervititch haritasındaki konumu

4.3.3. Çukur Çeşmeler

4.3.3.1. Onur Sokağı Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Emin Sinan Mahallesi, Onur Sokak üzerinde bulunmaktaydı. Onur Sokak'ta bulunan çukur çeşmenin varlığı ve konumu Pervititch haritasında tespit edilmiştir. Haritada çukur çeşme, yer altında mimari bir yapı biçiminde çizilmiş olmakla birlikte mavi renk ile simgelenmiştir (Resim 694). Onur Sokak'ta belirlenen bu çukur çeşme, günümüzde kayıp eserdir.

62 BOA. TSM. D. 10748
63 Selam Can, "Arslanhane Üzerine Yeni Bilgiler", İstanbul Üniversitesi 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl), 30-31 Mayıs 2003,İstanbul 2004, s.362.
64 Hasan Fırat Diker, Arzu Ulaş, "Muammadan Topkapı Sarayı'ndaki Mumyaya, Osmanlı'da Bir Acîb'üş-Şekil: Timsah", FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve toplum Dergisi, S.13., 2019/Bahar, s.194.
65 BOA. MF. MKT 953/57

Resim 694 Onur Sokak çukur çeşmesinin Pervititch haritasındaki konumu

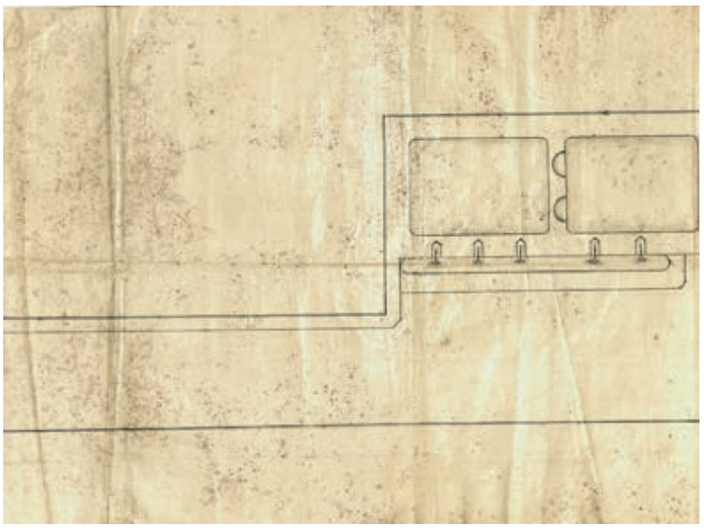
4.3.4. Yangın Havuzları

4.3.4.1. Kumkapı Yangın Havuzu

Konumu: Fatih İlçesi,Kumkapı Mahallesi'nde bulunmaktaydı.

Arşiv belgelerinden yangın havuzu hakkındaki belge, 1803 yılında Kumkapı yangınında sonra çizilen bir plandır[66]

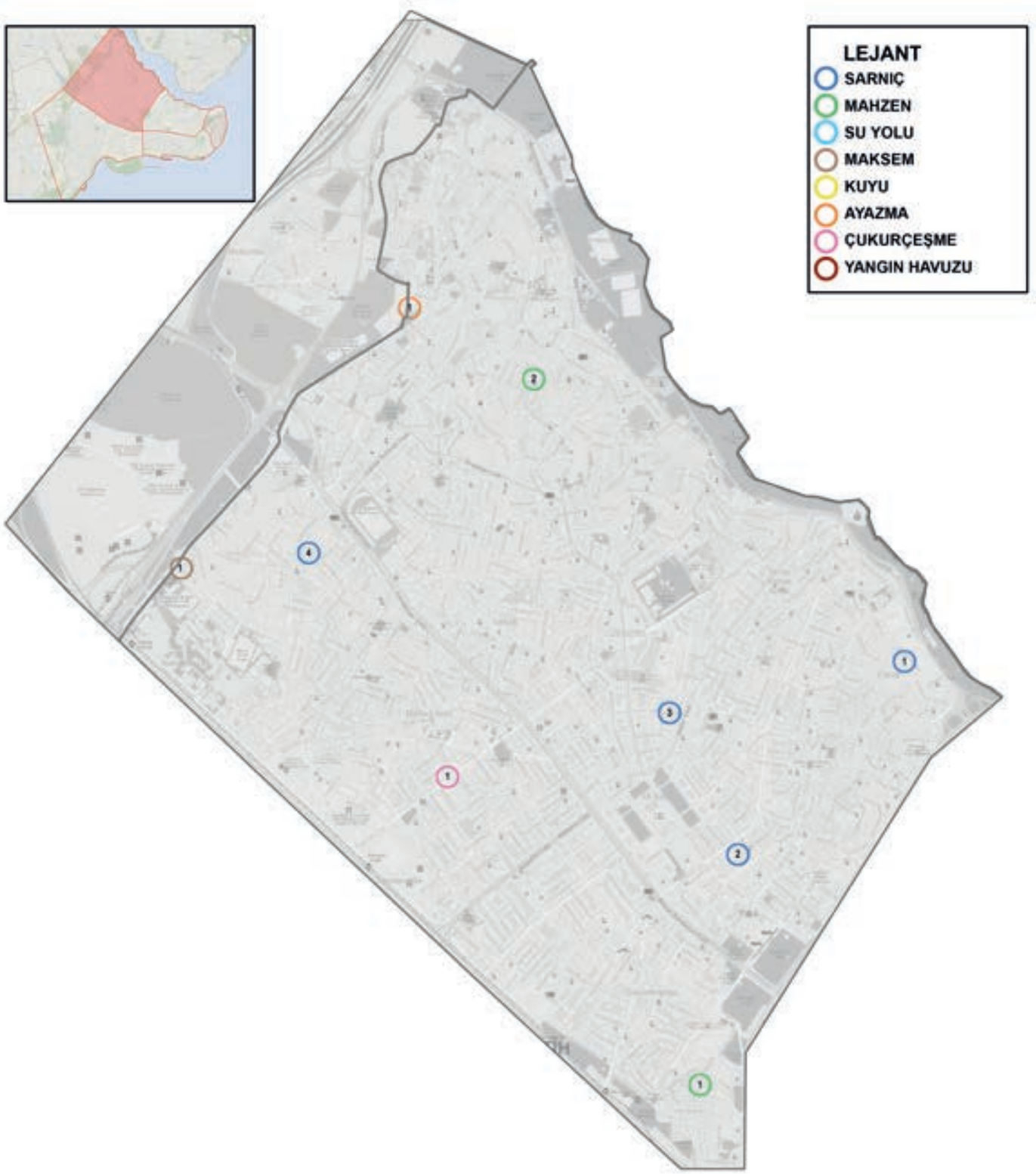
Belgeye göre; Kumkapı'da Nişanca ve İbrahim Paşa mahallelerinde sakin olan ahalinin arzı üzerine mimarbaşı tarafından bu bölgeye yapılan büyük su hazinesinin keşif defteri ve planı hazırlanmıştır (Resim 695). Günümüzde güncel tespit çalışmalarında Kumkapı yangın havuzunun kayıp eser olduğu tespit edilmiştir.

Resim 695 Kumkapı'da inşa edilmek üzere çizilen yangın havuzu planı

66 BOA. C.BLD. 14/674

4.4. FATİH BÖLGESİ

Fatih bölgesinde, Osmanlı dönemi kaynakları ile tespit edilen ancak zamanın etkisi ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler ile günümüze ulaşamayan yer altı yapıları vardır. Bu bölümde Fatih bölgesinde kaybolan 9 yer altı yapısı incelenmiştir. Kayıp yapılar; 4 sarnıç, 2 mahzen, 1 ayazma, 1 çukur çeşme ve 1 maksemdir. Kayıp yer altı yapılarının mimari kimlikleri ile bölgedeki dağılımını gösteren harita hazırlanmıştır (Resim 696).

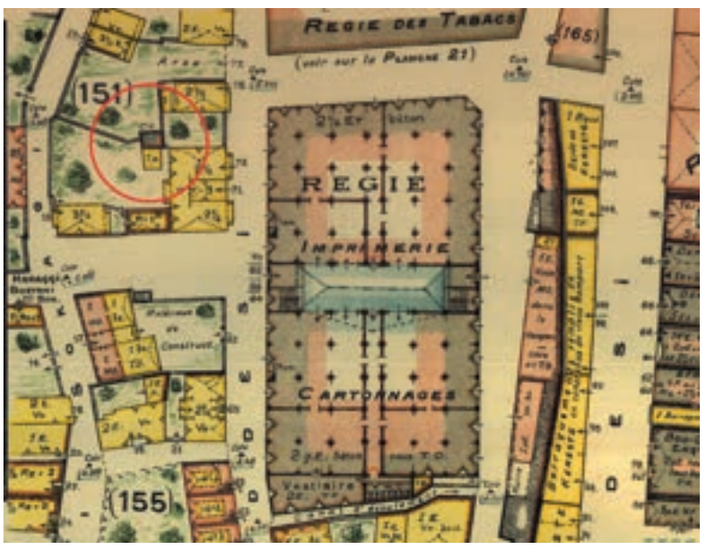
Resim 696 Fatih Bölgesindeki Kayıp Yer Altı Yapıları Haritası

4.4.1. Sarnıçlar

4.4.1.1. Haraççı Bostan Sokağı Sarnıcı (Bostan Hamamı)

Konumu: Fatih İlçesi, Cibali Mahallesi, Bostan Hamamı Sokak, 1022 ada 20-21 parseller dâhilinde bulunmaktaydı.

Haraççı Bostan Sokağı'nda bulunan sarnıç Pervititch haritasında tespit edilmiştir (Resim 697). Haritaya göre, Haraççı Bostan Sokak 151 parselde "cit.(cistern)" kısaltması şeklinde, kare planlı ve mavi lejantla tasvir edilen bir yapı çizilmiştir. Belirlenen sarnıcın konumu, Ayverdi haritası ile karşılaştırılmıştır. Ayverdi haritasında ise söz konusu sarnıç Bostan Hamamı Sokak'ta ve karolajlı çizilmiştir. Günümüzde Bostan Hamamı Sokak sarnıcı, kayıp eserdir.

Resim 697 Haraççı (Bostan Hamamı Sokak) sarnıcının Pervititch haritasındaki konumu

4.4.1.2. At Pazarı Sarnıcı

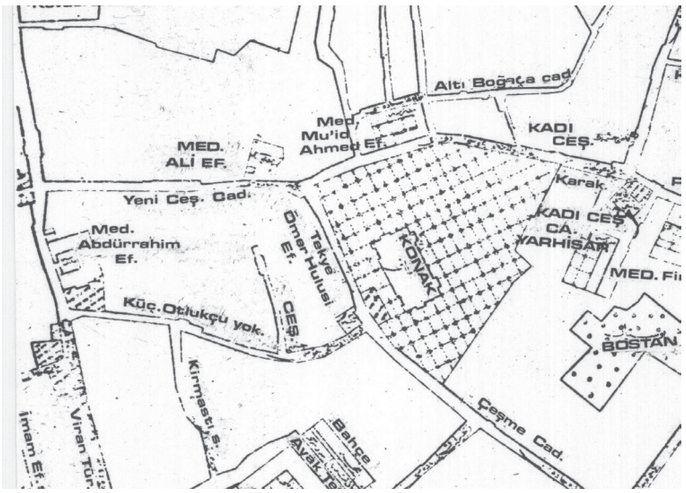
Konumu: Fatih İlçesi, Ali Kuşçu Mahallesi, Mıhçılar Caddesi'nde bulunmaktaydı.

At Pazarı sarnıcı hakkındaki bilgi, 19 Eylül 1851 tarihli arşiv defterine kaydedilmiştir. Sarnıç bu deftere "Esb pazarı civarında Çırçır nam mahalde sarnıç" olarak yazılırken, sarnıcın ölçüleri; uzunluk: 40, genişlik: 16, yükseklik: 2 zira olarak belirtilmiştir.[67] At Pazarı sarnıcı, günümüzde kayıp eserdir.

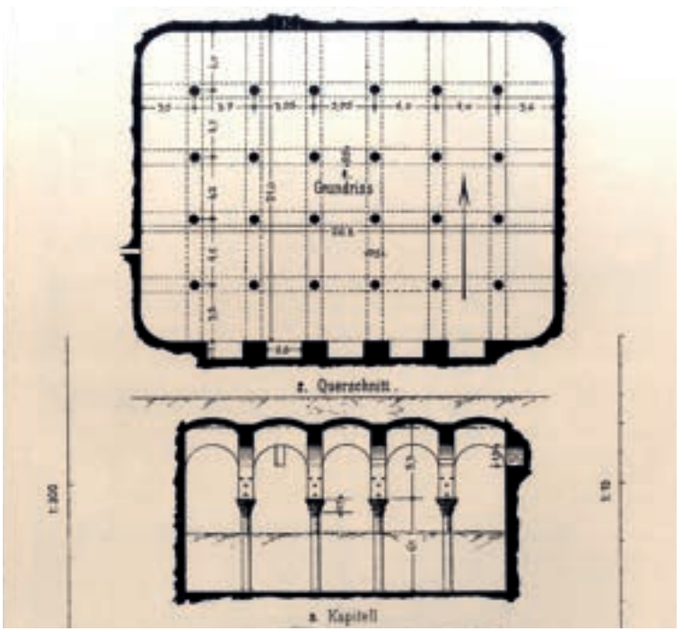
4.4.1.3. Otlukçu Yokuşu Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Ali Kuşçu Mahallesi, Otlukçu Yokuşu Sokak dâhilinde bulunmaktaydı.

Otlukçu Yokuşu'nda bulunan sarnıcı hakkında ulaşılan belge 19 Kasım 1890 tarihlidir. Belgeye göre, Otlukcu Yokuşu'nda Nafiz Bey'in bahçesi altında büyük bir sarnıç bulunmaktadır. Bu sarnıca, Kırkçeşme suyunun isale ettirilemeyip, Halkalı'dan gelen su ile doldurulacağı yazılmıştır. Sarnıcın konumu, dönemin haritaları incelendiğinde Ayverdi haritasında Küçük Otlukçu Yokuşu olarak belirlenmiştir. Buna göre, belgede bahsedilen konak ve sarnıcın konumu uyumludur (Resim 698). Alman Mavileri haritasında da Büyük Otlukçu Yokuşu olarak isimlendirilen sokak tespit edilmiştir. Belge ve iki haritanın verileri eşleştirildiğinde sarnıcın konumu hakkında fikir edinilebilir. Sarnıç hakkında ilk yayını 1893 tarihli eserlerinde P.Forchheimer-J. Strzygowski yapmıştır. Araştırmacılar, sarnıçta yaptıkları mahal incelemeleri neticesinde sarnıcın mimari özelliklerini aktarırken yapının plan ve kesitini çizmişlerdir (Resim 699).[68] Tarihi kaynaklarla varlığı tespit edilen Otlukçu Yokuşu'nda bulunan sarnıç, günümüzde kayıp eserdir.

Resim 698 Otlukçu Yokuşu sarnıcının Ayverdi haritasındaki muhtemel konumu

Resim 699 Büyük Otlukçu Yokuşu sarnıcının planı

67 BOA. MVL. 842/79

68 P. Forchheimer-J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s.69.

4.4.1.4. Karagümrük Löküncüler Caddesi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Karagümrük Mahallesi, Prof. Naci Şensoy Caddesi ve civarında kayıp eserdir

Karagümrük Löküncüler Caddesi'nde bulunan sarnıç hakkında ulaşılan belge 23 Ocak 1894 tarihlidir. Belgede 11 Ocak 1894 tarihinde Sabah gazetesinin 1585. nüshasında çıkan habere göre; Karagümrük Hatice Sultan Mahallesi'nde Löküncüler Caddesi'nde bulunan Löküncüler bostanı ile büyük su terazisi arasında bulunan 63 numaralı hanenin altında sekiz kulaç derinliğinde bir mahzen olduğu yazmaktadır. Söz konusu mahzenin 4 köşesinde nakışlı ve yazılı mermer direkler bulunduğu haberi yayınlanmıştır. [69]13 Ocak 1894 tarihli belgeye göre, gazetede çıkan haber üzerine hane sahibi Yeni Zağralı Veli Efendi konu hakkında sual olunmuştur. Veli Efendi, Karagümrük civarında Hatice Sultan Mahallesi'nde Löküncüler Caddesi'nde bulunan evinin altında sekiz kulaç derinliğinde bir mahzen olduğunu ve büyük mermerden yapılmış olan bu mahzenin dört köşesinde de yazı tasvirleri ile nakışlı mermer direkler bulunduğunu bildirmiştir. Hane sahibi mahzen hakkında, on beş sene önce bu evde rahmetli eniştesi Salih Efendi ile bahçe içinde üç-dört taş ile örtülü kuyu gibi bir mahal gördüklerini ifade etmiştir. Ne olduğunu anlamak için eniştesi ile beraber taşları kaldırdıklarında derince ve yarı kısmı komşuları Fatma Hanım'ın evinin bahçesinde olan bir mahzen olduğunu anladıklarını beyan etmiştir. Fatma Hanım'a da durumu haber verip mahzene ip ile girdiklerinde, medrese odaları gibi altı kubbe ve iki büyük taş direk gördüklerini söylemiştir. Mermerler üzerinde yabancı hat ile yazılan yazıları okuyamadıklarını ve kimseye de okutamadıklarını, eniştesinin vefatından sonra bir daha bu mahzene girmediklerini anlatmıştır. İki havalandırma menfezi olan mahzenin rahatlıkla girilip çıkılacak bir mahal olmadığını ilgili makamlara ifade etmiştir.[70]

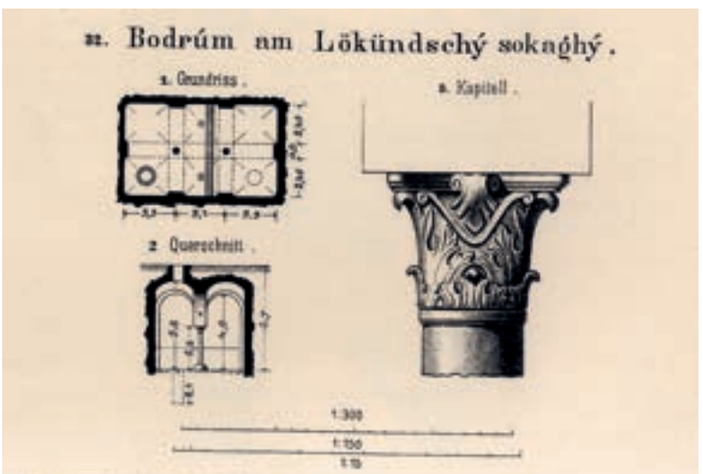
Karagümrük Löküncüler Caddesi'nde bulunan sarnıç, Süleymaniye su yolları haritasında resmedilmiş olmakla birlikte konumu tanımlı değildir (Resim 700). Belgede bahsedilen sarnıcın konumu Osmanlı vakıf su yolları haritalarında tespit edilmiştir. Haritada Löküncüler bostanı içerisinde bulunan su isale hattı ve dağıtım birimleri çizilmiştir (Resim 701). Haritaya göre, kırmızı renk ile simgelenmiş olan su isale hattı Löküncüler caddesinde bir bostan içerisindeki bir depoya akmakta ve buradan başka bölgelere dağıtımının yapıldığı görülmektedir. Belgede söz edilen Löküncülerde bulunan su mahzeni bu olmalıdır. P. Forchheimer ve J. Strzygowski, 1893 tarihli eserlerinde Karagümrük Löküncüler Caddesi sarnıcının plan ve kesitini yayınlamışlardır (Resim 702).[71] Osmanlı kaynaklarında tespit edilen sarnıç yapılan saha çalışmasında, fiziksel üst mekandaki yapılaşmalar nedeniyle belirlenememiştir. Karagümrük Löküncüler Caddesi sarnıcı kayıp eserdir.

Resim 700 Karagümrük Löküncüler Caddesi sarnıcının minyatür tasviri

Resim 701 Karagümrük Löküncüler Caddesi'nin su isale hattı ve sarnıç mahalli

Resim 702 Karagümrük Löküncüler Caddesi sarnıcının planı

69 BOA. MF. MKT. 194/13
70 BOA. MF. MKT. 194/107
71 P. Forcheimmer-J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s. 103.

4.4.2. Mahzenler

4.4.2.1. Halit Efendi Sokağı Mahzeni

Konumu: Fatih ilçesi, Horhor Caddesi, Hacı Halit Efendi, Çıngıraklı Bostan, Meçhul Asker ve Toprak Sokaklarının kesiştiği 933 adada bulunmaktaydı.

Halit Efendi Sokak'ta bulunan mahzen hakkında ulaşılan belge, 10 Ekim 1904 tarihli bir plandır. Plana göre, Aksaray Horhor civarında Kızıl Minare Mahallesi'nde Halit Efendi Sokağı'nda üç numaralı konağın mülk ve vakıf arsalarının sınırları ile ölçüleri çizilmiştir (Resim 703).[72] Söz konusu plan üzerinde yer altında olduğu belirtilen hazine, taş oda ve mahzen yapıları işlenmiştir. Planda tasvir edilen yapıların konumları, Pervititch haritası ile çakıştırıldığında bu mahallin yeşil alan olarak gösterildiği anlaşılmıştır (Resim 704). Günümüzde belgede tespit edilen yer altı yapılarının fiziksel üst mekânında yapılaşmalar mevcuttur. 933 adada bulunan yer altı yapılarına ait Koruma Kurulu Arşivi'nde ve güncel tespit çalışmasında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Resim 703 Halit Efendi Sokağı'nda bulunan arsaların mülki sınırlarını gösteren plan

Resim 704 Halit Efendi Sokağı mahzenin Pervititch haritasındaki konumu

4.4.2.2. Balat Aya Strati Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Ayvansaray ile Balat Mahallesi'nin kesiştiği alanda olduğu düşünülmektedir.

Aya Strati Kilisesi civarında bulunan mahzen, 24 Ağustos 1903 tarihinde Cengizof tarafından yazılan dilekçe ile belirlenmiştir. Belgeye göre, Balat'ta Aya Strati Kilisesi karşısında bulunan büyük bir sütçü dükkânının alt katındaki mahzende ateşli maddeler imal edildiği Zaptiye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu ihbar üzerine Zaptiye Nezareti memurları tahkikat yapmak üzere Dâhiliye Nezareti'nden gerekli izinleri istemiştir.[73] Aya Strati Kilisesi'nin günümüzde ismi Aya Taksiarkhes Rum Kilisesi olarak bilinmektedir. Mahzenin konumu Pervititch haritasında kilisenin karşı sokağında yer alan yıkıntı alanı olabileceği gibi Yoğurtçu Sokak olarak isimlendirilen mevkide de aranabilir (Resim 705). Belgede adı geçen sütçü dükkânının günümüzde sokağa adının verilmiş olması muhtemeldir.

Resim 705 Aya Strati Kilisesi ve çevresinde bulunan mahzenin konumu

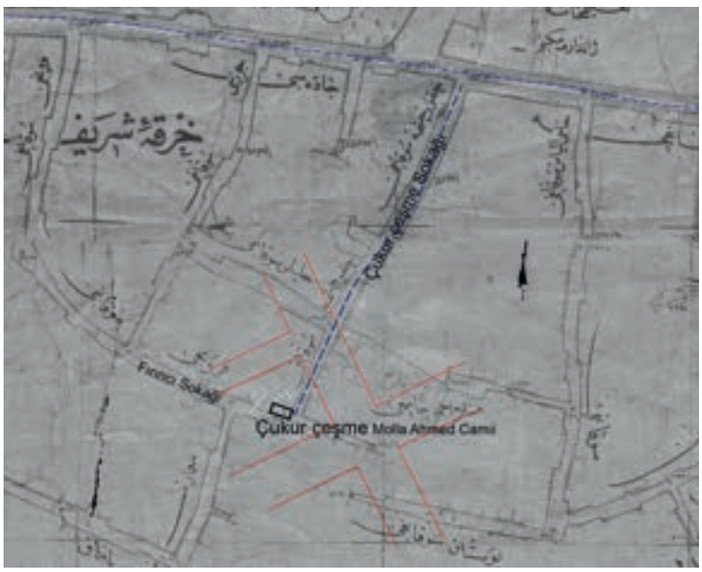
72 BOA. PLK. P. 454
73 BOA. Y.PRK. DH. 12/52

4.4.3. Maksemler

4.4.3.1. Sulukule Maksemi

Konumu: Fatih İlçesi, Sulukule Caddesi üzerinde bulunmaktaydı.

Sulukule maksemi hakkında ulaşılan belge, 19 Şubat 1843 tarihlidir. Belgeye göre; Yenibahçe yakınında bulunan Hırka-i Şerif civarındaki mahallelere akan su, Sulukule kubbesinden (maksem) sağlanmaktadır. Bu kubbeden Sarıkız Mahallesi'ne kadar uzanan suyun ana yolu tıkanmış ve künklerinin eskimiş olması sebebiyle bölgenin suları kesilmiştir. Bölgede yaşayan ahali, çektikleri su sorunu nedeniyle yazdıkları dilekçe ile Evkaf Nezareti'ne durumu bildirmişlerdir.[74] Sulukule makseminin konumu, Osmanlı vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre, makseme ulaşan suyun isale hattı ve dağıtıldığı yönler betimlenmiştir (Resim 706). Günümüzde Sulukule maksemi, kayıp eserdir.

Resim 706 Sulukule makseminin konumu ve su isale hattı

4.4.4. Ayazmalar

4.4.4.1. Tekfur Sarayı Ayazması

Konumu: Fatih İlçesi, Ayvansaray Mahallesi, Şişhane Caddesi, 2701 ada 11 parselde Tekfur Sarayı dâhilinde bulunmaktaydı.

Tekfur Sarayı ayazmasının varlığı hakkında ulaşılan bilgi, Atatürk Kitaplığı evanterinde bulunan tarihsiz bir Tekfur Sarayı ve çevresinin çizildiği haritada rastlanmaktadır. Haritada sarayın Şişehane Caddesi tarafındaki duvarında bir ayazma olduğu betimlenmiştir (Resim 707). Günümüzde Tekfur Sarayı müze işlevinde kullanılmaktadır.[75] Haritada Tekfur Sarayı duvarına ilişkin olan ayazma bugün kayıptır.

Resim 707 Tekfur Sarayı ayazmasının planı

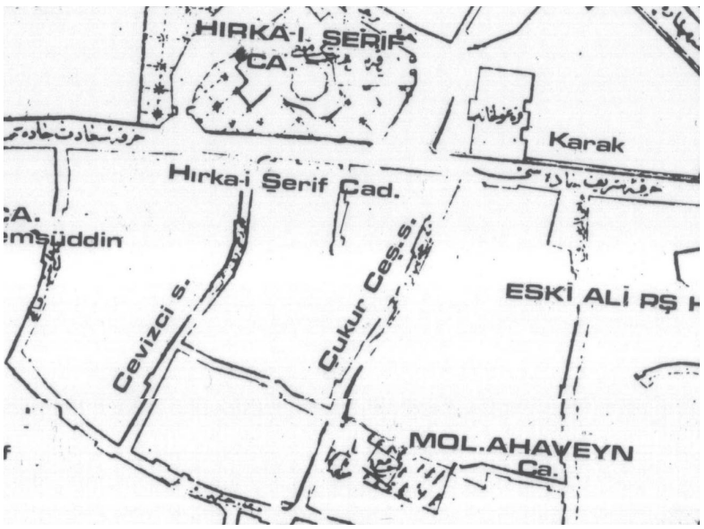
4.4.5. Çukur Çeşmeler

4.4.5.1. Molla Ahaveyn Mahallesi Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Hırka-i Şerif Mahallesi, Balipaşa ile Akşemsettin Caddelerinin kesiştiği alanda bulunmaktaydı.

Sultan Süleyman Han Hazretlerinin bânisi olduğu çukur çeşme, 6 Şubat 1875 tarihli Molla Ahaveyn Mahallesi emlak kayıtlarının yazıldığı arşiv belgesinde kaydedilmiştir. 22 numaralı emlak sicilli kârgir ve mamur olan çeşmenin suyunun aktığı yazılmıştır. Çukur çeşmenin Kırkçeşme su isale hattının Sarıgüzel hizmetinden 4 masura suyu vardır.[76]Osmanlı vakıf su yolları haritasında çeşmenin konumu ve isale hattı çizilmiştir. Haritaya göre, Hırka-i Şerif Camii önünden geçen isale hattından Çukur Çeşme Sokak'ta bulunan çeşmeye su akıtılmıştır. Çukur çeşmenin yerinin yeni bir yol düzenleme çalışmasıyla değiştirileceği de kırmızı renk ile işaretlenmiştir (Resim 708). Ayverdi haritasında çukur çeşmenin bulunduğu sokak Çukur Çeşme Sokağı olarak isimlendirilmiştir (Resim 709). Günümüzde Molla Ahaveyn çukur çeşmesi kayıp eserdir.

74 BOA. EV. D 10060/37
75 Atatürk Kitaplığı Arşivi, nr: 5028
76 Kazım Çeçen, **Mimar Sinan ve Kırkçeşme Su Tesisleri**, İstanbul 1988, s. 218.

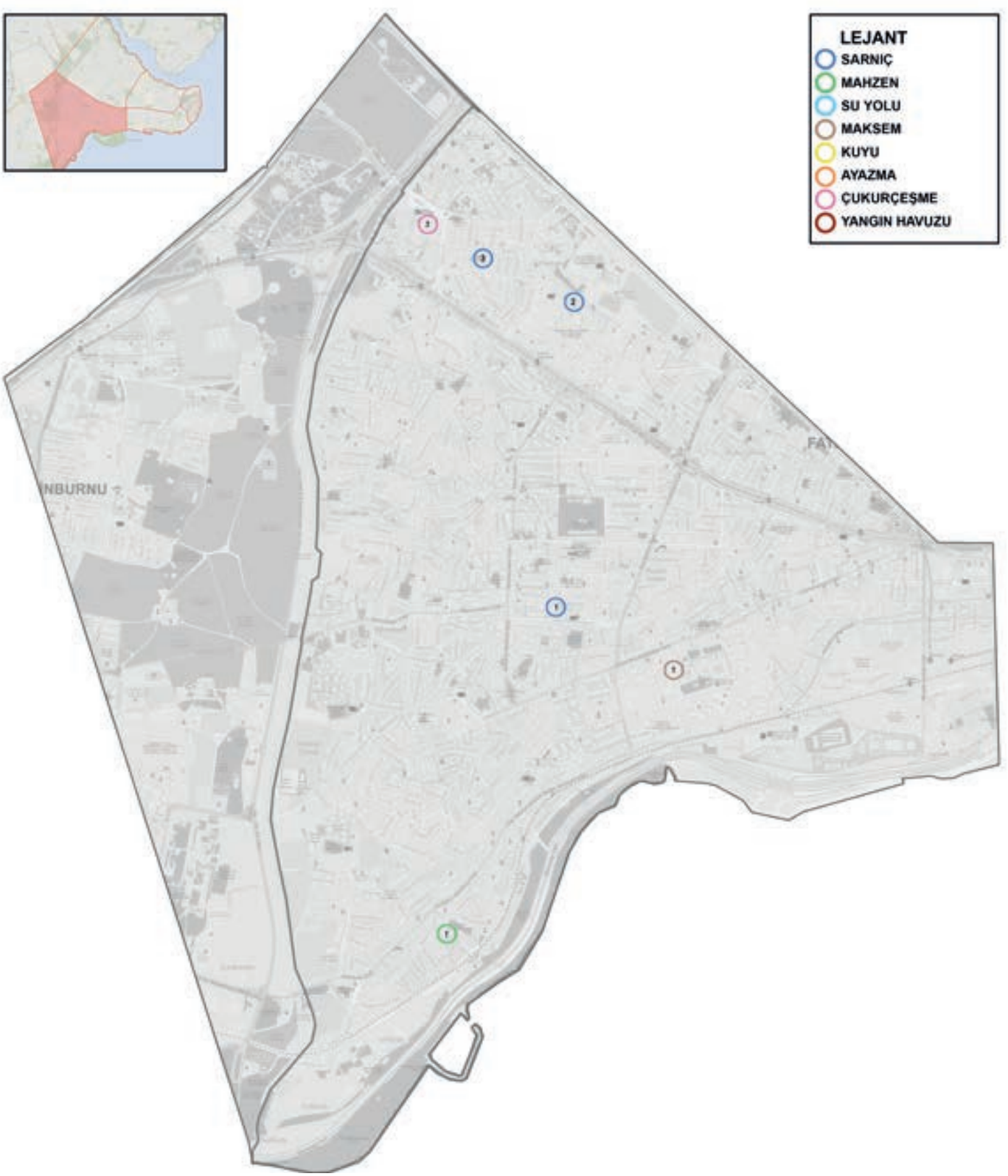
Resim 708 Molla Ahaveyn çukur çeşmesinin Osmanlı vakıf su yolları haritasındaki konumu

Resim 709 Ayverdi haritasında Molla Ahaveyn çukur çeşmesinin bulunduğu sokak mahalli

4.5. SAMATYA

Samatya bölgesinde, Osmanlı dönemi kaynakları ile tespit edilen ancak zamanın etkisi ve kentsel çevreye yapılan müdahaleler ile günümüze ulaşamayan yer altı yapıları vardır. Bu bölümde Samatya bölgesinde kaybolan 6 yer altı yapısı incelenmiştir. Kayıp yapılar; 3 sarnıç, 1 mahzen, 1 maksem ve 1 çukur çeşmedir. Kayıp yer altı yapılarının mimari kimlikleri ile bölgedeki dağılımını gösteren harita hazırlanmıştır (Resim 710).

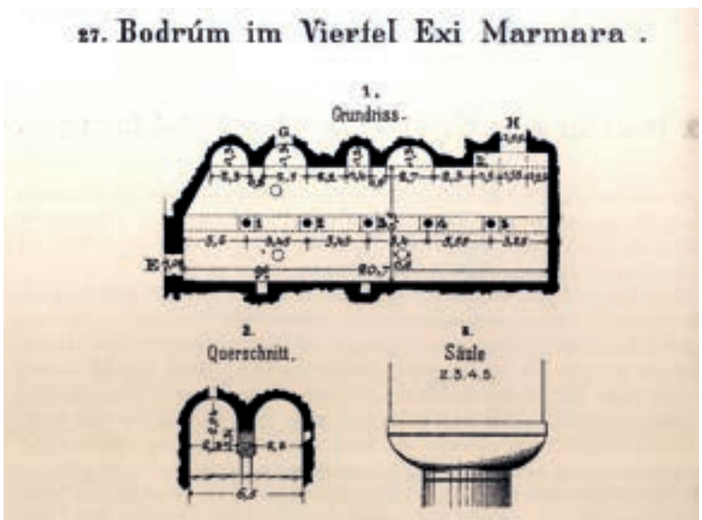
Resim 710 Samatya Bölgesindeki Kayıp Yer Altı Yapıları Haritası

4.5.1. Sarnıçlar

4.5.1.1. Altımermer Kâtip Muslihittin Sarnıcı

Konum: Fatih İlçesi, Seyyid Ömer Mahallesi, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi, 1742 ada 18,35,37 parseller dâhilinde bulunmaktaydı

Altı Mermer'de Kâtip Muslihittin Mahallesi'nde bulunan sarnıç hakkında ulaşılan belgelerden ilki, 15 Eylül 1851 tarihli İstanbul'da eskiden kalmış sarnıçların tespit edilerek kayıtlarının tutulduğu defterdir. Belgeye göre, Altımermer Kâtip Muslihittin Mahallesi'nde tespit edilen sarnıcın ölçüleri verilmiştir. Sarnıcın ölçüleri; uzunluğu: 26, genişliği: 10 ve yüksekliği: 4 zira olarak belirtilmiştir.[77] 19 Kasım 1890 tarihli belgede ise, Hekimoğlu Ali Cami-i Şerifi civarında Altımermer olarak bilinen büyük bir mahzen bulunmaktadır. Bu sarnıca Kırkçeşme suyunun isale edilemeyeceği, Halkalı suyuyla dolmasının da mümkün olamayacağı yazılmıştır.[78] 1893 tarihli eserlerinde P.Forchheimer-J.Strzygowski söz konusu sarnıçta yaptıkları incelemelerden bahsederken yapıya ait bir de plan ve kesit yayınlamışlardır.[79] (Resim 711).

Resim 711 Altımermer sarnıcının plan ve kesiti

Sarnıcın konumuna dair, belgede tariflenen mahaller referans alınarak Osmanlı vakıf su yolları haritasında, birbirine yakın iki mahalde bir hazine bir de çeşme tespit edilmiştir (Resim 712). Söz konusu mahallerden çeşme olarak yazılan konum Ayverdi ve Alman Mavileri haritası ile çakıştırılmıştır. Ayverdi haritasında çeşmenin Hekimoğlu Caddesi ve Kâtip Muslihittin Cami arasında "karak" olarak transkripte edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlıca Lügatte "karak" kelimesinin anlamı bulunamamıştır. Ayverdi haritasında "karakol" olarak tanımlanan yerlerin kısaltılarak "karak" yazıldığı belirlenmiştir. Ayverdi haritasında su hazinesi çeviri ile karakol olarak yazılmıştır. Belirlenen su hazinesi Alman Mavileri haritası ile çakıştırıldığında Ayverdi haritasındaki bu yanlış yazım fark edilmiştir. Bu yapının Osmanlıca yazımı tarafımızca "hazine" olarak okunmuştur (Resim 713). Bu hazine Osmanlı vakıf su yolları haritasında Altımermer Çeşmesi olarak çizilmiştir. (Resim 714). Osmanlı vakıf su yolları haritasında belirlenen ikinci "hazine" yeri ise Tekke Sokağı'nın karşısında bulunmaktadır. Belgede adı geçen Altımermer sarnıcının bu yapılardan "Hazine" olarak işareli olan yerde olması muhtemeldir.

Resim 712 Altımermer bölgesinin su isale hattı

Resim 713 Altımermer Kâtip Muslihittin sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

77 BOA. MVL. 842/79
78 Salih Şahin Arşivi
79 P. Forchheimer-J. Strzygowski, **Die Byzantinischen Wasserbehälter**, s. 97.

Resim 714 Altımermer Kâtip Muslihittin sarnıcının Alman Mavileri haritasındaki konumu

Altımermer semtinin eski dönem fotoğaflarında bir inşaat sırasında ortaya çıkan su sarnıcı görülmektedir (Resim 715). Sarnıcın ortaya çıktığı çevrenin görüntülerinde günümüzde bu mahalli tanımlayabilecek başka bir mimari eser tespit edilememiştir. Fotoğraf ve arşiv belgelerinde belirlenen sarnıç örtüşmekle beraber harita üzerinde sarnıcın konumu belirlenememiştir. Bu nedenle Altımermer Kâtip Muslihittin sarnıcı günümüzde kayıp eserdir.

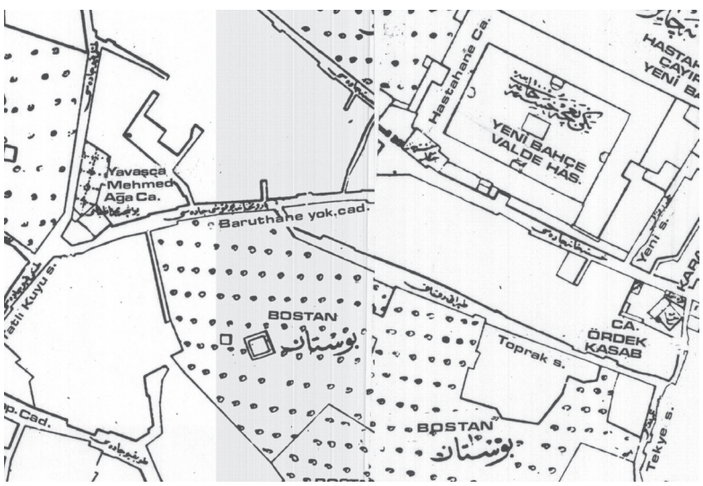

Resim 715 Altımermer'de ortaya çıkan sarnıç mahalli

4.5.1.2. Yenibahçe (Gureba Hastanesi) Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Topkapı Mahallesi, Bezmi Âlem Valide Sultan Vakıf Gureba ve Eğitim Hastanesi mevkiinde bulunmaktaydı.

Yenibahçe Gureba Hastanesi yakınında bulunan sarnıç hakkında ulaşılan belge, Pertev Nihal Valide Sultan'ın 1864 tarihli vakıf kaydıdır.[80] Vakıf kaydına göre, Valide Sultan'ın mülkleri olan mahaller arasında Yenibahçe Gureba Hastanesi yakınında eski baruthane de bulunmaktadır. Baruthane'nin etrafı duvarla örülüdür; içinde ve kapısında çeşmeler, sarnıç ve sarnıca akan su yolu yer almaktadır. Ayverdi haritasında hastane ve Baruthane Yokuşu Caddesi tespit edilmiştir. Haritaya göre, hastanenin fiziksel çevresinde bostanlar yer almaktadır. Sarnıcın hastanenin arka cihetinde ve Baruthane Yokuşu üzerinde bulunan bostanda olduğu düşünülebilir (Resim 716). Günümüzde sarnıcın bulunduğu bölgede literatürde herhangi bir kayıt tespit edilememiştir.

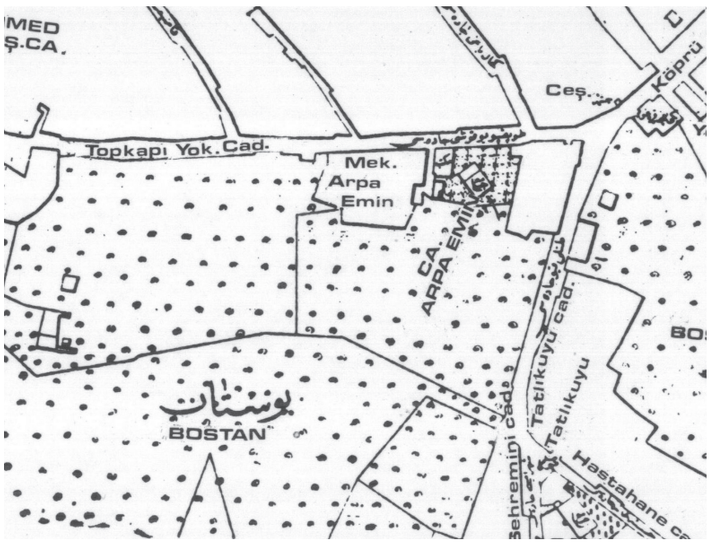
Resim 716 Yenibahçe Gureba Hastanesi sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

4.5.1.3. Arpa Emini Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Topkapı Mahallesi'nde bulunmaktaydı.

Arpa Emini sarnıcı hakkındaki belge, Halil Ağa bin İbrahim'in 1811 tarihli vakıf kaydıdır. Belgeye göre Halil Ağa, Cebeci Köyü sınırında Fırın Deresi adlı mevkide yer altından kanallarla elde ettiği altı masura suyun bir masurasını Arpa Emini Mahallesi'nde bulunan sarnıca vakfetmiştir.[81] Arpa Emini Mahallesi, Ayverdi haritasında Arpa Emini Camii ve mektebinin bulunduğu alan dâhilinde olduğu düşünülebilir. Haritada söz konusu sarnıç olarak betimlenen bir yapı belirlenememiştir (Resim 717). Bu nedenle Arpa Emini Sarnıcı kayıp eserdir.

80 Haz. Said Öztürk, **İstanbul Su Vakıfları**, C.2, s. 175.
81 Haz. Said Öztürk, **İstanbul Su Vakıfları**, C.3, s. 218.

Resim 717 Arpa Emini sarnıcının Ayverdi haritasındaki konumu

4.5.2. Mahzenler

4.5.2.1. İmrahor İlyas Bey Camii Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Yedikule Mahallesi, Ali Efendi Sokak, 1272 ada dâhilinde bulunmaktaydı.

İmrahor İlyas Bey Camii yakınındaki mahzen hakkındaki belge 11 Ağustos 1904 tarihlidir. Belgeye göre, Yedikule'de Narlıkapı Caddesi'nde bulunan hane içinde eski eser bir kilise olduğu bahanesiyle hafriyat yapılmak üzere Müze idaresine Nefise İmzasıyla dilekçe yazılmıştır. Belirlenen hane dâhilinde mevcut olduğu anlaşılan taş odanın eski eser olup olmadığının belirlenmesi ve eski eser ise de hangi tarihe ait olduğu ile ne gibi asarı muhtevi bulunduğunun ve Müze-i Hümâyun tarafından lazım olup olmadığının bildirilmesi istenmektedir. İncelenen taş oda kiliseden camiye tahvil edilen İmrahor Camii'nin hemen yanında olması nedeniyle mescidin müştemilatından bulunduğundan eski bina sayılmaktadır. Bu odanın ferağına bir mahzur yok ise de yıkılması katiyen caiz olmadığı yönünde karar verilmiştir.[82] Günümüzde belgede bahsedilen mahzen tespit edilememiştir.

4.5.3. Maksemler

4.5.3.1. Esekapı Maksemi

Konumu: Fatih İlçesi, Topkapı Mahallesi, Topkapı Caddesi ile Hoşgörü Sokağın kesiştiği alanda bulunmaktaydı.

Esekapı makseminin konumu ve su isale hattı Osmanlı Vakıf su yolları haritasında çizilmiştir. Haritaya göre; Bayezid-i Cedid mahallesine isale edilen su, Esekapı makseminde taksim edilerek Samatya Caddesi ve Sultan Camii yönlerin akıtılmaktadır (Resim 718. Günümüzde bu maksem kayıp eserdir.

Resim 718 Esekapı makseminin konumu ve su isale hattı

4.5.4. Çukur Çeşmeler

4.5.4.1. Beyazıt Ağa Mahallesi Çukur Çeşmesi

Konumu: Fatih İlçesi, Topkapı Mahallesi, Topkapı Caddesi ile Hoşgörü Sokağın kesiştiği alanda bulunmaktaydı.

Beyazıt Mahallesi'nde bulunan çukur çeşme hakkındaki belge 19 Mayıs 1894 tarihlidir. Belgeye göre, Topkapı Bayezid Ağa Mahallesi'nde çarşı ortasında Fatih Sultan Mehmet Han tarafından ihya ettirilen bir çukur çeşme bulunmaktadır. Zaman içerisinde çeşmenin bozulan su yollarının Su Nezareti tarafından tamiri gerekmiştir. Çukur çeşmeye isale edilen su hattı Halkalı suyundan ise de; çeşmeye cereyan ettirilen suyun, başlı başına umuma ait bir su yolu olduğu keşif çalışmasında anlaşılmıştır. Çukur çeşmenin konumu ve su isale hattı Osmanlı vakıf su yolları haritasında işlenmiştir (Resim 719). Alman Mavileri haritasında çukur çeşme mahalli mimari yapı biçiminde simgelenmiştir. Günümüzde Topkapı Caddesi üzerinde bulunduğu tespit edilen Beyazıt Ağa Mahallesi çukur çeşmesi kayıp eserdir.

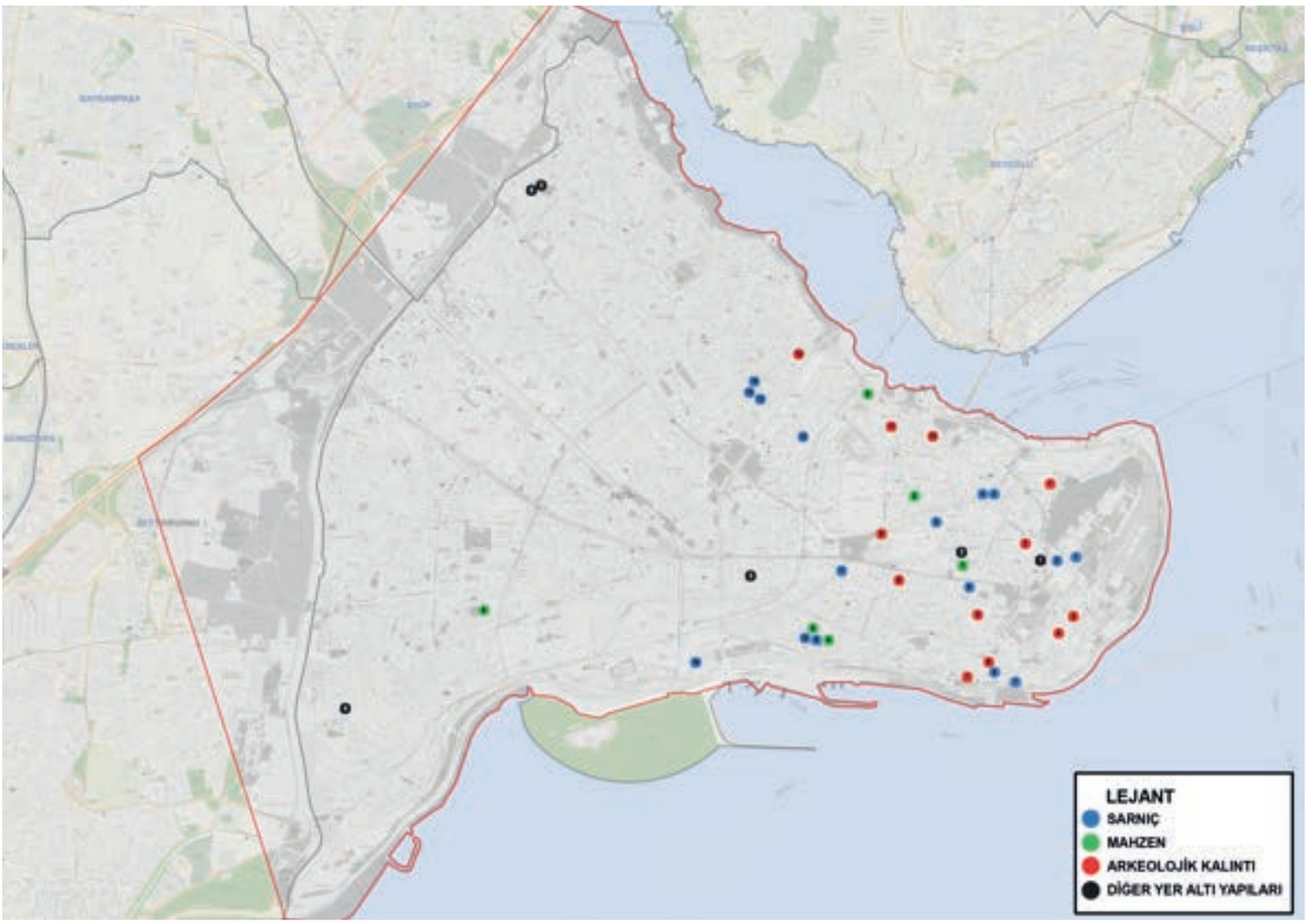
Resim 719 Beyazıt Ağa Mahallesi çukur çeşmesi

82 BOA. BEO. 2390/179245

GÜNCEL TESPİT ÇALIŞMALARI

5. GÜNCEL TESPİT ÇALIŞMALARI

Tarihi Yarımada bölgesinde çalışma kapsamında Osmanlı belgelerinde belirlenemeyen ancak kentin dokusunda tespit ettiğimiz yer altı yapıları bulunmaktadır. Osmanlı belgeleriyle eşleştirilemeyen bu mekânlar hakkındaki bilgilere, güncel kaynaklar, geziler ve saha araştırması esnasında kullanıcılarının bizlere gösterilmesi ile ulaşılmıştır. Bu bölümde güncel tespit çalışmaları ile belirlenen 16 sarnıç, 6 mahzen, 12 arkeolojik mimari kalıntı ve 6 diğer yer altı yapısı da konum ve fotoğraflarıyla sunulmuştur. Söz konusu yer altı yapıları çalışma kapsamında hazırlanan harita üzerine işlenmiştir (Resim 720)

Resim 720 Tarihi Yarımadada Güncel Tespit Çalışmalarıyla Belirlenen Yer Altı Yapılarının Konumu

5.1. SARNIÇLAR

Bu bölümde saha araştırmasında tespit edilen 13 sarnıç incelenmiştir. Söz konusu sarnıçlar güncel harita üzerinde işaretlenmiştir (Resim 720).

5.1.1. Aya İrini Bahçe Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Eminönü Mahallesi, Ankara Caddesi, 304 ada 40 parselde bulunmaktadır (Resim 721).

Resim 721 Aya İrini bahçe sarnıcının görünümü

5.1.2. Soğuk Çeşme Sokak Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Soğuk Çeşme Sokak, 52 ada 14 parselde bulunmaktadır (Resim 722).

Resim 722 Soğuk Çeşme Sokak Sarnıcının iç mekân görünümü

5.1.3. Eminönü Ankara Caddesi Sarnıcı (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Eminönü Mahallesi, Ankara Caddesi, 304 ada 40 parselde bulunmaktadır (Resim 723).

Resim 723 Ankara Caddesi sarnıcının (A) iç mekân görünümü

5.1.4. Eminönü Ankara Caddesi Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Hobyar Eminönü Mahallesi, Ankara Caddesi, 304 ada 40 parselde bulunmaktadır (Resim 724).

Resim 724 Eminönü Ankara Caddesi sarnıcının (B) iç mekân görünüm

5.1.5. Mahmut Paşa Hamamı Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Taya Hatun Mahallesi, Mahmutpaşa Hamamı Sokak, 257 ada 11 parselde Mahmut Paşa Hamamı dâhilinde bulunmaktadır (Resim 725).

Resim 725 Mahmut Paşa Hamamı sarnıcının iç mekân görünümü

5.1.6. Divan-ı Âli Sokak Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Mimar Hayrettin Mahallesi, Divan-ı Âli Sokak, 1166 ada 23 parselde bulunmaktadır (Resim 726).

Resim 726 Divan-ı Âli Sokak sarnıcının iç mekân görünümü

5.1.7. Bukoleon Sarayı Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, Kennedy Caddesi, 86 ada 37 parselde bulunmaktadır (Resim 727)

Resim 727 Bukoleon Sarayı sarnıcının iç mekân görünümü

5.1.8. Çayıroğlu Sokak Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, Çayıroğlu Sokak, 104 ada 6 parsel dâhilinde bulunmaktadır (Resim 728).

Resim 728 Çayıroğlu Sokak sarnıcının iç mekân görünümü

5.1.9. Ermeni Patrikhanesi Sarnıcı (A)

Konumu: Fatih İlçesi, Nişanca Mahallesi, Sevgi Sokak, 740 ada 37 parselde Ermeni Patrikhanesi dâhilinde bulunmaktadır (Resim 729).

Resim 729 Ermeni Patrikhanesi sarnıcının görünümü

5.1.10. Ermeni Patrikhanesi Sarnıcı (B)

Konumu: Fatih İlçesi, Nişanca Mahallesi, Sevgi Sokak, 740 ada 37 parselde Ermeni Patrikhanesi dâhilinde bulunmaktadır (Resim 730).

Resim 730 Ermeni Patrikhanesi sarnıcının (B) iç mekân görünümü

5.1.11. Antik Otel Sarnıcı

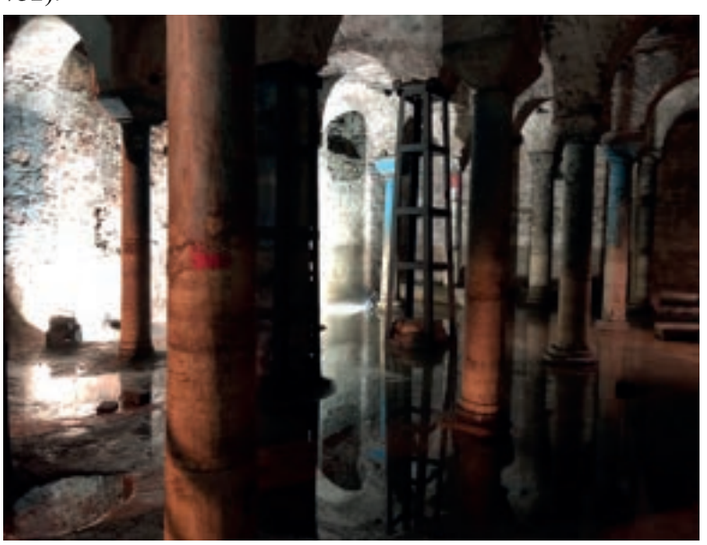
Konumu: Fatih İlçesi, Mimar Kemalettin Mahallesi, Sekbanbaşı Sokak, 689 ada 43,78 parselde bulunmaktadır (Resim 731).

Resim 731 Antik Otel sarnıcının iç mekân görünümü

5.1.12. Bilim ve Sanat Vakfı Altındaki Sarnıç

Konumu: Fatih İlçesi, Hacıkadın Mahallesi, Molla Şemsettin Camii Sokak, 536 ada 4-5 parselde bulunmaktadır (Resim 732).

Resim 732 Bilim ve Sanat Vakfı altındaki sarnıcın iç mekân görünümü

5.1.13. Zeyrek Fazilet Sokağı Sarnıcı

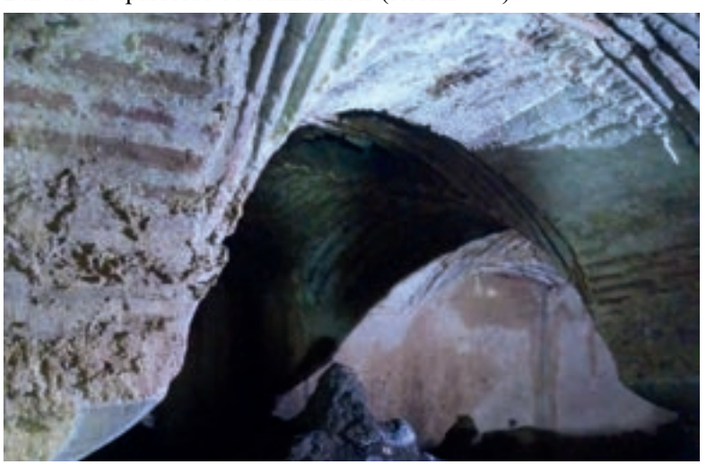
Konumu: Fatih İlçesi, Zeyrek Mahallesi, Fazilet Sokak, 2419 adada bulunmaktadır (Resim 733).

Resim 733 Zeyrek Fazilet Sokağı Sarnıcı sarnıcının görünümü

5.1.14. Şeyh Süleyman Mescidi Yakınındaki Sarnıç

Konumu: Fatih İlçesi, Zeyrek Mahallesi, İbadethane Sokak, 2426 ada 3 parselde bulunmaktadır (Resim 734).

Resim 734 Şeyh Süleyman Mescidi yakınında bulunan sarnıcın iç mekânı

5.1.15. Şeyh Süleyman Mescidi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Zeyrek Mahallesi, İbadethane Sokak, 2426 ada 3 parselde bulunmaktadır (Resim 735).

Resim 735 Şeyh Süleyman Mescidi sarnıcının iç mekân görünümü

5.1.16. Surp Tateos Partağolemeos Ermeni Kilisesi Sarnıcı

Konumu: Fatih İlçesi, Aksaray Mahallesi, Alboyacılar Sokak, 835 ada 3 parselde Surp Tateos Partağolemeos Ermeni Kilisesi dâhilinde bulunmaktadır (Resim 736).

Resim 736 Surp Tateos Partağolemeos Ermeni Kilisesi sarnıcının iç mekân görünümü

5.2. MAHZENLER

Bu bölümde saha araştırmasında tespit edilen 6 mahzen incelenmiştir. Söz konusu mahzenlerin konumu güncel harita üzerinde işaretlenmiştir (Resim 720).

5.2.1. Vezir Han Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, Gazi Sinanpaşa Sokak, 296 ada 114, 115, 57 parsellerde Antique Halıcılık bodrumunda bulunmaktadır (Resim 737).

Resim 737 Vezir Han mahzeninin iç mekân görünümü

5.2.2. Büyük Valide Han Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Mercan Mahallesi, Çakmakçılar Yokuşu, 339 ada 87 parselde bulunmaktadır (Resim 738).

Resim 738 Büyük Valide Han mahzeninin iç mekân görünümü

5.2.3. Ali Paşa Hanı Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Sarıdemir Mahallesi, Kıble Çeşme Caddesi, 485 ada 17 parselde Ali Paşa Hanı'nda bulunmaktadır (Resim 739).

Resim 739 Ali Paşa mahzeninin iç mekân görünümü

5.2.4. Meryem Ana Kilisesi Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Muhsine Hatun Mahallesi, Sevgi Sokak, 727 ada 11 parsel dâhilinde bulunmaktadır (Resim 740).

Resim 740 Meryem Ana Kilisesi mahzeninin iç mekân görünümü

5.2.5. Ermeni Patrikhanesi Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Nişanca Mahallesi, Sevgi Sokak, 740 ada 37 parselde bulunmaktadır (Resim 741).

Resim 741 Ermeni Patrikhanesi mahzeninin iç mekân görünümü

5.2.6. Hekimoğlu Ali Paşa Camii Mahzeni

Konumu: Fatih İlçesi, Cerrahpaşa Mahallesi, Hekimoğlu Alipaşa Caddesi, Esekapı Sokak, 1160 ada 127 parselde Hekimoğlu Ali Paşa Camii bahçesinde bulunmaktadır (Resim 742).

Resim 742 Hekimoğlu Ali Paşa Camii mahzeninin iç mekân görünümü

5.3. ARKEOLOJİK MİMARİ KALINTILAR

Bu bölümde saha araştırmasında tespit edilen 12 arkeolojik mimari kalıntı incelenmiştir Söz konusu mimari kalıntıların konumu güncel harita üzerinde işaretlenmiştir (Resim 720).

5.3.1. Nöbethane Caddesi

Konumu: Fatih İlçesi, Hocapaşa Mahallesi, Nöbethane Caddesi, 4 ada 1 parselde bulunmaktadır (Resim 743).

Resim 743 Nöbethane Caddesinde'deki mimari kalıntının görünümü

5.3.2. Şengül Hamamı Kalıntıları

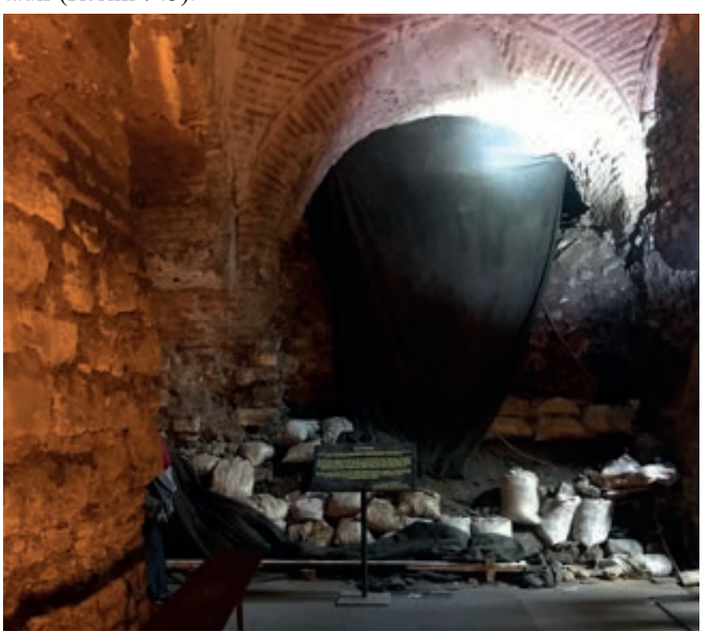
Konumu: Fatih İlçesi, Alemdar Mahallesi, Alay Köşkü Caddesi, 31 ada 18, 27 parselde bulunmaktadır (Resim 744)[1].

Resim 744 Şengül Hamamı kalıntılarının iç mekân görünümü

5.3.3. Kutlugün Sokak Kalıntıları

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Kutlugün Sokak, 66 ada 60 parselde bir Cafe'nin zemin kotunun altında bulunmaktadır (Resim 745).

Resim 745 Kutlugün Sokak kalıntılarının iç mekân görünümü

1 Onur Mimarlı

5.3.4. Akbıyık Caddesi Kalıntısı

Konumu: Fatih İlçesi, Cankurtaran Mahallesi, Akbıyık Caddesi, 66 ada 31 parselde bulunmaktadır (Resim 746).

Resim 746 Akbıyık Caddesi'ndeki kalıntının iç mekân görünümü

5.3.5. Servet İş Hanı Kalıntı

Konumu: Fatih İlçesi, Binbirdirek Mahallesi, Klod Farer Caddesi, 230 ada 34 parselde Servet İş Han'ın bodrumunda bulunmaktadır (Resim 747).

Resim 747 Servet İş Hanı bodrumunda bulunan kalıntının görünümü

5.3.6. Küçük Ayasofya Aksakal Sokak Kalıntı

Konumu: Fatih İlçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, Küçük Ayasofya Caddesi, Aksakal Sokak, 102 ada 15 parselde bulunmaktadır (Resim 748).

Resim 748 Küçük Ayasofya Aksakal Sokak kalıntısının iç mekân görünümü

5.3.7. Küçük Ayasofya Camii Bahçesindeki Kalıntılar

Konumu: Fatih İlçesi, Küçük Ayasofya Mahallesi, 116 ada 27 parselde Küçük Ayasofya Camii dâhilinde bulunmaktadır (Resim 749).

Resim 749 Küçük Ayasofya Camii bahçesindeki kalıntının görünümü

5.3.8. Gedikpaşa Caddesi Kalıntıları

Konumu: Fatih İlçesi, Mimar Hayrettin Mahallesi, Gedikpaşa Caddesi, 207 ada 13 parselde Sarnıç Nargile Cafe'nin bodrum katında bulunmaktadır (Resim 750).

Resim 750 Gedikpaşa Caddesi'nde bulunan kalıntının iç mekân görünümü

5.3.9. Beyazıt Kilise Kalıntısı

Konumu: Fatih İlçesi, Beyazıt Mahallesi, Bakırcılar Caddesi, Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi bahçesinde bulunmaktadır (Resim 751).

Resim 751 Beyazıt Kilise kalıntısının görünümü

5.3.10. Beta Yeni Han Kalıntıları

Konumu: Fatih İlçesi, Hasırcılar Caddesi, Tahtakale Mahallesi, 372 ada 22 parselde Beta Yeni Han dâhilinde bulunmaktadır (Resim 751).

Resim 752 Beta Yeni Han'da bulunan kalıntının iç mekân görünümü

5.3.11. Hoca Hamza Camii Altındaki Kalıntı

Konumu: Fatih İlçesi, Demirtaş Mahallesi, Kepenekçi Sokak, 470 ada 8 parselde bulunmaktadır (Resim 753).

Resim 753 Hoca Hamza Camii altındaki kalıntının iç mekân görünümü

5.3.12. İstanbul Medipol Üniversitesi Haliç Yerleşkesi Bahçesindeki Kalıntı

Konumu: Fatih İlçesi, Cibali Mahallesi, Atatürk Bulvarı Caddesi, 2527 ada 40,58 parselde İstanbul Medipol Üniversitesi Haliç Yerleşkesi bahçesinde bulunmaktadır (Resim 754).

Resim 754 İstanbul Medipol Üniversitesi Haliç Yerleşkesi bahçesindeki kalıntının görünümü

5.4. DİĞER YER ALTI YAPILARI

Tarihi Yarımada bölgesinde çalışma kapsamında Osmanlı arşiv kayıtlarında belirlenemeyen ancak kentin dokusunda tespit ettiğimiz yer altı yapıları bulunmaktadır. Bu bölümde saha araştırmasında varlığından haberdar olunan 6 yer altı yapısı incelenmiştir. Söz konusu yer altı yapılarının konumu güncel harita üzerinde işaretlenmiştir (Resim 720).

5.4.1. Lala Hayreddin Camii Yer Altı Odası

Konumu: Fatih İlçesi, Alemdar Mahallesi, Zeynepsultan Camii Sokak, 54 ada 24 parselde Lala Hayreddin Camii dâhilinde bulunmaktadır (Resim 755).

Resim 755 Lala Hayrettin Camii avluusnda bulunan yer altı odasının giriş mahalli

5.4.2. Ali Baba Türbesi

Konumu: Fatih İlçesi, Molla Fenari Mahallesi, Alibaba Türbe Sokak, 296 ada 175 parselde bulunmaktadır (Resim 756).

Resim 756 Alibaba Türbesi Sokak'ta bulunan yer altı odasının giriş mahalli

5.4.3. Bodrum Camii Alt Yapısı

Konumu: Fatih İlçesi, Sait Efendi Sokak, 808 ada 9 parselde Bodrum Mesih Paşa Camii'nde bulunmaktadır (Resim 757).

Resim 757 Bodrum Camii alt yapısının iç mekân görünümü

5.4.4. Fevziye Küçük Efendi Camii Bahçesindeki Yer Altı Odası

Konumu: Fatih İlçesi, Sümbül Efendi Mahallesi, Hacı Evhaddin Caddesi, 1294 ada 2 parselde Fevziye Küçük Efendi Camii bahçesinde bulunmaktadır (Resim 758).

Resim 758 Fevziye Küçük Efendi Camii bahçesindeki yer altı odası görünümü

5.4.5. Kariye Naos'ta Bulunan Yer Altı Mekânı

Konumu: Fatih İlçesi, Derviş Ali Mahallesi, Kariye Camii Sokak, 2607 ada 1 parselde Kariye Camii'nde bulunmaktadır (Resim 759).

Resim 759 Kariye Camii iç mekân görünümü

5.4.6. Kariye Camii Naos Kripto

Konumu: Fatih İlçesi, Derviş Ali Mahallesi, Kariye Camii Sokak, 2607 ada 1 parselde Kariye Camii'nde bulunmaktadır (Resim 760).

Resim 760 Kariye Camii naos kriptosunun görünümü (Kariye Müzesi Arşivi)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı döneminde yer altı kavramının somut ve soyut açılımlarının toplumsal bellekteki izleri dönemin kaynakları ile yorumlanmıştır. Yazma ve matbu eserlerde anlatılan yer altı yapılarına dair söylemlere göre, bu mekânların sıra dışı konuma itildiği söylenebilir. Yer altı, üzerinde gündelik hayat sürmesine rağmen, toplumsal denetimin dışında, meçhul ve karanlık kalmıştır. Bu durum, yer yer toplumsal düzeni bozan bir tehdit olarak algılandığından marjinalitenin de konusu olmuştur. Katiller, hırsızlar, dolandırıcılar bu alanın figürleridir. Hikâyelerde yer altı yapıları hakkında hâkim olan söylem; kötü, meçhul, tekinsiz, karanlık, soğuk, ürkütücü, sıra dışı, tehlikeli ve ölümle betimlenir. Yer altı yapıları, hikâye karakterlerinin hemen hepsinde korku, şaşkınlık ve heyecan duygularını yaşatmaktadır. Somut ifadesinde ise yer altı kavramı, gündelik hayatın devir daimine uygun farklı kimlikler kazanmıştır. Tarihi süreç içerisinde bu mekânlar barınma, dini ritüeller, depolama, suya erişim, ulaşım, maden, teknik altyapı birimleri olarak kentin kamusal, askeri ve ticari mekân ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmışlardır.

Tarihi derinliği merak unsuru olan İstanbul, Osmanlı döneminde de bilimsel ve sanatsal araştırmaya konu olmuştur. Birçok gezgin, ilim insanı ve sanatçı kentin dikey katmanlarındaki izleri kaleme alırken, şehrin bütüncül yapısına ilişkin eksiklik dönemin hüküm sınırlılıklarını göstermektedir. Yer altı yapılarının ilk haritalanması devlet ricali ve bürokratların su yollarını inşa etmesi ile başlamıştır. Başkentin anlamına göre kadastral dokusunun tanzim edilmesi, 19. yüzyılda Osmanlı refleksinin İstanbul'u tanıma, bilme ve haritalama hususunda gelişme gösterdiğini nitelemektedir. Bu dönem, ilk ölçekli haritaların üretimi ve nüshalarının çoğaltıldığı bir evre olarak değerlendirilebilir. Tarihi Yarımada'nın yer altındaki maddi varlığı ve meçhulleri belgelerin ışığında haritalar üzerinden keşfedilirken, geçmişten bugüne kent monografisine yeni malzemeler sunmuştur.

İstanbul'daki yer altı yapıları, Osmanlı devrindeki şehir planlamasına göre beş bölge başlığı altında incelenmiştir. Her bölgedeki yer altı yapıları arasından; sarnıçlar, çukur bostanlar, mahzenler, su yolları, maksemler, kuyular, ayazmalar, çukur çeşmeler, yangın havuzları, arkeolojik mimari kalıntılar ve kayıp yapılar tespit edilmiştir. Çalışmada yer altı yapısını konu alan pek çok arşiv belgesi arasından ayıklanan 380 tanesi günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Belgelerde ortaya çıkan yer altı yapılarının konumları, tarihi haritalar üzerinde belirlenerek günümüzdeki kadastral sınırlar ile çakıştırılmıştır. Bu yapıların, 15. ve 20. yüzyıl aralığındaki mevcudiyetleri kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Fetih sonrasında, İstanbul'un yer altındaki yapıları hakkında arşiv belgelerine ulaşılamamıştır. Bu dönemin yazma eserlerinde yer altı yapılarının soyut izlerine şehrin kutsallığını anlatan efsanevi menkıbelerde rastlanabilmiştir.

16. yüzyılda ulaşılan belgelerin çoğu, şehrin su ihtiyacını temin etmek, depolamak üzere inşa ve peyderpey tamir edilen su yapıları hakkındadır. Çukur bostanlar, bu yüzyılda atıl birer tarla vasfında iken devlet arazisi olarak satışları yapılmış ve yerleşim yerlerine çevrilmişlerdir. Mahzenler ise askeri ve sivil halkın iaşesi, toplum hayatının gündelik temel gereksinimlerinin karşılanması için gerekli olan mallarının depolanması ile belgelere konu olmuştur. Kent organizasyonunda teknik alt yapı sistemlerinin işlerliği de yüzyılın öncelenen konuları arasındadır.

17. yüzyılda yer altı yapılarının, devletin askeri ve mali gücünü sağlayan ham maddelerin depolanması ve kule-i zemîn mukataâsı olarak mahzenlerin kiralanması şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dönemin emlak satışlarında, yer altındaki yapıların değer biçilerek resmî belgelere işlendiği görülmektedir. 18. yüzyıl itibariyle yaşanan yangınlar nedeniyle kentsel çevrede yapılan düzenlemeler ile belgelerdeki tanımıyla "yer altından zuhur eden" mimari yapılar haritalar üzerinden okunabilmektedir. Bu dönemde sanayi atölyelerinin de yer altında inşa edildiği anlaşılmıştır. Ayazmaların kullanımı hakkında ilk defa bu dönemde hukuksal belgelere rastlanmaktadır. Dönemin belgelerine konu olmuş başka bir önemli husus da, teknik alt yapı donatılarının yetersizliğinden ötürü suyun lağımla kirletilmesini önlemek ve cezai yaptırımlardır. Bu bağlamda kentin dikey katmanlarının düzenlenmesi yoluna gidildiği değerlendirilmiştir.

19. yüzyılda başkentin artan nüfusu, salgın hastalıklar, doğal felaketler (deprem, yangın, sel) sonrasında yaşanan su sıkıntısı nedeniyle yer altı yapılarını konu edinen arşiv belgelerinin niceliği ile beraber içeriğinin de arttığı görülmüştür. Bu yüzyılda, sıhhi tedbirler kapsamında su yolları ve sarnıçların temiz tutulması suretiyle yer altı mekânlarının yapısal durumlarının sorgulandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Tanzimat sonrası artışı gözlemlenen mülki taksimatlar sebebiyle çizilen kadastral sınırlarda yer altı yapılarının kimliği planlara işlenmiştir. Kentin alt yapı organizasyonunun hukuksal metinler ile belirlenmesi bu dönemde yayınlanan nizamnameler ile yapılmıştır. 20. yüzyılda bunların yanı sıra, şehrin arkeolojik katmanlarına yönelik kazı çalışmalarına ilişkin belgelerde artış görülmektedir. Özellikle yabancı ülkelerden yapılan bu başvurular, Bizans eserlerini incelemeye yöneliktir.

Çalışma kapsamında İstanbul Tarihi Yarımada'daki 302 yer altı yapısı tespit edilmiştir. Osmanlı kaynaklarından yola çıkılarak izleri takip edilen 262 yer altı yapısı vardır. Arşiv belgelerinde yer altı yapılarının kavram alanının genişliği ve muğlaklığı içerisindeki görece metinler, bir "Osmanlı dönemi mimarlık dili" çözümlemesini de beraberinde getirmiştir. Güncel tespit çalışmasında dönemin kaynak-

larında belirlenen yapıların, geçmişten günümüze kentsel dokuya yapılan müdahaleler nedeniyle, varlıklarının ve kimliklerinin önemli değişimler geçirdiği gözlemlenmiştir.

Bu arada günümüze ulaşabilen 198 yer altı yapısının konum ve mevcut durumları tespit edilmiştir. Bu mimari öğelerden; 95 sarnıç, 35 mahzen, 15 su yolu, 5 maksem, 11 kuyu, 11 ayazma, 5 çukur çeşme, 8 yangın havuzu ve 3 adet arkeolojik mimari kalıntının günümüze ulaştığı belirlenmiştir. Araştırmamız sonucunda belgelerde varlığına tanık olduğumuz 62 yer altı yapısının kaybolduğu belirlenmiştir. Bunlardan 34'ü sarnıç, 11'si mahzen, 3'ü maksem, 4'ü ayazma, 6'sı çukur çeşme ve 5 tanesi de yangın havuzudur.

Tarihi Yarımada bölgesinde çalışma kapsamında Osmanlı belgelerinde geçmeyen ancak kentin dokusunda tespit ettiğimiz yer altı yapıları da vardır. Güncel tespit çalışmalarında 16 sarnıç, 6 mahzen, 12 arkeolojik mimari kalıntı ve 6 adet diğer yapı türleri olmak üzere toplam 40 yer altı yapısı da incelenmiştir. Söz konusu yer altı yapıları güncel harita üzerine işlenmiştir.

Günümüzde kentin dokusunu oluşturan yer altı yapıları, bağlantılı oldukları fiziksel üst mekânların onarım-restorasyon süreçlerinde belgelenmekte ve arşivlere girmektedir. Ancak bunlar dışında kalan kentin bir dönem önemli eserleriyle bağıntılı yer altı yapıları ise özel mülkiyette kaldığı için görülememekte, tescil ve onarımına ilişkin müdahaleler olmadığı gibi mülk sahiplerinin aykırı kullanımı ile verilen zararlar neticesinde ortadan kalkmaktadır. Bu bağlamda kentin görünen yer üstü fiziksel yapılaşmasının bir parçası olarak yer altı yapılarının da kapsamlı bir envanterinin hazırlanması, bu yapıların tescillenmesi, onarımı ve ziyarete açılması, İstanbul kent tarihi ve kentsel koruması açısından hayati önem taşımaktadır. Öte taraftan özel mülkiyette olduğu için müdahale edilemeyen yer altı yapılarının korunabilmesi, gerekli durumlarda kamulaştırma yapılarak korunması açısından yasal, yönetsel tedbirlerin alınması gereklidir.

Sonuç olarak bu araştırma, İstanbul Tarihi Yarımada bölgesindeki yer altı yapılarının Osmanlı belgeleri ile değerlendirildiği bir çalışma olmuştur. Böylece mevcut kentsel organizasyonda üstyapı ve altyapı arasındaki karşılıklı ilişkinin öneminin anlaşılmasına ve bunların yeniden değerlendirilmesine katkı sunmak istenmiştir. Yer altı yapılarına tarihi kimlikleri unutulmadan yeni işlevler kazandırılması, geçmiş ile gelecek arasında yeni bağlar kurulmasını gündeme getirecektir. Günümüzde kültür varlıkları hakkında bütüncül yorumlarda bulunmak ve bu doğrultuda sağlıklı koruma ve restorasyon politikaları üretmek, arşiv belgelerinin kullanılmasıyla mümkün olabildiği gerçeği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Prof. Dr. A.; Öztürk, Doç. Dr. Said; Baş, Yaşar (2005) *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya.* İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Altınay, A. R. (1912/13). *Büyük Tarih-i Umumi*. Kitabhane-i İslam ve Askeri Neşriyatı.

Amicis, E. (1993). *İstanbul*. Çev. Beynun Akyavaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Anonim. (1992). *Tevârîh-i Âl-i Osman-F. Giese neşri*. Haz. Nihat Azamat. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Aslanapa, O. (2000). "Osmanlı Minyatür Sanatı". S.34. Ankara: *Yeni Türkiye Yayınları*.

Ayvansarayî Hüseyin Efendi. (2001). *Hadikatü'l Cevâmi*. Haz. Ali Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1958). *19. Asırda İstanbul Haritası.* İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Bayrı, M.H. *İstanbul*, Hayat Yayınları,

Belgique, L. (1997) *Voyage a Constantınople 1860*, Editions Complexse.

Byzantios S. (2019). *Constantinople*, çev. Haris Theodorelis-Rigas, İstanbul: İstos Yayınları

Carım, C. (1964). *Kanuni Devrinde İstanbul*. İstanbul: Yeni Savaş Matbuası.

Cezar, M. (2009). *Osmanlı Başkenti İstanbul*. EKAV Vakfı Yayınları.

Çeçen, K. (1988). Mimar Sinan ve Kırkçeşme Su tesisleri, İstanbul: İSKİ Yayınları.

Çeçen, K. (1991). ***İstanbul'un Vakıf Sularından Halkalı Suları***, İstanbul: İSKİ Yayınları.

Çeçen, K. (1997). *II. Bayezıd Su Yolları*. **İstanbul: İSKİ Yayınları.**

Dağdelen, İ. (2006). *Alman Mavileri 1913-1914 1. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Demirbaş U. (1999). *Belgelerle Arşivcilik Tarihi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, nr.41.

Eremya Çelebi Kömürciyan. (1988). *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*. Çev. Hrant D. Andreasyan. Haz. Kevork Pamukcıyan. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Ergin, O. N. (2017). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. İstanbul: Kültür A.Ş.

Erzurumlu İbrahim Hakkı. (2015). *Marifetname,* Çev. Prof. Dr. Durali Yılmaz, İstanbul: Ataç Yayınları.

Esed, M. (2002). *Kuran Mesajı*, İstanbul: İşaret Yayınları.

Çelebi E. (1999). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (2006). *Eski İstanbul'dan Notlar.* İstanbul: Küre Yayınları.

Eyice, S. (2006). *Tarih Boyunca* İstanbul. İstanbul:Etkileşim Yayınları.

Forchheimer, P. & Strzygowski, J. (1893). *Die Byzantinischen Wasserbehälter*, Wentworth Press, Wien.

Günpınar, M. U., Özcan, A., Taştekin, G., Dinçer, A. R., (2013). *20.Yüzyıl'dan 21. Yüzyıl'a Necip Bey Haritalarından Günümüze Öncesi ve Sonrası İstanbul,* Mimar Sinan Vakfı Yayınları, İstanbul.

Gyllius, P. (1997). *İstanbul'un Tarihi Eserleri*. Çev. Erendiz Özbayoğlu. İstanbul: Eren Yayıncılık.

(H.1289)**.** *Heyet-i Sabıka-i Konstantiniyye***.** İstanbul.

Haşim, A. (2004). "Müslüman Saati". 131-133; Der. Ünlü, M., Ahmet Haşim Düzyazıları, İnkılap Yayınları, İstanbul.

İnciciyan, P.Ğ. (1956). *XVIII. Asırda İstanbul'un Tarihi*. Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Kritovulos. (1328). *Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sâni.* Çev. Karolidi. İstanbul.

Kuban, D. (2000). *İstanbul Bir Kent Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kubilay, A.Y. (2017). *İstanbul Haritaları-Maps Of İstanbul 1422-1922*, İstanbul: Denizler Kitabevi.

Kurtoğlu, M. (2016) ***Şeyh Süleyman Mescidi ve Eğitim Projesi***, *Türkiye ve İtalya'dan Restorasyon Uygulamaları Bildiriler,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Le Corbusier. (2018). *Şark Seyahati İstanbul 1911*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mahir B. (2012). *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Mango C. (2006). Bizans Mimarisi, Ankara.

Mantran, R. (1990). *17. Yüzyılın II. Yarısında İstanbul*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Mehmet Ziya, (1928). *İstanbul Boğaziçi, Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asarı Bakiyesi 1- 2*. Atatürk Kitaplığı B 291, Matbaa-i Amire 1336 (1928).

Müller-Wiener, W. (2001). *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Ousterhout, R.& Başgelen, N. (2005). *Monuments of Unaging Intellect Hıstorıc Postcard Byzantıne İstanbul*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Öz, T. (1933). İstanbul Asarıatika Müzeleri, Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi

Özendes, E. (2017). *Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık (1838-1919).* İstanbul: YEM Yayınları.

Özön, M. N. (2017). *Türkçede Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürk, S. (2011). *İstanbul'un Su Yolları Tarihi*. İstanbul: İSKİ Yayınları.

Öztürk, S. (2013). *İstanbul Su Vakıfları,*İstanbul.İSKİ Yayınları.

Raczynski, E. (1980). *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*. Çev. Kemal Turan. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Refik, A. (1931). *Eski İstabul,* Kanaat Kütüphanesi.

Sakaoğlu, N. (1996). *Osmanlı Kentleri ve Yabancı Gezginler*. İstanbul: Ray Sigorta Yayınları.

Aynural, S. (2001). *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları- Zahire Ticareti (1740-1840).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sarkis Sarraf Hovhannesyan. (1997). *18. Yüzyıl Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*. Çev. Elmon Hançer. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Smıth, A. (1850). *A Month At Constantinople*. London: Library University California Riverside.

Şahin, S. (2015). *İstanbul Su Yolları ve Su Yapılarının Tarihçesi*, İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi.

Tezcan, H. (1989). *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Umberto, A. (2077). Constantinople, through the lens of Achilles Samandji and Eugene Dalleggio, Costas M. Stamatopoulos, Turin:New York.

Wulzinger, K. (1925). *Byzantınısche Baudenkmäler Zu Konstantınopel*, Hannover, Orient Buchhandlung Heinz Lafaire

Yenal, E. (2000). *Bir Kent: İstanbul 101 Yapı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

MAKALELER

Altuğ, K. (2017) "Myrelaion Rotunda'sı", Toplumsal Tarih. S.280, Nisan

Atay, S. (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafın Başlangıcı", *Türkler Ansiklopedisi.* **İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları. C. 15. s.518-523.**

Atis, İ. (1951). "Türk Hazine-i Evrakı", Tarih Hazinesi Dergisi, S.4. s.175-178.

Batur, A. (2001). "Pervititch haritaları ya da... Bir Kenti Okumak", Cumhuriyet Kitap, İstanbul, S.607.

Benli, G. & Ekizce, E. G. (2017). "Rölövede Yersel Lazer Tarayıcının Katkısı Üzerine Bir Örneklem; Tarihi Yarımada'daki Sarnıçlı Han ve Avlusundaki Sarnıç", Megaron, s.421.

Bir, A. & Kaçar, M. (2007). "Süleymaniye Güneş Saati/ Süleymaniye Külliyesindeki Su Dağıtım Şebekesi", *Süleymaniye Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul. TDTKB.

Can, S. (2004). "Arslanhane Üzerine Yeni Bilgiler", *İstanbul Üniversitesi 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl),* 30-31 Mayıs 2000 İstanbul.

Candemir, Y. & Kavzoğlu, T. (2009). "İstanbul Goad Haritalarının Bilgi Sistemine Aktarılması ve Değişim Analizi", *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı,* Ankara.

Çeçen, K. (2003). "Maksem". *TDV Diyanet Ansiklopedisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları. C.27. s.452-453.

Çetin, A. (1984). "Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış". *Türkiye Kütüphaneciler Derneği Bülteni*. C. XXXIII. S.2. s.53-65.

Çetinkaya, H. (2011). "Ayasofya Meydanında Bilinmeyen Bir **Çukurçeşme**", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, S.4, s.34.

Çetinkaya, H. (1998). "İstanbul'dan Arkeolojik İki Haber", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.14, İstanbul, s.51.

Diker, H.F & Ulaş, A. (2019). "Muammadan Topkapı Sarayı'ndaki Mumyaya, Osmanlı'da Bir Acîb'üş-şekil: Timsah" *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi*, S.13.

Eyice S. İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri I, Çobançavuş, Adilşah Kadın, Hoca Teberrük, Revani Çelebi ve Yayla Camileri. *Tarih Dergisi*.

Eyice, S. (1993). "Mamboury", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Gülmez, G.F. & Nezir, R. A, (2008). Tarihi Bir Su Yapısı: Eğrikapı Maksemi, T.C Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü DSİ II. Bölge Müdürlüğü Tarihi Su Yapıları Konferansı Bildiriler Kitabı, İzmir

Harman M. (2016). "Osmanlı Minyatür Sanatında Bir Cehennem Örneği: Ahval-i Kıyamet'te Yer Alan Ejderha Şeklindeki Cehennem". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.9. S.43. s.1065-1072.

Harman. M. (2014). "Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinde Yer Alan Cennet-Cehennem Tasvirleri". *Mukaddime*. S.5. 2014. s.89-112.

İşbilir**, Ö.** (2002). "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, s.151-158.

Kunter, H.B. & Ülgen, A.S. (1959) Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı, *Cumhuriyet Matbaası,* İstanbul.

Martal, A. (1988). **"**Osmanlı İmparatorluğu'nda Su Yolculuk", *Belleten,* C. LII,

S. 205, s.1585-1652.

Önge, Y. (1973). "İstanbul'un Eski Kuyu Bilezikleri Hakkında". *Sanat Tarihi Yıllığı*. s. 261-280.

Özdemir, Y. & Çiydem**, E.** (2017). "Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: Philiki Eterya", *Sosyal Bilimler Dergisi.* C.7. S.14. s.24-45.

Özendes, E. (2020). "Osmanlı'da Fotoğraf Sanatı". *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara. C.15. s.507-517.

Özgümüş, F. (2000). Perıbleptos (Sulu) Monestry ın Istanbul, Byzantınısche Zeıtschrıft, s.508-518.

Özgümüş, F. (2007). 2005 Yılı İstanbul Bilimsel Çalışmalar Raporu, *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*,2, Ankara, 525-538

Özgümüş, F., Ermiş, M., Yılmaz, H.F. (2017). *Report of the new Findings from Byzantine Istanbul*. Istanbuler Mitteliungen, Tübingen, s.329-355.

Öztürk, S. (2017). "Osmanlı Şehirlerinin Vakıf Suları". *Su ve Şifa.* İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Öztürk, Z. (1997). "Hamdullah Hamdi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Saatçi, S. (2017). "Mimar Sinan'ın Su Mühendisliği", Su ve Şifa, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Sarıcaoğlu, F. (1997). "Harita", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Temizer, T. & Nemli, G. & Ekizce, E. & Ekizce, A. & Demir, S. & Bayram, B. & Aşkın, F.H. & Çobanoğlu, A.V. ve Yılmaz, H.F. (2013). "3D Documentation of A Historical Monument Using Terrestrial Laser Scanning case study: Byzantine Water Cistern", İnternational Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, İnternational CIPA Symposium, Strasbourg, France.

TEZLER

Altuğ, K. (2013), İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topoğrafyasındaki Dağılımı, İTÜ Doktora Tezi.

Dabanlı, Ö. (2016), Nur-u Osmaniye Camii'nin Deprem Performansının Belirlenmesi ve Koruma Önerileri, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi, Doktora Tezi.

Ertuğrul, Ö. (1989), İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Kudde, Esra. (2015) Stoudios Manastır Kompleksi-Ioannes Prodromos Kilisesi (İmrahor İlyas Bey Camii-İmrahor Anıtı) Koruma Projesi ve Önerileri, Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Öten, A. (2017) Arşiv Belgelerine Göre Sultan Ahmed Külliyesi ve İnşâsı**,** Marmara Üniversitesi.

Raycanovski, D. (1974), Bizans Arkeolojisi Çalışmaları Bakımından Hellenikos Philologikos Syllogos". İstanbul'da Rum Edebiyat Kurumu ve Bunun Dergisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Sanat Tarihi Bölümü Mezuniyet Tezi.

Şimşek F. (2019), Klasik Osmanlı Minyatüründe Havuz İmgesi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Üstün A. (2000). Osmanlı Arşivindeki İstanbul Cami ve Türbelerinin Tamiriyle İlgili Belgeler, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi.

YAZMA ESERLER

İlyas, *Tevarih-i Kostantiniye ve Ayasofya.* **İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, MC-**Yz.K. 284/2, H.972.

Ahvâl-i Kıyamet, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. Hafid Efendi 139.

Ca'fer Efendi. *Risâle-i Mi'mâriyye*. Haz. İ. Aydın Yüksel. İstanbul Fetih Cemiyeti. 2005. (TSMK Y. 1122/YY339).

Enderun Tarihi. Anonim, Tarih-i Enderun, MC-Yz/K. 0470, İBB Atatürk Kitaplığı.

Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Marifetnâme*, Demirbaş no:06 Mil YzB621/1 Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Milli Kütüphane.

Hezârfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-beyân **fi** kavânîni Âli Osmân*. nr.00027/001. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.

Seyid Lokman. *Zübdetü't- Tevarih*, Türk İslam Eserleri Müzesi, no.1973.

Yazıcıoğlu, M. *Muhammediye.* Basma Bağışlar, nr.3293., Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.

MATBU ESERLER

Birinci Daire-i Belediye. (1328). Tercüman-ı Hakikat Matbaası, Dersaadet.

Evrak-ı Atika'nın Sureti Tasfiyesine Dair Rapor. (1914). Atatürk Kitaplığı, O302, Dersaadet.

İbrahim Edhem Bey. (1310). *Tüm İstanbul Su Yolları ve Bendleri'nin Tarihi*, (İSKİ Arşivi).

Mehmet Raif (1913/1914). *Sultanahmed Parkı ve Âsâr-ı Atîkası*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul

Moralızade Vassâf Kadri & Süleyman Sûdî (1922). *Millî Cinâyât Koleksiyonu*, Cemiyet Kütüphanesi, nr.25542, Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi.

Nazım Bey. (1925). *İstanbul Vilayeti Şehremânetine Evkaftan Devr Olunan Sular*, İst. Şehremâneti matbaası, Millet Genel Kütüphanesi.

Mamboury, E. (1925). *İstanbul Rehber-i Seyyahin*. Ritso ve Mahdumu Neşriyatı, Dersaadet.

Sıhhiye Müze Atlası. (1926). Sıhhiye ve Muavenet Vekâleti, TBMM Kütüphanesi, nr.74-5957.

Tayyarzade Ahmed Ata (1293). *Tarihi Ata,* C.1, İ.B.B Atatürk Kitaplığı, nr. 0/100.

Topkapı Sarayı Hümâyun'un Tamiratı Münasebetiyle Encümenin Hükümet-i Seniyyenin Nazar-ı Dikkatine Arz Eylediği Raporun Suretidir. (1917). Atatürk Kitaplığı, nr: Bel.Mtf. 046611, Darü'l Hilafetü'l Aliyye.

Tursun Paşazade, (1328). Tayyarzade Binbirdirek Batakhanesi. Şems Matbaası, Dersaadet, İ.B.B Atatürk Kitaplığı K.815.

Celal Esad Arseven, (1324). Istılâhât-ı Mi'mâriyye. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.

DERGİLER

Şehbal. Atatürk Kitaplığı**,** Shb.1616

SÖZLÜK ve ANSİKLOPEDİLER

TDK

Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Ayverdi, İ. (2005)**.** *Kubbealtı Lügatı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Koçu, R.E. (1961). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Vankulu Mehmed Efendi. (2015). *Vankulu Lügati*. Haz. M. Koç, E. Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Mütercim Asım Efendi. (2014). *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Haz. M. Koç, E. Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

Url-1 <https://www.facebook.com/EskiZamanlardaIstanbulunEnGuzelFotograflari/photos/a.150162121734123/562765147140483/ >, erişim tarihi 14.02.2021.

Url-2< http://www.eskiistanbul.net/6808/belgratkapi-yakinlarinda-bostanlar-icin-yerden-su-cekme-sistemi-sebah-joaillier-fotografi > erişim tarihi 18.02.2021

Url-3 < https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/tayfun-timocin/ne-dolaplar-donuyor-burada-41058597 > erişim tarihi 18.02.2020.

Url-4< http://www.envanter.gov.tr/anit/arkeoloji1/galeri/56305?page=10 > erişim tarihi 16.4.2021.

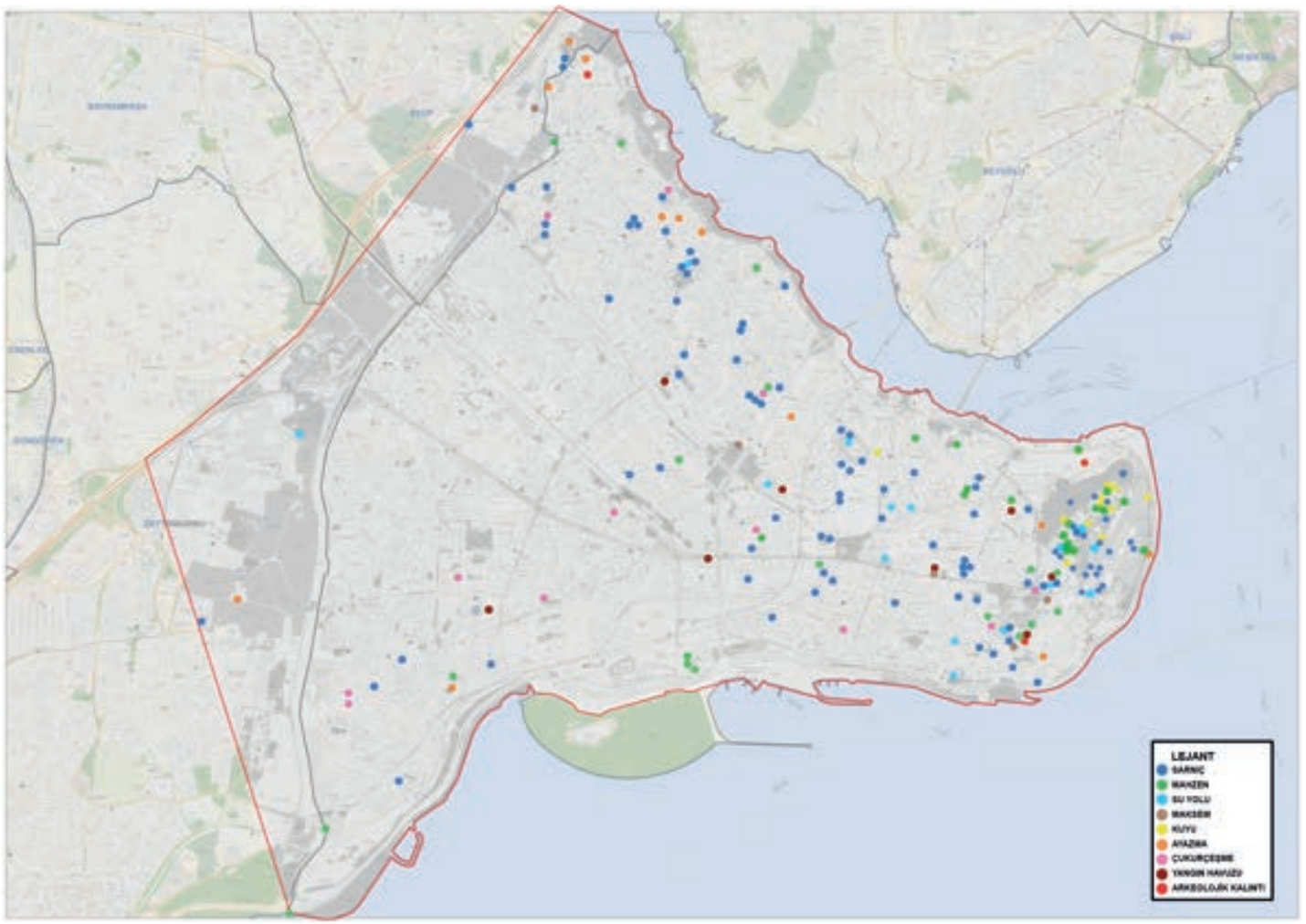
ARŞİV BELGELERİ

BOA. A.}MKT.MHM. 594/36
BOA. A.} MKT. MHM.600/35
BOA. A.} MKT. MHM.306/25
BOA. A.}AMD. 30/2
BOA. A.{DVNSMHM 9/11
BOA. A{DVNSMHM. D... 6/309
BOA. A.{DVNSMHM. D 60/415
BOA. A.{DVNSMHM. D. 58/828
BOA. A.{DVNSMHM. D. 130/1284
BOA. A.{DVNSMHM. D. 36/51
BOA. A.{DVNSMHM. D.58/828
BOA. A.{DVN. MKL. 29/11
BOA. A.DVNS. MHM. D. 90/29
BOA. A{DVNSMHM. D. 132/1020
BOA. A{DVNSMHM. D. 531/742
BOA. A{DVNSMHM. D. 564/796
BOA. A{DVNSMHM. D. 6/309
BOA. A{DVNSMHM. D.132/1020
BOA. AE. SABH. I. 343/29341
BOA. AE. SMMD. IV 93/10928
BOA. AE. SMST. III. 171/13414
BOA, AE. SMST. III 352/28458
BOA. A{MKT. MHM. 596/12
BOA. A}.MKT. MHM. 134/30
BOA. A.}MKT. NZD. 150/69
BOA. BEO. 36/2652
BOA. BEO 1537/115261
BOA. BEO 701/52555
BOA. BEO. 999/74859
BOA. BEO. 1104/827/37
BOA. BEO. 119/8870
BOA. BEO. 1244/93278
BOA. BEO. 1617/121274
BOA. BEO. 1888/141553
BOA. BEO. 2017/151238
BOA. BEO. 2362/177166
BOA. BEO. 2386/178904
BOA. BEO. 2390/179245
BOA. BEO. 2878/215779
BOA. BEO. 3078/ 230803
BOA. BEO. 3198/239838
BOA. BEO. 3371/252806
BOA. BEO 3568/267599
BOA. BEO. 3578/268328
BOA. BEO. 4532/ 339872
BOA. BEO. 4674/350516
BOA. BEO. 4698/352321
BOA. BEO. 4687/351479
BOA. BEO. 520/38940
BOA. BEO. 960/71997
BOA. BOE. 1121/ 84055
BOA. C..DH..287 14317
BOA. C.AS. 1187/53010
BOA. C.AS. 639/26919
BOA. C.AS. 821/34915
BOA. C.AS. 906/ 39092
BOA. C.AS.802/34025
BOA. C.BLD. 9/449
BOA. C.BLD. 12/564
BOA. C.BLD. 14/656
BOA. C.BLD. 14/674
BOA. C..BLD. 26/1281
BOA. C.BLD. 37/1803
BOA. C.BLD. 37/1806
BOA. C.BLD. 41/2021
BOA. C.BLD. 74/3664
BOA. C..BLD.77/3845
BOA. C.BLD. 98/4894
BOA. C.BLD. 104/5177
BOA. C.EV. 124/6194
BOA. C.HD. 287/14317
BOA. C.HD. 47/2303
BOA. C.SM. 126/6334
BOA. C.SM. 169/8455
BOA. DH. EUM. AYŞ. 49/14
BOA. DH. EUM. THR. 39/19
BOA. DH. EUM. VRK. 9/40
BOA. DH. İ.UM 3/1
BOA. DH.İ.UM 19/15
BOA. DH. İD. 41/17
BOA. DH. İD. 161/39
BOA. DH. İD. 28/2
BOA. DH. İD. 28/9
BOA. DH. İD. 38/39
BOA. DH. MB. HPS. 74/52
BOA. DH. MB. HPS. 19/51
BOA. DH. MB. HPS. 74/52
BOA. DH. MB. HPS. M 46/44
BOA. DH. MB. HPS. M 50/3
BOA. DH. MKT 2831/ 75
BOA. DH. MKT. 1022/34
BOA. DH. MKT. 1215/20
BOA. DH. MKT. 2293/112-113.
BOA. DH. MKT. 2565/135
BOA. DH. MKT. 2591/ 92
BOA. DH. MKT. 2703/105
BOA. DH. MKT. 2784/47
BOA. DH. MKT. 607/35
BOA. DH. MKT. 673/24
BOA. DH. MKT.1526/7
BOA. DH. SN.THR. 41/25
BOA. DH. TMIK. M 17/3
BOA. DH. UMVM. 100/11
BOA. DH. UMVM. 75/17-13
BOA. DH. UMVM. 75/17-5
BOA. DH. UMVM.75/17
BOA. EV. D. 10060/37
BOA. EV. D. 10060/56
BOA. EV. D. 26842/87
BOA. EV. D. 32928
BOA. EV. D. 39475
BOA. EV. D. 10060/5
BOA. EV.D. 1060/66
BOA. EV.D. 16518
BOA. EV. D. 21575-15
BOA. EV. D. 21967
BOA. EV. D. 21967-10
BOA. EV. HMH. D. 5107
BOA. EV.HMH.D. 5235
BOA. FTG. 2019
BOA. HAT 121/4931
BOA. HAT. 13/470
BOA. HAT. 13/470
BOA. HAT. 130/5390
BOA. HAT. 238/13328
BOA. HAT. 239/13342
BOA. HAT. 554/27378
BOA. HAT. 588/28905
BOA. HAT. 593/29051
BOA. HAT. 593/29051
BOA. HAT. 595/29181

BOA. HAT. 1386/55010
BOA. HAT. 1503/19
BOA. HAT. 1564/17
BOA. HAT. 1587/ 58
BOA. HAT. 1658/21
BOA. HAT.1563/52
BOA. HH. D. 16007
BOA. HH. D. 18074
BOA. HH. İ 155/11
BOA. HH. İ 171/25
BOA. HH. İ 297/57
BOA. HH. İ 4/30
BOA. HH. İ. 155/11
BOA. HH. İ. 193/31
BOA. HH. İ. 78/59
BOA. HR. MKT. 223/21
BOA. HR. MKT. 223/21
BOA. HR. MKT. 98/91
BOA. HR. MKT.773/12
BOA. HR. SFR. 3406/65
BOA. HRT. H. 683
BOA. I.DH. 498/33877
BOA. I.DUIT. 13/55
BOA. İ.MVL. 246/8932
BOA. **İ..DH..** 185/10245
BOA. İD.H.254/15654
BOA. **İ.DH** 148/7642
BOA. İ.DH. 498/33827
BOA. İ.DH. 674/46975
BOA. İ.DH. 806/65222
BOA. İ.EV. 16/75
BOA. İ.EV. 7/40
BOA. İ.EV. 8/38
BOA. İ.EV.14/32
BOA. İ.EV. 43/28
BOA. İ.EV. 43/33
BOA. İ.EV. 45/7
BOA. İ.HUS. 28/50
BOA. İ.MBH. 16/75
BOA. İ.MBH. 19/56
BOA. İ.MF. 12/41.
BOA. İ.ML. 34/83
BOA. İ.ML. 39/24
BOA. İ..ML. 44/27
BOA. İ.MMS 41/ 1658
BOA. İ.MSM. 7/124
BOA. **İ..MSM**. 7/124-8
BOA. İ.MSM. 25/673
BOA. İ.MSM 25/676
BOA. İ.MSM. 9/184
BOA **İ..MVL**. 86/1759-3
BOA. İ.MVL. 294/11860
BOA. İ.MVL. 444/19777
BOA. İ.MVL. 563/25277
BOA. İ.SH. 3/20
BOA. İ.ŞD. 24/1068
BOA. İ. ŞD. 29/1394
BOA. İ.ŞD. 72/4266
BOA. İ.ŞD. 95/5646
BOA. İ. ŞD. 707/9
BOA. İ. ŞD. 7074141
BOA. İ.ŞE.25/20
BOA. İ.TPH. 2/24
BOA. İE. AS. 32/2814
BOA. MB. HPS. 152/47
BOA. MB. İ 155/47
BOA. ML. EEM. 340/84
BOA. MF. İBT. 464/82
BOA. MF. İBT. 17/116
BOA. MF. MKT 953/57
BOA. MF. MKT. 198/46
BOA. MF. MKT. 1089/35
BOA. MF. MKT. 1158/47
BOA. MF. MKT. 171/17-1
BOA. MF. MKT. 171/17-2
BOA. MF. MKT. 194/107
BOA. MF. MKT. 194/13
BOA. MF.MKT 201/20
BOA. MF. MKT. 420/5-1
BOA. MF. MKT. 420/5-2
BOA. MF. MKT. 61/50
BOA. MF. MKT. 622/12
BOA. MF. MKT. 63/52
BOA. MF. MKT. 71/99
BOA. MF. MKT. 73/16
BOA. MF. MKT. 93/29
BOA. MF. MKT. 98/3
BOA. MF. MKT. 98/78
BOA. MF.İBT. 119/31
BOA. MF. MKT. 445/28
BOA. MF.İBT. 451/44
BOA. MF.MKT. 29/ 14.
BOA. MF.MKT. 975 /14
BOA. MFB. 79
BOA. ML. EEM. 1323/39
BOA. ML. EEM. 741/33
BOA. ML.EEM. 850/4
BOA. ML. EEM. 972/20
BOA. ML. EEM.161/4
BOA. MVL. 242/79
BOA. MVL. 242/51
BOA. MVL. 334/26
BOA. MVL. 441/55
BOA. MVL. 815/41
BOA. MVL. 842/79
BOA. MVL.872/15
BOA. OH. MB. HPS.21/87
BOA. PLK. P 250
BOA. PLK. P. 272
BOA. PLK. P 315
BOA. PLK. P 323
BOA. PLK. P. 340
BOA. PLK. P. 370
BOA. PLK. P. 429
BOA. PLK. P. 454
BOA. PLK. P. 497
BOA. PLK. P. 508
BOA. PLK. P 568
BOA. PLK. P. 612
BOA. PLK.P. 646
BOA. PLK. P. 672
BOA. PLK. P. 687
BOA. PLK. P. 700
BOA. PLK. P 704
BOA. PLK. P. 732
BOA. PLK. P 754
BOA. PLK. P 969
BOA. PLK.P. 1046/2
BOA. PLK.P 1271
BOA. PLK. P. 1350
BOA. PLK. P. 1372
BOA. PLK. P. 1581

BOA. PLK. P 2443
BOA. PLK. P 2465
BOA. PLK. P 3011
BOA. PLK. P 3077
BOA. PLK. P 3244
BOA. PLK. P. 3920
BOA. PLK. P 5502
BOA. PLK. P 6179
BOA. ŞD. 180/20
BOA. ŞD. 192/28
BOA. ŞD. 209/33
BOA. ŞD. 212/25
BOA. ŞD. 106/23
BOA. ŞD. 1021/4
BOA. ŞD. 1158/14 - 1
BOA. ŞD. 2838/55
BOA. ŞD. 2856/7
BOA. ŞD. 2856/7-2
BOA. ŞD. 2856/7-3
BOA. ŞD. 2981/29
BOA. ŞD. 3010/4
BOA. ŞD. 3035/50-17
BOA. ŞD. 514/10
BOA. ŞD. 528/28
BOA. ŞD. 834/13
BOA. ŞD. 90/23
BOA. ŞD. 141/10
BOA. ŞD.180/44
BOA. ŞD.3035/50
BOA. ŞD 11/230
BOA. ŞD. 787/13-1.
BOA. ŞD. 787/13-9
BOA ŞD. 787/13-11
BOA. ŞD 787/13-13
BOA. ŞD. 2856/7
BOA. TS. MA E. 1257/20
BOA. TS. MA. D 10137
BOA. TS. MA. D 10730
BOA. TS. MA. D 9625
BOA. TS. MA. D 9916
BOA. TS. MA. D 9916/7
BOA. TS. MA. D 9916/5
BOA. TS. MA. D. 2611
BOA. TS. MA. E 1052/53
BOA. TS. MA. E 1052/76
BOA. TS. MA. E 1106/70
BOA. TS. MA. E 1179/ 9
BOA. TS. MA. E 1254/37
BOA. TS. MA. E 1257/20
BOA. TS. MA. E 1296/32
BOA. TS. MA. E 1330/24
BOA. TS. MA. E 26/3
BOA. TS. MA. E 395/72
BOA. TS. MA. E. 1081/55,
BOA. TS. MA. E. 1126/3
BOA. TS. MA. E 314/36
BOA. TS. MA. E 395/72
BOA. TS. MA. E 568/69
BOA. TS. MA. E 598/104
BOA. TS. MA. E 598/28
BOA. TS. MA. E 601/98
BOA. TS. MA. E 607/2
BOA. TS. MA. E 615/14
BOA. TS. MA. E 624/13
BOA. TS. MA. E 624/78
BOA. TS. MA. E 625/79
BOA. TS. MA. E. 1081/55
BOA. TS. MA. E. 875/25
BOA. TS. MA. E. 1095/17
BOA. TS. MA. E. 1126/3
BOA. TS. MA. E. 113/11
BOA. TS. MA. E. 1179/9
BOA. TS. MA. E. 1328/95
BOA. TS. MA. E. 1331/20
BOA. TS. MA. E. 1391/69
BOA. TS. MA. E. 165/29-18
BOA. TS. MA. E. 176/29
BOA. TS. MA. E. 497/32
BOA. TS. MA. E. 541/63
BOA. TS. MA. E. 607/15
BOA. TS. MA. E. 629/66
BOA. TS. MA. E. 629/74
BOA. TS. MA. E. 875/25
BOA. TS.MA.E. 497/32
BOA. TSM. D. 10748
BOA. TSMA. E 26/3
BOA. TSMA. E 314/36
BOA. Y.A.HUS. 269/58
BOA. Y.A.HUS. 294/53
BOA. Y.A.HUS. 455/138
BOA. Y.MTV. 109/4
BOA. Y.MTV. 269/228
BOA. Y.MTV. 7/82
BOA. Y.MVT. 25/5
BOA. Y.MVT. 294/136
BOA. Y.PRK. ASK. 63/9
BOA. YPRK.ASK. 156/60
BOA. Y.PRK. AZJ 44/96
BOA. Y.PRK. AZN. 21/73
BOA. Y.PRK. AZN. 24/38
BOA. Y.PRK. BŞK. 59/37
BOA. Y.PRK. DH. 12/52
BOA. Y.PRK. MF. 1/10
BOA. Y.PRK. SGE. 6/50
BOA. Y.PRK. ZB. 36/21
BOA. ZB. 20/25
BOA. ZB. 304/24
BOA. ZB. 335/3
BOA. ZB. 372/155
BOA. ZB. 375/8
BOA. ZB. 64/52
BOA. ZB. 66/40
BOA. ZB.375/8
BOA. ZB.381/98
BOA. ZB. 473/75

EK1. Tarihi Yarımada'da Bulunan Yer Altı Yapılarının Haritası

EK2. Tarihi Yarımada'da Bulunan Kayıp Yer Altı Yapılarının Haritası

